BALCANIA

REVISTA INSTITUTULUI DE STUDII ŞI CERCETĂRI BALCANICE

DIRECTOR:
VICTOR PAPACOSTEA
Profesor la Universitatea din Bucureşti

SECRETAR DE REDACŢIE:
EMIL CONDURACHI
Profesor la Şcoala Superioară de Arhivistică

SUMAR

	Pag.
A. OŢETEA, *Tudor Vladimirescu*	3
M. BERZA, *La Mer Noire à la fin du Moyen Âge*	409
A. SACERDOŢEANU, *Arhivele de Stat din Balcani*	437
ION-RADU MIRCEA, *Ţara Românească şi închinarea raielii Brăila*	451
CONST. MOISIL, *Michel C. Soutzo*	479
VICTOR TUFESCU, *O măruntă populaţie balcanică în Banat: Craşovenii*	503
ION NESTOR, *Câteva rectificări*	531
VICTOR PAPACOSTEA, *Amintirile unui contemporan despre personagiile din „Tragedia Moldovei"*	543

ANDREI OȚETEA
Profesor la Universitatea din Iași

TUDOR VLADIMIRESCU

ȘI

MIȘCAREA ETERISTĂ IN ȚĂRILE ROMÂNEȘTI

1821 - 1822

PREFAŢA

Autorul acestei cărţi n'a avut niciodată intenţia să scrie o istorie a lui Tudor Vladimirescu. Intâiu, fiindcă subiectul i-a părut un domeniu rezervat istoricilor olteni, dintre care unii au luat, vorbind de eroul lor, tonul solemn al unui preot care oficiază. Intervenţia, în acest domeniu, a unui profan fără vocaţie sacerdotală i-ar fi părut un sacrilegiu. In al doilea rând, studiile şi publicaţiile făcute de C. Aricescu, A. D. Xenopol, N. Iorga, I. C. Filitti, Em. Vîrtosu şi, last but not least, *de D. Bodin, păreau a fi epuizat subiectul. Problema ni s'a impus cu totul întâmplător, şi cetitorul e rugat să binevoiască a găsi în această împrejurare o chezăşie de imparţialitate.*

Incă din 1936 explorasem, la Arhivele de Stat din Neapole, corespondenţa Legaţiei napolitane dela Constantinopol, dela 1821 [1], *până la 1860, când, în urma unificării Italiei, Legaţia napolitana a fost desfiinţată. Schiţa istorică ce trebuia să preceadă publicaţia de documente avea să înceapă cu un capitol despre mişcarea revoluţionară din 1821. In vederea documentării, am citit principalele studii şi monografii consacrate lui Tudor Vladimirescu şi, pentru a da măcar un accent personal povestirii, am răsfoit şi documentele. Care nu ne fu mirarea constatând o diferenţă din ce în ce mai pronunţată între figura consacrată a lui Tudor Vladimirescu şi imaginea pe care o reflectau documentele! Originea mişcării, raporturile ei cu Eteria, reacţia comitetului de ocârmuire şi a caimacamilor, intervenţia masselor ţărăneşti, acordul lui Tudor cu boerii şi relaţiile sale cu Ipsilanti, dezaprobarea mişcării de către guvernul rusesc, programul şi politica lui Tudor, creşterea şi sfâr-*

[1] Unde se oprea primul nostru volum, intitulat : *Contribution à la Question d'Orient*, apărut în 1930, în col. *Etudes et Recherches* a Academiei Române.

ştitul mişcării lui ne-au apărut, încetul cu încetul, într'o lumină cu totul nouă.

Dar ceeace era o simplă prezumţie s'a transformat în certitudine când, în cursul anului academic 1942—1943, actele şi proclamaţiile lui Tudor Vladimirescu au fost supuse unui examen critic amănunţit la lucrările Seminarului de Istorie universală de la Universitatea din Iaşi. Legea intimă a întregii mişcări, căreia se conformează toate episoadele şi prin care se explică toate fazele mişcării, ne-a apărut în faptul că Tudor a pornit să răscoale Oltenia ca mandatar al Eteriei. In adevăr, până la dezavuarea ţarului, de care a luat cunoştinţă la 18 sau 19 Martie 1821, mişcarea lui Tudor s'a desfăşurat după planul şi cu mijloacele pe care i le-a pus la dispoziţie Eteria. Proclamaţia dela Padeş şi arzul către Poartă din Ianuarie 1821 au fost redactate la Bucureşti, înainte de moartea lui Alecu Suţu, în casa vornicului Constantin Samurcaş sau în biurourile Consulatului rusesc, unde aveau loc consfătuirile viitorilor şefi ai insurecţiunii. Apelul adresat ţăranilor olteni de a jertfi „averile rău agonisite ale ţăranilor boeri", dar numai ale acelora care nu se vor alătura mişcării, „precum sunt făgăduiţi", *n'a fost decât un mijloc de a pune în mişcare ţărănimea şi de a exercita o presiune eficace asupra boerilor. Dar ţăranii au luat în serios apelul lui Tudor, şi mişcarea din Oltenia, care trebuia să înlesnească lui Ipsilanti trecerea în Peninsula Balcanică, s'a transformat într'o redutabilă răscoală ţărănească. Intervenţia masselor ţărăneşti oferea lui Tudor o bază de acţiune independentă, dar Tudor n'a îndrăznit să rupă cu boerii, mai ales după ce dezavuarea ţarului lipsea mişcarea sa de sprijinul Rusiei în care şi Tudor şi Eteria îşi puseseră toate nădejdile. Dimpotrivă, mai mult decât oricând, el a simţit nevoie de sprijinul boerilor, pentru a se justifica în faţa Turcilor şi pentru a ajunge la o înţelegere cu ei. Acesta e sensul acordului din 23 Martie st. v., prin care Tudor sacrifică boerilor cauza ţăranilor. Urmarea acestei politici e, mai întâiu, să reducă pe Tudor la o situaţie de completă şi umilitoare subordonare faţă de boeri — dela 27 Martie, după patru zile dela capitularea sa, „Domnul Tudor" nu se mai adresează vornicului Alexandru Filipescu, exponentul boerilor, decât cu formula: „Cu multă plecăciune sărut cinstită mâna Dumitale"— în al doilea rând, să-l separe şi de ţărani şi de Eterişti, şi să-l lase părăsit de toţi ai săi, în faţa judecăţii răzbunătoare a Eteriei.*

Aceste rezultate se întemeiază în primul rând pe documente româneşti şi anume pe actele lui Tudor Vladimirescu (proclamaţii,

scrisori, ordine, etc.). Informațiile surselor narative au fost luate în considerare când erau coroborate, datate și precizate de documente originale sau de știri culese din rapoartele consulare franceze, engleze, prusiene și austriace. Astfel nu vor putea fi contestate pe motiv că emană dela „detractorii" lui Tudor Vladimirescu[1]. *De pildă și Naum Râmniceanu*[2] *și Isvoranu*[3] *au înregistrat știrea că „toată organizarea, planurile și orice mijloace înlesnitoare ale revoluției elenice", în Țara Românească, au fost conduse și mișcate" pe sub mână de Pini care l-a determinat și pe Tudor „să ridice revoluția dincolo de Olt". „Aceste proclamații către panduri și către toată țara și înștiințările către Turci, scrie Naum, toate s'au isvodit în Consulatul rusesc și s'au îndreptat de Gheorghe Moraitul, dragomanul lui Pini, și, prescriindu-le, le-au luat Teodor lângă dânsul ca să le pue în lucrare"* (*Bis. ort. rom*, XIII, p. 337). *Această informație, fiind în contradicție cu ideea pe care și-o făcuseră despre originea și caracterul mișcării lui Tudor, n'a fost luată în seamă de istoricii noștri, deși chiar din analiza arzului către Poartă rezultă în mod sigur că actul a fost redactat la București, înainte de moartea lui Suțu, ca și proclamația dela Padeș care vorbește de o înțelegere cu boerii. In sfârșit, informația e confirmată de declarația caimacamului Ștefan Vogoride — Eterist și el — către agentul Austriei la București, care era în măsură să verifice autenticitatea. Vogoride prezintă ca evident și incontestabil faptul că „planurile nefaste" ale răscoalei — aici nu e vorba decât de răscoala din Țările Românești — „au fost făurite la consulatul rusesc", „unde s'au ținut și consfăturirile șefilor insurgenți și unde s'au centralizat rapoartele acestora"*[4]. *Din alte surse știm că Tudor era nelipsit dela aceste consfătuiri și că, până la dezavuarea țarului, a fost în corespondență cu Pini, care îl încuraja în acțiunea sa, îl asigura de protecția sa și paraliza toate măsurile luate de guvern împotriva lui.*

Alt exemplu: Ilie Fotino a raportat o declarație a lui Tudor către panduri, în care, pentru a-i opri dela acte de violență împotriva boerilor, le descopere „pricina tainică a ridicării sale". „Nu de capul meu am luat armele, spune Tudor, ci în înțelegere cu mai

[1] V. A. Ureche, (*Istoria Românilor*, vol. X, pag. 11) pune în gardă pe cititor împotriva unor autori greci ca Tricupis și Filimon, care trebue evitați, „fiind detractori" ai lui Tudor Vladimirescu.

[2] *Bis. ort. rom.* XXIII, p. 278, 424.

[3] N. Iorga-Isvoranu, p. 306.

[4] Hurmuzaki-Nistor, XX, p. 575.

marii noștri ; și de aceea nici nu privește această mișcare la stingerea boerilor, cari nici nu ni se împotrivesc cu dinadinsul... Pornirea noastră e din porunca Impăratului Alexandru al Rusiei și privește nu numai mântuirea noastră, ci și a întregului neam creștinesc. ...Noi vom înlesni trecerea Prințului Ipsilanti peste Dunăre ca să meargă spre mântuirea patriei sale, iar Rușii ne vor ajuta să cuprindem cetățile turcești de pe marginea Dunării... și apoi ne vor lăsa să ne cârmuim singuri după legile noastre" [1]. *Deși această declarație e conformă cu logica internă a evenimentelor și e coroborată și de alte documente, printre altele de amintirile polcovnicului Solomon, cum se va vedea mai jos, ea a fost pusă la îndoială de Aricescu și ignorată de ceilalți istorici ai noștri. Altfel cum s'ar mai fi putut susține că mișcarea lui Tudor a fost la început socială — și spontană ! — și apoi, sub influența boerilor, națională !*

Istoria istoriografiei mișcării din 1821 e ilustrarea tipică a greșelilor la care duc ideile preconcepute și tendința de a izola faptele istoriei noastre de evenimentele din țările vecine.

Expunerea noastră se întemeiază aproape exclusiv pe izvoare tipărite. In afară de rapoartele consulare engleze, care se găsesc în copii dactilografiate la Academie, și de informațiile culese din fondul Legației napolitane la Constantinopol, autorul n'a adus nici o contribuție documentară inedită. Dar materialul tipărit e atât de bogat și el a fost utilizat atât de superficial sau de tendențios încât putem spune și noi cu Renan : „Le véritable inédit est l'imprimé que personne ne lit". Toate descoperirile noastre rezultă din apropieri și din confruntări de texte, care ne-au dus la o nouă concepție, în care faptele se leagă organic și se explică unitar.

In fruntea acestui material și alături de publicațiile de texte ale regretatului Iorga, trebue să amintim publicațiile de documente și bogata bibliografie ale mișcării din 1821, datorite d-lui Em. Vîrtosu, care ne-au ușurat în mod considerabil sarcina. D. Vîrtosu a săvârșit, cu o perseverență și o competință rar întâlnite la noi, un model de lucrare pregătitoare pentru o încercare de sinteză. Suntem fericiți că-i putem aduce aici o mărturie publică de prețuire și de mulțumire.

Un serviciu prețios ne-au adus cunoscutul savant grec, d. profesor Mihail Lascaris, profesor la Universitatea din Salonic, care, în cursul unei vizite făcute în țară, a binevoit a ne traduce diverse

[1] Aricescu, II, p. 91.

pasagii din istoria lui Ioan Filimon, şi d. profesor Ioan Nistor care a avut amabilitatea să ne pună la dispoziţie importantele rapoarte consulare austriace, formând vol. XX din colecţia Hurmuzaki, editat de d-sa la Cernăuţi, dar pierdut în 1940, afară de două exemplare dintre care unul se află în posesiunea d-sale, iar al doilea, încă neaccesibil, la Academie.

Foştii mei elevi, — azi distinşi profesori în învăţământul superior — D-nii Emil Condurachi şi Nicolae Corivan, mi-au fost de cel mai mare ajutor la tipărirea şi corectarea textului, fapt pentru care le aduc cele mai vii mulţumiri.

In sfârşit, o datorie specială de recunoştinţă am contractat faţă de d. profesor Victor Papacostea care a binevoit să editeze această lucrare printre publicaţiile Institutului de Studii şi Cercetări balcanice, unde îşi are locul cel mai potrivit.

A. O.

SIBIEL, (judeţul Sibiu), 30 Iunie 1944.

INTRODUCERE

MITUL LUI TUDOR VLADIMIRESCU

A vorbi de mit în legătură cu Tudor Vladimirescu poate părea un act de ireverență, chiar de sfidare. Rolul lui în mișcarea de redeșteptare națională e socotit printre realitățile cele mai solid întemeiate ale istoriei noastre. După expresia celei mai recente sinteze de istoria Românilor, „mișcarea lui Tudor este începutul unei noi epoci în desvoltarea noastră politică... Sângele lui stă la temelia Statului de azi" [1].

Justificarea noastră e că și noi am împărtășit această credință, până când studii asupra chestiunii orientale ne-au pus în contact cu documentele contemporane și ne-au silit să confruntăm cu ele icoana, devenită oarecum hieratică, a lui Tudor Vladimirescu. La lumina necruțătoare a documentelor, diferitele interpretări ale istoriografiei noastre, dela Aricescu până la Xenopol și Iorga, apar ca simple proiecțiuni în trecut ale ideilor și sentimentelor generațiilor din care autorii făceau parte. In fața documentelor scrutate fără nicio idee preconcepută, figura tradițională a lui Tudor s'a retras, ca o simplă plăsmuire a imaginației, în lumea miturilor.

Mit mai întâi figura de pandur chipeș pe care gravura a popularizat-o și pe care un istoric de artă a numit-o „o fantezie lipsită de orice seriozitate. Celebra gravură a lui Aman nu se întemeia decât pe descrieri verbale... și același defect îl au și vechile litografii de sub îngrijirea lui Papazoglu" [2]. Ștefan Scarlat

[1] C. C. Giurescu, *Istoria Românilor din cele mai vechi timpuri până la moartea regelui Ferdinand I.* București 1943, p. 406.

[2] A. Maniu, *Adevăratul Tudor Vladimirescu.* „Adevărul", 30 Nov. 1928.

Dăscălescu care l-a cunoscut pe Tudor şi înainte şi în timpul răscoalei, şi care a trăit destul pentru a putea asista la procesul de transfigurare a personalităţii lui Tudor, a semnalat deja faptul. „Multe am citit despre acest Tudor Vladimirescu, ba l-am şi văzut şi litografiat, dar nu-şi seamănă deloc" [1].

Mit până şi numele de Tudor. Eroul mişcării din 1821 semna *Theodor*, şi sub forma aceasta îi întâlnim numele în toate documentele contemporane, în care textul original a fost fidel reprodus. Forma de *Tudor*, cu care a intrat în conştiinţa publică, e un termen de desmierdare oltenesc, dovadă neîndoelnică de intervenţie a mitologiei populare în istoriografie [2].

Mit mai ales rolul lui în mişcarea revoluţionară din 1821. Rolul atribuit lui Tudor e reflexul transformărilor conştiinţei publice, în cursul unui secol, şi metamorfozele lui pot fi urmărite documentar dela 1821 până în zilele noastre. Schiţând fazele principale ale acestor transformări, vom descoperi geneza mitului şi vom putea descrie evoluţia concepţiei despre rolul lui Tudor Vladimirescu în istoriografia noastră.

I. — *TUDOR VLADIMIRESCU ŞI CONTEMPORANII SĂI*

Boerii ocârmuitori care nu erau în secretul mişcării sau nu voiau să se compromită faţă de Poartă au considerat la început „faptele răsvrătitorului Tudor Vladimirescu ca nişte întreprinderi tâlhăreşti" şi, pentru a-l pedepsi ca pe orice tâlhar, au pornit potere, cu ordinul ca, viu sau mort, să-l aducă înaintea lor. Intinderea mişcării i-a silit însă repede să-şi schimbe părerea şi atitudinea. Ei au văzut atunci pe Tudor în ipostaza mult mai primejdioasă de „vrăjmaş înarmat al stăpânirii" care, insuflând „duh de răzvrătire între locuitori" şi, „momindu-i cu făgăduiala slobozeniei de sub jugul stăpânirii "şi al boerilor, a rătăcit mintea lor cea proastă şi i-a împins la răscoală [3]. In sfârşit, când au văzut „oamenii duprin sate câţi erau necăjiţi şi asupriţi de

[1] N. Iorga, *Un cugetător politic moldovean*, p. 53, n. 2.

[2] Iată un exemplu: „De totdeauna el a iscălit „Theodor", semnătură savantă, ce arăta în acelaşi timp o anumită ştiinţă de carte mai înaltă. Dar contemporanii, legenda şi poezia populară l-au desmierdat cu numele de „Tudor":

Tudor, Tudor, Tudorel
Dragul mamei voinicel...

(Em. Vîrtosu, *Pagini de Revoltă*, Ed. II Bucureşti, 1944).

[3] N. Iorga, *Izvoarele contemporane asupra mişcării lui Tudor Vladimirescu*, pp. 22—23, 38—39.

slujbaşii domneşti sculându-se cu mic cu mare asupra boerilor ţării să-i piarză şi să le ia averile"[1], au înţeles că „răsculare a poporului român" nu era decât „războiul celor săraci împotriva celor crezuţi bogaţi"[2].

Alecu Beldiman nu vede nici el în Tudor decât un „învrăjbitor de noroade, un iscoditor de rele, un înşelător viclean" care, sub pretextul de a lupta pentru dreptăţile ţării şi de a curma asupririle, a ridicat pe toţi tâlharii şi răii ca să jefuiască ţara. Mişcarea din 1821 n'a fost pentru el decât o *„Jalnică tragodie"*[3].

Pentru serdarul Ioniţă Dârzeanu care a notat, cu o meticulozitate de contabil, actele mişcării din 1821, Tudor n'a avut decât soarta pe care a meritat-o, adică soarta „celor ce ridică apostasii împotriva stăpânirii, invitând şi răzvrătind norodul dintru liniştita lui petrecere"[4].

Intr'un manuscris din biblioteca episcopului de Buzău, Dionisie, s'a găsit următoarea însemnare, care, prin scepticismul ei dezamăgit, rezumă exact morala pe care contemporanii au tras-o din evenimentele din 1821 : „Iară după moartea Măriei Sale (Alecu Suţu) s'au sculat un Tudor Vladimirescu, slugeriu fiind, în partea Oltului, şi au strâns o samă de nebuni, vrând să facă dreptate în Ţara Românească"[5].

II. — *TUDOR ŞI GENERAŢIA DELA 1848*

Generaţia care a asitat la evenimentele din 1821 reducea deci mişcarea lui Tudor Vladimirescu la o răscoală ţărănească împotriva proprietăţii boereşti. „Almanahul Curţii, Statului şi Principatului Valahiei" din 1837 nu vedea încă în ea decât „anarhia". Acelaşi Almanah, în 1842, vorbeşte de „insurecţia *României*", iar în anul următor, de „a doua epohă norocită, cu începutul stăpânirii din fiii patriei a fi primiţi stăpânitori în Ţara Românească"[6], ceeace arată o radicală schim-

[1] *Ibidem*, p. 328.

[2] C. Aricescu, II, p. 190.

[3] A. Beldiman, *Jalnica trag die*, după Aricescu, II, p. 273.

[4] N. Iorga, *op. cit.* p. 85. Istoria lui Cioranu nu poate fi considerată ca o mărturie contemporană, fiindcă a fost scrisă mai târziu şi adesea nu face decât să parafrazeze pe Fotino.

[5] *Revista Istorică*, IX, p. 151 şi urm.

[6] Em. Virtosu, *Insemnări despre 1821* (*Arhiv. le Olteni i*, IX, 1930) pp. 269—276).

bare în modul de a considera evenimentele din 1821. Prin urmare, ideea că răscoala lui Tudor Vladimirescu a fost o revoluţie naţională care a pus capăt domniilor fanariote şi a deschis o nouă epocă în istoria noastră apare pentru prima oară pe la 1843 şi a fost pusă în circulaţie de generaţia care avea să facă revoluţia din 1848 şi unirea din 1859. Având nevoie de „părinţi", adică de precedente revoluţionare, tinerii formaţi în Apus au transformat mişcarea din 1821 după idealul lor revoluţionar, atribuindu-i acelaşi caracter şi aceleaşi scopuri pentru care au luptat şi ei. Declaraţiile fruntaşilor acestei generaţii sunt concludente. Cea mai interesantă e a lui Mihail Kogălniceanu.

„Tudor Vladimirescu, scria el în 1852, revendică drepturile nu numai ale ţării, dar şi ale claselor desmoştenite. El ia arma nu numai în contra Fanarioţilor, dar şi în contra boerilor sau a *despuetorilor norodului*, spre a întrebuinţa propriile lui cuvinte" [1]. Francezul Paul Bataillard, care a apărat cu atâta talent şi căldură cauza unirii Principatelor, a văzut în mişcarea din 1821 mai ales o tendinţă spre independenţă. Tudor Vladimirescu, spune el, „a ridicat steagul independenţei sub suzeranitatea legitimă" a Porţii, dar oamenii nu l-au înţeles şi „cel mai mare Român al istoriei contemporane a pecetluit cu sângele său alianţa naţiei sale cu Sultanul" [2]. Vasile Boerescu rezumă sensul „revoluţiei naţionale din 1821" în restabilirea dreptului ţării de a-şi alege Domnii [3]. I. C. Brătianu spune de asemenea că Tudor a urmărit emanciparea completă şi, dacă n'a izbutit, el a scăpat cel puţin Principatele de Domnii străini. „Ca Român, ca cetăţean activ, declar că, la 1821, aş fi încins paloşul şi m'aş fi pus sub stindardul Domnului Tudor" [4]. Nicolae Bălcescu, pentru care sensul evoluţiei noastre istorice s'a definit prin „nevoia unei revoluţii democratice şi sociale", vede în Tudor Vladimirescu „personificarea deşteptării noastre naţionale". „El a început prin a arăta devotamentul ţării faţă de Poartă, dar a cerut ca Poarta să restitue ţării vechile sale drepturi, să alunge pe

[1] *Cronicele Românieĭ*, vol. I, Prefaţa, p. VII.

[2] D. Sturdza, *Acte şi documente*, III, p. n.

[3] D. Sturdza, *Acte şi documente*, vol. II, p. 34.

[4] *Idem*, VII, p. 554. Un Toma Brătianu e amintit, alături de Dinicu Golescu, Ilarion de Argeş şi Dionisie Lupu, printre propagandiştii Eteriei în Ţara Românească. In 1833, era ispravnic de Argeş. (Em. Virtosu, *Insemnări despre 1821* (*Arhivele Olteniei*, 1930, p. 273).

Fanarioţi, să ia puterea din mâinile hrăpăreţe ale ciocoilor şi să stabilească o constituţie în armonie cu tradiţiile democratice ale instituţiilor primitive". Dar mişcarea din 1821, neputând rezolvi problema împroprietăririi ţăranilor, a rămas o revoluţie „pur naţională şi democratică" [1].

In sfârşit, iată şi mărturia unui revoluţionar român din Ardeal: August Treboniu Laurian e şi el de părere că scopul mişcării din 1821 a fost „curăţirea ţării de Fanarioţi" şi „restaurarea drepturilor celor vechi de a-şi alege Domn român" [2].

III. — *TUDOR ŞI ISTORIOGRAFIA ROMÂNEASCĂ*

Prima lucrare istorică închinată evenimentelor din 1821 nu e decât justificarea tezei generaţiei din 1848. E *Istoria Revoluţiunii române din 1821* de C. Aricescu, apărută la Craiova, în 1874. Chiar şi prin tonul expunerii sale, Aricescu se leagă de revoluţionarii din 1848. Tudor „fu însemnat de degetul Providenţei ca *liberator al Românilor din ghiara Fanarioţilor*, după cum fusese odinioară Moise liberatorul Evreilor din ghiara Faraonilor". Concentrând în inima sa „suferinţele seculare ale unui popor martir" — suferinţi pricinuite de „jafurile şi nelegiuirile Grecilor şi Turcilor" — el „medită în secret liberarea lui, preparându-se ani întregi pentru realizarea acestui nobil scop". Mişcarea eteristă îi oferi prilejul favorabil de a protesta energic „în numele mai multor milioane de Români", împotriva unui regim arbitrar, de umilinţă şi de corupţiune", de a trezi în Români sentimentul patriotismului şi de a da fanariotismului lovitura de graţie. El „fu fericit a răscumpăra cu sângele său drepturile ţării şi ale claselor desmoştenite". „Astfel Tudor inaugură era dreptăţii şi a legitimităţii", căci, deşi după moartea lui Poarta nu recunoscu decât dreptul ţării de a se guverna prin Domni pământeni, „sămânţa aruncată de Tudor pentru emanciparea claselor desmoştenite răsări mai târziu şi-şi dete fructele sale binefăcătoare". Astfel împământenirea ţăranilor în 1864 ar fi fost consecinţa directă a mişcării lui Tudor [3].

Aricescu şi-a stabilit lucrarea pe o vastă documentare, în mare parte inedită, dar de valoare foarte inegală. Cu o credulitate fără margini, el considera ca importante şi adevărate, toate

[1] N. Bălcescu, *Opere*. Ed. G. Zane, Bucureşti, 1940, vol. I[1], p. 23 şi vol. I[2], p. 119.

[2] Citat după N. Iorga, *Izvoarele contimporane*, Prefaţa, p. V.

[3] Aricescu, I, p. XVIII, 194.

mărturiile culese din gura martorilor răscoalei după o jumătate de veac dela săvârşirea evenimentelor.

Mult mai grav e faptul că, sub imperiul ideilor preconcepute, autorul dă documentelor sensul în loc de a-l primi el dela documente. Un exemplu-tipic avem în prima proclamaţie a lui Tudor Vladimirescu. Textul original aşa cum a fost restabilit după ciorna autografă a lui Tudor de d. E. Vîrtosu, se adresa „*Către tot norodul omenesc* din Bucureşti şi din celelalte oraşe şi sate ale Ţării Româneşti" [1]. Aricescu care a publicat textul după Dârzeanu, în loc de „tot norodul omenesc", dă tot *poporul românesc*" [2], deşi în Dârzeanu textul e corect redat [3].

La pagina 77 a volumului de documente, Aricescu reproduce scrisoarea lui Tudor către zabetul din Romanaţi, în care Tudor arată că „toată raiaua împărătească... ne mai putând suferi prăzile şi jafurile ce li s'au făcut de *către mai marii lor*, s'au sculat împotrivă-le". La pag. 127 a istoriei sale, Aricescu rezumă acest pasaj în modul următor: „Cauza acestei răscoale sunt *jafurile Grecilor*, cari au adus poporul la desperare". Pornind dela ideea preconcepută că mişcarea lui Tudor avea un caracter naţional, îndreptat împotriva Grecilor, „mai marii" poporului care l-au împins la desperare prin jafurile lor nu puteau fi decât Grecii!

La pagina 91 a volumului său de documente, Aricescu reproduce după Ilie Fotino o declaraţie a lui Tudor Vladimirescu către panduri, în care le arată că mişcarea sa nu e îndreptată împotriva boerilor, după cum greşit au înţeles boerii, ci „e din porunca ţarului Alexandru şi priveşte mântuirea întregului neam creştinesc" (se înţelege, din Imperiul otoman). Aricescu declară actul neverosimil, ceeace nu-l împiedecă să redea cuvântul „creştinesc" prin „grecesc". Astfel, chiar dacă cineva ar lua de bună declaraţia ar rămâne cu convingerea că Grecii nu urmăreau decât scopuri particulare şi nu emanciparea tuturor creştinilor din Imperiul otoman, cum susţineau Eteriştii. In afară de aceasta se arată că autori ca Fotino şi Filimon nu trebue luaţi în seamă, ca fiind ostili lui Tudor Vladimirescu.

Dar dacă Aricescu deformează realitatea din nevoia de a o idealiza, Nicolae Iorga o deformează dintr'o prejudecată doctri-

[1] E. Vîrtosu, *Pagini de revoltă*, p. 33.
[2] Aricescu, II, p. 27.
[3] Iorga—Dârzeanu, p.6.

nală, pentru a o face să intre în cadrul teoriei lui despre originea țărănească a instituțiilor noastre voevodale. Răscoala lui Tudor Vladimirescu a fost, după Iorga, „un episod scurt de inițiativă și organizare țărănească"[1], „o manifestație a țerănimii reclamându-și cele mai vechi drepturi, a căror amintire nu pierise din mintea lor (!), manifestație care nu-și atinse scopul și din cauza suprimării, prin crima Eteriștilor, a șefului ei, fără de care toată istoria noastră contemporană, incapabilă de a pleca dela o acțiune orășenească, dela un mic număr de tineri formați în Apus și imitând singur Apusul, ar fi luat alt drum"[2]. Să lăsăm la o parte părerea că un accident personal ar fi putut afecta „toată istoria noastră contemporană" și să examinăm ce se înțelege prin „vechile drepturi ale țărănimii". Iorga nu spune nimic, și ar fi greu să spună, fiindcă oricât am coborî în trecut nu întâlnim la sate decât „rumânie", adică o țărănime aservită, lipsită de drepturi. Țăranii care au alergat în 1821 sub steagul lui Tudor n'ar fi putut, chiar dacă ar fi căutat, să invoace niciun drept istoric pentru a justifica o mișcare de emancipare. Este adevărat că proclamațiile lui Tudor vorbesc de restabilirea vechilor drepturi și privilegii ale *țării*, dar prin aceasta contemporanii nu înțeleg decât dreptul boerilor de a alege pe Domn și privilegiul exclusiv al pământenilor de a ocupa slujbe politice. Faptul acesta, chiar dacă documentele ar permite o ezitare, ajunge să răstoarne teza lui Iorga și să ne arate că inițiativa mișcării din 1821 a venit în adevăr dela „acțiunea orășenească, inspirată de idei apusene", și pentru aceasta nici n'a fost nevoie de existența unei burghezii române. Din moment ce țările noastre au intrat în relații de schimb cu țările capitaliste din Apus, acestea ne-au impus instituțiile și ideile burgheziei occidentale, adică programul politic al Revoluției franceze. Mișcarea din 1821, organizată de Greci, s'a inspirat direct din acest program.

Pornind dela o idee preconceputâ, nu e de mirare că autorul a văzut lucrurile prin această idee, și totdeauna o idee

[1] N. Iorga, *Izvoarele contemporane asupra mișcării lui Tudor Vladimirescu*. Prefața, p. III. Cu titlu de curiozitate reproducem această frază dela începutul Prefeței: „Mișcarea lui Tudor Vladimirescu, o revoluție pentru epoca noastră — și de fapt a fost o revoluție, o puternică și îndrăsneață revoluție, care nu și-a ajuns scopul din urmă și care n'a putut da *măsura* ei". O revoluție care nu-și atinge scopul se numește complot sau răscoală, nu o „puternică și îndrăzneață revoluție"!

[2] N. Iorga, *Istoria Românilor prin călători*, vol. III, p. 119

preconceputã schimbă, inventează şi omite faptele. Iată un caz tipic de alterare, de răstălmăcire a unui fapt. Iorga recunoaşte — e adevărat că numai cu jumătate gură : „se pare" — „că Tudor, ofiţer rusesc, purtător de decoraţie împărătească a şi jurat, că-şi va da ajutorul la acest război folositor, strângând iarăşi în jurul său cetele pandurilor" [1]. Iorga ştia deasemenea, şi în mod cert, că Tudor a plecat din Bucureşti cu o ceată de Arnăuţi domneşti puşi la dispoziţia lui de Iordache [2], şi cu banii, luaţi din „Casa Eteriei" [3] pentru a revoluţiona Oltenia, după planul şi la momentul fixat de şefii Eteriei. Dar aceste fapte nu concordă cu ideea pe care autorul şi-a format-o despre rolul lui Tudor, şi atunci Iorga îl sileşte pe Tudor să se deszică : „Cel ce vorbeşte în acest act — proclamaţia dela Padeş — nu e, desigur, omul plătit de Eterişti, acela care, primind bani dela dânşii şi făcându-le jurământul, înţelege să-i slujească. Dacă nu în cea dintâi clipă, măcar pe urmă, în acea cale de câteva zile, Tudor se gândise la ce poate îndeplini şi înţelesese ce zadarnice sunt dorinţele şi planurile şi închipuirile acelea mari ale Grecilor" [4]. E nevoie să spunem că toate acestea sunt pure fantezii şi că, atâta timp cât a crezut-o sprijinită de Ruşi, Tudor a rămas credincios Eteriei ? Dar înseamnă oare a înălţa pe Tudor prezentându-l ca sperjur din „cea dintâi clipă" a plecării sale din Bucureşti cu banii şi cu soldaţii Eteriei ? Numai prin această nesocotire a condiţiei lui Tudor, ca membru al Eteriei, relaţiile lui Ipsilanti cu căpitanii Arnăuţilor din oastea lui Tudor pot fi socotite ca „prieteşug trădător" [5]. Retrăgându-se din Bucureşti spre Piteşti, Tudor, „nu voia, spune Iorga, să se unească cu niciun chip" cu Eteriştii ; „el n'avea de ce să caute a împărtăşi peirea lor apropiată" [6]. Adevărul e că Tudor, neputându-se înţelege cu Turcii, s'a tras dela Bucureşti „spre întrupare cu ceilalţi fraţi ai noştri creştini" [7], adică cu Grecii lui Ipsilanti, şi la Goleşti reînnoi jurământul de credinţă faţă de Eterie. In sfârşit numai printr'o deformare a realităţii a putut fi prezentată ca-

[1] N. Iorga, *Un apărător al săracilor : Domnul Tudor din Vladimir*, Bucureşti, 1939, pp. 49—50.
[2] *Ibidem*, p. 51.
[3] *Ibidem*, p. 129.
[4] *Ibidem*, pp. 53—54.
[5] *Ibidem*, p. 130.
[6] *Ibidem*, p. 147.
[7] Iorga—Popescu, p. 194.

pitularea lui Tudor faţă de boeri, dela 23 Martie, ca „cea mai însemnată zi de biruinţă din şubreda „Domnie" a lui Tudor[1]".

De cât prin studiile sale de ansamblu, Iorga a adus o contribuţie mult mai preţioasă pentru cunoaşterea evenimentelor din 1821 prin publicaţii de documente şi prin articolele şi comunicările sale asupra unor chestiuni de amănunt.

După N. Iorga şi inspirându-se în parte din metodele lui, studiile asupra lui Tudor Vladimirescu au marcat tendinţa de a se transforma în hagiografii. „Marele Oltean" a devenit obiectul unui cult, al cărui organizator şi paznic e azi d-l Bodin. D-sa a adus multe informaţii noi şi unele preciziuni interesante, dar când a fost vorba să interpreteze materialul documentar, în locul procedeelor obişnuite şi fastidioase ale criticei, a ales calea mult mai comodă a afirmaţiei inspirate de credinţă, fiindcă, ne lămureşte d-sa, „*acţiunile lui* (ale lui Tudor), *revoluţia*[2], rămân în mare parte enigme, pe lângă care privirile ofilite şi cercetătoare, de cabinet — neobişnuite cu cartea falnică a naturii şi cu sbuciumul vieţii — în zadar caută să pigule adevăruri". In contact mistic cu forţele elementare ale naturii, rasei şi credinţei româneşti, d-l Bodin e în măsură să ne desvălue şi nouă, ca printr'o nouă revelaţie, adevăruri la care, „pigulind", nu ne-am fi putut ridica niciodată. Iată de pildă cum se prezintă intuiţiei revelatoare a d-lui Bodin natura intimă a lui Tudor Vladimirescu. „Tudor a fost deopotrivă : o fire puternică de cârmuitor predestinat al norodului său ; un suflet drept şi urmărind dreptatea peste orice fel de consideraţii ; o conştiinţă pură şi activă de creştin cucernic din timpurile începuturilor bisericii lui Hristos ; un om sincer, de o aspră şi crudă sinceritate ; un mare taciturn, tăcerea şi secretul fiind legile cuvântului său". Ce rost mai poate avea documentul într'o astfel de concepţie ? Cel mult acela de a ilustra afirmaţiile credinţei[3].

[1] N. Iorga, *op. cit.*, p. 119.

[2] Sublinierile sunt ale d-lui Bodin.

[3] *Premizele la un curs despre Tudor Vladimirescu* (*Revista istorică română*, vol. XIV, fasc. I (1944) p. 16). Iată un alt exemplu care, deşi, poartă numai iniţialele revistei, e incontestabil de d-l Bodin : „Tudor Vladimirescu e pentru Români exemplarul cel mai curat şi mai puternic pe care rasa noastră şi le-a dat în clipa decisivă a deschiderii epocei sale contemporane. De aceea, el nu întruchipează numai o figură strălucită a trecutului, ci şi un simbol al aforţărilor autohtone spre care Românimea îşi va întoarce într'una privirile ca spre

Impotriva tendinţei de a opune scopurile Eteriei şi ale mişcării lui Tudor Vladimirescu a reacţionat d. I. C. Filitti. In *„Frământările politice şi sociale în Principatele române dela 1821 la 1828"* [1] şi în două articole : *Grecs et Roumains en 1821* (1934) şi *Tudor Vladimirescu* (1937), d-sa a arătat că Eteria urmărea unirea tuturor creştinilor din Imperiul otoman pentru a cuceri libertatea tuturor şi că această politică era de acord cu aspiraţiile de emancipare ale Românilor. „Nu era vorba de a asigura stăpânirea grecească în principate, cum s'a răstălmăcit lucrul de frică, după intrarea Turcilor în principate contra eteriştilor, în scopul de a nega orice înţelegere cu aceştia". D. Filitti a înţeles just şi sensul arzului lui Tudor către Poartă şi raporturile lui Tudor cu Ipsilanti : „Colaborarea celor doi şefi era condiţionată de intervenţia Rusiei, care nu se produse". Dar d. Filitti, ocupându-se mai mult accidental cu Tudor Vladimirescu, n'a urmărit în toate amănuntele acţiunea lui Tudor şi de aceea n'a putut trage toate consecinţele din aceste vederi. Fără justificarea internă a faptelor, ele rămân simple postulate ce urmează a fi dovedite.

In fond şi D-sa consideră acţiunea lui Tudor şi mişcarea lui Ipsilanti, cu toată identitatea de scop pe care le-o atribuie, ca paralele şi independente. De aceea ultima fază a acţiunii lui Tudor, relaţiile lui cu boerii şi politica lui ţărănească îi rămân străine.

IV. TEORIA LUI A. D. XENOPOL

O concepţie, care s'a impus imediat şi care şi-a păstrat autoritatea până azi, se datoreşte lui A. D. Xenopol. După acesta, Tudor a urmărit dela început „mântuirea ţăranului din robia boerului". Revoluţia din 1821 avea un caracter social nu unul politic, şi de aceea în proclamaţiile şi actele lui el nu face deosebire între boerii români şi greci. „Luptând însă contra ocârmuirii sub care gemea, el se răsculase implicit contra regimului neomenos al domniei fanariote. Dela început însă Vladimirescu înţelesese că răscoala lui nu are nimic de împărţit cu aceea a

un îndreptar sufletesc". Cum se vede, d-l Bodin nu se mulţumeşte să atribue istoriei o funcţie de educatoare în sens naţionalist (şi rasist) ; d-sa vrea să facă din ea o călăuză morală şi religioasă. Idealul d-sale se coboară la epoca în care religia şi istoria se confundau. (*Revista istorică română*, 1943, vol. XIII, fasc. III). Exemple de acestea se găsesc în toate studiile sale.

[1] Bucureşti, 1932.

Grecilor şi că ar fi expus ţara lui fără niciun scop războiului turcesc, dacă ar fi luat parte la mişcarea grecească. Deasemenea, el caută să ferească pe cât se putea mişcarea lui de abateri nelegiuite, căci el dorea trainica îndreptare a relelor dela schimbarea stării legale, iar nu numai momentan dela patimile răzbunătoare. De îndată însă ce Vladimirescu începe a lucra alăturea cu boerii, el, inspirându-se din interesul lor, dă mişcării sale un caracter mai rostit contra domniei fanariote, schimbând ţinta revoluţiei sale sociale în naţională şi politică" [1].

Dar din proclamaţia dela Padeş rezultă că Tudor, când a ridicat steagul revoltei, era înţeles cu o parte din boeri şi a ordonat partizanilor săi să cruţe averile boerilor care, „după cum sunt făgăduiţi", aveau să-l urmeze. Admiţând teoria lui Xenopol, ar trebui să conchidem că Tudor s'a înţeles de mai înainte cu boerii ca să distrugă clasa boerească şi să-i confişte moşiile. Xenopol a simţit contradicţia şi pentru a o rezolvi, adaogă că Tudor „reprezenta interesul masselor şi unirea cu boerii o făcuse numai spre a da răscoalei sale o mai mare greutate... Ştia el doară că fără de ajutorul masselor, boerii nu pot face nimic şi de aceea el, capul acelor masse, se privea drept conducător al mişcării, lăsând boerilor numai un rol de a doua mână şi rămânând la a lui alegere, ca acei ce-l *vor urma pe el* să fie apăraţi de urgia mulţimii. El primise apoi dela boeri făgăduinţa de a sta alăturea de el, încât Tudor printr'un atare sprijin al boerilor nu pierdea nimic din a lui neatârnare, şi întărea numai poziţia lui de conducător al unei mişcări de răzvrătire" [2].

Cu alte cuvinte slugerul Tudor Vladimirescu era în măsură înainte de izbucnirea răscoalei, când nu era decât un simplu vătaf de plaiu, să impună boerilor condiţii care să facă din el şeful răscoalei şi să reducă pe boeri la un rol de mâna a doua. Xenopol nu ne spune pe ce se întemeia forţa lui Tudor şi ce a putut determina pe boeri să trateze cu Tudor şi să-i accepte şefia într'o răscoală care, Xenopol o repetă, la începutul ei nu era nici politică nici naţională, ci socială, adică de emancipare a ţăranilor din robia boerilor şi care urmărea desfiinţarea privilegiilor boereşti.

Dar şi mai stranie, în teoria lui Xenopol, e afirmaţia că Tudor s'a unit cu boerii şi boerii au acceptat unirea cu Tudor

[1] *Istoria Românilor*, Ed. Cartea Românească, Bucureşti, 1930, vol. X, p. 71.
[2] *Ibidem*, pp. 55—56.

numai „spre a da răscoalei sale o mai mare greutate". Explicaţia aceasta aminteşte o caricatură din preajma Revoluţiei franceze. Ministrul de Finanţe, Calonne, ajuns la capătul tuturor expedientelor financiare, convoacă în 1787 o Adunare a notabililor pentru a le cere să consimtă, nu la abrogarea privilegiilor lor de clasă, ci la un impozit teritorial de 2 la sută. Caricaturistul reprezintă pe Calonne la tribună, în halat şi scufie de bucătar, cu un cuţit de bucătărie în mână. In faţa lui, un cârd de gâşte reprezintă Adunarea notabililor. Sub tablou, acest dialog :

Calonne : Iubiţii mei administraţi, v'am convocat să vă întreb cu ce sos preferaţi să fiţi mâncaţi ?

Gâştele : Dar noi nu vrem deloc să fim mâncate.

Calonne : Vă rog să răspundeţi la întrebare !

Boerii lui Xenopol ar fi primele gâşte din istorie care şi-ar fi ales ele înşile bucătarul şi i-ar fi indicat modul în care ar fi preferat să fie gătite.

Dar teoria lui Xenopol nu e în contradicţie numai cu logica, ci şi cu documentele. Una din consecinţele acestei teorii e afirmaţia că mişcarea lui Tudor „pornită contra boerilor jefuitori, cu anume arătare că nu este îndreptată împotriva ocârmuirii turceşti" ar fi fost fundamental deosebită de a Grecilor care avea „un caracter politic şi era îndreptată contra stăpânirii otomane".

Xenopol nu ignorează că mulţi boeri munteni şi moldoveni, în frunte cu clerul înalt, făceau parte din Eterie, dar adaogă că boerii români nu erau iniţiaţi în secretul Eteriei şi nu aveau de gând să se scoale împotriva Turcilor. El constată „dela început, o mutuală neîncredere între Greci şi Români".

El nu neagă faptul că Mitropolitul Veniamin al Moldovii a încins pe Ipsilanti cu sabia în biserica Trei Ierarhi, a vărsat zece mii lei în cassa Eteriei, a dat armatei greceşti un soldat înarmat pe cheltuiala sa şi a dăruit lui Ipsilanti patru telegari, că exemplul lui a fost imitat de Domn şi de majoritatea boerilor moldoveni. Xenopol ştia toate acestea, dar, pentru a-şi salva teoria, susţine că aceste acte nu erau sincere. „La început, spune el, Moldovenii trebuiau să se prefacă în faţa Grecilor, care încălcase înarmaţi o ţară lipsită de orice apărare". Adevărul e că Ipsilanti a trecut Prutul cu vreo 20 de oameni şi oricât de slabă am presupune forţa militară a Moldovei, cu greu putea fi încălcată de o ceată atât de mică. Intrucât priveşte „prefăcătoria" Moldovenilor în faţa Grecilor e destul să amintim că oastea şi

resursele cu care Ipsilanti a pornit să elibereze Elada s'au constituit în Moldova şi că aproape toţi boerii moldoveni, în frunte cu Mitropolitul Veniamin, erau eterişti.

Aceeaşi eroare în aprecierea raporturilor dintre Ipsilanti şi Tudor. Xenopol spune că „la Bucureşti, în mijlocul boerimii aliate cu el, mişcarea pornită de dânsul trebuia să sufere o adâncă prefacere în al ei caracter. Ea nu se mai putea menţine ca o răscoală pornită contra elementului boeresc pentru revendicarea drepturilor poporului". Tudor se înţelege cu boerii pentru izgonirea Grecilor şi suprimarea regimului fanariot. „Mişcarea lui Tudor, socială la început, fu împinsă de boerii cu care el se aliase pe tărâmul politic şi naţional". Dar, schimbarea caracterului mişcării lui Tudor trebuia să-l pună „în vădită duşmănie cu Ipsilanti".

Adevărul e că Tudor a schimbat orientarea politicii sale — dar nu în sensul arătat de Xenopol — ci în sensul unei înţelegeri cu Turcii, după ce s'a convins că acţiunea lui Ipsilanti nu se bucura de sprijinul Rusiei.

Stabilirea acestui fapt ne duce la miezul problemei, la relaţiile dintre mişcarea lui Tudor şi revoluţia eteristă şi la constatarea, care pune într'o lumină cu totul nouă istoria lui Tudor Vladimirescu şi a răscoalei din 1821, că până la 19 Martie, când a fost lovită de dezavuarea ţarului, mişcarea lui Tudor Vladimirescu s'a confundat cu mişcarea eteristă.

V. — TUDOR ŞI MIŞCAREA ETERISTĂ

Toate istoriile de până acum se acordă în a considera răscoala lui Tudor Vladimirescu ca o mişcare spontană, pornită din suferinţele unui popor care a atins marginile răbdării. In realitate, mişcarea lui Tudor Vladimirescu a fost îndelung şi minuţios pregătită. Originea ei se confundă cu a Eteriei care, dela început, izbutise să câştige clerul înalt şi mulţi boeri români. Tudor a fost chemat la Bucureşti încă din Noembrie 1820 şi a stat acolo până la vestirea morţii lui Alexandru Suţu, când a plecat cu o ceată de Arnăuţi din garda domnească, să răscoale Oltenia. Acolo a găsit trupe recrutate de mai nainte.

Eforia din Bucureşti i-a pus la dispoziţie fondurile care i-au permis să plătească totul, rechiziţii, hrană, servicii, „în ducaţi imperiali de Austria". Abia după ce Tudor a ajuns în Oltenia începe propaganda pentru răsculareа satelor. Primii la care Tudor

a făcut apel au fost pandurii, care, în ciuda privilegiilor şi constituţiei ţării, fuseseră supuşi la dăjdii. Tudor i-a răsculat făgăduindu-le „leafă şi slobozenie". Pandurii s'au răspândit la sate şi au chemat poporul la arme pentru „jertfirea averilor rău agonisite ale tiranilor boeri".

Cuprinşi de „entuziasmul răsbunării", cum spune Dârzeanu, ţăranii „alergau orbi" sub steagul lui Tudor, care, pentru ei, nu putea însemna decât libertate şi pământ.

Dar, se va spune, aceasta e o adevărată mişcare socială şi ea justifică perfect teza lui Xenopol. Aşa ar fi, dacă Tudor ar fi urmărit în adevăr să scoată pe ţărani din robia „jefuitorilor boeri" şi să schimbe repartiţia proprietăţii în folosul ţăranilor. Tudor nu numai că n'a urmărit acest scop, dar în conflictele dintre boeri şi ţăranii răsculaţi, el a luat partea boerilor. Când o ceată de Arnăuţi şi de panduri au atacat conacul Oteteleşanu dela Beneşti, Tudor a alergat în ajutorul victimelor şi a pedepsit cu moartea pe principalii vinovaţi.

Atunci de ce s'a ridicat Tudor şi ce urmărea mişcarea pornită de el? Tudor a definit el însuşi scopul mişcării sale într'un discurs către panduri:

„Până azi nu v'am descoperit pricina tainică a scularii mele. Nu dela mine singur am ridicat armele, ci în înţelegere cu mai marii noştri, şi de aceea nici nu priveşte această mişcare la stingerea boerilor, cari nu ni se împotrivesc cu dinadinsul, fiind greşită ideea ce v'aţi făcut de dânşii.

„Acum, fiindcă se apropie ceasul, iată vă descoper la toţi adevărul, încunoştiinţându-vă că pornirea aceasta este din porunca ţarului Alexandru al Rusiei; şi priveşte nu numai mântuirea noastră, ci a întregului neam creştinesc.

„Prinţul Alexandru Ipsilanti, eşind din Moldova, a călcat pe pământul Ţării Româneşti, cu însemnată oştire. In urma sa se aşteaptă şi marea putere a Rusiei, care se află la Prut.

„Noi vom înlesni trecerea prinţului Ipsilanti peste Dunăre, ca să meargă spre mântuirea patriei sale. Ruşii ne vor ajuta ca să cuprindem cetăţile turceşti de pe marginea Dunării, ce cad în partea noastră; şi apoi ne vor lăsa a ne cârmui singuri cu legile noastre" [1].

[1] Aricescu, II, p. 91.

Sensul acestei declarații, a cărei autenticitate a fost pusă la îndoială de Aricescu, fiindcă-i răsturna toată teoria, e confirmat de polcovnicul Ioan Solomon, căruia Tudor îi comunicase prin căpitanul Iordache, în scris și cu jurământ, că „nu sunt sculați nici asupra boerilor, nici a negustorilor, ci numai pentru lege, să scăpăm de ce era până atunci" [1].

Când șefii Eteriei, pentru motive tactice, au decis să pornească revoluția în Țările Românești, aveau nevoe de o diversiune în Oltenia, care să atragă atenția Turcilor asupra acestui punct și să înlesnească trecerea peste Dunăre a lui Ipsilanti. In caz că acest plan n'ar fi izbutit, cum în adevăr n'a izbutit, conducătorii Eteriei sperau că turburările din țară vor determina pe Turci să trimită trupe, ceeace, constituind o călcare a tratatelor, va provoca intervenția Rusiei.

Omul cel mai potrivit pentru această misiune le-a părut Tudor Vladimirescu, care era Eterist și sudit rus, cunoștea bine oamenii și locurile din Oltenia, și avea, ca fost comandir de panduri în 1807—1812, mare trecere în mijlocul acestei populații războinice. Nenorocirea a fost că țăranii au luat în serios chemarea lui Tudor și au căutat să transforme mișcarea eteristă într'un „război al celor săraci împotriva celor crezuți bogați" [2].

Prin originea eteristă a mișcării se explică fazele ei principale. In primul rând, tactica urmată de Tudor în Oltenia. El a căutat mai întâiu să se asigure de mânăstirile întărite și să le înzestreze cu stocuri de hrană și cu garnizoane de nădejde. Impotriva cui puteau servi aceste cetăți? Evident nu împotriva boerilor, ci împotriva Turcilor, dovadă că și Ipsilanti în fața primejdiei turcești a căutat să pună mâna pe aceste mânăstiri. In al doilea rând, numai prin afiliația la Eterie a mișcării lui Tudor se explică peripețiile campaniei pornită de ocârmuire împotriva lui. Nu numai toate trupele trimise împotriva lui Tudor, au trecut de partea lui, dar inițiativa boerilor care voiau să facă apel la Turci a fost paralizată, mai înainte de a se fi produs, de consulul Rusiei și de boerii care lucrau sub inspirația lui. Astfel înaintarea lui Tudor spre București nu numai că n'a întâmpinat absolut nicio rezistență, dar s'a bucurat de toate înlesnirile. Prin Constantin Samurcaș i s'au trimis bani, prin Iordache

[1] *Biografia polcovnicului Solomon*, p. 18.

[2] Memoriul boerilor emigrați la Brașov către Pini. (Aricescu, II, p. 190).

Olimpiotul şi alţi căpitani, arme, muniţii şi hrană, şi prin consulul Pini încurajare şi atestarea că acţiunea lui e sprijinită de Ruşi. Mai e de mirare că mânăstirile oltene n'au opus nicio rezistenţă când Dimitrie Macedonski, în uniformă de ofiţer rus, le-a somat, în numele ţarului Alexandru, să se predea?

Evenimentele s'au desfăşurat cu o perfectă logică, ca'ntr'o piesă bine construită şi bine jucată, până când un fapt neaşteptat a răsturnat toate premisele pe care se întemeia acţiunea. Acest eveniment a fost condamnarea de către ţar a mişcării lui Tudor mai întâiu, apoi a lui Ipsilanti.

Condamnarea acţiunii sale de către ţar a fost adusă la cunoştinţa lui Tudor la 18 sau 19 Martie, st. v., o zi sau două după sosirea sa la Bucureşti, printr'un pitac al marelui vistier Al. Filipescu şi printr'o notă a consulului Pini.

Tudor a declarat că dezavuarea ţarului şi publicitatea care i s'ar da „pe el nu-l supără". In realitate, dezavuarea ţarului şi risipirea iluziilor legate de puterea militară a lui Alexandru Ipsilanti i-au răsturnat toate planurile.

Lipsit de sprijinul Rusiei, Tudor a trebuit să capituleze în faţa boerilor care i-au impus renegarea tuturor promisiunilor făcute ţăranilor.

Tudor e silit să dee ordin norodului din toate judeţele ţării să dea „toată supunerea şi ascultarea la stăpânirea ţării", împotriva căreia îi răsculase, şi să plătească nu numai toate impozitele curente, ci şi rămăşiţele trecutului. In multe judeţe, ţăranii se opun executării acestor ordine.

Fapt şi mai grav, ţăranii care se încrezuseră în cuvântul lui Tudor încep să-l părăsească. La 2/16 Aprilie, Agenţia austriacă din Bucureşti raportează că ţăranii care, la început, „alergau orbi" la Adunarea lui Tudor, nu-şi mai ascund acum nemulţumirea şi desamăgirea, fiindcă nimic din ceeace li se făgăduise nu s'a împlinit. „Li s'a promis că la Bucureşti drepturile lor naţionale vor fi recunoscute şi că li se va permite să prade pe boeri, şi acum Tudor vrea să-i întrebuinţeze pentru cauza Grecilor, cu care nu au nimic comun. Mai mult de 400 au părăsit deja steagul lui Tudor"[1]. Şi acesta era numai începutul.

Prin acordul său cu boerii, Tudor a pierdut încrederea şi spirjinul masselor populare şi a fost redus, pentru a-şi salva situaţia să se înţeleagă cu Ipsilanti sau cu Turcii. Tudor a încer-

[1] Hurmuzaki-Nistor, XX, p. 600.

cat şi una şi alta, dar n'a găsit la capătul desperatelor sale încercări decât moartea.

VI. — RAPORTURILE LUI TUDOR CU IPSILANTI

Raporturile lui Tudor cu Ipsilanti au fost ignorate sau răstălmăcite de istoriografia noastră. „Dela început, scrie Xenopol, Vladimirescu înţelesese că răscoala lui nu are nimic de împărţit cu accea a Grecilor", „şi întâmpina cu hotărât gând de respingere pe revoluţionarul grec". Adevărul e că Tudor l-a primit bine pe Ipsilanti, cu care era în legătură de corepondenţă, i-a pus la dispoziţie superba casă a lui Grigore Ghica dela Colentina şi i-a oferit, contra plată în numerar, toate cele necesare pentru întreţinerea armatei sale. Deşi a constatat că Ipsilanti nu venise cu oastea rusească pe care o anunţaseră proclamaţiile sale, Tudor s'a dus să-l vadă, şi rezultatul întrevederii lor a fost un acord de colaborare, care s'a tradus prin stabilirea unui condominium : judeţele de sub munte au trecut sub administraţia directă a lui Ipsilanti, iar cele dela câmpie au rămas sub controlul lui Tudor, ca şi cele din Oltenia. Ce a putut determina pe Tudor să accepte acest aranjament atât de prejudiciabil ambiţiei şi intereselor lui? Teama de a nu „zădărnici eventuale planuri secrete ale unei Puteri mai înalte", adică ale Rusiei, şi presiunea boerilor. In cursul întrevederii cu Tudor, Ipsilanti declarase că dacă n'a venit cu oastea rusească, a venit cu porunci. Deşi n'a fost lăsat să vadă în ce consistau aceste porunci, Tudor a putut rămâne cu impresia că acţiunea lui Ipsilanti serveşte totuşi cine ştie ce planuri ascunse ale Rusiei. In afară de aceasta, boerii cu care se învoise i-au făcut, fără înconjur, cunoscută dorinţa lor să se înţeleagă cu Ipsilanti, şi înţelegerea s'a făcut cu toată aversiunea lui Tudor, care aflase dezavuarea mişcării lor de către Rusia.

In baza aceluiaşi acord, când Ispilanti şi-a mutat tabăra la Târgovişte, boerii cârmuitori trebuiau să-l însoţească, iar Tudor să se tragă la Piteşti. Dar Tudor a amânat mereu plecarea şi, când boerii, în frunte cu Mitropolitul, s'au gătit să plece la Târgovişte, Tudor i-a arestat şi i-a închis la Belvedere. Măsura aceasta aruncă o vie lumină asupra politicii boerilor rămaşi la Bucureşti şi asupra raporturilor lor cu Tudor şi cu Ipsilanti. Boerii, în frunte cu Grigore Băleanu şi Alexandru Filipescu-Vulpe, au rămas la Bucureşti, fiindcă ei erau înţeleşi cu Ipsilanti, nu cu Tudor, şi au înţeles să rămână în serviciul lui până la urmă. Dar, în lipsa Domnului, ei erau depozitarii autorităţii supreme

din țară și, plecând la Târgoviște, ei puneau această autoritate în slujba lui Ipsilanti și lăsau pe Tudor în vânt fără sprijinul legal la care ținea atât de mult. De aceea, neputând altfel să-i împiedece a pleca, Tudor i-a arestat. Această lovitură a rupt și legătura dintre Tudor și Ipsilanti. Cum era de așteptat, condominiul n'a putut dura. Aplicarea lui a dat loc la încriminări amare și de o parte și de alta.

Dar ceeace a indispus mai mult pe Tudor au fost aerele de Domnitor pe care și le dădea Ipsilanti. Dela Târgoviște, el a lansat către „nobilii fii ai Daciei", o proclamație în care expune „temeliile pe care va trebui să se rezime viitoarea legislație politică a țării" și anume Domn pământean și regim constituțional. Aceste declarații dădeau consistență svonurilor după care Ipsilanti ar fi urmărit să obțină tronul Țării Românești.

Or, e un lucru mai presus de îndoială, că Tudor râvnea el la această demnitate. De îndată ce „a început să recunoască mai lămurit lucrurile", spune Naum, Tudor „s'a retras din tovărășia lui Ipsilanti revenind însă la alte cugetări mai înalte, că el, ca localnic, se cuvine să guverneze singur ca neatârnat, în toată întinderea Țării Românești" [1].

Chiar și după dezavuarea mișcării sale și a lui Ipsilanti de către țarul Alexandru, Tudor spera că, dacă se va menține pacea între Rusia și Turcia, aceasta va respecta tratatele și nu va călca teritoriul țării, și va trimite comisarul împărătesc cerut de el în toate arzurile către Poartă. Atunci el, care a fost primul actor al acestui succes, se va urca, prin voința poporului, pe scaunul Domniei. Iar dacă Turcii vor năvăli în țară, violând tratatele cu Rusia și rupând pacea, oștile rusești vor trece Prutul, Tudor va răscula tot poporul și se va pune în fruntea lui, ceeace-i va permite să cucerească tronul cu armele.

Oricare ar fi fost calculele lui Tudor, fapt e că la București „norodul începu a-i zice Domnul Tudor", iar el „începu a porunci și înăuntru și în afară ca un stăpânitor" și-și puse căciula de hârșie neagră cu fundul alb „care numai Domnilor era rânduială a purta".

E probabil, de altfel, că și șefii Eteriei i-au promis, când l-au ridicat, scaunul domnesc ca recompensă.

[1] *Istoria Zaverei*, p. 549.

VII. — *ÎNȚELEGEREA LUI TUDOR CU TURCII*

După ruperea relațiilor sale cu Ipsilanti, Tudor nu mai avea alt mijloc de a-și salva cauza decât înțelegerea cu Turcii. Dar mijlocul acesta, silindu-l să lucreze „într'un mod cu totul contrar situațiunii care-l produsese" [1], avea să fie izvorul tuturor nenorocirilor sale ulterioare.

Tudor a intrat în tratative oficiale cu Poarta și cu pașii serhaturilor de îndată ce s'a convins că mișcarea eteristă nu era susținută de Rusia. Bazat pe arzurile adresate Porții, i-a fost foarte ușor să pretindă că mișcarea lui nu a fost îndreptată împotriva stăpânirii otomane, ci împotriva Fanarioților care au desființat privilegiile țării și au stors până la sânge norodul. Acțiunea de restaurare a dreptăților țării, pornită de Tudor, se confunda deci cu politica de represiune a insurecțiunii grecești, întreprinsă de Turci. Teza era foarte abilă și putea ralia pe toți patrioții, mai ales că, aruncând asupra Fanarioților toată răspunderea nenorocirilor țării, lăsa intacte privilegiile de clasă ale boerilor. De aceea, după dezavuarea mișcării lui Ipsilanti, chiar și boerii rusofili s'au putut asocia la demersurile lui Tudor. Așa a ajuns Tudor Vladimirescu, mai târziu, protagonistul unei politici naționale de reacțiune împotriva stăpânirii fanariote.

Primele tratative ale lui Tudor cu Turcii aveau un caracter oficial și s'au făcut prin mijlocirea Divanului. Ele cereau în esență un Efendi care să asculte plângerile țării. Turcii au răspuns că „nu se face cerere de dreptăți cu armele în mână", și, înainte de a accepta să trateze, au cerut lui Tudor să depună armele.

Dar Tudor nu s'a oprit aici. El a oferit Turcilor cooperarea sa pentru „prăpădirea" Grecilor lui Ipsilanti. El cerea: Domn român, oaste pământeană de 12.000 de oameni și trupe turcești ca să le dea prins pe Ipsilanti.

Planul lui Tudor era acesta: ca, trecând în dreapta Oltului, să ia marginea Carpaților din Oltenia, iar Sava să ia marginea Carpaților din Muntenia și, în timp ce Turcii vor fi înaintat dinspre Dunăre, să învălue armata grecească ce se înșira între Câmpulung, Pitești și Târgoviște.

Dar Sava, cu care întocmise acest plan, l-a trădat și trupele sale nu l-au urmat. In afară de acesta, corespondența sa cu Turcii a căzut în mâinile lui Ipsilanti. Ridicat din mijlocul

[1] Ilie Fotino, p. 70.

trupelor sale fără ca nimeni să-i ia apărarea, Tudor a fost judecat de un simulacru de Tribunal şi executat la Târgovişte, la 27 Mai.

Părăsind drumul revendicărilor ţărăneşti pe care le-au stârnit proclamaţiile lui, şi cauza grecească care făcuse din el un şef revoluţionar, Tudor avea fatal să se încurce în intrigi pentru care nu era făcut şi care aveau să-l piardă fără să-i lase măcar aureola de martir al unui crez.

Concluzia care se desprinde din aceste consideraţii e că rolul atribuit de istoriografia noastră lui Tudor Vladimirescu în mişcarea din 1821 e un mit.

Scopul iniţial al mişcării lui Tudor Vladimirescu n'a fost nici emanciparea ţăranilor, nici schimbarea regimului politic. Misiunea lui a fost să înlesnească, printr'o diversiune provocată în Oltenia, trecerea trupelor eteriste în sudul Dunării. In caz de izbândă, „Ruşii aveau să ne ajute să ocupăm cetăţile de pe marginea Dunării, ce cad în partea noastră, şi să ne cârmuim apoi după legile noastre". Prin mijlocirea lui Iordache Olimpiotul, Eteriştii au făcut să lucească în ochii lui Tudor nădejdea că va putea fi numit Domn al Ţării Româneşti. Aceste planuri au fost răsturnate de două fapte neprevăzute : intervenţia masselor ţărăneşti care au luat în serios atacurile lui Tudor împotriva proprietăţii şi drepturilor boereşti, şi dezavuarea ţarului. Agitaţia ţărănească a aruncat pe Tudor în braţele boerilor, iar dezavuarea ţarului, după o zadarnică încercare de colaborare cu Ipsilanti, în braţele Turcilor. Chiar dacă Tudor n'ar fi căzut victimă răzbunării greceşti, el ar fi avut soarta lui Sava, adică ar fi fost executat de Turci, în ochii cărora nici un serviciu n'ar fi putut compensa crima de rebeliune. Tudor nu putea smulge Turcilor iertarea decât dacă era biruitor, şi biruitor nu putea fi decât cu ajutorul ţării şi cu al Grecilor sau al Ruşilor. Lipsindu-i acesta din urmă şi lipsindu-se el însuşi de primul, Tudor era fatal condamnat la înfrângere şi la pieire.

CAPITOLUL I

REGIMUL FANARIOT

Mişcarea lui Tudor Vladimirescu a început ca un episod al Eteriei şi al Revoluţiei greceşti. Dar răsunetul pe care l-a produs în toate clasele societăţii noastre se explică prin împrejurările în care se aflau Ţările româneşti, prin organizarea lor politică, economică şi socială, prin situaţia lor în cadrul Imperiului otoman şi prin raporturile lor cu celelalte popoare din Peninsula Balcanică.

I. — *INSTITUIREA REGIMULUI*[1]

In 1711, după plecarea lui Dimitrie Cantemir în Rusia, Turcii au numit Domn în Moldova pe Nicolae Mavrocordat, fiul lui Alexandru Mavrocordat, negociatorul păcii dela Carlovitz. In 1716, după mazilirea lui Ştefan Cantacuzino, boerii Ţării Româneşti au ales, la indicaţia Porţii, pe Nicolae Mavrocordat, care avea, astfel, să inaugureze regimul fanariot în ambele ţări. La început, Domnii continuă să fie aleşi de boeri şi confirmaţi de Poartă. In 1731, practica încetează şi Domnii sunt numiţi direct de Poartă, fără alegerea prealabilă a boerilor. Sistemul avea să dureze până în 1821[1].

Inovaţia era mai mult formală şi consista în abolirea dreptului de alegere a Domnilor. Incă din secolul al XVI-lea, Poarta

[1] Joseph Gottwald, *Phanarioţische Studien* în *Leipziger Vierteljahrschrift für Südosteuropa*. An V (1941), pp., 1—58; M. P. Zallony, *Essai sur les Fanariotes*, Marseilles, 1824. (Trad. rom. de I. Bals, Bibl. pt. toţi no. 152—154); W. Wilkinson, *An account of the Principalities of Wallachia and Moldavia*, London, 1820.

a numit Domni fără să aştepte alegerea boerilor şi fără să ţină totdeauna seama de originea lor. Durata domniei, care de regulă avea să fie de trei ani, fusese de asemenea statornicită încă dela sfârşitul secolului al XVI-lea. Sistemul acesta nu putea funcţiona decât printr'un amestec din ce în ce mai direct al Porţii în numirea Domnilor. Defecţiunea lui Dimitrie Cantemir şi a lui Constantin Brâncoveanu a dat Porţii prilejul de a abroga şi formal dreptul de alegere al boerilor, mai ales că exercitarea acestui drept fusese prilej de intervenţie al Puterilor vecine în afacerile Ţărilor româneşti.

Mult mai mare însemnătate avea să prezinte modul în care Poarta şi-a exercitat dreptul de numire. Aproape toţi Domnii care s'au perindat în scaunul Ţărilor româneşti, în epoca fanariotă, au fost mai întâi dragomani ai Porţii. Demnitarii turci, necunoscând limbi străine, s'au servit totdeauna de interpreţi în relaţiile lor cu reprezentanţii Puterilor europene. La început, ei au recurs la serviciile Evreilor sau renegaţilor. Apoi au descoperit, printre supuşii lor greci, persoane mult mai calificate pentru astfel de servicii. In cartierul Fanarului, unde se afla sediul patriarhiei dela Constantinopol şi unde locuiseră şi ambasadorii străini înainte de a se fi mutat la Pera, se afla o adevărată colonie de Greci, descendenţi ai vechilor familii bizantine sau veniţi din toate părţile Imperiului. Ca giranţi ai afacerilor Patriarhiei sau ca negustori, ei au dobândit avere, experienţă şi prestigiu. Unii dintre ei au ştiut să se insinueze ca *grămătici* şi să câştige încrederea Porţii. Panaiotachi Nicosios, numit şi Murusi, a obţinut, în 1669, dela marele-vizir Köpriüli-Ahmed rangul anume creat pentru el de terziman sau dragoman al Divanului şi favoarea de a purta barbă lungă. Urmaşii lui au adăugat la aceasta privilegiul de a purta haine lungi şi de a merge călare, ca Turcii de frunte. In locul turbanului rezervat Musulmanilor, ei purtau *calpacul*, (căciulă îmblănită cu samur). Mai târziu, pe lângă dragomanatul Divanului, se creează postul de dragoman al amiralităţii, care avea să însoţească pe Capudan-Paşa în crucierile anuale din Mediterana pentru strângerea tributului.

Când Poarta s'a hotărît să nu mai numească Domni pământeni, alegerea ei s'a fixat în mod firesc asupra dragomanilor săi, pe care îi cunoştea şi pe devotamentul căror credea că se poate bizui. Scaunul Ţărilor româneşti ajunge astfel să se dea ca o răsplată pentru servicii aduse Divanului otoman şi ca o înaintare în carieră. Numiţi Domni, foştii dragomani pun *cuca*

princiară în locul calpacului şi-şi însuşesc blazonul cu crucea pe coroană. Averile strânse în Principate le permit să aspire la rangul de arhonţi ai naţiei lor şi de moştenitori ai Imperiului bizantin [1].

Domnul avea, în hierarhia otomană, rangul unui paşă cu două tuiuri, egal cu al unui vizir, de aceea, după numirea lor, Domnii nu mai puteau rezida înlăuntrul Capitalei şi se aşezau, până la terminarea pregătirilor de plecare, în împrejurimile Constantinopolului. Domnii sunt investiţi la Poartă cu ceremonialul obişnuit la crearea paşilor şi vizirilor. Muzhar-Aga le pune cuca pe cap, iar marele-vizir îi îmbracă cu caftanul. Apoi ei depun jurământul de credinţă în prezenţa Sultanului. Dela Serai, ei sunt conduşi la Patriarhie, unde sunt unşi ca vechii împăraţi bizantini. La autoritatea unui Paşă cu două tuiuri, Domnul adăuga consacrarea Bisericii care conferea domniei caracterul unei autorităţi de drept divin [2].

Domnii Ţărilor româneşti se intitulau „Domni din mila lui Dumnezeu" [3] şi exercitau, cât timp erau în funcţie, o autoritate absolută. Ei ţineau Curte proprie, gardă de corp şi agenţi diplomatici la Constantinopol, care, dela tratatul dela Cuciuc-Cainargi, erau puşi sub scutul dreptului ginţilor; ei aveau asupra supuşilor lor drept de vieaţă şi de moarte; gestiunea lor financiară nu era controlată decât de Divan, dar aprobarea acestuia era de pură formă; nimic nu împiedeca pe Domni să pună dările cele mai grele şi mai extravagante, şi toţi au uzat de această facultate. Domnul avea, însfârşit, dreptul de suprem judecător. Pentru ca să nu abuzeze de aceste privilegii şi să se proclame independenţi, Domnii erau mutaţi dintr'o ţară într'alta. Constantin Mavrocordat a domnit de şase ori în Ţara Românească şi de patru ori în Moldova.

Situaţia Ţărilor româneşti era dintre cele mai turburi şi mai precare la înscăunarea Domnilor fanarioţi. Veacuri de-a rândul ele serviseră Turcilor ca poziţii de atac împotriva ţărilor vecine, iar acestora ca teatru de războiu în conflictele lor cu Poarta.

[1] M. Zallony, p. 56.

[2] Wilkinson, pp. 46—47.

[3] Sunt şi excepţii. Constantin Racoviţă se intitulează, în 1756, „Domn din darul lui Dumnezeu şi *din mila puternicei împărăţii*". D. C. Sturdza Scheianu, *Acte şi legiuiri privitoare la chestia românească*. Bucureşti, 1937. Seria I, vol. I p. 23.

Situaţia aceasta avea să continue şi în secolul al XVIII-lea. Dela 1711 până la 1821, Moldova avea să fie ocupată de Ruşi de cinci ori (1711, 1736—1739 1769—1774, 1789—1792, 1806—1812).

La dificultăţile situaţiei externe se adaugă, pentru Domni, ameninţarea permanentă cu mazilirea. In ochii Turcilor, Domnii erau simpli guvernatori civili care puteau fi depuşi oricând şi, în adevăr, soarta lor era în mâna coteriilor influente dela Serai, pe care trebuiau să le cultive pentru a se menţine în favoare şi pentru a anula intrigile concurenţilor care-i pândeau din umbră. Scaunele domneşti erau atât la Constantinopol cât şi la Bucureşti şi Iaşi obiectul celor mai tenebroase uneltiri [1].

In asemenea împrejurări, ce puteau face Domni fanarioţii ?. Ei ajungeau la domnie copleşiţi de datoriile pe care le contractaseră ca să obţină numirea, urmăriţi de creditori, pândiţi de personagiile influente dela Constantinopol care aveau tot interesul să scurteze cât mai mult durata domniei. In 1802, sub presiunea Rusiei, Sultanul fixase durata domniei la şapte ani şi stabilise că, înainte de expirarea acestui termen, Domnii nu puteau fi depuşi decât pentru crima de înaltă trădare. Dar Poarta a găsit mijlocul de a eluda şi această obligaţie. Primii Domni numiţi în virtutea hatişerifului din 1802, pe şapte ani, Constantin Ipsilanti şi Alexandru Morusi, au fost depuşi în 1806, sub acuzaţia de înaltă trădare, fără învoirea prealabilă a Rusiei. Rezultatul a fost ocupaţia rusească dela 1806 până la 1812. Ioan Caragea, înainte de a fi fost numit Domn, în 1812, a trebuit să se oblige că, după trei ani, va abdica. Dacă totuşi domnia lui a fost prelungită până în 1818 e că la fiecare înnoire a vărsat atâţia bani încât Poarta n'a mai avut interes să-l schimbe.[2]

[1] „Il n'existe pas sur la terre une race de scélérats plus immonde que les Fanariotes ... Les places de Princes de Moldavie et de Valachie sont l'unique but des voeux de tous les Fanariotes dès leur plus tendre enfance. Pour y parvenir, il n'est point de forfait qui leur côute, ni de bassesses auxquelles ils ne se soumettent .... Un prince nouvellement nommé part de Constantinople avec deux ou trois millions de piastres de dettes. Après quatre, cinq ou six ans de règne, il revient avec cinq ou six millions de bien, si on lui laisse le temps de le ramasser... La manière de s'enrichir est fort simple : ils volent ou confisquent les propriétés quand bon leur semble en colorant ces atrocités du prétexte d'une trahison ou d'une correspondence étrangère ... et partager avec les ministres ottomans le fruit de ces spoliations ... Ils vendent à l'enchère toutes les places subalternes de leurs Principautés" ... (Generalul Langeron în Hurmuzaki, Supl. I[3], pp. 72—73).

[2] Hurmuzaki-Nistor, XX, p. 414.

Urmaşul lui Caragea, Alecu Suţu (1819—1821) vine cu o datorie de 4 sau 5 milioane şi cu o suită de 820 persoane, între care 9 copii şi vreo 80 de rude, care trebuiau căpătuiţi şi care, firește, cădeau în sarcina ţării. Din suita lui Suţu mai fac parte 100 de Arnăuţi, aduşi dela Constantinopol, pentru a înlocui pe Arnăuţii lui Caragea, care erau suspecţi de sentimente ruseşti [1].

Sub imperiul acestor necesităţi, Domnii nu puteau avea altă preocupare, decât aceea de a strânge cât mai repede cât mai mulţi bani, într'un timp cât mai scurt, pentru a-şi plăti creditorii, pentru a se menţine în favoarea Seraiului şi pentru a-şi constitui o rezervă destul de însemnată ca, la prima ocazie, să-şi poată pune din nou cu sorţi de izbândă candidatura la domnie.

In asemenea condiţii, de o gospodărie raţională şi de o politică culturală nici nu putea fi vorba. Regimul fanariot, la care s'a asociat toată clasa noastră conducătoare, era un sistem de guvernare care storcea până la sânge o ţărănime fără nicio apărare şi secătuia înseşi izvoarele de producţie ale ţării.

II. *REGIMUL AGRAR*

La sfârşitul secolului al XVIII-lea agricultura românească trece printr'o fază de criză. Regimul economiei naturale închise, întemeiat pe ideea de subsistenţă, începe, după cele două războaie ruso-turceşti din 1768—1774 şi 1787—1792, să se destrame. Solicitaţi de Austria şi de Rusia de a produce grâu şi pentru îndestularea regiunilor limitrofe ale acestor ţări, proprietarii de pământ nu se mai mulţumesc să producă numai pentru îndestularea lor şi a rumânilor de pe moşiile lor, ci caută să producă pentru schimb şi să-şi procure cât mai mulţi bani. Acest fenomen are cele mai grave repercusiuni sociale. Exploatarea ţăranilor care, sub regimul economiei naturale, era limitată prin caracterul patriarhal al vieţii, redusă la exigenţele cele mai modeste, se intensifică în mod simţitor la sfârşitul acestei perioade. Pentru a-şi procura cât mai mulţi bani, boerii tind să-şi întărească dreptul de proprietate, liberând pământul de toate servituţile feudale care apasă asupra lui, delimitându-l, rotunjindu-l şi, pentru a-l pune în valoare, caută să stoarcă cât mai mult munca ţăranului. Ei încearcă, şi pe alocurea izbutesc, să-şi creeze un drept de monopol din vânzarea vinului şi a ra-

[1] *Ibidem*, pp. 440, 450—451.

chiului şi din exploatarea morilor. Dreptul ţăranilor de a pescui în bălţi şi heleştee, de a lua lemne din pădure pentru trebuinţele lor şi pentru vânzare, de a se folosi nestânjenit de izlazurile comunale, e atacat şi redus. In schimb, numărul zilelor de clacă e sporit şi condiţiile de muncă sunt necontenit agravate [1].

Prin abuzul proprietarilor de pământ, şerbii au fost reduşi la condiţia de robi. „Unii din stăpânii satelor, spune actul de desrobire al lui Const. Mavrocordat, s'au obişnuit a vinde pe vecini ca pe robi, şi a-i împărţi cu împărţeala ca pe ţigani şi a da numele lor în foi de zestre, şi a-i despărţi pe copii de părinţi, luându-i în casă la slujba lor şi a-i muta dela un loc la altul". Constantin Mavrocordat a desrobit pe rumâni în 1746 şi pe vecini în 1749, dându-le voie să se răscumpere cu zece taleri de cap. El a suprimat apoi scutirea de dări către Stat de care se bucurau unele sate boereşti. Dar obligaţia pentru ţăranii desrobiţi şi pentru satele boereşti supuse la dajdie de a presta claca şi a da zeciuială din produsul delniţei lor se menţine [2]. Emanciparea ţăranilor prin Reforma lui Constantin Mavrocordat nu trebuie deci înţeleasă în sensul, de abolire a drepturilor feudale, pe care i l-a dat Kogălniceanu, ci în acela literar de *desrobire*. Ei nu mai puteau fi trataţi ca robii ţigani, vânduţi şi împărţiţi ca o marfă, mutaţi dintr'un loc într'altul şi luaţi cu femeile şi copii lor la slujbe domestice — ca Ţiganii. Reforma lui Mavrocordat acordă ţăranilor libertatea personală, dar menţine servitutea reală. Ea statorniceşte că boerul n'are dreptul să scoată mai mult de un om dintr'o casă; „măcar câţi feciori va avea omul". „Că vecin va să zică sătean mijlocaş fără moşie, atâta numai că *din sat nu este volnic ca să iasă*". Omul desrobit de Mavrocordat e liber în sensul că un poate fi vândut, dar rămâne legat de glie [3].

In Moldova, el este obligat să dea dijmă şi să facă 24 zile

[1] L. Pătrăşcanu, *Inceputurile capitalismului în cele trei Principate române*, „Viaţa Românească", Aug.—Sept. 1937, pp. 51—63; R. Rosetti, *Pământul, sătenii şi stăpânii*. Bucureşti, vol. I, 1907.

[2] D. C. Sturdza-Şcheianu, *Acte şi legiuiri în chestia ţărănească*, Bucureşti, 1907. Seria I, vol. I, pp. 17—18, 23. Pentru reforma lui Constantin Mavrocordat cf I Minea în *C rceiări Istoric*', II—III 1926—27. pp 97—248.

[3] Prima reglementare a clăcei se datoreşte lui Constantin Mavrocordat şi e din 1742 şi 1743, anterioară desrobirii ţăranilor. Ea s'a făcut la cererea mânăstirilor care se plângeau că nu pot face pe ţărani să lucreze pentru ele. Domnul a fixat claca la 12 zile, fără să schimbe situaţia rumânilor. Numărul zilelor de clacă pentru aceştia a fost fixat, în 1749, la 24. (*Acte şi legiuiri*, I, p. 17—19).

de clacă pe an, „cu nart... şi la orice lucru se va pune". Precizarea obligaţiilor fostului ţăran robit, chiar dacă numărul zilelor de clacă pe care trebue să le presteze e de două sau de patru ori mai mare decât a celorlalţi clăcaşi, e un progres faţă de trecut. Cultivatorii liberi, lăturaşii şi coloniştii erau supuşi la un număr variind între 12 şi 6 zile de clacă. In Ţara Românească, situaţia rumânilor era mai uşoară. Claca e fixată la 12 zile pe an pentru rumâni şi la 6 zile pentru rumânii boereşti şi mânăştireşti, care, fugiţi fiind, s'ar întoarce.

Dela *Reforma* lui Constantin Mavrocordat, raporturile dintre stăpânii de pământ şi săteni sunt reglementate prin ordonanţe administrative. Datinile interpretate şi aplicate de boeri sunt înlocuite cu dreptul scris care îngrădeşte într'o măsură oarecare arbitrarul boerilor. Totuşi îndreptarea nu trebuie să fi fost prea vizibilă, deoarece pitacul lui Alexandru Ipsilanti din 1780 constată că locuitorii urmează uneori pravilele împărăteşti, iar alteori obiceiul pământului. In realitate, „când cu pravilele strica obiceiurile, când iarăşi cu obiceiurile se împotrivea pravililor". Alexandru Ipsilanti fixează claca la 12 zile pe an şi acordă proprietarului dreptul de a converti claca în bani (un zlot de casă), fără drept de reciprocitate pentru ţărani [1].

In afară de clacă, ţăranul e obligat să dea zeciuială din toate rodurile lotului concedat de proprietar (a zecea parte din fân, grâu şi din orz, predate la aria stăpânului, trei bani de stup şi doi bani de capră). Râmătorii nu sunt impuşi, dar ţăranii nu-i pot băga la jir în pădurile stăpânului. Tot astfel se interzice ţăranilor să pescuiască în heleşteele moşiei. In bălţile Dunării pot pescui cu condiţia să dea boerului a zecea parte din peşte.

Aşezământul lui Ipsilanti cuprinde şi unele dispoziţii care au fost considerate ca favorabile ţărănilor. Astfel se recunoaşte dreptul cultivatorului asupra ogrăzii şi locurilor defrişate de el (asupra curăturilor) şi, în caz de arendare, drept de protimisis faţă de alţi amatori. In sfârşit, aşezământul acordă, la lucrările efectuate în regie o urcare de tarif : pogonul arat dela 60 bani la un leu ; praşila unui pogon de porumb dela 60 la 90 de bani, ziua de coasă dela 24 la 39 de bani, ziua de secere dela 18 la 36 de bani etc. Dar faţă de urcarea preţurilor, majorarea era pur nominală. Dispoziţia care ar fi fost în adevăr

[1] *Acte şi legiuiri*, pp. 23, 72—74, 83.

avantajoasă ţăranilor, convertirea clăcii în bani, era numai la latitudinea boerilor. De aceea ţăranii protestează şi vor să li se recunoască şi lor dreptul acordat boerilor. Barbu Văcărescu se plânge Domnului, în 1814, că Ungurenii aşezaţi pe moşia lui refuză să facă clacă, oferind în schimb zlotul de răscumpărare.

Aşezământul lui Alexandru Ipsilanti a rămas în vigoare până în 1818, când Caragea îl modifică adăugând la cele 12 zile de clacă încă două : una primăvara sau toamna, alta la Crăciun pentru cărat lemne. Se acordă apoi stăpânului de moşie dreptul de a cere un leu de zi de clacă şi se desfiinţează dreptul de protimisis al ţăranilor la arendarea moşiei [1]. Boerul plăteşte 36 de bani ziua de secere şi 39 bani ziua de coasă, şi cere să-i fie răscumpărată la un leu !

După răscoala lui Tudor Vladimirescu, ţăranii se arată mai refractari şi mai dârzi faţă de proprietari. In Octomvrie 1822, Divanul declară că „locuitorii foarte mult s'au nărăvit şi se îndărătnicesc a face claca pământului cea obişnuită" [2].

In Moldova, exploatarea ţăranilor e mai aspră şi mai sistematică. In 1741, Domnul interzice clăcaşilor de a se muta de pe o moşie pe alta şi fixează la şase numărul zilelor de clacă pe moşiile mânăstireşti. In 1742, cultivatorii care nu sunt vecini (ci colonişti sau slujitori) sunt supuşi la 12 zile de clacă, dar li se lasă libertatea de a converti claca în bani şi de a se achita în patru rate. După emanciparea ţăranilor, în 1749, numărul zilelor de clacă se ridică pentru colonişti şi slujitori la 24, pentru vecini la 12 [3].

Dar în curând şi aceste zile de clacă se dovedesc insuficiente şi Grigore Ghica introduce în 1760 *nartul* : adică o anumită cantitate de muncă pentru o zi de clacă : zece paşi de arătură, trei clăi de secere, o jumătate falce de cosit, uscat şi strâns. Lucrul astfel determinat nu se putea face nici în 18 zile. Nartul mărea deci cu cel puţin şase numărul zilelor de clacă [4].

In 1775, boerii cer Domnului să ordone ţăranilor a face de clacă o zi din zece şi să dea şi zeciuială. Domnul nu îndrăsneşte să meargă până acolo, dar în 1777 mai adaugă la sarcinile ţăranilor două zile de clacă pe an, o podvadă, două zile de

[1] *Acte şi legiuiri*, I, ip. 82—83.
[2] I. C. Filitti, *Proprietatea solului*, p. 220.
[3] *Acte şi legiuiri*, I, ip. 18—19.
[4] *Acte şi legiuiri*, I, p. 32.

cărăuşie şi obligaţia de a ajuta la repararea iazurilor, morilor şi acareturilor.[1] La cele 18 zile de clacă efectivă se mai adaugă deci cel puţin 9 sau 10.

Aşezământul lui Alexandru Morusi din 1792 restrânge dreptul ţăranilor de a folosi pădurile. In vechime numai rădiurile şi dumbrăvile erau oprite şi apărate. Din „luncile şi pădurile marei"[2], ţăranii puteau tăia orice lemn, şi nu numai pentru trebuinţa lor, ci şi pentru vânzare. Sub pretext că codrii s'au împuţinat, Alexandru Morusi hotărăşte că ţăranii nu pot lua decât lemn uscat pentru foc şi cherestea pentru construirea caselor lor. Din haraci, nuele pentru cercuri şi din cherestea au a da zeciuială. Aşezământul ştirbeşte drepturile ţăranilor pentru a creea boerilor, în momentul când lemnul moldovenesc începe să fie foarte căutat, un nou izvor de venit.

In 1805, boerii se plâng din nou că nu li s'a acordat, aşa cum o ceruseră în 1775, „zeciuiala slujbei anului" şi că au fost siliţi să rămână tot la cele 12 zile de clacă, fixate „când moşiile erau fără preţ, ţara nelocuită, cheltuelile micşorate şi toate întru ieftinătate". Numai fânaţul pe care-l primesc oamenii este „vrednic de îndoită slujbă" ! In consecinţă, ei cer înăsprirea hartului şi limitarea întinderii de pământ ce se va da locuitorilor pentru fânaţ şi păşune, iar acolo unde n'ar fi fânaţ îndeajuns, un sfert se va rezerva stăpânului, iar restul se va împărţi între locuitori, după numărul vitelor. Locuitorii care vor trimite la păşune mai multe vite decât numărul prevăzut, vor plăti câte 10 parale de cap de vită mare. Hrisovul lui Alexandru Morusi din 1805 confirmă aceste cereri. Boerii îşi însuşesc astfel o parte din fânaţ şi restrâng dreptul ţăranilor la islaz[3].

Dela mijlocul secolului al XVIII-lea până la 1821 se observă deci un proces de întindere şi de consolidare a drepturilor stăpânilor de pământ în dauna ţăranilor iobagi şi liberi, şi o înăsprire a condiţiei acestora. Numărul zilelor de clacă se dublează şi triplează într'o jumătate de secol, drepturile ţăranilor la fânaţ şi izlaz se restrâng, folosirea pădurilor şi bălţilor e supusă la zeciuială. Prin toate mijloacele, boerul caută să-şi mărească resursele şi să-şi întindă drepturile de proprietar.

In acelaşi timp, boerii încearcă să transforme în monopol dreptul de a vinde băuturi alcoolice şi de a exploata morile.

[1] *Acte şi legiuri*, p. 35.
[2] *Ibidem*, pp. 41—46.
[3] *Ibidem*, I, pp. 50—58.

Boerii şi mânăstirile au avut totdeauna dreptul de a deschide cârciumi pe moşiile lor. Începând cu mijlocul secolului al XVIII-lea, ei caută să interzică vecinilor de a se folosi de acest drept. Satul Corbeşti se plânge că mânăstirea Cozia nu-l lasă să repare o cârciumă, avariată în cursul răscoalei din 1821, deşi cârciuma e zidită pe pământ liber [1]. „Cartea de clacă" a lui Constantin Mavrocordat, din 1746, rezervă proprietarului dreptul de a vinde vin, holercă şi rachiu pe moşia sa. Numai în caz că proprietarul nu se foloseşte de acest drept, locuitorii pot vinde ei, dând însă stăpânului zeciuială o vadră de butoiu [2].

La fel stau lucrurile cu morile. Dreptul de a construi mori pe moşie aparţine exclusiv proprietarului. „Locuitorul nemernic nu poate să facă moară, fiindcă aceasta este a face numai stăpânul moşiei", spune Alexandru Ipsilanti în „drepturile şi îndatoririle sătenilor" [3]. Dar pe alte locuri libere sau pe teren anume cumpărat, oricine putea construi şi exploata mori. Monopolul cârciumilor şi al morilor nu e încă un fapt, dar lucrurile evoluiază în acest sens.

Un alt fenomen caracteristic al acestei perioade e tendinţa spre concentrare a proprietăţilor boereşti. Mulţi boeri aveau satele răsfirate pe întinderi mari. Ei caută să le unească într'un bloc. Această tendinţă se manifestă mai ales în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, când se constitue cele mai multe moşii mari. Corpuri mici se aglomerează în latifundii prin căsătorii, cumpărări (voite sau silite), danii, spolieri, şi prin reducerea micilor proprietari liberi, care nu-şi mai pot plăti datoriile către fisc, la condiţia de şerbi. Boerii îşi rotunjesc moşiile confiscând ocinile răzeşilor şi moşnenilor şi moşiile târgurilor.

Marele logofăt Bellio a silit pe moşnenii din Prahova, chiar încarcerându-i, să-i cedeze proprietăţile lor pentru a-şi întregi moşia, care ajunse prin acest act de silnicie a se întinde până la Timiş, la graniţa Transilvaniei. Sub Vodă Suţu, moşnenii deposedaţi s'au adresat lui Pini, care i-a primit bine şi le-a promis tot sprijinul său:

La Târgovişte, în oraş şi în afară de oraş, se aflau de sute

[1] M. Emerit, *La question des monopoles seigneuriaux dans l'ancienne Roumanie* (*Mélanges Iorga*, Paris 1933, p. 243).

[2] *Acte şi legiuri*, I, pp. 72—74.

[3] *Ibidem*, p. 86.

de ani mai multe proprietăţi, considerate ca fără stăpân. Locuitorii care le stăpâneau nu plăteau niciun impozit.

Iordache Filipescu şi Dinicu Golescu, pentru a-şi asigura bunele graţii ale lui Alecu Vodă Suţu, au luat, fără să consulte oraşul, iniţiativa de a oferi Domnului, în numele întregului popor român, proprietatea deplină a acelor locuri. Domnul a primit darul şi a trimis comisari la Târgovişte să ia în primire şi să delimiteze terenul.

Dar combinaţia a fost răsturnată de opoziţia neaşteptată a celor spoliaţi. La sosirea Comisarilor domneşti, locuitorii au tras clopotul de alarmă, au alungat pe comisari şi au trimis la Bucureşti o deputaţie de 300 de persoane ca să protesteze împotriva tâlhăriei care se punea la cale. De teamă ca o deputaţie atât de numeroasă să nu pricinuiască dezordini la Bucureşti, Suţu a trimis înaintea lor pe Mitropolit şi un număr de boeri. Dar Târgovişteni nu s'au lăsat clintiţi în hotărîrea lor, şi vreo sută au venit la Bucureşti. Un Divan extraordinar s'a întrunit în Curtea Domnească să trateze cu ei. Arnăuţii înconjurau Adunarea, iar Domnul urmărea, tremurând, scena dela o fereastră. Delegaţii arătară că Domnul n'avea dreptul să-i despoaie de o moşie pe care o stăpâneau de veacuri şi pe care strămoşii lor au dobândit-o prin fapte de vitejie. Cu vorbe dulci şi cu făgăduieli, delegaţii au fost convinşi să se întoarcă acasă, dar o comisie restrânsă a rămas la Bucureşti să continue tratativele cu guvernul.

Boerii au cerut să vadă documentele pe care se întemeia reclamaţia Târgoviştenilor şi să se ia o hotărîre în conformitate cu documentele. In disperare de cauză, Domnul a făcut apel la Pini şi, în înţelegere cu el, s'a pus la cale unul din clasicile expediente ale regimului : favoriţii lui Suţu, Iacovachi Rizo şi spătarul Racoviţă, au prezentat Domnului o anafora pe care, cu toată rezistenţa lor, au trebuit s'o semneze şi Mitropolitul şi banii Grigore Brâncoveanu, Grigore Ghica, Barbu Văcărescu, Constantin Creţulescu şi vornicii Dimitrie Racoviţă senior şi Constantin Bălăceanu. Spolierea căpăta prin aceasta toate formele legale şi devenea definitivă.

Incurajat de acest succes, Alecu Suţu continuă acaparările. Tot lanţul de munţi dela Câineni până la Titeşti a fost declarat proprietate a familiei domnitoare. „Pentru a-i mângâia", proprietarii deposedaţi au fost parte boeriţi, parte scutiţi de bir, parte despăgubiţi cu bani. Suţu trece noua achiziţie pe nu-

mele Doamnei care o vinde lui Teodosie Vrana. Astfel, un vast sistem de spoliere, confiscare şi cotropire se organizează pentru a întări situaţia proprietarilor de pământ în dauna iobagilor, moşnenilor şi târgurilor.

Mişcarea lui Tudor Vladimirescu a stricat o parte din aceste socoteli. La 2 Martie a sosit la Bucureşti o nouă delegaţie dela Târgovişte şi a silit guvernul provizor să convoace Divanul, să aducă hrisoavele de expropiere, să le ardă în faţa delegaţilor şi să dea o declaraţie prin care Târgovişte a era repusă în toate drepturile ei [1]. Moşnenii dela Câineni se judecă şi ei cu Vrana în 1822.

Sarcinile feudale care apăsau asupra ţăranilor noştri erau incontestabil mai grele la începutul secolului al XIX-lea decât cu o jumătate de secol înainte. Totuşi ele erau mai uşoare decât în Transilvania, unde iobagii făceau trei zile de clacă pe săptămână [2]. Exploatarea ţăranilor în Principate era limitată de caracterul înapoiat al economiei noastre agrare, de raritatea populaţiei şi de concurenţa pe care şi-o făceau stăpânii de moşie pentru a atrage muncitorii. Principalele valori de schimb ale ţăranilor erau vitele. Din vânzarea vitelor îşi plăteau angaralele. „Ţăranii, spun boerii în hrisovul lui Morusi, îşi hrănesc vitele pe moşiile noastre şi le vând pe preţuri bune, printr'însele săvârşind toate dobândirile lor" [3]. Primele restrângeri de drepturi le suferă ţăranii cu privire la fâneţe şi la păşuni. Te-

[1] Hurmuzaki-Nistor, XX, p. p. 520, 524, 526, 553—554.; Ignatie Iacovenco, *Moldova şi Muntenia dela 1820 la 1829*. Trad. Ludovic Cosma, în *Neamul Românesc*, 1910, p. 499). Cazul cu expropierea Târgoviştei se încadrează într'o serie de alte cazuri asemănătoare. Iată câteva exemple, citate după C. I. Filitti. Constantin Racoviţă (1749—1753) face danii din hotarul târgului Tecuci. Tot el, în 1757, dăruieşte mânăstirii Sf. Samoil din Focşani toată moşia târgului Bârlad. La 1764, Ştefan Racoviţă donează mânăstirii Sf. Dumitru din Craiova toată moşia acelui oraş. In 1774, Al. Ipsilanti dăruieşte lui Ianachi Morusi moşia oraşului Ploeşti. In 1782, Constantin Morusi dă episcopiei Huşi vatra târgului Huşi. In 1784, Alex. Mavrocordat dă lui Iordache Balş ceeace a mai rămas din vatra târgului Bârlad. In 1791, Mihai Suţu dăruieşte lui Const. Filipescu moşia Caracal.

[2] „The state of the Peasantry has been greatly ameliorated and is actually, as far as concerns the feudal rights of the Nobles, *infinitely superior* to those of Transylvania, where the peasent must work *three days a week gratis* for his ground Landlord, whilst the Wallachs are only compellable to work one day a month, or twelve days in the year" (Bargrave Wyborn, în *Rapcarte consulare englez*, II, p. 13).

[3] *Acte şi legiuri*, I, p. 51.

renurile necultivate şi libere, siliştile pustii dintre care unele nici n'au fost vreodată locuite, iar altele nu erau cunoscute nici de stăpânii moşiei erau atât de numeroase, la mijlocul secolului al XVIII-lea, încât Constantin Racoviţă dă voie coloniştilor şi băjenarilor care s'ar întoarce să se aşeze „pe moşia oricui, şi unde le va plăcea" şi, în afară de dijma obişnuită, „nimeni să nu-i supere cu clăci şi boeresc" [1]. Braţele de muncă, fiind rare, erau mai de preţ decât pământul. De aceea la sfârşitul secolului XVIII, când agricultura începe să se învioreze, boerii caută să atragă pe ţărani, oferindu-le, printre alte avantaje, reducerea zilelor de clacă. Cazurile trebue să fi fost destul de numeroase, de vreme ce Caragea se vede silit să intervină cu hotărîrea ca „niciun stăpân să nu poată acorda mai puţin de 12 zile de clacă" [2]. Chiar şi la începutul secolului al XIX-lea, când situaţia era mult mai bună la ţară, din punct de vedere economic, lipsa de braţe de muncă era prea mare pentru ca boerii să poată impune ţăranilor condiţiile pe care le-ar fi dorit ei. După datele cele mai probabile, Ţările Româneşti aveau, la începutul secolului al XIX-lea, cel mult 1.500.000 locuitori, împreună. Cu resursele ei, remarcă Wilkinson, fostul consul englez la noi, ţara ar fi putut hrăni de zece ori atâţia locuitori [3].

Cum se face atunci că emigraţia a luat forme aşa de grave în secolul al XVIII-lea? Problema şi-a pus-o şi Constantin Racoviţă. Intrebând nişte băjenari întorşi, de ce părăsesc oamenii o ţară cu atâtea silişti libere, a primit următorul răspuns: „Este din pricina vremelnicei nestări, adică neştiind şi nefiind hotărît ce să dea bir pe an şi aceasta i-au strămutat de s'au dus în ţări străine". Viciile capitale ale regimului fanariot — şi al celui de după fanarioţi — erau venalitatea funcţiilor, corupţia administrativă şi fiscalitatea arbitrară. Cu stăpânii de moşie tot mai ajung oamenii să se înţeleagă, faţă de agenţii fiscului de multe ori n'au altă scăpare decât „strămutarea în ţări străine" [4].

[1] *Ibidem*, p. 25. „He may consider the whole country at his disposition, he sows and mows hay, where he pleases, merely leaving a tenth of the crop for the ground Landlord, *whoever he may be*, a fact of which he does not always take the trouble of inquiring". ([Bargrave Wyborn], *Memoir and considerations on the Principalities of Wallachia and Moldavia* [1821] *Rapoarte consulare engleze*, II, p. 6).

[2] *Acte şi legiuri*, I, p. 88.

[3] W. Wilkinson, p. 60.

[4] *Acte şi legiuri*, I, p. 24.

III. — *COMERȚUL*

Țările românești produceau, după evaluările lui Wilkinson, circa zece milioane chile de grâu (chila avea 36 litri), deși abia a șasea parte din terenul cultivabil era cultivat [1]. Pe lângă grâu, ele mai produceau porumb, orz, cai, bovine, oi, porci, lână, miere, ceară, vin, brânză, pește, piei de iepure și de dihor, lemn. Aceste produse ar fi putut constitui materia unui comerț activ. Or, pela 1820, „comerțul de export era lucru neînsemnat", spune Wilkinson. Bargrave Wyborn merge și mai departe declarând că, în Țara Românească, „comerțul extern era necunoscut" [2]. Evident, această declarație nu trebue luată în sens literal. Cei doi autori, excelenți cunoscători ai țării noastre, vor să sublinieze faptul incontestabil că comerțul exterior juca atunci un rol extrem de redus în raport cu resursele țării și avea, din cauza măsurilor impuse de Turci, un caracter excepțional și precar. El se mărginea mai ales să procure boerilor articole de lux.

In adevăr, Poarta și-a rezervat monopolul tuturor produselor enumerate mai sus, afară de porci, lână, piei de iepure și de salba (verigariu) pe care Englezii o numesc *yellow berries*, Francezii *Graines d'Avignon*, iar naturaliștii *Rhamnus infectoria*. Țara Românească exporta 800.000 piei de iepure, pe care le colectau Evreii, 600.000 ocale de *Rhamnus infectoria* și 400.000 chintale de lână pe care Wilkinson o găsește de excelentă calitate. Celelalte produse nu se puteau exporta decât după ce se îndestula „capanul" și numai pe baza unei autorizații speciale, dată Domnului de către guvernul otoman, și autorizația aceasta se dădea foarte rar [3].

In fiecare an guvernul otoman își trimite corabiile la Galați să ridice grâul capanului (1.500.000 chile) și celelalte produse de care avea nevoie: 1.500.000 ocale de brânză, un milion de unt, 50.000 ocale de ceară numai din Moldova. Ambele Principate trimit anual la Constantinopol între 250 și 300.000 oi și 3.000 de cai. In Muntenia se taie 70.000 boi, pentru a exporta piei, pastramă și seu (2.500.000 ocale) [4]. S'a calculat că Țările Românești hrănesc Constantinopolul patru luni pe an [5]. Inainte

[1] W. Wilkinson, *An account of the Principalities of Wallachia and Moldavia*, p. 77.

[2] [Bargave Wyborn], *Memoir* etc. (*Rap. consulare engleze*, II, p. 1).

[3] Wilkinson, *Op. cit.*, p. 75.

[4] Wilkinson, p. 78; Perthusier, p. 82.

[5] Laurençon, p. 7; Raicovisch-Lejeune, p. 53.

de răşluirea ei, Moldova trimetea 60.000 capete de vite în Austria şi în Polonia; după 1812, exportul scade la 32.000. Păşunile cele mai bogate ale Moldovei erau dincolo de Prut şi cele mai multe vite creşteau acolo. După tratatul din 1812, stocul de vite scade atât de mult încât o vacă costă în Moldova de două ori mai scump decât în Basarabia. Era firesc ca negustorii de vite să se fi îndreptat înspre Basarabia [1]. Principatele exportă în Austria cel puţin 50.000 porci, şi 800.000 piei de iepure (Ţara Românească 500.000). Moldova exportă în Rusia şi Polonia o parte din producţia ei de vin.

Un articol foarte preţuit era lemnul de construcţie din Moldova, mai bun decât cel din Muntenia. Stejarul, mai ales, era de excelentă calitate şi foarte căutat pentru construcţiile navale. Vasele flotei turceşti erau construite în mare parte din stejar moldovenesc şi prevăzute cu catarguri şi otgoane moldoveneşti [2].

Sudiţi austriaci făceau negoţ cu lemnul de construcţie pe care-l pluteau pe Bistriţa, Moldova, Siret şi Dunăre. Dacă-l exportau în Turcia, ei se asociau cu negustori turci. După 1812, braţul Chilia a căzut sub controlul Rusiei şi lemnul a început să fie căutat în Basarabia pentru construcţia de cetăţi şi de şlepuri. Negustorii austriaci şi-au îndreptat deci comerţul spre Basarabia. Drept represalii, Poarta le-a interzis să mai facă comerţ cu lemn moldovenesc. Sudiţii au produs atunci declaraţii scrise că lemnul exportat e de provenienţă austriacă şi îl transitează numai prin Moldova. Poarta a interzis şi comerţul de transit [3].

Acest episod e caracteristic pentru condiţiile economiei noastre şi pentru piedicile ce se puneau în calea comerţului. Arbitrarul cel mai desăvârşit domnea şi în ceeace privea regimul comerţului şi în ceeace privea stabilirea preţurilor.

Wilkinson susţine că furniturile pentru Constantinopol erau cumpărate de guvern la un sfert din preţul de pe piaţa internă şi la a şasea parte din preţul dela Constantinopol. Preţul furniturilor se plătea din tribut, dar uneori şi dintr'un impozit excepţional. Chila de grâu se vindea cu 2—2,5 piaştri [4].

La nevoia de a asigura aprovizionarea capitalei otomane,

[1] Hurmuzaki-Nistor, XX, pp. 235, 255; Perthusier, p. 82.
[2] Wilkinson, p. 77.
[3] Hurmuzaki-Nistor, XX, p. 255.

se adaugă considerații de ordin militar pentru a îngreuia relațiile comerciale între Țările românești și țările vecine. Pentru a nu înlesni intrarea trupelor austriace în țară, drumurile care duc la graniță sunt intenționat lăsate în părăsire, și Domnii nu îndrăsnesc să facă demersuri la Constantinopol pentru îndreptarea acestei stări de lucruri, de teamă să nu fie suspectați de înțelegere cu Austria. Astfel, la 8 Nov. 1814, Caragea-Vodă e sezisat de cererea guvernatorului Transilvaniei, care propune să se deschidă un nou drum de comerț între Timiș și Buzău peste *Altschanz*. Caragea se mărginește să trimită cererea la Constantinopol[1].

După Turcia, cea mai bună clientă a Țărilor românești era Austria. Ea absorbea aproape toate disponibilitățile rămase după îndestularea capanului. Austria importa grâu, porumb, bovine, cai, lână, piei, porci, brânză, pește. Dar autorizațiile pentru aceste articole se obțineau foarte greu. Internunțiul a obținut, în 1817, când în Transilvania a bântuit foametea, permisul de a importa din Muntenia o cantitate mai însemnată de grâu și de porumb. Dar cazul acesta a fost considerat ca excepțional. Inconvenientele care rezultau din acest sistem pentru economia țării erau în parte corectate prin contrabandă, care se practica pe o scară întinsă și constituia principalul izvor de venit al vătafilor de plaiu.

Domnii au căutat adesea să monopolizeze unele articole de comerț, dar Agenția austriacă a protestat întotdeauna. In tot cazul, ei și-au rezervat dreptul exclusiv de a aproviziona brutăriile cu făina pe care și-o procurau prin metodele capanului[2]. Alt subiect de plângere din partea Agenției era abuzul cu perceperea taxelor vamale. In baza tratatului de comerț încheiat între Turcia și Austria, în 1784, aceasta plătea și la intrare și la ieșire o taxă vamală de 3%. Dar aplicarea tarifului dădea loc la nesfârșite controverse, fiindcă vameșii șicanau asupra valorii mărfii, iar negustorii făceau uz de declarații și certificate false. Toate reclamațiile au rămas fără efect, fiindcă vămile erau o regală a Domnului, care o arenda unui financiar sau grup de financiari. Acesta o subarenda unor fermieri regionali care, siliți să scoată în afară de arendă și un beneficiu pentru dânșii, inventau tot felul de vexații pentru a stoarce cât mai mult dela negustor.

[1] Hurmuzaki-Nistor, XX, p. 185.
[2] Perthusier, p. 81.

In schimbul produselor pe care le exportă, Ţările româneşti importă toate obiectele de lux de care au nevoie boierii. Ţara nu poseda fabrici, afară de una de postav şi una de hârtie. Dela Constantinopol se aduc şaluri de caşmir, stofe orientale, pantofi de marochin; coloniale: cafea, zahăr, piper, tămâie; fructe sudice: lămâi, portocale, smochine, stafide; untdelemn, săpun, perle, pipe etc. „Lipscanii" vizitează cele două bâlciuri anuale dela Lipsca, de unde aduc stofe fine, museline, percale, imprimate, bumbacuri, olandă, dantele, parfumerii etc. Dela Viena se aduc trăsuri, mobile, sticlării, pantofi, obiecte de gospodărie. Rusia exporta la noi blănuri şi ceai, şi importa mari cantităţi de vin [1].

Cea mai mare parte din negustori sunt Nemţi, Greci, Armeni şi Evrei, dar şi numărul nativilor e apreciabil. Mulţi s'au făcut sudiţi ruşi sau austriaci dobândind astfel un avantaj nepreţuit pentru afaceri. Cazul cel mai cunoscut e al lui Gheorghe Sachelarie care pe baza unor certificate falşe a fost declarat sudit austriac şi a ajuns sub Caragea unul dintre cei mai bogaţi negustori din Bucureşti [2].

Volumul comerţului era foarte redus. După evaluările lui Perthusier, Muntenia exporta produse de 9 milioane de lei şi importa mărfuri de 5 milioane. Exportul Moldovei înainte de 1812 se ridica abia la 6.500.000 lei, iar importul la 4.500.000 lei. Contrabanda era evaluată, pentru Muntenia, la un milion lei [3]. Abia după tratatul dela Adrianopol (1829), care pune capăt monopolului turcesc, se poate spune că Ţările româneşti au intrat în relaţii de schimb cu ţările capitaliste din Apus. De aceea, înainte de 1829, nu se poate spune că „Anglia invadează cu fabricatele ei, Principatele româneşti" [4].

E adevărat că Laurençon, care şi-a publicat cartea despre Ţările româneşti în 1822, scrie că stofele fine aduse dela Lipsca erau „aproape toate de provenienţă engleză" [5]. Dar Wilkinson a arătat că procedeul era un simplu „truc" negustoresc.

[1] Laurençon, pp. 8-11.

[2] Hurmuzaki-Nistor, XX, pp. 287, 469.

[3] Perthusier, p. 85. „D'après le relevé des douanes, l'exportation [de la Valachie] monte à seize mille bourses, et l'importation à dix mille". La fiecare din aceste două sume se adaugă 2.000 pungi pentru contrabandă. Exportul Moldovei înainte de desmembrarea ei era 13.000 pungi; importul de 9.000 la care se adaugă câte 1000 pungi pentru contrabandă.

[4] V. Madgearu, *Evoluţia economiei româneşti*. Bucureşti, 1940, p. 19.

[5] Laurençon, p. 9.

„Ţara Românească şi Moldova sunt în momentul acesta [1820] aprovizionate de către Germania cu tot felul de obiecte manufacturate de bumbac şi de lână, cu faianţă şi cu olărie, care sosesc fie pe uscat, fie pe Dunăre. Percala „uni" şi imprimé, sticlăria aduse pe pieţele lor sunt fără excepţie lucrate în Germania, *dar li se zice de fabricaţie engleză* şi astfel se vând la un preţ mai mare decât dacă originea lor ar fi declarată" [1].

Anglia înfiinţase în 1802 un consulat-general la Bucureşti pentru a înlesni trecerea curierilor din Anglia la Constantinopol şi pentru a apăra interesele supuşilor săi provenind din Insulele Ionice. Primul Consul general al Angliei în Principate a fost Francis Summerers. Rechemat în 1807, după pacea dela Tilsit, Summerers a fost înlocuit, la 24 Mai 1814, cu W. Wilkinson, fiul consulului danez dela Smirna [2]. Cum Wilkinson a făcut o călătorie la Iaşi şi a luat măsuri pentru înfiinţarea de vice-consulate la Iaşi şi la Galaţi, Agentul Austriei se alarmează.

„Numirea unor consuli englezi la Bucureşti, Iaşi şi Galaţi lasă să se presupună că, de vreme ce aceste provincii nu se află în niciun fel de relaţii cu Anglia, numirea s'a făcut din motive comerciale. Această presupunere pare acum a se confirma prin faptul că Anglia, după informaţii sigure, vrea să intemeeze mai multe factorii comerciale în aceste provincii şi să inunde şi aceste ţări cu excelentele sale articole de manufactură, spre cea mai mare pagubă a celorlalte naţiuni" [3].

Şi din punct de vedere comercial, Ţările româneşti se află abia la începutul transformării lor în centre de aprovizionare cu cereale ale ţărilor industriale din Apus. Dar comerţul cu cereale nu va lua amploare decât după desfiinţarea monopolului turcesc prin tratatul dela Adrianopol.

IV. — *ORGANIZAREA ADMINISTRATIVĂ*

Serviciile publice erau conduse de marii dregători (ban, vornic, logofăt, spătar, vistiernic, postelnic, clucer, paharnic, comis etc.) care, la început, fuseseră slujitori de curte, apoi cu timpul s'au transformat în slujbaşi de Stat. Ei n'aveau leafă,

[1] Wilkinson, p. 83.

[2] *Ibidem*, p. 179—182. (Beratul Porţii la Apendice, No. 1)

[3] Hurmuzaki-Nistor, XX, p. 249. (Depeşa lui Fleischhackl de Hakenau din 30 Octomvrie 1815).

dar erau răsplătiți cu venitul unui târg. In Moldova, marele logofăt lua venitul Cetății Albe, vornicul de Țara-de-Jos pe al Chiliei, iar vornicul de Țara-de-Sus pe al Dorohoiului.

Ispravnicii județelor n'aveau nici ei leafă, dar primeau o parte din veniturile domnești și din gloabele rostite de ei. Cum ei întruneau în mâinile lor atribuții administrative, fiscale, judecătorești și polițienești, ei cercetau, judecau și pedepseau, adică ei executau sentințele și încasau gloabele. Ne având pentru a se îmbogăți decât o parte din gloabe și din produsul fiscului, ei aveau tot interesul ca justiția să fie aspră, birurile mari și gloabele grele. Cea mai mică greșală era motiv de proces, și vai de împricinații care începeau pe mâna justiției! Venitul rezultând din gloabe fiind cel mai însemnat și cel mai sigur dintre veniturile lor, slujbașii întrețineau neînțelegerile și împingeau la proces care, odată angajat, nu se termina decât cu ruina unuia sau amândorura dintre împricinați.

Un călător englez, Wyborn[1], a fost martor la desbaterea unui proces înaintea zapciului. Un țăran a fost dat în judecată de vecinul său, fiindcă, găsind în grădina sa o găină a vecinului, a alungat-o „cu prea mare violență". Găina nu făcea zece parale. Zapciul a pedepsit pe imprudentul apărător al proprietății sale la o gloabă de zece piaștri, pe care zapciul și reclamantul i-au împărțit în două. Pârîtul face apel la ispravnic și obține în favoarea sa o sentință, cu toate cheltuelile sporite. Indignat de această nedreptate, reclamantul originar se duce la București și se prezintă stăpânului influent al unei moșii învecinate care e și membru în Divan, și-i promite să se mute cu familia și poate cu rudele și prietenii săi pe o porțiune pustie și neproductivă a moșiei lui dacă-i susține cauza în fața Divanului. Boerul acceptă și câștigă procesul. Reclamantul își primește cheltuelile înapoi, dă jumătate din sumă noului său stăpân și se mută cu toată familia pe moșia acestuia.

Dar se poate întâmpla ca la sfârșitul anului, când se schimbă slujbașii, stăpânul țăranului ruinat să ajungă la putere și să ofere victimei prilejul de a se răzbuna. Țăranul își vinde ultima oaie, se duce la București și înaintează o petiție către Di-

[1] [Bargrave Wyborn], *Memoir and considerations on the Principalities of Wallachia and Moldavia.* (Rapoarte consulare engleze, I, p. 15—16).— Ioan C. Filitti, *Despre vechea organizare administrativă a Principatelor române.* (Extras din *Revista de Drept public* 1934—1935); R. Rosetti, *Pământul, sătenii și stăpânii în Moldova.* București, 1907.

van, pe care stăpânul de moşie, indignat de pierderea unei familii de clăcaşi, o susţine din răsputeri, şi protejatul său câştigă procesul. Domnul şi reclamantul împart câştigul pe din două.

Dar la reînnoirea următoare a slujbaşilor, se poate ca primul protector să ajungă iar la putere, sau Domnul să fie mazilit, şi atunci toate procesele pot fi redeschise. Comedia începe dela capăt [1].

Corupţia e şi mai izbitoare şi mai dăunătoare în aplicarea legii criminale. Toate pedepsele, pentru orice infracţie sau crimă, sunt preschimbate în gloabe. Niciun criminal nu e pedepsit dacă partea civilă n'o cere în mod expres dela ispravnicul judeţului sau dela aga Capitalei. Indulcirea, preschimbarea şi iertarea pedepsei se fac în mod arbitrar, după capacitatea de plată a celui inculpat, fiindcă singura normă călăuzitoare e interesul judecătorului care caută să tragă cât mai mult folos din orice proces.

Nu e deci de mirare că oamenii se tem de procese ca de foc. Tot Wyborn povesteşte că într'o noapte gratiile dela pivniţa casei unde locuia au fost scoase şi pivniţa umplută cu mărfuri furate prin spargere dela trei prăvălii. Hoţul a fost descoperit în persoana grăjdarului lui Wyborn, care şi-a mărturisit crima şi a restituit marfa furată. Păgubaşii s'au mulţumit să-şi recapete marfa şi au rugat pe Wyborn să nu dea numele lor Agăi, care i-ar sili să facă proces şi le-ar face pagubă mai mare decât marfa furată. Hoţul a scăpat şi peste câteva zile a fost văzut la cârciumă în tovărăşia vizitiului care era probabil complicele lui. „Aşa se face dreptate în Dacia", încheie Wyborn.

Veniturile pe care dregătorii şi le făceau din slujbă se chemau *havaeturi*. Cum dregătorii nu primeau leafă dela Stat, practica havaeturilor era oarecum legală, şi abuzirile la care dădea naştere n'aveau altă limită decât capacitatea de rezistenţă fizică a contribuabililor [2].

Constantin Mavrocordat a fixat slujbaşilor leafă şi le-a interzis de a lua havaeturi. Urmarea a fost că slujbaşii luau şi leafă şi havaeturi. Toată lumea considera slujba ca un mijloc de procopseală şi căuta să scoată cât mai mult din ea. Domnul îşi cumpăra scaunul dela Turci şi vindea la rândul său slujbele statului acelora care ofereau mai mult. Marii dregători vindeau

[1] *Rapoarte consulare engleze*, II, pp. 15—18.

[2] „The genuine Wallach scarcely ever pays a para without having previously submitted to as many blows as his posterior can endure" (Bargave Wyborn, *Op. cit.*, *Rapoarte consulare engleze*, II, p. 6.

slujbele subalterne, şi aşa mai departe până la ultimele grade ale ierarhiei. La cine ar fi putut găsi recurs victimele unui sistem, în care toţi slujbaşii, dela Domn până la ultimul vătăşel, erau complici?

Până la Constantin Mavrocordat, marii dregători aveau sub ordinele lor un număr de slujbaşi subalterni care purtau numele generic de „sluji" sau „slujitori" sau titlul superiorilor lor la diminutiv: vornicei, spătărei, păhărnicei, bănişori, stolnicei, comişei etc. Ei aveau misiunea de a duce la îndeplinire poruncile superiorilor lor, scoţând oamenii la prestaţii (pentru drumuri, cetăţi, poduri, iazuri, mori etc.), executând rechiziţiile de cai şi căruţe pentru oaste, supraveghind lucrările pe moşiile domneşti, strângând gloabele şi birurile. Ei erau atât de numeroşi încât făceau serviciu cu rândul. „Când nu erau de rând, îşi vedeau la ţară de treburile lor. De aceea se deosibesc în sate slujitori şi birnici" [1].

Slujitorii erau oameni liberi, dar fără pământ, — moşneni sărăciţi sau rumâni care s'au răscumpărat — şi se bucurau de oare care avantaje fiscale. In schimb, ei erau obligaţi să îndeplinească cu rândul anume servicii civile şi militare către Stat. Pandurii din Oltenia se bucurau, la începutul secolului al XIX-lea, de o condiţie asemănătoare.

Pentru a putea fi supraveghiaţi, ei erau organizaţi în cete sau bresle. Aşa s'a constituit în Moldova ceata curtenilor, iar în Ţara Românească ceata Roşilor. Mai multe cete formau o căpitănie, un pâlc sau un steag şi erau comandate de un căpitan care purta uneori şi titlul turcesc de buluc-başa. Steagurile de curteni în Moldova depindeau de marele logofăt, iar steagurile de Roşi şi călăraşi în Muntenia de marele spătar, care comanda şi trupele de seimeni şi lefegii.

Constantin Mavrocordat a desfiinţat slujitorii civili lăsând în Ţara Românească numai pe postelnicei, ca o ultimă treaptă boerească, iar în Moldova pe logofeţii de Divan şi de vistierie. El a redus şi numărul slujitorilor militari, afară de cei destinaţi jandarmeriei rurale, corpului de grăniceri, serviciului de curieri, de perceptori şi de paznici ai închisorilor. La reşedinţele judeţelor, pe lângă ispravnici, a rămas câte un post de slujitori de scaun. In afară de căpităniile de scaun, Alexandru Ipsilanti a mai în-

[1] I. C. Filitti, *Despre vechea organizare administrativă a Principatelor române.* (Extras din *Revista de Drept public*, 1934—1935) p. 35.

fiinţat, în 1775, câte o polcovnicie de judeţ, pentru urmărirea tâlharilor [1].

La Bucureşti şi la Iaşi, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, funcţia de prefect de poliţie o îndeplinea aga pentru centrul oraşului, şi spătarul la Bucureşti sau hatmanul la Iaşi pentru mahalale. Ei aveau sub ordinele lor o întreagă armată de slujitori, numiţi dorobanţi, lefegii, seimeni, vânători, poteraşi. In 1793, marele hatman e însărcinat cu supravegherea călătorilor cu poşta. In 1794 se înfiinţează vornicia politiei care avea misiunea să ţină catagrafia locuitorilor, să repartizeze dările şi să facă controlul străinilor [2].

Autoritatea Domnilor era reprezentată în judeţe de către ispravnici. In fiecare judeţ erau doi, unul Român şi unul Grec. Dar regula nu era absolută.

> Ispravnicii erau cheia de boltă a administraţiei. Ei exercitau în judeţe aceeaşi autoritate pe care Domnul o avea la Bucureşti. „Căci, spune Dinicu Golescu, cum Domnul are pe vistier în toată ţara, aşa şi ispravnicul are pe sameş peste tot judeţul lui; cum are pe ispravnici, ispravnicul are pe zapcii; cum pe logofătul cel mare, ispravnicul are pe condicar şi cum pe boerii divaniţi, ispravnicul are pe judecători şi, în locul spătarului, pe polcovnic şi căpitani, cum şi în locul vornicilor pe vătăşeii de plaiuri". Şi în aceste posturi, cu răspundere aşa de mari, erau numiţi fii de boeri fără nicio pregătire, fără nicio experienţă. Unii dintre ei nici nu ştiau măcar să scrie şi să citească româneşte! [3].

Ispravnicii erau numiţi de Domn, la recomandarea marelui vistiernic de care depindeau. Leafa lor era de 5000 piaştri pe an, dar ei în loc s'o încaseze o lăsau, împreună cu alte daruri „cât de mari", în mâna vistiernicului ca răsplată pentru protecţia lui. Unii dintre ispravnici câştigă dela 30 până la 50.000 piaştri pe an [4]. Vistiernicul îşi cumpără slujba cu 300.000 şi câştigă 500.000 piaştri într'un an; spătarul şi aga dau pentru slujbele lor câte 200.000 piaştri şi câştigă cam tot atât cât câştigă şi vistiernicul. Aga are controlul brutăriilor, băcăniilor şi măcelăriilor care-i aduc cât şi gloabele. La numirile din 1819,

[1] I. C. Filitti, *Op. cit.*, pp. 34—38.
[2] I. C. Filitti, *Op. cit.*, p. 53.
[3] C. Golescu, *Insemnare a călătoriei mele*, p. 64.
[4] *Rapoarte consulare engleze*, II, p. 10.

Alecu Suţu a primit dela ispravnicii celor 17 judeţe 300.000 piaştri şi dela sameşi 150.000. Peste cinci luni i-a înlocuit şi a numit alţii dela care a luat aceleaşi sume [1]. Toate aceste sume cădeau, sub formă de impozite, asupra ţăranilor.

V. — *ORGANIZAREA FISCALA* [2]

Stăpân absolut peste toate ramurile administraţiei, Domnul dispunea nestânjenit şi de resursele ţării. Administraţia nu avea, de altfel, alt rost decât să stoarcă bani, pentru îndestularea Turcilor, a Domnului şi a boerilor. Jaful era „temelia întregului sistem de ocârmuire" [3]. Formal, orice măsură fiscală trebuia să aibă aprobarea Divanului. Dar refuzul acestuia n'a împiedecat niciun Domn de a pune şi a încasa o dare.

La început fondurile Statului şi veniturile Domnului se confundau. In a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, vistieria Statului şi cămara Domnului se separă pentruca cererile mereu crescânde ale Turcilor să nu înghită, odată cu veniturile Statului, şi resursele Domnului. Fiecare dintre cele două case se alimentau din izvoare deosebite.

Cămara Domnului. — Cele mai importante izvoare de venit ale Domnului erau *rusumaturile* (impozite indirecte), în fruntea cărora stăteau *vămile* şi *ocnele*. Veneau apoi *oieritul*, *vinăritul* şi *dijmăritul* (pe stupi şi râmători), care de obiceiu se arendau împreună. Pe lângă acestea mai întâlnim şi alte impozite, mai puţin regulate şi mai puţin lămurite, care apar sub unii Domni şi dispar sub alţii, după starea generală a economiei şi ingeniozitatea cămăraşilor domneşti. Cel mai urgisit dintre toate era *văcăritul* care se încasa de două şi de trei ori pe an (cel de vară se numea *cuniţă*). El lovea instrumentele de muncă ale ţăranului, boii, şi celelalte vite cornute care-i permiteau să-şi plătească birul. De aceea ţăranii n'au încetat de a protesta împotriva lui, dar cu toate că a fost adesea desfiinţat cu afurisenie pentru acela care ar fi încercat să-l restabilească, el apărea din nou,

[1] Hurmuzaki-Nistor, XX, p. 453.

[2] L. Colescu, *Geschichte des rumänischen Steuerwesens in der Epoche der Fanarioten* (1711—1821). München, 1897; I. C. Filitti, *Consideraţii generale despre vechea organizare fiscală a Principatelor române până la Regulamentul organic.* (Extras din „*Analele economice şi statistice*", Ianuarie — Martie 1935); R. Rosetti, *Pământul, sătenii şi stăpânii*, pp. 280—298.

[3] R. Rosetti, *Op. cit.*, p. 393.

fiindcă era productiv. Astfel în 1799, Nicolae Hangerli, a poruncit să se facă recensământul vitelor, care s'a efectuat în toiul iernei. Din cauza zăpezii mari şi a gerului oamenii n'au putut ascunde vitele încât agenţii fiscului le-au găsit pe toate în bătătură. De îndată ce ispravnicii i-au prezentat listele, Vodă a pus doi lei de cap de vită şi a cerut ca dajdia să fie plătită în 15 zile. Bumbaşiri numiţi peste slujbaşi aveau să aducă ordinul la îndeplinire. De unde să ia oamenii bani? Dela 5 Decembrie până la 25 Martie fusese o zăpadă mare, târgurii nu erau ca oamenii să poată vinde o parte din vite, bani nu aveau şi nicio posibilitate de câştig. Atunci s'a pornit împotriva oamenilor o prigoană care, prin generalitatea şi urmările ei, a întrecut tot ce se văzuse până atunci.

„Slujbaşii închidea oamenii şi mueri prin coşeri şi-i înneca cu fumuri de gunoiu, şi cu ardei îi afuma şi-i ţinea închişi ziua şi noaptea flămânzi să dea bani. Pe alţii îi lega cu mâinile îndărăt şi cu spatele de garduri, şi-i bătea cu bicele, pre alţii îi băga cu picioarele goale în zăpada geroasă. Aşa chinuia pe creştini!...

„Iar boerii, unii şi gelepi, cumpăra vite de pe la oameni pe fie ce, de făcea cirezi să câştige bani însângeraţi, şi lua boi câte 10 sau 12 lei boul ales, mare, vacile câte 4—5 alese, iar mai jos vite câte 2 lei sau 3, încă şi câte 2 zloţi juninici, că oamenii nu avea cui să le vânză iarna, precum am zis, ei le da de mare nevoie, că-i muncea tiranii.

„Măcar că au fost poruncă dela Vodă să se ia văcăriit şi dela boeri, mari şi mici, şi dela slujbaşi, n'au luat decât dela locuitoiii ţării şi dela mânăstiri" [1].

In afară de văcărit, mai sunt amintite: *ierbăritul* (plătit de negustorii de cai pentru păşunatul cailor strânşi de ei pentru export), *tutunăritul* (pe pogonul de tutun), *măjăritul* (pe „maja" de peşte) *fumăritul* (pe prăvălii şi cârciume, deşi cârciumele mai plătiau un impozit, *căminăritul*), *cotăritul* (pe cotul de stofă vândut în prăvălii), *săpunăritul* (pe fabricile de săpun) etc.

Bauer evaluiază venitul cămăriii domneşti, în 1767, la 650.000 lei; Raicevich, în 1782, la un milion. Pentru Moldova, Carra dă, în 1777, 800.000 lei; Raicevich, în 1785, 970.000 lei, Wolf, în 1794, 890.000 lei.

Doamna îşi avea caseta ei particulară, alimentată în Mun-

[1] Dionisie Eclesiarhul, p. 193.

tenia de o parte din venitul vămilor şi de birul pus pe Ţigani. In afară de aceasta ea primea 2.000 drahme de aur dela Ţiganii aurari, care-l scoteau din nisipul Oltului, Argeşului şi Dâmboviţei. In Moldova, Doamna percepea venitul judeţului Botoşani, care se ridica la 30.000 lei [1].

Vămile, ocnele şi impozitul pe oi, vin, stupi şi râmători se arendau în Ţara Românească, la sfârşitul anului, în Moldova, la sfârşitul lui Iunie, pe an unor financiari. Rapoartele consulare austriace ne dau în privinţa rendementului acestor impozite preciziuni interesante. Iată care erau în anul 1816 veniturile Domnului Munteniei.

Oieritul, vinăritul şi dijmăritul	Lei	1.363.357
Vămile	,,	7.00.000
Ocnele	,,	530.000
Havaeturile dela 17 ispravnicete	Lei	100.000
Havaeturile dela vătăşei	Lei	50.000
Concesiuni de export pentru articole alimentare	,,	120.000
Concesiuni pentru export de vite	,,	50.000
Total		2.913.357

Birul pe Ţigani aduce Doamnei 200.000 lei, iar contribuţia de 2.000 drahme de aur reprezintă suma de lei 42.000 [2]. Numărul Ţiganilor e evaluat la 40.000 pentru ambele Principate. Ţiganii sedentari plătesc doi galbeni de cap, cei nomazi câte un galben [3].

Dar aceasta nu e tot. O foaie volantă răspândită după fuga lui Caragea (29 Sept.—11 Oct. 1818), în greceşte şi românește, a publicat un extras din registrele Vistieriei, din care rezultă că Vodă Caragea a vândut 4762 titluri de boeri, plătite cu cel puţin 3600 piaştri fiecare, multe cu de trei sau patru ori atât. El ar fi realizat astfel la acest singur capitol 20 milioane de piaştri. Patru mii de *neamuri* ar fi plătit între 500 şi 2000 piaştri pentru a fi ridicate în gradele inferioare ale cinului boeresc. Cu dările mărite, Caragea ar fi realizat 60 sau 70 milioane de piaştri în şase ani de domnie [4]. Stoarcerile lui Caragea au rămas proverbiale şi e incontestabil că a realizat o avere imensă. Totuşi cifrele de mai sus sunt inverosimile. Fleischhackl avusese

[1] Colescu, *Op. cit.*, pp. 229.
[2] Hurmuzaki-Nistor, XX, p. 369.
[3] M. Zallony, *Op. cit.*, p. 72.
[4] Hurmuzaki-Nistor, XX, p. 437.

cu Caragea un conflict care era să-l coste postul de agent consular la Bucureşti [1]. Nu e deci de mirare că el caută să acrediteze tot ce ar fi fost defavorabil lui Caragea. Dovada că datele pamfletului citat de el sunt suspecte ne-o dă Fleischhackl însuşi. In analiza bugetului Ţării Româneşti pe anul 1816, el spune că venitul vânzărilor de titluri boereşti nu e cuprins în tablou, „deşi anul precedent [1815] a fost evaluat la 100.000 lei" [2]. Pentru a realiza la acest capitol un venit de 20 milioane în şase ani, Caragea ar fi trebuit să încaseze cel puţin trei milioane pe an, ceeace e absurd[3].

In Moldova, ocnele au fost arendate, în 1816, pentru suma de 375.000 piaştri vistiernicului Iordache Rosetti Roznovanu, iar vămile pentru 265.000 piaştri vornicului Vasile Roset. Oieritul, vinăritul şi dijmăritul, care, înainte de ocupaţia rusească din 1806—1812, abia aduceau 400.000 piaştri, s'au ridicat, în 1814, la 1.230.000 piaştri; în 1815, la 1.275.000; în 1816, la 1.363.357; în 1817, la 1.413.357 piaştri, cu toată reducerea teritoriului prin pacea dela Bucureşti [4].

Vistieria Statului. — In sarcina vistieriei cădeau obligaţiile faţă de Turci şi plata funcţionarilor Statului. Ţara era obligată prin capitulaţii să plătească Porţii un tribut, care a crescut necontenit; în 1820, el era de 2 milioane pentru Ţara Românească şi de un milion pentru Moldova. Cifrele acestea erau pur nominale; în realitate, Domnii trebuiau să satisfacă toate cererile Porţii.

Sumele de bani vărsate Porţii se strângeau din bir. Birul era un impozit personal (capitaţie), pe care îl plăteau toţi ţăranii de sex masculin, dela vârsta de 16 ani, cu excepţia scutelnicilor [5].

Pe lângă bir, Statul mai încasa o serie de impozite extraordinare: *ploconul steagului*, care se plătea la urcarea Domnului în Scaun; *mucarerul mare* pentru prelungirea domniei peste trei ani şi *mucarerul mic* care se plătea în fiecare an.

Ele erau destinate să răsplătească favoarea acordată Domnului de către marii demnitari ai Porţii. In 1759 s'adaugă *ajutorinţa* care se percepea de două ori pe an pentru acoperirea deficitelor [6].

[1] Hurmuzaki-Nistor, XX, p. 368.
[2] *Ibidem*, p. 369.
[3] *Ibidem*, p. 262.
[4] *Ibidem*, p. 367.
[5] Wilkinson, p. 60.
[6] Colescu, *Op. cit.*, pp. 44—54.

Slujbaşii Statului erau plătiţi de *Cassa rasurilor*, care se alimenta dintr'o cotă adiţională (*rasură*) la celelalte impozite. Astfel, în Iunie 1814, Divanul Moldovei a fixat birul la 1.260.000 lei, la care s'a adăugat rasura de 15 parale de piastru, adică 470.000 lei, ceeace făcea, în total, 1.730.000 lei [1].

Cea mai mare parte din veniturile vistieriei mergea, sub diferite forme, la Turci. In 1766, dintr'un venit de 1.718.021, 1.534.478 erau pentru Turci. In 1827, dintr'un venit de 6.800.000 lei, 4.700.000 lei erau pentru Turci [2].

Apăsătoare prin massa lor, aceste impozite erau intolerabile prin repartiţia şi perceperea lor. Jumătate din locuitorii ţării erau scutiţi de bir. Boerii, neamurile, clerul şi mazilii nu plăteau deloc sau plăteau puţin. In afară de aceste categorii privilegiate mai erau *scutelnicii* şi *poslujnicii* care, în schimbul unor servicii aduse boerilor, erau scutiţi de bir. In 1815, erau în Ţara Românească 22.880 lude (unităţi fiscale) de contribuabili şi 14.346 lude de scutelnici şi poslușnici. Dacă la numărul acestora din urmă adăugăm celelalte categorii de privilegiaţi ajungem la aceeaşi constatare, pe care a făcut-o şi Sulzer, că, anume, numărul scutiţilor egala pe al contribuabilor [3].

Numărul lor era de circa 30.000 în Moldova şi pierderea pe care privilegiul lor o pricinuia vistieriei a fost evaluată de Mihai Sturdza, în 1818, la 700.000 piaştri [4].

In 1783, pentru a asigura plata birului s'a introdus unitatea fiscală numită *lude* şi compusă din cinci familii de contribuabili, solidar responsabile de plata impozitelor. Dacă un contribuabil fugea şi se înstrăina, cota ludei o plăteau cei rămaşi. După registrele vistieriei muntene, numărul ludelor era de 18.000 în 1818. Fiecare lude plătea 600 piaştri, ceeace dădea o sumă de zece milioane opt sute de mii lei. S'a calculat că în 74 ani birul a fost urcat, în medie, cu 8.78% pe an, în total cu 639,72%.

O singură excepţie s'a făcut dela această regulă. In Martie 1818, Caragea a convocat Divanul boerilor şi le-a propus să reducă birul la 145 lei de cap. Boerii s'au folosit de prilej pentru a protesta împotriva pensiilor ce se plăteau din vistieria Statului membrilor familiei princiare : cele două fiice ale Domnului,

[1] Hurmuzaki-Nistor, XX, pp. 164—165.
[2] I. C. Filitti, *Vechea organizare fiscală*, pp. 52—53.
[3] Colescu, *Op. cit.*, p. 55.
[4] Hurmuzaki, *Supl.*, I[5], p. 30.

Ralù şi Smaranda, primeau câte 6.000 piaştri lunar, beizadeaua Constantin 5.000 şi alte rude între 2.000 şi 3.000 piaştri pe lună. Ei s'au ridicat şi împotriva onorariului de 185.000 piaştri pe care ţara îl plătea cavalerului de Gentz pentru corespondenţa politică ce ţinea cu Domnul şi „din care ţara nu trăgea niciun folos", (ceeace de altfel nu era exact). Critica boerilor a avut ca efect că, după bir, au fost reduse şi rusumaturile şi anume oieritul dela 78 la 10 aspri, vinăritul dela 33 la 5 aspri şi dijmăritul dela 51 la 5 aspri de unitate. Urmarea a fost că arenda a scăzut dela 1.500.000 la 285.000 piaştri. Reducerea aceasta a fost o binefacere atât de mare încât, în 1821, Tudor Vladimirescu va cere reducerea impozitelor „ca pe vremea lui Caragea".

Pentru Caragea, această reducere era o simplă manevră politică: el îşi făcuse suma şi era hotărît să fugă. Scăzând impozitele, el lăsa o amintire bună şi pregătea succesorului său cele mai mari dificultăţi[1]. Dar Suţu a restabilit pur şi simplu vechiul regim.

Pentru a smulge ţăranilor şi ultima leţcaie, zapciii puneau în aplicare torturile cele mai groaznice. Spre deosebire de împăratul Tiberiu care spunea că „un păstor bun îşi tunde oile, nu le jupoaie", slujbaşii noştri luau şi pielea locuitorilor. Generalul Langeron a văzut cum oamenii lui Constantin Samurcaş, caimacam al Craiovei şi mare vistiernic, biciuiau copiii şi puneau femeile pe cărbuni aprinşi ca să silească pe părinţi şi pe soţi să dea fiscului tot ce aveau[2]. Sub Alecu Suţu, strângătorii dăjdiilor „legau copii tineri, de câte unsprezece şi doisprezece ani, spate la spate, afară sub văzduh, în vreme de iarnă şi, turnând apă peste dânşii, se lipea de îngheţa ticăloasele trupuri, şi era o jalnică privire văzându-se pieile rupte şi sângerate când în silă se deslipea trupurile şi părinţii lor erau siliţi să-şi vândă tot, până şi boul ce-i scotea hrana din pământ, ca să scape pe copiii lor de cumplitele tiranii[3]. Pe alţii îi căznea cu bătăi, cu fumuri şi cu groaznice închisori friguroase şi puturoase, nemâncaţi şi neadăpaţi"[4].

Iată şi mărturia nesuspectă a unui boer care a cunoscut şi rânduelile din Apus.

[1] Hurmuzaki, XX, p. 405—6.

[2] Iorga, *Istoria românilor prin călători*, III, p. 45.

[3] Dinicu Golescu, *Însemnare a călătoriei mele*. Bucureşti 1910, p. 58.

[4] Naum Romniceanu, (*Bis. ort. rom.*, XIII, p. 275).

„Birnicul Ţării Româneşti, care locueşte într'acel bogat şi frumos pământ este într'o sărăcie şi într'o ticăloşie atât de mare încât un strein este peste putinţă să crează această proastă stare. Şi că pentru banii de bir s'au urmat şi pedepse ca să dea ceeace nu are, şi atâţi câţi nu poate agonisi. O ! se cutremură mintea omului când îşi va aduce aminte că făptura Dumnezeirii, omenirea, fraţii noştri, au fost câte zece aşternuţi pe pământ cu ochii în soare şi o bârnă mare şi grea pusă pe pântecile lor ca muşcându-i muştele şi ţânţarii nici să poată a se feri... Alţi creştini, tot pentru dare de bani au fost spânzuraţi cu capu'n jos, şi alţii iarăşi închişi în coşare de vite, unde le-au dat fum, şi alte multe asemenea pedepse" [1].

Lăsat pradă rapacităţii tuturor slujbaşilor, dela cei mai înalţi dregători până la cei din urmă strângători de dăjdii, ţăranul a fost redus, cum spune un mare boer şi viitor Domn, Mihai Sturdza, „la starea abjectă de brută" [2].

VI. — *CLASELE SOCIALE*

Care era cifra populaţiei şi repartiţia proprietăţii la începutul secolului al XIX-lea? Cifra maximă pe care o dau mărturiile contemporane e de un milion pentru Ţara Românească şi de 500.000 pentru Moldova după desmembrarea ei, adică nici a zecea parte din ceeace ar fi putut să hrănească solul. Din suprafaţa cultivabilă abia a şasea parte era cultivată şi aceea cu mijloacele şi după metodele cele mai primitive.

In ceeace priveşte repartiţia solului, Perthusier crede că în Ţara Românească „proprietăţile erau împărţite între cele trei clase, în proporţia următoare: trei sferturi din pământ boerimii şi clerului, celalt sfert clasei agricole. Această din urmă porţiune, tocmai fiindcă e mică, se micşorează pe zi ce trece şi măreşte partea cealaltă" [3].

Recensământul efectuat de Morusi, în 1803, a înregistrat

[1] C. Golescu, *Insemnare a călătoriei mele*, p. 58.

[2] Hurmuzaki, *Supl.* I[5], p. 30.

[3] W. Wilkinson, *An account on the Principalities of Wallachia and Moldavia*. London, 1820, p. 60; Bargave Wyborn dă un milion pentru Ţara Românească dar se poate ca el să fi cunoscut cartea lui Wilkinson. (*Rapoarte consulare engleze*, II, p. 1); Laurençon se ridică la 1.100.000—1.200.000 (p. 21); Recordon dă abia 600.000 locuitori, dintre care 80.000 pentru Bucureşti.

Ralù şi Smaranda, primeau câte 6.000 piaştri lunar, beizadeaua Constantin 5.000 şi alte rude între 2.000 şi 3.000 piaştri pe lună. Ei s'au ridicat şi împotriva onorariului de 185.000 piaştri pe care ţara îl plătea cavalerului de Gentz pentru corespondenţa politică ce ţinea cu Domnul şi „din care ţara nu trăgea niciun folos", (ceeace de altfel nu era exact). Critica boerilor a avut ca efect că, după bir, au fost reduse şi rusumaturile şi anume oieritul dela 78 la 10 aspri, vinăritul dela 33 la 5 aspri şi dijmăritul dela 51 la 5 aspri de unitate. Urmarea a fost că arenda a scăzut dela 1.500.000 la 285.000 piaştri. Reducerea aceasta a fost o binefacere atât de mare încât, în 1821, Tudor Vladimirescu va cere reducerea impozitelor „ca pe vremea lui Caragea".

Pentru Caragea, această reducere era o simplă manevră politică : el îşi făcuse suma şi era hotărît să fugă. Scăzând impozitele, el lăsa o amintire bună şi pregătea succesorului său cele mai mari dificultăţi [1]. Dar Suţu a restabilit pur şi simplu vechiul regim.

Pentru a smulge ţăranilor şi ultima leţcaie, zapciii puneau în aplicare torturile cele mai groaznice. Spre deosebire de împăratul Tiberiu care spunea că „un păstor bun îşi tunde oile, nu le jupoaie", slujbaşii noştri luau şi pielea locuitorilor. Generalul Langeron a văzut cum oamenii lui Constantin Samurcaş, caimacam al Craiovei şi mare vistiernic, biciuiau copiii şi puneau femeile pe cărbuni aprinşi ca să silească pe părinţi şi pe soţi să dea fiscului tot ce aveau [2]. Sub Alecu Suţu, strângătorii dăjdiilor „legau copii tineri, de câte unsprezece şi doisprezece ani, spate la spate, afară sub văzduh, în vreme de iarnă şi, turnând apă peste dânşii, se lipea de îngheţa ticăloasele trupuri, şi era o jalnică privire văzându-se pieile rupte şi sângerate când în silă se deslipea trupurile şi părinţii lor erau siliţi să-şi vândă tot, până şi boul ce-i scotea hrana din pământ, ca să scape pe copiii lor de cumplitele tiranii [3]. Pe alţii îi căznea cu bătăi, cu fumuri şi cu groaznice închisori friguroase şi puturoase, nemâncaţi şi neadăpaţi" [4].

Iată şi mărturia nesuspectă a unui boer care a cunoscut şi rânduelile din Apus.

[1] Hurmuzaki, XX, p. 405—6.

[2] Iorga, *Istoria Românilor prin călători*, III, p. 45.

[3] Dinicu Golescu, *Insemnare a călătoriei mele*. Bucureşti 1910, p. 58.

[4] Naum Romniceanu, (*Bis. ort. rom.*, XIII, p. 275).

„Birnicul Ţării Româneşti, care locueşte într'acel bogat şi frumos pământ este într'o sărăcie şi într'o ticăloşie atât de mare încât un strein este peste putinţă să crează această proastă stare. Şi că pentru banii de bir s'au urmat şi pedepse ca să dea ceeace nu are, şi atâţi câţi nu poate agonisi. O ! se cutremură mintea omului când îşi va aduce aminte că făptura Dumnezeirii, omenirea, fraţii noştri, au fost câte zece aşternuţi pe pământ cu ochii în soare şi o bârnă mare şi grea pusă pe pântecile lor ca muşcându-i muştele şi ţânţarii nici să poată a se feri... Alţi creştini, tot pentru dare de bani au fost spânzuraţi cu capu'n jos, şi alţii iarăşi închişi în coşare de vite, unde le-au dat fum, şi alte multe asemenea pedepse" [1].

Lăsat pradă rapacităţii tuturor slujbaşilor, dela cei mai înalţi dregători până la cei din urmă strângători de dăjdii, ţăranul a fost redus, cum spune un mare boer şi viitor Domn, Mihai Sturdza, „la starea abjectă de brută" [2].

VI. — *CLASELE SOCIALE*

Care era cifra populaţiei şi repartiţia proprietăţii la începutul secolului al XIX-lea? Cifra maximă pe care o dau mărturiile contemporane e de un milion pentru Ţara Românească şi de 500.000 pentru Moldova după desmembrarea ei, adică nici a zecea parte din ceeace ar fi putut să hrănească solul. Din suprafaţa cultivabilă abia a şasea parte era cultivată şi aceea cu mijloacele şi după metodele cele mai primitive.

In ceeace priveşte repartiţia solului, Perthusier crede că în Ţara Românească „proprietăţile erau împărţite între cele trei clase, în proporţia următoare: trei sferturi din pământ boerimii şi clerului, celalt sfert clasei agricole. Această din urmă porţiune, tocmai fiindcă e mică, se micşorează pe zi ce trece şi măreşte partea cealaltă" [3].

Recensământul efectuat de Morusi, în 1803, a înregistrat

[1] C. Golescu, *Insemnare a călătoriei mele*, p. 58.

[2] Hurmuzaki, *Supl.* I[5], p. 30.

[3] W. Wilkinson, *An account on the Principalities of Wallachia and Moldavia*. London, 1820, p. 60; Bargave Wyborn dă un milion pentru Ţara Românească dar se poate ca el să fi cunoscut cartea lui Wilkinson. (*Rapoarte consulare engleze*, II, p. 1); Laurençon se ridică la 1.100.000—1.200.000 (p. 21); Recordon dă abia 600.000 locuitori, dintre care 80.000 pentru Bucureşti.

1713 sate în Moldova, dintre care : 25 domneşti, 215 mânăstireşti, 546 răzeşeti, 927 boereşti[1]. Dintre acestea din urmă 470 aparţineau unui număr de 28 familii boereşti care constituiau boerimea mare. Deci în Moldova repartiţia solului era aceeaşi ca în Ţara Românească : boerimea şi clerul două treimi, iar răzeşii o treime.

Pe baza acestei repartiţii, Perthusier împarte societatea în trei clase : stăpânii de moşie, clerul şi sătenii sau locuitorii. Dar clerul nu constituia o clasă a parte nici din punct de vedere politic, nici din punct de vedere economic. Clerul superior se confunda cu stăpânii de moşie, iar clerul inferior cu poporul de jos. Ţăranii liberi, numiţi *răzeşi* în Moldova şi *moşneni* în Ţara Românească, deşi nu aveau şerbi pe moşiile lor, erau asimilaţi cu stăpânii de moşie. Rămân deci două clase faţă în faţă : aceia care au pământ şi aceea care n'au. Negustorii şi meseriaşii erau prea puţini şi prea slabi pentru a forma o clasă mijlocie.

Boerii. — Ori care ar fi fost originea boerimii româneşti — dregătoria sau moşia — dela Constantin Mavrocordat (1739), legea nu mai cunoaşte decât boeria pe care o conferă slujba. Constantin Mavrocordat a împărţit pe boeri în două categorii : *boeri mari* (veliţi), dela ban până la clucerul de arie, şi boeri de rangul al doilea. In 1775, Alexandru Ipsilanti împărţi boeriile mari în trei clase : 1. dela mare ban, la mare agă ; 2. dela mare clucer la mare comis ; 3. dela mare serdar la mare clucer de arie. Boernaşii formau clasa a IV-a şi a V-a[2]. Urmaşii boerilor mari care n'au ocupat slujbe corespunzătoare rangului părinţilor se numeau *neamuri* şi nu plăteau bir ; urmaşii boerilor de rangul al doilea se numeau *mazili* şi plăteau un impozit special. Această categorisire s'a păstrat până în 1858, când toate distincţiile de clasă au fost suprimate.

Numărul boerilor e imposibil de precizat. Domnii veneau înconjuraţi de rude şi de creditori pe care îi ridicau în slujbe, deschizându-le astfel intrarea în rândul boerilor. Apoi ei aveau dreptul de a conferi titluri boereşti, şi cum acest drept constituia un izvor de venit însemnat pentru camera domnească, Domnii au făcut uz larg de el.

[1] [Ch. Perthusier], *La Valachie la Moldavie et de l'influence politique des Grecs du Fanar*. Paris, 1822, p. 28.

[2] I. C. Filitti, *Clasa conducătoare în Principatele române*, Bucureşti, 1940.

Boerii trăiau uşor din venitul moşiei lor. Deşi preţul produselor agricole era mic, cele 12 zile de clacă, scutelnicii şi poslușnicii le permiteau să-şi cultive pământul fără risc. Boerii moldoveni trăiau în general la moşie şi conduceau ei, cu ajutorul unor vătafi, exploatarea pământului pe care şi l-au rezervat. Boerii munteni, pentru a fi puşi în imposibilitate de a intriga împotriva Domnului, au fost siliţi să se mute la Bucureşti şi să-şi arendeze moşiile [1].

Cu începere dela războiul din 1769—1774, influenţa franceză pe care Fanarioţii o introduseră în Principate se accentuiază prin contactul cu ofiţerii ruşi. Prin cunoaşterea limbii franceze şi prin politeţea manierelor, ofiţerii ruşi, printre care erau mulţi Francezi, Germani, Polonezi şi Greci, de educaţie şi tendinţe cosmopolite, au sedus tineretul „moldo-valac" şi i-au impus moravurile occidentale, în primul rând distracţiile: dansurile „franceze", muzica „europeană" şi jocurile de cărţi internaţionale [2].

Langeron scrie că în 1806, la sosirea lor, femeile „nu ştiau să meargă"; într'un an, ele au învăţat să danseze „de minune". Odată cu dansul, Ruşii introduc muzica europeană. Se organizează „serate" de muzică şi dans, la care femeile vin în contact cu societatea de afară. Urmarea acestor inovaţii e că femeile încep să iasă din recluziunea „haremului" şi să se emancipeze. Se aduc guvernante din Apus care fac din studiul limbei franceze şi al muzicii baza educaţiei tinerelor fete de boeri. Cu toată superficialitatea şi frivolitatea acestor începuturi, ele constituie totuşi un progres faţă de educaţia pe care o primeau, în contact aproape exclusiv cu Ţiganii robi, copiii de boer. Totuşi, şi în privinţa occidentalizării societăţii noastre, perioada de care ne ocupăm e mai bogată în promisiuni decât în realizări. Bilanţul din 1820 al unor buni observatori, ca Wilkinson

[1] M. Emerit, *Les paysans roumains depuis le traité d'Andrinople jusqu'à la libération des terres*, Paris, 1937, pp. 24—39. — „Aujourd'hui plusieurs afferment leurs terres à des Grecs roméliotes qui, par une cultu e plus soignée et une meilleure administration, savent beaucoup mieux que l s règnicoles accroître les revenus du maître et les profits du fermier. Le commerce des bestiaux constitue une des branches les plus productives de leur industrie". (Perthusier p 35 — F Recordon p 82)

[2] Pompiliu Eliade, *De l'influence française sur l'esprit public en Roumanie* Paris, 1898, pp. 181—190; Hurmuzaki, *Supl.* I[3], pp. 79—80.

şi Laurençon, ne-o dovedeşte cu prisosinţă : „puţine rudimente de limba franceză" pentru băeţi şi educaţie aproape nulă pentru fete [1].

Educaţia băeţilor se reduce, în general, la scris şi citit în româneşte şi greceşte. La cele două licee din Iaşi şi din Bucureşti, înfiinţate în 1810, se mai învăţa greaca clasică, franceza şi aritmetica. Dar la aceste două şcoli, care n'aveau mai mult de 200 elevi fiecare, nu urmau decât fiii boerilor de clasa a doua şi ai negustorilor. Boerii mari angajau un preot pentru educaţia în casă a copiilor lor. Cei mai mulţi rămân la aceste rudimente de învăţătură. Cariera politică şi administraţia care se deschide de timpuriu pentru fiii de boer şi intrigile pe care trebue să le pună în lucrare le ia repede gustul de a se instrui.

Aceste împrejurări, izvorînd direct din regimul politic, descurajează orice progres cultural, împiedecă societatea de a se ridica la o treaptă de civilizaţie mai înaltă şi exercită asupra caracterelor cea mai disolvantă înrâurire. Prejudecăţi, menţinute de starea generală de ignoranţă, şi un sistem universal de exploatare şi de corupţie, au format o clasă conducătoare hrăpăreaţă, zgârcită, leneşă şi frivolă.

Banul fiind singurul mijloc de a parveni şi slujba singurul mijloc de a se îmbogăţi, boerii s'au făcut cu atât mai spoliatori cu cât emoţiile zilnice ale unei situaţii veşnic periclitate nu le lasă altă certitudine şi altă salvare decât averea cât mai mare şi cât mai grabnic adunată şi cu cât societatea consideră îmbogăţirea prin orice mijloc, chiar desonorant, ca o dovadă de destoinicie şi talent [2].

Injosirile pe care trebue să le înghită pentru a ajunge în slujbă şi neomeniile pe care trebue să le comită sau să le îngăduie în exerciţiul funcţiei, explică nevoia bolnăvicioasă de a părea. Trufia lui jignită găseşte o satisfacţie momentană în etalarea unui lux provocător în îmbrăcăminte, echipaj, casă şi mobilier.

[1] „Some few add to this superficial stock of learning (la scrisul şi cititul în limba română şi greacă), a few of the rudiments of the Freuch language, which has been introduced by the Russian officers among them" (Wilkinson, p. 129); „Il est fâcheux que ce sexe aimable, doué dans ce pays d'un sang si beau et de formes si charmantes, ne reçoive aucun des bienfaits de l'éducation. Les dames valaques joignent à beaucoup d'esprit naturel une grande vivacité et, avec peu de peine, elles pourraient prétendre à lutter avec ce qu'il y a de plus distingué parmi les dames européennes" (Laurençon, p. 31).

[2] Wilkinson, pp. 131—133; Perthusier, p. 31.

Boerii nu merg niciodată pe jos. Plăcerea lor cea mare e să se plimbe, de dimineaţa până seara, în trăsură pe străzile Bucureştilor. Pentru a-şi satisface acest gust, ei importă în fiecare an opt sute de căleşti dela Viena. Aceste echipaje sunt de altfel „singurele monumente ale oraşului Bucureşti" [1]. Luxul în îmbrăcăminte e şi mai extravagant. Caşmirul şi diamantele sunt pentru boieroaice podoabe ordinare. Bărbaţii cheltuesc între 4—5000 piaştri pentru a se îmbrăca pasabil [2], dar cel puţin moda lor nu se schimbă. Femeile urmează deja moda pariziană şi izbutesc să cheltuiască într'o lună ceea ce bărbaţii lor câştigă într'un an. Numai în caşmire şi blănuri aduse din Rusia unii boeri băgau 500.000 piaştri [3]. Luxul a devenit în Moldova şi în Muntenia un obiect de primă necesitate [4].

La luxul îmbrăcămintei se adaugă pasiunea jocului de cărţi pentru a desechilibra bugetul boerului şi a-l împinge la expediente. „Prezenţa armatelor străine în ţara lor le-a dat gustul nenorocit al jocului; Câţi dintre ei nu s'au ruinat complet la masa de faraon?" [5]. Wolf a fost martor, în 1788, la o partidă de „faraon", unde un boer a pierdut faţă de un maior rus 4.000 de ducaţi" (50.000 piaştri).

Vornicul Manolache, fost caimacam al Craiovei, om îndeobşte iubit şi stimat, pierde în 1811 la o partidă de cărţi cu ofiţeri ruşi suma enormă de 20.000 ducaţi şi moare în urma unui atac de cord. Constantin Samurcaş, care era abia la începutul carierei sale politice şi financiare, a pierdut în scurt timp 30.000 ducaţi (12 Februarie 1812) [6].

Starea de inacţiune în care trăesc persoanele de ambele sexe, şi aversiunea pentru orice ocupaţie serioasă, obiceiul de a mărita fetele dela vârsta de 14 ani, fără să se ţină seamă de înclinările fetei, care de multe ori nu-şi vede logodnicul decât în ziua nunţii, produc mari turburări în familie şi explică uşurinţa şi frecvenţa neobişnuită a divorţurilor. „In Principate, divorţul e pronunţat atât de des, şi motivele indicate sunt uneori atât de frivole încât nu atinge reputaţia femeei ca s'o coboare dela rangul ei social" [7].

[1] Hurmuzaki, *Supl.* I[3], p. 78.
[2] Laurençon, p. 31.
[3] M. Kogălniceanu, *Histoire de la Valachie* etc. p. 447.
[4] Raicevich, p. 65.
[5] Laurençon, p. 30; A. Wolf, I, p. 232.
[6] Hurmuzaki-Nistor, XX, pp. 2 şi 6.
[7] Wilkinson, p. 147.

Când nu se duce la Curte sau nu face vizite, boerul stă ore întregi întins pe sofa, fumând, bând cafea, parfumându-şi barba şi hainele, fără să spună nimic, fără să gândească la nimic. Boerul e tot atât de incapabil de a se ocupa de administraţia ţării ca de propriile sale afaceri. In toate biurourile domneşte o dezordine inextricabilă. De grija moşiei scapă arendând-o sau lăsând-o în seama logofeţilor care se îmbogăţesc pe spinarea lui. De aceea nu e de mirare că boerii, cu rare excepţii, au pierdut orice credit în ochii streinilor, şi orice respect în faţa sătenilor. Diletantismul administrativ al boerilor e de altfel o caracteristică generală a Statelor care au păstrat o organizare feudală.

După vanitate şi lene, nota cea mai izbitoare a boerimii e veşnica nelinişte. Nesiguranţa situaţiei, averii şi vieţii, alternanţa perioadelor de agitaţie şi de prostaţie, teama de Turci şi de Domn, obiceiul de a afla veşti proaste, i-a obişnuit cu o tristeţe de neînvins. „Cincizeci de persoane care s'adună în fiecare zi ba la unul, ba la altul, au aerul că aşteaptă cordonul fatal, şi în fiecare moment auzi spunându-se: aici tatăl meu a fost sugrumat din ordinul Porţii şi acolo fratele meu din ordinul Domnului" [1]. D-na Reinhard face, douăzeci de ani mai târziu, aceeaşi constatare: oamenii îi par leneşi ca cei din Sud şi trişti ca cei din Nord. Nicio faţă veselă, niciun râs pe stradă [2].

Dinicu Golescu însuşi convine că setea de câştig fără muncă, lenea, risipa, luxul şi înstrăinarea de pământ erau principalele defecte ale boerilor din vremea lui. De aceea le recomandă ca „în locul lipsirii acestor câştiguri [dările nedrepte] pue-se gonirea lenevirii, strădania prin acareturile fiecăruia, depărtarea de lux şi îmbrăţişarea iconomiei" [3].

Aceste moravuri au îndepărtat şi mai mult pe boeri de ţărani şi au săpat între cele două clase o prăpastie: „Boerii ţării, scrie căpitanul lui Tudor Vladimirescu, Chiriac Popescu, ajunseseră într'o stare că li se părea că locuitorii (compatrioţii lor) nu e om, ci o jivinie de nimic" [4].

[1] Mărturia prinţului de Ligne (1788). Hurmuzaki, *Supl.* I[3], p. 77.

[2] N. Iorga, *Istoria Românilor prin călători*, ed. II, vol. III, p. 58.

[3] C. Golescu, *Insemnare a călătoriei mele*, p. 65. — Saint-Marc de Girardin avea să spună mai târziu că „Boerii au luat ceva rău dela fiecare din străinii cu care au venit în atingere: divorţul dela Poloni, desfrâul dela Ruşi, pizmuirea şi vanitatea dela Fanarioţi şi lenea dela Turci". (N. Iorga, *Istoria Românilor prin călători*, p 186)

[4] N. Iorga, *Izvoarele contemporane*, p. 219.

Clerul. — Aproape o treime din suprafaţa solului aparţinea clerului. Dar această suprafaţă era puţin locuită de vreme ce recensământul lui Morusi din 1803 nu atribue mânăstirilor decât 215 sate din 1713, deci a opta parte. Eparhiile, deşi venitul lor era foarte însemnat, aveau puţine moşii, iar preoţii dela ţară n'aveau nimic.

Mânăstirile şi-au constituit moşii întinse din daniile Domnilor şi boerilor. Aceste danii erau făcute cu scop de binefacere. Mânăstirile erau obligate să întreţină spitale, să acorde azil sau să înfiinţeze şcoli.

Cu timpul aceste mânăstiri s'au împărţit în două categorii distincte, de importanţă aproape egală : mânăstirile naţionale şi mânăstirile închinate. Primele erau conduse de egumeni români şi stăteau sub controlul Statului. Mânăstirile închinate erau administrate de egumeni greci şi se aflau sub controlul Locurilor Sfinte din Ierusalim şi al patriarhilor din Constantinopol, Antiohia şi Alexandria, cărora le fuseseră „închinate", şi care începuseră a considera moşiile acestor mânăstiri ca proprietatea lor şi a le exploata cu scopul de a scoate cât mai mulţi bani din ele. Ei au lăsat şcolile, spitalele şi celelalte instituţii de binefacere în ruină. In schimb locuitorii de pe moşiile acestor mânăstiri au fost supuşi unor condiţii de muncă mai aspre decât aiurea. „Nicăeri ţăranii nu erau mai exploataţi decât pe moşiile mânăstireşti". In afară de şerbi şi de Ţigani robi, mânăstirile aveau la dispoziţia lor pentru executarea diferitelor munci o categorie de slujitori care nu plăteau dăjdii, dar erau obligaţi să facă un număr de zile de lucru. Aceştia erau *poslușnicii*, provenind din colonişti streini, aşezaţi pe moşiile mânăstireşti.

Clerul suferea de aceleaşi abuzuri ca şi societatea civilă : venalitatea, arbitrarul şi ignoranţa. Numirile în fruntea mânăstirilor şi eparhiilor se făceau nu după valoarea şi pregătirea candidatului, ci pentru bani. Fiecare Domn venea dela Constantinopol cu numirea în alb a mitropolitului şi în caz că mitropolitul în funcţie nu putea plăti suma cerută era înlocuit cu altul care plătea. Astfel, în 1819 Mitropolitul Nectarie a fost depus şi înlocuit cu Dionisie Lupu, pe care alegerea l-a costat peste cincisute de mii de lei. Episcopul Râmnicului a fost menţinut dar a trebuit să plătească Domnului 418.000 lei. Episcopul de Argeş, Iosif, a scăpat de aceeaşi soartă trecând în lumea drep-

ţilor (27 Oct. 1820). In locul lui a fost „ales" Ilarion care a plătit[1].

Mitropolia din Bucureşti avea un venit de 400.000 lei, episcopia de Râmnic 150.000, cele de Argeş şi de Buzău câte 100.000. Venitul acesta nu rezulta atât din moşiile Bisericii, cât din contribuţia preoţilor. Arhiereii luau bani dela preoţii pe care-i hirotoneau şi percepeau o dare fixă de 15 piaştri dela fiecare preot.

In aceste condiţii, nu e de mirare că numărul preoţilor creşte dincolo de orice măsură, iar nivelul lor moral şi intelectual scade în aceeaşi proporţie. O catagrafie, efectuată în 1810, din ordinul mitropolitului Ignatie, a găsit la Bucureşti biserici cu 4 preoţi la 53 de case (Sf. Ioan Nou). Sfinţii Ierarhi (Colţea) avea cinci preoţi la 18 case. La ţară aceeaşi situaţie : parohia Dudeşti avea trei preoţi şi trei diaconi la 23 de case, Scheia un preot şi trei diaconi la 49 case ; Gândeşti, doi preoţi şi patru diaconi la 29 case ; Făcăeni, patru preoţi la 28 de case etc. [2].

Condiţia lor se deosibea puţin de a ţăranilor. Ei erau scutiţi (cu intermitenţă) de unele dări, dar dacă luau pământ, ei făceau clacă şi plăteau dijmă, ca şi sătenii. Şi în caz că nu se achitau cu destulă exactitate de obligaţiile lor, ei erau bătuţi cu falanga, ca şi sătenii.

Pentru a remedia aceste rele, exarhul Gavriil Bănulescu face următoarea rânduială pentru preoţi : la 50 de case de gospodari să se scutească un preot, să i se dea opt fălci de pământ de cultivat, să i se scutească 16 vite de imaş, iar pentru celelalte să plătească 20 parale de cap de vită. Preoţii supranumerari nu vor fi supuşi la clacă, dar vor plăti câte doi lei de casă [3].

Mitropolitul Dionisie Lupu, a cărui alegere a fost considerată ca o izbândă naţională — el era primul mitropolit pământean, după un lung şir de mitropoliţi greci — promite într'o proclamaţie către ţară că va depune „toată osteneala" pentru a îmbunătăţi orânduelile bisericeşti, înfiinţând „Şcoala de teologie,

[1] După Fleischhackl, Dionisie Lupu ar fi dat 350.000 lei Domnului, 200.000 boerilor şi ar fi făcut un cadou şi lui Pini (Hurmuzaki-Nistor, XX, 469). ; Kreuchely crede a şti că Dionisie a dat lui Pini 100.000 piaştri. (Hurmuzaki, X, p. 66). Noul Mitropolit s'a despăgubit luând între 50 şi 60 piaştri dela fiecare preot.

[2] *Biserica ort. rom.*, XXVIII, pp. 13—14.

[4] *Ibidem*, p. 182.

de enciclopedie şi de muzică, *în limba ţării*", pentru formarea clerului [1]. Programul acesta, pus în aplicare, a fost suspendat de evenimentele din 1821 şi de fuga lui Dionisie la Braşov.

Răzeşii şi moşnenii. — Un loc aparte în viaţa noastră rurală ocupau satele de răzeşi, destul de numeroase în Moldova, şi de moşneni în Muntenia. Răzeşii erau oameni liberi; ei erau proprietari deplini ai ocinilor lor şi ai unui petic de pământ. Restul pământului era lucrat în devălmăşie de toţi locuitorii satului. Satul de răzeşi constituia o persoană morală care putea ataca în justiţie încălcărilor boerilor.

In teorie, răzeşul putea ieşi din indiviziune, dar cercetările pentru a stabili partea care i se cuvenea erau atât de complicate încât rareori izbutea cineva să-şi scoată partea.

Răzeşii erau asimilaţi în drept cu ceilalţi stăpâni de moşii, dar ei n'aveau decât în mod excepţional şerbi pe moşiile lor, şi aceştia nu făceau clacă, ci plăteau numai dijmă pentru pământul pe care-l lucrau. In al doilea rând, răzeşii erau supuşi la dăjdii şi, sub povara lor strivitoare, ei au început încă din secolul al XVII-lea să-şi vândă ocinile şi să se facă rumâni. Procesul acesta continuă în secolul al XVIII-lea şi oferă boerilor mijlocul de a-şi rotunji moşiile. Boerii se folosesc de neînţelegerile dintre răzeşi pentru a se infiltra în mijlocul lor şi a-i sili prin „danii", care de cele mai multe ori erau vânzări camuflate, să le cedeze partea lor şi apoi să le încorporeze satul în moşia sa [2].

La începutul secolului al XIX-lea satele de răzeşi luptă greu împotriva încălcărilor care le ameninţă din partea boerilor şi mânăstirilor.

Starea a treia. — Desvoltarea târzie şi lentă a istoriei noastre şi-a găsit expresia cea mai copleşitoare în lipsa de oraşe de tipul acelora care, în Apus, s'au constituit la sfârşitul evului mediu, ca centre de activitate industrială şi comercială. Bucureştii şi Iaşii au fost centre administrative, militare (până la Fanarioţi) şi reşedinţe de boeri, cu alte cuvinte, centre de consumaţie, nu de producţie. Deşi, la începutul secolului al XIX-lea, Bucureştii avea o sută de mii de locuitori, şi 366 biserici „cu cinci şi cu nouă turnuri", înfăţişarea lor n'avea nimic monumental. Englezul Porter îl găseşte „murdar în poduri şi murdar

[1] *Bis. Ort. Rom*, vol. XIII, p. 674—675.

[2] Marcel Emerit, *Les paysans roumains*, pp. 34—37; R. Rosetti, *Pământul, sătenii şi stăpânii*, pp. 374—375.

în chiar casele boereşti". Iaşii, cu toată poziţia lui pitorească şi câteva monumente remarcabile, nu stă mai bine. Şi acolo, „noroiul e îngrozitor". Iar întrucât priveşte reşedinţele de judeţ, ele nici nu merită numele de oraşe.

„Portul maritim" şi cea mai mare piaţă de desfacere şi de aprovizionare a celor două Principate, Galaţii, n'avea decât 6.000 locuitori. Focşanii avea abia 5.000. Piteştii era „un târguşor cu străzile înguste". Toate aceste târguri, ca şi celelalte, au păstrat un caracter rural; locuitorii lor dela margine se îndeletniceau încă cu agricultura. Soţia rezidentului francez, Reinhard, trimis de Napoleon I în Principate, fiind găzduit într'o casă boerească din Bucureşti, se plânge că n'a putut găsi o oglindă sau o masă de scris.

Negustorii şi meseriaşii erau străini şi de provenienţă recentă. Ei n'au putut juca rolul pe care, în Apus, îl jucaseră corporaţiile de meserii şi de comerţ. Cauza principală pentru care răscoala lui Tudor Vladimirescu nu s'a putut transforma într'o revoluţie trebue căutată în această lipsă a unei democraţii industriale.

Negustorii cei mari, care se numesc Lipscani, erau Greci. Bancherii, zarafii şi profesorii de greacă, de asemenea. In ordine de importanţă, după Greci, veneau Nemţii, printre care erau mulţi Români din Transilvania, confundaţi cu Nemţii, fiindcă toţi erau sub protecţia consulului Austriei. Numărul lor, pela 1820, era de vreo unsprezece mii. Cei mai mulţi erau meseriaşi: croitori, cismari, tâmplari etc. Case de comerţ germane erau puţine. Albanezii ţineau moşii cu arendă; fiind oameni harnici şi pricepuţi trăgeau mare folos şi pentru ei şi pentru stăpânii de moşie. Ei se mai ocupau cu cârciumăritul şi cu băcănia. După ce făceau bani se duceau în ţara lor, unde cei mai mulţi îşi lăsaseră familia. — Armenii erau bancheri, bijutieri şi zarafi. — Evreii răspândiţi în toate oraşele şi târgurile, posedau câteva case de comerţ şi case de schimb. Dar cei mai mulţi erau meseriaşi: gravori, geamgii, tinichigii[1].

Cei mai mulţi dintre negustori şi meseriaşi, ca supuşi sau sudiţi străini, se bucurau de favoarea nepreţuită de a fi sub ocrotirea unui consulat. Dar şi aşa nu scăpau totdeauna de vexaţiile administraţiei.

Sătenii. — „Nu există poate popor mai asuprit de un gu-

[1] Laurençon, pp. 22—24; Raicevich-Lejeune, pp. 52—53.

vern despotic şi mai strivit de biruri şi de angarale decât ţăranii din Moldova şi Ţara Românească ; nici un alt popor n'ar suferi cu aceeaşi răbdare şi resemnare jumătate din sarcinile care-l copleşesc. Totuşi, obişnuiţi cu această stare de servitute care ar părea intolerabilă altora, ei nu sunt în stare să conceapă măcar nădejdea unei soarte mai bune. Starea de deprimare sufletească în care sunt ţinuţi s'a prefăcut într'un fel de nesimţire şi de apatie naturală care-i face deopotrivă de nepăsători la bucuriile vieţii şi de nesimţitori la fericire, ca şi la amărăciunile grijilor şi durerilor" [1].

Acest pasaj al lui Wilkinson rezumă impresia aproape tuturor călătorilor şi observatorilor străini despre ţărani. Toţi sunt încântaţi de frumuseţea şi bogăţia naturii, toţi sunt uimiţi de condiţia în care trăeşte omul. „Principatele sunt favorizate de natură, persecutate de soartă" [2]. In cadrul somptuos al naturii, ei nu găsesc decât colibe sărăcăcioase sau bordee mizerabile, abia mai confortabile decât vizuinele animalelor.

Dar descrierea lor rămâne mult în urmă faţă de realitatea pe care ne-o înfăţişează un boer român care a trăit-o şi care a putut s'o compare cu realităţile de aiurea.

> „Intrând cinevaş într'acele locuri unde se numesc sate, nu se vedea nici biserică, nici casă, nici gard împrejurul casei, nici bou, nici vacă, nici oaie, nici pasăre, nici pătul cu semănăturile omului, pentru hrana familiei lui, şi, în scurt, nimică ; ci numai nişte odăi în pământ, ce le zic boidee, unde intrând cinevaş nu are a vedea alt decât o gaură numai în pământ, încât poate încăpea cu nevasta şi cu copiii împrejurul vetrei, şi un coş de nuele scos afară din faţa pământului şi lipit cu balegă. Şi după sobă încă o altă gaură, prin care trebue el să scape fugând cum va simţi că au venit cinevaş la uşă-i ; căci ştie că nu poate fi alt decât un trimis spre împlinire de bani" [3].

Toţi ţăranii de sex masculin, dela vârsta de 16 ani, erau supuşi la capitaţie şi la toate celelalte dăjdii. In afară de aceasta, ei trebuiau să facă 12 zile de clacă pe moşia boerului, să dea zeciuială din toate produsele delniţei care le-a fost concedată pentru folosinţa lor, să ajute la repararea acareturilor boe-

[1] Wilkinson, p. 155.

[2] P. Eliade, *De l'influence francaise sur l'esprit public en Roumanie.* Paris, 1898, p. 3.

[3] C. Golescu, *Insemnare a călătoriei mele*, p. 58.

reşti, a iazurilor, drumurilor şi morilor. Ei erau siliţi să facă podvezi (transporturi) pentru domnie şi pentru Impărăţie, să dea cai de olac pentru cei ce călătoreau în slujba stăpânirii, să ajute la repararea cetăţilor. Astfel, în Ianuarie 1816, când, în urma înghetului, drumurile au devenit practicabile, Vistieria a dat ordin ca tot meiul ce a mai rămas în mâna ţăranilor să fie ridicat şi transportat în cetăţile turceşti de pe Dunăre, unde aveau să se constitue, mai ales la Vidin, mari magazii de rezervă. Măsura nu ameninţa populaţia numai cu foametea imediată, dar compromitea şi recolta viitoare.

„Ţăranul copleşit şi altfel peste măsură de dăjdiile frecvente nu numai că nu primeşte nicio plată dela guvern pentru roadele ce i-au fost luate, dar e silit să le transporte cu propriile sale căruţe, adesea foarte departe, până la Dunăre. Prin aceasta i se prăpădesc şi vitele ce i-au mai rămas şi e pus în imposibilitate de a-şi munci ogorul. Intr'un cuvânt, niciodată ţara n'a oferit un spectacol mai trist ca acum" [1].

Amiralul Tschitschagof (Ciciagof) a calculat că, sub diferite forme, se iau ţăranului între 200 şi 300 lei pe an. Mihai Suţu a fost numit Păpuşoiu-Vodă fiindcă a luat ţăranilor şi porumbul de sămânţă, provocând în anul următor foamete [2].

Una din sarcinile cele mai grele care cădeau asupra ţăranului era dreptul de găzduire pe care-l aveau străinii şi slujbaşii. Oricine trecea prin sat, fie străin, fie turc, fie pământean, funcţionar sau particular, pricinuia ţăranilor cheltueli şi pagube, fiindcă cei mai mulţi veneau escortaţi de cete numeroase de slujitori pe care ţăranii trebuiau să-i găzduiască, să-i hrănească şi să-i servească. Ei erau de asemenea siliţi să se îngrijească de hrana cailor. Cheltuelile ocazionate de aceste împrejurări întreceau uneori suma dăjdiilor şi au contribuit şi ele la sărăcirea ţăranului [3].

In sfârşit, satele din apropeirea serhaturilor au avut mult de suferit din cauza operaţiilor de pradă ale Turcilor care ridicau recolte, luau vitele şi adeseori luau robi pe locuitori.

Călătorii din Apus care au vizitat ţările româneşti la începutul secolului al XIX-lea sunt izbiţi de aspectul de decădere

[1] Hurmuzaki-Nistor, XX, p. 281.

[2] Ch. G. Lahovary, *Mémoires de l'amiral Paul Tschitschagof*, Paris-Bucarest, 1909, p. 115.

[3] Memoriul boierilor către Al. Pini, 1822. Aricescu, II, p 202.

şi de mizerie pe care îl oferă ţăranii noştri. „Fiinţe degradate de mizerie", prin toată înfăţişarea lor, ei vădesc „o mare neîngrijire şi decădere către animal". D-na Reinhard, de asemenea, găseşte că ţăranii noştri nu se ridică mai presus decât „animalitatea". Toţi au „sufletul însemnat cu pecetea robiei". „Intre toţi locuitorii Turciei europene; Românul a pierdut mai complet sensul libertăţii şi se sinchiseşte mai puţin de acest lucru". Medicul englez Mac Michael, în drum spre Bucureşti, e silit, pe la Buzău, să petreacă noaptea într'un bordeiu, unde mai erau două femei cu trei copii. Insoţitorul lui Mac Michael nu văzuse nici în Nubia, nici în Egipt o mizerie mai desăvârşită [1].

Nu e de mirare dacă, jefuit şi maltratat de toţi, de proprietar şi de slujbaşi în timp de pace, de Turci, de Ruşi, de Austriaci în timp de războiu, el a devenit un om bănuitor şi închis, dela care nu se poate obţine nimic fără bătae. „Cel din urmă caporal austriac loveşte înainte de a vorbi. De aceea vederea unui dregător, a unui străin, face ca toată lumea să fugă". Dar dacă li se arată bunăvoinţă şi li se câştigă încrederea, devin imediat îndatoritori şi extrem de amabili — *extremly civil* [2].

Wolf i-a găsit „aspri, leneşi, fără independenţă, sârguinţă şi spirit de întreprindere", trăind „în frică, înjosire şi cruntă vegetare" [3]. Lenea, apatia, frica, înjosirea şi vieaţa vegetativă exprimă fidel ritmul lent al evoluţiei economice, întârzierea faţă de neamurile din Apus, amorfia raporturilor dintre clase, sărăcia istoriei noastre interne.

In condiţiile primitive de vieaţă ale ţării de atunci, ţăranul, economisind, n'ar fi avut cum să-şi ascundă economiile, fără ca agenţii fiscului să nu i le fi scos prin tortură. La noi, ca în Turcia, nu putea trăi decât omul sărac. „Nu trebue deci să ne mirăm dacă ţăranul nu munceşte cu râvnă, fiindcă dacă

[1] N. Iorga, *Istoria Românilor prin călători*, ed. II, vol. III, pp. 74, 84.

[2] R. Ker Porter, *Travels in Georgia, Persia, Armenia* etc. vol. II, p. 778.

[3] A. Wolf, *Beiträge zu einer statistisch-historischen Beschreibung des Fürstenthums Moldau*, 2 vol., Sibiu, 1805, vol. I, p. 3.

„Je mehr sich das Auge des reisenden Beobachters in diesen Gegenden aufbreitet, wenn er gewahr wird, mit welcher Freigebigkeit die gütige Natur ihre Produkte verbreitet ... um desto mehr empört sich sein Menschengefühl über die Schlaffheit und Indolenz der Bewohner dieses gesegneten Landes, welche ohne Sulbstständigkeit, Fleiss und Unternehmungsgeist alle Hülfsquellen zur Aufnahme ihres bürgerlichen Wohlstandes unbenutzt lassen ... und ihr ganzes Leben in stetter Furcht, Erneidrigung und stumpfen Hinlauten verseufzen", A. Wolf, *Beiträge*, I, p. 3.

ar câştiga mai mult, i s'ar lua mai mult. Aşa, el nu munceşte decât pentru a câştiga ceeace e absolut indispensabil pentru a-şi plăti birul şi pentru a duce o vieaţă din cele mai nenorocite'' [1].

Pe acest teren, subminat de nemulţumiri atât de adânci, avea să cadă sămânţa propagandei eteriste, care chema pe toţi creştinii din Imperiul otoman la o luptă comună de desrobire şi promitea boerilor noştri conducerea politică într'o ţară independentă, iar ţăranilor slobozenie, dreptate şi pământ. Pentru a izbucni, revolta n'avea nevoie decât de un şef : ea l-a găsit în Tudor Vladimirescu.

[1] Hurmuzaki, X, pp. 73—74.

CAPITOLUL II

ÎNCEPUTURILE LUI TUDOR VLADIMIRESCU

Originea, condiția socială, formarea intelectuală și morală a lui Tudor Vladimirescu, rolul lui militar și administrativ și legăturile lui cu toate păturile societății din Oltenia prezintă un deosebit interes, fiindcă au exercitat o influență decisivă asupra destinului lui revoluționar.

I. — MOȘNEANUL

Asupra copilăriei și adolescenței lui Tudor Vladimirescu până în 1806 nu știm decât ceeace a putut culege Aricescu din tradiția orală, pe la 1870. E puțin și nesigur. Nici măcar anul nașterii nu-l cunoaștem. „Tudor este născut în Comuna Vladimir, districtul Gorj, spune Aricescu [1], cam pe la anul 1770, după unii, sau pe la 1780, după alții". Martorii oculari ai Revoluției din 1821, îi dădeau 40 de ani. El s'a născut deci mai curând pe la 1780 [2]. Tatăl său se trăgea din județul Mehedinți, plaiul Cloșanilor, poate dela Prejna, unde Tudor a ridicat în 1808, împreună cu Gheorghe Duncea, o biserică și a înzestrat-o cu treizeci de stânjeni de pământ. Acolo se află și portretul lui de ctitor cu inscripția „Biv-vel Sluger Theodor, comandir" [3].

[1] C. D. Aricescu, *Istoria Revoluției Române dela 1821.* Craiova 1874 pp. 14—15.

[2] Scarlat Dăscălescu, care l-a cunoscut și în 1821 și înainte, spune că Tudor „să fi avut 40 de ani". (N. Iorga, *Un cugetător politic moldovean*, pag. 51). Un informator austriac din București scrie în timpul Revoluției despre Tudor: „Er ist im mittleren Alter". (M. Popescu, *Contribuție la istoria Revoluțiunii din 1821*, p. 13).

[3] N. Iorga, *Domnul Tudor din Vladimir*, București, 1939, pp. 36—37. Idem, *Studii și Doc.* VI, pp. 511—512.

Tatăl său Constantin, zis Ursu, s'a însurat cu Ioana, fiica sau sora preotului Grigore Bondoc din Vladimir, şi s'a aşezat în satul soţiei sale. Dela numele satului său de naştere se trage şi numele de familie al lui Tudor [1]. *Pomelnicul Dumnealui Slugerului Teodor ot Cerneţ, comandirul pandurilor*, aflat la Schitul Cioclovina (jud. Mehedinţi) [2] cuprinde şi pe membrii familiei Bondoc, încât e greu de stabilit ascendenţa lui Tudor, dincolo de Constantin şi Ana, părinţii săi. Pe o filă a *Penticostarului* dăruit de Tudor bisericii din Cloşani, la 27 Februarie 1819, a însemnat el însuşi cincisprezece nume din neamul său pentru a fi pomeniţi la liturghie, ; dintre acestea, şase sunt ale unor feţe bisericeşti : Dionisie Arhiereul, Varlaam Monahul, Eufrosin Ieromonah, Dionisie Arhiereul, Iosif Ieromonah, Mitrofan Ieromonah [3]. Tudor a avut deci, printre ascendenţii săi, preoţi şi călugări, ceeace indică o condiţie socială mai răsărită printre locuitorii satului. Se poate merge până a susţine, cu Mihail Cioranu, şeful cancelariei sale din timpul Revoluţiei, că tatăl lui Tudor a fost „mazil", adică neam de boer fără funcţie? Lucrul e cu atât mai greu de admis cu cât mai jos, însuşi Cioranu spune despre Tudor că era „om din popor şi fără învăţătură" [4].

[1] Cu privire la originea numelui de Vladimirescu, martorii contemporani şi istoricii de mai târziu s'au împărţit în două categorii : unii îl deduc din Vladimir, satul de naştere al lui Tudor, alţii îl pun în legătură cu ordinul Sfântului Vladimir care i-a fost conferit de Ruşi pentru partea ce a avut în războiul din 1806—1812. Agentul consular al Austriei la Bucureşti pretinde chiar că „numele obişnuit" al lui Tudor, înainte de decorarea sa de către Ruşi, ar fi fost Vălcărescu : ‚Sludgiar Todoro, der sich ausser seinem gewöhnlichen Namen Wolkoresko auch Wladimiresko zeichnet, weil er Inhaber des russischen Vladimir-Orden seyn soll" ... (Hurmuzaki-Nistor, XX, 540). După cum bine observă d-l Bodin, Tudor e menţionat cu numele de Vladimirescu în hrisovul din 20 Decemvrie 1806, prin care e făcut „biv vtori comis", deci înainte de începerea războiului ruso-turc şi, cu atât mai mult, înainte de a fi fost decorat cu ordinul Sfântului Vladimir. In afară de acesta, Vladimirescu se numeşte şi fratele lui Tudor, Pavel sau Papa, care nu era titular al numitului ordin. Numele de familie al lui Tudor era deci Vladimirescu (D. Bodin, *Tudor Vladimirescu în lumina izvoarelor italiene*, Extras din „Revista istorică română", vol. XI—XII (1941—1942).

[2] E. Vîrtosu, *Mărturii noi din viaţa lui Tudor Vladimirescu*, Aşez. Cult. I. C. Brătianu, Bucureşti, 1941, p. 39. La nota 2, vezi indicaţia celorlalte pomelnice.

[3] C. Aricescu, *Acte justificative*, Craiova, 1874 p. 12—13. — D. Bodin, *Tudor Vladimirescu.* (In *Figuri revoluţionare române.* Aşez. I. C. Brătianu, Bucureşti, 1937, p. 49).

[4] N. Iorga, *Izvoarele contemporane*, pp. 232 şi 269.

Naum Râmniceanu care, deși pornit contra lui Tudor, a scris pe bază de informații sigure, spune că Tudor „era pământean din județul Mehedinților, născut din părinți proști, din neamul pandurilor [1]". După relația anonimă asupra revoluției lui Tudor Vladimirescu, publicată de N. Iorga [2], Tudor a fost „moștean" din Gorj, adică țăran liber, ceeace este mai probabil [3]. De aceeași părere e și Dăscălescu. „L-am cunoscut personal, era de felul lui răzeș din județul Gorjului" [4].

Tudor avea un frate, Pavel sau Papa, și o soră Dina (Constandina). Pavel s'a căsătorit în 1820, cu două luni înainte de izbucnirea revoluției, cu o fată din Vladimir, Balașa, ce-și zicea *de boer*. In timpul răscoalei, Pavel a fost ispravnic de Gorj și la venirea Turcilor, a trebuit să se prezinte spre justificare înaintea silihdarului care l-a trimis la Vidin, unde i s'a pierdut urma. Din ordinul noului ispravnic, Stolnicul Dinu Băleanu, casa lui a fost prădată și averea lui confiscată. S'a luat tot: „boi, vaci, cai, haine, cazane, harămuri, rămători, capre" [5]. Nici în 1823, Balașa nu știa dacă soțul ei era „viu sau mort" și se plângea că îndură necazuri „cari la casa părinților mei n'am cunoscut" [6]. In același an al pieirii soțului ei, Balașa a dat naștere unui băiat Ioan, care, în 1835, figurează printre ctitorii bisericii din Vladimir [7] și trăia încă în 1870, când Aricescu și-a făcut ancheta asupra neamului lui Tudor. Dina a avut doi copii, Sanda și Gheorghe, din care se trage neamul Vladimireștilor din Căpreni și Pageni [8].

Puțin importă, de altfel, că a fost sau nu „mazil", că a avut sau nu ascendenți preoți și călugări; esențialul e că se trăgea dintr'o familie robustă, dârză și întreprinzătoare, care de două generații se lupta din răsputeri să facă avere și să se ridice peste condiția în care se născuse. Infrângerile și umilirile,

[1] *Scrisoarea Munteanului ca răspuns la scrisoarea Moldoveanului*, (*Bs. Arh. rom.*, vol. XIII (1889—1900), pp. 264 și 337).

[2] *Izvoarele contemporane*, p. 328.

[3] „Tudor Vladimirescu a fost fiu de țăran și s'a născut în comuna Vladimir, județul Gorj", spune și Gheorghe Duncea cu care Tudor ridicase biserica din Preajna. Em. Vîrtosu, *Mărturii noi din viața lui Tudor Vladimirescu*, p. 2.

[4] *Loc. cit.* pag. 53. — „Acest Tudor era om foarte neînsemnat, moșnean din Valahia Mică". (P. Lăcusteanu, *Amintiri*, p. 338.

[5] N. Iorga, *Studii și documente*, vol. VI, p. 517—51.

[6] Al. Ștefulescu, *Gorjul istoric și pitoresc*, Târgu-Jiului, 1904, p. 360.

[7] și [8] Aricescu, I, p. 14.

nedreptăţile şi silniciile suferite din partea unor oameni care nu puteau justifica prin nici un merit personal situaţia de care se bucurau, l-au făcut sumbru, închis, bănuitor, vindicativ şi violent.

Tudor a încercat, pe rând şi în acelaşi timp, toate mijloacele de a face avere care se ofereau atunci unui moşnean : slujba la boer şi slujba la Stat, cârciumăritul, arendăşia, morăritul, negoţul de peşte, de seu, de vite şi de cereale şi milităria în serviciul Rusiei, ceeace i-a asigurat protecţia a tot puternicului consul rusesc dela Bucureşti.

După Aricescu, Tudor ar fi învăţat scrisul şi cititul dela preotul Pârvu Cihoiu din Vladimir. După însemnarea tovarăşului său, Gheorghe Duncea, Tudor ar fi învăţat să scrie şi să citească dela un moşneag cu care păştea vitele [1]. La 10—12 ani, el ar fi fost trimis la Craiova şi dat „pe procopseală" unui condicar, Lupu, cu care familia Vladimirescu era înrudită. După câtăva vreme, a intrat în serviciul boerului Ioan Glogoveanu din Craiova, „unde a şi învăţat carte şi limba grecească", împreună cu fiul boerului, Nicolae, cam de aceeaşi vârstă cu Tudor. „Ajungând la vârsta de 18 ani, a părăsit casa arătatului boer şi a intrat între panduri, după datina judeţului în care se născuse" [2].

Gheorghe Duncea expune faptele într'un mod deosebit şi mai verosimil. „După o slugărie de un an de zile la curtea lui, cuconu Glogoveanu l-a numit logofăt la moşia sa. Văzând vechiul boer că Tudor este înţelept, şi aducându-i mari foloase, l-a luat şi l-a dus la şcoală, în Craiova, şi l-a învăţat carte cu cheltuiala sa până Domnul Tudor a ajuns un cărturar foarte deştept". Glogoveanu l-a numit atunci administrator la moşiile sale din Baia-de-Aramă şi Glogova.

Glogoveanu strângea pe moşiile sale mare număr de vite, — până la 2.000 capete, boi, vaci, capre, oi — le îngrăşa şi apoi le exporta în Transilvania. Tudor făcea astfel dese călătorii în Transilvania. Cu prilejul unui astfel de transport, el ar fi realizat o mare sumă de bani, care i-a permis apoi să facă negoţ pe cont propriu [3].

[1] Em. Vîrtosu, *Mărturii noi*, p. 3.

[2] M. Cioranu în N. Iorga, *Izvoarele contemporane*, p. 232.

[3] Em. Vîrtosu, *Mărturii noi*, p. 3—5. Glogoveanu avea contract cu „paurii" din Transilvania să le livreze 2000 de capete de vită mare. Tudor şi un logofăt, Covrea, au fost însărcinaţi să le ducă la Haţeg. Preţul maxim era fixat la trei galbeni, preţul minim la un galben. Tudor s'a înţeles cu tovarăşul

II. — VATAFUL DE PLAIU

In timpul primei domnii a lui Constantin Ipsilanti (1802—1806), Tudor a fost ridicat la rangul de mare comis, iar în a doua domnie a fost numit vătaf de plai la Cloşani. (Decretul din 20 Decemvrie 1806) [1]. *Plaiul* era o subdiviziune administrativă, echivalentă cu plasa sau, mai exact,numele care se dădea plăşilor dela munte. Vătafii de plai, deşi supuşi ispravnicilor, erau numiţi de Vornicii Ţării-de-Sus şi de Jos şi primeau leafă mai mare decât ceilalţi vătafi. Dar şi ei trebuiau să facă vornicului, când erau numiţi, un cadou considerabil [2]. Atribuţiile vătafilor erau mai ales poliţieneşti şi, în plaiurile dela margine, cum erau Cloşanii, grăniţereşti. Decretul de numire cuprindea o serie de instrucţii, care insistau asupra problemelor zilei. Astfel Decretul din 20 Decemvrie 1820 stărue asupra hoţilor care bântue în plasă. Se recomandă deci vătafului să inspecteze personal satele pentru ca oamenii „să nu adape nici gândul la asemenea netrebnicii". Cum hoţii din Oltenia căutau să scape de urmărire fugind în Transilvania, iar cei din Transilvania căutau refugiu în Oltenia, vătaful avea să supravegheze pe toţi călătorii : pe cei cu pasport avea să-i lase să treacă, pe cei fără pasport să-i oprească şi să înştiinţeze pe spătar. „Fără răvaş de drum", el nu putea lăsa pe nimeni să treacă graniţa. El avea în sfârşit să strângă banii din plăşi, dar numai prin plăeşii săi şi trebuia să facă raport din două în două săpătmâni [3].

său că, dacă vor izbuti să vândă vitele la doi sau trei galbeni, să nu dea stăpânului decât un galben de vită, şi înţelegerea au întărit-o cu jurământ. In adevăr, ei au vândut vitele la preţul maxim, au reţinut două părţi şi au dat lui Glogoveanu o parte. — A r i c e s c u povesteşte la fel această întâmplare (vol. I, pag. 18—19) cu singura deosebire că tovarăşul lui Tudor se chema Băsica, nu Covrea. Fiindcă Băsica l-a trădat lui Glogoveanu, Tudor l-a bătut de l-a lăsat mort. Faptul este atestat de un act autentic, semnat chiar de Tudor, care recunoaşte că „bătându-l fără măsură", peste un ceas a şi murit. Soţia lui Băsica s'a jeluit Divanului din Bucureşti şi generalului Miloradovici — lucrurile s'au petrecut în Iunie 1808. Intervenind mai mulţi boeri, reclamanta s'a învoit ca Tudor să-i plătească toate datoriile, să suporte cheltuelile pentru căutarea sufletului răposatului şi să dea o sumă de bani la măritişul fetei, „care bani i-am răspuns toţi pe şin", (E m. V î r t o s u, *op. cit.*, p. 21). Pastorala Bisericii către popor, din 30 Ian. 1821, relevează de asemenea că Tudor, ca vă af de plaiu, s'a făcut vinovat de „jăcmăneli şi chiar de omor". (H u r m u z a k i, XX, 548—9).

[1] N. I o r g a, *Studii şi documente*, vol. VI, pp. 511—512. — A r i c e s c u, I, . 21.

[2] *Explication des boyards valaques* de Kreuchely, (H u r m u z a k i, X, pp. 498—500)—I l i e F o t i n o, *Tudor Vladimirescu şi Alexandru Ipsilanti*, pp. 5.

[3] N. I o r g a, *Studii şi documente*, vol. VI, p. 510.

„Slujba lor era foarte bănoasă, de aceea o plăteau foarte bine. Cele mai sigure venituri ale lor se întemeiau pe contrabandă. Vătafii erau adevărate lipitori ale nenorocitului de țăran, și nu există silnicii la care să nu recurgă pentru ai stoarce de bani"[1].

Aceste abuzuri de putere, deși în ordinea firească a administrației, luau uneori forme aât de alarmante, încât vornicia simțea nevoia să intervină. Astfel, instrucțiile date lui Tudor insistă mai ales asupra acestui punct. Aflând Domnia Sa Vodă că unii vătafi abuzau de slobozenia pe care o aveau „de a face oareșcare certare spre înfrânarea și îndreptarea" vinovaților și „se întindeau a pedepsi pe oameni cu bătăi straşnice și cazne nesuferite", Domnul dă straşnică poruncă ca „deacum înainte, foarte să se ferească vătaful plaiului de nişte urmări ca acestea și să nu fie volnic vătaful de plaiu" a aplica, pentru „pricini de vite mici", pedepse mai mari „de douăzeci-treizeci de bețe" ! — Pentru acoperirea cheltuelilor de vânaturi și șoimi și „ori pentru verice", să nu fie volnic vătaful „a face cisle pe sate în splaiu", fără aprobarea scrisă a Domnului. Pentru culegerea banilor dăjdiei, vătaful nu se va duce el personal prin sate, ci va trimite plăieși.

Vătaful era scutit de toate podvezile și angaralele, și avea dreptul la o zi de clacă pe an dela toți casnicii din plaiu, la un miel, primăvara, de fiecare turmă ce intra în țară, și la un caș de fiecare stână. I se atrage apoi luarea aminte să nu stoarcă populația, pe motiv că a dat havaet Marelui Vornic și că a trebuit să-și întoarcă banii pe spinarea săracilor.

De se va abate dela aceste rândueli, „va fi pedepsit în alaiu cu bătaie, acolo, [în plaiul lui], la vederea tuturor, și apoi cu toiagul și cu ocna — întorcând și jafurile acelea înapoi"[2]. Sancțiunea pusă în vedere predecesorului lui Tudor e și mai drastică : „Acolo, în plaiu, te vom spânzura pe tine și pe câți veți fi din plăiași și ipotecași"[3].

Cu toată străşnicia lor, aceste amenințări n'au curmat abuzurile de putere ale vătafilor și subordonaților lor, fiindcă erau în ordinea sistemului. Cum vătaful își cumpăra slujba dela Marele Vornic, care realiza din acest sistem peste 100.000 piaștri pe an, vătaful căuta să-și recupereze banii și să strângă și pentru el cât mai mult.

[1] Laurençon, *Nouvelles observations sur la Valachie*, p. 16.
[2] N. Iorga, *Studii și documente*, vol. VI, pp. 511—512.
[3] *Ibid.*, p 510.

Nici Tudor n'a făcut excepţie dela regula generală. Şi el a privit slujba de vătaf ca un mijloc legiuit de procopseală şi a căutat, prin toate mijloacele, să stoarcă din ea cât mai mult. După ce s'a înrolat ca volintir în armata rusească, el n'a renunţat la vătăşia dela Cloşani, ci a continuat s'o conducă printr'un vechil, logofătul Radu Muică.

Impotriva procedeelor administrative ale lui Tudor s'au ridicat cei patru fraţi Răescu — Ghiţă, Antonie, Răducanu şi Popa Gheorghe. Plângerile lor ni s'au păstrat şi ele constitue un tablou sugestiv al abuzurilor şi silniciilor împotriva cărora Tudor avea să ridice satele Ţării Româneşti [1].

Plasa Cloşani s'a plâns lui Regep-Paşa, care era de origine Român bănăţean şi comanda oastea turcească din Ada-Kalè, că Tudor lua două-trei rânduri de biruri şi refuza să dea chitanţă. Tudor a aflat sau bănuia că instigatorii plângerii erau fraţii Răescu, mazili şi oameni cu stare. După ce a intrat în slujba Ruşilor, el a venit cu o ceată de panduri să-i ridice şi, negăsindu-i acasă, le-a ars casele şi le-a ridicat vitele. De desperare, doi din fraţi au fugit la Turci şi, dela Turci, la Sârbi. Ghiţă a dat 40 de taleri „cu cuvânt de iertare" şi s'a întors la pământul lui.

Dar prigoana a continuat şi mai nemiloasă sub locţiitorul lui Tudor. „Fiind stăpânul său cu putere", Radu Muică globea şi bătea oamenii, „strămuta moşiile" şi spărgea pietrele de hotar, vechi de 25 de ani. In primăvara anului 1810, întâlnind pe Ghiţă Răescu, a pus un om de l-a bătut cu o muche de sapă până i-a rupt o coastă şi, după ce i-a luat calul şi dela brâu punga cu şase taleri, l-a lăsat în drum mai mult mort decât viu.

După cinci săptămâni, Radu i-a călcat din nou casa şi i-a luat soţia cu un copil în braţe şi, mânând-o înaintea cailor, ca pe robi, a dus-o la Tudor care a ţinut-o trei săptămâni, „în loc de muere, cum e obiceiul lui". Ca să-şi scoată nevasta, Ghiţă a fost silit să dea 30 de galbeni.

In anul precedent, 1809, Turcii din Ada-Kalè năvăliseră în Oltenia şi luaseră zaharea şi biruri. Schelele erau, de altfel, libere şi oamenii lui Tudor „nelipsiţi dela Turci". Cu toate acestea, Răescu a fost silit de Tudor, pentru că a dus zaharea la Turci, să plătească 100 taleri gloabă şi 50 taleri cheltueli de execuţie.

[1] Cele din 18 Noemvrie 1810 şi din 20 Februarie 1816 au fost publicate de Aricescu, II, pp. 218—221. Cea din 31 Dec. 1810 de E. Vîrtosu, *Mărturii noi*, pp. 23—25.

Unul din fraţii Răescu, Popa Gheorghe, care fugise la Turci, fu atras la Tudor, cu promisiunea că nu i se va face nimic; acolo „l-au îngenunchiat să-l taie" şi nu l-au lăsat până n'a dat „zapis 300 taleri pe toată moşia"; şi, după mutarea lui Popa Gheorghe, pandurii lui Tudor l-au ridicat pe Ghiţă şi l-au silit pe el şi pe un frate al lui, „puindu-i la închisoare", să dea un zapis prin care renunţă la dreptul de a răscumpăra moşia [1].

Ghiţă şi Antonie Răescu s'au plâns mai întâiu Divanului Craiovei, dar logofătul Constantin Samurcaş, al cărui om era Tudor, a amânat pricina până „s'a spart Divanul lui Samurcaş". Ei s'au adresat atunci Marelui Comitet, dar nu l-au mai pus direct în cauză pe Tudor, „acesta fiind om tare şi cu putere", ci pe Radu Muică, logofătul lui. Dar, declară ei mai târziu, din pricina sărăciei n'au putut urmări procesul. In realitate, ei şi-au retras pâra în urma unei declaraţii de renunţare smulsă, de sigur, prin aceleaşi mijloace prin care au fost smulse şi zapisele. Acesta e sensul scrisorii de iertare a lui Tudor către Ghiţă Răescu. Că nu de bună voie au renunţat la proces, se vede din faptul că, în 1816, Ghiţă şi Antonie Răescu s'au adresat lui Vodă Caragea cu rugămintea să fie „scoşi la judecată înaintea Măriei Sale", că „la Divanul Craiovei cu acest om" nu pot avea dreptate. Rezultatul acestei cereri nu-l cunoaştem.

Cu toată scrisoarea de retractare de care vorbeşte Tudor, faptele expuse în plângerile fraţilor Răescu sunt prea precise ca să poată fi puse la îndoială. Ele au fost expuse în faţa unor instanţe — Divanul Craiovei, Departamentului de Patru — care erau favorabile lui Tudor şi care s'ar fi grăbit să dovedească netemeinicia lor pentru a scoate pe pârât din cauza. Apoi, într'un act din 20 Aprilie 1824, Ghiţă Răescu, a cărui bună purtare este atestată de „toate satele prin adeverinţa iscălită de preoţi", reconfirmă cele susţinute în jalbele adresate „cinstitului Divan", anume că Tudor, „ca unul ce avea putere, nu poci arăta D-stră, în câte rânduri a umblat să ne prăpădească şi ne-au stins cu totul" [2]. Insfârşit, amintirea stoarcerilor lui Tudor era încă vie în 1831, când Marea Vornicie a ordonat o anchetă pentru stabilirea eventualilor creditori ai lui Tudor. Subocârmuitorul din Topolog răspunde: „De loc am şi făcut-o cunoscută (Ordonanţa Marii

[1] Vezi Em. Vîrtosu, *Mărturii noi*, p. 27.
[2] Em. Vîrtosu, *Mărturii noi*, p. 88.

Vistierii) şi nici unul nu s'a arătat cu vreun zapis de datorii, iar de jefuiţi strigă toţi [1]" !

Tudor a rămas vătaf de plaiu la Cloşani din Decemvrie 1806 până în 1811, când a fost numit de Ruşi zapciu la plasa Muntele din acelaşi judeţ, în locul lui Ioniţă Hărgot. In 1813, Tudor cumpără cu 3500 taleri vătăşia plaiului Cloşani [2], dar în Mai sau Iunie 1815 e înlocuit, din porunca lui Caragea, cu postelnicul Ioan Grecescu, care se obligă să restituie predecesorului său banii ce dăduse pentru numire. Dar cum Grecescu nu se execută, Tudor se plânge Domnului, care cere referinţi marelui vornic Isac Ralet. Acesta recunoaşte temeinicia cererii lui Tudor şi propune să se orânduiască mumbaşir pentru executarea lui Grecescu [3].

In 1820, Tudor izbuteşte din nou, cu sprijinul consulului rusesc să obţină vătăşia plaiului Cloşani. Naum Râmniceanu pune numirea în Noemvrie [4]. Un document din 31 Martie 1820, publicat de d. Em. Vârtosu, arată pe Tudor deja în funcţie [5]. Dintr'o depeşă a lui Fleischhackl, dacă ar fi fost mai explicită, ar rezulta că la 20 Octomvrie 1819, Slugerul Tudor era vătaf la Câineni, unde din proprie iniţiativă a reparat aşa de bine şoseaua încât „se putea trece cu mult mai puţin pericol" prin defileu [6]. In Noemvrie 1820, fiind chemat la Bucureşti în vederea răscoalei ce se pregătea, el lasă ca vechil pe Dumitru Gârbea. Destinul care-l alese pentru alte misiuni n'avea să-i permită a se mai întoarce la slujba lui de vătaf.

[1] N. Bănescu, *Moştenirea lui Tudor Vladimirescu* (*Revista pentru istorie, arheologie şi filologie*, vol. XI (1910) p. 339).

[2] Em. Vîrtosu, *Mărturii noi*, pp. 104 şi 107.

[3] Em. Vîrtosu, *Op. cit.*, pp. 26, 52, 53—54.

[4] „Acest Teodor, aflându-se în Bucureşti în luna lui Noemvrie, în luna când a luat şi vătăjia plaiului Mehedinţului prin intervenirea şi conlucrarea consulatului..." (Naum Râmniceanu, *Istoricul Zaverei în, Valahia Bis. crt. r m.*, XIII, p. 424).

[5] *Mărturii noi*, pp. 78—79.

[6] „Ich kann hier nicht unbemerkt lassen, dass der dermalige Kineener Wataff oder wallachische Grenz-Comandant, Sludgiar Thodoraky, die in seinem Distrikte gelegenen Strassen, die sonst nicht ohne Lebensgefahr befahren werden konnten, aus eigenem Antrieb in so weit ausgebessert hat, dass man selbe dermalen mit weit weniger Gefahr passiren kann". (Hurmuzaki—Nistor, XX, p. 488).

III. — NEGUSTORUL ŞI ARENDAŞUL

În 1812, după sfârşitul războiului, se gândeşte să se retragă peste Prut, împreună cu oştile ruseşti, probabil de teama represiunii turceşti. Amnistia acordată prin tratatul din Bucureşti şi garanţiile consulului rusesc vor fi fost cauza că şi-a schimbat gândul şi a rămas în ţară [1].

Intors în vieaţa civilă, Tudor se ocupă cu comerţul şi cu arendăşia de moşie. El exportă vite, cereale şi seu în Ardeal şi Ţara Ungurească. El lucra cu un tovarăş, anume Nicolae Zoican, şi avea corespondenţi la Orşova (pe un anume chir Răducanu Nicolau) şi la Ada-Kalè. La 18 Februarie 1808, Tudor roagă pe Zoican să cumpere pentru el nişte telegari şi să trimită boii la Iupca, unde a găsit fân [2]. După încheerea păcii, afacerile se înmulţesc. In 1814, Tudor trimite pe Zoican la Orşova, la chir Răducanu Nicolau, dela care avea de primit bani. Suma trebue să fi fost însemnată, de vreme ce numai partea lui Zoican se ridica la 3.000 (treimii) de taleri. Zoican nu era un negustor destul de exact şi de atent. Tudor îl mustră adesea pentru neglijenţele şi întârzierile lui. Astfel, la 2 Iunie 1814, Tudor îl dojeneşte pentru că a luat arvună pentru vreo 20—25 capre de lapte, dela Chitecian, care pe Tudor „îl slujea ca un rob", şi „şi-a făcut uitare". „N'am gândit vreodată că te vei strica aşa rău de tot ! Mare ruşine îmi faci !... Ci pentru Dumnezeu, chir Nicolae, nu te purta aşa de-ţi strici omenia !" [3] La 8 Martie 1816, Tudor îi recomandă : „să-ţi deschizi ochii bine şi singur să mergi prin sate şi pe la târguri, ca să cumperi" şi să nu ia vite proaste [4]. Se vede că sfatul n'a prins, deoarece scrisoarea din 13 Decembrie 1820 exprimă aceeaşi nemulţumire şi acelaşi îndemn :

> „Am înţeles că nici până acum nu te-ai mai dus la *Corzi* însuţi, ci umbli trimeţând pe unii alţii, care nu fac nici o treabă. Ci iată că-ţi scriu, nici decum zăbavă să nu

[1] In legătură cu intenţia de a pleca în Rusia îşi va fi făcut „Diata" (testamentul), publicată de A r i c e s c u II, 14—15, cum rezultă şi din scrisoarea către N. Z o i c a n din 17 Iulie 1812 : „Până la zece zile să isprăveşti ce vei avea şi să vii negreşit aici [la Craiova], fiindcă eu am o călătorie foarte depărtată şi să nu mă găseşti pe urmă". E. V î r t o s u, *Documente despre panduri.* (Arh. Olteniei, XIII, p. 18). — *Mărturii noi*, p. 36.

[2] E m. V î r t o s u, *Marturii noi*, p. 18.

[3] *Ibidem*, pp. 404—1.

[4] *Arhivele Olteniei*, II (1923), pp. 27—28.

faci, ci să mergi singur şi să cauţi să scoţi banii toţi şi în grabă să umbli ca să-i împarţi pe capre; şi, până când îţi voi mai trimite eu alţi bani, să mergi negreşit să mai iei dela *prietenii aceia dela Ostrov* şi să împarţi pe o mie de vite deplin. Pe vreo 200 sau şi mai mult să dai bani la *căprar Mihailă*. Am vorbit şi cu *căprar Dumitru* ca să-ţi facă tot felul de înlesnire. Numai fă-ţi ochii în patru, nu te da lenii, precum te-ai dat până acum. Şi iar să bagi de seamă bine ca mai mult de şase lei şi jumătate de pereche să nu dai, ca să nu păţim precum am păţit astă primăvară, ci aşa să urmezi" [1].

Scrisoarea aceasta a fost invocată pentru a dovedi importanţa afacerilor comerciale ale lui Tudor [2], — o mie de capre la un transport! — şi întinderea legăturilor lui. Dar, cum vom arăta mai jos, la p. 139, aici nu e vorba de cumpărare de capre, ci de recrutare de panduri, în vederea răscoalei iminente.

Comerţ mare făcea Tudor cu peşte sărat şi cu cereale. In Februarie 1812, Hristea Grecul şi Stanciu Abagiul au cumpărat dela Tudor 1976 ocale de morun (suta pro 85 taleri) şi 673 ocale de icre (ocaua pro 2 taleri şi 20 parale). Din suma totală de 3360 taleri, cei doi clienţi au vărsat 1760 taleri la încheerea contractului, pentru rest a trebuit să se judece până în 1817, când a obţinut dela Divanul Craiovei o sentinţă de executare. La 12 Decemvrie 1816, scrie lui Glogoveanu, dela Orşova, unde vroia să treacă zece mii ocale de porumb că, dacă va obţine dela Bucureşti permis de export pentru o sută mii ocale, ar lua şi pe al lui Glogoveanu, „ori cu un preţ să-i cumpăr, sau la tovărăşie pe câştig" [3].

Pe lângă acestea, Tudor căuta să dobândească pământ.

La 24 August 1811, cumpără, pentru 300 taleri, dela Constantin Dănciulescu, din Obârşia, partea de moşie ce i se cuvenea, la Cloşani, „din sălişte, din vad de moară, din locuri arătoase, din livezi, din câmp, din pădure, din munţi". Dar stolnicul Barbu Viişoreanu o răscumpără în 1813 [4].

[1] *Arhivele Olteniei*, I (1922) pag. 60—61. (Publicate de d-l Al. Bărcăcilă).

[2] D. Bodin, *Tudor Vladimirescu* (în *Figuri revoluţionare române*, p. 56).

[3] N. Iorga, *Scrisori inedite ale lui Tudor Vladimirescu* (*An. Acad. Rom.* Seria II, Tom. XXXVII, 1914, p. 19).

[4] Em. Vîrtosu, *Mărturii noi*, p. 28—30.

Tudor avea şi o cârciumă, la 6 km. de Balta, pe dealul Natamenia, făcută, prin silnicie, pe moşia sătenilor din Balta [1].

In sfârşit, Tudor ţinea o moşie cu arendă, cum rezultă dintr'o scrisoare din 25 August 1815 [2]. Fiind bolnav la Herculane, Tudor se plânge lui Glogoveanu că se amestecă în afacerile sale. El ţinea cu arendă sau lucra în dijmă moşia Cătunul, care aparţinuse lui Armaşul, decedat între timp. Nicolae Glogoveanu care avea, se vede, de luat bani dela Armaşul, trimise în lipsa lui Tudor pe Logofătul Pătru, omul său, de a luat banii de dijmă, „a dat voie soţiei Armaşului de a ales şi a luat bucatele câte s'au găsit bune şi mie mi-au rămas cele stricate care, neputându-le vinde cu ale anului 1814, s'au luat de Adalâi şi multe alte luccruri mi s'au luat încât tare m'au păgubit". Pe deasupra, Glogoveanu mai cerea gloabă o sumă de bani şi, pentru a se asigura de plată, a apucat pe Jupâneasa Ana şi, cu silnicie, i-a luat zapise, deşi ea „de socoteala Cătunului se desfăcuse" şi nu mai avea „nici treabă, nici putere de a da zapise pentiu socoteli străine" [3].

Amărăciunea lui Tudor e cu atât mai mare cu cât la începutul anului averea sa fusese prădată de Ostroveni, adică de Turcii din Ada-Kalè. „Toate bucatele ce s'au aflat s'au luat de către Ostroveni şi banii de dijmă s'au luat de către logofătul Pătru, omul D-tale, iar eu am rămas jăfuit din două părţi, osebit că mai am a lua o sumă de bani dela casa Armaşului, care n'am avut vreme să-i caut până acum... Osebit de banii ce am a lua dela casa răposatului, mi-a mai poprit Armăşoaia şi o ladă cu argintărie".

Astfel de conflicte au silit dese ori pe Tudor să iecurgă la justiţie şi să câştige o mare experienţă procedurală. Spiritul lui de revoltă s'a manifestat în această pasiune de a pleda care i-a adus porecla de „târâe-brâu" [4]. In 1815, el dă Statul în judecată pentru daunele suferite în urma unei incursiuni turceşti în

[1] E. Vîrtosu, *Mărturii noi* pp. 9 şi 99.

[2] Publicată de Ioan Bianu în *An. Acad. Rom.*, Seria II, Tom. XXXIX (1916—1919), pp. 9—11.

[3] Jupâneasa Ana şi Cătunul sunt pomenite din 20 Martie 1813 (Aricescu II, pp. 223). Ei ise adresau, pentru Tudor, scrisorile confidenţiale şi urgente. Cf. Em. Vîrtosu, *Mărturii noi*, p. 40.

[4] N. Iorga, *Un cugetător politic moldovean din sec. XIX-lea: Ştefan Scarlat Dăscălescu*, p. 51.

Oltenia [1]. In Martie 1818, el se plânge stăpânirii că „prambaşa de tâlhari", Barbu Robescu, i-a luat 1.000 de taleri. Vodă ordonă cercetare în virtutea ordinului „pentru apărarea panduriilor ce s'au prădat" [2]. In 1819, împreună cu alţi şase boernaşi din Mehedinţi, Tudor dă în judecată pe fraţii Ivan şi Barbu Rogotete pentru prădăciunile suferite pe urma lor. Inainte de războiul din 1806—1812, fraţii Rogotete erau văcari la vitele satului Cireşul. „Fiind rău nărăviţi în furtişaguri de vite, s'au inclinat cu alţii şi s'au făcut tâlhari de codri, scrie marele logofăt Gheorghe Filipescu. Iarna şedea în cetate la Ada, iar vara umbla la tâlhărie, arzând, prădând şi omorînd la oameni, până în leat 1816, când s'au scos Regepeştii din Cetate. Şi atunci, ne mai având altă scăpare s'au închinat Măriei Sale Domnului Caragea" [3], care, prin carte domnească din 24 Octomvrie 1819, le-a dat iertăciune. Intorşi în ţară, ei umblau în cete de câte 50 de oameni înarmaţi, încât nimeni nu îndrăznea să depună împotriva lor. Vodă orândueşte bumbaşir care, cu ajutorul ispravnicilor, să dezarmeze pe Ivan Rogotete (Barbu murise) şi pe oamenii săi şi să despăgubească pe jeluitori de toate jafurile ce li s'au făcut.

Dacă e adevărat că „un Rogotete dela Cireş" [4], fusese „mâna dreaptă a lui" Tudor [5] şi dacă ţinem seama de legăturile strânse pe care acesta le avea cu Turcii dela Ada-Kaleh şi cu Regep-Aga, şi cu chir Răducanu Nicolau dela Orşova, întrezărim o vastă şi puternică reţea de contrabandă de vite din Ţara Românească în Ardeal şi Ţara Ungurească, contrabandă pe care regimul vamal impus de Turci o explică şi o justifică.

In 1818, Tudor e în proces cu Nicolae Glogoveanu, care cumpărase la capătul moşiei lui Tudor Vladimirescu, Laţcu şi Ion Merişescu, „un loc înfundat", s'a pus cu silnicie de „au stricat moara lor şi şi-au făcut Dumnealui moară" [6]. Procesul acesta ajunsese în 1820 în faţa Divanului Domnesc şi a servit de pretext pentru chemarea lui Tudor la Bucureşti, în ajunul izbucnirii revoluţiei.

[1] C. Aricescu, I, p. 23. — N. Iorga, *Scrisori inedite ale lui Tudor Vladimirescu din anii 1814—1815*, p. 18.

[2] Em. Vîrtosu, *Mărturii noi*, p. 60.

[3] Regep-Aga şi oamenii săi fuseseră alungaţi din insulă, în 1816, din ordinul Sultanului.

[4] Em. Vîrtosu, *Mărturii noi*, pp. 73—77.

[5] *Ibidem*, p. 9.

[6] Em. Vîrtosu, *Mărturii noi*, pp. 67—69.

In numeroasele procese pe care le-a susţinut, Tudor n'a fost totdeauna el partea lezată. Şi el s'a făcut vinovat de abuzuri de putere, ca acelea pe care le imputa ispravnicului de Mehedinţi, Nicolae Glogoveanu, şi tot pentru o moară.

In timpul războiului ruso-turc din 1806—1812, Cerneţul a fost aproape complet distrus. Atunci a ars şi moara şcolii elineşti şi, Epitropia neavând bani s'o zidească din nou, a rămas vadul morii „fără' de bină şi fără' de zăgaz". Tudor Vladimirescu a cumpărat atunci un teren de optzeci de stânjeni „din hotarul Severinului dela moşneni" şi, „fiind comandir de panduri, au năvălit cu tot judeţul de au făcut moară pe acei stânjeni, luând din moşie străină apa care era să meargă la moara şcoalelor şi, făcând zăgaz tare, au adus-o la moara lui" [1].

In 1823, după moartea lui Tudor, boernaşii şi negustorii din Cerneţi se plâng că, din pricina morii lui Tudor, aceea a şcolii şi altele au rămas fără apă. Ei cer deci ca moara lui Tudor, zidită în mod silnic, pe un teren unde niciodată n'a fost vad de moară, să fie oprită.

Pe baza anaforalei veliţilor boeri din 21 Septemvrie 1823, care ordonaseră o anchetă, Domnul admite că „moara Vladimirescu s'au făcut cu mijloc silnic, unde n'a mai fost altă dată moară şi este pricinuitoare de pagubă celor mai vechi mori" şi porunceşte ispravnicilor judeţului să tae zăgazul morii lui Tudor", „spre a merge apa la scurgerea ei, pe unde mergea şi mai nainte". Printr'o altă decizie, lemnele morii lui Tudor sunt atribuite şcolii pentru a-şi putea zidi, pe un vad gol, o moară nouă în locul celei arse [2].

In 1831, oraşul Cerneţi cere ocârmuirii să-i cedeze şi casele lui Tudor, „ce au murit sterp", pentru şcoală, şi locul de casă „slobod", „lângă casele cliricului Popa Ioniţă", pentru a se zidi o locuinţă doctorului, „ o vie cu pomet şi pivniţă de zid în dealul Poiana Hoţească şi o făcae mică de moară pe apa Pleşuvei". Inainte de a da curs cererii, Marea Vornicie ordonă să se facă publicaţii în judeţele oltene şi limitrofe pentru a vedea dacă nu se iveşte vreun „firesc şi pravilnic clironom". Aşa se descopere fiul lui Papa Vladimirescu, Ion, care avea vreo 11 ani şi trăia la mama sa Balaşa, măritată a doua oară cu Dumitrache Golumbeanu. In numele fiului său minor, Balaşa renunţă la orice

[1] Em. Vîrtosu, *Mărturii noi*, p. 85—86.
[2] *Ibidem*, p. 85.

pretenţie asupra moştenirii lui Tudor, pentru a nu fi silită a răspunde de datoriile răposatului său cumnat.

Marea Vornicie a dispus atunci ca averea rămasă pe urma lui Tudor să fie vândută la licitaţie şi din produsul vânzării să fie îndestulaţi creditorii, în raport cu creditele lor certificate. Din vânzarea caselor s'a realizat suma de lei 8.802. Creditorii erau Vasile Strâmbeanu pentru suma de lei 3.200, Pavel Macedonski pentru lei 21.903, Hagi Enuş prin Casa Fraţilor Nani pentru lei 4.953, „daţi la 8 Martie 1821 pentru trebuinţele cheltuelilor norodului" şi Răducanu Nicolau, sudit cesaro-crăesc din Oişova, pentru lei 23.000, daţi lui Tudor în 1814. Impărţeala s'a făcut la 19 August 1839 prin Tribunalul Mehedinţi [1].

Tudor a fost un om cu stare. Situaţia averii lui în 1812 o cunoaştem dintr'o „diată", pe care o redactase, când voia să plece în Rusia. In afară de o sumă de bani gata, „care se vor vedea unde se află prin altă însemnare în condica mea, care este pecetluită", Tudor lasă case, mori, vii, locuri de prăvălii şi de case în Cerneţi", o vie în Poiana Hoţească şi una în dealul Govorei, o moară la Pleşuva, o moară mare la Severin cu pământ, „cumpărături de moşie" la Munte, în Dălboca şi în Cloşani, o moşie şi vii la Vladimir, o piatră de moară pe apa Tismanei; arămuri, argintării şi arme. Casa şi viile din dealul Cerneţului au fost preţuite la 6000 lei, „casa de zid din Cerneţi" la 3000 lei, iar celelalte bunuri imobiliare la 3.350 lei; total: 12.350 lei.

In 1832, când s'a făcut prima catagrafie a averii rămase pe urma lui Tudor Vladimirescu, s'au găsit:

O pereche de case în oraşul Cerneţi care, ne mai fiind întreţinute dela moartea proprietarului, „s'au dărăpănat foarte rău".

Pivniţă de zid cu casă deasupra şi şopron cu grajd de zid, în dealul Curila, lângă Cerneţi.

O vie şi pomi în acelaşi deal.

O moară pe apa Pleşuva.

Zece stânjeni de moşie în lung şi în lat, în siliştea satului Cloşani, unde a fost casa arsă de Turci în 1815. „Locul fiind luat în silă dela un Bociog moşneanul, acum au rămas în stăpânirea lui, după arătarea moşnenilor Cloşani".

[1] Em. Vîrtosu, *Mărturii noi*, pp. 93—108. — N. Bănescu, *Moştenirea lui Tudor Vladimirescu* (*Revista pentru Istorie, Arheologie şi Filologie*, XI, pp. 334—339).

„O moară tot acolo, făcută de Sluger în vadul moşnenilor" [1], arsă şi ea de Turci.

O cârciumă lângă satul Balta şi puţină moşie, dar sătenii şi moşnenii din Balta arată „că Slugerul Tudor făcuse această cârciumă pe moşia lor, prin silnicie, iar nu că a avut Tudor moşie acolo" [2].

IV. — PERSONALITATEA LUI TUDOR VLADIMIRESCU

Cum se desprinde din aceste fapte personalitatea lui Tudor Vladimirescu? Născut dintr'o familie de moşneni, Tudor s'a ridicat, prin învăţătură, negoţ şi slujbe, peste condiţia părinţilor săi, în rândul oamenilor noi, pe care un remarcabil memoriu al boerilor munteni către consulul rus Pini, din 1822, îi denunţă ca un ferment revoluţionar permanent.

> „Sunt printre săteni foarte mulţi, de o condiţie mai bună, care, deşi locuiesc prin târguri şi pe la moşiile lor, sunt însă cunoscuţi pretutindeni; toţi aceştia, atât din cauza comerţului lor, cum şi din diferite trebuinţe personale, se află firesţe în strânsă legătură cu aleşii satului, asupra cărora, având mare influenţă, izbutesc totdeauna în planurile lor; iar acei aleşi, după tradiţionalul lor obiceiu dela strămoşi, conduc spiritele sătenilor după voinţă în completă armonie; încât noi înşine cunoaştem bine că, în multe împrejurări, chiar guvernul a întrebuinţat multe mijloace spre a-i desbina pentru descoperirea unui adevăr, şi i-a fost cu neputinţă. Este însă şi drept şi avantajos ca sătenii să aibă mare încredere şi devotament către aleşii lor; pentru că aceştia întâmpină mai totdeauna greutăţile şi nevoile consătenilor, deşi profită şi ei de asemenea împrejurări, având şi dânşii instinctul nedreptăţii; dar sătenii, deşi cunosc multele nedreptăţi ce li se fac, le primesc cu mulţumire, pentrucă şi ei află dela aleşii lor mari înlesniri la nevoile lor" [3].

Cariera lui Tudor Vladimirescu e ilustrarea fidelă a acestui pasaj: el personifică spiritul revoluţionar al clasei mijlocii care prinde a se înfiripa dintre aleşii satelor, dintre negustori şi boerinaşi şi care se vede împiedecată în ascensiunea ei de abuzurile

[1] C. Aricescu, II, pp. 14—15.
[2] Em. Vîrtosu, *Mărturii noi*, pp. 98—99, în notă.
[3] C. Aricescu, p. 191—192

şi privilegiile boerilor mari. El se foloseşte de toate mijloacele care-i stau la îndemână pentru a răzbi : face cârciumărit, arendează moşii, clădeşte mori, face negoţ cu tot ce se poate exporta : vite, cereale, peşte, ceară, se înrolează voluntar în armata rusească şi dobândeşte, împreună cu gradul de locotenent, protecţia Rusiei şi slujba de vătaf de plaiu, pe care, cu mici întreruperi, o păstrează până la izbucnirea revoluţiei. El izbuteşte astfel să strângă o avere însemnată pentru condiţia lui şi să se încadreze în ierarhia administrativă care conferă privilegii, onoruri si beneficii. Numit sluger, el adoptă hainele boereşti, lungi, işlic, beniş, „nici cum luxos, ba cam ponosite" [1]. In 1820, el primeşte chiar patru poslujnici pentrucă „a slujit ţării în vreme de răzmeriţă" [2].

Dar până să ajungă aci, câte umiliri şi nedreptăţi a trebuit să îndure ! Legenda pretinde că Glogoveanu l-ar fi şi pălmuit odată, şi în adevăr corespondenţa lui Tudor păstrează ecoul unor adânci jigniri care nu erau numai de amor-propriu. Acelaşi Glogoveanu nu s'a amestecat abusiv în afacerile sale de arendaş şi nu i-a călcat o moşie ca să-i dărâme moara ? !

„Răzeş iubitor de şicane", Tudor a căutat reparaţie în justiţie. Oameni care nu înţelegeau ce înseamnă pentru un moşnean o călcare de hotar, dar aveau noţiuni foarte precise despre valoarea justiţiei din vremea aceea, l-au poreclit „târăe-brâu". Experienţa dobândită în această materie avea să fie cea mai dureroasă pentru el şi avea să-i smulgă accentele cele mai violente.

Contactul zilnic cu o administraţie coruptă şi cu o justiţie venală exasperează temperamentul său violent şi susceptibil şi dă expresiilor sale o notă de amărăciune şi de revoltă. Astfel se spune că, pierzând în faţa Divanului domnesc procesul cu Glogoveanu, Tudor ar fi avut una din acele izbucniri de revoltă care luminează brusc cele mai ascunse cute ale sufletului. „Coborând scara, el ar fi ameninţat pe boeri cu degetul, zicând : „Pe unde pun azi cocoanele voastre panglicele vor pune într'o zi Oltenii mei curelele opincilor" [3].

Toţi aceia care l-au cunoscut au relevat caracterul său sumbru, posac, bănuitor şi aspru. „Om greu din fire", scria Ştefan Scarlat Dăscălescu, „aspru, posomorât" şi „s nguinar", „precum

[1] N. Iorga, *Un cugetător politic moldovean . . . Ştefan Scarlat Dăscălescu.* (*M m. Acad. Rom.* Secţia ist., Seria III, tom. XIII (1932), p. 51).

[2] Em. Vîrtosu, *Mărturii noi*, p. 78.

[3] C. Aricescu, II, p. 135—136.

în urmă s'a şi aiătat". Vorba lui era scurtă şi repede, răstită şi poruncitoare, şi, pentru gradul lui de cultură, destul de elocventă. Ţinuta lui era marţială şi impunătoare — „sta drept ca un soldat" — şi avea în toată înfăţişarea lui „un aer de comandir" [1].

Prestanţa aceasta e cu atât mai remarcabilă cu cât era de natură pur morală. Fizicul lui Tudor Vladimirescu era mai puţin avantajos. „Om de statură mai mult decât de mijloc, talia bine proporţionată, faţa palidă, mustaţa galbenă, părul castaniu, obrazul mai mult rotund decât oval, trăsăturile feţei potrivite, nici prea durduliu, nici prea slab, cu o mică bărbie, om nu urât" [2], uşor de recunoscut după un neg ce avea la umărul stâng al obrazului.

„Netăgăduit este, închee Dăscălescu, că era om de inimă şi hotărîtor, poate şi ambiţios, şi din aceste calităţi se naşte vitejia. Cine ştie ce ar fi fost într'altă sferă, într'o altă epocă, cu spiritul mai cultivat, un asemenea om! Avea stofă de om mare, dar timpul, locul şi mijloacele i-au lipsit". Descrierea aceasta, care se resimte puţin de gloria postumă a lui Vladimirescu, e confirmată de F. G. Laurençon, care era preceptor în familia Domnului Alecu Suţu şi a putut avea prilejul să-l cunoască pe Tudor direct.

„Theodor era om de înfăţişare destul de comună şi care n'a primit nicio educaţie; dar avea spirit natural şi anumită dârzenie de caracter care-i ţineau oarecum loc de cunoştinţe. Pe cât de puţin respectat şi de temut era Ipsilanti de soldaţii săi, pe atât era Tudor de ai săi. De aceea eu înclin să cred că, fără catastrofa nemiloasă care i-a curmat aşa de repede zilele, şi-ar fi atins scopul şi, noul Masaniello [3], ar fi fost poate mai norocos şi ar fi domnit în Ţara Românească" [4].

[1] N. Iorga, Dăscălescu, p. 51.

[2] Pasajul acesta combină două texte sep rate, dar aproape identice ale lui Dăscălescu. (*Loc. citat*, p. 51 şi 54 notă).

[3] Masaniello, după numele lui adevărat, Tommaso Aniello, a fost conducătorul unei revoiţe populare, la Neapol, în 1647. Născut la Amalfi în 1620, era ajutorul unui vânzător de peşte. La 7 Iulie 1647, poporul de jos s'a răsculat împotriva stoarcerilor fiscale ale stăpânirii şp nioie şi Masaniello a fost proclamat „căpetenie gener lă a prea credincioşului popor napolitan". Percepţiile fură incendiate, condamnaţii din închisori eliberaţi şi palatul regal invadat. Viceregele, după ce a căutat să-l conrupă a încheiat un acord, prin care se făceau mari reduceri de dări. Dar Masaniello n'a voit să renunţe, conform acordului, la comandamentul său şi a fost omorît de propriii săi partizani, care i-au purtat capul într'un vârf de suliţă, pentruca a doua zi pocăiţi, să-i facă funeralii solemne.

[4] F. G. L[aurençon], *Nouvelles observations sur la Valachie*, p. 151.

Chiriac Popescu, unul din căpitanii lui Tudor, a insistat în primul rând asupra însuşirilor militare ale lui Tudor. „Vladimirescu era fireşte om al războiului, îndrăzneţ şi tot foc, puţin la vorbă şi voinic la inimă şi la suflet, nelenevos, cu multă minte sănătoasă şi curajos" [1], dar care împingea uneori severitatea până la cruzime : „Trebue să spunem adevărul, adaugă Cioranu. Tudor era om sever şi, de multe ori şi la multe împrejurări, foarte crud" [2].

Mai adânc în sufletul lui Tudor a pătruns Zilot Românul. „Cu adevărat avea omul duh firesc şi vorba lui puţină, şi totdeauna pe gânduri, şi când îl frigea cărbunele ce-l avea ascuns în inimă scăpa câte o vorbă desperată asupra tiraniei" [3].

Tradiţia a păstrat mai multe asemenea vorbe care par în adevăr ieşite dintr'un suflet clocotitor de revoltă. In Ianuarie 1819, Tudor ar fi exclamat în faţa Episcopului Ilarion : „De-oi trăi, voi face douăsprezece perechi de opinci din pielea a doisprezece veliţi din Divan". Altă dată vorbind tot cu Ilarion de boerii fugiţi de frica lui, Tudor ar fi declarat : „Ii voi scurta de-o palmă pe câţi sunt boeri divaniţi ; îi voi umplea apoi cu pae şi-i voiu trimite plocon din partea ţării la Curţile împărăteşti, unde or să fie negreşit puşi la Muzeu ; căci acolo e locul lor, lângă hiarele sălbatice" [4].

Contemporanii şi-au explicat mişcarea din 1821 prin ura lui Tudor împotriva boerilor. Astfel Naum atribue acestuia nădejdea că „omorînd toată tagma boerească se va face el şi panduriı lui boeri ai Ţării Româneşti, moştenind moşiile şi toate averile lor cele nemişcătoare" [5]. Aceasta poate fi o explicaţie *post-factum*. Interesant e că un corespondent de ziar austriac la Bucureşti, Popovich, vorbeşte de asemenea de intenţia pe care ar fi avut-o Tudor de a tăia capul a doisprezece veliţi boeri, dar a fost împiedecat de episcopul de Argeş, Ilarion. Nu e deci exclus ca Tudor să fi făcut lui Ilarion reproşuri ca aceasta : „Ah, popo ! zise Tudor oftând. Ai să dai seama înaintea lui Dumnezeu că nu mai lăsat să taiu câţiva câini de ciocoi, care şi-au dat coatele cu lupii de Greci" [6]. Dialogul din care am extras această

[1] Iorga—Popescu, p. 198.

[2] Iorga—Cioranu, p. 290.

[3] *Jalnica cântare* (*Revista pentru istorie, arheologie şi filologie*, vol. VI (1891) p. 115).

[4] Aricescu, II, 123.

[5] *Biserica ort. rom.*, XIII, pp. 338 — 339

[6] C. Aricescu, II, p. 125.

frază e fără îndoială plăzmuit, cum o dovedeşte aluzia la „lupii de Greci", dar, ca toate legendele, el cuprinde şi elemente reale, cum e ura lui Tudor împotriva boerilor, detestaţi nu pentrucă „şi-au dat coatele cu lupii de Greci" (curentul naţional n'avea să ia forme antigreceşti decât după înfrângerea mişcării eteriste la noi, ca un expedient menit să ne evite represaliile turceşti), ci pentru că boerii „veri de ce neam ar fi fost", reprezentau opresiunea, exploatarea şi nedreptatea sub formele cele mai implacabile.

Zilot Românul, care, măsurând, în pribegia lui dela Braşov, toată întinderea dezastrului provocat de mişcarea din 1821, denunţă în cuvinte amare vinovăţia clasei sale [1], are şi asupra lui Tudor judecata cea mai pătrunzătoare: gândurile, vorbele şi gesturile lui sunt în adevăr ale unui om în sufletul căruia arde focul revoltei [2].

Contemporanii au păstrat câteva exemple din cuvintele lapidare şi încărcate de sens, care caracterizau felul de a se exprima al lui Tudor şi care se transmit din generaţie în generaţie ca proverbele. In vizită la un prieten, Tudor refuză să stea jos „ca să nu fie silit să se scoale dacă ar veni cumva vreo putoare de ciocoiu" [3].

Când Iordache Olimpiotul îl întreabă cu ce drept a spânzurat un căpitan şi douăzeci şi cinci de panduri, „Tudor i-a răspuns că se află cu sabia lui în patria sa" [4]. La Piteşti, unde fusese dus în lanţuri, de Iordache şi Ghencea, Tudor ar fi zis: „Vreţi să mă omorâţi? Eu nu mă tem de moarte. Eu am înfruntat moartea în mai multe rânduri. Mai înainte de a fi ridicat steagul spre a cere drepturile patriei mele, m'am îmbrăcat în cămaşa morţii" [5].

Iată însuşirile pe care Tudor le putea pune în serviciul misiunii ce avea să-i fie încredinţată: un spirit natural care-l ridica mult peste gradul său de cultură, o adâncă cunoaştere a oamenilor şi o experienţă bogată în afaceri militare, o voinţă dârză şi o ambiţie puternică, susţinute de o pasiune revoluţionară, căreia era

[1] „Invredniceşte-mă, Doamne, să-mi câştig patria şi cu unghiile să şi sap să mă hrănesc, cunoscând adică că toată prăpastia ce fu ne-au curs numai din unirea noastră a Românilor cu străinii la hrăpiri şi alte răutăţi, şi cu mine şi pe mulţi am auzit asemenea făgăduindu-se înaintea lui Dumnezeu . . . căindu-ne atunci de greşalele ce făcusem", (*Jalnica cântare*, p. 115).

[2] *Ibidem*, p. 93.

[3] C. Aricescu, I, p. 25.

[4]—[5] Iorga—Cioranu, p. 297.

gata să-i sacrifice totul, dar care nu-l putea face să uite interesul de a izbuti cu orice preț și de a cuceri pentru sine și pentru clasa căreia aparținea puterea supremă.

Această clasă pe care o reprezintă Tudor, e boerimea mică și pătura negustorească care începe să se ridice la începutul secolului al XIX-lea și ia poziție din ce în ce mai ostilă față de boerimea mare. In lupta ei cu boerimea care deține toate posturile privilegiate, boerimea mică va invoca tot mai stăruitor și mai sistematic ideile Revoluției franceze de libertate și egalitate.

CAPITOLUL III

TUDOR COMANDIR DE PANDURI

Primele cete care, în 1821, au răspuns la chemarea lui Tudor au fost pandurii care luptaseră sub comanda lui în războiul ruso-turc din 1806—1812. Constituirea acestui corp prezintă un deosebit interes şi pentru începuturile oştirii naţionale [1].

I — *PRIMELE ÎNJGHEBĂRI DE MILIŢIE NAŢIONALĂ*

In timpul ocupaţiei militare din 1789—1790, Austriacii organizaseră în Oltenia cete de volintiri care, sub căpitanul Stoian, au luptat până la Smârdan. Nicolae Mavrogheni făcuse şi el pentru paza graniţelor „oaste din ţară" şi anume „căpitănii cu steaguri frumoase, zugrăvite cu sfinţi, îmbrăcând căpitanii cu caftane domneşti, dându-le şi lefi, numind căpitănia lui Sti Gheorghe şi a lui Sti Dimitrie şi a lui Sti Teodor Tiron şi a altor sfinţi. Erau şi căpitănii de Arnăuţi cu Turcii amestecaţi" [2]. Volintirii din Oltenia s'au numit *panduri*, după un vechiu termen, de origine ungurească, menţionat în documente dela începutul secolului al XVII-lea [3]; volintirii din Muntenia se numeau *că-*

[1] Emil Vîrtosu, *Documente despre Panduri* (*Arhivele Olteniei*, XIII, 1934, pp. 8—11 şi 136—140).

[2] D. Bodin, *Insemnări cu privire la Tudor Vladimirescu în războiul ruso-turc din 1806—1812.* (*Revista ist. rom.*, 1938, p. 235).

[3] St. Nicolaescu, *Pandurii* (*Rev. Infanteriei*, Buc. 1930, tom. XXXIV, No. 338, pp. 59—64). — *Panduri* e cuvânt de origine maghiară, *Pandurok*, care însemna: „1) soldaţi sârbi şi saşi din Bacica, care serveau sub conducerea căpitanilor lor. Ei s'au distins mai ales sub comanda baronului Trenck. In secolul al XVIII-lea, fiind repartizaţi la grăniceri, numele lor s'a stins; 2) elemente armate care, odinioară, făceau servicii de ordine în judeţe" (*Révai nagy lexikona*).

tane. Mulţi dintre ei se înrolau pentru a se putea deda nepedepsiţi la jafuri şi, în adevăr, nici Turcii nu-i întreceau în prădăciuni. „Nemţii" aşezaseră străji în mânăstirile întărite de sub munţi, la Tismana, Cozia şi Câmpu-Lung. Dela aceste străji „se slobozea volintiri, Români, Arnăuţi, Sârbi, prin satele ţării pe margine, de jăcmănea vite, cai, boi, vaci, haine, bani, ce găsea, şi fugea înapoi ca hoţii, şi era cei mai mulţi volintiri nemţeşti, Români din ţară fugiţi la Nemţi care făcea multă răutate ţării".[1] Pe urmele volintirilor veneau Turcii şi Arnăuţii care prindeau oamenii de prin satele de margine şi-i prădau de tot ce aveau, sub cuvânt că sunt „haini şi gazde volintirilor nemţeşti" [2].

O parte din cetele de volintiri a fost menţinută şi după încheerea păcii dela Şiştov, fiindcă unele din trupele turceşti care luptaseră împotriva „Nemţilor" nu s'au disolvat, ci au intrat în serviciul lui Pasvan Oglu, paşa dela Vidin, şi făceau mereu incursiuni în Nordul Dunării. Pasvan Oglu îşi creease în paşalicul său dela Vidin o stăpânire independentă, de unde sfida autoritatea Sultanului şi teroriza regiunile dimprejur. El pretindea ca Oltenia să-i furnizeze zaharele (provizii), cum furniza paşalei dela Turnu, şi când proviziile întârziau sau nu veneau în cantităţi suficiente, el trimitea pe redutabilii săi *cârjalii* [3] să le ia singuri. Cetele lui prădau satele şi oraşele Olteniei până sub munţi. Astfel, în toamna anului 1800, Pazvangiii — adică oamenii lui Pasvan — „au călcat Craiova prădând şi jefuind prăvăliile şi pe negustori, şi casele boereşti, şi pe toţi orăşenii, pe cine apuca, spărgând pivniţele şi prăvăliile şi prăda bani, mărfuri, iar oamenii orăşanii îşi lăsa totul şi fugea toţi în toate părţile", spune un martor ocular [4]. „Turcii împărăteşti", adică trupele credincioase Sultanului, trimişi să-i pedepsească, s'au unit cu ei şi, timp de două săptămâni, au prădat oraşul de n'au mai rămas în picioare decât câteva case boereşti.

In 1802, Cârjaliii au năvălit în două cete : prima, sub Mustafa Ibrahim, a lovit iarmarocul dela Cleanov (judeţul Mehedinţi), a luat prizonieri pe Logofătul Dumitrache Bibescu şi pe soţia sa

[1] Dionisie Eclesiarhul, p. 174.—N. I o r g a, *Istoria armatei romdne* Ed. II, vol. II, Bucureşti, 1930.

[2] R. R o s e t t i, *Arhiva Senatorilor din Chişinău şi ocupaţia rusească din 1806—1812.* (*An. Acad. Rom.* Mem. Secţ. ist. XXXI).

[3] Numiţi astfel după numele unui vestit şef de bandă, *Kirdjali*, de care s'a ocupat şi Puşkin într'un roman.

[4] Dionisie Eclesiarhul, p. 201.

și a urmărit pe negustorii și țăranii fugari până sub munți. Cernețul și tot județul au fost prădate, iar populația robită. Apoi au venit la Târgu-Jiu și asemenea l-au istovit cu foc și cu pradă și robi. A doua ceată a trecut Dunărea la Calafat, a ieșit la Caracal, „și au ars orașul până la pământ, după ce l-au prădat și l-au robit". Apoi ambele cete s'au unit, au atacat Craiova, au strâns ce a mai rămas după prada lui Cara Mustafa și au aprins orașul de toate părțile. Numai zidurile au rămas. Robii strânși din tot cuprinsul Olteniei au fost trimiși la Vidin, unde-i „vindea pe bani la cei ce voia să-i răscumpere" [1]. Aceste întâmplări dovedeau că Turcii nu mai erau în stare să-și țină în frâu garnizoanele și că țara trebuia să avizeze ea la mijloacele necesare pentru paza ordinei și siguranța cetățenilor. La aceeași concluzie duceau năzuințele spre independență a unor Domni. Constantin Ipsilanti (1802—1806, 1807) visa să unească sub sceptrul său Moldova și Muntenia, ceeace nu se putea face decât cu sprijinul Rusiei și în urma unui război victorios împotriva Turcilor. In vederea acestui război, el a susținut răscoala Sârbilor și a căutat să-și creeze o forță militară proprie.

Ipsilante a trimis Sârbilor bani și provizii, și a obținut pentru ei „pulbere și muniții pentru 50.000 puști și 10 sau 12 tunuri vechi" [2]. El i-a îndemnat să respingă propunerile avantajoase ale Porții și să ceară ajutorul Rusiei. In timpul asediului Belgradului, Mitropolitul Dositei Filitis a făcut două vizite de îmbărbătare în tabăra răzvrătiților [3]. Oastea lui Ipsilante a ajutat pe generalul Isaiev să treacă Dunărea și să bată pe Turci [4]. Această politică era și a boerilor români care, după încredințarea agentului francez la București, urmăreau cu satisfacție răscoala Sârbilor împotriva Porții și își arătau pe față dorința „ca Serbia să se desfacă de Imperiul otoman" [5].

A doua grijă a lui Ipsilantie a fost să-și creeze o armată.

[1] Dionisie Eclesiarhul, pp. 201. C. Erbiceanu, *Cronicari greci*, p. 264—265.

[2] Grég. Iakchitsch, *L'Europe et la résurrection de la Serbie*, Paris, 1917.

[3] P. P. Panaitescu, *Corespondența lui Constantin Ipsilanti cu guvernul rusesc* (1806—1810). (Așez. Cult. I. C. Brătianu, 1933), pp. 15, 19, 100.

[4] Hurmuzaki, XVI, p. 669. *Depeșa lui Sainte-Luce către Talleyrand*, 24 Sept. 1804.

[5] Hurmuzaki, XVI, pp. 609, 660—1 și 705. — N. Iorga, *Clopotul dăruit de Karagheorghe... Bisericii satului Topala. An. Acad. Rom.*, Seria II, Tom. XXXVI, 1913.

In scopul acesta, el a înmulţit mai întâiu corpul de gardă al curţii, „cu mulţime de Arnăuţi şi alţi străini, cei mai răi tâlhari pribegiţi din ţara lor". In al doilea rând, „a mai adus o mulţime de străini Hărvaţi (sclavonţi) într'armaţi" şi i-a pus sub comanda Căminarului Iancu Boria, unul din credincioşii săi Greci. In sfârşit, un corp a parte a făcut din pandurii de peste Olt, „şi făcându-i osebit tagmă ostăşească i-a înmulţit cu mulţi ticăloşi ţărani", aduşi într'adins din judeţele oltene. Marele Postelnic Grigorie Caliari a fost numit căpetenie peste ei. „Şi aşa Constantin Voevod Ipsilanti s'a aflat în fruntea unei mulţime de oştiri", închee relaţia sa Naum Râmniceanu [1].

Turcii au pus capăt veleităţilor politice şi intrigilor lui Ipsilanti mazilindu-l în August 1806. Dar la sfârşitul aceluiaşi an, în Decemvrie, Ipsilanti s'a întors în scaun împreună cu primele detaşamente ale armatei ruseşti care ocupaseră Ţările româneşti. La scaunul Munteniei, Ruşii adăugară şi pe acela al Moldovei, încât Ipsilanti putu lua titlul aşa de mult râvnit de „Domn al Moldovei şi al Ţării Româneşti". Planurile lui militare s'au desvoltat în raport cu autoritatea sa mărită. Pe de o parte, el a adunat din cele douăsprezece judeţe ale Munteniei „o mulţime de ţărani proşti, răpindu-i cu sila de la pluguri", îmbrăcându-i în strae căzăceşti şi „într'armându-i prin credinciosul său Grec, Aga Manolescu Persianul" [2], iar pe de alta, a poruncit Divanului dela Iaşi, „să strângă oaste din ţara Moldovei zece mii, îmbrăcând-o cu haine verzi de postav şi cu coifuri în cap, numindu-i dragoni machedoni" [3]. „Peste ei a pus căpetenie pe un străin Grec, cel mai vestit tâlhar, anume Nicolae Pangal [4]", care apăru fără veste la Bucureşti cu vreo 300—400 de Greci recrutaţi în Sudul Rusiei. Soldaţii trebuiau să facă jurământ de supunere faţă de ţar în Mitropolie [5].

Pentru echiparea şi întreţinerea acestei armate, Ipsilanti a propus Divanului să se creeze un departament al războiului, cu conducerea căruia să fie însărcinaţi doi boeri, care ar fi tre-

[1] Naum Râmniceanu, *Scrisoarea Munteanului ca răspuns la scrisoarea Moldoveanului*, (*Bis. ort. rom.* XIII, 1889—1900), p. 260.—Idem, *Istoricul Zaverei în Valahia* (*Bis. ort. rom.* XXIII, pp. 418.

[2] Naum Râmniceanu, *Bis. ort. rom.* XIII, p. 260. — C. Erbiceanu, *Cronicarii Greci*, p. 270.

[3] Dionisie Eclesiarhul, p. 208.

[4] Naum Râmniceanu, în *Biserica ort. rom.*, XIII, p. 263.

[5] C. Erbiceanu, *Cronicarii greci*, p. 270.

luit să găsească şi resursele necesare. Divanul s'a opus, lăsând Domnului toată sarcina şi toată răspunderea iniţiativei sale.

Printr'un decret imperial, citit boerilor la Mitropolie, în ziua de 7 Mai 1807, Domnul e autorizat să confere pământenilor grade militare, dela *porucic* (locotenent) până la general. Dar pentru a asigura ofiţerilor ruşi comanda în războiu, ofiţerii români trebuiau să aibă un grad mai mic decât Ruşii [1].

După plecarea lui Constantin Ipsilante în Rusia (August 1807), armata „elenică" a fost dezarmată de Ruşi şi disolvată, iar comandantul lor, Nicolae Pangal, a fost surghiunit [2].

II. — PANDURII IN RĂZBOIUL RUSO-TURC DIN 1806-1812

Mult mai mare succes a avut corpul volintirilor din Oltenia. Generalul Miloradovici a organizat, la începutul anului 1807, un corp de voluntari care trebuia să aibă „un număr nelimitat de panduri, până la zece batalioane [3]". Incadraţi în rândurile armatei ruseşti, instruiţi de ofiţeri ruşi, ei aveau sarcina să cureţe Oltenia de Turci şi să facă front comun cu Sârbii. St. Nicolaescu a publicat un regulament de organizare, întocmit de Ruşi, probabil în timpul războiului din 1806—1812. Generalul de divizie Sallos era numit comandant al batalioanelor de panduri şi de volintiri. Batalionul se compunea din patru roate, conduse de căpetenii alese din rândul volintirilor. Astfel s'au ridicat Gigârtu, Ion Solomon, Serdarul Viişoreanu, Nicolae Boboc, Constantin Surdul, Ghiţă Vârţanu, Dumitru Gârbea, Ioniţă Ceganu şi Tudor Vladimirescu. Comandantul batalionului avea rangul de „Stab-ofiţer", dar era totdeauna subordonat unui ofiţer superior rus [4].

In 1808, corpul pandurilor a trecut Dunărea. Generalul Ismiev i-a îmbrăcat căzăceşte, i-a înarmat cu mazdrace (lănci), pistoale şi săbii, şi, după ce le-a făcut „şmotru", i-a rânduit în lagărul Vidinului, la Tatargic, ca să împiedice pe Cârjaliii lui Mola Aga să iasă din cetate. Deşi hărţuiţi ziua şi noaptea de Arapi, ei au ţinut până toamna, când Bragation a venit cu oaste nouă şi i-a însărcinat cu asaltul Plevnei. „Eram numai noi, pandurii

[1] C. Erbiceanu, *Op. cit.*, p. 271.
[2] *Ibidem*, p. 272.
[3] D. Bodin, *Loc. cit.*, p. 235.
[4] E. Vîrtosu, *Mărturii noi*, pp. 17—18.

In scopul acesta, el a înmulţit mai întâiu corpul de gardă al curţii, „cu mulţime de Arnăuţi şi alţi străini, cei mai răi tâlhari pribegiţi din ţara lor". In al doilea rând, „a mai adus o mulţime de străini Hărvaţi (sclavonţi) într'armaţi" şi i-a pus sub comanda Căminarului Iancu Boria, unul din credincioşii săi Greci. In sfârşit, un corp a parte a făcut din pandurii de peste Olt, „şi făcându-i osebit tagmă ostăşească i-a înmulţit cu mulţi ticăloşi ţărani", aduşi într'adins din judeţele oltene. Marele Postelnic Grigorie Caliari a fost numit căpetenie peste ei. „Şi aşa Constantin Voevod Ipsilanti s'a aflat în fruntea unei mulţime de oştiri", încheie relaţia sa Naum Râmniceanu [1].

Turcii au pus capăt veleităţilor politice şi intrigilor lui Ipsilanti mazilindu-l în August 1806. Dar la sfârşitul aceluiaşi an, în Decemvrie, Ipsilanti s'a întors în scaun împreună cu primele detaşamente ale armatei ruseşti care ocupaseră Ţările româneşti. La scaunul Munteniei, Ruşii adăugară şi pe acela al Moldovei, încât Ipsilanti putu lua titlul aşa de mult râvnit de „Domn al Moldovei şi al Ţării Româneşti". Planurile lui militare s'au desvoltat în raport cu autoritatea sa mărită. Pe de o parte, el a adunat din cele douăsprezece judeţe ale Munteniei „o mulţime de ţărani proşti, răpindu-i cu sila de la pluguri", îmbrăcându-i în strae căzăceşti şi „într'armându-i prin credinciosul său Grec, Aga Manolescu Persianul" [2], iar pe de alta, a poruncit Divanului dela Iaşi, „să strângă oaste din ţara Moldovei zece mii, îmbrăcând-o cu haine verzi de postav şi cu coifuri în cap, numindu-i dragoni machedoni" [3]. „Peste ei a pus căpetenie pe un străin Grec, cel mai vestit tâlhar, anume Nicolae Pangal [4]", care apăru fără veste la Bucureşti cu vreo 300—400 de Greci recrutaţi în Sudul Rusiei. Soldaţii trebuiau să facă jurământ de supunere faţă de ţar în Mitropolie [5].

Pentru echiparea şi întreţinerea acestei armate, Ipsilanti a propus Divanului să se creeze un departament al războiului, cu conducerea căruia să fie însărcinaţi doi boeri, care ar fi tre-

[1] Naum Râmniceanu, *Scrisoarea Munteanului ca răspuns la scrisoarea Moldoveanului*, (*Bis. ort. rom.* XIII, 1889—1900), p. 260.—Idem, *Istoricul Zaverei în Valahia* (*Bis. ort. rom.* XXIII, pp. 418.

[2] Naum Râmniceanu, *Bis. ort. rom.* XIII, p. 260. — C. Erbiceanu, *Cronicarii Greci*, p. 270.

[3] Dionisie Eclesiarhul, p. 208.

[4] Naum Râmniceanu, în *Biserica ort. rom.*, XIII, p. 263.

[5] C. Erbiceanu, *Cronicarii greci*, p. 270.

buit să găsească şi resursele necesare. Divanul s'a opus, lăsând Domnului toată sarcina şi toată răspunderea iniţiativei sale.

Printr'un decret imperial, citit boerilor la Mitropolie, în ziua de 7 Mai 1807, Domnul e autorizat să confere pământenilor grade militare, dela *porucic* (locotenent) până la general. Dar pentru a asigura ofiţerilor ruşi comanda în războiu, ofiţerii români trebuiau să aibă un grad mai mic decât Ruşii [1].

După plecarea lui Constantin Ipsilante în Rusia (August 1807), armata „elenică" a fost dezarmată de Ruşi şi disolvată, iar comandantul lor, Nicolae Pangal, a fost surghiunit [2].

II. — PANDURII IN RĂZBOIUL RUSO-TURC DIN 1806-1812

Mult mai mare succes a avut corpul volintirilor din Oltenia. Generalul Miloradovici a organizat, la începutul anului 1807, un corp de voluntari care trebuia să aibă „un număr nelimitat de panduri, până la zece batalioane [3]". Incadraţi în rândurile armatei ruseşti, instruiţi de ofiţeri ruşi, ei aveau sarcina să cureţe Oltenia de Turci şi să facă front comun cu Sârbii. St. Nicolaescu a publicat un regulament de organizare, întocmit de Ruşi, probabil în timpul războiului din 1806—1812. Generalul de divizie Sallos era numit comandant al batalioanelor de panduri şi de volintiri. Batalionul se compunea din patru roate, conduse de căpetenii alese din rândul volintirilor. Astfel s'au ridicat Gigârtu, Ion Solomon, Serdarul Viişoreanu, Nicolae Boboc, Constantin Surdul, Ghiţă Vârţanu, Dumitru Gârbea, Ioniţă Ceapanu şi Tudor Vladimirescu. Comandantul batalionului avea rangul de „Stab-ofiţer", dar era totdeauna subordonat unui ofiţer superior rus [4].

In 1808, corpul pandurilor a trecut Dunărea. Generalul Ismiev i-a îmbrăcat căzăceşte, i-a înarmat cu mazdrace (lănci), pistoale şi săbii, şi, după ce le-a făcut „şmotru", i-a rânduit în lagărul Vidinului, la Tatargic, ca să împiedice pe Cârjaliii lui Mola Aga să iasă din cetate. Deşi hărţuiţi ziua şi noaptea de Arapi, ei au ţinut până toamna, când Bragation a venit cu oaste nouă şi i-a însărcinat cu asaltul Plevnei. „Eram numai noi, pandurii

[1] C. Erbiceanu, *Op. cit.*, p. 271.
[2] *Ibidem*, p. 272.
[3] D. Bodin, *Loc. cit.*, p. 235.
[4] E. Vîrtosu, *Mărturii noi*, pp. 17—18.

lui Tudor, la asalt, că Muscalii cam greoi au apărut mai târziu" [1], spune polcovnicul Ioniță Cehan. La 10 Martie 1811, Tudor a condus spre Calafat peste 6.000 panduri. „Nouă ni s'au făcut metereze, dela Galenți până la Ciuperceni, și în toate zilele aveam război unii cu alții și i-am ținut până aproape de iarnă, fără ca să izbutească [2]".

Tudor, care ajunsese să comande aproape totalitatea pandurilor, s'a distins în luptele dela Rahova, Negotin și Fetislam (Cladova) [3]. Pentru actele sale de bravură a fost înaintat porucic (locotenent) și decorat cu ordinul Sf. Vladimir cu spade, iar împăratul i-a trimis un inel cu inițialele sale [4].

In aceste lupte Tudor și-a stabilit reputația de viteaz și a dobândit experiența militară care avea să surprindă așa de mult lumea în 1821. „Știi D-ta, Domnule, ce om era căpitanul nostru Tudor? spunea polcovnicul Ioniță Cehan. El care nu râdea niciodată, când auzea că vin Turcii asupra noastră, că se năpusteau păgânii ca vijelia, când nici cu gândul nu gândeai, el de bucurie începea să cânte și să joace ca un copil. Intra în foc, Domnule, parc'ar fi mers la nuntă" [5].

Corpul pandurilor a dat, în cursul războiului, rezultate atât de mulțumitoare încât Rușii s'au gândit să-l transforme într'un corp de oștire permanentă, care să poată rezista și unei eventuale încercări de invazie franceză. Amiralul Tschitschagof trimite, la 28 Iunie 1812, Divanului Țării Românești o adresă în care-i propune să „înarmeze pe Români pentru a le da mijlocul de a-și apăra patria și de a da popoarelor dovada că știu să-și apere drepturile cu armele în mâini". La adresa sa, amiralul Tschitschagof anexează un proiect de regulament pentru organizarea armatei române. Acest regulament prevede creearea unei miliții sătești și a unei gărzi burgheze. Miliția s'ar compune din 20.000 oameni, recrutați dintre săteni, armați, îmbrăcați și întreținuți pe cheltuiala județelor. Ea se împarte în două corpuri distincte; un corp de cel puțin 5.000 panduri format în Oltenia și unul de 15.000 cătane în Țara Românească. „*Vechea organizare a pandurilor e păstrată*".

[1] *Revista inf.*, No. 338, 1930, pp. 59—64. I. Ghica, *Scrieri*, Ed. P. Haneș, III, p. 30.

[2] *Biografia Polcovnicului Ion Solomon*, pag. 7—8.

[3] Naum Râmniceanu, *Scrisoarea Munteanului ca răspuns la scrisoarea Moldoveanului. Bis. ort. rom.*, XIII, p. 264.

[4] Ghica, *Scrieri*, III, p. 29.

[5] Ghica, *Scrieri*, III, p. 29.

Cu organizarea acestei miliţii în cele douăsprezece judeţe ale Munteniei a fost însărcinat banul Constantin Varlam, iar în judeţele din Oltenia cavalerul Constantin Samurcaş, cu titlu de Ispravnic. Miliţia avea să fie instruită de ofiţeri ruşi.

Garda burgheză avea să cuprindă locuitorii oraşelor care erau în stare să poarte arme. Supraintendenţa gărzii era să fie încredinţată spătarului. O delegaţie permanentă a Divanului, prezidată de Mitropolitul Ignatie, avea să vegheze la executarea promptă a regulamentului [1]. Organizarea şi întreţinerea acestei armate ar fi necesitat un buget de patru milioane de piaştri pe an care nu puteau fi scoşi dintr'o ţară istovită [2]. Deaceea proectul n'avea să devină lege decât în timpul Regulamentului organic.

III. — *SOARTA PANDURILOR DUPĂ PACEA DELA BUCUREŞTI*

După pacea dela Bucureşti, Corpul pandurilor a fost dizolvat de Vodă Caragea [3]. In 1814, 500 de panduri de peste Olt, fură lăsaţi în slujbă, sub numire de slujitori domneşti şi poteraşi. Iar ceilalţi în număr de 2.075 lude, fură îndatoraţi să plătească pe lună câte patru taleri de lude.

In Februarie 1815 s'a hotărât ca şi cei rămaşi în slujbe să fie trecuţi în categoria ruptaşilor şi să plătească câte 4 taleri pe lună, iar când va fi de nevoie pentru slujbă să se ia dintre dânşii şi, pe durata slujbei, să fie scutiţi de plata birului. Dar când vor ieşi din slujbă să fie ţinuţi să plătească.

Cei 500 lude au dat jalbă, arătând că, „după ce ies din slujbă şi merg pe la casele lor, nu au odihnă în rândul slobozeniei, spre a-şi putea căuta şi ei de hrana cea trebuincioasă, ce li apucă ispravnicii de plătesc acei câte talere 4, fiind împovoraţi în două chipuri, adică şi cu slujba şi cu plata".

După cercetare, Visteria propune ca „acei lude 500 ce au fost lăsaţi dela Aşezământ în slujbe pe la judeţe.... cu numire, de poteraşi şi slujitori, să rămâie tot aceiaşi şi de acum înainte, cu aceiaşi numire prin slujbă", iar când va fi nevoie de slujitori

[1] Text în Emil Virtosu, *Cu privire la panduri* (*Arhivele Olteniei*, XIII (1934) pp. 136—140).

[2] Hurmuzaki-Nistor, XX, pp. 37—39.

[3] Caragea „a stricat tagma pandurilor, pe unii dintr'înşii dându-i la bir cu ţara, iar pe cei cu stare bună înălţându-i cu aşezare la neamuri, mazâli şi alte orânduieli, dându-l e sume de bani, iar în locul lor au adăugat cu mult prisos cetele străinilor arnăuţi". (Naum Râmniceanu, în *Bis. ort. rom.*, XIII, p. 265). Cf. şi Hurmuzaki-Nistor, XX, p. 206.

să se ia din rândul lor în aşa fel încât unii să slujească o lună alţii alta, iar ceilalţi până la 500, să se aşeze în rânduiala ruptaşilor şi să fie nesupăraţi în slujbe". Cu toate acestea abuzurile au continuat şi astfel pandurii au constituit, în 1821, terenul cel mai prielnic pentru propaganda revoluţionară. O influenţă şi mai mare a avut experienţa din 1806—1812 asupra Comandirului. Atunci începe ascensiunea lui Tudor. Prin ce mijloace, ne-a arătat-o polcovnicul Ioan Solomon în amintirile sale. După încheerea păcii, generalul Miloradovici a strâns în câmpia Craiovei pe toţi pandurii, în frunte cu Tudor, şi i-a întrebat dacă şi-au primit toţi lefurile. Toţi au răspuns că da. După ce generalul s'a retras, Ion Solomon şi alţi trei căpitani s'au prezentat la locuinţa sa şi l-au întrebat cu ce răsplată rămân ei pentru sângele pe care l-au vărsat. (Solomon fusese grav rănit în trei rânduri). Miloradovici a dat lui Solomon 60 de galbeni şi celorlalţi căpitani câte 30, şi o scrisoare de recomandare către consulul rusesc. Prin intervenţia acestuia pe lângă Vodă-Caragea, Solomon a fost numit căpitanul poterii din judeţul Gorj [1].

Intr'o măsură şi mai mare s'a bucurat de protecţia consulatului rusesc comandirul pandurilor, Tudor Vladimirescu. Odată cu gradul de locotenent şi cu ordinul sfântului Vladimir, Tudor a dobândit şi protecţia Rusiei, în sens juridic. Un lucru care a fost trecut cu vederea, deşi avea să joace un rol determinant în cariera lui revoluţionară, e acela că Tudor a fost *sudit rus* [2] şi, între 1812 şi 1821, unul din familiarii consulatului rusesc [3].

[1] *Biografia p lc vnicului Ion Sol m n*, pp. 8—9.

[2] In adresa pirn care ordonă cercetare în chestiunea daunelor pricinuite de Adalâi, Vodă Caragea spune că aceştia, „printre alţii, au jefuit şi pe un Theodor Vladimirescu, *sudit Rosiei*". (Em. Vîrtosu, *Mărturii noi*, pp. 5—7). In depeşa sa din 23 Februarie — 7 Martie 1821, Capodistria scrie lui Pini, din ordinul ţarului: „Nous vous autorisons à déclarer que le Lieutenant Wladimiresco est dégradé de la qualité de chevalier d'un des ordres de Russie. Vous ajouterez qu'il ne possède plus et ne peut plus posséder aucun titre à la protection de S. M. Impériale". (Prokesch-Osten, III, p. 59).

La conferinţa din 13/25 Aprilie, ambasadorul Rusiei la Poartă declară oficial „că cei doi răufăcători (Alexandru Ipsilanti şi Tudor Vladimirescu) au fost degradaţi şi lipsiţi de calitatea lor de *supuşi ruşi*". (Prokesch-Osten, III, pp. 73). La 18 Februarie 1821, Divanul din Bucureşti scrie lui Mihai Suţu, Domnul Moldovei, şi-l întreabă cum trebue să se poarte faţă de rebelul Vladimirescu, *sudit rus*". (Hurmuzaki-Nistor, vol. XX, p. 550).

[3] Tudor Vladimirescu era, spune Naum Râmniceanu, „cunoscut mai cu seamă la consulatul rusesc pentru vrednicia lui şi pentru relaţia ce avea cu acela mai mult decât cu ţara", (*Istoricul Zaverei în Valachia*, în *Bis. ort. rom.*, XXIII, p. 424).

Cu concursul acestuia obţinu, cel puţin în două rânduri, în 1813 şi 1819, vătăşia plaiului Cloşani. Consulul Rusiei l-a sprijinit şi în alte împrejurări. Astfel, la 23 Noembrie 1815, Vodă Caragea ordonă, la cererea consulului rusesc, o anchetă pentru stabilirea daunelor suferite de Tudor în urma invaziei Turcilor Adalâi, în Ianuarie 1815, şi însărcinează cu conducerea ei pe Constantin Samurcaş, caimacamul Craiovei. „Să faceţi cercetare cu deamănuntul de s'au jefuit mai sus numitul şi ce lucruri anume i s'au luat". Domnul mai porunceşte să se dea lui Tudor adeverinţă la mână de paguba suferită [1].

Prin mijlocirea consului dela Bucureşti va fi obţinut Tudor sprijinul ambasadei ruseşti dela Constantinopol, dacă e adevărat că printre hârtiile lui s'au găsit scrisori ale baronului Strogonof în limba franceză din anii 1817—1818, relativ la suma de lei 100.000 pe care Tudor o reclama dela Stat ca despăgubire pentru daunele suferite în 1815 [2].

Funcţiile sale administrative au pus pe Tudor în contact cu păturile largi ale poporului şi cu cercurile administrative din Oltenia; serviciile lui militare au făcut din el comandirul panduriIor, i-au deşteptat vocaţia militară şi i-au permis să dobândească în arta războiului o experienţă care l-a impus şi adversarilor. In sfârşit, strălucitele lui acte de serviciu în războiu din 1806—1812 i-au asigurat protecţia consulatului rusesc şi au atras asupra lui atenţia conducătorilor Eteriei din Ţara Românească.

[1] C. Aricescu, I, p. 23.
[2] C. Aricescu, I, p. 23.

CAPITOLUL IV

TUDOR VLADIMIRESCU LA VIENA

Printr'un fericit hazard, ne-a fost dat să cunoaştem, din documente autentice şi extrem de interesante, personalitatea lui Tudor Vladimirescu la o cotitură decisivă a desvoltării lui: e vorba de un şir de scrisori [1] ale lui din 1814 către Nicolae Glogoveanu, dela Viena. Că Tudor a fost la Viena, se ştia şi înainte de publicarea acestor scrisori. Dar asupra motivelor călătoriei sale n'aveam decât legenda consemnată în *Istoria* lui Aricescu. Se spune aci că, după pacea dela Bucureşti, Sultanul trimise un capugiu la Bucureşti, cu ordin către Vodă Caragea, de a trimite pe Tudor la Constantinopol pentru a fi pedepsit că a luptat alături de Ruşi împotriva Porţii. Tudor, care din întâmplare se afla la Bucureşti, fu prevenit de Constantin Samurcaş, „unul din patronii săi", încât avu timp să fugă la Târgu-Jiu. Egumenul schitului Lainici, care din întâmplare se afla la Târgu-Jiu, îmbrăcă pe Tudor în haine de călugăr, îi dete un paşaport falş şi îl trecu peste graniţă, în Transilvania. De aci se duse la Viena, „unde, negreşit cu recomandaţiile lui Strogonof, făcu cunoştinţă cu Capo d'Istria, reprezentantul Rusiei la congresul dela Viena" [2].

I. — *MOTIVUL CĂLĂTORIEI LA VIENA*

Scrisorile lui Tudor dela Viena ne arată, dacă ar mai fi nevoie, cu câtă rezervă trebuie primite legendele şi amintirile contemporanilor culese, după o jumătate de veac dela săvâr-

[1] Scrisorile acestea, care formează o corespondenţă întreagă, au fost publicate şi comentate de N. Iorga, sub titlul: *Scrisori inedite ale lui Tudor Vladimirescu din anii 1814—1815, Analele Acad. Rom.* Seria II, tom. XXXVII, Bucureşti, 1914.

[2] C. Aricescu I, p. 23.

şirea evenimentelor narate, de către C. Arjcescu. Călătoria lui Tudor la Viena n'are nimic a face cu răzbunarea Turcilor, ci a fost întreprinsă din însărcinarea ispravnicului de Mehedinţi, Nicolae Glogoveanu, faţă de care Tudor avea obligaţii personale. Soţia lui Nicolae Glogoveanu, Elenco, murise la Viena, de o boală de piept [1], la 5/17 Mai 1814. Ea se afla acolo împreună cu tatăl ei, banul Costache Ghica, cu fetiţa ei, Masincuţa, cu o doică, Balaşa, şi o servitoare, Maria. In timpul boalei, Elenco fusese victima unui furt din partea unei doamne Fălcoianu [2], care a fost arestată în urma plângerii Doamnei Glogoveanu. Pe lângă lichidarea succesiunei, mai trebuia susţinut procesul împotriva „Fălcoiancei" în faţa instanţelor judecătoreşti, şi sarcina aceasta era peste puterile bătrânului ban. Acesta se plânge el însuşi că i s'au furat un ceasornic de aur, „moaştele, un lemn sfânt" şi o mie de florini, pentru care bănuiala lui cădea „asupra slujnicelor", în deosebi asupra Mariei. Nicolae Glogoveanu, care era tocmai ispravnic de Mehedinţi, se gândi să trimită la Viena pe Tudor Vladimirescu, care cunoştea bine relaţiile sale de familie şi, ca vătaf al plaiului Muntele de Sus, era subordonatul său. In afară de aceasta, Tudor era umblat în lume, ştia nemţeşte şi greceşte şi era atât de cunoscut pentru pasiunea sa procedurală încât fusese numit „târâe-brâu". El avea deci toate calităţile pentru a duce la bun sfârşit o însărcinare grea şi, în adevăr, a dus-o.

[1] Elenco Glogoveanu a murit de ftizie şi nu de inimă, cum rezultă din următorul pasaj al lui Tudor. „Iar haine slujnicelor nu le-am făcut, căci şi dumnealui boerul [banul Ghica, tatăl Elencăi] şi doftorii m'au încredinţat că lucrul ce se spală n'are bănuială" (p. 12). Este, evident, vorba de hainele Elencăi şi de primejdia de molipsire pe care o reprezentau. Tudor susţine însă că supărarea ce i-a pricinuit furtul comis de Fălcoianca i-a grăbit moartea. „Nu este nimeni vinovat [de încurcăturile dela Viena] decât numai spurcata de Fălcoianca, că aceea a scurtat şi viaţa răposatei cocoanei Elenco, după cum şi boerul şi toţi o mărturisesc, că de aceea i s'a tăiat inima, tocmai când i-a fost mai bine s'a pomenit deodată lipsindu-i toate lucrurile şi banii" (p. 16). Grecul Hristodul Kirlanos, devenit Baron Lengenfeld, anunţă în termenii următori lui Glogoveanu moartea Elencăi: „Degeaba au fost ostenelile fără număr ale medicilor şi mai ales ale medicului ei Joseph Lantz, degeaba vegherile dumisale Nicolae Catendachi şi ale soţiei lui care zi şi noapte au slujit-o cu cea mai curată iubire şi prietenie, degeaba rândurile de lacrimi ale fraţilor şi ale nenorocitului, nemângâiatului ei tată. Firea, după neschimbatele şi veşnicele ei legi, ne-a lipsit de această fiinţă nobilă şi virtuoasă la 5 Mai st. v., la 4 ceasuri după amiazi" (N. Iorga, *Tudor şi Ardelenii*, în *Transilvania*, vol. II (1921) p. 347).

[2] Numele ei adevărat era Elenco Cornescu, după cum rezultă din actele Agenţiei consulare austriace (Hurmuzaki-Nistor, XX, p. 179). Tudor nu-i spune decât „Fălcoianca".

Tudor a ajuns la Viena în ziua de 14 Iunie 1814 şi îndată a intrat în cercetare pentru tot ce i s'a poruncit. La tribunal a găsit toate lucrurile furate de Fălcoianca, afară de 560 florini „care i-au fost cheltuit ceea ce-i furase, dar vom face ce se va cuveni de nu vom pierde nici pe aceia".

„Acea greşită cocoană", Fălcoianca, pe care Tudor ar fi voit „s'o ardă în foc" pentru încurcăturile pe care le făcuse, se afla tot „închisă şi în fiare". Bătrânul ban ar fi voit s'o scape, dar Tudor se împotriveşte şi cere Tribunalului s'o menţină în stare de arest până se vor găsi toate lucrurile. După socoteala lui Glogoveanu lipseau câteva zapise, iar după arătarea servitoarelor „câte ceva din giuvaeruri".

Tudor întocmeşte o situaţie amănunţită de toate datoriile şi „rămăşiţele" răposatei [1]. Elenco dăduse poliţiei o însemnare de lucrurile care i se furaseră : ea cuprindea bijuterii, hârtii de valoare şi 500 florini bani gata. Tudor le-a găsit pe toate la Tribunal. „Numai zapisele şi socotelile de dat şi de luat" lipseau. Fălcoianca „tăgăduieşte, că nu le-a luat... şi Dumnealui boerul zice că a auzit din gura răposatei că nu mai are alte zapise... Dar pricep că Dumnealui o zice vrând să scape pe Fălcoianca. Dar eu i-am zis boerului că voi să dau jalbă pentru aceasta". Şi a dat jalbă, în urma căreia Fălcoianca a rămas în închisoare.

Inventarul lui Tudor intră în toate amănuntele, chiar şi în acelea care trec de competinţa unui bărbat. Printre lucrurile rămase dela răposata, „va să fie câteva rochii şi altele neîmbrăcate nici decum, dar eu am socotit : de vom vedea că se pot vinde cu preţ bun, să se dea şi acelea, *să nu şază banii închişi*. Şi ştii Dumneata că modele se schimbă în toate zilele" [2].

O parte din lucruri trebuiau vândute şi pentru motivul că datoriile se ridicau la cifra de cinci mii florini : „la un loc este datoria 1.800 florinţi... la alt loc 500 florinţi, la un doftor 1.600 floriniţi ; la biserică, unde s'a slujit, până la 200 florinţi ;o pisanie pe mormânt 200 florinţi şi la judecătorii ce au scos lucrurile iar trebue să dăm cât trebue, care se adună aproape cinci mii de florinţi. Banii cei trimişi de Dumneata înainte se găsesc cheltuiţi cu căpătâiu" [3].

[1] Lista datoriilor de plătit pentru Elenco a fost publicată de d-l Em. Virtosu, *Mărturii noi*, pp. 41—42. Cheltuelile avocatului. *Ibid.* pp. 44—48. Însemnarea lucrurilor rămase şi trimise în ţară. *Ibidem*, pp. 51—52.

[2] N. Iorga, *Scrisori inedite*, p. 7.

[3] *Ibidem*, pp. 7—8.

Tudor voia să scoată lucrurile dela „Cremenalion", să vândă o parte din bijuterii, să lichideze toate datoriile şi să se întoarcă în ţară cu „coconiţa Masincuţa". Dar după o lună de frământare, la mijlocul lui Iulie, el nu izbutise încă să scoată lucrurile furate. Tudor, care cunoştea bine judecăţile româneşti, găsea că Nemţii sunt şi mai tari în „sucituri" : „că aşa este blăstămăţia nemţească, lucrul cât de mic să se tragă cu anii" [1].

II. — *SUCCESUL LUI TUDOR*

La 28 Iulie, Tudor anunţă pe Glogoveanu că Tribunalul s'a pronunţat şi anume că, „după pravilele nemţeşti", soţul nu poate moşteni averea rămasă pe urma soţiei sale, ci „coconii lui", când vor fi în vârstă, „atunci să vie să le primească dela judecată". In situaţia creată prin această hotărîre, Tudor poate, ajutat de sigur şi de sfaturile d-lui Hauptmannsberger, avocatul Elencăi Glogoveanu, să-şi dovedească iscusinţa, perseverenţa şi priceperea în chestii juridice. El obiectează că noi fiind din altă ţară şi Impărăţie, căutăm după pravilele pământului nostru ca să le luăm, şi aşa s'a hotărît ca să aducem încredinţare dela Divanul nostru prin ştirea Prinţipatului nostru cu ponturile pravililor noastre, cuprinzătoare de poate un bărbat clironomisi lucrurile soţiei sale sau nu. Şi atunci să ni se dea lucrurile" [2].

Tudor sfătueşte pe Glogoveanu să ceară lui Vodă dovadă că lucrurile rămase pe urma soţiei sale sunt ale sale, „iar nu de zestre", şi să-şi procure în scris „ponturile pravililor" întărite de Divan, după care soţul poate moşteni pe soţia sa, „după cum ştiu eu că stă în pravilile noastre".

Glogoveanu a încercat să transfere procesul cu Fălcoianca la Bucureşti. La 11/23 Septemvrie Vodă Caragea adresează lui Fleischhackl o scrisoare în care îl roagă să intervină pentru extradarea Elencăi Kornească, care fusese arestată sub inculpare de furt. Neprimind niciun răspuns, Domnul repetă cererea însoţind-o de anaforaua boerilor şi de cererea lui Nicolae Glogoveanu [3].

Aşteptând încredinţarea Divanului, „întărită şi de consulul nemţesc", Tudor avea să rămână la Viena până la sfârşitul lui Decemvrie 1814. Ca om chibzuit şi de nădejde, el ţine să plece cu lucrurile terminate. „Eu de aici nu pot pleca până nu voi isprăvi şi cu acestea cu [procesul] şi cu datoriile care sunt, că de

[1] N. Iorga, *Scrisori inedite*, p. 9.
[2] *Ibidem*, p. 10.
[3] Hurmuzaki-Nistor, XX, p. 179—180.

le-aş fi lăsat, cele dela judecată erau pierdute, că după aceea umbla acel neam tiran şi îndărătnic, de m'au sucit în mii de învârtituri ca să mă mănânce" [1]. La 1 Septemvrie încă nu primise încredinţarea.

După luna Iulie, scrisorile lui Tudor se fac tot mai rare încât Glogoveanu îl bănueşte că, fără ştirea lui, s'a întors la Cerneţi. Tudor răspunde: „Cum poţi socoti d-ta că voi fi eu un om atât de fără de cinste ca să las treaba d-tale jos şi să plec" [2]. „Tăcerea mea a fost căci nici într'un chip nu ştiam ce voi putea sfârşi, că în mii de chipuri m'au sucit şi m'au învârtit neamul acesta îndărătnic şi tiran". De trei ori s'a îmbolnăvit, văzând că lucrurile nu merg după aşteptarea lui. Dar, însfârşit, i-au sosit actele dela Bucureşti, „şi iară eu, după ştiinţa pravililor care am şi după multă silinţă ce am pus, am isprăvit". La 12 Noemvrie, Tudor a obţinut eliberarea lucrurilor furate [3] şi, la 23, el îşi anunţă plecarea pentru 25 ale lunei. „Coconiţei Masincăi i-am făcut haine de drum şi, poimâne, la 25, negreşit plec de aici cu tot calabalâcul" [4]. La 11 Decemvrie scrie că a întârziat din cauza scoaterii paşaportului şi îşi anunţă plecarea pentru 14 Decemvrie „negreşit" [5]. Totuşi nu pleacă decât la 26 Decemvrie [6]. La 28 Decemvrie scrie dela Pesta, unde sosise fără Masincuţa. Tudor gătise „pe coconiţă cu haine de iarnă", plătise chiria la diligenţă până la Orşova, 480 florini, vorbise cu doftorii care i au spus că, în asemenea condiţii, cu o „căruţă în care oamenii merg ca în sobă", „pot merge copiii oriunde, iarna ca şi vara". Dar tocmai după ce a plecat, banul Costache a trimis după Tudor „şi a luat copila de a poprit-o". Într'o scrisoare către Glogoveanu, din 28 Decemvrie, banul spune că a oprit fetiţa fiindcă se temea de iarnă [7]. „Dar nu este adevărat, scrie Tudor, ci a oprit-o pentru

[1] N. Iorga, *Scrisori inedite*, p. 15.

[2] *Ibidem* p. 14.

[3] N. Iorga, *Scrisori inedite*, p. 34.

[4] Em. Vîrtosu, *Mărturii noi*, p. 44—48.

[5] *Ibid m*, p. 49.

[6] Zăbava lui a putut avea şi alte motive. El a aşteptat sosirea ţarului şi a delegaţiei ruseşti. Agentul austriac în Bucureşti Popovich ştie că „în 1814 Tudor a fost la Viena", „unde s'a plâns ţarului că a fost jefuit de 70.000 piaştri şi că, deşi a dat pe hoţi autorităţilor, nu s'a făcut nimic". Acest refuz de justiţie a fi fost unul din motivele răscoalei lui. (M. Popescu, *Contribuţiuni documentare la istoria Revoluţiei din 1821*, Bucureşti, 1927, p. 8).

[7] „Niculăiţă, te înştiinţez că abia a isprăvit şi Tudor şi alaltăeri a plecat, dar Masinca n'a fost cu putinţă să plece din pricina vremii, fiind tare frig... ţi-au mai rămas să vie cu mine de primăvară, că nu este mult".

parigorie (mângâiere), şi mai vârtos că acolo la Dumnealui va să-i fie bine ca şi la D-ta, şi mai bine... că, după cum este coconiţa Masinca copil ca un înger, poate de loc să se deprinză la tot felul de învăţătură, şi la limbă". Cu tot respectul pentru voinţa stăpânului său, Tudor nu poate să nu aprobe dorinţa bătrânului ban ca Masinca să rămână la Viena, „să crească acolo şi să înveţe, cu tot şartul, după cum se învaţă oamenii aici de nu rămân dobitoace ca la noi" [1].

Aşa se termină misiunea lui Tudor la Viena, cu apologia culturii occidentale şi regretul omului înzestrat cu daruri fireşti care n'a avut prilejul de a le cultiva. Tudor sfătueşte pe Glogoveanu să-şi trimită şi ceilalţi copii la Viena, aşa cum fac boerii moldoveni.

III. — TUDOR ŞI CONGRESUL DELA VIENA

Scrisorile sale către Glogoveanu ni-l arată pe Tudor descurcându-se într'un mediu ca acela din Viena, cu o pricepere, o siguranţă şi o îndrăzneală care surprind. Tare pe „ştiinţa pravililor" ce avea, el ţine piept judecătorilor vienezi, împiedică punerea în libertate a Fălcoiancei, invocă pravilele ţării sale împotriva legilor austriace, sfătueşte pe boer cum să-l ajute din ţară şi obţine câştig de cauză. Intre Tudor şi banul Ghica e un contrast izbitor. Pe cât e acesta de slab, de apatic, de nepriceput în chestiuni băneşti, pe atât e de energic, de priceput în afaceri şi de aprig la câştig celalt. Tudor, care nu lasă nici cea mai însemnată sumă „să stea de geaba", nu s'ar fi lăsat, ca banul Ghica, înşelat de Nemţi „cu patruzeci de mii de galbeni, care cu mare nevoie şi după mulţi ani îi va mai vedea" [2].

Tudor ştia nemţeşte şi greceşte, încât putea aprecia valoarea unei traduceri „din nemţeşte în grecească" [3]. Prin urmare, era în măsură să înţeleagă din contactul cu oamenii şi din gazete curentele de idei care se întâlneau în Viena congresului din 1814—1815. Multe din experienţele şi observaţiile sale anterioare se vor fi lămurit la lumina acestor idei. O impresie deosebită a trebuit să exercite asupra lui ideile şi tendinţele puternicei colonii greceşti din Viena, care punea mari nădejdi în sosirea apropiată

[1] N. Iorga, *Scrisori inedite*, pp. 16—17.

[2] *Ibidem*, p. 13.

[3] *Ibidem*, p. 10. „Spricht ziemlich deutsch", spune un observator austriac din Bucureşti. M. Popescu, *Op. cit.*, p. 14.

a ţarului. Banul Ghica era în legături de prietenie cu Grecul Kirliau, devenit Baron de Langenfeld, care fusese unul din susţinătorii lui Rhigas. El a putut să introducă pe Tudor în cercurile greceşti şi să cunoască acţiunea politică a lui Rhigas. Dar de o iniţiere a lui Tudor prin Iordache Olimpiotul în societatea secretă „al cărei şef, ἀρχή, se credea că e însuşi ţarul Alexandru", cum credea N. Iorga [1], nu poate fi vorba. Eteria la care se face aluzie a luat fiinţă, la Odessa, abia în 1814. La Viena nu putea fi cunoscută atunci decât *Eteria filomusilor*, întemeiată în 1812 la Atena, dar aceasta era o societate culturală, fără scopuri secrete, prezidată în adevăr de Capo d'Istria. Ea avea cu totul alt caracter şi altă organizare decât *Philiké Hetairia*.

Dar, dacă Tudor n'a putut fi iniţiat într'o societate care abia atunci se înfiripa la Odessa, contactul cu lumea grecească, în care prestigiul şi influenţa contelui Capo d'Istria trezeau atâtea nădejdi, n'a rămas fără urme asupra lui, cum se vede din scrisoarea din 28 Iulie :

„Vremea pe aici este tăcere, nimic mişcare. Se aşteaptă, la Octomvrie, din toate părţile miniştri pentru Congres şi vine şi Impăratul Rusiei. *Se sună că atunci va fi ceva şi pentru locurile acelea : ci mult a fost, puţin a rămas*" [2].

Care poate fi sensul acestei fraze enigmatice? Agentul consular austriac la Bucureşti, Fleischhackl von Hakenau, pomeneşte în depeşa sa din 12 Octomvrie 1814 de o broşură tipărită, după cum se credea, la Viena, în limba greacă, şi intitulată „Congresul dela Viena", în care era vorba de împărţirea Imperiului otoman între aliaţi şi de alungarea Turcilor din Europa. Faptul că censura austriacă a permis tipărirea şi răspândirea unei astfel de broşuri a stârnit o sensaţie enormă. (In realitate broşura fusese tipărită la Tübingen). La Bucureşti broşura circula din mână în mână şi forma subiectul tuturor conversaţiilor. Domnul o primise şi el dela Viena şi s'a văzut obligat să ceară lui Fleisch-

[1] N. Iorga, *Iordache Olimpiotul, vânzătorul lui Tudor Vladimirescu*, Bucureşti, 1916. *Anal. Acad. Rom.* Secţ. Ist. tom. XXXVIII, p. 9. Iordache Olimpiotul s'a retras în Rusia, după pacea dela Bucureşti, şi a aderat la Eterie. In 1814, Iordache s'a dus la Viena şi acolo l-a introdus pe Tudor în Eterie. „Atunci, fără îndoială atunci, şi nu mai târziu prin consulul rus din Bucureşti, Grec afiliat la Eterie, Pini, fu introdus Tudor, în această misterioasă organizaţie, al cărei şef ascuns, ἀρχή se credea că e însuşi ţarul Alexandru. L-a introdus Iordache şi, ca în toate asociaţiile de carbonari, el a rămas garantul lui". Pentru motivele arătate mai sus nu se poate admite această versiune.

[2] N. Iorga, *Scrisori inedite*, II (p. 131).

hackl explicaţii oficiale. Doctorul Rally care se bucură de toată încrederea Domnului spune fără nici o rezervă „că e încredinţat că aceste Principate nu se vor mai bucura multă vreme de constituţia lor prezentă". Astfel de reflecţii rezumau toate conversaţiile, din care se poate deduce că lumea de aici nu e mulţumită cu prezentul şi că speră într'un viitor apropiat mai bun ! [1].

Fapt semnificativ, Agentul Austriei la Iaşi face aceeaşi observaţie cu privire la sentimentele Moldovenilor. „Lucru hotărît e că Moldovenii doresc mult o schimbare apropiată a regimului politic şi trăesc cu nădejdea că la Congresul dela Viena se va face menţiune şi de ei" [2].

Reflecţia lui Tudor Vladimirescu dovedeşte că şi el a cunoscut „Congresul dela Viena" şi că era încredinţat şi el de desmembrarea iminentă a Imperiului otoman. Toată problema era ca chestiunea Ţărilor Româneşti să ajungă în discuţia Congresului : „ci mult a fost, puţin a rămas" !

Fraza aceasta ni-l arată pe Tudor cu gândul prins în nădejdea marilor prefaceri pentru ţara sa, pe care, ca şi Grecii, le aştepta dela iniţiativa şi sprijinul ţarului servit cu atâta vitejie în războiul din 1806—1812. Zăbava lui la Viena, până în Decemvrie, peste toate aşteptările lui Glogoveanu, va fi avut deci ca motiv nu numai hotărîrea de a nu lăsa neisprăvite lucrurile pentru care se dusese la Viena, ci şi dorinţa de a aştepta sosirea ţarului şi de a cunoaşte lucrurile care ni se pregăteau.

După un zvon care a circulat în 1821, în timpul răscoalei, Tudor a aşteptat sosirea ţarului la Viena pentru a se plânge că guvernul Ţării Româneşti nu i-a acordat despăgubirea de 70.000 piaştri pentru paguba pe care i-au făcut-o tâlharii, pe care i-a dat pe mâna autorităţilor, dar pe care aceştia i-au stors şi apoi i-au pus în libertate, fără să-i acorde lui vreo indemnitate [3]. După I. Ghica, Tudor ar fi fost prezentat împăratului Alexandru de către Capo d'Istria şi Strogonof.

La Viena, de asemenea, Tudor a putut să-şi însuşească

[1] Hurmuzaki-Nistor, XX, pp. 180—181.

[2] *Ibidem*, p. 191.

[3] „Dieser Domnu Tudor war... beim Congress 1814 in Wien und klagte dort beim russischen Kaiser, dass die hiesige Regierung ihm den Schaden von 70.000 Piaster, welche ihm die Räuber gemacht, nicht ersatze, da er doch die Räuber der Regierung übergaben, die Regierung aber diese Räuber ausgesaugt. dann ihnen die Freiheit gegeben hat, ohne ihm einen Ersatz zu leisten". (M, Popescu, *Contribuţiuni documentare la istoria Revoluţiei din 1821*, p. 8).

sau să-şi precizeze ideile cu privire la „patriotism" la „suveranitatea poporului", „dreptăţile poporului", „folosul obştesc", „Adunarea obştească", pe care le vor invoca proclamaţiile lui. Totuşi credem că Iorga a mers prea departe când a scris: „Nu vom mai putea spune de acum înainte că scrisul lui, idei politice şi formă, e datorit *numai* inspiraţiei şi chiar redacţiei străine: un episcop Ilarion, un consul Pini, un Petrache Poenaru, poate" [1]. Fraza lui Tudor, pe care o avem aici într'o formă autentică, e bine legată, plină de energie şi de relief, adesea nervoasă, ceeace denotă un temperament viguros, hotărît şi sigur de sine, foarte susceptibil, adesea posomorît, dar capabil şi de sentimente duioase [2]. Fraza e admirabil potrivită pentru a exprima răbufneli de pasiune, dar nu reflecţii şi speculaţii politice.

IV. — *ARDEREA CERNEȚULUI*

Tudor se întoarse în ţară prin Banat. Dar la Orşova Veche află că Turcii din Ada-Kalé i-au distrus toată gospodăria dela Cerneţi. Adâ-Kalè era un important centru strategic şi punct de transit pentru mărfurile din Oltenia şi din Sudul Dunării în Austria. Comandantul garnizoanei, Regep-Aga, strânse bogăţii considerabile din taxele de transit şi din transacţiile comerciale la care lua parte. In afară de aceasta, prin talentele şi prin succesele sale militare, el dobândise atâta credit la Poartă încât

[1] Vezi „ţâfna" cu care răspunde la bănuiala lui Glogoveanu că s'ar fi intors în taină la Cerneţi: „Şi pentru ce nu judeci, mă mir. Şi iar, cum poţi socoti Dumneata că voi fi eu un om atâta fără de cinste ca să las treaba Dumitale jos şi să plec — că ştii bine că eu aici alt lucru n'am avut, ci numai pentru treaba Dumitale am venit, ca să-ţi slujesc. Şi din necazurile ce mi-a făcut acest neam tiran, de trei ori m'am şi bolnăvit tare, văzând că nu pot săvârşi treaba. Şi iar eu, după ştiinţa pravililor care am şi după multă silinţă ce am pus, am isprăvit. Dar trebuia ani să se treacă, şi era să pierzi de tot Dumneata, fiindcă nu ştii cum este aici... Iar pentru binele care mi-ai făcut Dumneata acolo, nu oiu curând voi putea eu a-l uita. Că niciodată, până voi trăi, nu-l uit" (p. 14).

Când vorbeşte de Fălcoianca, dela care li s'au tras toate necazurile, mânia lui trece la invectivă: „Mai bine să fi crăpat Fălcoianca, când a făcut aceasta de ne-au băgat prin judecata drăcească" (p. 11). „Mai bine să-i fi sărit ochii când au făcut blestemata aşa urîtă faptă'" (p. 13). „Aceea ce ne-a băgat într'aceste ar trebui arsă în foc" (p. 14).

[2] Iată cum vorbeşte, de pildă, de fetiţa lui Glogoveanu: „Dumneaei coconiţei Masincuţei, pe care milostivul Dumnezeu să o trăiască, i-am croit alte haine şi aşternut. Cocoane, când o vei vedea, toată mâhnirea răposatei va să-ţi treacă: mare parigorie (mângâiere) în toată vieaţa va să fie Dumitale această coconiţă. Căci n'are protivnică la frumuseţe şi la înţelepciune: va să fie ce'a întâiu în Ţara Românească, că şi aici este aleasă şi vestită" (p. 8).

putea râvni la postul de guvernator al Vidinului sau al Belgradului. Hafis Ali Paşa din Vidin şi Suleiman Paşa din Belgrad, simţindu-se ameninţaţi, s'au înţeles să-l suprime şi cu ajutorul paşei din Rusciuc, fratele lui Suleiman Paşa, au izbutit. Sigur de impunitate, Hafis Paşa încercă să pună mâna pe Ada-Kalé, dar fraţii lui Regep-Aga ştiură să-l priveze de beneficiul crimei lui. Ei declară că nu vor preda insula decât unui imputernicit al Sultanului. Pentru a-i forţa mâna, Hafis ocupă Cladova, care depindea de Ada-Kalé, şi concentră acolo 600 de oameni. La rândul lor, Adalâii lui Regep, în frunte cu Sahib-Aga, trecură Dunărea, în Ianuarie 1815, ocupară judeţele Mehedinţi şi Gorj şi numiră ispravnici şi zapcii de ai lor ca să le strângă zaharele. Locuitorii acelor două judeţe fură prădaţi de toate proviziile: „grâu, orz, miere, unt şi vite din destul". O ceată de vreo 150 de Adalâi iau cu asalt mânăstirea Strehaia şi o prefac în centru de aprovizionare. Populaţia dimprejur, până la Craiova, fuge cuprinsă de panică. Locuitorii Craiovei, aflând de această „mare nevoie turcească, au fugit în toate părţile, cu mic, cu mare, scoţându-şi boerii calabalâcurile şi familiile şi negustorii mărfurile, de s'au răsfirat în ţară şi peste Olt".

Pentru a pune capăt acestor incursiuni, Vodă Caragea se înţelege cu paşa dela Vidin şi cu Aianul dela Rahova să trimită în Oltenia câte o mie de oameni, la care caimacamul Craiovei trebuia să adauge două mii de panduri. Domnul introduce astfel el însuşi în ţară trupele otomane care se vor dovedi mai prădalnice şi mai silnice decât ale Adalâilor şi de care nu va şti mai târziu cum să scape. In acelaşi timp, la cererea lui Caragea, Fleischhackl a scris lui Salih Aga să renunţe la o întreprindere care ameninţă bunele sale relaţii şi cu Poarta şi cu Austria.

In răspunsul lor, fraţii Regep au cerut ca Poarta să le acorde armistiţiu deplin şi dreptul de a păstra şi mai departe Noua Orşova şi Cladova; în schimb, ei promit să fie servitorii cei mai credincioşi ai Sultanului. Şi sub pretext că au fost solicitaţi de locuitori să-i apere împotriva trupelor regulare, ei au ocupat, pe lângă Strehaia, Cerneţul şi Tismana [1].

Poarta i-a declarat atunci rebeli şi a însărcinat pe Iusuf Aga din Bercofcea (Bulgaria) cu represiunea. Iusuf a curăţat Oltenia de trupele lui Hafis Paşa, ale căror atrocităţi au silit în adevăr pe ţărani să treacă de partea Adalâilor. Pandurii s'au

[1] Hurmuzaki-Nistor, XX, pp. 190, 195, 196, 201, 203, 207—208, 213—215, 228, 231, 235.

folosit de prilej pentru a prăda ce a mai rămas, adică populația dela munte. „Ei se făcuse hoți și omora și ardea oamenii și-i prăda, și au prădat și mânăstirile muntelui" [1].

Iusuf Aga s'a mărginit să țină sub observație garnizoana dela Ada-Kalé și să păstreze ordinea. Ocupația turcească s'a prelungit astfel până la sfârșitul anului 1815, și a costat țara o sută mii de piaștri pe lună, afară de 400.000 pentru lichidarea soldei, înainte de evacuare.

In aceste turburări s'a mistuit și o parte din avutul lui Tudor Vladimirescu. Paguba pe care o suferă îi inspiră împotriva stăpânirii din Țara Românească prima pagină de revoltă pe care o cunoaștem.

„Hoțomanii dela Ada-Kalé au prăpădit lumea de pe la noi, și de la mine și dela D-stră au luat toate bucatele și tot ce au găsit, încă și pe oameni i-au pedepsit tare; Cernețul l-au ars tot, numai câteva case de cele boerești au mai rămas până acum, pe unde sunt ei închiși, dar, când vor ieși, le vor arde: nu cred că vor scăpa nici acolo, scrie Tudor lui Glogoveanu.

„Apoi din nechivernisirea stăpânitorilor țării noastre vezi ediă prăpădenie ni se pricinuește! Ci vor lua plată dumnezeiască! Nu s'ar fi putut economisi ca să nu se fi făcut această prăpăduire? O stăpânire cu așa țară mare în mâini, și un lucru de nimic n'au putut popri, ci ne lăsară de ne prăpădirăm și ne stinserăm de tot! Adalâii au început a lua și robi de oameni, spre mai mare bătae de joc!" [2].

[1] Dionisie Eclesiarhul, p. 209.
[2] N. Iorga, *Scrisori inedite*, p. 18.

CAPITOLUL V

ETERIA ŞI TUDOR VLADIMIRESCU

Tudor Vladimirescu a ridicat steagul răscoalei ca membru afiliat al Eteriei greceşti, în clipa, după planul şi cu mijloacele stabilite de aceasta. Ceata de Arnăuţi, cu care a plecat din Bucureşti ca să revoluţioneze Oltenia, i-a fost pusă la dispoziţie de Iordache Olimpiotul şi de Bimbaşa Sava, „obergeneralii" Eteriei în Muntenia. Toate informaţiile cele mai sigure concordă asupra acestui punct [1]. Banii cu care avea să facă faţă primelor cheltueli proveneau de asemenea din fondurile Eteriei. La 13 Ianuarie 1821, cu câteva zile numai înainte de izbucnirea răscoalei, Tudor ia cu chitanţă „dela Dumnealui fratele Pavel Macedonski „taleri 20.000 (doăuzeci mii)" [2]. Pavel Macedonski era fratele lui Dumitru, unul din căpitanii lui Tudor — acela cu care a plecat dela Bucureşti în noaptea din 17 spre 18 Ianuarie. Ioan Dârzeanu ştia că „izvodirea turburării" lui Tudor a fost „cu chip de farmasonie" [3]. Iniţierea lui Tudor în Eterie s'a făcut prin Sava şi Iordache, în biserica Sfântului Sava [4]. De îndată

[1] Vezi dovezile la capitolul următor.

[2] Em. Vîrtosu, *Tudor Vladimirescu*, Bucureşti, 1927, p. 70.

[3] N. Iorga, *Izvoarele contemporane*, etc. p. 51.

[4] Ghica, *Scrisori*, III, p. 68. — „Căpitan Iordache iniţiă pe Tudor, din partea Grecilor, în secretul Eteriei; însă numai pe jumătate. Tudor făcu jurământ în Biserica Sf. Sava, faţă cu căpitan Ioan Farmache, că va înlesni cu pandurii săi trecerea lui Ipsilanti peste Dunăre, unde are a fi teatrul resbelului, cum se decise la Ismail". (C. Aricescu, I, p. 39). Chiriac Popescu confirmă faptul: „în zilele Domniei Suţului, Vladimirescu, atunci aflându-se în Bucureşti, s'au conformat şi dânsul într'o glăsuire cu Eteria Grecilor, prin taină, ca, ieşind Ipsilanti în Ţara Românească, să dea şi Vladimirescu mână de ajutor lui, ca să se înlesnească trecerea peste Dunăre a oştirilor eteriei greceşti". (Iorga, *Izvoarele*, p. 189). N. Iorga credea că Tudor a fost introdus în Eterie încă dela Viena, de către Iordache Olimpiotul (vezi mai sus, p. 109 nota 1). I. C. Filitti, *Frământările politice şi sociale în Principatele române dela 821 la 1828*, pp. 19—27, arată că Tudor era Eterist.

ce Alexandru Ipsilanti trecu Prutul, Puşchin anunţă din Chişinău că „Ipsilanti merge să se unească cu Tudor Vladimirescu"[1]. Planul cooperării lui Tudor cu Eteria era deci de notorietate publică în cercurile ruseşti. Indată ce a sosit la Iaşi, Ipsilanti a scris lui Pini să se îngrijească „ca nici un fir de păr să nu se clintească Slugerului Tudor Vladimirescu" [2].

Fleischhackl ştia că „cu două zile înainte de moartea lui Suţu", Tudor „era la Bucureşti şi la consulatul rusesc" [3]. Şi dovezile s'ar putea înmulţi. Ştefan Scarlat Dăscălescu avea deci dreptate să spună că pe Tudor nu ura împotriva Grecilor, „ci planurile Rusiei şi mâna lui Pini l-au împins" [4].

I. — ETERIA LUI RHIGAS

Chiar şi originea Eteriei se leagă de Ţările Româneşti. După Prokesch-Osten, primul plan de înfiinţare a unei astfel de societăţi s'ar datora lui Alexandru Mavrocordat, Domnul Ţării Româneşti, fugit în Rusia în 1784. Constantin Rhigas din Velestino, căruia tradiţia îi atribue meritul de a fi realizat ideea lui Alexandru Mavrocordat, a fost mai întâi secretarul lui Alexandru Ipsilanti, a studiat la şcolile greceşti superioare din Bucureşti, apoi a intrat în serviciul domnilor Nicolae Mavrogheni şi Mihai I Suţu şi a boerului Grigore Brâncoveanu [5]. Mavrogheni l-a numit caimacam al Craiovei. Convins că influenţa Revoluţiei franceze se va întinde si în Răsărit, el ar fi întemeiat „Societatea Amicilor", Ἑταιρία τῶν φίλων, cu scopul de a răspândi ideile Revoluţiei franceze şi de a desvolta sentimentul naţional grecesc. Chiar şi după moartea lui Rhigas, Ţara Românească a rămas unul din centrele cele mai importante ale acţiunii de redeşteptare a Grecilor. Colecţia lui de cântece populare greceşti care, circulând din mână sub formă de manuscris, a stârnit entuziasm în toată Grecia, a fost tipărită la Iaşi, în 1814. Visul lui era să unească pe toţi Grecii într'o societate secretă care să organizeze lupta împotriva Turcilor.

[1] Puşkin către A. N. Rajewski, (*Revista Moldovei*, III, 1924, No. 10 pp. 1—3).

[2] Fleischhackl către Metternich, 10 Martie 1821. Hurmuzaki, XX, 558.

[3] Hurmuzaki-Nistor, XX, p. 539.

[4] N. Iorga, *Un cugetător politic moldovean*, etc., p. 52.

[5] I. Filitti, *Grecs et Romains en 1821* (Extrait de la revue *Ellenica*, 1934, p. 210).

In 1793, Rhigas s'a dus la Viena pentru a da o bază mai largă activităţii sale. Acolo a compus versiunea grecească a Marseillaise-i care începe cu „La arme, fii ai Greciei, ziua gloriei a sosit!" şi care a stârnit un viu entuziasm pentru ideile de libertate în toate cercurile greceşti. Peste rivalităţile locale, Rhigas voia să creeze un curent panhellenic, la care trebuiau să adere şi Bulgarii, Sârbii, Albanezii şi Românii, pentru ca, solidari, să se emancipeze de sub jugul turcesc.

La Viena, Eteria a luat o formă tot mai pronunţat franceză [1]. Eteriştii făceau din Napoleon un Grec născut în Peloponez şi pretindeau că „Bonaparte" e o simplă traducere a cuvântului „Kallimeri". Napoleon, care nu neglija nici un element susceptibil de a servi politica sa orientală, a dat ordin lui Bernadotte, ambasadorul Franţei la Viena, să trateze cu Rhigas. Complicitatea franceză a trezit la Eterişti nădejdi atât de mari încât au nesocotit cele mai elementare reguli de prudenţă. Pentru a fi mai aproape de teatrul evenimentelor, Rhigas s'a dus la Triest. Poliţia austriacă, care-l supraveghea de mult, l-a urmărit şi, punând mâna pe corespondenţa şi hârtiile lui, l-a arestat. Guvernul austriac l-a predat paşei dela Belgrad care l-a executat, împreună cu alţi complici. Odată cu moartea lui Rhigas s'a stins şi mişcarea organizată de el. Dar amintirea şi numele Eteriei au rămas, şi încercarea lui avea să fie reluată sub altă formă, cu atât mai mult cu cât ea corespundea unor necesităţi politice şi naţionale.

Societăţile secrete au existat la Greci de când au ajuns sub stăpânirea străină (chiar şi în antichitate). *Clefteria* însăşi poate fi considerată ca o formă de apărare naţională. Primele forme de organizare apar în legătură cu frăţiile de cruce obişnuite printre locuitorii din munţi. Doi clefţi jură pe cruce să se ajute cât vor trăi, iar după moarte să se odihnească unul lângă altul: „Vieaţa mea e vieaţa ta, sufletul meu e sufletul tău". De atunci se numesc fraţi şi luptă împreună. Frăţiile de cruce nu urmăreau decât apărarea cauzei şi intereselor personale a membrilor lor. Prima Eterie naţională, a lui Rhigas, n'ar fi fost

[1] Asupra Eteriei studiul cel mai temeinic rămâne al lui K. Mendelssohn-Bartholdy, *Die Hetairie* (*Historische Zeitschrift*, vol. XVI, (1866), pp. 294—344). — Cf. şi A. Prokesch-Osten, *Geschichte des Abfalls der Griechen vom türkischen Reiche im Iahre 1821*, Wien 1867, vol. I. — G. G. Gervinus, *Insurrection et régénération de la Grèce*. Tr. fr. Paris, 1863. Vol. I. — A. D. Xenopol, *Istoria Românilor în Dacia traiană*, Ed. III. Bucureşti, 1930, vol. X.

după Mendelssohn-Bartholdy, decât concentrarea şi lărgirea acestor frăţii de cruce. Insă e greu de admis o filiaţie directă între frăţiile de cruce întemeiate pe o organizaţie primitivă de clanuri şi societatea politică care urmărea idei de independenţă, libertate politică şi unitate naţională inspirate de Revoluţia franceză.

II. — *ETERIA FILOMUSILOR*

In 1812 s'a format la Atena, sub influenţa străinilor care trăiau acolo, o Eterie a *Filomusilor*. Scopul iniţial al Filomusilor era să reacţioneze împotriva vandalismelor care, pentru a îmbogăţi muzeele Apusului, distrugeau monumentele antice ale Greciei, să înfiinţeze un muzeu naţional pentru păstrarea antichităţilor clasice şi să întemeeze şcoli pentru ridicarea poporului. Filomusii sperau să ridice treptat prin cultură condiţia poporului grec la nivelul popoarelor occidentale. Contele Capo d'Istria a susţinut din răsputeri această societate şi, când a ajuns ministru al ţarului Alexandru, a pus în serviciul ei toată influenţa sa. In 1814, la Viena, el o reorganiză, îi redactă statutele, care nu treceau de programul unei societăţi culturale şi şcolare, şi s'a străduit să-i câştige sprijinul reprezentanţilor puterilor străine la Congres. Ţarul Alexandru I, principii moştenitori ai Bavariei şi Würtembergului şi toţi aceia care îşi aduceau aminte de studiile lor clasice, au aderat la Eterie şi au adoptat inelul de aur sau de fier al legământului de a lupta pentru reînvierea Greciei. Liste de subscripţie au fost lansate în ţările occidentale şi în coloniile greceşti pentru constituirea unui fond de acţiune. O casă centrală s'a înfiinţat la München, sub egida principelui moştenitor al Bavariei.

Eteria Filomusilor era o societate culturală, care lucra pe faţă pentru promovarea religiei, ştiinţei şi artelor. Scopul ei era să răspândească în Grecia cultura occidentală şi „să procure unui cler ignorant mijlocul de a se instrui, de a răspândi sfânta Scriptură şi de a da credincioşilor greci, dintre care nouăzeci şi unu la sută nu cunoşteau învăţătura Mântuitorului, o instrucţie capabilă să-i ridice la demnitatea onoarei evanghelice[1]". Eteria Filomusilor a rămas o societate savantă, fără influenţă asupra masselor.

[1] *Scurt istoric al Eteriei*, de un Grec ataşat uneia din delegaţiile Congresului, probabil celei ruseşti, în Emil Vîrtosu, *1821. Date şi fapte noui*, pp. 115—117.

Insemnătatea ei practică se reduce la faptul de a fi creeat şi întreţinut credinţa în sprijinul ocult al Rusiei. Credinţa aceasta a provocat iniţiativele care depăşeau intenţia Filomusilor, dar aveau să găsească mare răsunet în masele populare.

III. — *PHILIKÈ HETAIRIA*

Astfel trei negustori greci stabiliţi la Odessa, Nicolae Skuphas din Arta, Athanasie Tsakalof din Ianina şi Pangiotés Anagnostopulos din Andritsaina (Moreea) au întemeiat, în 1814, o societate secretă, numită *Philikè Hetairia*, adică Societate amicală, care-şi propunea să realizeze „uniunea armată a tuturor creştinilor din Imperiul otoman pentru a face să triumfe Crucea asupra Semilunei" [1]. Sub o formă şi pe baze deosebite, Eteria relua vechiul plan al Ecaterinei II de a reînvia Imperiul bizantin cu capitala la Constantinopol. N'a fost o simplă întâmplare că Eteria a luat naştere pe teritoriu rusesc, în marele port al Mării Negre, unde se întâlneau interesele ruseşti şi greceşti. Intemeetorii, luând ca model masoneria, au împărţit Eteria în şapte grade, dela simplii *fraţi* până la un comitet de conducere secret al cărui membri aveau un caracter militar. Şeful suprem, ἀρχή, trebuia să fie ţarul Alexandru însuşi.

Iniţierea se făcea noaptea, într'o cameră de lemn — baraca carbonarilor. Un preot lua jurământul în faţa icoanei cu răstignirea Domnului şi în mijlocul unor ceremonii misterioase. Virtuţile recomandate de societate erau credinţa, statornicia, supunerea necondiţionată şi, bine înţeles, secretul absolut. Fiecare „frate" trebuia să aibă totdeauna la îndemână o armă şi cincizeci de cartuşe, pentru a putea răspunde în orice moment la apelul superiorilor.

Eteriştii nu s'au sfiit să se laude cu sprijinul Rusiei pentru a recruta partizani. Chiar şi emblemele lor erau astfel alcătuite încât să întreţină această credinţă. Pecetea Eteriei reprezenta două cercuri concentrice. Pe inelul dintre cele două cercuri erau mai mulţi A[lexandru] şi E [Sfânta Alianţă], iar în mijloc un K[apodistria]. Sprijinul consulilor ruseşti care, în Orient, erau toţi Greci, numiţi de Capo d'Istria, a dat o puternică chezăşie de adevăr stratagemei cu sprijinul rusesc, fără de care „Eteria ar fi rămas ceeace era: zero [2]".

[1] G. G. Gervinus, *Insurrection et régénération de la Grèce*. Trad. fr. Paris, 1863, vol. I, p. 147.

[2] Expresia lui Trikupis, citată de Mendelssohn-Bartholdy, p. 316.

In primii ani, societatea a făcut puţine progrese. Odessa era prea departe de centrul vieţii greceşti. De aceea, în Aprilie 1818, Skuphas s'a stabilit la Constantinopol şi a constituit acolo un Comitet central, care avea să organizeze misiunile de propagandă [1]. Din momentul acela, adeziunile au început să curgă din toate colţurile lumii greceşti. Episcopi, preoţi şi călugări, căpitani de vase şi armatori, negustori şi meseriaşi, profesori şi studenţi din Grecia continentală şi din insule au aderat la Eterie. Pentru caracterul social al mişcării e caracteristic faptul că din 692 de membri, 251 erau negustori şi 35 căpitani de vase [2]. Delegaţi cu titlul de „Efori" au fost însărcinaţi cu organizarea şi conducerea secţiilor din provincie şi din colonii.

In Principatele române, cei mai activi agenţi de propagandă au fost arhimandritul Diceu (Dikeos) şi Gheorghe Leventis. In afară de clerici, de boeri şi de negustori, ei au câştigat pe comandanţii gărzii domneşti, pe bimbaşa Sava şi pe căpitanul Iordache Olimpiotul. Ferm convins de sprijinul Rusiei, Diceu era pentru atacul prin surprindere, în care vedea cea mai bună chezăşie de succes. Din iniţiativa lui s'au organizat Eforii la Bucureşti, Iaşi şi Galaţi. La Iaşi, apostolii cei mai activi ai Eteriei erau Teodor Negris şi Lassanis. Conducerea supremă a luat-o Anagnostopulos însuşi, în timp ce Tsakalof se ocupa de Grecia continentală, iar urmaşul lui Skuphas, Sekeris, avea direcţia comitetului central dela Constantinopol. Repartiţia aceasta dovedeşte importanţa pe care, dela început, Eteriştii au atribuit-o Ţărilor româneşti pentru izbânda cauzei lor.

Propaganda lor a avut succes deplin. După mărturia lui Cioranu, „într'acea Eterie se aflară toţi boerii greci din România şi mulţi încă şi din boerii români greciţi : semnul lor de recunoaştere erau tabacheri, inele şi altele [3]". Consulul austriac din Bucureşti semnalează, încă din August 1816, răspândirea unei societăţi secrete, care se numea „Occa" şi care făcea adepţi şi printre Austrieci [4].

[1] G. G. Gervinus, *Op. cit.*, p. 150.

[2] I. Filimon (citat după Joseph Gottwald, *Phanariotische Studien*, in *Leipziger Vierteljahrschrift für Süd-Ost Europa*, 1941, p. 34 n. 48).

[3] N. Iorga, *Izvoarele contemporane*, p. 231.

[4] Hurmuzaki-Nistor, XX, p. 316. Numele de „Occa" e probabil alterarea cuvântului „Opincă", care era lozinca de recunoaştere a Eteriştilor. (I. Ghica , *Scrisori*, Ed. P. Haneş, vol. III, p. 63).

III. — ALEXANDRU IPSILANTI ŞEF SUPREM AL ETERIEI

Conducătorii Eteriei au înţeles, dela început, importanţa de a avea în fruntea societăţii o persoană de mare prestigiu şi influenţă. In primul rând, ei s'au gândit la contele Capo d'Istria, preşedintele societăţii Filomusilor. Incă dela Odessa, Comitetul de conducere a trimis pe Nicolae Galatis la St. Petersburg să ofere contelui conducerea supremă a Eteriei. In zadar Capo d'Istria s'a străduit să arate lui Galatis deosebirea fundamentală între Eteria Filomusilor, care urmărea regenerarea treptată a Grecilor prin răspândirea culturii occidentale, şi noua Eterie care voia să realizeze emanciparea politică a Grecilor prin răsturnarea Imperiului otoman. Galatis n'a voit să înţeleagă nimic. Capo d'Istria a dat atunci ordin să i se confişte hârtiile şi să fie condus peste Prut. Dar a recomandat consulului dela Iaşi, Pisani, să-i acorde protecţia sa şi să-i dea o sumă de bani, ca să nu sufere din partea Turcilor, fiindcă face parte dintr'o societate care urmăreşte răsturnarea stăpânirii otomane [1]. La Iaşi, Galatis a convertit pe dragomanul consulatului rusesc, Gheorghe Leventis, un patriot activ şi ingenios, care ştia „să convertească plumbul influenţei ruseşti în aur curat" [2].

Leventis a avut ideea de a provoca, odată cu răscoala Grecilor, o răscoală a Sârbilor. In acest scop, el a sondat pe Karagheorghe, care trăia retras la Kiew şi cu care a avut mai multe întrevederi nocturne la mânăstirea Galata de lângă Iaşi. Karagheorghe avea să scruteze dispoziţiile poporului sârbesc şi, dacă le-ar fi găsit favorabile, să-l cheme la arme şi să ocupe principalele cetăţi. Acţiunea lui ar fi atras şi fixat atenţia Turcilor până ce Grecii s'ar fi putut răscula şi ei. Cu un paşaport rusesc, Karagheorghe s'a întors, prin Bucovina şi Transilvania, la Semendria, dar a fost descoperit şi asasinat (1817) [3]. Planul de cooperare sârbo-grec a fost astfel zădărnicit. Incercările ulterioare ale lui Negris, Samurcaş şi Iordache Olimpiotul de a relua negocierile cu Sârbii au dat greş. Miloş era prea prudent ca să se angajeze şi astfel Eteriştii au trebuit să renunţe la cooperarea Serbiei.

Intre timp, cu toată rezerva lui Capo d'Istria, propaganda în numele lui continuă şi iniţiatorii adaugă în taină că adevă-

[1] Gervinus, *Op. cit.*, I, p. 148.

[2] Mendelssohn-Bartholdy, p. 317.

[3] Ed. Blaquières, *Histoire de la Révolution actuelle de la Grèce.* Paris, 1825, pp. 45—46.

ratul ἀρχή ar fi ţarul Alexandru însuşi. Cine s'ar fi îndoit de acest fapt, când agenţii consulari ai Rusiei făceau pe faţă propagandă pentru Eterie? Cine era să facă distincţie între calitatea lor oficială şi convingerile lor personale şi să risipească un echivoc pe care se întemeia toată puterea de atracţie a Eteriei? Contele Capo d'Istria a încercat-o şi experienţa lui a dovedit cât e de greu să spulberi o iluzie de care societatea crede că are nevoie. In Aprilie 1819, cu prilejul unei vizite în insula Corfu, unde se născuse, contele Capo d'Istria publică un memoriu asupra *„Mijloacelor de a îmbunătăţi soarta Grecilor"*, în care susţine că emanciparea Grecilor nu poate fi decât opera unei educaţii treptate, sub conducerea unei elite formate în şcolile Apusului şi recomandă conducătorilor să se ferească de o acţiune violentă şi precipitată. Dar efectul memoriului a fost cu totul altul decât cel urmărit. Credinţa în complicitatea Rusiei era atât de înrădăcinată încât nici un Grec n'a crezut în sinceritatea declaraţiilor lui Capo d'Istria [1]. Memoriul a fost considerat ca o stratagemă menită să adoarmă viligenţa Turcilor, şi vizita lui Capo d'Istria a fost exploatată ca un mijloc de propagandă. Fostul Mitropolit al Ungro-Vlahiei, Ignatie, care, ca şi Caragea, se afla la Pisa, Theodor Negris din Iaşi şi Lazar Kinburiotis din Hydra au salutat în el pe şeful suprem al Eteriei şi, la Bucureşti, călătoria contelui Capo d'Istria a fost pusă în legătură cu „executarea unor planuri vaste care interesau pe Greci" şi principalul colaborator al contelui în executarea acestor planuri era considerat Mitropolitul Ignatie [2].

In Ianuarie 1820, Emanuel Xanthos a fost trimis la St. Petersburg ca să ofere din nou lui Capo d'Istria conducerea supremă a Eteriei. Şi de data aceasta, ministrul ţarului a trebuit să respingă propunerea, care nu era compatibilă cu poziţia lui oficială, dar l-a asigurat pe Xanthos că se roagă lui Dumnezeu pentru fericita realizare a scopului comun [3]. Xanthos s'a dus atunci la

[1] Şi această credinţă era perfect întemeiată. O probă o avem în memoriile lui Ştefan Scarlat Dăscălescu: „Dela anul 1819, până la începutul anului 1821, aflându-mă ataşat pe lângă doctorul Tipaldi, caimacamul Craiovei, în calitate de secretar în limba greacă, şi căpătându-i încrederea, am avut prilej a cunoaşte din corespondenţele lui cu contele Capo d'Istria, atunci la Petersburg, confident împăratului Alexandru, şi cu alte persoane grece însemnate, uneltirile şi planurile Eteriei greceşti, şi izbucnirea era iminentă", (N. Iorga, *Un cugetător politic moldovean* etc. p. 25).

[2] Hurmuzaki-Nistor, XX, p. 449.

[3] G. G. Gervinus, *Op. cit.*, I, pp. 153, 164.

Moscova şi s'a adresat lui Alexandru Ipsilanti, fiul fostului Domn al Ţării Româneşti, Constantin Ipsilanti. Prin calitatea sa de general în armata rusă şi de aghiotant al ţarului, Alexandru permitea Eteriei să întreţină credinţa în sprijinul Rusiei; prin legăturile sale de rudenie cu cele mai însemnate familii din Fanar şi din Principate, el aducea considerabile mijloace de propagandă. Dar, mai presus de toate, el oferea chezăşia ajutorului rusesc, şi încordarea relaţiilor dintre Rusia şi Turcia păreau a justifica aceste prezumţii. Consulii dela Iaşi şi Bucureşti nu vorbeau decât de mişcări de trupe în Basarabia şi Galiţia [1]. Grecii n'aveau decât să procure, prin acţiunea lor, pretextul, pentru ca armatele ţarului să treacă Prutul şi Dunărea şi, împreună cu armatele Eteriei, să alunge pe Turci din Europa. Alexandru Ipsilanti a primit, după ce a fost asigurat de aprobarea ţarului [2].

V. — *SPRIJINUL RUSIEI*

După mărturisirea lui Metternich către Trautmannsdorff, din 25 Februarie 1828, Capo d'Istria ar fi declarat lui Alexandru Ipsilanti că toate cuvintele lui erau conforme cu voinţa ţarului: „Sa Majesté n'avait pas cru se mettre en avant Elle-même envers le prince Ipsilanti, mais qu'il devait lui suffir de recevoir le mot d'ordre par l'organe de son ministère". Metternich a primit această declaraţie dela Ipsilanti puţin înainte de moartea sa. Ambasadorul Austriei la Petersburg, Lebzeltern declarase, încă din 1821, pe baza informaţiilor primite dela Nesselrode, că „motorul principal al insurecţiunii greceşti" a fost Capo d'Istria [3].

Opt zile după ce a luat conducerea Eteriei, Alexandru Ipsilanti a fost confirmat în hotărîrea sa de către contele Capo d'Istria, care l-a asigurat că n'ar trebui decât apariţia câtorva mii de Greci revoluţionari pentru ca Rusia să sară imediat în ajutorul lor [4].

Diferite manifestaţii ale ţarului erau de natură să dea consistenţă unor astfel de interpretări şi nădejdi. Astfel Alexandru I declarase odată, în prezenţa lui Alexandru Ipsilanti, „că n'ar

[1] Hurmuzaki, XVI, p. 1031.

[2] *Denkschrift des Fürsten Georg Cantacuzeno*, pp. 137—138.

[3] G. G. Gervinus, *Op. cit.*, I, p. 167. — Scrisoarea lui Ipsilanti din 14 Ianuarie 1828, către ţarul Nicolae, în I. Filimon, II, p. 224.

[4] *Rapoarte consulare engleze*, vol. I, pp. 439—440.

muri liniştit, dacă n'ar face ceva pentru nenorociţii săi de Greci, că n'aşteaptă decât un semn din cer, pe care nu l-ar recunoaşte decât din purtarea poporului grec, ca să se simtă îndreptăţit a-l înfăţişa lumii ca pe o naţiune demnă de libertatea la care aspiră".

Ţarul ştia de existenţa şi de scopurile Eteriei încă din 1816 şi totuşi a continuat să repete asigurările care umpleau sufletul Grecilor de însufleţire şi care, „formând ca un ecou profetic, răsuna în toate colţurile Greciei". Oricât de schimbător şi de nesigur ar fi fost caracterul ţarului Alexandru, căpeteniile Eteriei care-l cunoşteau sperau că, exploatând slăbiciunea lui pentru Greci, vor putea să-l atragă în mişcarea lor.

Numai aşa se explică faptul că Alexandru Ipsilanti şi-a putut risca averea, familia şi cariera pentru cauza Eteriei. El era cel mai mare dintre cei cinci fii ai lui Constantin Ipsilanti, fostul Domn al Ţării Româneşti (1802—1807). El susţinea de mai mulţi ani un proces la Constantinopol pentru recuperarea averii tatălui său, confiscată de Turci, în urma fugii acestuia în Rusia (1807). Cu titlu de compensaţie, el mai cerea dela guvernul otoman o sumă de mai multe milioane de piaştri. Cum cererea era susţinută de guvernul rus, el avea toate motivele să spere că cel puţin averea sechestrată îi va fi restituită. Răzvrătirea lui împotriva Porţii avea să anuleze toate aceste strădanii [1].

Contesa Thurrheim, care l-a cunoscut la Viena, în 1817, ne-a lăsat despre el o descriere din cele mai măgulitoare, „Avea un cap expresiv, ochi splendizi, dinţi frumoşi, un tip de frumuseţe absolut orientală, maniere distinse; era modest, plin de fantezie, ceva nostalgic şi totuşi eroic în ţinuta sa; el îşi pierduse braţul la Kulm: toate acestea făceau din Ipsilanti o figură de roman" [2]. La încercare, el avea să dovedească, că nu era decât un erou de salon. Generozitatea, elocvenţa, bravura nu i se pot contesta, dar îi lipseau însuşirile esenţiale prin care se disting adevăraţii conducători: sângele rece, perspicacitatea, sensul răspunderii şi, mai presus de toate, simţul posibilităţilor. El era însufleţit, dar lipsit de clarviziune. Şi ceeace era şi mai rău, avea prea puţină reflecţie şi stăpânire de sine pentru ca, într'un moment de criză, să nu se lase ispitit a recurge la disimulare şi la înşelăciune [3].

[1] G. G. Gervinus, *Op. cit.*, pp. 165—167. — A. Stern, *Geschichte Europas von 1815 bis 1830*, II, p. 195, nota 1.

[2] N. Iorga, *La révolution grecque sur le Danube* (*Bulletin de l'Institut pour l'étude de l'Europe sud-orientale*, VIII (1921), pp. 90—100).

[3] Mendelsohn Bertholdy, *Loc. citat*, pp. 333—334.

El n'a prevăzut revirimentul pe care revoluţiile din Spania şi din Italia aveau să-l producă în politica Rusiei. Impăratul Alexandru nu putea susţine alăturea de Greci, o cauză pe care avea s'o combată alături de Metternich în Spania şi Italia.

Alexandru Ipsilanti a cerut direcţia supremă şi absolută a Eteriei. Deşi n'avea nici un mandat pentru aceasta, Xanthos, i-a acordat-o, împreună cu corespondenţa, actele şi socotelile Eteriei. La 12 Aprilie 1820, Ipsilanti a fost proclamat „Efor general al Arheei şi generalissim al războiului sfânt". Trecerea conducerii în mâinile unui singur om s'a resimţit imediat în organizarea şi vieaţa Eteriei.

Examenul de admitere în gradele inferioare ale Eteriei a fost înăsprit, disciplina interioară întărită şi caracterul militar al organizării a fost accentuat. Ipsilanti a ajuns centrul de unde porneau toate iniţiativele. Delegaţi din toate provinciile şi coloniile greceşti au venit la el să-l informeze şi să ia instrucţii. Chiar şi Ali-Paşa din Ianina a trimis un delegat.

Pentru a se apropia de viitorul teatru al operaţiunilor, Ipsilanti şi-a luat, la sfatul lui Capo d'Istria, un concediu nelimitat şi s'a dus la Moscova, unde a fost primit cu triumf, şi apoi la Kiew pentru a-şi lua rămas bun dela mama sa Elisabeta, născută Văcărescu. Inainte de pasul decisiv, el a luat principalilor săi colaboratori din nou jurământul de credinţă, exact cum va face şi Tudor la Goleşti, apoi a numit pe Iordache Olimpiotul comandant suprem al armatelor de pe Dunăre, iar pe Perrevos comandant al armatei din Epir. El vizitează Odessa pentru a se asigura de contribuţia puternicei colonii de acolo. El procedează ca şi cum guvernul rus ar fi la dispoziţia sa. Şi trebue să recunoaştem că totul contribue să-l menţină în această iluzie. Încurajarea îi vine din cercurile cele mai înalte ale Curţii. Ţarina Elisabeta vorbeşte de întreprinderea lui Ipsilanti ca de o chestiune familiară, pe care o cunoaşte în toate amănuntele şi o urmăreşte de aproape în toate fazele ei de desfăşurare. Inainte de plecare, îl invită la curte să-şi ia rămas bun dela el. Şi, dacă expediţia lui nu s'ar fi amânat „de pe o zi pe alta", i-ar fi dat o scrisoare pentru generalul Wittgenstein, comandantul trupelor ruseşti din Basarabia [1]. Ipsilanti a trecut Prutul în uniformă de general rus, cu un pasport semnat de ministrul de externe, con-

[1] N. Iorga, *Acte şi fragmente*, vol. II, p. 562.

tele Nesselrode [1]. Recrutările şi colectele de bani se făceau la Odessa, chiar şi după intrarea lui Ipsilanti în Moldova, sub ochii autorităţilor. Muniţii şi arme se încarcă, ziua 'namiaza mare, pe vase, fără ca ocârmuirea oraşului să pună vreo piedică [2].

V. — *PLANUL DE ACŢIUNE*

Credinţa în sprijinul rusesc a influenţat şi planul de război al Eteriei. Ideea iniţială a lui Ipsilanti era să se ducă la Triest şi de acolo să ajungă în Peloponez pe un vas grecesc. Peloponezul îi fusese prezentat ca o tabără întărită, unde 150.000 Greci puteau uşor să înfrunte 100.000 de Turci. Fără să conteste exactitatea cifrelor, trimisul Peloponeziacilor şi al lui Ali-Paşa au obiectat că cei 100.000 de Turci erau disciplinaţi şi bine înarmaţi, iar din cei 150.000 de Greci abia jumătate erau combatanţi şi numai un sfert înarmaţi. Armata greacă din Peloponez n'ar avea sorţi de izbândă decât dacă Ipsilanti ar creea o diversiune în Ţările româneşti şi ar sili astfel Poarta să-şi concentreze forţele pe Dunăre. Un plan de război întocmit la Bucureşti, în Septemvrie 1820, de căpitanul Sava, un veteran al războaielor cu Turcii, se întemeia pe aceleaşi considerente şi pleda pentru aceeaşi soluţie. El voia să câştige pe Sârbi, pe Muntenegreni şi pe Bosniaci pentru o luptă comună contra Turcilor, să răscoale Principatele române şi să sperie pe Turci cu intervenţia Ruşilor.

Pentru a alege între aceste două planuri, Ipsilanti a convocat la o consfătuire pe principalii şefi eterişti. Consfătuirea s'a ţinut, la 1 Octomvrie 1820, în cimitirul dela Ismail şi au luat parte Dikeos, Perrevos, Leventis, Xanthos. După ce s'au discutat cele mai fanteziste planuri — debarcare prin surprindere la Constantinopol, arderea flotei turceşti, luarea arsenalului şi capturarea Sultanului — s'a hotărît ca Ipsilanti să coboare în Moreea şi să dea de acolo semnalul revoluţiei. El avea să treacă prin ţările Austriei şi să se îmbarce pe un vas grecesc la Triest. In acest sens au fost redactate mesagiile pe care emisarii trebuiau să le ducă tuturor Eforiilor şi tot în vederea acestui plan au fost pregătite adresele prin care Grecii de pretutindeni acordau lui Ipsilanti depline puteri [3].

[1] Pestel către Kisselef, 3 Martie 1821. (Hurmuzaki *Supl.* I[4] pp. 317—318).

[2] Von Miltitz, 31 Martie 1821, (Iorga, *Acte şi fragmente*, II, pp. 572).

[3] Ioan Filimon, *Philikè Hetairia*, p. 293. — V. Papacostea *Ilie Fotino*, Extras din *Revista istorică română*, IX (1929), p. 9, nota 2.

O vie agitaţie a cuprins lumea grecească. Preoţii predicau de pe amvon războiul de eliberare. Pamflete împotriva stăpânirii turceşti au fost introduse chiar şi sub porţile consulatelor străine [1]. Corespondenţele secrete şi curierii dintre diferitele colonii greceşti s'au înmulţit şi primejdia ca întregul complot să fie descoperit a crescut. Poarta avea de mult bănueli de uneltirile Eteriei, dar scopul urmărit de Eterişti păru atât de extravagant încât nu l-a luat în serios. Dar dovezi materiale ar fi putut schimba dispoziţiile Porţii. Teama de această descoperire a contribuit să precipite lucrurile. Ipsilanti se duse la Chişinău, la cumnatul său, Catacazy, guvernatorul civil al Basarabiei şi, în Octomvrie 1820, avu o întrevedere secretă la Sculeni cu postelnicul Iacovachi Rizo, căruia îi comunică hotărîrea de a pleca la Triest şi de a debarca de acolo în Moreea. „Dar Ipsilanti, scrie Rizo, fie că m'a înşelat, fie că şi-a schimbat planul, s'a hotărît să înceapă răscoala în Ţara Românească şi în Moldova" [2]. Ipsilanti şi-a schimbat planul de teamă să nu fie prins de poliţia austriacă şi predat autorităţilor turceşti, ca Rhigas. In afară de aceasta, conflictul care izbucnise între Miloş şi Divanul dela Constantinopol l-a făcut să creadă că Serbia şi Bulgaria erau gata să ridice armele. Eforii din Constantinopol stăruiau de asemenea să înceapă răscoala în Ţările Româneşti [3].

VI — *ROLUL ŢĂRILOR ROMÂNEŞTI*

Ipsilanti se lăsă cu atât mai uşor convins cu cât era sigur să găsească aci o boerime pregătită, prin influenţa Rusiei, prin

[1] Astfel în noaptea din 4 spre 5 Ianuarie 1821 s'a găsit sub poarta consulatului rusesc din Bucureşti un pamflet grec împotriva guvernului, care „poate da o idee despre administraţia ţării, ai cărei locuitori nu sunt în general mulţumiţi de tutela străină". Hurmuzaki, p. X, 97.

[2] Rizos-Néroulos, *Histoire moderne de la Grèce*, p. 279. — Al. Ipsilanti a justificat astfel schimbarea hotărîrii sale: „După revoluţiunea din Neapole şi Piemont era imposibil a opri impulsiunea dată Eteriştilor, încât am fost şi eu târît de curent, mai ales după descoperirea conspiraţiei de către Poartă; apoi Grecii trebuiau să profite de războiul Porţii cu Ali Paşa, care abătea în altă parte atenţia Turcilor, am fost deci silit a da semnalul aruncându-mă în Principate, pentru motivul că, atrăgând asupra acestora atenţia Porţii, provinciile greceşti se puteau mai uşor pregăti". (V. Papacostea, *Ilie Fotino Rev. ist. rom.* An. IX (1939), p. 95).

[3] *Denkschrift des Fürsten Georg Cantacuzeno*, p. 142.

cultura ei grecească şi prin înrudirea ei cu cele mai de seamă familii fanariote, să îmbrăţişeze cauza Eteriei, o Curte cu un Domn fanariot, cu o gardă de Arnăuţi comandată de şefi afiliaţi la Eterie, oraşe pline de negustori, meseriaşi, preoţi şi dascăli greci, şi, în sfârşit, o administraţie, împănată de Greci, care avea să ajute la strângerea armelor şi proviziilor şi la recrutarea voluntarilor. Pini a avut grijă ca toate funcţiile importante să fie în mâini sigure.

Administraţia, justiţia, finanţele, poliţia, poşta şi garda domnească erau, în preajma izbucnirii răscoalei, în mâinile Eteriştilor. Ştirile venite din Principate arătau apoi că cetăţile de pe Dunăre, lipsite de forţe suficiente, puteau fi uşor luate prin surprindere. Dar, mai ales, răscoala în Principate ar fi împins pe Turci să trimită trupe şi ar fi oferit Rusiei pretextul de a declara războiu Turciei. Astfel condiţia esenţială pentru izbânda cauzei ar fi fost realizată [1].

Această credinţă a inspirat fraza fatidică din Proclamaţia lui Ipsilanti : „Iar dacă, din întâmplare, ticăloşii de Turci ar face incursiuni pe teritoriul vostru, să nu vă speriaţi, căci o forţă atotputernică e gata să pedepsească îndrăzneala lor" [2].

Răscoala trebuia să izbucnească la 14/26 Noemvrie 1820. Aşa se explică prezenţa lui Tudor Vladimirescu la Bucureşti, unde a stat din Noemvrie 1820 până la 18 Ianuarie 1821, sub pretextul unor procese ce avea de susţinut în faţa Divanului domnesc. In acelaşi timp, Ipsilanti a trimis la Iaşi pe secretarul său Lassanis, pe Duca şi pe Pendedeca ca să câştige în secret trupele albaneze ce se aflau în serviciul ţării, să strângă fonduri şi să recruteze partizani. Manolache Drăghici a povestit cu umor procedeele şi rezultatele acţiunii acestor emisari. Mihai Suţu, care până atunci ignorase ceeace se urzea în jurul lui, fu pus şi el la curent cu planurile lui Ipsilanti. Adeziunea Domnului Moldovei dădea Eteriei o bază de acţiune puternică [3].

Domnul Ţării Româneşti, Alecu Suţu, bătrân şi fricos, nu s'a lăsat atras în Eterie, dar libertatea lui de mişcare a fost complet îngrădită de Pini, fără autorizaţia căruia el nu îndrăsnea să ia nicio iniţiativă. Incă din Mai 1819, Fleischhackl observă

[1] Ioan Filemon, Δοκίμιον ἱστορικὸν etc. I, p. 84. — N. Iorga, *„Domnul Tudor"*, p. 43.

[2] Proclamaţia lui Ipsilanti către naţia moldovenească din 11/23 Februarie 1821 în A. Oţetea, *Contribution à la Question d'Orient*, p. 336.

[3] Gervinus, *Op. cit.*, p. 177.

cu îngrijorare că Suţu nu mai păstrează decât aparenţa unui Domnitor. Toate numirile se fac după recomandarea lui Pini; toate veniturile Statului — dăjdii, taxe şi vămi — sunt arendate unor supuşi sau protejaţi ruşi. Marile dregătorii, ispravnicatele, vătăşiile sunt ocupate de partizani ai Rusiei. Astfel dintre mai mulţi ispravnici numiţi în acelaşi timp, numai cămînarul Nicolae Rasty, fostul agent al lui Caragea la Viena, n'a fost, la Argeş, numit la propunerea lui Pini [1]. Boierii bătrâni sunt înlăturaţi din slujbe pentru a face loc unor tineri fără experienţă şi fără pregătire, dar de care Rusia se poate servi după plac. Astfel Nicolae Rosetti Roznovanu a fost făcut vistiernic, în Moldova, la vârsta de 24 de ani. „Eu nu mă pricepeam de loc în finanţe, povesteşte el mai târziu, dar ei mi-au înfierbântat capul, le eram devotat, considerându-i ca liberatorii Orientului" [2]. Astfel Ruşii îşi constituiră în ambele Principate partide puternice şi devotate care aveau să devină instrumente cu atât mai utile pentru Eterie cu cât în afară de principalii boeri, ca Iordache şi Alexandru Filipescu, Grigore Brâncoveanu, Grigore Băleanu şi ginerii săi Nicolae Văcărescu şi Constantin Herescu, Alecu Ghica, Constantin Samurcaş etc. în Ţara Românească, de Iordache şi Nicolae Rosetti Roznovanu, Sandu şi Grigore Sturdza, vornicul Conachi, Iordache Balş, Şerban Negel din Moldova, capii clerului din ambele Principate erau afiliaţi la Eterie.

„Ruşii ne făcuseră pe toţi să intrăm în Eterie. Ei ne spuneau: „*Noi suntem Romanii de azi*! Toate popoarele supuse din Orient îşi vor redobândi libertatea şi vor înflori sub umbra măririi noastre...

„In 1821, elementele de răzvrătire depuse în ţară de Ruşi şi de Eterie au atins punctul de maturitate; un singur sentiment, acela de a sfărâma un jug nesuferit, însufleţea toate popoarele creştine supuse Sultanului" [3].

Dionisie Lupu este ales mitropolit al Ungro-Vlahiei şi Ilarion episcop de Argeş, cu sprijinul lui Pini, faţă de care se obligă, în scris, să fie servitori devotaţi ai Rusiei [4].

Garda de Arnăuţi, agia şi spătăria au fost umplute cu creaturi ruseşti; poşta din ambele Principate pentru a servi mai bine cauza Eteriei e arendată aceluiaşi personagiu, Skuffo, protejat

[1] Hurmuzaki-Nistor, XX, pp. 504 şi 515.
[2] Hurmuzaki, XVII, p. 401.
[3] Hurmuzaki, XVIII p. 401.
[4] *Biserica ort. rom.*, XIII, 672.

rus. In acelaşi timp se observă în ţară un mare număr de ofiţeri superiori ruşi, generali şi ofiţeri de stat major, unii născuţi în ţară, alţii ruşi sadea. Scopul vădit al acestor măsuri era ca, „în cazul unei schimbări brusce, al unei răscoale sau al unei alte împrejurări, ei să poată pune stăpânire pe ţară până la sosirea trupelor ruseşti" [1].

Rezistenţa lui Suţu avea să fie înfrântă printr'o lovitură de Stat. In noaptea de 26 spre 27 Noembrie, Iordache şi Sava trebuiau să formeze un guvern provizoriu şi să intre în legătură cu Miloş. Sava [2] se legase să răscoale Bulgaria cu emisarii săi şi să stabilească o cooperare cu Serbia. In acelaşi timp, Vasile Caravia avea să apară în faţa Iaşilor şi o răscoală generală să izbucnească în Peninsula Balcanică. Dar în ultimul moment, ordinele au fost revocate. Miloş, căruia Alexandru Ipsilanti îi oferise dela Chişinău titlul de rege şi „un tratat de alianţă defensivă şi ofensivă împotriva Sultanului" [3], nu s'a lăsat ispitit de asemenea făgăduinţi, iar între Sava şi Iordache au izbucnit neînţelegeri din cauza Serbiei. Sava găsea indispensabilă participarea Serbiei la răscoală, iar Iordache susţinea că Sârbii pot fi atraşi în luptă şi fără Miloş, prin mijlocirea tovarăşilor lui Velco, sub ordinele căruia luptase şi el [4]. Insfârşit, Mihai Suţu aştepta semne dela St. Petersburg.

Motive imperioase cereau însă să se ia o hotărîre grabnică. Planurile Eteriei fuseseră revelate poliţiei turceşti de nişte

[1] Rapoartele agentului consular austriac, Fleischhackl von Hakenau, din 3 Mai şi 20 Octombrie 1819, 26 Ianuarie şi 16 Decemvrie 1820, în Hurmuzaki-Nistor, XX, pp. 466, 489 şi 526.

[2] Sava era grec din Patmos şi şi-a început cariera militară ca soldat în corpul Arnăuţilor din Ţara Românească. In timpul luptelor cu Pasvan-Oglu, el a fost ridicat de Mihai Suţu la rangul de colonel (bimbaşă). In timpul războiului din 1806—1812, el a luptat, alături de Mihai Suţu şi Scarlat Callimachi, în rândurile Turcilor. Un firman al Porţii i-a recunoscut serviciile de slujitor brav şi credincios al Porţii. Scarlat Callimachi, numit domn în Moldova, a luat pe Sava cu sine, l-a înălţat la rangul de serdar, apoi de căminar şi l-a numit comandant al gărzii domneşti. După înlocuirea lui Callimachi (1819), Sava s'a aşezat la Bucureşti, unde a fost iniţiat în Eterie. Când Tudor s'a apropiat de Bucureşti, guvernul provizor l-a însărcinat cu paza Bucureştilor, însărcinare de care Sava s'a achitat în chipul cel mai lăudabil.

[3] Scrisorile lui Ipsilanti au fost publicate de Ioan Filimon, în notele istoriei sale. Cf. Aricescu, I, p. 81.

[4] N. Iorga, *La révolution grecque sur le Danube.* (*Bulletin de l'Institut pour l'étude de l'Europe Sud-orientale*, VIII (1921), p. 94).

trădători și toată acțiunea putea fi compromisă, dacă nu se luau grabnice măsuri. Ultimul emisar al Eteriei către Miloș, preotul Aristides, a fost prins, dar în drum spre Vidin a izbutit să scape și să se arunce depe stânca dela Fetislam. Adjutantul lui Ipsilanti, Ipatios, trimis la Ianina, a fost și el prins de Turci și omorît. Insfârșit, delegatul Eteriei la St. Petersburg, Kamerinos venea să anunțe Eteriștilor că nu pot conta pe ajutorul Rusiei. Pentru a nu distruge iluzia pe care se întemeia toată forța de propagandă și de coheziune a Eteriei, el a fost asasinat de proprii săi mandatari. Toate aceste trădări și asasinate amenințau să discrediteze și să slăbească Eteria. Numai conflictul ireparabil cu Turcii mai putea salva autoritatea șefilor. Eteriștii se mai gândeau să profite de conflictul Porții cu Ali Pașa din Ianina, care imobiliza cele mai bune trupe ale sultanului. Ali de Tepelena (Albania) se așezase la Ianina, de unde își întinsese stăpânirea asupra Albaniei și Macedoniei, întreținuse relații cu Bonaparte și luase în serviciul său ofițeri francezi ca să-i construiască cetăți și să-i instruiască trupele. Neputând să-l combată din cauza războiului cu Rusa și cu Sârbii, Sultanul îl numise beglerberg de Rumelia. Dar, de îndată ce a rezolvit chestiunea sârbească (1815), Sultanul caută să aducă la supunere pe pașa rebel. Ali fu declarat rebel; armata și flota otomană încercuiră Macedonia și Albania pe mare și pe uscat și asediară cetățile lui Ali de pe malul lacului Ianina (1820). Ali ceru ajutorul Grecilor, Sârbilor și Muntenegrenilor. Acesta fu momentul așteptat de Eteriști.

Boala lui Alexandru Suțu fu de asemenea un element care grăbi izbucnirea crizei. Vacanța tronului oferea un excelent prilej de a provoca, pentru motive locale, o răscoală care să atragă spre Dunăre ultimele trupe disponibile ale Sultanului și să înlesnească răscoala Grecilor în Peloponez și în Insule. Misiunea de a produce această diversiune fu încredințată lui Tudor Vladimirescu [1].

[1] N. Iorga, *Iordache Olimpiotul, vânzătorul lui Tudor Vladimirescu* București, 1916 (*An. Acad. Rom.*, Sect. ist., tom. XXXVIII).

CAPITOLUL VI.

IZBUCNIREA RĂSCOALEI ÎN OLTENIA

Impresia pe care o lasă istoriile tradiţionale ale răscoalei din 1821 e că mişcarea a izbucnit spontan, din suferinţe care atinseseră marginile răbdării. Cel mult dacă s'a admis un „paralelism" accidental[1] între răscoala lui Tudor şi mişcarea lui Alexandru Ipsilanti. Autorul prim al acestei legende a fost Tudor însuşi. In răspunsul său din 24 Februarie 1821 la adresa Divanului, Tudor scrie textual: „Şi eu, de capul meu, nicidecum n'am plecat, fără cât tot norodul cel amărît şi dosădit al acestei ticăloase ţări, atât cei de loc cât şi cei străini, văzând că stăpânirea... i-a adus la cea mai desăvârşită prăpădenie şi ne mai putând suferi arzimea focului care le-au pus peste capete, *cu toţii într'un gând s'au unit şi au hotărît să se scoale, cu mici cu mari*... şi, ştiindu-mă pe mine, dintr'alte vremi, că sunt un adevărat fiu al patriei mele, *cu silnicie m'a luat a le fi şi la această vreme chivernisitor*, pentru binele şi folosul tuturor[2]". Acelaşi lucru îl susţine în scrisoarea sa, din 5 Februarie, către Nicolae Văcărescu: „Eu alta nu sunt decât numai un om luat de către tot norodul ţării, cel dosădit din pricina jefuitorilor, ca să le fiu chivernisitor în treaba cererii dreptăţilor[3]" In realitate nici o mişcare n'a fost mai din vreme şi mai minuţios pregătită decât a lui Tudor.

I. — *PREGĂTIREA RĂSCOALEI*

In Noemvrie 1820, când, după hotărîrea dela Ismail, trebuia să isbucnească răscoala Grecilor, Tudor Vladimirescu era

[1] V. A. Urechia, *Istoria Românilor*, vol. X, p. 15. — D-l D. Bodin scrie încă şi acum: „Legătura ce s'a făcut între Tudor şi Ipsilanti e, ca atare, întemeiată pe motive superficiale", ca de exemplu, faptul că aceste mişcări „au coincis ca moment al deslănţuirii lor şi ca teatru de operaţii"... etc. (*Tudor Vladimirescu în lumina izvoarelor italiene*, *Rev. ist. rom.*, 1943, p. 55).

[2] Aricescu, II, p. 52.

[3] *Ibid.*, p. 75.

la Bucureşti, unde, sub pretextul unui proces ce avea de susţinut în faţa Divanului veliţilor boeri, a stat până la începutul răscoalei [1]. De data aceasta el nu mai trage, ca de obiceiu, la Brâncoveanu, ci la Constantin Samurcaş [2], care „avea mare putere în sufletul lui Tudor, fiind fost în slujba D-sale şi om al casei de aproape" [3]. Nu ştim că Tudor să fi fost altfel în slujba lui Samurcaş decât ca vătaf de plaiu, când acesta era caimacam al Craiovei. Dar am văzut cât de energic a fost susţinut Tudor de Samurcaş în procesul său cu fraţii Răescu, în 1810. Mai târziu, vedem pe Tudor întreţinând cu Samurcaş o corespondenţă secretă prin mijlocirea marelui negustor craiovean, Hagi Enuş [4]. Constantin Samurcaş era unul din fruntaşii Eteriei din ţară; el şi Iordache Olimpiotul au prezentat pe Tudor consulului Pini şi Eforiei din Bucureşti ca cel mai indicat să provoace o răscoală în Oltenia [5]; şi, probabil, tot el l-a pus în relaţii cu Alexandru Ipsilanti. In casa lui se ţineau consfătuirile secrete, şi Tudor era nelipsit dela aceste consfătuiri, la care luau parte şi împiegaţii consulatului rusesc şi capii Arnăuţilor, Iordache Olimpiotul, Ioan Farmache, Hagi Prodan, Polcovnicul Iova, Bulucbaşa Ghencea, care, fiind trimişi de stăpânire să-l combată pe Tudor, aveau să treacă de partea lui. Printre funcţionarii consulatului rusesc se semnalau, prin zelul lor pentru cauza Eteriei, Mihai Christari şi Ioan Nicolopulo, casierii Efo-

[1] „Aşadar, Teodor Vladimirescu aflându-se în Bucureşti încă din luna lui Noemvrie ... a petrecut la Bucureşti până la moartea lui Alecu Vodă Suţu şi atunci, luând toate cuviincioasele povăţuiri dela complot şi o sumă de bani ca să-şi înlesnească începuturile" ... (Naum Râmniceanu, *Bis. ort. rom.*, vol. XIII, pp. 337). — „Tudor într'acea vreme, adecă la 1821, avea o judecată la Divanul veliţilor boeri (cum se numea pe atunci) şi, zăbovindu-se mai multe luni în Bucureşti, cunoştea propaganda Grecilor; când, deodată, chemându-se de vornicul Constantin Samurcaş, care îl cunoştea de aproape, şi de episcopul Argeşul, Ilarion, şi de Râmnicul, Galaction, l-au rugat să se ridice, dimpreună cu pandurimea ce va putea, încredinţându-l că vine armata rusească supt comanda feltmareşalului Graf Vichenştain (Wittgenstein) şi că această mişcare a Românilor va fi pentru mântuirea patriei lor" (Iorga-Cioranu, p. 233).

[2] Iorga-Izvoranu, p. 356.

[3] Naum Râmniceanu, *Bis. ort. rom.*, vol. XIII, p. 337.

[4] Em. Vîrtosu, *Mărturii noi*, p. 31.

[5] Ilie Fotino, p. 34—35. Pentru Tudor ar fi pledat şi dragomanul consulatului francez la Bucureşti, Grigore Zalyk sau Zalicoglu, grec din Salonic, dar crescut în Franţa. (I. C. Filitti, *Frământările*, etc. p. 20).

riei din Bucureşti, dragomanul consulătului Gheorghe Leventis [1] şi secretarul său, Domnando. „Toată organizarea, planurile şi verice mijloace înlesnitoare ale revoluţiei elenice au fost conduse şi mişcate pe sub mână" de aceştia doi din urmă, care „din patriotism şi iubire de libertate" au pus totul în mişcare [2].

Dar pentru iniţiaţi şi pentru observatorii perspicaci, pârghia care-i mişca şi pe aceştia era consulul general Pini [3]. Probabil la consfătuirile dela consulatul rusesc sau dela Samurcaş s'au redactat proclamaţia dela Padeş şi primul arz către Poartă, fiindcă aceste acte au fost compuse la Bucureşti, cum vom dovedi mai jos. „Ciorna" după care D-l E. Vârtosu a publicat textul autentic al proclamaţiei este copia pe care şi-a luat-o Tudor: ea nu e o dovadă că textul a fost compus de el [4].

Cu două zile înainte ca moartea lui Alexandru Suţu să fi devenit publică, Tudor a fost văzut la consulatul rusesc [5]. In noaptea următoare, la 18 Ianuarie 1821, el plecă din Bucureşti cu o ceată de Arnăuţi din garda domnească, prevăzut cu bani din casa Eteriei şi dela membrii Eteriei [6].

[1] I. Ghica pretinde că Leventis era nepotul lui Capo d'Istria (*Scrisori*, III, 66). — In legătură cu numirea lui Minciaki în postul de consul general al Rusiei, la Bucureşti s'a vorbit şi de întoarcerea dragomanului Gheorghe Leventis, care, spune Fleischhackl, „allgemein verabscheut, als der vorziiglichste Urheber des Theodor Wladimireskoischen Aufstandes und Haupt der Haeterie in diesen Fürstenrhümerrist". (Depeşa din 18 Ian. 1823, Hurmuzaki-Nistor, XX, 792).

[2] „Muscalii căutau mijloace să ridice o revoluţie: Consulul rusesc şedea pe Podul Târgului-de-Afară, în casele Vasilescului. Samurcaş era în înţelegere cu consulul şi îi spunea că nimenea nu poate ridica revoluţie dincolo peste Olt decât numai slugerul Teodor pe care îl şi duse la Consulul". (Iorga-Izvoranu, p. 356).

[3] „Le plan qu'il suit, ainsi que ses démarches (de Théodor Vladimirescu), sont au-dessus des connaissances qu'on lui connaît, ce qui porte généralement à croire qu'il n'est que le levier que d'autres font mouvoir, on assure même que c'est le consul de Russie" (Hurmuzaki, XVI, pp. 1033—1034. Raportul consulului francez, Pagé). — Vogoride de asemenea ştie că toate planurile Eteriştilor au fost elaborate la consulatul rusesc, unde s'au ţinut consfătuirile şefilor revoltaţi (Relaţiunea lui Fleischhackl, Hurmzaki XX, 575). Iordache Golescu spune că Tudor a plecat din Bucureşti ca să răzvrătească ţara pentru lege, „învăţat fiind de Pini". (Em. Vîrtosu, *Viaţa Românească*, Sept.-Oct. 1930, p. 251).

[4] Em. Vîrtosu, *Pagini de revoltă*, ed. I, pp. 33—34.

[5] Hurmuzaki-Nistor, XX, 539.

[6] I. Fotino, *Op. cit.*, pag. 34 n. 1. — E. Vîrtosu, *Tudor Vladimirescu*. Prin Macedonski a primit bani, din acelaşi fond, şi Iordache Olimpiotul. In 25 Mai 1821, Iordache scrie lui Hagi Enuş să-i procure bani ca să-şi poată trimite

Dece Eteriştii şi-au fixat alegerea asupra lui Tudor şi care era misiunea pe care i-au asemnat-o? Tudor se semnalase în timpul războiului rus-turc din 1806—1812 prin iniţiativa, energia şi vitejia lui şi prin ascendentul dobândit asupra pandurilor. In urma funcţiilor avute în Oltenia, el cunoştea ca nimeni altul oamenii şi locurile de acolo. In sfârşit, fiind eterist, ofiţer şi sudit rus, prezenta toate garanţiile de fidelitate pentru cauză.

Cu privire la scopul mişcării, Naum şi Ştefan Scarlat Dăscălescu au susţinut că şefii eterişti n'au revelat lui Tudor fondul planurilor lor. Ei nu i-au descoperit că scopul lor e independenţa Greciei, căci pentru aceasta nici Tudor, nici Oltenii lui nu s'ar fi mişcat [1]. Scopul Eteriei era într'adevăr independenţa Greciei, dar conducătorii ei ştiau că nu-l pot atinge decât prin ridicarea tuturor creştinilor din Imperiul otoman şi cu ajutorul Rusiei. Lucrul acesta îl ştia şi Tudor, dar cu un astfel de program el nu se putea prezenta în faţa Oltenilor şi de aceea le-a vorbit de uşurarea dăjdiilor şi de „jertfirea averilor rău agonisite ale tiranilor boeri". Numai când mişcarea deslănţuită de el ameninţa să se transforme într'o mare răscoală ţărănească, Tudor a revelat pandurilor săi „pricina tainică a ridicării sale", care nu tindea la stingerea boerilor, ci la emanciparea ţării de sub

soţia şi copiii în Basarabia.. „Să ţi-i dea, spunând că-s strânşi de pe moşia ta, că-s din fondurile tale şi că sunt 350.000 groşi ai d-tale. Dacă mor să-i dai copiilor mei să nu rămână pe drumuri; *să-mi plăteşti datoria acolo unde am dat poliţă, mai ales fratelui Machedonski; ai grijă şi de sufletul meu*". (*Revista Istorică*, II (1915), p. 347—350). Text grecesc. Traducerea a fost făcută de d-l Cicerone Călinescu, asistent universitar, căruia îi exprim aici mulţumirile mele.

[1] „Iar lui Teodor Vladimirescu, ştiindu-l român, nu-i descoperea ceea ce avea ei în socoteală pentru Moldova şi Ţara Românească, fără numai l-au învăţat să scoale pe panduri în picere şi pe tot norodul cu proclamaţii spre dărîmarea şi stingerea stăpânirii fanarioţeşti ce a jefuit ţara şi cu moarte asupra tuturor boerilor pământeni, ca unii ce au fost uniţi şi împreună lucrători cu fanarioţii". (*Bis. ort. rom.*, XIII, p. 279). — „Prostul pandur Teodor, neştiind cele mai adânci uneltiri ale complotului grecesc şi că pe dânsul îl avea numai organ până să-şi înlesnească ei treaba lor, crezând numai cele ce i s'au arătat, au trimis cu bucurie să le pue în lucrare", (*Bis. ort. rom.*, XIII, p. 337). — „Dar pentru ce această revoluţie, cine o face şi cu ce mijloace? Afară de Greci şi câţiva boeri greciţi, nimeni nu ştie nimic, şi toţi o atribue planurilor Rusiei şi că în curând oştile ruseşti, de care gemea Basarabia, au să treacă Prutul". (N. Iorga, *Un cugetător politic moldovean*, p. 25). — Aceasta e şi părerea d-lui N. A. Constantinescu: „Un lucru însă ni-l confirmă toţi istoricii Eteriei: că lui Tudor nu i s'a destăinuit niciodată ce este *Eteria* şi care e adevăratul scop urmărit de dânsa; prin urmare el nu poate fi socotit de fel părtaş al Eteriei". (*Revoluţia lui Tudor Vladimirescu din 1821*, p. 24).

jugul otoman. „Pornirea noastră este din porunca şi cu voia ţarului Alexandru al Rusiei" şi ea urmăreşte emanciparea întregului neam creştinesc din Imperiul otoman. Misiunea lui Tudor era de a înlesni trecerea prinţului Ipsilanti, care avea să vină urmat de oaste rusească, peste Dunăre, ca să meargă pentru eliberarea patriei sale. „Iară nouă ne vor ajuta Ruşii ca să luăm cetăţile de pe pământul ţării noastre, şi apoi ne vor lăsa liberi şi cu legile noastre [1]".

Un plan de emancipare a ţării de sub stăpânirea turcească în cadrul mişcării eteriste, bazate pe ajutorul Rusiei, iată ceeace a putut determina hotărîrea lui Tudor. Acest plan era în perfectă concordanţă cu interesele naţionale şi ar fi putut seduce spiritul oricărui patriot. Punctul slab era că toate şansele lui de izbândă depindeau de sprijinul Rusiei. Dar, cum emanciparea creştinilor din Imperiul otoman era una din temele favorite ale propagandei ruseşti şi servise de atâtea ori ca pretext războaielor ruso-turceşti, nimeni nu se putea îndoi de asigurările agenţilor ruşi. Pe lângă aceste consideraţii, Eteriştii ar fi fluturat dela început în faţa ochilor lui Tudor mirajul domniei pe care el ar fi dobândit-o odată cu emanciparea ţării sale [2].

Din Noemvrie, data sosirii sale la Bucureşti, până la vestirea morţii lui Alexandru Suţu, Tudor s'a pregătit pentru mişcarea pe care avea s'o înceapă. Planul acţiunii lui a fost discutat şi întocmit în toate amănuntele în cursul consfătuirilor dela Samurcaş şi dela consulatul rusesc. La Bucureşti i s'a organizat cancelaria care avea să-l însoţească şi să-i redacteze actele. Tudor scria bine româneşte, dar era violent, pătimaş şi inexpert în arta diplomaţiei. Prudenţii săi îndrumători nu puteau lăsa în voia acestor impulsiuni corespondenţa lui Tudor cu ocârmuirea dela Bucureşti, cu Turcii şi cu reprezentanţii ţărilor vecine. Consulul Prusiei la Bucureşti, Kreuchely anunţă, la 20 Februarie (1 Martie), că „Theodori, provăzut cu sume considerabile, plăteşte totul în ducaţi imperiali de Austria şi este urmat de o cancelarie organizată" [3]. Această cancelarie, fiind menţionată chiar dela începutul Revoluţiei, nu poate fi considerată ca o creaţie spontană, izvorîtă din necesităţile diviziunii muncii [4]. Ea face parte din măsurile de prevedere ale Eforiei din Bucureşti.

[1] Fotino, p. 57.
[2] Iacovachi Rizo, p. 284.
[3] Hurmuzaki, X, p. 109.
[4] Em. Vîrtosu, *Tudor Vladimirescu*, p. 30.

Alexandru Ipsilanti însuşi era urmat de o tipografie care-i multiplica manifestele. La început, cancelaria a fost condusă de Ioniţă Kinopsi, fostul grămătic al ispravnicului de Gorj; Kreţiescu-Ortopan, Aurel Ghica „şi alţii" serveau ca scriitori sau copişti [1]. La aceştia s'au adaos logofeţii Dumitracahe Protopopescu şi Dinu Bâldea care făcuseră parte din garnizoana Strehaei şi, după capitularea mânăstirii, au fost puşi de Tudor, „să scrie în cancelaria lui" [2]. In timpul cât a stat la Bucureşti, între 18 Martie şi 15 Mai, Tudor a avut ca secretar pe Petrache Poenaru. Cele mai multe dintre scrisorile lui dintre 20 Martie şi 14 Mai, adresate lui Alexandru Filipescu, Mitropolitului Dionisie sau Divanului, sunt scrise de mâna lui Petrache Poenaru[3]. Stolnicul Geani Orăşanu şi episcopul de Argeş, Ilarion, erau sfetnicii lui [4].

Prin Samurcaş a intrat Tudor în relaţii şi cu boerii care făceau parte din Eterie şi au promis să-l urmeze. Ei aveau să-i sprijine mişcarea şi, în schimb, Tudor avea să le garanteze averea. Acest pact, la care face aluzie ultima frază a proclamaţiei dela Padeş, explică severitatea lui Tudor faţă de ostaşii săi care s'au dedat la jafuri.

Dar preocuparea de căpetenie a lui Tudor, în intervalul de timp dintre Noemvrie 1820 şi 18 Ianuarie 1821, a fost constituirea unei armate. Garda domnească, comandată de Sava, Ior-

[1] Aricescu, I, p. 105.

[2] Aricescu, II, p. 35—6.

[3] Ém. Vîrtosu, *Note despre cancelaria lui Tudor.* In *Tudor Vladimirescu*, pp. 29—38.

[4] Ilarion (1777—1845) s'a născut la Bucureşti, din tată bulgar şi din mamă grecoaică. A urmat şcoala grecească dela Domniţa Bălaşa şi a învăţat franceza cu Mr. Labé. Mitropolitul Dositei Filitis, care i-a fost cald sprijinitor în toată cariera, l-a hirotonit arhidiacon al Mitropoliei, iar în 1808 l-a făcut arhimandrit la Mânăstirea Dealului.

După moartea episcopului de Argeş, Iosif, Ilarion a fost ales episcop în scaunul vacant şi, cu toată împotrivirea Mitropolitului Dionisie şi a celor mai mari boieri, a fost confirmat de Al. Suţu, la 3 Noemvrie 1820. Ilarion care era eterist îşi datora alegerea consulului Pini, căruia i-ar fi promis, în caz de succes, o pensie de 50.000 piaştri. Opoziţia Mitropolitului Dionisie explică resentimentul lui Ilarion care a răbufnit chiar şi în arzul lui Tudor către Poartă, din Ianuarie 1821.

Ilarion era un om învăţat şi orator de mare valoare. El a fost unul din sfetnicii cei mai influenţi ai lui Tudor. Când acesta şi-a aşezat tabăra la Cotroceni, Ilarion s'a mutat cu el, în aceeaşi casă, şi a rămas în nemijlocita apropiere a lui Tudor până la 13 Mai, când, apropiindu-se Turcii, a fugit la Braşov. (Preot V. Gh. Durak, *Ilarion, episcop al Argeşului, 1820—1821, 1829—1845.* Bucureşti, 1900. — Hurmuzaki-Nistor, XX, pp. 525 şi 809.

dache şi Farmache, era la dispoziţia Eteriei prin afilierea şefilor ei. Tudor s'a ocupat de recrutarea pandurilor, cum rezultă dintr'o scrisoare a lui către omul său de afaceri, Nicolae Zoican, din 13 Decemvrie 1820. Tudor însărcinează pe Zoican să scoată banii ce avea de încasat şi, până-i va trimite el alţi bani, să mai ia dela *„prietenii aceia din Ostrov"* şi „să-i împartă pe capre": „o mie de vite deplin". „Pe vreo două sute şi mai mult să dai bani la *căprar Mihailă*. Am vorbit şi cu *căprar Dumitru* ca să-ţi facă tot felul de înlesnire" [1]. Conţinutul scrisorii — cine a mai văzut turmă de o mie de capre! Şi Tudor avea să le cumpere tocmai în momentul când era să facă irupţie în Oltenia pentru a provoca o răscoală generală! — sublinierile din text pe care le am reprodus, cuvântul *căprar* care în limbajul popular are accepţia militară de caporal, data şi împrejurările scrisorii şi, în sfârşit, obiceiul Eteriştilor de a-şi ascunde planurile sub o terminologie comercială, — toate acestea ne arată că avem de a face cu o scrisoare cu chee. Prin cumpărare de capre, Tudor înţelege recrutare de panduri. Numele „căprarului Mihailă" nu-l cunoaştem, dar „căprarul Dumitru" e Dumitru Gârbea, vătaful său dela Cloşani, care avea să-l aştepte la Padeş cu o sută de plăeşi, recrutaţi şi înarmaţi de mai nainte.

II.— *TUDOR PLEACĂ IN OLTENIA*

In noaptea de Marţi, 18 Ianuarie, Tudor a luat pe Iova, nepotul lui Iordachi Olimpiotul, cu 25 Arnăuţi din garda domnească, şi a plecat din Bucureşti în cea mai mare taină. La mar-

[1] Arhivele Olteniei, I, pag. 60—61. — La 1 Mai 1821, Tudor cere marelui vistier Al. Filipescu-Vulpe să plătească, prin Nicolae Zoican, 40.000 taleri lui Ghiţă Oprian şi 19.600 lui Fote Popovici din Orşova. Em. Vîrtosu, *Tudor Vladimirescu*, p. 141. — Cf. scrisorile lui Iordache Olimpiotul publicate de N. Iorga în *An. Acad. Române*.

Iată un exemplu de scrisoare cu chee din aceeaşi vreme,

La 12 Decemvrie 1822, Paşa din Vidin a arestat o caravană de negustori greci, care i s'a părut suspectă. La percheziţie s'au descoperit mai multe scrisori pentru Bucureşti. Intr'una era scris: „Hâtez-vous de nous faire tenir telle quantité de zibelines (samours); nous les attendons avec impatience, et surtout n'oubliez pas de nous envoyer avec eux les mulets que vous savez". Paşa a chemat pe Mustafa-Efendi (Iancu Samurcaş, sau fiul turcit) şi l-a întrebat ce poate însemna aceasta. Mustafa-Efendi a răspuns că prin samuri se înţeleg Ruşii, iar prin catâri Valahii, Moldovenii şi Bulgarii. Din ordinul Porţii, toţi negustorii au fost decapitaţi (Hurmuzaki, X, p. 199—200. Kreuchely c. Miltitz 14 Dec. 1822).

ginea oraşului s'a împreunat cu Dimitrie Macedonski, care era ofiţer şi sudit rus, şi, după războiul din 1806—1812, se stabilise la Bucureşti cu toată familia lui [1]. El va fi avut de asemenea vreo 15 Arnăuţi, încât s'a ajuns la numărul de 40 pe care-l dau cele mai multe informaţii, printre care şi aceea oficială a Divanului către Poartă [2]. La Piteşti, unde sosesc a doua zi, 19 Ia-

[1] Iorga-Dârzeanu, pag. 4.

[2] „Indată după ce şi-a luat sfârşitul răposatul Domnul ţării, fără căutuşi de puţină zăbavă, s'au ivit în ţară ca la 40 inşi călări înarmaţi, având de căpetenie pe Teodor Vladimirescu ... încă şi cu unul Machedonschi ofiţerul" (Arzul boerilor către Inalta Poartă, din 30 Ianuarie 1821, Iorga, *Izvoarele contemporane*, p. 20). — „Tudor dar, la 17 Ianuarie, când Domnul Suţu se afla în agonia morţii, luând douăzeci şi cinci de Arnăuţi din trupa comandată de căpitan Iordache Olimbie, a ieşit din Bucureşti într'ascuns. Capii acestor douăzeci şi cinci de Arnăuţi au fost Machedonschi Sârbul, sin Iova pocomnicul. Pe drum, mai întâlnindu-se şi cu alţii, ce au fost pregătiţi, s'au făcut treizeci şi şase" (Mihail Cioranu, în N. Iorga, *Izvoare*, p. 233.) — „Intr'o noapte, pe la miezul nopţii, [C. Samurcaş] îi dă lui Tudor douăzeci şi cinci Arnăuţi sub comanda lui Hagi Prodan şi a lui Machedonschi şi plecă", (C. Izvoranu în Iorga, *Izvoare*, p. 356). — „Un Teodor Vladimirescu ... însoţindu-şi şi alţi 40 de Arnăuţi lângă dânsul, s'a sculat la 18 ale lui Ghenarie, Marţi noaptea, de au ieşit din Bucureşti cu toţii, pe la sfârşitul iernii, având cu dânsul şi un ofiţer rusesc, anume Machedonschi, ce rămăsese în zilele Ruşilor petrecând cu familia sa în politia Bucureştilor" (Dârzeanu, în Iorga, *Izvoare*, p. 4). — „Şi depărtându-se atunci Vladimirescu din Bucureşti, s'a dus la Gorj, peste Olt, acasă, şi îndată au ridicat pe toţi pandurii în picioare, aducându-i la mânăstirea Tismana" (Chiriac Popescu, în Iorga, *Izvoare*, p. 189). — In raportul său din 3 Februarie 1821, consulul austriac anunţă sosirea cetei la Piteşti. „La Piteşti a apărut o ceată de treizeci Arnăuţi bine înarmaţi, care s'a îndreptat spre Vâlcea" (Hurmuzaki, XX, p. 537). — Secretul a fost atât de bine păstrat încât Fleischhackl n'a aflat de rostul acestei cete decât mai târziu, la 9 Februarie. Atunci comunică guvernului său zvonul că Tudor a fost îndemnat chiar de Pini să turbure ţara, pentru ca apoi el, Pini, să-şi facă meritul de a ofi potolit. (Hurm. XX, p 539)—Foarte preţioasă e şi mărturia lui Ştefan Scarlat Dăscălescu, care din 1819 până la începutul anului 1821 a fost ataşat pe lângă „doctorul Tepaldo", caimacamul Craiovei, ca secretar de limba greacă şi în această calitate a cunoscut „din corespondenţele lui Tepaldo cu contele Capo d'Istria... şi cu alte persoane grece însemnate uneltirile şi planurile Eteriei greceşti, şi izbucnirea era iminentă". Iată ce spune Dăscălescu: „Intre alte căpetenii sau unelte ale revoluţiei s'a aflat şi un Tudor Vladimirescu ... Ca răzeş iubitor de şicane, mai tot timpul îşi petrecea în Bucureşti, şi adesea îl vedeam la consulatul rusesc în vremea general-consulului Pini. Pe acesta l-au ales capii revoluţiei greceşti şi d-l Pini şi l-au trimis cu 40 de Arnăuţi peste Olt, ca să revolteze poporul". (N. Iorga, *Un cugetător politic moldovean*, p. 53). — „Purcedând din Bucureşti cu 40 Arnăuţi aleşi şi bine înarmaţi, nu s'au oprit nicăeri până la Râmnicul Vâlcii, şi acolo au stat în târg de şi-au potcovit caii, şi au luat drumul la Târgul-Jiului" (*Ibid.* p. 27). — „La începutul anului 1821, Alexandru-Vodă Suţu moare otrăvit

nuarie, îi ajunge din urmă un curier cu vestea morţii lui Alexandru Suţu. Faptul acesta dovedeşte că acţiunea lui Tudor era întemeiată pe previziunea morţii lui Suţu, — şi, în adevăr, vacanţa tronului avea să joace un rol însemnat în propaganda revoluţionară — şi că mişcarea lui era urmărită de aproape dela Bucureşti. Totul indică o pregătire minuţioasă a mişcării. Dela Bucureşti până la Piteşti sunt o sută şapte km. : pentru ca ceata lui Tudor să străbată această distanţă „într'o fugă", trebue să fi avut cai de schimb orânduiţi de mai înainte. La fel s'au petrecut lucrurile până la Târgu-Jiu. Numai aşa au putut ajunge în seara de 19 Ianuarie la Ocnele-Mari, unde au conăcit noaptea, după ce au trecut Oltul la Budeşti [1].

Ispravnicii de Argeş au semnalat Divanului trecerea trupei prin Piteşti. Boerii n'au luat însă nici o măsură fiindcă unii, neiniţiaţi, credeau că e vorba de o simplă întreprindere hoţească ce nu merită atenţie, iar alţii, iniţiaţi în secretele Eteriei, lucrau în ascuns pentru Tudor.

La 20 Ianuarie, Tudor s'a îndreptat spre Târgu-Jiu, unde a ajuns a doua zi, Vineri, 21 Ianuarie, pe la miezul nopţii, a descins la sameşul judeţului, Vasile Moangă, care de asemenea era omul lui Samurcaş şi cu care Tudor era înţeles de mai mainte [2]. In drum, oamenii lui Tudor au ridicat pe vechilul vătafului plaiului Horezu, pe care l-au întâlnit ducând la zărăfia judeţului Vâlcea două mii şi mai bine de galbeni. Două zeci de Arnăuţi au fost trimişi să ridice dela conacul său pe Dinicu Otetelişanu, ispravnicul judeţului. Dus înaintea lui Tudor, clucerul Dinicu a cerut să vadă mandatul în virtutea căruia a fost arestat. Tudor a răspuns că i-l va arăta la Brădiceni, unde spera să pună mâna şi pe al doileapr isavnic, căminarul Iorgu Văcărescu.

La Târgu-Jiu, nu s'au oprit decât atât cât le-a trebuit să

pi chiar în Ianuar, când încă Suţu nu-şi dăduse sufletul, din curtea lui Pini, general-consul rusesc, se smulge un slugerul Tudor Vladimirescu, creatură rusească, cu 40 de Arnăuţi, trimis să insurecţioneze cele cinci judeţe de peste Olt". (*Ibidem*, p. 25). „Kurz Darauf (după moartea lui Al. Suţu) verbreitete sich dass Geruch dass am 30 vorigen Monats, wo der Tod des Fürsten noch nicht allgemein bekannt war, eine Bande bewaffneter von Bukarest aus marschirt und nach Gorjer Distrikt sich begeben haben, allwo selbe unter Anführung eines gewissen sluger Tudor die Ruhe der kleinen Wallachei störe und die öffentliche Sicherheit gefährde" (M. Popescu, *Contribuţiuni*, p. 5).

[1] Aricescu, I, p. 54.

[2] Fotino, p. 7.

îmbuce ceva şi să-şi potcovească caii. Cele mai severe măsuri de pază au fost luate la toate opririle, ca şi când ar fi avut să se teamă de un atac prin surprindere. „Şi aşa, scrie Dârzeanu, cu strajă la poartă, la scară şi în foişor, şezând până la patru ceasuri din noapte, şi-au potcovit caii, cu lumânarea, noaptea, şi au îmbucat şi câte cevaşi d'a'n picioare, arătând că au să meargă şi la judeţul Mehedinţului, ca să ridice şi pe Dumnealor ispravnicii de acolo" [1]. Arestarea ispravnicilor avea ca scop să pună la dispoziţia lui Tudor administraţia judeţelor oltene şi să-i înlesnească recrutarea şi aprovizionarea trupelor sale.

In aceeaşi noapte, după trei ceasuri de drum, s'au oprit la cârciuma stolnicului Viişoreanu, fost şi el comandir de panduri în războiul din 1806—1812, şi au mas acolo până dimineaţa, când au plecat la Brădiceni, unde trebuiau să-l prindă pe căminarul Iorgu Văcărescu. Dar acesta, prinzând de veste, „se caciardisise", încât nu l-au găsit. Grăbiţi cum erau, nu s'au mai oprit să-l caute, ci şi-au continuat drumul. Sâmbătă, 22 Ianuarie, au ajuns la mânăstirea Tismana şi au rămas seara aceea acolo [2]. Clucerul Oteteleşanu, „care încă se mai cunoştea de administrator", a fost silit „a da porunci prin sate, ca, fără, câtuşi de puţină zăbavă, să aducă zaharea, cât se va putea mai în grab, pentru mânăstirea Tismana" [3]. Tudor făcea astfel din Tismana o bază de eventuală rezistenţă. Din Tismana scrie Dârzeanu „au ieşit Tudor cu haine schimbate [4]". Atunci va fi luat costumul lui de comandant pe care l-au popularizat gravurile de mai târziu: căciulă de hârşie neagră, cu fundul alb; pieptar cu şireturi negre; dulamă de culoare negru-verde, încopciată sub bărbie şi lungă până la genunchi; scurteică cu blană de asupra dulamei şi cisme în picioare. Iarna purta pe deasupra o tătarcă lungă şi îmblănită, strânsă la spate, cu gulerul scurt şi ridicat, mânecile, lungi şi strâmte, garnisite la capăt cu blană; drept arme, o sabie turcească atârnată de gât cu găitane, pistoale la coburul calului sau la brâu.

A doua zi, Duminică, 23 Ianuarie, lăsând pe Oteteleşanu în paza a 23 Arnăuţi, Tudor s'a dus cu restul trupei sale la Padeş, un sat în plaiul Cloşanilor, al cărui vătaf era şi unde îl aştepta vechilul său, Dumitru Gârbea, cu o sută de plăeşi înar-

[1] Iorga-Dârzeanu, p. 5.
[2] Iorga-Dârzeanu, p. 6.
[3] Iorga-Cioranu, p. 233—234.
[4] Iorga-Dârzeanu, p. 6.

maţi. Dintr'aceştia, 60 au fost trimişi la Tismana pentru a întări garnizoana mânăstirii.

Ceeace a surprins în chip deosebit pe contimporani a fost faptul că Tudor n'a făcut, până la Târgu-Jiu, nicio pagubă locuitorilor. Tot ce a luat dela locuitori pentru hrana trupei sale a plătit cu bani gata. Chiar şi boerii ocârmuitori, care taxaseră mişcarea lui Tudor de „faptă tâlhărească", sunt siliţi, în adresa lor către Poartă, din 30 Ianuarie, să recunoască că Tudor n'a făcut nimănuia „vreo supărare sau pagubă" [1]. Se ştie acum că fondurile lui Tudor proveneau din cassa Eteriei [2].

Tudor a trimis apoi în toate satele plăşii şi în alte plăşi emisari ca să strângă plăeşi, „făgăduindu-le leafă şi slobozenie". El a făcut în primul rând apel la sentimentele de nemulţumire ale pandurilor, care, „în ciuda privilegiilor şi a constituţiei ţării, fuseseră supuşi la dăjdii". El a promis tuturor acelora care-l vor urma că-i va scăpa de aceste sarcini şi va pune capăt stoarcerilor ispravnicilor [3].

[1] Iorga-Dârzeanu, p. 21. — „Sluger Theodoro hatte bis dahin noch nicht die geringste Gewaltthätigkeit verübt, sondern alle für sich und seine Leute ervorderlichen Bedürfnisse mit barem Gelde bezahlt. Woher er, ein universmöglicher Mann, so bedeutende Summen Geldes hernehme, bleibet für Jedermann ein Räthsel" (Hurmuzaki-Nistor, XX, pag. 344—345). — „Nirgens werden von ihm Gewaltthätigkeiten verübt und das Eigentum sowohl von Privaten als jenes der Regierung wird ungetastet belassen". (M. Popescu, *Contribuţiuni documentare*, pag. 6). — „Théodori, muni de sommes considérables, paye tout en ducats impériaux d'Autriche, et se fait suivre par une chancellerie organisée" (Kreuchely către Miltitz, 1 Martie 1821. Hurmuzaki, X, p. 109). — „Si osserva per che questo Theodoro Wladimiresco non è uom ricco, che nulladimeno ha lasciato passare dei convogli di moneta appartenente alla regenza e risultante dalle contribuzioni della Provincia, quand'arrebbe potuto usurparla, e ch'egli, senza esser ricco, nutre e paga la sua truppa" (A. Oţetea, *Contribution*, p. 326).

[2] La 13 Ianuarie, Tudor ia cu împrumut 20.000 taleri dela Pavel Macedonski. El mai luase, la 20 August 1820, tot dela Pavel Macedonski, suma de 1.903 taleri, „ca să-i metahirisească în neguţătorie". Dat fiind că Eteriştii întrebuinţau pentru a desemna cauza lor cuvântul „negoţ", s'ar putea ca şi aceşti bani să fie tot pentru cauza Eteriei. (Cf. Scrisoarea lui Iordache Olimpiotul către Alecu Mavrocordat în Iorga, *Iordache Olimpiotul* etc. pag. 11 (457). — In 1831, în urma publicaţiei ordonate de Marea Vistierie pentru a stabili datoriile rămase pe urma lui Tudor, „Porucicul Makedonschi s'a ridicat cu zapis pentru o datorie de 21.093 lei", ceeace reprezintă sumele împrumutate la 20 August 1820 şi 13 Ianuarie 1821, (Cf. N. Bănescu, *Moştenirea lui Tudor Vladimirescu*, *Revista pentru istorie, arheologie şi filologie*, XI, Em. Vîrtosu, *Mărturii noi*, p. 339).

[3] „Dieser ... sehr geschätzte und geliebte Mann hat nichts geringeres zur Absicht, als seine vorigen Kriegsgefährten, von denen die meisten ihrer Pri-

III. — *PROCLAMAŢIA DELA PADES*

Dela Padeş, Tudor a adresat o proclamaţie către tot norodul *omenesc din Bucureşti* şi din celelalte oraşe şi sate ale Ţării Româneşti", care a fost redactată la Bucureşti, înainte de plecarea lui Tudor [1].

„Fraţilor locuitori ai Ţării Româneşti, veri de ce neam veţi fi, nicio pravilă nu opreşte pre om de a întâmpina răul cu rău !" Această frază e o justificare a răscoalei prin dreptul de „rezistenţă la opresiune", proclamat de „Declaraţia de independenţă a Americanilor" şi de „Declaraţia drepturilor omului şi cetăţeanului". Dreptul de rezistenţă la opresiune e o consecinţă a principiului suveranităţii naţionale. Nicio autoritate nu e legitimă dacă nu emană dela naţiune şi nu se exercită spre folosul obştesc. Când o autoritate se abate dela scopul pentru care a fost instituită, supuşii au dreptul să-i refuze ascultare şi s'o înlocuiască, chiar cu forţa. Ca să fie mai pe înţelesul poporului, proclamaţia ilustrează ideea cu comparaţii familiare sau biblice.

> „Şarpele când îţi iese înainte, dai cu ciomagul de-l loveşti, ca să-ţi aperi vieaţa, care de mai multe ori nu se primejdueşte din muşcarea lui. Dar pe balaurii care ne înghit de vii, căpeteniile noastre, zic, atât cele bisericeşti cât şi cele politiceşti, până când să-i suferim a ne suge sângele din noi, până când să le fim robi?
>
> „Dacă răul nu este primit lui Dumnezeu, stricătorii făcătorilor de rău bun lucru fac înaintea lui Dumnezeu ! Că bun este Dumnezeu şi, ca să ne asemănăm lui, trebuie să facem bine. Iar acesta nu se face până nu se strică răul ! Până nu vine iarna, primăvara nu se face ! A vrut Dumnezeu să facă lumină? Aceea s'a făcut după ce a lipsit întunericul !"

Chiar şi sultanul „voeşte ca noi, ca nişte credincioşi ai lui, să trăim bine. Dar nu ne lasă răul ce ni-l pun peste cap căpeteniile noastre !" După această invocare a autorităţii lui Dumnezeu şi a „prea puternicului nostru împărat", Sultanul, Proclamaţia trece la pasagiul principal:

vilegien und der Landes-Verfassung zuwider, durch den verstorbenen Fürsten unter Contribution gesetzt worden sind, von dieser Last zu befreien und den Erpressungen der Ispravniks ein Ende zu machen". (Hurmuzaki-Nistor, XX, p. 539).

[1] Singurul text autentic e al d-lui E. Vîrtosu, *Tudor Vladimirescu, Pagini de revoltă*, Bucureşti, 1936, pp. 33 — 34. Textele lui Dârzeanu şi Aricescu sunt pline de greşeli care uneori alterează complet sensul.

„Veniți dar fraților, cu toții, cu rău să pierdem pe cei răi, ca să ne fie nouă bine !... Nu vă leneviți, ci siliți de veniți în grabă cu toții : care aveți arme, cu arme, iar care nu aveți arme, cu furci de fier și cu lănci. Să vă faceți de grabă, și să veniți unde veți auzi că se află adunarea cea orânduită pentru binele și folosul a toată țara. Și ce va povățui mai marii adunării, aceea să urmați, și unde vă vor chema ei, acolo să mergeți. Că ne ajunge, fraților, atâta vreme de când lacrimile noastre nu s'au uscat".

Proclamația face din rebelii strânși sub steagul lui Tudor un corp reprezentativ, cu dreptul de a legifera „pentru binele și folosul obștesc".

Manifestul se termină cu avertismentul ca nimenea să nu se atingă „măcar cu un grăunț, de binele sau de casa vreunui neguțător, orășan sau țăran sau de al vreunui (alt) locuitor; decât numai binele și averile cele rău agonisite ale tiranilor boeri să se jertfească", *afară de ale acelora care se vor alătura mișcării, „precum sunt făgăduiți"*.

Legitimarea răscoalei prin dreptul de insurecțiune împotriva unui guvern asupritor, prin voința lui Dumnezeu care ajută pe „stricătorii făcătorilor de rău" și prin solicitudinea „prea puternicului împărat" care vrea ca credincioasele sale raiale să trăiască bine;

Transformarea oștirii revoluționare în „Obștească Adunare", care să organizeze mișcarea și s'o conducă spre „binele și folosul obștesc";

Indemnul adresat țăranilor de a jertfi „binele și averile cele rău agonisite ale tiranilor boeri", „care nu vor urma nouă, precum sunt făgăduiți", dădeau proclamației un caracter revoluționar, „autentic carbonar".

Și, în adevăr, pe aceste pasagii, s'a întemeiat Xenopol când a declarat că revoluția lui Tudor Vladimirescu a fost la început socială. S'a pierdut însă din vedere un amănunt : pasagiul din urmă al proclamației în care se spune că „averile rău agonisite ale tiranilor boeri" vor fi jertfite numai în cazul când nu se vor alătura mișcării, „precum sunt făgăduiți". Amenințarea cu exproprierea era deci numai un mijloc de presiune pentru a sili pe boeri să se asocieze mișcării lui Tudor[1].

[1] In acest sens redă și Chiriac Popescu, unul din intimii lui Tudor, proclamația dela Padeș. „Când s'a ridicat cu armele în mână, [Tudor] au proclamat prin hârtia lui că, care din boieri (măcar că unii au fost odată mâncători ai patriei)

Pe lângă avantajul de a speria pe boeri şi de a-i sili să caute o înţelegere cu Tudor, stratagema mai avea pe acela de a asigura lui Tudor concursul ţăranilor.

IV. — *ARZUL CĂTRE POARTĂ*

In acelaşi timp, Tudor adresă Porţii un arz şi trimise ţarului Alexandru, care se afla la Congresul dela Laybach, o ştafetă, arătând celor doi monarhi motivele pentru care poporul s'a răsculat împotriva asupritorilor săi [1]. „Pe cât de revoluţionară şi de autentic carbonară" a fost proclamaţia către locuitorii ţării, „pe atât de supusă e adresa către Poartă", scrie consulul Austriei, Fleischhackl. In tonul celei mai leale supuneri către Poartă, arzul arată „necontenitele năcazuri şi cumplitele patimi ce suferim din pricina unirii pământenilor boeri cu cei după vremi trimişi Domni şi ocârmuitori acestui norod de Dumnezeu păzit", căci „boerii.. învoindu-se cu cel de acum Domn... ne-au prădat ca niciodată mai nainte... încât am rămas mai goi decât morţii cei din mormânturi". Toate aceste s'au întâmplat, fiindcă plângerile ţării n'au putut ajunge la urechile Sultanului. Dacă el ar fi avut cunoştinţă de aceasta, „de mult ne-ar fi izbăvit de către aceşti nemilostivi tâlhari". In consecinţă, el cere, „să se trimită om împărătesc, nu de legea noastră, ca să cerceteze şi să vază jalnica stare a ţării şi să ni se facă îndreptare şi orânduială, ca să lipsească jafurile, şi să ne răspundem ce va fi cu dreptul către prea puternica împărăţie".

In sfârşit, se reînoeşte Porţii asigurarea că, „precum şi până acum am răspuns, şi de acum înainte a răspunde nu tăgăduim, ca nişte credincioşi ce am fost şi suntem şi în veci a fi voim" [2].

Arzul semnat de „tot norodul românesc din Valahia", a fost trimis muhafizului dela Vidin, Derviş-Paşa, cu rugămintea de a-l transmite Porţii, „fiindcă nouă toate drumurile, cum şi uşile Prea Inaltei Porţi ni le-au închis dela o vreme încoace Domnul ţării şi boerii". In scrisoarea de însoţire, Tudor se plânge că „Dom-

se va uni cu dânsul, numai acela va rămânea nesupărat, ba încă şi averea lui apărată. Iar care din boieri va rămâne împotrivnic a drepturilor patriei acela nu e apărat de jefuire", şi va fi pedepsit cu vremea, ca un prădător al patriei. (N. Iorga-Popescu, p. 219).

[1] M. Popescu, *Contribuţiuni documentare* p. 7. — Hurmuzaki-Nistor, XX, pp. 551—552.

[2] Publicat după ciorna autografă inedită a lui Tudor de Em. Vîrtosu, *Pagini de revoltă*, pp. 35—37.

nii ţării, dimpreună cu boerii greci *şi români*, unindu-se cu toţii, ne-au prădat şi ne-au despoiat, încât am rămas numai cu sufletele". Tudor insistă şi faţă de Derviş-Paşa că „ridicarea noastră nu este pentru altceva, nici într'un chip, decât numai asupra boerilor, care ne-au mâncat dreptăţile noastre" [1].

Conţinutul Proclamaţiei dela Padeş şi al arzului către Poartă sunt inconciliabile. Prima, integrată în planul general de acţiune al Eteriei, tindea la răsturnarea stăpânirii otomane ; a doua, dădea cele mai categorice asigurări de fidelitate Porţii. Şi ipoteza că Tudor juca dublu joc în împrejurarea aceasta trebuie înlăturată fără nici o şovăire, fiindcă amândouă actele au fost redactate la Bucureşti, înainte de moartea lui Alexandru Vodă Suţu, cum rezulta din expresiile : „către tot norodul omenesc *din Bucureşti* etc." ; „căci boerii... învoindu-se cu *cel de acum Domn*" ; trimisul Sultanului „să vină aici în ţară, *la Bucureşti*" ; „precum şi *acum*, la venirea Domnului Alexandru Suţu". Dârzeanu bănuia şi el că primele acte ale lui Tudor au fost „gătite din vreme şi întocmite" [2]. Şefii Eforiei din Bucureşti nu numai că ştiau de conţinutul arzului către Poartă, dar el a fost redactat în consfătuirile lor [3].

Naum Râmniceanu, care a văzut atât de just în jocul Eteriei, a dat şi de data aceasta soluţia adevărată a problemei. „Vicleşugul grecesc era ca înştiinţările lui Tudor să adoarmă pe Turci a nu înţelege mai mult decât ceeace li se vesteşte şi cu proclamaţiile să ameţească pe tot norodul românesc, invitându-l asupra neamului boieresc" [4].

Un alt martor contemporan, Ştefan Scarlat Dăscălescu, care, ca secretar al Doctorului Tepaldo, caimacam al Craiovei, a fost iniţiat în multe secrete ale Eteriei, confirmă părerea lui Naum.

> „Dacă ar fi spus Oltenilor ţelul acestei revoluţii, adecă că este asupra Turcilor în favorul Grecilor, n'ar fi reuşit ; dar, el, bun politic, a ştiut unde să-i atingă ; a propagat că, ne mai putându-i vedea aşa de prăpădiţi şi ticăloşi, a venit în ajutorul lor şi, întitulându-se „Ocârmui-

[1] C. Aricescu, II, pp. 31—32.—Em. Vîrtosu, *Loc. cit.*, pp. 37—38

[2] Iorga-Dârzeanu, p. 10.

[3] La adresa sa către Impăraţii Rusiei şi Austriei, la Laybach, Tudor anunţase şi copia arzului său către Poartă, cum rezultă din răspunsul ţarului, care confirmă primirea petiţiei „que les factieux de Valachie ont osé lui adresser au nom du peuple valaque, et à laquelle ils ont joint une copie de la lettre qu'ils venaient d'écrire au Grand Seigneur" (Prokesch — Osten, III, p. 58).

[4] *Bis. ort. rom.*, vol. XIII, p. 337.

torul Adunării Izbăvirii", i-a îndemnat pe toţi la arme împotriva boerilor şi împotriva Grecilor funcţionari şi arendaşi, cari acolo mai mult decât oriunde făcuseră jafuri neauzite şi desbrăcaseră pe popor până la piele. Atâta le-a trebuit Oltenilor şi, măguliţi de speranţa prăzilor, au alergat cu miile supt steagurile lui" [1].

Dar cea mai bună confirmare o avem în dispoziţiile date de Alexandru Ipsilanti lui Pancu Hagi Hristu, căpetenia oştirilor din Zimnicea. Ipsilanti scrie şi personal, şi prin tagmatarhul Constantin Duca lui Pancu „să rămână la Zimnicea şi să ia asupră-şi afacerile de acolo".

„Prinţul este foarte mulţumit de priceperea ta şi rămâne mai departe la deşteptăciunea ta obişnuită să-i adormi pe Turci că nu e nimic şi întotdeauna să le spui că evghenia ta eşti cea mai credincioasă raia a sultanului; mai ales, într'un chip serios şi fin, n'ar fi rău să le spui, intrând în convorbire potrivit sistemului nostru, că cele ce se petrec se văd că sunt cu mâna Rusiei" [2].

Pancu Hagi Hristu, Bulgar din Şiştov, avea misiunea să organizeze rezistenţa în regiunea Zimnicei şi în împrejurimile oraşelor Şiştov, Târnava şi Gabrovo, pentru ca „oştirea noastră să fie în stare să se împotrivească unui atac neaşteptat şi nechibzuit al Turcilor". Misiunea lui, în planul general al Eteriei, era asemănătoare cu a lui Tudor Vladimirescu: şi unul şi altul aveau să înlesnească trecerea prinţului Ipsilanti peste Dunăre. E deci mai mult decât probabil că, în privinţa atitudinii de observat faţă de Turci, Tudor a primit aceleaşi instrucţii ca şi Pancu. Nici aluziile la „mâna Rusiei" n'au lipsit din propaganda lui Tudor. Intr'o scrisoare din 18 Februarie, către vornicul C. Samurcaş, Pini se plânge că „Tudor propovedueşte că nu este a sa mişcare o îndrăsneală numai de sineşi pornită, ci că se ţine şi de alte cu tărie puteri şi că stă adestând poruncile Prea Inălţatei Porţi" [3]. Printr'o anaforă din 2 Februarie, boerii ocârmuitori din Bucureşti aduc la cunoştinţa Domnului Moldovei, Mihai Suţu, începutul şi progresele mişcării lui Tudor şi îi cer lămuriri asupra „relaţiei" pe care acesta pretindea că o are „cu alte părţi mai înalte". „Acest cuvânt de *relaţie* au adus pe boeri în spaimă şi nedomirire foarte

[1] N. Iorga, *Un cugetător politic moldovean*, p. 54.

[2] Em. Vîrtosu, 1821, pp. 66—70.

[3] G. I. Lahovary, *Ad acta anni 1821, Convorbiri literare*, XX (1886), pp. 935—949. — Hurmuzaki-Nistor, XX, p. 550.

mare". In răspunsul său, Mihai Suţu a aprobat măsurile luate de ocârmuire împotriva lui Tudor, „iar cuvîntul de relaţie l-au tăcut" [1].

Stratagema lui Tudor Vladimirescu a izbutit să deruteze chiar şi observatori aşa de perspicaci şi de bine plasaţi ca Bagot, ambasadorul Angliei la St. Petersburg. „Revolta Moldovenilor sub prinţul Ipsilanti trebue distinsă de aceea care a izbucnit în Ţara Românească, sub Vladimirescu, şi care, din tot ce se ştie până acum, pare a avea o origine deosebită şi în multe privinţi un scop deosebit". Revolta Moldovenilor poate fi considerată ca o răscoală împotriva stăpânirii otomane şi ca o mişcare generală de independenţă a poporului grec. Răscoala din Ţara Românească se deosebeşte material de cea din Moldova. Vladimirescu cere mai degrabă protecţie împotriva asupririlor exercitate de Hospodari şi de alţi slujbaşi numiţi de Turci, decât să tindă a surpa autoritatea otomană şi a stabili independenţa naţională. „Dar după modul în care s'a făcut cererea şi atitudinea ameninţătoare pe care a luat-o, e cu neputinţă a considera mişcarea în altă lumină decât aceea a unei revolte complete şi făţişe" [2].

De aceeaşi părere e şi Metternich. Intr'un articol publicat în *Oesterreichischer Beobachter*, din 8 Iunie 1821, el susţine că revolta lui Tudor are un caracter diametral opus celei greceşti. „Ea era îndreptată împotriva Grecilor... Declaraţiile lui Teodor împotriva Porţii erau redactate într'un sens cu totul deosebit de acela care se observă în proclamaţiile lui Ipsilanti" [3].

V. — *RĂSUNETUL CHEMĂRII LUI TUDOR*

Poporul care n'avea de unde să cunoască dedesupturile politicii eteriste, a reţinut din proclamaţia lui Tudor mai ales apelul împotriva căpeteniilor, „atât cele bisericeşti cât şi cele politiceşti" care i-au supt sângele, şi îndemnul de a jertfi „averile cele rău agonisite ale tiranilor boeri". Şi pentru ţărani, „cu al cărui sânge s'a hrănit şi s'a poleit tot neamul boeresc", cum avea să spună Tudor în scrisoarea sa către Nicolae Văcărescu, care moşie boerească nu era „rău agonisită" şi prin urmare nu trebuia „jertfită"?

[1] Naum Râmniceanu, *Bis. ort. rom.*, vol. XXIII, p. 427 — Hurmuzaki-Nistor, XX, p. 550.

[2] Bagot către Castlereagh, 23 Martie 1821. *Rapoarte consulare engleze*, I, pag. 450—451.

[3] *Rapoarte consulare engleze*, vol II, pp. 44 şi 48—51.

Nu e deci de mirare că proclamaţiile lui Tudor au aprins în sufletul ţăranilor, „entuziasmul răzbunării" [1] şi „au început cu toţii a se scula şi tot Principatul a se clăti". Având impresia că însuşi „glasul patriei le vorbeşte prin gura lui Tudor", „alergau cetele de panduri sub steagul lui Tudor, strigând: *Să trăiască libertatea* ! *Să trăiască Domnul Tudor* !" [2]

Slujbaşii nu mai erau ascultaţi, drepturile proprietăţii nu mai erau respectate. Pandurii cutreerau în cete satele, îndemnând poporul să se răscoale. Ţăranii primeau cu ciomege, cu furci şi cu topoare pe ipistaţii moşierului şi pe slujbaşii stăpânirii. Aceia care nu se supuneau injoncţiunilor ţărănimii erau insultaţi, maltrataţi şi jefuiţi fără cruţare. Dările nu se mai plăteau, iar zapciii erau jefuiţi de banii strânşi [3]. Ţăranii din Mehedinţi „cu toţii alergau la Adunarea Slugerului Teodor, ducându-le prin care şi prin cai cele trebuincioase ale mişcării. Incă şi marginea învecinatelor judeţe, ascultând din depărtare propovăduirea asiedosiei, s'au abătut la nesupunere" [4]. Lângă mânăstirea Motru, un conac boeresc a fost dărâmat din temelie. In judeţul Gorj a fost călcată casa lui Broşteanu, iar în judeţul Mehedinţi mai mulţi arendaşi au fost jefuiţi „până la piele" [5]. Cum se întâmplă de obiceiu în asemenea împrejurări, la panduri s'au alăturat toate elementele turburi sau desmoştenite ale societăţii. „Impreună se înhăitară Grecii şi calicii toţi, opincarii, Ungurenii, iobagii şi Oltenii... Pe mic, mare au despoiat. Şi cu zeghi au îmbrăcat.... Toţi strigară cu un cuvânt, nimeni să nu aibă avut. A lor să fie averea că s'au sculat cu zavera" [6].

După ce a strâns numai din plaiul Cloşanilor 600 de oameni, Tudor i-a lăsat în seama căpitanilor Macedonski şi Gârbea, iar el s'a întors la Tismana, de unde a scris căminarului Gheorghe Văcărescu, ispravnicul judeţului Gorj, precum şi medelnicerului Zamfirache şi serdarului Dinu Bălteanu, la Târgu-Jiu, chemându-i să vină să se întâlnească cu el, că are să le arate poruncile aduse dela Bucureşti şi să le spună prin graiu viu „şi alte lucruri, în privinţa binelui obştesc, pe care ei nu le cunoşteau" [7]. Dar pă-

[1] Iorga-Cioranu, p. 236.
[2] *Ibidem*, pp. 237—8.
[3] Fotino, p. 15.
[4] Iorga-Dârzeanu, p. 18. — Hurmuzaki, XX, 544.
[5] Iorga-Dârzeanu, p. 49.
[6] Naum Râmniceanu,
[7] I. Fotino, p. 13. — Iorga-Cioranu, p. 237.

ţania lui Oteteleşanu le deschise ochii. In loc de a se duce la întâlnire, ei au trimis Divanelor dela Craiova şi Bucureşti rapoarte amănunţite asupra situaţiei şi au început a strânge panduri pentru a asigura paza târgului până la sosirea ajutoarelor cerute dela Divan.

Dela Tismana, Tudor s'a dus din nou la Padeş, unde a găsit toate satele plaiului Cloşani adunate şi gata de revoluţie. In faţa acestei adunări, Tudor proclamă desfiinţarea birului şi făgădui că, după ce „prin ajutorul lui Dumnezeu şi cu concursul tovarăşilor săi de arme", va fi restabilit drepturile şi privilegiile de care se bucura ţara din vechime şi va întemeia dorita dreptate şi libertate, va face să se restitue fiecăruia ceeace i s'a luat pe nedrept şi va extermina pe toţi apăsătorii poporului, iar averile acestora le va împărţi acelora care au suferit apăsări şi nedreptăţi. Fotino pretinde chiar că Tudor a promis să ridice „o altă clasă boerească dintr'aceia care se vor lupta cu dânsul" [1].

La 16 Februarie, plecând dela Tismana, Tudor se duse la Baia-de-Aramă, şi sili să se scoale chiar şi pe ţăranii care ar fi preferat să rămână liniştiţi [2]. Zapciii plăşii, cu toţi banii pe care îi strânseseră, au fost ridicaţi şi trimişi la Tismana [3]. Apoi, cu vreo 600 panduri ce se înrolaseră în cetele lui, Tudor a pornit spre Cerneţi. Dar, la Ciovărnişani, el s'a izbit de polcovnicul Paul Nicolicescu, trimis de ispravnicii judeţului să oprească pe răsvrătitor şi, viu sau mort, să-l aducă în faţa lor. Tudor împresură trupa, făcu prizonier pe comandant şi puse de-l bătu de moarte, apoi încorporă trupa în oastea sa şi coborî la Cerneţi. Orăşenii care, la apropierea lui Tudor, îşi trimiseseră familiile la Orşova şi Cladova, s'au împrăştiat acuma şi ei. Ispravnicul s'a tras la Craiova de frică să n'o păţească şi el ca Dinicu Oteteleşanu. Tudor a căutat să liniştească lumea asigurând-o că el nu urmăreşte decât să scape poporul de dăjdii şi de podvezi [4].

La Cerneţi, numărul ostaşilor săi ar fi atins cifra de 1.500, „cei mai mulţi dezertori din Transilvania", printre care şi un German, Franz Klinger, care-i servea de inginer [5]. Dela Cerneţi,

[1] *Ibidem*, p. 14. — Iorga-Cioranu, p. 237.

[2] Ilie Fotino, p. 20.

[3] Dârzeanu pretinde că Tudor le-a luat banii. Faptul e contestat şi de Tudor („Şi zarafiile oraşelor erau încărcate cu bani şi nici de cum nu s'au clintit", Aricescu, II, p. 48) şi de celelalte mărturii contimporane.

[4] Aricescu, I, p. 104.

[5] M. Popescu, p. 7.

Tudor s'a dus la Strehaia, care fusese ocupată, din ordinul Divanului Craiovei, de 70 de Arnăuţi şi plăeşi, comandaţi de ceauşul Costache. Aci s'a petrecut un lucru de deosebită semnificaţie. Dimitrie Macedonski, *în uniformă de ofiţer rus*, s'a prezentat la poarta Mânăstirii şi, în numele ţarului Alexandru, a somat garnizoana să se predea, ameninţând-o că la cea mai mică împotrivire toţi vor fi măcelăriţi [1]. Cei dinlăuntru, în frunte cu ceauşul Costache, „spăimântându-se de mulţimea norodului, iară mai ales amăgindu-se întru deşartele maglisele ce le-a arătat Machedonschi cu Slugerul Teodor, au deschis porţile de au intrat apostaţii" [2]. Garnizoana a fost încorporată în cetele răsculaţilor.

VI. — *AGITAŢIA ŢĂRĂNEASCĂ*

După ce umplu şi mânăstirea Strehaia cu provizii şi orândui pe fratele său Papa comandant al garnizoanei, cu 200 panduri, Tudor se îndreaptă cu gloatele sale spre mânăstirea Motru, unde cei doi ispravnici de Mehedinţi, Barbu Viişoreanu şi căminarul Ştefănică Bibescu, se închiseseră cu oamenii lor. Cetele de insurgenţi fură primite cu focuri de arme, şi şapte-opt oameni căzură morţi. Tudor trimise atunci pe Macedonski şi pe Iova la Ţânţăreni, ca să ocupe cu o ceată de Albanezi şi de Sârbi bine înarmaţi poziţiile strategice, să taie conducta de apă şi să intercepteze toate comunicaţiile cu lumea din afară. După o blocadă de o săptămână garnizoana isprăvi toate proviziile. Divanul din Craiova trimise pe serdarul Diamandi cu 150 de Arnăuţi în ajutorul garnizoanei împresurate şi aviză Divanul din Bucureşti de cele întâmplate. Diamandi s'a închinat lui Tudor şi a obţinut eliberarea ispravnicilor. Garnizoana şi trupa lui Diamandi s'au unit cu cetele lui Tudor. O parte din pandurii strânşi, din ordinul Divanului Craiovei, de vistierul Constantin Crăiniceanu, au trecut cu căpitanul lor cu tot de partea lui Tudor [3].

In tot cursul drumului, dela Cerneţi la Motru, Tudor a fost „salutat de popor ca un mântuitor şi un zeu ocrotitor". Ce-

[1] Hurmuzaki-Nistor, XX, p. 545. — Kreuchely a reţinut şi el acest fapt: „Makedonzki porte l'uniforme russe, et Théodori, muni de sommes considérables, paye tout en ducats impériaux d'Autriche". (Hurmuzaki, X, 109).

[2] Iorga-Dârzeanu, p. 18.

[3] Iorga-Dârzeanu, 18. — Iorga-Cioranu, p. 242. — I. Fotino, 20—21.

tele lui creșteau zilnic. Tudor asigura pe țărani că-i va scăpa de tirania boerilor și că nu vor mai avea să plătească dăjdii [1].

După căderea mânăstirii Motru, Tudor și-a așezat tabăra la Țânțăreni, iar trupele guvernamentale au luat poziție la satul Coțofeni. Dela Țânțăreni, Tudor trimetea „oameni dintr'ai Adunării sale de amăgea și prilostea sate întregi, trăgând în prăpastia nesupunerii și ridicându-i întru apostasie, precum și pe alocurea prăda și jefuia". Divanul Craiovei a trimis pe Ioan Solomon, cârc-serdarul județului, „cu șaizeci de ostași buni", să pună capăt acestor neorânduieli. Solomon a atacat în două rânduri pe sătenii răsvrătiți din satele Băileștii Sârbești, Băileștii Românești și Cioroiul din județul Dolj și, după ce „viteje te i-a înfrânt prin viednice mijloace", i-a silit să se întoarcă la vetrele lor, iar pe agitatori i-a prins și i-a trimis la căimăcămia Craiovei. Intâmplarea aceasta arată cât de ușoară ar fi fost, la începuturile ei, potolirea mișcării, dacă armata n'ar fi fost de mai nainte câștigată pentru cauza lui Tudor. Boerii ocârmuitori au răsplătit isprava lui Solomon cu un contăș îmblănit cu zmih și cu 500 taleri [2].

Dar a fost de ajuns ca Solomon să se întâlnească cu Iordache Olimpiotul pentru ca atitudinea lui să se schimbe. Intâlnirea avu loc, între patru ochi, lângă Craiova. Iordache dădu lui Solomon o scrisoare de încredințare din partea lui Tudor. Apoi în fața oștirilor lor, cei doi căpitani jurară pe o icoană să fie *frați* și să se susțină până la ultima picătură de sânge. Soldații urmară exemplul șefilor. Astfel uniți, ei intrară cu toții în Craiova și a doua zi jurară solemn în fața Catedralei că vor lupta cu toții ca frați, pentru lege și patrie [3].

Inrolările în armata lui Tudor n'au fost totdeauna spontane. La Cerneți, Tudor trimise după vătaful Iancu Enescu, care avea mare influență asupra pandurilor. Iancu refuză să se prezinte, spunând că nu mai vrea să mai pună mâna pe arme. O ceată de panduri îl calcă și-i pradă casa. Ca să-și redobândească lucrurile, Iancu se înrolează. Oarecă și nepotul său Dinu Pestrițul sunt mai prevăzători: ei se prezintă la prima somație [4]. Astfel Tudor își formează căpitănii de câte 100 de panduri.

[1] Hurmuzaki-Nistor, XX, p. 544.
[2] Iorga-Dârzeanu, p. 49.
[3] *Biografia polcovnicului Ioan Sel mon* p. 17.
[4] Iorga-Izvoranu, p. 356—357.

Meseriaşii, negustorii şi moşnenii care nu voiau sau nu puteau servi ca soldaţi erau obligaţi să plătească câte 25 de lei de om. Dintre ţărani mulţi s'au înrolat ca să scape de dăjdii. Tudor hotărâse ca toţi aceia care se înscriu în Adunarea obştească să fie scutiţi de bir. Această hotărâre a servit ca mijloc de presiune împotriva recalcitranţilor. Vasile Moangă stoarce cu atâta asprime pe cei ce rămân pe loc încât mulţi se înrolează numai pentru a scăpa de dăjdii [1].

Cetele de panduri organizate de autorităţile locale pentru a fi trimise împotriva răzvrătitorului sunt atrase în oştirea lui Tudor sub cuvânt că e construită pe bază de firman, adică cu învoirea Porţii; recalcitranţii sunt înrolaţi cu forţa.

Când Tudor apăruse la Târgu-Jiu, Clucerul Costache Ralet, ispravnicul judeţului Mehedinţi, trimise în grabă pe logofeţii Dumitrache Protopopescu şi Dinu Bâldea să aducă dela Bucureşti pe Vistierul Crăiniceanu şi pe căpitanii Dumitrache Colţan şi Nicolae Bolboacă, cu cei trei sute de panduri ai lor, care slujeau la Bucureşti. In două zile, cei doi emisari au fost cu ceata comandată la Cerneţi, unde aflară că Tudor ajunsese la Corcova. Ispravnicul Ralet şi sameşul Poroineanu tocmai se urcau în căruţă să fugă la Craiova.

Cei trei căpitani, la care se alăturase şi Protopopescu, se îndreptară spre Tâmna, pentru a ieşi în calea lui Tudor care se apropia de Strehaia. La Tâmna, au fost înconjuraţi de panduri şi de Arnăuţi „de ai Zaverei", şi somaţi să se predea, „că au firman". Retranşaţi într'o curte, Protopopescu şi alt căpitan încearcă să li se împotrivească, dar, povesteşte Protopopescu, „zavergii strigau pe nume pe pandurii noştri, fiind iarăşi dintre fraţii lor, au început toţi ai noştri să întoarcă puştile către mine, zicând: „că şi acum ţin cu ciocoii?" De frică, Protopopescu „s'a făcut mort", iar „rebelanţii" au pătruns în curte, au pus mâna pe Vistierul Crăiniceanu, pe Colţan, pe Bâldea şi pe Protopopescu, i-au bătut zdravăn şi le-au luat tot ce aveau: bani, cai, arme şi haine, „lăsându-ne în cămăşi; iară lui căpitan Bolboacă cu toţi pandurii lui nu le-au zis nimic rebelanţii". Bolboacă era, evident, înţeles cu zavergii.

Duşi înaintea lui Tudor, la Strehaia, Vistierul Crăiniceanu,

[1] Hurmuzaki-Nistor, XX, p. 610. „Th. Vladimiresco .. hat in den fünf Districten der kleinen Wallachey auf alle jene Luderi, die nicht zwei Mann zu seinem Truppenkorps stellen, ein Steuer von 40 Piaster gelegt. Durch diese Maassregel wird seine Volksmacht bedeutend vermehrt".

și Dumitrache Colțan au fost, din ordinul lui Tudor, băgați în fiare și închiși în clopotnița bisericii, unde se aflau și ciaușul Istrate, Paul Nicolicescu și Bărbuceanu Prisăceanu. Dinu Bâldea și Dumitrache Protopopescu au fost puși la scris în cancelaria lui Tudor [1].

Astfel, făgăduind pandurilor restabilirea privilegiilor de care se bucuraseră înainte de domnia lui Vodă Caragea, dintre care cel mai important era scutirea de dăjdii și de podvezi, clăcașilor împărțirea „averilor cele rău agonisite ale tiranilor boeri" și încetarea mâncătoriilor dregătorilor, tuturor slobozenie și ușurare de sarcini, Tudor a izbutit să ridice în picioare toată Oltenia și să-și constitue o armată căreia nici o forță locală nu-i mai putea rezista. Dar, înainte de a se simți stăpân desăvârșit pe situație, Tudor mai avea de înfruntat opoziția ocârmuirii dela București.

[1] *Memoriile lui Dumitrache Protopopescu din Severin*, în A r i c e s c u, II p. 14—35.

CAPITOLUL VII

MĂSURILE GUVERNULUI CENTRAL

Măsurile de represiune preconizate de Comitetul de oblăduire s'au dovedit ineficace, fiindcă au fost sabotate de Eteriști și de Pini, iar trupele trimise împotriva lui Tudor, comandate de căpitani afiliați la Eterie, au trecut de partea rebelilor. Astfel măsurile guvernului n'au făcut decât să arate întinderea complotului și să întărească poziția lui Tudor.

I. — *COMITETUL PROVIZORIU DE OCÂRMUIRE*

La 15 Ianuarie, „când avea încă mințile întregi și era în dreptul său", Alexandru Suțu constitui un comitet provizoriu de ocârmuire, compus din Mitropolitul Dionisie Lupu, din boerii Gr. Brâncoveanu, C. Crețulescu, Gr. Ghica și Barbu Văcărescu, la care Pini adăugase pe Vistierul Grigore Filipescu și pe marele postelnic Iacovache Rizu. După moartea lui Suțu, Comitetul provizoriu luă în mână cârma Statului, conform notificării consulului rusesc care declară boerilor ocârmuitori că una din „îndatoririle slujbei sale" este a face „pe cinstitele mădulare ale Comitetului de oblăduire, în deobște și în deosebi, răspunzătoare pentru orice vătămare s'ar întâmpla obiceiurilor și orânduelilor în ființă, precum și liniștii obștii" [1].

Comitetul provizoriu avea să rămână în ființă o lună de zile, până la sosirea caimacamilor noului Domn (24 Februarie 1821). Competițiunea în jurul scaunului Țării Românești a fost, de data aceasta, mai aprigă ca de obiceiu. In baza hatișerifului

[1] Pitacul lui Alexandru Suțu din 15 Ianuarie 1821, în Em. Vîrtosu, *Tudor Vladimirescu*, pp. 70—71. — Nota lui Pini din 19 Ianuarie. *Ibid.*, pp. 72—73. Versiunea contemporană a notei lui Pini în N. Iorga, *Izvoarele contemporane*, pp. 13—14; traducere modernă în Aricescu, II, pag. 114—115.

din 18/28 Ianuarie 1819, succesiunea revenea de drept fostului Domn al Moldovei, Scarlat Callimachi. Dar fratele său Ioan, care era dragoman al Porții, râvnea de asemenea la scaunul Țării Românești [1]. In sfârșit, familia Suțu făcea toate sforțările să obțină scaunul pentru fiul defunctului Domn, Nicolae, măcar până la terminarea perioadei de șapte ani începută de tatăl său. La București se spunea că Doamna văduvă ar fi oferit Porții treisprezece milioane pentru alegerea fiului său [2]. Pini susține din răsputeri candidatura beizadelei Nicolae Suțu și, în acțiunea sa a fost ajutat de treizeci și trei de tineri boeri care, la 18 Ianuarie, i-au adresat o suplică asigurându-l că în el își pun toată nădejdea în aceste vremuri turburi [3]. Prin protecția exercitată asupra noului Domn, a cărui nulitate politică era cunoscută de toată lumea [4], Pini ar fi ajuns stăpân absolut al Țării. In cazul numirii lui Nicoale Suțu, spunea Fleischhackl, „nu va mai domni un voevod în Țara Românească, ci un consul rus într'o provincie rusească" [5].

Cu toate intrigile abil urzite ale lui Pini și ale boerilor care-l secundau, Poarta a numit Domn pe Scarlat Callimachi (Inceputul lui Februarie 1821). Dar, cum noul Domn era însărcinat cu negocierile foarte spinoase ale Porții cu Rusia, plecarea lui a fost amânată: el n'avea să se urce niciodată în scaun. Evenimentele din Țara Românească aveau să-i aducă disgrația și moartea. Problema de a face față unei situații excepționale a căzut deci în întregime în sarcina Comitetului provizoriu.

II. — *PRIMELE MĂSURI DE ORDINE ALE GUVERNULUI*

Primul act al acestui Comitet, după ce a trimis anafora de înștiințare către Poartă pentru moartea Domnului, a fost

[1] Depeșa ministrului celor Două-Sicilii din 10 Februarie 1821, în A. Otetea, *Contribution à la Question d'Orient*, p. 325.

[2] Kreuchely către von Miltitz, 13 Februarie 1821 (Hurmuzaki, X, p. 103).

[3] Hurmuzaki-Nistor, XXI pp. 537, 541—3. — N. Iorga, „*Domnul Tudor*", p. 63.

[4] „Selon toutes probabilités, ce dernier (Nicolae Suțu), qui est nul à tou égards, et qui, pour se maintenir, se soumettrait avec une égale docilité aux caprices du Divan et aux volontés très prononcées du consul général russe, Monsieur de Pini, qui exerce un pouvoir presqu'illimité dans les deux principautés, l'emportera sur les deux concurrents" (Miltitz către Regele Prusiei, 10 Februarie 1821, în Iorga, *Acte și frag.*, II, p. 563).

[5] Hurmuzaki-Nistor, XX, p. 537.

să ia măsuri de stăvilire a mişcării lui Tudor. Boerii neiniţiaţi în planurile Eteriei au considerat la început mişcarea lui Tudor ca o glumă, în tot cazul nu ca ceva mai grav decât obişnuitele „întreprinderi tâlhăreşti" ale cetelor de haiduci împotriva cărora era de ajuns să trimită o poteră. Ei au cerut deci mitropolitului o anatemă scrisă împotriva lui Tudor şi au pus pe capul lui un premiu de 500 piaştri. „Dar abia s'au luat aceste măsuri, şi sosi la Bucureşti ştirea că Tudor a intrat în Cerneţi cu 1500 oameni, în cea mai mare parte dezertori din Transilvania, a înlocuit pe ispravnic cu un om al său şi a ocupat toate mănăstirile şi cetăţile [1]". La un caz atât de excepţional se impuneau măsuri excepţionale. Straşnice porunci au fost trimise către ispravnicatele de peste Olt ca să facă străjuirile necesare, să dubleze efectivele beşliilor fiecărui zabit şi să împrăştie pe răzvrătitori. Dumitrache Bibescu a fost orânduit comandir asupra tuturor pandurilor din judeţele Dolj şi Mehedinţi, iar în judeţul Gorj a fost trimis un anume sluger Costi, „om devotat al lui C. Samurcaş" şi care locuia de mai mulţi ani în acel judeţ [2]. Misiunea lui era să strângă toţi pandurii din Gorj şi să atace garnizoana dela Tismana.

Patru căpetenii de Arnăuţi, şi anume Delibaşa Mihali, Bulucbaşa Iani, Hagi Prodan şi serdarul Iamandi Giuvara, fiecare cu câte cincizeci de soldaţi plătiţi cu o lună înainte, au fost orânduiţi la Bucureşti pentru a fi trimişi unde ar fi fost nevoie de ei. Ispravnicii judeţelor Gorj şi Mehedinţi, cele mai contaminate, au fost înlocuiţi. Clucerul Nicolae Glogoveanu, numit ispravnic de Mehedinţi, demisionă de îndată ce sosi la Craiova şi văzu „apucăturile" lui Tudor [3]. In locul lui fu numit cămăraşul Ştefan Bibescu. La Gorj a fost orânduit fostul comandir de panduri, Barbu Viişoreanu, dar, la obiecţia Divanului din Craiova, el a fost mutat la Mehedinţi şi, în locul lui, a fost numit serdarul Dinu Bălteanu. Slugerul Ioan Solomon a fost însărcinat cu paza Craiovei. Insfârşit, locuitorii care s'ar fi lăsat amăgiţi de cuvintele răzvrătitorului, au fost ameninţaţi cu „blesteme şi afurisenii" de clerul înalt al Ţării, care califica pe tovarăşii lui Tudor „de iabangii (vagabonzi) fără Dumnezeu", iar pe căpetenia

[1] M. Popescu, *Op. cit.*, p. 7.

[2] Iorga-Dârzeanu, p. 15. — Hurmuzaki-Nistor, XX, p. 539.

[3] El şi-a dat desigur seama de „relaţiile" lui Tudor cu alte „Puteri mai mari" şi a găsit prudent să nu se compromită printr'o acţiune contrară,

răscoalei de „orbitor al mulțimii", care „rătăcește lumea cu minciuni": pentru a-și asigura sie-și „lauda și bunurile pământești". Oricine îi va da sprijin și ajutor, procurându-i arme, muniții și provizii, va fi aspru pedepsit [1].

Prin adresa lor din 30 Ianuarie, boerii ocârmuitori sfătuesc pe Tudor să se lase de faptele sale, „păgubitoare țării, aducătoare de sminteală liniștei locuitorilor și pricinuitoare de mare nevoie asupră-ți". In caz că se va supune, ei îl încredințează cu jurământ că vor interveni pe lângă Domnul țării ca să-i treacă cu vederea urmarea ce a cugetat. Dacă nu se va supune, va fi lovit de trupele trimise împotriva lui, „apoi și osânda morții îți va fi grozavă și cumplită, ca unui turburător și amestecător de liniștea locuitorilor". Răspunsul lui Tudor trebuia dat, în soroc de două ceasuri, curierului ce-i adusese scrisoarea boerilor. Adresa avea deci un caracter ultimativ.

Tudor a primit scrisoarea la 3 Fevruarie, dar n'a răspuns decât a doua zi, la 4 Februarie. Experiența îi arătase în ce măsură guvernul poate conta pe fidelitatea trupelor sale și ce valoare pot avea amenințările lui. El discută deci toate punctele din adresa boerilor și le întoarce pe toate împotriva lor.

„Norodul cel amărît și dosădit al acestei ticăloase țări, răspunde Tudor, atât cei de loc, cât și cei străini, văzând că stăpânirea subt care sunt încredințați... i-a adus la cea mai desăvârșită prăpădenie, și, ne mai putând suferi arzimea focului care ne-a pus pe capete, cu toții într'un gând s'au unit și s'au hotărît să se scoale cu mici cu mari și să se adune în orașul cel de căpetenie al țării și, acolo stând, să ceară împărătească milă" [2]. El, Tudor, nu s'a ridicat de bună voia lui, ci „știindu-mă norodul pe mine dintr'alte vremi, că sunt un adevărat fiu al patriei mele, cu silnicie m'au luat a le fi și la această vreme chivernisitor pentru binele și folosul tuturor". Supus cum era, de îndată ce a primit porunca guvernului, „m'am ridicat pe loc ca să plec; iară Adunarea norodului, nu numai că nu m'a lăsat, ci încă subt mare pază m'a pus".

La acuzația că prin mișcarea lui turbură liniștea poporului, Tudor răspunde că, cetind poporului scrisoarea boerilor, „cu un glas răspunseră că aceasta nu este nimic pe lângă tiraniile cele

[1] Textul, în traducere germană, e redat de Hurmuzaki-Nistor, XX, pp. 548—549. — Rezumatul în N. Iorga, „*Domnul Tudor*" pp. 63—64.

[2] Aricescu, II, pp. 50—51. — N. Iorga, *Izvoarele contemporane*, pp. 18—20.

cumplite pe care le pătimesc dela dregători". „Şi când, şi de acum înainte, dregătorii şi ocârmuitorii locului se vor purta tot asemenea şi nu vor îngădui pe norod a-şi cere împărătească milă pentru lipsirea jafurilor şi a tiraniilor, ei sunt hotărîţi ca pe toţi să-i jertfească; pentrucă ei, din multă desnădăjduire, sunt mai bucuroşi ca mai bine să piară cu toţii decât să trăiască precum au trăit dela o vreme încoace".

Tudor termină cu un apel la boeri, să se facă „patrioţi adevăraţi, iar nu vrăjmaşi ai patriei, precum aţi fost până acum"; să oprească pornirea armelor împotriva norodului şi să imite pilda strămoşilor lor, adică „să vă învoiţi cu norodul la cererile ce face, pentrucă ei nu cer vreun lucru necuviincios sau care să nu fi avut, ci cer o dreptate care poate fi D-stră de mare folos" [1].

Insfârşit, boerii caută să bată pe Tudor cu propriile sale arme. Ei îşi aduc aminte de „câtă slujbă şi vrednicie au arătat după vremi tagma pandurilor din cele cinci judeţe de peste Olt, încât putem zice că, în multe rânduri, s'au cunoscut izbăvitori şi apărători ai ţării de relele şi nevoile ce o înconjuraseră, cu chiar primejdia vieţii lor". Boerii pământeni au dorit ca aceste servicii să fie răsplătite „cu facere de bine şi privilegiuri din partea Stăpânirii, potrivit cu slujba şi cu vrednicia fieşte-căruia"; când pandurii au fost aruncaţi în dăjdie, ei s'au adresat cu rugăciuni către Domnii oblăduitori ai ţării ca să-i scoată din dăjdie şi „să-i mângâe pentru slujbele şi ostenelile lor, rămânând tot în starea ce au fost mai nainte". Alexandru Suţu era tocmai să dea curs cererii lor, când s'a îmbolnăvit şi „au rămas treaba nepusă în lucrare". Acum că oblăduirea ţării a rămas în seama lor, boerii „cu sfat de obşte au chibzuit cu cât mai în grab să-i izbăvească de sub jugul dăjdiilor". Divanul a dat deci ispravnicilor ordin ca toţi pandurii din judeţ, care vor fi fost în slujbă după vremi, să fie scutiţi de dăjdii în veci şi să li se aducă la cunoştinţă această poruncă [2].

Dar toate măsurile de pacificare luate de guvern s'au dovedit ineficace. Garnizoanele dela Strehaia şi Motru s'au predat după un simulacru de rezistenţă. Trupele guvernului au trecut de partea răscoalei. „Costi, trăgând de-a dreptul la casa sa în judeţul Gorjul, unde locuia de mai mulţi ani, au lăsat cu totul

[1] Iorga-Dârzeanu, pp. 32—34. — Aricescu, II, pp. 52—54.
[2] Aricescu, II, pp. 57—58.

în nelucrare poruncile ce i se dăduse de Divan'' [1]. Stolnicul Barbu Viişoreanu, trimis cu 20 de Arnăuţi ai Curţii în judeţul Mehedinţi ca să strângă câţi panduri va putea, abia ajuns în Gorj, „s'a întors la casa lui fără nicio ispravă'' [2].

Dintre căpitanii trimişi împotriva lui Tudor, unul singur şi-a luat misiunea în serios: stolnicul Dinu Bălteanu, ispravnicul de Gorj, numit în locul lui Oteteleşanu. Bălteanu venise cu o ceată de panduri la Coţofeni, în ajutorul Arnăuţilor stăpânirii. Dar, „simţind duhul capilor'' şi încredinţându-se de complicitatea lor cu Tudor, fugi noaptea la Târgu-Jiu, unde întâlni pe slugerul Costi, cu 200 panduri, şi înştiinţă Divanul din Bucureşti de toate constatările ce făcuse. El ar fi fost primul care revelă stăpânirii secretul conspiraţiei şi trădarea căpeteniilor Arnăuţilor [3].

Informat de acţiunea lui Bălteanu, Tudor trimise pe Dumitru Gârbea la Târgu-Jiu, cu 400 de panduri, „ca să spargă gaşca boerilor greciţi'' ce intrigau acolo împotriva lui. Dinu Bălteanu, colegul său Gheorghe Văcărescu, slugerul Costi şi alţi boeri au căutat să scape fugind în munţi. Dar aproape de mănăstirea Lainici au fost ajunşi din urmă de Gârbea şi, afară de cei doi ispravnici, au fost prinşi toţi şi închişi în mânăstirea Tismana, iar cei două sute de panduri ai lui Costi au fost încorporaţi în armata lui Tudor [4].

Inaintarea lui Tudor şi defecţiunea trupelor guvernamentale au produs panică la Craiova. Oraşul a început „a se sparge''. Alarmat, Divanul se adresează, la 31 Ianuarie, ocârmuirii din Bucureşti cu cererea să întâmpine, cu orice mijloc, întinderea răzvrătirii. Boerii ocârmuitori răspund, la 2 Februarie, printr'o severă mustrare pentru „lucrurile nesăbuite şi pline de micşorime de suflet'' ale Craiovenilor şi-i îndeamnă să se înarmeze „cu chipul cel mai bărbătesc şi înţelept... Aicea tot ce trebuia să se facă s'a făcut cu prisos'' [5].

III. — *MISIUNEA VORNICULUI NICOLAE VĂCĂRESCU*

Comitetul provizoriu şi boerii de obşte hotărăsc totuşi să trimită împotriva lui Tudor pe toţi Sârbii şi Bulgarii aflători

[1] Iorga-Cioranu, p. 236.
[2] *Ibidem*, p. 237.
[3] Fotino, p. 27.
[4] *Ibidem*, pp. 27—28.
[5] Iorga-Dârzeanu, p. 25.

în slujba Statului. Căpitanii Iordache Olimpiotul, Ioan Farmache şi Hagi Prodan, consideraţi ca cei mai devotaţi şi mai viteji, au fost însărcinaţi cu conducerea expediţiei. Odată cu ei au plecat Deli-Başa Mihali, Tufecci-Başa Bozin şi Buluc-Başa Ghencea, cu o sută de oameni. Plătiţi înainte şi aprovizionaţi cu toate cele necesare, ei au fost expediaţi cu poşta pentru a se uni cât mai repede cu trupele stăpânirii din Oltenia.

Comandant suprem al tuturor acestor trupe a fost orânduit Vornicul Nicolae Văcărescu, pe care Divanul îl ştia „cu durere de patrie, cu iscusinţă şi cu bune măsuri" [1], dar pe care publicul nu-l cunoştea decât ca „bun călăreţ şi bun vânător", deşi îl poreclise „Cocoşatul". El avea să coordoneze măsurile Comitetului provizoriu şi ale Divanului din Craiova şi era înzestrat cu depline puteri pentru a stăvili „turburătoarea mişcare" a lui Tudor. Însărcinarea lui a fost adusă la cunoştinţa Divanului Craiovei, agalelor ogeacului şi pandurilor printr'o adresă din 2 Februarie [2].

In acelaşi timp, „Obştească Adunare a clerului şi a boerilor" se adresează consulului general al Rusiei dela Bucureşti şi-i aduce la cunoştinţă că, „faţă de înaintările uriaşe ce pe tot minutul le face răzvrătitorul", nu mai văd alt leac decât intervenţia armatei turceşti. Adresele către paşalele dela Vidin şi Nicopole fuseseră întocmite şi nu se aştepta decât încuviinţarea consulului pentru a fi expediate. Mehmendarul (Comisarul) pentru primirea oştilor a fost numit şi s'au dat dispoziţii pentru constituirea magaziilor de aprovizionare. Consulul Rusiei le anulează pe toate. El arată boerilor că Hatişeriful din 1802 „chezăşueşte ţările amândouă împotriva oricării călcări de hotare". El recunoaşte că hatişeriful admite excepţia de forţă majoră, „când, adică, siguranţa ţării este ameninţată de o primejdie mare şi *după ce stăpânirea a întrebuinţat toate mijloacele localnice spre a o înlătura*"; pe baza scrisorilor Divanului Craiovei, el mai recunoaşte că măsura preconizată de „Obştească Adunare a clerului şi a boerilor" e singurul mijloc de salvare. Dar lasă întreaga răspundere a urmărilor în sarcina Adunării, fiindcă, dacă aceasta ar fi întrebuinţat mai puţină zaveră şi mai puţină întârziere în chibzuirile sale pentru treburile obşteşti, nu s'ar fi ajuns la măsurile extreme" [3].

Boerii au trebuit să renunţe la intervenţia Turciei şi să

[1] Iorga-Dârzeanu, p. 26.

[2] *Ibidem*, pp. 26—27.

[3] Iorga-Dârzeanu, pp. 29—30. — Textul în Hurmuzaki-Nistor, XX, pp. 537—538.

ia ei măsurile cerute de împrejurări. Cea mai urgentă era să se înlăture frica şi bănuiala de primejdie din sufletul Bucureştenilor. Căminarul Sava, Serdarul Iordache şi căpitanul Farmache au fost însărcinaţi cu paza ordinii în capitală şi, pe lângă oştirea orânduită, li s'au dat 600 hargiuri, „de tocmit imediat din Bulgarii sălăşluiţi în ţară cu familiile şi namestiile lor şi din alţi oameni pe care îi vor cunoaşte vrednici de arme" şi de care se vor face ei înşişi chezaşi răspunzători [1].

Dar, la cererile tot mai stăruitoare ale Craiovenilor, serdarul Iordache şi căpitanii Farmache şi Ianache, cu două sute din cei şase sute de hargiuri adunaţi, au fost trimişi în Oltenia să se unească cu trupele ce erau deja concentrate acolo.

In acelaşi timp, boerii ocârmuitori reiau negocierile directe cu Tudor. Ei trimit pe Paul Macedonski ca să îndemne pe fratele său Dumitru şi pe Tudor să înceteze cu mişcarea lor. Ei adresează lui Tudor şi o scrisoare printr'un lipcan expres. Tonul lor e de dojană şi de ameninţare. „Urmările ce faci sunt urmări răzvrătitoare, iar nu de patriot cum zici, pentrucă turburi norodul. Ii dai în osânda judecăţii ca pe nişte însoţiţi la fapte rele şi, în loc de a-i face bine, precum zici că-ţi este râvna, îi vei aduce mare foc şi peire la cap"... Astfel „din pricină-ţi se vor pricinui omoruri şi vărsare de sânge a creştinilor nevinovaţi". Boerii revendică apoi pentru ei termenul de patriot, cu care Tudor îşi justifica acţiunea. „*Patrioţi suntem noi, căci niciodinioară n'am voit vărsare de sânge.* Şi te hulim, cu osebire într'această vreme, când te faci pricinuitor acestei vărsări, *în vreme ce starea în care te afli nu te iartă să faci acest fel de lucru cu mijlocul pe care-l crezi*" [2]. Ce însemnează aceste cuvinte din urmă? La ce fac aluzie boerii? La condiţia inferioară a lui Tudor, a cărui obligaţie primă e supunerea, şi la ajutorul Rusiei? Naum Râmniceanu vorbeşte în *Istoricul Zaverei* de aluziile lui Tudor la ajutorul Rusiei şi la o înţelegere cu Moldova [3]. Boerii au şi scris Domnului Moldovei şi Mitropolitul Dionisie Mitropolitului Veniamin, dar n'au obţinut decât un răspuns evasiv. Abia după intrarea lui Ipsilanti în Moldova s'au dumirit ei că „relaţia" se referea în adevăr la acesta şi la Mihai Suţu.

[1] Iorga, pp. 30—31.
[2] Dârzeanu, p. 35.
[3] *Biserica ortodoxă română*, vol. XXIII, p. 427.

Tudor a răspuns prin Pavel Macedonski, care a făcut boerilor şi un raport verbal asupra misiunii sale. Tudor cerea, „prin graiul trimisului său", trei lucruri pentru a înceta orice mişcare :

1. „Incetarea cu desăvârşire a mâncătoriilor din ţară ;

2. „Despăgubire pentru locuitorii ce s'au nedreptăţit" ;

3. „Garanţii de imunitate pentru el şi pentru cei de pe lângă dânsul, şi plata unora din oamenii săi" [1]. Până la primirea răspunsului, Tudor „va sta pe locul în care se află, fără a se mişca măcar cu o palmă".

In ceeace priveşte „despăgubirea năpăstuiţilor şi păzirea dreptăţii", boerii se declară cu toţii „într'aceeaşi cugetare" ! Ei hotărîseră deja să trimită cercetători, „pe cari îi şi găsisem din oameni vrednici şi cinstiţi, ca nu numai să cerceteze faţă cu locuitorii şi cu ceice se vor fi aflat în dregătorii, ci încă să şi întoarcă înapoi celor ce vor fi năpăstuiţi jafurile ce vor fi cercat. Dar s'au poprit această lucrare, din pricină că ai turburat satele şi tahturile dregătoriilor cu amăgiturile ce ai pus în lucrare. Indată însă ce îţi vor înceta netrebnicele urmări, să ştii că o asemenea urmare negreşit trebue să se facă, pentrucă o cere iubirea de dreptate". In ceeace priveşte garanţiile de amnistie, boerii socotesc că e mai bine să aştepte sosirea caimacamilor noului Domn. Atunci i se va trimite încredinţarea în scris, printr'un trimis anume [2].

Condiţiile derizorii pe care Tudor le-a prezentat ocârmuirii ar denota o enormă naivitate, dacă ar fi sincere. Ele lăsau intact regimul împotriva căruia pretindea că s'a ridicat. O anchetă ordonată şi executată de beneficiarii regimului şi o vagă promisiune de amnistie aveau oare să dea satisfacţie miilor de ţărani spoliaţi şi maltrataţi care s'au ridicat la chemarea lui Tudor cu strigătul „Trăiască dreptatea ?" Dar este evident că Tudor negocia pentru a câştiga timp, în vederea sosirii lui Alexandru Ipsilanti şi a oştilor ruseşti. Iar sentimentele boerilor ocârmuitori se văd lim-

[1] Anaforaua boerilor către Scarlat Calimah la Iorga, *Izvoarele*, p. 43. In răspunsul lor către Tudor, boerii rezumă în două puncte cererile acestuia : „Unul că, supt numire de bun patriot, ceri îndestularea năpăstuirilor ce ar fi cercat locuitorii şi temeinică păzire a dreptăţii ; şi, altul, încredinţare cu jurământ din parte-ne că şi viaţa-ţi va fi sigurepsită şi oarecari folosiri şi drepte împărtăşiri vei dobândi şi vreo câţiva oameni din ceice îţi vor fi alăturaţi cu asemenea căutare se vor privi din partea stăpânirii, şi, până îţi va veni acest răspuns, vei sta pe locul întru care te afli, fără de a te mişca măcar de o palmă" (Iorga-Dârzeanu, pp. 36—37).

[2] Scrisoarea boerilor din 9 Februarie. N. Iorga, *Izvoarele*, pp. 36—38. Arhiva Arhivelor, II, pp. 64—65.

pede din anaforaua lor către Vodă Scarlat Callimachi, din ziua următoare, 10 Februarie, în care Tudor este tratat de „tâlhar", „răzvrătitor", „făcător de rele" şi „vrăjmaş", care trebuie „sfărâmat", la nevoie, cu „preaputernicul braţ al Impărăţiei" [1].

In timpul acestor negocieri, Văcărescu ajunse trupele guvernului la Şerbăneştii Domneşti din judeţul Olt şi-şi continuă drumul împreună cu ele. Dar înainte de a fi ajuns la Craiova, el trimise pe Delibaşa Mihali, Tufecci-Başa Bozin şi Buluc-Başa Ghencea la Coţofeni, cu ordin expres de a se uni cu trupele lui Ioan Solomon şi ale serdarului Diamandi şi de a aştepta acolo, *fără a se mişca*, sosirea lui Iordache Olimpiotul cu restul trupelor.

După instrucţiile boerilor ocârmuitori, Nicolae Văcărescu a încercat — ori s'a prefăcut că încearcă — să dezarmeze pe Tudor prin mijloace paşnice şi apoi să înduplece pe locuitori „a înţelege cu întregime înşelătoarele sale povăţuiri, după care să-şi vină în cunoştinţă şi cei ce până acum s'au întovărăşit relelor sale cugetări" [2]. El a trimis lui Tudor o scrisoare din care acesta n'a înţeles decât că „toate pornirile cele vrăjmăşeşti ale mai marilor noştri, cari le-au pornit asupra patriei, le grămădeşti asupră-mi ;... ci, pre semne, D-ta pre norod, cu al căruia sânge s'a hrănit şi s'a poleit tot neamul boeresc, îl socoteşti nimic ; şi numai pre jefuitori îi numeşti patrie !... Dar dacă este tagma jefuitorilor dreaptă, şi norodul vinovat, cum de nu trimiteţi D-stră şi pe la învecinatele neamuri ca să vedeţi pe cine categorisesc, pre norod sau pre D-stră ?" Tudor închee cu un apel la amintirea părinţilor lui Văcărescu, „care niciodată nu s'au ridicat cu arme de moarte împotriva patriei" şi îl invită la o întrevedere pentru a discuta orânduelile pe care le aşteaptă norodul. „Fiindcă norodul nu cere altceva decât numai o dreptate ce poate fi folositoare şi tagmei boereşti" [3].

Proclamaţiile lui Văcărescu pentru lămurirea norodului au avut acelaşi rezultat : ţăranii continuau să îngroaşe rândurile partizanilor lui Tudor.

Dar când toate pregătirile de luptă au fost terminate şi Văcărescu se pregătea să atace tabăra lui Tudor dela Ţânţăreni, sosi un curier dela Bucureşti cu ordinul de rechemare a lui Vă-

[1] N. Iorga, *Izvoarele*, pp. 38—44. — Aricescu, II, pp. 67—72.
[2] Iorga-Dârzeanu, p. 26. — Aricescu, II, pp. 61—62.
[3] Iorga-Dârzeanu, pp. 47—48. — Aricescu, II, pp. 74—75.

căiescu [1] care, deși ginerele lui Băleanu, afiliat sau cel puțin la curent cu scopurile Eteriei, își luase rolul de pacificator în serios și, cu zelul lui intempestiv, amenința să strice socotelile Eteriștilor din București [2].

IV. — *INSĂRCINAREA VORNICULUI CONSTANTIN SAMURCAȘ*

Guvernul l-a rechemat și l-a înlocuit cu Vornicul Constantin Samurcaș, „unul din membrii cei mai însemnați ai Eteriei grecești". „Om obscur din Constantinopol" [3], Constantin Samurcaș", a venit la București în timpul domniei lui Constantin Ipsilanti, care l-a numit caimacam al Craiovei. In timpul războiului rusoturc din 1807—1812 a ocupat funcția de vistiernic și, pentru serviciile aduse armatei rusești, a fost decorat cu ordinul sfântului Vladimir. „Fiind bărbat cu învățătură și ritorică", ambițios și energic, însurat cu o pământeancă, a urcat repede toată scara onorurilor și s'a menținut în slujbe sub toți Domnii. Vodă Caragea și Alecu Suțu făceau mare caz de talentele lui și îl consultau în toate chestiunile financiare. El avea reputația, pe deplin justificată, de a ști să mulgă și o vacă stearpă. El a cumpărat în 1819, Ciorogârla domnească în care Caragea investise peste un milion și jumătate de piastri.

In 1807, el organizase un corp de 3000 panduri care luptaseră în rândul Rușilor. Relațiile sale cu Tudor Vladimirescu de atunci datează. Samurcaș era în corespondență cu un d. Pignot care-i comunica știri politice din Viena și primea pentru aceasta 2.800 florini pe an. Aceste relații făceau din el o autoritate și în materie

[1] Fotino, p. 24.

[2] După versiunea oficială, Văcărescu ar fi dat ordin trupelor guvernamentale să atace tabăra dela Țânțăreni. Dar la primele focuri, Arnăuții lui Tudor începură să strige : „Incetați cu focurile că suntem toți creștini, și ne-am sculat numai pentru lege și dreptate", Arnăuții din cele două tabere începură a se îmbrățișa, și căpitanii fură siliți să se retragă la Coțofeni. (Iorga-Dârzeanu, p. 51. — Hurmuzaki-Nistor, XX, p. 554). Văcărescu informă guvernul de cele întâmplate, alăturând și scrisoarea primită dela Tudor, și declară că cu trupele ce are nu poate ține piept rebelilor. Mai verosimil e că și Nicolae Văcărescu era eterist. El a rămas la București, a semnat petiția boerilor către Rusia și Cartea de adeverire dată lui Tudor. (C. Aricescu, II, pp. 128 și 133). Dimitrie Macedonski, la intrarea sa în București, la casa lui a tras. (Hurmuzaki-Nistor, XX, p. 577).

[3] Hurmuzaki-Nistor, XX, pp. 512—513. — Naum Râmniceanu, *Istoricul zaverei* (*Bis. ort. rom.*, XXIII, p.p. 428—429. — D. Bodin, *Tudor Vladimirescu și Constantin Samurcaș* (*In amintirea lui C. Giurescu*, București, 1944, pp. 157—165).

de politică externă. Însărcinatul de afaceri al Rusiei la Constantinopol, baronul Strogonof însuşi, îl aprecia destul pentru a se ţine în relaţii permanente cu el.

Samurcaş fusese în şase rânduri caimacam al Craiovei, cunoştea foarte bine „firele hălăduitorilor acelor părţi" şi se zicea în stare să restabilească ordinea prin mijloace paşnice, fără vărsare de sânge. El era înzestrat cu depline puteri şi ducea şi carte deschisă de iertăciune pentru Tudor [1].

Samurcaş anunţă că a intrat în tratative cu Tudor îndată ce sosi la Craiova, dar că exigenţele acestuia sunt atât de exagerate încât nici nu îndrăzneşte să le spună, sigur fiind că nu vor fi primite. Tudor cere anume, în afară de 70.000 piaştri, pe care îi reclamă de mai mult timp dela guvern, o sumă enormă ca despăgubire pentru sine şi pentru ai săi [2]. Samurcaş ceru Divanului să-i trimită prin curier expres 172.000 taleri, fără altă explicaţie. Boerii ar fi amânat, după obiceiul lor, trimiterea banilor, dacă Pini n'ar fi făcut presiune asupra lor [3]. Aşa, s'au executat şi, la 25 Februarie, i-au trimis 102.000, iar a doua zi restul de 70.000 lei. „Dar, adaugă Dârzeanu, se vede că, cu un chip de farmasonie fiind izvodirea acestei turburări, nicio ispravă nu s'a făcut" [4].

In adevăr, rezultatul misiunii lui Samurcaş n'avea să fie decât să întărească poziţia lui Tudor, punându-i la dispoziţie bani şi trupe noui — tocmai pe acelea care erau menite să-l combată. Imediat după sosirea sa la Craiova, Samurcaş a intrat în corespondenţă cu Tudor şi i-a trimis 90.000 lei prin Hagi Prodan, care a şi rămas de atunci în tabăra răsculaţilor. Samurcaş a expediat apoi pe căpitanii Iordache şi Farmache la Coţofeni, pentru a se uni cu trupele de acolo, dar le-a poruncit să nu înceapă cumva lupta înainte de a fi primit instrucţii în acest sens. Toate măsurile de prevedere au fost deci luate pentru ca eroarea dela Motru să nu se mai repete.

Intre Coţofeni şi Ţânţăreni era o distanţă de patru ore. Iordache trecea adeseori, noaptea şi pe ascuns la Ţânţăreni, pentru a se sfătui cu Tudor şi se întorcea la Coţofeni în revărsatul zorilor, după ce, de fiecare dată, lăsa lui Tudor o parte din trupele şi din proviziile sale [5].

[1] Iorga-Dârzeanu, p. 46.
[2] Hurmuzaki-Nistor, XX, p. 555.
[3] M. Popescu, *Op. cit.*, p. 20.
[4] Iorga-Dârzeanu, p. 51.
[5] Fotino, pp. 26—27. — Iorga-Cioranu, pp. 245.

„Insă Tudor, adăugă cu naivitate Cioranu care ne-a păstrat acest amănunt, cu toate făgăduelile ce va fi dat lui căpitan Iordache, în inima sa a rămas fierbinte şi hotărît Român pentru patria sa. Asemenea a adormit Tudor şi pe Fanariotul Samurcaş" [1]. In realitate, totul s'a petrecut după un plan prestabilit. Soldaţii din tabăra dela Coţofeni dezertau noaptea în tabăra dela Ţânţăreni.

Toţi aceia care doreau măsuri energice împotriva rebelilor sperau că lucrurile se vor schimba de îndată ce vor sosi caimacamii domneşti. Poarta era de aceeaşi părere şi, cum Scarlat Callimachi se afla încă reţinut la Constantinopol de negocierile cu Ruşii, se grăbi plecarea celor trei caimacami desemnaţi de Callimachi în persoana lui Costache Negri şi Ştefanache Vogoride pentru Bucureşti, şi a lui Iancu Samurcaş pentru Craiova. Caimacamii au sosit la Bucureşti în ziua de 23 Februarie (7 Martie st. n.) şi au tras de-a dreptul la Mitropolie, unde era sediul guvernului provizoriu [2]. Ei aduceau firmane care-i autorizau să facă apel la paşii serhaturilor împotriva rebelilor.

A doua zi după sosirea lor, ei au ţinut o consfătuire cu boerii asupra măsurilor de luat pentru restabilirea ordinei şi liniştei şi au hotărît să ceară intrarea trupelor turceşti. Dar, deşi hotărîrea a fost aprobată de toţi, aducerea ei la îndeplinire a fost amânată, căci boerii au început să şovăe şi să se gândească la urmări, mai ales că scrisori primite dela Samurcaş lăsau să se creadă într'un aranjament paşnic. La rândul lor, caimacamii, pretextând că nu cunosc încă împrejurările, nu luau nici o iniţiativă, ci stăteau pasivi şi aşteptau ca boerii să dea un răspuns categoric şi unanim cu privire la aducerea trupelor turceşti [3].

Şi mai surprinzătoare a fost atitudinea caimacamilor faţă de o notificare a consulului austriac, Fleischhackl. Acesta trimitea pe cancelarul Udritzky să întrebe pe caimacami ce au de gând să facă în cazul unei crize de guvern, fiindcă el (Fleischhackl) nu va recunoaşte decât guvernul instituit de Poartă, iar dacă acesta va fi răsturnat, el îşi va suspenda funcţia. „Spre marea mea uimire, scrie Fleischhackl, postelnicul Negri a răspuns numitului Cancelar (Udritzky)... că se miră de declaraţia

[1] Iorga-Cioranu, p. 245.

[2] Hurmuzaki, X, p. 112. — Hurmuzaki-Nistor, XX, 5, 555.

[3] Postelnicul C. Vlahutzi către socrul său I. Caragea, la Pisa, Sibiu, 5/17 Martie 1821, în M. Popescu, *Op. cit.*, p. 20.

mea, întru cât el credea că Austria e de acord cu Rusia în tot ce se petrece aici"[1].

Explicaţia acestei stranii atitudini a caimacamilor ne-o dă Doamna lui Mihai Suţu, într'o scrisoare către tatăl ei, fostul Domn Ioan Caragea. „Caimacamii au declarat imediat după sosirea lor la Bucureşti că fac parte din Societate (din Eterie) şi ştiu totul în legătură cu Tudor. Astfel ei au liniştit spiritele. Cine ar fi putut spera ca Negri, Vogorides, Iancu Samurcaş să fie de mult membri ai Societăţii !"[2]... Cazul caimacamilor lui Scarlat Callimachi arată cât de întinse erau ramificaţiile Eteriei şi cu câtă abilitate au fost sabotate toate măsurile preconizate împotriva lui Tudor.

Când a aflat de sosirea caimacamilor[3], Samurcaş s'a întors şi el la Bucureşti (în noaptea de 5 spre 6 Martie) şi, înfăţişându-se Divanului, a arătat că nimic n'a putut săvârşi „nici prin puterea armelor, nici prin dare de bani". Boerii Divanului văzând că toţi Arnăuţii trimişi împotriva lui Tudor s'au unit cu dânsul şi că banii care trebuiau să-l dezarmeze mai mult l-au întărit, au înţeles, spune Naum Râmniceanu, că „Samurcaş a voit să stingă para focului cu untdelemn"[4]. Samurcaş a fost învinuit că jumătate din banii care i-au fost trimişi să cumpere pe Tudor i-ar fi băgat în buzunar. Dar acuzaţia e gratuită, fiindcă chitanţa din 5 Martie prin care a restituit vistieriei suma de 35.887,6 taleri, „din cei o sută şaptezeci şi două mii taleri care s'au trimis Domniei sale la Craiova", ni s'a păstrat[5].

Pentru a dovedi sinceritatea eforturilor sale, Samurcaş prezentă Divanului corespondenţa ce avusese cu Tudor[6] şi un

[1] Hurmuzaki-Nistor, XX, p. 570.

[2] M. Popescu, *Contribuţiuni documentare*, p. 19.

[3] Hurmuzaki-Nistor, XX, p 557.

[4] *Bis. ort. rom.*, XIII, p. 344.

[5] Em. Vîrtosu, *1821*, p. 65.

[6] Naum Râmniceanu afirmă, în legătură cu misiunea lui Samurcaş, că acesta, după ce s'a întors la Bucureşti, „fără nicio ispravă, zicând că neputând să întoarcă gândul lui Tudor, a dat banii unui Hagi Prodan, Sârb de lângă Teodor, fiindcă i s'a făgăduit să omoare în taină pe Teodor, şi încredinţă Samurcaş pe boeri că negreşit se va omorî Teodor în puţine zile şi se va întemeia obştească liniştе". (*Biserica ort. rom.*, XIII, p. 343).

Intr'o scrisoare din 28 Februarie, adresată unui mare boer, care deşi nu e numit, e fără îndoială Constantin Samurcaş, Tudor se plânge că boerul, după ce l-a invitat să vină la Craiova, a trimis pe Hagi Prodan să-l omoare pe el, pe Tudor, şi să-i năimească oamenii pentru căimăcămie, plătind, noaptea, câte 250—260 taleri de fiecare Arnăut şi câte 500—600 taleri de fiecare ofiţer. Com-

rezumat al propunerilor pe care acesta i le făcuse. Fotino le-a rezumat în cinci puncte :

1. Boerii veliți ai Divanului să intervină, prin anafora către Poarta otomană, pentru desființarea obiceiului de a se trimite Domni numai dintre străini și pentru restabilirea dreptului de a se alege Domni dintre pământeni, „ca, odată cu aceasta, să înceteze grelele dăjdii și nesuferitele împilări făcute de dânșii asupra țării".

2. O armată de 12.000 să se organizeze, pe cheltuiala țării, pentru menținerea ordinei și liniștei interne.

plotul ar fi fost denunțat de un Sârb devotat lui Tudor. Cercetările ar fi descoperit la Hagi Prodan „contractul" încheiat între acesta și boeri, și, fără intervenția „becherilor", Hagi Prodan ar fi fost făcut bucăți de norodul înfuriat. (N. m. Vîrtosu, *Pagini de revoltă* Ed I, pp. 43—45).

Se poate întemeia pe aceste date acuzația de încercare de asasinat adusă lui Constantin Samurcaș și pretinsului lui complice, Hagi Prodan, cum a făcut-o D. Bodin ?. Zvonul a circulat și la București, în legătură cu misiunea lui Samurcaș și Fleischhackl l-a consemnat în raportul său din 17 Martie. Vornicul Samurcaș, scrie Fleischhackl, a sosit noaptea târziu dela Craiova la București, fără să fi putut duce la îndeplinire planul, pe care, *după propria sa mărturisire*, îl formase de a prinde sau omorî pe Tudor și pentru executarea căruia primise dela guvern, la cererea sa, 170.000 lei. Planul n'a izbutit fiindcă șefii Arnăuților, Iordache și Iamandi, au trecut de partea răzvrătitorului, cu trupele lor cu tot (Iorga-Hurmuzaki-Nistor, XX, pp. 569 — 570). Tot Fleischhackl notează că la București lumea era încredințată că cei 150.000 piaștri (în realitate 172.000) ceruți de Samurcaș aveau să servească lui Tudor pentru a pregăti unirea trupelor sale cu Eteriștii care veneau din Moldova (*Ibidem*, p. 562, Cf. *Supl.* I[4], p. 314).

Un alt observator străin, Popovich, scrie că boerii ar fi amânat, după obiceiul lor, trimiterea banilor ceruți de Samurcaș, dacă n'ar fi fost siliți de o autoritate mai mare, adică de Pini (M. Popescu, *Contribuțiuni documentare*, p. 20). Trebue să amintim că Nicolae Văcărescu a fost rechemat și înlocuit de Samurcaș tot în urma intervenției lui Pini. Care era scopul acestei manevre? Să pună la dispoziția lui Tudor o sumă mai mare de bani scoși chiar din vistieria Statului. Pentru aceasta era nevoie de un maistru în diplomație ca Samurcaș. Povestea cu omorul e una din farsele de care abundă istoria Eteriei.

De remarcat că niciunul dintre intimii lui Tudor, nici Cioranu, nici Chiriac Popescu, nici Izvoranu nu știu nimic de încercarea lui Hagi Prodan, deși fapta lui stârnise furia norodului, care era să-l linșeze de nu interveneau Sârbii lui! De altfel nici Naum nu credea în povestea cu omorîrea lui Tudor, pe care o declară „minciuni slabe și copilărești" și, după Naum, n'au crezut-o nici boerii. În al doilea rând, Hagi Prodan a fost dintre toate căpeteniile de Arnăuți cel mai intim colaborator al lui Tudor, care i-a arătat și după pretinsul complot, o încredere desăvârșită. La audiența din 4 Aprilie a lui Udritzki la Tudor, Hagi Prodan era de față, deși întrevederea avea un caracter strict confidențial urmărind să sondeze pe reprezentantul Austriei cu privire la o eventuală schimbare de front care să separe mișcarea lui Tudor de a lui Ipsilanti. „Slugerul Tudor și Hagi

3. Dările sătenilor să se fixeze pe şapte ani, fără ca în interval să se mai poată face vreo schimbare.

4. Să se ierte tuturor locuitorilor birurile pe trei ani, afară de obligaţiile ce le au faţă de proprietari.

5. Să se verse lui Tudor 500.000 lei pentru întâmpinarea cheltuielilor militare şi să i se promită că i se vor da şi în viitor sumele de care va avea nevoie pentru susţinerea oştirii sale.

In caz de acceptare a acestor condiţii, Turdor cere să i se dea o declaraţie scrisă şi să i se trimită câte un reprezentant dela fiecare isnaf.

Boerii nici nu socotiră aceste propuneri demne de răspuns. Dar, cuprinşi de teamă, trimiseră Porţii un al doilea arz cerând ajutor pentru înfrânarea mişcării lui Tudor. In acelaşi timp s'au

Prodan, scrie Udritzki, ţinură să exprime din nou faţă de mine asigurarea lor de supunere şi devotament pentru Poartă şi să-mi comunice că ... chiar dacă Tudor şi Prodan ar fi convinşi că Ipsilanti ar fi întreprins acţiunea sa cu voinţa şi conlucrarea curţii imperiale ruseşti, dânşii în nici un caz nu ar face cauză comună cu mişcarea grecească" (Hurmuzaki-Nistor, XX, p. 587). Omul care, după Fleischhackl, era „însoţitorul credincios şi inseparabil" al lui Tudor, pe care acesta îl asocia la planurile sale cele mai secrete, putea fi asasinul plătit de boeri ca să omoare pe Tudor? Şi dacă ar fi fost aşa, Tudor i-ar mai fi acordat încrederea sa, chiar dacă l-ar fi iertat?

D-l Bodin explică prin mărinimia lui Tudor faptul că Hagi Prodan a fost iertat: „Din fericire, complotul a fost descoperit, iar cel ce l-a pus la cale, tratat cu mărinimia şi duhul creştinesc ce înnobilează întreaga vieaţă a Vladimiresculuí". Toţi cei ce au urmărit cariera revoluţionară a lui Tudor ştiu că numai mărinimos şi inspirat de duh creştinesc n'a fost. Bulucbaşii Iova şi Ienciu şi căpitanul Urdăreanu au fost executaţi numai fiindcă au rezistat voinţei lui Tudor.

D-l Bodin mai adaugă că Samurcaş fuge la Braşov la apropierea lui Tudor de Bucureşti. Adevărul e că Samurcaş pleacă la Braşov, odată cu Pini şi cu o seamă de boeri, după dezavuarea mişcării eteriste de ţarul Alexandru şi de teama intrării Turcilor în ţară.

Banii pe care Samurcaş îi primise dela Divan fură în cea mai mare parte trimişi prin Hagi Prodan lui Tudor şi pentru a justifica întrebuinţarea lor s'a inventat povestea asasinării lui Tudor prin Hagi Prodan. Citit cu atenţie, textul lui Naum justifică această interpretare, singura conciliabilă cu tot ceeace ştim până acum despre rolul lui Samurcaş şi Hagi Prodan în mişcarea revoluţionară eteristă.

Scrisoarea lui Tudor n'avea decât rostul de a confirma versiunea lui Samurcaş şi va fi figurat printre scrisorile pe care, după Dârzeanu, Samurcaş le-a prezentat spre justificare divanului. Astfel istoria că Samurcaş ar fi urmărit uciderea lui Tudor prin Hagi Prodan, mai înainte ca Tudor să fi rupt cu Ipsilanti, trebue considerată ca o legendă. In realitate nu era vorba decât de: „Spiegelfechtereyen aus denen Niemand als der Eingeweihte klug werden kann" (Fleischhackl, *Loc. cit.*, p. 582).

întocmit scrisori către paşii dela Serhaturi. Dar consulul rus, prevenit de Samurcaş, opri pe Băleanu şi pe alţi boeri de a semna cererea, şi astfel ocârmuirea a fost silită să renunţe şi de data aceasta la intervenţia trupelor ruseşti.

După capitularea mânăstirii Motru, Tudor nu mai era decât la opt ore depărtare de Craiova, unde nu mai rămăseseră decât divaniţii caimacamului, păziţi de slugile lor. Boerii ocârmuitori se temeau că, dacă şi aceştia ar fi siliţi să fugă, toate judeţele Olteniei ar cădea sub stăpânirea răzvrătitorului.

Pentru a preîntâmpina primejdia aceasta, Divanul Craiovei recurse şi la zabetul Olteniei. La ameninţarea acestuia că va veni singur să-l lovească cu trupe împărăteşti, Tudor răspunde: „Toată raiaua împărătească din această ţară, ne mai putând suferi prăile şi jafurile ce li s'au făcut de către mai marii lor, s'au sculat împotrivă-le". Norodul n'are nicio pricină cu oamenii împărăteşti, nici cu altcineva, de aceea zabetul nu poate să ridice armele împotriva raialei credincioase şi supuse Prea Înaltei Porţi, fără să se expună urgiei Sultanului [1].

La 22 Februarie, Tudor a părăsit tabăra dela Ţânţăreni şi lăsând la o parte Craiova, s'a coborât încet spre Slatina. El îşi potrivea înaintarea după a lui Ipsilanti, cu care era în corespondenţă [2]. In proclamaţia sa din 16 Martie, Tudor pomeneşte de armata lui Ipsilanti, care trebuia să fi sosit, pe sub munte, la Focşani.

Când s'a aflat la Bucureşti că Tudor a trecut Oltul, banii Grigore Brâncoveanu, Grigore Ghica şi Barbu Văcărescu, logofătul Ştefan Bellu şi vistierul Ioan Manu au apucat drumul Câmpinei spre Braşov, urmaţi în curând de vornicii Grigore şi Iordache Filipescu, Constantin Samurcaş, Alecu Ghica şi hatmanul Nicolae Mavru [3].

V. — *CAZUL DELA BENEŞTI*

Spaima lor era în parte motivată de excesele comise de trupele lui Tudor. Cazul cel mai caracteristic este acela dela Beneşti. Vreo opt familii boereşti s'au retras la conacul lui Iordache Oteteleşanu din Beneşti şi s'au întărit acolo de frica unei cete de 73 Arnăuţi ce se desprinsese din oştirea lui Tudor. Când

[1] Aricescu, II, p. 77.
[2] Ilie Fotino, p. 59.
[3] Iorga-Dârzeanu, pp. 55—57.

Costache Samurcaş sosi la Craiova cu misiunea ocârmuirii de a opri înaintarea lui Tudor, boerii dela Beneşti l-au întrebat ce să facă: să rămână la Beneşti sau să fugă şi ei peste graniţă ca alţi boeri. Samurcaş le-a răspuns să n'aibă frică de Tudor, că el nici nu omoară, nici nu jefueşte pe nimeni, dar să se păzească de hoţomanii ce s'au rupt din oştirea lui.

Boerii s'au apucat să facă metereze la ferestre, să ridice zid între stâlpii foişorului şi în clopotniţa bisericii din apropiere. Nici n'au terminat bine lucrările de apărare şi au fost atacaţi. Arnăuţii au împresurat curtea şi au început a trage din pistoale. „Cu rebelii veniră şi sătenii cu topoare şi tăiară câţiva stoburi în dosul grajdului şi sloboziră caii prin curte." Doi Arnăuţi încercară să-i scoată din curte, dar boerii comandară foc şi-i doborîră.

Noaptea, spre Miercuri 23 Februarie, boerii izbutiră să trimită o scrisoare lui Tudor şi să-l cheme în ajutor. A doua zi sosi la conac Hagi Prodan, care, cunoscut fiind ca omul lui Tudor, inspiră asediaţilor destulă încredere ca să i se predea: ei i-au dat armele, caii şi tot ce i-a plăcut din lucrurile lor.

Dar abia a plecat Hagi Prodan la conacul lui Nicolae Oteteleşanu, unde se stabilise, şi sosiră căpitanii Iova şi Ienciu, cu Arnăuţii lor şi cu mulţime de ţărani, care umplură curtea. Cum boerii nu mai aveau arme, Arnăuţii au năvălit în case, i-au jefuit de tot ce le mai rămase şi i-au lăsat numai în cămăşi. Rebelii dădură foc grajdului şi şopronului, sub care strânseseră toate trăsurile ca să ardă lemnul şi să poată lua fierul, şi se pregăteau să facă de seamă proprietarilor, când Tudor sosi la marginea satului şi făcu cunoscut că acela care se va atinge de boeri cu moartea se va pedepsi.

Boerii fură conduşi la conacul lui Hagi Prodan, unde se dusese şi Tudor cu oastea sa, compusă numai din călăreţi. Tudor le exprimă regretul său de cele întâmplate şi-i sfătui să se refugieze la mânăstirea Horezu. El dădu poruncă să li se pună la dispoziţie şase care cu boi şi doisprezece panduri care să-i însoţească până la Horezu, şi le dădu şi 200 lei din punga sa, ca să aibă de cheltuială [1].

După aceea, Tudor strânse pe toţi Arnăuţii şi-i trimise sub escortă la Slatina, la 11 Martie, unde ajunsese şi el, cu Prodan şi Macedonski. Joi dimineaţa, Tudor chemă la dânsul, în casa

[1] Aricescu, II, pp. 77—89. Descrierea lui Iordache Oteteleşanu.

protopopului județului, pe bulucbașa Iova. In odaie, lipită de pereți, era „garda uciderii", compusă din 45 oameni „foarte grozavi", și comandată de Sârbul Chiriac Popescu. Membrii acestei gărzi erau îmbrăcați în haine roșii, înarmați cu puști scurte, cu pistoale și cu iatagane. Mihai Cioranu, aghiotantul lui Tudor, care ne-a păstrat aceste interesante amănunte, spune că „nici când erau trupele pandurilor în marș, nici când staționau la un loc, nimenea n'o vedea, nici nu știa unde se află această gardă, decât numai la execuții de ucideri, atunci ieșea ea ca din pământ și-și împlinea lucrarea poruncită" [1].

Tudor stătea întins pe pat și oferise aghiotantului său Cioranu și comandantului artileriei, Cacaleteanu, care se aflau de-față, dulceață și cafea, apoi trimise să cheme pe bulucbașa Iova. Acesta veni îndată și, cum era foarte înalt și spătos, a trebuit să se aplece ca să poată intra pe ușa strâmtă: „Dar îndată i s'a aruncat șireangul de gât de către garda ce păzea înăuntru și, fiind dezarmat de Chiriac și lungit jos, într'acel minut fu descăpățînat de șeful arătatei garde, în ochii lui Tudor. După aceea, ascunzând trupul sub patul unde ședea Tudor, a trimis acesta de a chemat și pe bulucbașa Ienciu [2], care, cum a intrat în odae, a avut și el tot soarta tovarășului său".

Tudor a poruncit apoi ca, înfipte în pari, capetele celor doi vinovați să fie expuse în vederea întregii oștiri. Iar el, adresându-se pandurilor și Arnăuților, înșiruți în două rânduri, le-a explicat că mișcarea lui nu este îndreptată împotriva boerilor, ci, din porunca împăratului Alexandru, împotriva Turcilor, pentru mântuirea noastră și a întregului neam creștinesc. Deaceea oricine se va deda la jafuri și la omoruri va păți ca Iova și ca Ienciu [3].

Tudor a trimis apoi capetele celor doi căpitani la Bencști să dovedească boerilor că, „deși nu e din sânge de evghenist, tot simte durerile celor evgheniști", și că „cugetul lui n'a fost, nici este a se urma unele ca acestea". El roagă pe boeri ca să pună capetele la răspântii „spre pilda și a altora" și-i informează că

[1] N. Iorga, *Izvoarele contemporane*, p. 258.

[2] In text: *Hristea*. In titlul capitolului: Stoiciu. Deci e evidentă greșală de transcriere. Ex cuția a avut loc la *Slatina*, după Ilie Fotino. Din memoriul lui Iordache Oteteleșanu și din a lui Dumitrache Protopopescu (Aricescu, II, pp. 34—47 și 77—89) rezultă că faptul s'a petrecut la *Otetelișl*. (Cf. V. Papacostea, *Ilie Fotino*, *Loc. cit.* p. 105).

[3] Aricescu, II, p. 91.

le trimite toate lucrurile ce s'au putut găsi la tâlharii ce i-au jefuit.

Exemplul a impresionat pe cei ce se înrolaseră în „oastea izbăvirii" numai pentru a prăda. Maiorul Ciupagea, Protopopescu şi alţi unsprezece, toţi parte boerească, văzând capetele celor executaţi de Tudor, au fugit peste Olt şi au prins doi zapcii, cărora le-au luat caii, armele şi „vreo trei-patru mii de lei". Apoi, aflând că un căpitan, anume Barbu Ţapu, şi vreo 15 panduri, vin dela Câineni, unde au ţinut drumul la mulţi boeri şi i-au jefuit, maiorul Ioan Ciupagea le-a propus să le ţină calea : „că acum e vremea ; că cum au luat alţii dela noi, să luăm şi noi dela ei". Şi aşa au făcut : „I-au luat în puşti, dinainte şi după urmă" şi i-au prins pe toţi, şi le-au luat tot ce jefuiseră : „cai, arme, argintării, haine boereşti şi banii". Apoi Protopopescu s'a întors acasă, unde a fost atacat de alţi panduri : *„că aşa era vremea, pe împuşcat"* [1].

La 11 Martie, Tudor ajunse la Slatina şi se opri câteva zile acolo pentru a aştepta trupele căpitanilor Iordache, Farmache şi Solomon. Acolo se hotărî ca Tudor, Iordache şi Farmache să meargă la Bucureşti, iar Solomon să se întoarcă la Craiova şi, cu trupele ce i se vor pune la dispoziţie, să împiedice intrarea Turcilor în Oltenia. Încă de a doua zi Ion Solomon se întoarse la Craiova, întâi mânăstirea Jitianu şi lasă la Craiova o ceată de panduri, iar el cu grosul trupelor sale aşează tabăra lângă Craiova [2].

Iordache şi Farmache, au fost trimişi înainte, pe două drumuri diferite, pentru a tăia boerilor calea de retragere din Bucureşti [3], primul a luat-o prin Piteşti şi Găeşti, al doilea prin Talpa şi Vadulat. Cetele lor de Arnăuţi comiseră, în tot cursul drumului, cele mai mari excese : violuri, jafuri, tâlhării, spargeri de biserici, atentate împotriva organelor fiscale şi administrative etc. Arnăuţii lui Iordache Olimpiotul, întâlnind pe vistierul Ştefan Bilciurescu, ieşind cu soţia sa din satul Clejani, l-au dat jos din căruţă, i-au luat tot, lăsându-l pe el şi pe nevasta lui, numai în cămăşi. Ceilalţi, trecând prin Piteşti şi prin Găeşti, au luat tot ce au găsit : „cai, arme, borfe, bani". Apoi s'au abătut pe la Târgovişte, unde au stors dela ispravnici o sumă de bani,

[1] Aricescu, II, pp. 37—38.

[2] Biografia polcovnicului Solomon, p. 16. — Aricescu, I, p. 140.

[3] *Rapoarte consulare engleze*, I, p. 457.

şi au jefuit tot ce au putut. In sfârşit, coborând spre Bucureşti, au prins pe zapciii plăşii Cornăţelul şi i-au despoiat de tot. La moşia Şanţurile au jefuit casa clucerului Iordache Deşliu luându-i şaluri, argintărie, cai, arme şi bani... La moşia Cârsteasca au jefuit pe Fundăţeanu şi l-au bătut de moarte; în satul Sandagiu, au jefuit pe Bujoreanu şi pe bejenarii ce se refugiaseră acolo [1].

De îndată ce au ajuns la Bucureşti, Arnăuţii au cerut să li se plătească solda. Vornicul Gheorghe Filipescu le-a răspuns că Vistieria e goală, fiindcă prin toate judeţele încetase plata dăjdiilor. Arnăuţii nu vor să audă de nimic; dela sosirea lui Ipsilanti în Moldova, ei încep să ridice capul, „să se arate cu ursuzlâc" şi să nu mai cunoască nicio stăpânire; ei ameninţă pe Filipescu cu moartea. Acesta cere un răgaz de câteva ore pentru a se sfătui cu Mitropolitul şi cu boerii Divanului şi, profitând de răgaz, se duce cu Samurcaş să se plângă consulului Rusiei. Pini cheamă la sine pe Iordache şi-l mustră pentru faptele Arnăuţilor săi care pot compromite cauza Eteriei [2].

Aflând că Alexandru Ipsilanti a sosit cu Adunarea sa la Focşani, căpitanul Iordache, Delibaşa Mihali şi Aga Ghencea, cu o trupă de 600 oameni au pornit, la 25 Martie st. n., întru întâmpinarea lui şi la 26 dimineaţa au fost la Ploeşti. La apropierea lor, orăşenii, instruiţi de jafurile săvârşite de ei aiurea, se ridică împotriva lor cu arme şi le interzic intrarea în oraş. Ei trec Teleajenul şi, după un scurt popas la Bucov, lasă drumul mare la dreapta şi o iau pe sub munţi la Buzău, pentru a nu se mai expune la primiri ca aceea dela Ploeşti [3].

VI. — *EMIGRAREA BOERILOR*

La vestea intrării lui Alexandru Ipsilanti în ţară, exodul boerilor se înteţi. Alarmate, isnafurile se strâng la Curte, unde erau adunaţi boerii şi caimacamii, şi întreabă de cauza acestor

[1] Iorga-Dârzeanu, pp. 54—55. Acelaşi lucru îl susţine şi Fleischhackl. „Auf dem Lande werden von denen Anhängern des Farmaki, Gentsi Aga und Capitain Iordaki abschäuliche Gräuelthaten verübt. Reisende und ruhige Bewohner werden rein ausgeplündert und sogar Weiber und Mädchen geschändet. Unter den Anhängern des Thodor soll die beste Mannszucht bestehen, in dem dieses Oberhaupt, sichern Nachrichten zu folge, bereits 13 Mann, die Frevelthaten auszuüben sich erlaubten, aburtheilen und erschiessen liess" (Hurmuzaki-Nistor, XX, p. 577).

[2] Iorga-Dârzeanu, p. 57.

[3] Aricescu, după Fotino, I, p. 142.

turburări. Boerii îi încredinţează „cu jurământuri" că nu e nimic şi-i sfătuesc să-şi vadă de treburi, „căci pentru străjuirea şi paza poliţiei sânt întocmite destule puteri". Aşa s'au potolit pentru moment spiritele.

Dar, în fiecare noapte „se strecura dintre haremurile boereşti, ieşind pe taină din politie şi cacerdisindu-se în părţile muntelui". In urma unei falşe alarme că vin Turcii, s'a făcut „mare spaimă şi turburare în politia Bucureştilor; au început, ziua năamiaza mare, a fugi toţi în toate părţile, şi era mare jale să fi văzut femei cu copii în braţe, oameni cu desagi la spinare, alergând să iasă din politie numai cu trupurile... Şi, fiecare încărcând prin care, au ieşit din politie, apucând care încotro au putut, vestind de ce fug, încotro merg şi care le este spaima. Dintre care unii s'au dus la mânăstirea Căldăruşani, unii la schitul Cernica, unii la schitul Ţigăneşti, unii la Ploeşti şi unii la Vălenii de Munte, unii la Câmpina şi alţii la moşiile lor, cercând cu toţii greutatea vremii ce era: noroiu, zăpadă şi ninsori cu ploi amestecate [1]".

Autoritatea centrală n'a fost deci mai norocoasă decât autorităţile locale din Oltenia în sforţările lor de a stăvili mişcarea lui Tudor Vladimirescu. Comandanţii trupelor trimise împotriva lui făceau parte din complot şi au trecut cu trupele lor de partea răscoalei. Iar mijlocul care ar fi putut înnăbuşi instantaneu mişcarea n'a putut fi pus în lucrare din cauza opoziţiei lui Pini, cu care Tudor era în legătură neîntreruptă [2]. Marele vizir, într'o scrisoare către contele Nesselrode, a caracterizat exact situaţia spunând: „Consulul Rusiei... prin diferite demersuri contradictorii pe lângă agenţii guvernului, cu scopul de a nu permite intrarea trupelor Inaltei Porţi în ţară pentru a alunga pe rebeli, a împiedicat multă vreme această intrare" [3]. Tudor Vladimirescu a putut deci să înainteze spre Bucureşti fără să întâmpine cea mai mică rezistenţă.

[1] Iorga-Dârzeanu, p. 54.

[2] „Unmittelbar von dem russischen Consulat begünstiget, welches ununterbrochen von Thodor Wladimiressk Boten erhielt und an ihn absandte". (Hurmuzaki-Nistor, XX, p. 722. Raport din 18 Iunie 1822).

[3] N. Iorga, *Acte şi fragmente*, II, pp. 584—585. Scrisoarea e din 28 Iunie 1821.

CAPITOLUL VIII

MIŞCAREA ETERISTĂ ÎN MOLDOVA

Lumea politică spera că sosirea noului Domn, Scarlat Callimachi, va pune capăt turburărilor din Ţara Românească, când un eveniment mult mai grav s'a produs în Moldova [1].

1. — *INTRAREA LUI IPSILANTI IN MOLDOVA*

In seara zilei de 22 Februarie (6 Martie st. n.) 1821, Alexandru Ipsilanti, în uniformă de general rus, trecu Prutul la Sculeni, însoţit de vreo 20 persoane, printre care fraţii săi Gheorghe şi Nicolae, şi cumnatul său, prinţul Gheorghe Cantacuzino-Deleanul, colonel în armata rusă şi aghiotant al generalului Bennigsen. Pasportul lui Ipsilanti era semnat de contele Nesselrode, ministrul de externe al Rusiei, iar al lui Cantacuzino de Catacazy, guvernatorul Chişinăului [2].

La graniţa Moldovei, Ipsilanti a fost primit de o gardă de 200 Arnăuţi, care l-a condus până la Iaşi, unde a descins la Domniţa Ralù Cantacuzino, mama prinţului Gheorghe [3]. Dar

[1] *The Times*, 11 Aprilie 1821 (*Rapoarte consulare engleze*, vol. III, p. 1).

[2] Hurmuzaki, *Supl.* I[1], p. 316. — *Briefe eines Augenzeugen der Griechischen Revolution*, Halle, 1824, p. 28.

[3] Locul descinderii lui Ipsilanti a dat loc la confuzii, din cauza impreciziunii informaţiilor. Vice-consulul prusian, Harte, scrie că Ipsilanti a fost găzduit „la Domniţa Ralu", fără altă precizare. (Hurm., X, p 110). Dragomanul său, Raimondi, scrie, la 1/13 Martie, că „generalul Ipsilanti locueşte la Galata". (*Ibid.*, p. 115). Iacovachi Rizo spune că Ipsilanti a descins la Marghioala Cantacuzino (*Histoire de la Grèce* etc., p. 188). N. Iorga credea că „Domniţa Ralu" era o Callimachi (Hurm., X, p. 100). Consulul Austriei, Raab, spune că Ipsilanti a fost găzduit la Ralu Cantacuzino (Hurm., XX, p. 556). Precizarea lui Pestel (Hurm., *Supl.* I°), p. 316) că Ralu Cantacuzino era mama prinţului Gheorghe permite a rezolvi chestiunea în sensul lui Raab.

peste două sau trei zile s'a mutat în frumosul palat al tatălui său dela Galata, de unde datează proclamaţia sa din 25 Februarie [1]. Armăuţii şi servitorii domneşti au trecut de partea lui Ipsilanti [2].

In aceiaşi noapte un incendiu a izbucnit în cartierul Podul-Roşu, fără să i se fi putut determina cauza. Deşi focul a fost stins repede, lumea a rămas pe străzi, neîndrăznind să se culce înainte de revărsatul zorilor, parcă ar fi fost cuprinsă de presentimentul unor mari nenorociri. Nu e deloc exclus ca focul să fi fost pus pentru a distrage atenţia publicului dela mişcările Eteriştilor [3].

In noaptea sosirii sale, Ipsilanti avu o întâlnire cu Mihai Suţu în casa postelnicului Iacovachi Rizo. El a dat cele mai categorice asigurări că în urma lui vin 70.000 de Ruşi. Faţă de vice-consulul austriac, Raab, el a declarat că scopul mişcării sale e să libereze Grecia de sub jugul otoman şi că împăratul Rusiei se măgulește cu nădejdea că sforţarea sa de a ridica o naţiune atât de bună şi de veche ca a Grecilor se va bucura nu numai de sprijinul împăratului Austriei, ci şi de al celorlalte Puteri aliate [4].

Ipsilanti a comunicat lui Rizo intenţia sa de a desfiinţa, printr'o proclamaţie, toate privilegiile de clasă din Principatele române. Rizo a obiectat că o asemenea măsură ar ridica împotriva lui toată populaţia Ţărilor româneşti. „Dela prima clasă a boerilor până la târgoveţii oraşelor, dela Mitropolit până la ultimul călugăr, toţi au privilegii. A le desfiinţa, înseamnă a ataca stările cele mai influente, ceeace ar stârni împotriva Domniei Voastre un popor ignorant şi incapabil să aprecieze generozitatea intenţiilor voastre" [5]. Proiectul acesta trebue apropiat de apelul lui Tudor împotriva clasei boereşti: ele făceau parte din tactica revoluţionară a Eteriei.

Ipsilanti se lasă convis de argumentele lui Rizo şi, a doua zi, publică alt manifest tipărit clandestin la Chişinău [6]. El de-

[1] Aricescu, II, pp. 97—98.

[2] Hurmuzaki-Nistor, XX, p. 556.

[3] Hurmuzaki, X, p. 110.

[4] Hurmuzaki-Nistor, XX, p. 556.

[5] Iacovachi Rizo Néroulos, *Histoire moderne de la Grèce*, Genève, 1828, p. 289.

[6] Afirmaţia lui Rizo (p. 290) e confirmată şi de Ch. Bagot, ambasadorul Angliei la St. Petersburg: „I am informed (but of this I have no certain information) that the Proclamation of Prince Ipsylanti is dated from Kichinau, which is within the Russian Territory" (*Rapoarte consulare engleze*, vol. I, p. 448). — G. G. Gervinus, *Op. cit.*, vol. I, p. 183.

clară că nu face decât să străbată Ţările româneşti în drum spre Grecia şi îndeamnă populaţia să-şi vadă liniştită de treburi, fiindcă „siguranţa averilor şi persoanelor va fi garantată". De Turci să nu se teamă, fiindcă vor fi aspru pedepsiţi de „o putere straşnică", dacă ar îndrăsni să calce teritoriul ţării. Ipsilanti renunţa deci la prima lui intenţie de a ridica masele populare şi de a le asocia la mişcarea Eteriei. Această bruscă schimbare arată lipsa totală de reflecţie şi de sens politic a „comandantului suprem". Ipsilanti n'a avut curajul să angajeze populaţia Ţării Româneşti într'o acţiune cu adevărat revoluţionară care să declare războiu privilegiilor boereşti şi abuzurilor administrative şi să deschidă ţăranilor robiţi un viitor mai omenesc. El a rămas deci străin de sufletul poporului şi a jignit şi pe boeri prin atitudinea lui distantă şi rece [1]. Pe lângă aceasta, Ipsilanti mai comitea greşala de a compromite public onoarea ţarului care, la Laybach, tocmai se străduia, împreună cu ceilalţi membri ai Sfintei Alianţe, să înnăbuşe mişcările revoluţionare din Italia, şi silea guvernul rus să-l dezavueze.

La 24 Februarie, Ipsilanti a dat alte două proclamaţii, una către Greci, Moldoveni şi Munteni, a doua către *fraţii* „Societăţii amicale" pe care-i vestea că toată Grecia a ridicat armele şi-i chema să se înroleze în armata izbăvirii [2]. Ipsilanti prezenta răscoala tuturor provinciilor greceşti ca o revoluţie plănuită de mult, pregătită de mai mulţi ani de societăţi secrete şi patriotice şi ajunsă acum la maturitate, ceeace, pentru partizanii Sfintei Alianţe, era un motiv în plus de a o dezaproba [3].

In acelaşi timp când vorbea de ajutorul Rusiei, el prezenta Grecilor, ca o pildă vrednică de urmat, „popoarele Europei care au luptat pentru drepturile şi libertatea lor". „La prima apariţie a legiunilor patriei, continuă el, Grecii vor vedea căzând anticele coloane ale despotismului în faţa drapelelor lor victorioase... Sângele tiranilor va curge ca o jertfă expiatorie şi plăcută manilor unui Epaminonda şi unui Thrasybul, unui Miltiade şi unui Leonida". Un duşman care ar fi voit să piardă

[1] A. Stern, *Geschichte Europas von 1815 bis 1830.*, Berlin, 1913, Vol. III p. 201.

[2] Text în C. Aricescu, II, pp. 92—93. — T. Codrescu, *Uricariul*, V, pp. 90—91 şi 94. — A. Oţetea, *Contribution à la Question d'Orient*, pp. 336—337.

[3] *The Times* din 11 Aprilie 1821. (*Rapoarte consulare engleze*, vol. I, p. 453).

cauza Eteriei în ochii Rusiei şi Austriei n'ar fi putut inventa fraze mai potrivite [1].

In aceiaşi zi, 24 Februarie, Ipsilanti şi Suţu au scris ţarului la Laybach pentru a-l pune la curent cu ultimele evenimente şi a-i solicita sprijinul. Ipsilanti arăta că, împins de datoria către Patrie şi de ultima dorinţă a tatălui său, a ascultat apelul semnat „de şase sute de mii de notabili din toate clasele şi provinciile Greciei" şi s'a pus în fruntea mişcării care tinde să scuture jugul stăpânirii otomane. Anarhia din Imperiul otoman şi războiul Porţii cu Ali-Paşa din Ianina întăresc curajul Grecilor; oştile Sultanului sunt bătute în Epir, Sulioţii şi Parganioţii se întorc liberi în ţara lor; toate provinciile Greciei sunt pline de apărători ai libertăţii: „nici o putere din lume nu va putea opri acest sbor generos al Grecilor!" El îşi exprimă credinţa că Providenţa va ocroti cauza Grecilor şi că Impăratul Rusiei este sortit să pună capăt suferinţelor poporului grec. „Nu respingeţi, Sire, rugăciunile a zece milioane de creştini!" Ipsilanti închee prezentându-şi demisia din toate serviciile M. Sale şi solicitând protecţiunea imperială pentru mama, fraţii şi rudele sale [2]. Scrisoarea era redactată în sensul înţelegerii dintre Ipsilanti şi Capo d'Istria.

Aluzia la războiul Porţii cu Ali-Paşa era o justificare a momentului ales pentru deslănţuirea răscoalei, iar apelul celor „zece milioane de creştini" la protecţia Rusiei reamintea ţarului făgăduelile de atâtea ori reînnoite creştinilor din Imperiul otoman. Era un procedeu indirect de a însinua că scadenţa acestor făgăduieli a sosit. Dar ceeace se putea spune într'un act secret nu se putea trâmbiţa într'o proclamaţie. Deaceea, aluzia manifestului din 24 Fevruarie la sprijinul Rusiei a fost considerat chiar de Ruşi, ca o „profanare" [3].

Tot dela Iaşi, Ipsilanti a scris baronului Strogonof, ambasadorul Rusiei la Constantinopol, aproape în aceeaşi termeni ca şi ţarului, şi a recomandat în modul cel mai insistent consulului general Pini să vegheze ca slugerului Tudor Vladimirescu

[1] G. Gervinus, *Op. cit.*, I, p. 184.

[2] A. Prokesch-Osten, *Geschichte des Abfalls der Griechen vom türkischen Reiche im Iahre 1821 und der Gründung des hellenischen Königreiches.* Wien, 1867, vol. III, p. 61—62.

[3] Expresia e a lui Strogonof. Cf. A. Oţetea, *Contribution à la Question d'Orient*, p. 335. — N. Iorga, *Acte şi fragmente*, II, p. 567.

să nu i se clintească nici un fir de păr în cap [1]. Recomandaţie de prisos, cum am văzut.

Scrisoarea Domnului Mihai Suţu către ţarul Alexandru respiră mai puţină încredere decât a lui Ipsilanti. El roagă pe Impărat să ia sub protecţia sa „o ţară care, în diferite epoci, şi-a datorat salvarea şi propăşirea bunăvoinţei M. Sale". Grecii din Moldova s'au pregătit de mult de luptă, ca şi fraţii lor din restul Imperiului otoman, şi el însuşi ar fi alergat în ajutorul patriei sale, dacă Moldova n'ar fi expusă la cele mai mari primejdii după plecarea lui Ipsilanti. „Dezarmarea" Turcilor din Iaşi şi evenimentele din Galaţi, adaugă el către contele Capo d'Istria, ar putea îndemna pe Musulmani să facă irupţie în Moldova pentru a răzbuna pe coreligionarii lor. „Un corp de armată rusesc e indispensabil pentru siguranţa Moldovei", de aceea cere ţarului să ordone generalului Wittgenstein să intre cu trupele sale în Moldova [2].

II. — *ATITUDINEA BOERILOR FAŢĂ DE IPSILANTI*

In aceeaşi zi, Mihai Suţu a convocat pe toţi boerii la spătăria cea mare a Curţii şi, după ce le-a prezentat un tablou al situaţiei, le-a propus să îmbrăţişeze şi ei cauza Eteriei ca, prin acest mijloc, să poată dobândi eliberarea ţării de sub Turci. S'au întocmit adrese către ţarul Alexandrŭ, către baronul Strogonof şi către generalul Wittgenstein, prin care se cerea intervenţia trupelor ruseşti. Boerii erau atât de convinşi de complicitatea Rusiei încât au semnat, fără şovăire, adresele propuse [3].

In acelaş timp s'au săvârşit acte care trebuiau să facă ireparabilă ruptura între Turci şi rebeli. Toate insigniile autorităţii turceşti, ca drapele, tuiuri etc., au fost înlăturate şi înlocuite cu embleme revoluţionare. In noaptea de 23 spre 24 Februarie, Turcii din Beilic, au fost arestaţi, dezarmaţi şi măcelăriţi. Din vreo 70 de Turci câţi se aflau la Iaşi, ca negustori sau soldaţi în garda domnească, numai Baş-Beşli Aga şi doi neferi au scăpat cu vieaţa, refugiindu-se la Curte, şi vreo şapte negustori adăpostiţi la consulatele străine [4].

[1] Hurmuzaki-Nistor, XX, p. 558. „Dafiir zu sorgen, damit Sludgiar Todor Wladimiresko auch nicht ein Haar gekriimmt werde".

[2] A. Prokesch-Osten, III, pp. 63—65.

[3] N. Iorga, *Acte şi fragmente*, II, p. 571.— M. Drăghici, *Istoria Moldovei* II, p. 114.

[4] I. Bianu, *Catalogul manuscriptelor româneşti*, I, p. 644. — Hurmuzaki, X, p. 111. — Hurmuzaki-Nistor, XX, p. 557.

Aceiaşi soartă au avut-o Turcii din Galaţi, ceeace dovedeşte că s'a procedat după un plan prestabilit. La 21 Februarie, deci mai nainte ca Ipsilanti să fi trecut Prutul, Grecii şi Arnăuţii din Galaţi, în număr de vreo 700, se unesc sub conducerea lui Vasile Caravia, şeful poliţiei greceşti [1]—numit tocmai în acest scop !— şi atacă pe Turci care se închid în localul poliţiei şi susţin lupta patru ceasuri. Pentru a le înfrânge rezistenţa, Grecii aduc tunuri de pe vasele din port şi dau foc casei. Toţi Turcii, în număr de vreo 70, sunt măcelăriţi sau arşi. O moschee e profanată şi un iman omorît. Grecii iau apoi cele unsprezece vase turceşti din port şi douăzeci şi opt de tunuri. De teama represaliilor turceşti, mulţi locuitori părăsesc oraşul, şi panica se întinde şi la ţară [2]. In loc de a blama această fără-de-lege, Ipsilanti citează pe Caravia într'un ordin de zi special şi-l înaintează „comandant al primului corp de armată grecesc". „Patria, eu şi *fraţii* suntem mulţumiţi de strălucita D-tale acţiune [3]." Astfel de fapte aveau să trezească ura inexpiabilă a Turcilor şi să înstrăineze Grecilor multe simpatii. Ele aveau să îngrijoreze mai ales pe Moldoveni.

Boerii moldoveni primiseră bine pe Ipsilanti şi-i acordaseră tot concursul atâta timp cât crezuseră în intervenţia Rusiei. A doua zi după sosirea lui, ei s'au dus să-l salute. Iordache Roznovanu, cel mai bogat proprietar al ţării, a jertfit pentru cauza Eteriei 10.000 ducaţi olandezi şi 300 cai cu tot harnaşamentul lor [4]. Mitropolitul Veniamin a înarmat şi echipat pe cheltuiala sa un voluntar eterist, a vărsat 10.000 lei în cassa Eteriei şi a dăruit patru telegari lui Ipsilanti [5]. Ceilalţi boeri au dat cai, arme, provizii şi bani. In câteva zile s'au strâns la Iaşi trei milioane de lei [6].

Dar contribuţiile voluntare s'au dovedit insuficiente pentru a acoperi nevoile unei armate care ducea lipsă de toate. De aceea, Eteriştii au recurs repede la rechiziţii. Ei s'au împrăştiat la ţară, luând dela locuitori cai, boi, arme şi provizii încât nu mai ştiau bieţii oameni unde să se ascundă de groaza lor. Bancherul Andrei

[1] „Dans chaque ville un peu importante, il y a une police grecque et une police turque" (Hurmuzaki, *Supl.* I[4], p. 315).

[2] Hurmuzaki, *Supl.* I[4], p. 315.— *Idem*, XX, p. 557. (Raportul viceconsulului Raab). — Ilie Fotino, I p. 33—34.

[3] Hurmuzaki, XX, pp. 560, 572.

[4] M. Popescu, *Contribuţiuni documentare*, p. 32. (Relaţiunea lui Karl Goll).

[5] C. Erbiceanu, *Mitropolia Moldovei*, p. 106.

[6] Doamna lui Mihai Suţu către tatăl său Ioan Caragea, M. Popescu, *Op. cit.*, p. 18.

Pavli, denunţat că deţine un important depozit din colectele literiei, a fost somat să verse 40.000 galbeni. La refuzul său Arnăuţii i-au închis banca, i-au înconjurat casa şi l'au ţinut sechestrat până ce a vărsat 200.000 lei după unii, 600.000 după alţii [1].

La fel s'a procedat cu recrutările. După informaţiile lui Duca, Pendedeca şi Lassanis, Ipsilanti trebuia să găsească la Iaşi 2000 de voluntari; el n'a găsit decât 250 de Arnăuţi [2]. Grecii din Iaşi şi din împrejurimi, elevii şcoalelor greceşti şi mulţi străini, mai ales Arnăuţi, s'au înrolat de bună voie. Grecii din Odessa au dat un contingent însemnat de voluntari. Ei veneau în cete de câte 200—300, mulţi pe jos [3], după ce şi-au lăsat prăvăliile şi au strâns bani, arme şi muniţii. Guvernatorul Odessei, contele Langeron, a fost atât de alarmat de acest exod, încât a cerut avizul generalului Inzof, guvernatorul militar al Basarabiei. Acesta a găsit că nu e nici un motiv să se refuze solicitanţilor pasportul şi astfel Grecii putură trece în voe Prutul „ca să libereze Grecia de sub jugul otoman" [4].

Eforii au dat proclamaţia că primesc ostaşi cu leafă. Proclamaţia a fost lipită pe toate uliţele oraşului „cu această urmare că s'au curăţit târgul de toţi răii" [5].

Totuşi, până la completarea efectivului mai era. Deaceea a fost nevoie să se recurgă la conscripţie. Servitorii Curţii domneşti, covrigarii, plăcintarii, băeţii de prăvălie, masalagiii, „cei mai răi oameni din Iaşi", au fost înrolaţi cu sila. Toate stocurile de stofă din prăvălii au fost confiscate pentru uniforme, iar croitorii evrei rechiziţionaţi ca să le confecţioneze [6]. Fierarii au fost puşi să fabrice lănci şi suliţe. Toate aceste măsuri arată pe de o parte uşurătatea extraordinară cu care Ipsilanti a pornit să răstoarne Impărăţia otomană, iar pe de alta, încrederea nemărginită în oştile ruseşti care aveau să-l urmeze. Când a trecut Prutul, el n'avea nici bani, nici arme, nici soldaţi. Ţările româneşti trebuiau să i le procure pe toate!

La 27 Februarie s'a celebrat în biserica Trei-Ierarhi un *Te-Deum*. Mitropolitul Veniamin, convocat prin ordin expres

[1] Hurmuzaki, X, pag. 110—112, 115.

[2] *Denkschrift des Fürsten Georg Cantacuzeno* Halle, 1824, p. 144.

[3] M. Popescu, *Op. cit.*, p. 18.

[4] Hurmuzaki, *Supl.* I[1], p. 316.

[5] E. Virtosu, *Despre „Tragodia" vornicului Alecu Beldiman* (*Arhiva Românească*, 1940, IV, p. 137).

[6] Manolache Drăghici, *Istoria Moldovei*, II, p. 123.

pentru această ceremonie [1], a încins pe Ipsilanti cu sabia, după ritualul dela încoronarea Domnilor, şi a sfinţit drapelul revoluţiei eteriste (roşu, negru, alb), care înfăţişa pe o parte chipul împăratului Constantin şi al mamei sale Elena, cu deviza : *Prin aceasta vei învinge* ! iar pe cealaltă parte, un Phoenix, cu inscripţia : *Din cenuşa mea renasc* ! Pe acest drapel, sfinţit de Mitropolitul Moldovei, ostaşii au jurat să lupte până la moarte pentru renaşterea Greciei. In fruntea acestei armate de abia 2000 oameni, Ipsilanti a plecat, la 1/13 Martie, prin Bârlad, Roman şi Focşani, spre Bucureşti.

III. — *DEZAPROBAREA ŢARULUI ALEXANDRU*

După plecarea lui Ipsilanti, Mihai Suţu a continuat, cu aceeaşi energie, recrutarea voluntarilor şi strângerea armelor. In acelaşi timp căuta să menţină ordinea şi să liniştească populaţia, din ce în ce mai îngrijată de întârzierea oştirilor ruseşti. El se plimba zilnic, în trăsura deschisă, pe străzile oraşului, afectând cea mai desăvârşită încredere şi siguranţă [2].

Dar zilele treceau şi armata rusească ce trebuia să susţină acţiunea lui Ipsilanti nu mai venea. Boerii trimit pe consulul rus, Andrei Pisani, cu o scrisoare la generalul Wittgenstein. Acesta răspunde că tot ce poate face e să ceară, printr'un curier special, instrucţii dela St. Petersburg. Pisani mărturiseşte lui Pestel, corespondentul contelui Kisselef, la Sculeni, că nu îndrăsneşte să comunice Moldovenilor răspunsul generalului Wittgenstein, ştiind bine că acest răspuns îi va arunca „într'o mare consternare, ale cărei urmări ar putea fi fuga precipitată a tuturor locuitorilor şi turburări nelipsite în asemenea împrejurări". Pestel l-a sfătuit să arate Moldovenilor că teama lor de năvălirea Turcilor e fără temei, „deoarece Turcii nu vor cuteza niciodată să calce tratatul şi, din moment ce nu-l vor călca, Moldova va fi ferită de vizita lor" [3]. Aşa dar, după ce au încredinţat, în chipul

[1] „Mâine să vii la biserica Trei Ierarhilor pentru ca să săvârşeşti serviciile prestabilite, şi P. S. Ta să nu pretextezi şi ordin, pentrucă la aceste vrând sau nevrând vei merge. Iar aceasta după poruncă". In C. Erbiceanu, *Mitropolia Moldovei*, p. 105. Ordinul acesta, atât de ireverenţios pentru Mitropolitul Moldovei, e al Şefului Eteriei pentru un membru al ei. — Hurmuzaki-Nistor, XX, p. 559.

[2] Hurmuzaki, X, p. 117. — „Depuis le départ d'Ipsilanty, c'est Soutzo lui-même qui fait aller la conscription et qui s'occupe de continuer l'armement commencé par Ipsilanty. (Hurm. *Supl.* I[4], p. 317).

[3] Hurmuzaki, *Supl.*, I[4], pp. 317—318.

cel mai categoric, pe boeri de intervenţia Rusiei, agenţii ruşi căutau să-i liniştească prin sofisme [1].

Dar în curând nici sofismele nu vor mai putea fi susţinute. In ziua plecării lui Ipsilanti, Suţu primi dela ispravnicul de Tecuci veştea că trei sau patru mii de Turci au sosit la Brăila şi că un alt corp de şase mii de oameni e în drum. Boerii care semnaseră adresa către ţarul Alexandru ori se compromiseseră cu Eteriştii se pregătesc să fugă, ceilalţi se tem să nu fie făcuţi solidari cu Suţu. Groaza de represaliile turceşti creşte şi mai mult când se află că ţarul Alexandru a dezavuat acţiunea lui Ipsilanti şi a admis ca Turcia să intre în Principate. Strogonof osândeşte sever conduita lui Pisani şi-i ordonă să părăsească Iaşii cu întreg consulatul [2]. Pisani rupe relaţiile cu Suţu şi se retrage în Basarabia, urmat de un mare număr de boeri [3]. La 28 Martie, el invită, în numele ţarului Alexandru, pe Moldovenii care s'au abătut dela datoria lor de supunere şi de credinţă faţă de Inalta Poartă, să se întoarcă şi „să se supună autorităţii legitime a Puterii suzerane" [4]. De această supunere, împotriva căreia nu încetase a unelti, Pisani face acum să depindă mântuirea şi fericirea Moldovei. In acelaşi timp, Ipsilanti şi partizanii săi, care erau supuşi ruşi, fură invitaţi, sub ameninţarea celor mai aspre sancţiuni, să se întoarcă în Rusia [5].

Răspunsul guvernului rus nu lăsa Domnului şi Divanului decât speranţa în milostivirea Porţii şi asigurarea unui azil pe teritoriul Basarabiei. Impăratul a primit înştiinţarea lui Suţu şi cererea Divanului „cu mare şi vie necăjire". Turburările din Principate, coincizând cu mişcările revoluţionare din Sudul Europei, au reţinut atenţia ţarului, dar ceea ce l-a surprins mai mult a fost atitudinea autorităţilor (adică a Domnului) şi abuzul care s'a făcut de numele Rusiei. „Niciodată această vinovată revoltarisire nu putea să cheme numele Rusiei în ajutor". Strogonof

[1] Iată ce scrie, în această privinţă, Doamna lui Mihai Suţu tatălui ei, la Pisa: „Die russischen Truppen sind gleich nach der Herüberkunft des Ipsilanti am die Ufer des Pruth herab und formiren dort eine Linie von 30.000 Mann. Sie erwarten einen zweiten Befehl, haben aber indess die Ordre sich, sobald ein Türke einen Fuss herüber setzt, herein-zubrechen; die zweite Ordre wird Stunde für Stunde erwartet in dem auch von den zwei Provinzen ein Bericht über die Sache abgeschickt worden ist". M. Popescu, *Op. cit.*, p. 18.

[2] Hurmuzaki-Nistor, XX, pp. 576.

[3] Hurmuzaki, *Supl.*, I°, p. 2—3.

[4] C. Erbiceanu, *Mitropolia Moldovei*, p. 111.

[5] C. Erbiceanu, *Mitropolia Moldovei*, p. 112.

fu însărcinat să declare guvernului otoman că numai el este îndreptățit a restabili liniștea în Principate. „Nici un ajutor nu vi se va da dela armia rusească, și oștile lui Wittgenstein nu vor lăsa locul sălașurilor lor". Tot ce poate face Impăratul Rusiei pentru locuitorii Principatelor e să-i asigure că, dacă se vor supune autorității legitime a Sultanului, nimic nu va fi cruțat pentru a-i feri de urmările la care altfel s'ar putea aștepta și că se va acorda azil în Rusia Domnului și boerilor care nu s'ar simți în siguranță în țara lor [1].

A doua zi, Divanul a fost convocat la Mitropolie pentru a lua act de abdicarea lui Suțu și de adresa lui Pisani. Poporul a fost înștiințat de cele petrecute printr'o proclamație și învitat să păstreze ordinea. „Cocardiștilor" li s'a pus în vedere că, dacă după șapte zile dela plecarea lui Suțu, vor mai fi găsiți în țară vor fi tratați ca criminali de drept comun. Divanul a redactat apoi un memoriu către Poartă în care aruncă toată vina de cele întâmplate asupra lui Suțu. O declarație asemănătoare a fost trimisă pașei din Brăila. Boerii caută un mijloc de a curăți țara de Eteriști pentru a preveni o ocupație turcească [2].

Boerii care semnaseră adresa către țarul Alexandru, temându-se de intervenția Turcilor, s'au grăbit, în frunte cu Mitropolitul Veniamin, să fugă peste graniță. In țară n'au mai rămas decât boerii de mâna a doua și, dintre principalele familii, acelea care n'au putut străbate străjile așezate de Greci pe toate drumurile [3].

Inceputul l-a făcut marele vistier Iordache Rosetti Roznovanu care, după ce a primit vestea că Impăratul Rusiei dezaprobă răscoala grecească, a trecut cu familia sa Prutul. Plecarea primului boer al țării a provocat o panică generală. Cine a avut cai a fugit înspre graniță.

Agentul Austriei, Raab, aleargă la Curte, unde găsește pe Suțu înconjurat de boeri și declară că nimic nu îndreptățește panica, dar cuvintele lui nu mai au niciun efect. Toată noaptea de 27 spre 28 Martie st. v., Raab a fost asaltat de cereri de pasport. Dimineața a căutat să vadă pe Pisani, dar nu l-a mai găsit. După ce adresase nota din 28 Martie (9 Aprilie) către Divanul

[1] *Ibidem*, pp. 112—113.
[2] Hurmuzaki-Nistor, XX, pp. 595—596.
[3] M. Drăghici, II, pp. 115—116.

Moldovei, a trecut Prutul. La Curte, Domnul şi familia lui plângeau [1].

Impresia lui Raab e că emigraţia boerilor urmăreşte în primul rând să oblige pe Suţu să plece şi să-l împiedece a-şi realiza averea ; în al doilea rând să se poată justifica în caz că planurile uriaşe ale Grecilor nu vor izbuti.

Pentru aceleaşi motive, Suţu nu vrea să părăsească ţara şi domnia. El caută să lase impresia că n'a fost înţeles cu Ipsilanti şi că n'are nicio răspundere pentru ceeace s'a întâmplat. Dar puterea lui de rezistenţă e frântă. E foarte abătut, îngrijat de soarta sa şi a familiei sale, încurcat din punct de vedere financiar [2]. Pentru a putea trăi în exil, va fi silit să-şi vândă argintăria.

La 29 Martie (10 Aprilie), boerii în frunte cu Mitropolitul s'au prezentat la Curte şi a cerut lui Suţu să plece. Domnul şi-a dat demisia plângând. Intr'o adresă din aceeaşi zi el anunţă pe chiriarhii şi pe boerii ţării că „din motive cu totul personale" se retrage din domnie şi „lasă vremelniceşte ţara". El se declară nevinovat de turburările ivite după intrarea lui Ipsilanti, „care s'a făcut în faptă stăpân oblăduirii, având lângă sine o putere armată destul de mare". El, Domnul, nu s'a supus decât pentru a feri ţara „de ticăloşiile" pe care o zadarnică rezistenţă le-ar fi adus. El propune, însfârşit, să se constitue „o vremelnicească căimăcămie" din Mitropolit, din episcopi şi din „cei dintâiu boeri halé şi proin", care să justifice ţara înaintea Inaltei Porţi şi să-i câştige milostivirea, după asigurările Sultanului. Aşa s'a sfârşit domnia celui din urmă Domn fanariot în Moldova.

In locul vechii ocârmuiri a ţării s'a instalat administraţia revoluţionară a Eteriei. Pendedeca, care însoţise pe Ipsilanti până la Târgovişte, s'a întors în Moldova ca să strângă trupe [3]. Aci, el s'a instituit guvernator al Iaşilor. Agă al oraşului a fost numit dascălul Hrisochefal, iar ispravnic paharnicul Pomeris.

[1] Hurmuzaki-Nistor, XX, p. 579.

[2] *Ibidem*, pp. 585. — 595.

[3] M. Drăghici, urmat şi de Xenopol şi de Iorga, susţine că guvernul eterist a fost instituit chiar de Ipsilanti, înainte de a fi părăsit Iaşii. Cum ar fi fost posibilă aceasta când Ipsilanti recomanda Moldovenilor pe Suţu ca pe un Principe model? Cârmuirea lui Pendedeca n'a fost posibilă decât după fuga lui Suţu în Basarabia. Aceasta rezultă şi din memoriul lui Gheorghe Cantacuzino (p. 160).

Grigore Rizu a fost orânduit prefect la Botoşani, iar Vasile Caravia guvernator la Galaţi. Arhimandritul Treisfetiteanul, şeful cassei Eteriştilor din Moldova şi filosoful Ştefan, care era profesor la şcoala domnească din Iaşi, exercitau un fel de control moral asupra acestui guvern [1].

Acest sistem de administraţie, „cu sabia în mână, cu mavrofori şi cu Arnăuţi", avea să dea rezultate deplorabile. Jafurile, tâlhăriile şi silniciile se înmulţiră. „Drumurile se împănase de Eterişti, scrie postelnicul Manolache Drăghici, colindând satele după cai, după arme şi după hrană ce stiângeau de la locuitori pentru oastea lor cea în parte compusă de dzi (!), încât nu ştiau oamenii în ţara lor unde s'ar adăposti ca să scape de prădăciuni şi de primejdia vieţii, mult mai sigur fiind care l-au apucat vremea în fundul pădurilor şi în munţi, după turbăciunea volintirilor, decât prin oraşe şi sate" [2].

Pentru a împiedica emigraţia, Eteriştii făceau strajă pe toate drumurile şi opreau pe fugitivi. Astfel vistiernicul Grigoraş Sturdza, care voia să treacă în Austria, a fost prins şi consemnat în dugheana unor Greci, de unde n'a scăpat decât prin intervenţia Domniţei Marghioala [3].

Boerii care n'au avut prilej să fugă peste graniţă s'au trasparte la Botoşani, unde Grecii nu se prea grămădeau de teama Austriacilor, parte la Sud de Bârlad şi la Focşani, în preajma serhaturilor. Printre aceştia erau Vornicul Teodor Balş, vornicul Ioniţă Sturdza, spătarul Petrache Sturdza, boerii Cuzeşti, căminarul Iordache Răşcanu, căminarul Cerchez, serdarul Iancu Stavăr şi alţii [4]. Ei îşi puneau nădejdea de scăpare în intervenţia Turcilor şi au făcut mai multe încercări de a intra în contact cu autorităţile turceşti şi de a disculpa ţara de orice legătură de solidaritate cu Eteria.

IV. — *MIŞCAREA NAŢIONALĂ DE REACŢIUNE IMPOTRIVA ETERIŞTILOR*

După plecarea lui Suţu şi dezavuarea ţarului, boerii rămaşi în ţară au întreprins o dublă acţiune pentru a se justifica în faţa Porţii şi a înlătura bănuiala că şi Moldovenii „au fost hră-

[1] M. Drăghici, *Istoria Moldovei*, II, p. 117.
[2] *Ibidem*, II, p. 118.
[3] *Ibidem*, p. 117.
[4] M. Drăghici, *Op. cit.*, pp. 118—119.

niți în cugetul de răzvrătire al Grecilor". Boerii din Nordul Moldovei s'au strâns la Botoșani, iar cei din Sud la Focșani, „în preajma serhaturilor", pentru a putea, la nevoie, să treacă mai ușor în „Țara nemțească". Ei au hotărît, pe deoparte, să ceară intervenția trupelor turcești, iar pe de alta să organizeze înlăuntru o mișcare de reacțiune națională împotriva Eteriștilor.

La sfârșitul lui Martie 1821 [1], doi boeri din Țara-de-Jos au fost trimiși la pașa din Brăila cu un arz în care arătau sentimentele lor de supunere față de Poartă și cereau ajutor împotriva Eteriștilor. „Raiaua, spuneau boerii, stă în împlinirea datoriilor sale de credință și de supunere și nu are nici cea mai mică participare la aceste neașteptate și neplăcute mișcări".

Pașa a răspuns că raiaua credincioasă n'are să se teamă de nimic, dar că rebelii îndârjiți vor fi exterminați fără cruțare. Pentru a se concerta cu guvernul Moldovei asupra măsurilor de luat în vederea restabilirii ordinei, Pașa cere să i se trimită o delegație de trei boeri mari. Divanul desemnează pe vornicul Teodor Balș și pe banii Ioan Tăutul și Petrache Negri care propun să se unească cu ei și episcopul de Roman, Gherasim. Dar acesta se recuză și, probabil, în locul lui e trimis Ghenadie Russet. Delegația, aleasă la 1 Mai st. n., nu pleacă însă decât după 7 Mai. Drumurile, păzite de Eteriști, erau primejdioase și acesta va fi fost un motiv serios de întârziere. Dar cu siguranță n'a fost unicul. Gherasim al Romanului era Eterist notoriu și scrupulele lui de a negocia cu Turcii au fost cu siguranță împărtășite și de alți membri ai Divanului. Mai târziu, când Farmache, făcut prizonier la Secul, a fost adus la Iași, a declarat că numai boerii și unii prelați sunt de vină că ei (Eteriștii) nu s'au împrăștiat mai de vreme. Raab numește direct, printre aceștii boeri, pe Theodor Balș.

Totuși delegația a plecat și, la 16 Mai st. n., era în drum spre Iași, dar la Fălciu Balș și Tăutul au fost prinși de Eteriști, duși la Iași și închiși la Trei Ierarhi, unde au fost supuși la cercetare de către șefii rebelilor. Dar, în urma înfrângerii Eteriștilor dela Galați, mare parte a acelora dela Iași au

[1] Pentru data și discriminarea diferitelor arzuri moldovenești vezi I. C. Filitti, *Frământări politice și sociale în Principatele române dela 1821 la 1828*. București, 1932, p. 61, 77—80.-Raab scrie la 4/16 Aprilie că „zilele acestea boerii divanului Moldovei au trimis un arz către pașa din Brăila" (Hurmuzaki-Nistor, XX, p. 602).

evacuat oraşul şi cei doi prizonieri dela Trei Ierarhi au fost puşi în libertate [1].

Rezultatul delegaţiei trimise de Divanul Moldovei la Brăila e din cele mai interesante. Paşa a cerut boerilor să dovedească sentimentele lor de credinţă prin acte, care să desolidarizeze întregul popor de mişcarea eteristă [2].

In urma acestei sugestii, Teodor Balş scrie dela Bârlad, clucerului Alexandru Ureche, sameş de Piatra, că „a sosit timpul să se ridice satele din ţinuturile unde nu sunt Greci eterişti şi să-i aducă ispravnicii înarmaţi cu coase, topoare şi orice fel de arme" şi să izgonească pe Grecii care au mai rămas în ţară" [3].

Inştiinţaţi de acest plan prin clucerul Ureche, boerii din Ţara-de-sus s'au întrunit la graniţă, într'un cătun al Svoriştei, cu boerii refugiaţi în Bucovina şi au hotărît „să ridice satele şi să pornească războiu asupra Grecilor puindu-i între două focuri până vor curăţi ţara" [4].

Apelul spătarului Sturdza, ispravnic al judeţului Neamţ, dela 30 Aprilie, „către toţi de obşte neguţătorii şi locuitorii Moldovei" ni s'a păstrat [5]. „Inarmaţi braţul vostru dela cel mai mic, strigă el sătenilor, începând cu orice arme aveţi: puşcă, coasă, lance, topor, şi să mergem, unde ne vom întâlni cu alţi simpatrioţi şi să izgonim numai decât pe tâlharii aceştia din pământul nostru.... Drumul ne va fi drept spre oraşul Iaşi, şi nu mai departe". Căminarul Ştefanachi Gherghel şi paharnicul Gavril Istrati, pornind dela Svoriştea, izbutesc să ridice vreo trei mii de săteni. In frunte cu steagul lor roşu, „semn de războiu şi de moarte", cetele ţărăneşti coboară valea Siretului până la Stănceşti şi pun tabără pe înălţimile ce domină şesul.

La apropeirea lor, locuitorii Botoşanilor s'au înarmat şi, ducându-se la isprăvnicie, au izgonit pe ispravnicul Eteriştilor şi au pus în locul lui un Român, Vârnav. Acest început plin de făgăduinţi n'avu nicio urmare, fiindcă boerii, întruniţi la Botoşani, au lăsat în părăsire cetele ţărăneşti care aşteptau dela ei

[1] Hurmuzaki-Nistor, XX, pp. 613—615, 626, 629.

[2] Erbiceanu, *Mitropolia Moldovei*, pp. 90—101. La întoarcere, Ghenadie Ruset a fost prins de Eterişti şi numai cu greu a scăpat.

[3] V. A. Urechiă, *Istoria Românilor*, vol. X, pp. 102—104.

[4] M. Drăghici, II, p. 119.

[5] Publicat în „*Buciumul Român*", Iaşi, 1875, pp. 65—70. — T. Codrescu, *Uricariul*, vol. XV, pp. 254—256. — V. A. Urechiă, *Op. cit.*, X, pp. 108—109.

„hrană şi povaţă". Lipsiţi şi de una şi de alta, ţăranii s'au împrăştiat pe la casele lor [1]. Privelişte a celor trei mii de ţărani înarmaţi şi strânşi în jurul steagurilor lor roşii, „semn de război şi de moarte", a trezit în sufletul boerilor întruniţi la Botoşani o frică mai mare decât aceea de Eterişti şi de Turci: frica de propriii lor clăcaşi. De aceea, după ce i-au mobilizat, n'au avut dorinţă mai fierbinte decât să-i vadă împrăştiaţi.

După neizbânda acestei încercări, Moldova rămase pradă celei mai cumplite anarhii. Pendedeca, de cum pusese mâna pe administraţia ţării, încasă veniturile Statului prin oamenii săi, sechestră clădirile boerilor dela Iaşi şi dela ţară şi expulsă pe agenţii consulatului austriac. Cetele lui cutreerau ţara, prădau satele, dădeau foc conacelor şi spărgeau mânăstirile unde oamenii cu stare îşi ascunseseră avutul [2]. O ceată de Eterişti atacară casa vice-consulului prusian, Harte, dar fură respinşi cu focuri de arme [3]. Vitele şi lucrurile furate se vindeau la graniţa Bucovinei pe preţuri de nimic: „zece lei boul, cinci lei vaca, un leu oaia", şi toate celelalte lucruri în aceeaşi proporţie. Un număr de boeri refugiaţi în Bucovina se plâng prefectului de Suceava şi cer să se interzică acest trafic scandalos [4]

V — *INTRIGILE CNEAZULUI GHEORGHE CANTACUZINO*

Aflând de lucrurile acestea, Ipsilanti numi pe cneazul Gheorghe Cantacuzino comandant militar al Moldovei, „cu deplină plenipotenţă ca să pună la cale cele de acolo pricini ale patriei şi să aducă cea dintâi linişte". El avea să fie ascultat „ca o altă persoană" a lui Ipsilanti [5]. Dar Cantacuzino avea mai ales să strângă pe toţi ostaşii răsfiraţi în ţară şi să formeze un corp organizat după modelul hierolohiţilor. După calculele lui Ipsilanti, Cantacuzino trebuia să găsească la Galaţi 2600 de ostaşi şi 28 tunuri, la Iaşi 1400 soldaţi şi să primească dela Odessa 3.000.

La 9 Mai, Cantacuzino porneşte la drum, cu intenţia de a lua cu sine la Ploeşti pe Orfano şi pe Duca. Dar amândoi aceştia refuză să-l însoţească, şi la Mizil nu e ajuns decât de 375 de oameni [6].

[1] M. Drăghici, II, pp. 119—121.
[2] *Denkschrift des Fürsten Georg Cantacuzeno*, p. 172.
[3] Hurmuzaki, X, p. 128.
[4] T. Bălan, *Refugiaţii moldoveni în Bucovina*, p. 56—57.
[5] T. Codrescu, *Uricariul*, V, p. 77.
[6] *Denkschrift* etc., p. 155.

La Focşani, e atacat de o ceată de Turci şi numai cu greu scapă prin munţii Vrancei, unde plăeşi şi puşcaşi vrânceni caută să-i taie calea. La 19 Mai ajunge la Bacău şi a doua zi la Iaşi. Intr'un manifest, cu data de 19 Mai, el anunţa măsurile de ordin „politicesc" pe care le va lua pentru a curma abuzurile Eteriştilor răsleţiţi de trupul cel mare al armatei [1].

In drum spre Iaşi, el aflase că Galaţii fusese ocupat prin surprindere de Turci şi armata grecească măcelărită sau împrăştiată. La Iaşi, în loc de efectivul scontat, nu găseşte decât pustiul şi pe Pendedeca cu 70 de Albanezi, 50 de Greci şi vreo 70 de Moldoveni şi Ţigani, neînarmaţi şi aproape goi. In loc de 4000 soldaţi, la câţi se aştepta, n'a putut strânge în toată Moldova decât 1000 [2].

Aceeaşi dezordine şi necinste în serviciile intendenţei. Risipa ce se făcea cu aprovizionarea era îngrozitoare. Deşi cneazul Cantacuzino n'avea la Iaşi decât 350 soldaţi se împărţeau zilnic, pentru aprovizionarea acestei trupe, 4000 pâini. La fel cu carnea : în patru zile s'au tăiat 5000 capete de vite ,şi oamenii se plângeau că lipsesc pâinea şi carnea. Căpeteniile îşi împărţeau proviziile şi le vindeau [3].

Afară de aceasta, el a găsit partea de jos a Moldovei cuprinsă de Turci, boerii şi mitropolitul fugiţi peste graniţă, locuitorii îngroziţi de primejdia turcească. La 24 Mai, el lansează un manifest „către toate stările locuitorilor Moldovei", în care caută să liniştească populaţia. Dar manifestul cuprinde şi un plan de reforme, prin care cneazul încearcă, după defecţiunea boerilor, să câştige masele largi ale poporului pentru cauza Eteriei. După ce înfierează pe Mitropolit şi pe boerii pământeni fiindcă, „lăsând pe simpatrioţii lor cei săraci şi slabi fără nicio mângâere, la întâmplări ca acestea, au alergat în ţări străine", el se adresează turmei părăsite de păstorii ei :

„Fraţilor, veniţi întru cunoştinţă, judecaţi care sunt foloasele ce au dobândit pământul nostru, aflându-se sub jugul ocârmuirii otomaniceşti ? Unde sunt dreptăţile noastre ? Toate sunt călcate şi întru nimica socotite !... După toate dar acestea, ce fericire mai nădăjduiţi voi ?... Uniţi-vă împreună cu fraţii voştri ca să apăraţi patria voastră

[1] T. Bălan, *Op. cit.*, pp. 56—57.
[2] *Denkschrift des Fürsten Georg Cantacuzeno*, pp. 173—177.
[3] *Ibidem*, p. 175.

şi să câştigaţi dreptăţile acelea pe care de atâtea veacuri le aveţi pierdute. Nu scăpaţi prilejul acesta, că şi celelalte puteri vor întinde braţul lor ca să sprijinească slobozenia unui popor..... Folosul şi uşurarea voastră, birnicilor, la nişte vremi ca acestea, am socotit a fi de binecuvântată ridicarea scutelnicilor şi de astăzi înainte această numire şi îndatorire va lipsi de asupra voastră, rămâind ca toţi deopotrivă să vă sârguiţi pentru folosul patriei voastre. O dare de bir măsurată este neapărat trebuitoare spre întâmpinarea celor trebuincioase, iarăşi spre al vostru bine. Aceasta dar se va alcătui cu cea mai mare cumpănire şi se va strânge de către dregătorii orânduiţi, cărora cu străşnicie s'a poruncit ca să fie feriţi de orice urmare asupritoare săracilor. Zilele boerescului le veţi împlini întocmai după legiuirile pământului ca să nu rămână pământurile moşinaşilor stearpe" [1].

Reformele cneazului Cantacuzino se reduceau deci la restabilirea „dreptăţilor ţării" (ca la Tudor Vladimirescu), la uşurarea birnicilor prin suprimarea scutelnicilor şi la limitarea abuzurilor săvârşite cu perceperea impozitelor. Incolo, Cantacuzino lăsa neatinsă întreaga organizare socială şi politică a ţării [2]. Cu un astfel de program nu se puteau ridica massele ţărăneşti, mai ales după spulberarea oricărei nădejdi de sprijin din partea Rusiei şi după intrarea trupelor turceşti în Moldova. Acţiunea lui Cantacuzino, condamnată de mai nainte de împrejurări, avea să fie discreditată de atitudinea şefului ei în faţa primejdiei. La apropierea Turcilor, cneazul Cantacuzino şi-a părăsit, fără luptă, tovarăşii de arme şi a fugit în Rusia, iar Moldova a rămas, fără nici o apărare, pradă Turcilor...

[1] V. A. Urechiă, *Istoria Românilor*, X, pp. 110—112. — T. Codrescu, *Uricariul*, V, pp. 78—83.

[2] Cantacuzino îşi luase şi dreptul de a face boeri, „după pilda Domnilor" (Drăghici, II, p. 123).

CAPITOLUL IX

MARILE PUTERI ŞI RĂSCOALA DIN ŢĂRILE ROMÂNEŞTI

Primele ştiri despre mişcarea lui Tudor Vladimirescu au ajuns la Constantinopol puţine zile după numirea lui Scarlat Callimachi ca Domn, probabil la 6/18 Februarie [1]. Poarta nu i-a dat prea mare atenţie, fiind încredinţată că o va putea stăvili prin mijloacele obişnuite: cincizeci de sate distruse prin foc şi sabie şi câteva sute de capete expuse în faţa Seraiului aveau, ca şi în alte împrejurări, să pună capăt răscoalei [2].

1. — *MĂSURILE PORŢII IMPOTRIVA LUI TUDOR VLADIMIRESCU*

Dar „Tudor Vladimirescu şi-a permis să susţină că mişcarea lui e sancţionată de Curtea dela Petersburg şi nu e descurajată de aceea dela Viena" [3]. Poarta a cerut deci Internunţiului şi ambasadorului Rusiei, prin notele verbale din 7/19 Februarie, să dezavueze, în numele guvernelor lor, mişcarea lui Vladimirescu şi să ordone consulilor lor din Bucureşti să coopereze cu Costache Negri şi Ştefanache Vogoride, caimacamii noului

[1] La 7/19 Februarie, Poarta informează pe ambasadorul Rusiei despre aceste evenimente. (Prokesch-Osten, III, p. 81).

Expunerea negocierilor între Rusia şi Turcia, în 1821—1822, se întemeiază în primul rând pe actele diplomatice publicate de A. Prokesch-Osten, în vol. III din *Geschichte des Abfalls der Griechen vom türkischen Reiche im Jahre 1821*. Wien, 1867. Acest volum conţine şi un rezumat al tuturor rapoartelor adresate de baronul Strogonof guvernului său, între 3 Martie şi 9 Iunie 1821, rezumat foarte preţios pentru fixarea evenimentelor petrecute în acest interval de timp decisiv (p. 104—121).

[2] *The Times*, din 24 Aprilie 1821 (după o corespondenţă din Constantinopol), *Rapoarte consulare engleze*, vol. III, p. 14.

[3] Depeşa lui Strangford din 10 Martie 1821. *Rapoarte consulare engleze*, II, p. 435.

Domn, la opera de reprimare. Aceştia erau pe punctul de a pleca spre Bucureşti şi aveau dela Poartă ordinul „de a întrebuinţa toate mijloacele eficace pentru restabilirea ordinei şi pentru asigurarea liniştei locuitorilor, *cu trupele ţării*, fără să fie nevoie de intervenţia trupelor musulmane".

Baronul de Strogonof [1] n'a şovăit să trimită lui Pini scrisoarea cerută de Poartă, asigurând în acelaşi timp pe Reis-Efendi că ţarul va dezaproba „conduita vinovată a lui Vladimirescu şi-l va abandona pedepsei pe care o merită" [2].

In seara zilei de 22 Februarie (6 Martie), Strogonof primi noi rapoarte dela Pini, pe care se grăbi să le comunice Porţii. Ele anunţau întinderea răscoalei lui Tudor. Strogonof se oferi să facă o declaraţie publică „prin care să lămurească spiritele rătăcite şi să lovească cu cea mai înaltă reprobare pe turburătorii ordinei în Principate, deopotrivă de vinovaţi faţă de Rusia şi de Poartă [3]". Această declaraţie avea ca scop să descurajeze acţiunea rebelilor şi să-i facă să depună armele.

Poarta nu răspunde la această propunere, dar a doua zi prezintă ambasadorului Rusiei o notă oficială prin care-i face cunoscut că a dat ordin comandanţilor cetăţilor dela Dunăre să intre cu trupele lor în Principate de îndată ce vor fi solicitaţi de către Caimacami [4].

Strogonof declară, la 25 Februarie (9 Martie), „că măsura e derogatorie, în principiu, tratatelor existente şi nu poate fi admisă, nici măcar ca excepţie, decât de comun acord, şi după o înţelegere prealabilă cu Rusia" [5]. Era un asentiment condiţionat de observarea tratatelor.

In timp ce negocia cu Poarta asupra mijloacelor de a înnăbuşi răscoala lui Tudor Vladimirescu, Strogonof ajuta pe complicii lui Ipsilanti să fugă în Rusia. Inainte de a se fi aflat la Constantinopol de mişcarea lui Ipsilanti, Strogonof primise dela acesta, prin consulul Pini, un pachet de scrisori adresate conjuraţilor din Constantinopol, de rudele lor din Moldova sau din Rusia pentru a-i înştiinţa să fugă. Aceste scrisori puneau pe Strogonof în faţa alternativei de a primejdui pe destinatari pre-

[1] El avea titlul de „însărcinat cu afaceri", dar s'a bucurat de toată autoritatea unui ambasador.

[2] Prokesch-Osten, III, p. 105.

[3] *Ibidem*, III, p. 105.

[4] Nota din 24 Februarie, Prokesch-Osten, III, p. 105.

[5] *Ibidem*, p. 106.

dându-le scrisorile sau de a-i lăsa fără avertisment reținându-le. El le predete Patriarhului cu rugămintea „de a împlini o datorie de umanitate pe care el, ambasadorul, n'ar putea-o face fără să greșească ținta". Cu ajutorul lui Strogonof, prințul Hangerli, Ioan Schina, Nicolae Suțu și alții au putut să fugă la Odessa pe vase rusești [1].

II. — *EFECTUL INTERVENȚIEI LUI ALEXANDRU IPSILANTI*

La 2/14 Martie, Poarta primi vestea intrării lui Alexandru Ipsilanti în Moldova. A doua zi, curierul lui Pini confirmă știrea. Toate sforțările lui Strogonof de a degaja răspunderea Rusiei în tulburările din Țara Românească se năruiau. Evenimentele din Moldova aruncau o lumină nouă asupra mișcării din Țara Românească. Nu mai putea fi vorba acum de complotul unor rebeli care lucrează pe cont propriu, ci de răscoala, de mult pregătită pe solul Rusiei, condusă de un general rus cu legături cunoscute la Curte și urmărind, în numele religiei, emanciparea a zece milioane de creștini din Imperiul otoman. Ipsilanti și Suțu solicitau ajutorul diplomatic și militar al Rusiei ca pe un fapt dela sine înțeles și dădeau astfel consistență svonurilor cu privire la complicitatea Rusiei.

Guvernul otoman se văzu atacat, în mod perfid, prin surprindere, după o secretă și îndelungată acțiune de subminare a autorității sale interne. Răscoala Muntenegrenilor și a Sulioților, fierberea din Bosnia, revolta din Candia, complotul Grecilor din Moreea, mișcarea de independență a Sârbilor, turburările din Țările Românești și atitudinea rigidă a ambasadorului rus în negocierile sale cu Poarta luau, la lumina evenimentelor dela Iași, aspectul unei insurecțiuni generale împotriva Imperiului otoman. Pentru Turcia, ca și pentru restul Europei, mișcarea din Principate nu era decât semnul prevestitor al războiului cu Rusia. Nimeni nu-și închipuia că Grecii s'ar fi putut gândi măcar, fără îndemn și ajutor străin, la un război cu Imperiul otoman [2].

In această situație delicată, pentru a încredința Poarta de buna credință a Curții sale, Strogonof luă inițiativa de a prezenta lui Reis-Efendi rapoartele consulare dela București și scrisorile ce i-au fost adresate de către Alexandru Ispilanți și Mihai

[1] G. G. Gervinus, *Op. cit.*, pp. 182 și 250.

[2] A. Oțetea, *Contribution à la Question d'Orient*, pp. 327—328.

Suţu dela Iaşi şi de a reînnoi Porţii asigurarea dispoziţiilor amicale ale guvernului rus. Poarta a fixat pentru a doua zi, 4/16 Martie, conferinţa cerută de Strogonof [1].

Reis-Efendi a comunicat ambasadorului Rusiei bănuelile Porţii şi probele pe care se întemeiau. Strogonof a respins toate acuzaţiile ce se aduceau guvernului său şi a vorbit de întreprinderea lui Ipsilanti ca de un act de înaltă trădare. El se declară dispus să facă o declaraţie publică de dezavuare a mişcării revoluţionare din Principate şi să dea cel mai sever avertisment supuşilor ruşi care s'ar lăsa ademeniţi de propaganda rebelilor [2]. In acelaşi timp, el asigură Poarta că poate lua toate măsurile pe care le va crede necesare pentru înnăbuşirea răscoalei, adică poate trimite trupe în Principate, şi confirmă printr'o notă oficială declaraţiile verbale făcute în conferinţă [3].

Concesiunea aceasta, de importanţă capitală pentru relaţiile ulterioare ale Rusiei cu Poarta, pe care atât Pini cât şi Strogonof o refuzaseră sistematic până atunci, n'a putut fi smulsă decât în starea de confuzie totală pe care o produsese intrarea lui Ipsilanti în Moldova şi care dădea Porţii dreptul de a pune la îndoială însăşi bună credinţa ţarului.

Poarta n'a aşteptat să i se ofere de două ori ceeace dorea aşa de mult, şi imediat a dat ordin trupelor să înainteze spre graniţă şi amiralităţii de a echipa o escadră puternică [4]. Sultanul a declarat ingrat, rebel şi trădător pe Mihai Suţu şi pe toţi aceia care au luat parte la răscoală. La 24 Martie s'a citit în palatul agăi Ienicerilor firmanul prin care se ordona Ienicerilor să se înarmeze pentru a răzbuna sângele fraţilor lor Musulmani vărsat mişeleşte în Moldova, mai ales la Galaţi [5].

[1] Prokesch-Osten, III, p. 106.

[2] Vezi manifestul, din 22 Martie 1821, în A. Oţetea, *Op. cit.* p. 335. — N. Iorga, *Acte şi fragmente*, II, p. 567.

[3] Prokesch-Osten, III, p. 106. — Strogonof rezumă către ambasadorul Angliei în acelaşi sens rezultatul conferinţei: „The details of this conference, or at least of the share which the Russian Envoy took in it, were supplied to me by that Minister, four days ago.

„They amounted to the most positive and formal assurances, on his part, of the utter want of participation, on the side of Russia, in the affairs of the disturbed Provinces; and to a pressing invitation, or rather demand, that the Porte should immediately send strong reinforcements of troops to that quarter". (*Rapoarte consulare engleze*, I, p. 439).

[4] *Rapoarte consulare engleze*, I, p. 440.

[5] A. Oţetea, *Op. cit.*, p. 328.

Unii membri ai Divanului nu s'au mulţumit cu atâta. Ei au cerut ca toţi Grecii din Constantinopol să fie ucişi, şi numai teama de reprobarea celorlalte naţiuni şi de urmările pe care asemenea orori le-ar fi avut asupra Musulmanilor au împiedicat Divanul să autorize măcelul. Dar patru notabili greci, bănuiţi de complicitate cu Mihai Suţu, şi anume : Scanavi, Manu, Teodor Rizo şi Alexe Fotino au fost decapitaţi şi expuşi timp de trei zile în stradă [1].

III. — *DEZAVUAREA MIŞCĂRII LUI TUDOR*

In aceiaşi zi, 24 Martie, sosi la Constantinopol contele Tolstoi cu depeşe dela Laybach care nu se refereau încă decât la mişcarea lui Tudor Vladimirescu. Suveranii întruniţi la congresul dela Laybach aflaseră, la începutul lui Martie, prin depeşele lui Pini şi prin adresa lui Tudor către împăraţii Rusiei şi Austriei, de evenimentele din Ţara Românească. Motivul întrunirii lor — înnăbuşirea răscoalelor din Italia — avea să le dicteze atitudinea şi faţă de răscoala din Oltenia. Apelul lui Tudor care, în numele religiei, pretindea să facă din ei protectorii unei mişcări revoluţionare în Orient, a fost socotit ca un act de „neruşinare" [2]. Impăratul Rusiei a răspuns prin depeşa contelui Capo d'Istria, din 23 Februarie (7 Martie).

Ţarul vede în evenimentele din Oltenia „o funestă asemănare" cu turburările revoluţionare din Spania şi din cele Două-Sicilii. „In Ţara Românească, ca şi la Madrid, la Lisabona ca şi la Neapol, o mână de soldaţi a deschis scena dezordinilor şi caută să prăbuşească Imperiul în anarhie. Aci şi acolo, revoluţionarii caută să pună mâna pe putere şi să execute planurile lor de subversiune păstrând toate aparenţele unui respect profund pentru autoritatea Sultanului şi afectând o încredere fără margini în justiţia lui [3]... Puterile aliate sunt hotărîte să nu trateze cu ei şi să se împotrivească la progresele răului în măsura mijloacelor lor respective". Impăratul aprobă atitudinea lui Pini faţă de Divan şi faţă de Tudor şi-l autoriză să

[1] *Ibid.*, pp. 329—330.

[2] „Les factieux ont eu l'impudence de réclamer l'appui et l'intervention des deux Empereurs, sous le nom usurpé de la nation valaque". Regele Prusiei către ministrul său la Constantinopol, Laybach, 6 Martie 1821. (N. Iorga, *Acte şi fragmente*, II, p. 566).

[3] Tudor alăturase la cererea adresată ţarului copie după arzul trimis Porţii.

declare că „locotenentul Vladimirescu e degradat din calitatea de cavaler al unuia din ordinele ruseşti şi că nu mai posedă nici un titlu la protecţia Majestăţii Sale Imperiale". Ţarul regretă că Divanul n'a avut curajul să primească trupele pe care i le oferise paşa dela Vidin şi recomandă consulului să stăruie prin caimacami ca Scarlat Callimachi să-şi ocupe cât mai curând postul pentru ca boerii să se poată strânge în jurul Domnului şi să înnăbuşe răscoala fără ajutor străin. „Impăratul reprobă deci tot ceeace s'a întâmplat în Ţara-Românească şi veţi declara că, hotărît să unească sforţările sale cu ale Aliaţilor săi pentru a combate revoluţia, el îi va opune invariabil acelaşi sistem, dacă ar cuprinde Principatele" [1].

IV. — *DEZAVUAREA MIŞCĂRII LUI IPSILANTI*

Dar abia plecase depeşa lui Capo d'Istria către Pini, şi au sosit la Laybach scrisorile lui Alexandru Ipsilanti şi Mihai Suţu din 24 Februarie. După înseşi declaraţiile acestora, nu mai putea fi vorba de un simplu complot, ci de o revoluţie generală, de mult pregătită, care tindea la răsturnarea Imperiului otoman. In afară de aceasta, Alexandru Ipsilanti mai comitea imprudenţa de a vorbi, în proclamaţiile sale, de ajutorul Rusiei.

Membrii Congresului dela Laybach avură impresia că toţi creştinii din Imperiul otoman au ridicat armele împotriva Sultanului şi că „o nouă scenă uriaşă" se deschide Revoluţiei. Împărtăşind convingerea generală că mişcarea revoluţionară din Principate e organizată şi susţinută de Rusia, Metternich se temea ca guvernul rus să nu profite de imprejurare pentru a realiza scopurile politicii sale orientale. Dar atitudinea ţarului, care-i apăru din nou „în toată gloria sa", îl linişti. Alexandru I n'a stat la îndoială să condamne, în termenii cei mai categorici, întreprinderea lui Ipsilanti şi să rupă orice legătură cu el [2].

Dar ţarul nu s'a mulţumit cu această dezaprobare particulară. Sub presiunea cabinetului austriac, el a făcut să se înscrie în oficiosul lui Metternich, *Oesterreichischer Beobachter*,

[1] Text în Prokesch Osten, III, pp. 58—60.

[2] „Aucun secours, direct ou indirect, ne saurait vous être accordé par l'Empereur, car... il serait indigne de lui de saper le fondement de l'Empire turc pour la honteuse et coupable action d'une société secrète... Vous n'êtes plus, ni vous, ni vos frères au service de S. M. Impériale". Prokesch-Osten, III, pp. 65—67.

din 17/29 Martie[1], şi în gazeta elină dela Viena următorul comunicat, reprodus şi de ziarul londonez, *The Times*, din 11 Aprilie 1821.

Ţarul declară că el nu poate considera întreprinderea prinţului Ipsilanti decât ca „efectul spiritului neliniştit care caracterizează epoca actuală şi al inexperienţei şi uşurinţei tânărului prinţ". In consecinţă, ţarul dispune următoarele:

„1. Prinţul Ipsilanti va fi scos din serviciul Rusiei.

„2. I se va face cunoscut că M. S. Impăratul dezaprobă în chip formal întreprinderea sa şi că nu se va putea aştepta niciodată la vreun ajutor din partea Rusiei.

„3. Ordinele cele mai precise vor fi transmise contelui Wittgenstein, comandant suprem al trupelor ruseşti de pe Prut şi din Basarabia, de a observa cea mai strictă neutralitate cu privire la turburările care au izbucnit în Principate şi de a nu lua, sub nici un pretext, vreo parte, directă sau indirectă, la ele.

„4. Aceste hotărîri vor fi comunicate ambasadorului rus la Constantinopol, cu ordinul de a le aduce la cunoştinţa Porţii, şi de a reînnoi, în acelaşi timp, asigurările sincere şi leale care i-au fost deja date cu prilejul răscoalei din Muntenia. Baronul Strogonof va declara anume că politica M. Sale Impăratului este şi va rămâne străină de uneltirile care ar putea ameninţa să turbure liniştea unei ţări oarecare; că orice participare la asemenea mişcări ar fi contrară rectitudinii intenţiilor Impăratului, şi că, în relaţiile sale cu Poarta, M. Sa nu are alt scop şi altă dorinţă decât menţinerea şi executarea strictă a tratatelor existente între cele două Puteri.

„La rândul său, Curtea imperială austriacă a ordonat Internunţiului M. Sale la Constantinopol să se explice în acelaşi sens şi să declare în termenii cei mai liniştitori intenţia serioasă a M. Sale Impăratul de a garanta de orice atingere relaţiile de pace şi prietenie între Austria şi Poarta prin menţinerea inviolabilă a fidelităţii tratatelor"[2].

Răspunsul ţarului la acţiunea lui Alexandru Ipsilanti a sosit la Constantinopol, Vineri, 14 Aprilie. Ţarul însărcina pe baronul Strogonof „să asigure din nou Poarta de sentimentele de mirare, durere şi indignare cu care Impăratul a aflat că prinţul

[1] Fleischhackl către Metternich, 16 Aprilie 1821. (Hurmuzaki-Nistor, XX, p. 599).

[2] *Rapoarte consulare engleze*, vol. III, p. 2—4.

Ipsilanti e în capul insurgenţilor", să arate guvernului otoman scrisoarea destinată lui Alexandru Ipsilanti şi să grăbiască plecarea lui Scarlat Callimachi în ţară. Ţarul îşi exprima convingerea că, „ajuns la faţa locului, învestit cu puteri extraordinare şi susţinut de forţe suficiente"; noul Domn ar putea restabili liniştea în Principate.

Dar — şi această rezervă avea să anuleze tot efectul comunicaţiei ruseşti, — ţarul înţelegea să reducă la această unică măsură iniţiativa Porţii. „Orice altă măsură şi, mai ales, orice măsură violentă, provocând inevitabile reacţiuni, ar aduce cu sine inconvenientele grave pe care le-a atras totdeauna intervenţia exclusivă a puterii publice şi militare în afacerile interne ale Principatelor". Ţarul dezaprobă intervenţia militară a Turciei şi retrage concesia pe care, sub impresia răscoalei lui Tudor Vladimirescu, Strogonof o făcuse Porţii .

In sfârşit, Strogonof e informat că Impăratul Austriei, „împărtăşind vederile ţarului şi formând aceleaşi urări pentru securitatea Turciei, a trimis internunţiului instrucţii asemănătoare celor primite de el" [1].

Strogonof s'a grăbit să le comunice Porţii, aşa cum îi cereau de altfel şi instrucţiile ţarului. Ele n'au produs efectul aşteptat. Credinţa în complicitatea Rusiei era prea adânc înrădăcinată în sufletul Sultanului şi al miniştrilor săi pentru ca o simplă declaraţie s'o mai poată schimba [2].

Poarta interceptase scrisori din corespondenţa contelui Capo d'Istria cu Mihai Suţu şi Alexandru Ipsilanti şi din aceste scrisori se încredinţă că promotorul răscoalei greceşti a fost Capo d'Istria care a asigurat pe Ipsilanti de sprijinul Rusiei. Faptul că guvernul rusesc dezavuează acum mişcarea nu dovedeşte decât că Ipsilanti a ales rău momentul [3]. Trădarea lui Mihai Suţu şi acţiunea agenţilor ruşi din Levant au exasperat spiritul şi aşa extrem de bănuitor al Turcilor. Oriunde izbucneau turburări, Poarta descoperea mâna Rusiei. Influenţa rusească nu creea dificultăţi Porţii numai în Principate, ci şi în Rumelia, Albania, Moreea, Arhipelag şi chiar în capitală. Ambasada rusă dela Constantinopol era centrul intrigilor greceşti. Consilierul de ambasadă Catacazy, cumnatul lui Alexandru Ipsilanti şi fratele guverna-

[1] Capo d'Istria către Strogonof, 14/26 Martie 1821 (Prokesch-Osten, III, pp. 68—70).

[2] Prokesch-Osten, III, pp. 68—70.

[3] *Rapoarte consulare engleze*, vol. I, pp. 439—440.

torului civil al Basarabiei, era în contact permanent cu Grecii din Constantinopol şi în legătură cu cei din Rusia. Un alt consilier, Daşkof, în cursul unei călătorii de inspecţie a consulatelor ruseşti din Levant, luase contact cu şefii clerului şi notabililor greci. Dragomanul Porţii, Constantin Morusi, extrem de rezervat cu dragomanii celorlalte misiuni, era numai amabilitate şi zel faţă de personalul ambasadei ruseşti. Strogonof însuşi era considerat ca un mare prieten al Grecilor. Poarta mai observa apoi că invazia Moldovei a fost pregătită la Chişinău, în casa lui Catacazy, de unde s'a trimis lui Miloş Obrenovici îndemnul la răscoala comună [1].

Pe de altă parte, scrisoarea de dezavuare a ţarului conţinea prea multe menajamente pentru Ipsilanti ca să dea deplină satisfacţie Porţii. Ea cuprindea mai ales un pasaj care putea fi interpretat ca o recunoaştere a dreptului Grecilor de a aspira la o situaţie politică mai bună [2]. In aceste condiţii dezavuarea ţarului avea aerul de a se referi mai mult la momentul ales decât la scopul mişcării.

In sfârşit, „Turcii nu-şi ascundeau deloc surpriza penibilă pe care o aveau văzând că toţi şefii principali ai rebelilor, ca Ipsilanti, Caliarchi, Arghiropulos (vice-consul rus la Galaţi), Vladimirescu, etc. etc., erau indivizi mai mult ruşi decât greci, decoraţi şi întrebuinţaţi de Rusia, bizuindu-se pe protecţia ei şi înşelând poporul prin asigurarea că această Putere ar încuviinţa răscoala lor" [3].

Strogonof răspunse că dacă Rusia ar vrea să declare războiu Turciei nu s'ar folosi de mijloace aşa de josnice; că, deşi promotorii mişcării au aparţinut cândva Rusiei, nu sunt decât tot atâţia emigraţi, împotriva cărora Poarta poate lua toate măsurile pe care le va crede potrivite şi necesare, fără să se expună la reproşul de a fi violat tratatele, dela protecţia cărora rebelii trebue excluşi. In scrisorile interceptate de Poartă, el nu voia să vadă decât plăsmuiri menite să turbure bunele raporturi între Rusia şi Poartă. Ambasadorul confirmă prin notă oficială ceeace susţinuse în Conferinţă [4].

[1] Prokesch-Osten, I, p. 38.

[2] „Il est dans l'homme de désirer l'amélioration de son sort... et plus d'une circonstance inspire aux Grecs le voeu de ne pas toujours rester étrangers à leurs propres destinées".

[3] N. Iorga, *Acte şi fragmente*, II, p. 570.

[4] A. Oţetea, *Contribution à la Question d'Orient*, p. 328.

V. — *REACȚIUNEA PORȚII*

Reis-Efendi acceptă explicațiile lui Strogonof, dar cere, ca dovadă a sincerității lor, extrădarea rebelilor refugiați în Rusia, dreptul de a vizita vasele navigând sub pavilion rusesc, pentru a împiedica fuga persoanelor compromise în complot, și o declarație solemnă prin care țarul să dezaprobe mișcarea eteristă [1]. Afară de extrădarea transfugilor, Strogonof primi toate condițiile Porții : declarația solemnă de reprobare, dreptul de vizită (cu condiția să se aplice tuturor vaselor trecând prin Strâmtori) și, ceeace costă mai mult pe Ruși, intervenția trupelor otomane în Principate. Chiar și în chestia transfugilor, Strogonof promise să refere cât mai favorabil. El refuza însă tocmai lucrul la care Poarta ținea mai mult : extrădarea transfugilor. Ea se văzuse trădată de oameni în care își pusese toată încrederea, pe care-i copleșise de favoruri și de atenții. Sufletul otoman, adânc jignit, nu respira decât răzbunare. Ceeace exaspera mai ales furia Turcilor era trădarea lui Mihai Suțu.

Domnul Moldovei, Mihai Suțu, n'a fost inițiat în Eterie decât cu câteva luni înainte de izbucnirea Revoluției, după ce garda sa fusese cumpărată și când, probabil, nu mai avea altă alegere. Nicio adeziune la Eterie n'a surprins mai mult pe contemporani și n'a indignat mai mult pe Turci. Mihai Suțu fusese copleșit de favoruri din partea Sultanului. El era membru în consiliul secret care, sub prezidența lui Halet Efendi, ținea ședințe sub ochii Sultanului și hotăra în toate chestiunile însemnate. Independența și curajul de care dăduse dovadă în acest post de încredere, departe de a-i fi dăunat, l-au ridicat în stima Sultanului. El pledase împotriva războiului cu Ali Pașa din Ianina și împotriva exterminării Ayanilor, ceeace nici un Turc nu îndrăsnise să facă, și totuși a păstrat favoarea Sultanului. Poziția lui oficială era atât de strălucită încât își putea permite visul de a adăuga la scaunul Moldovei și pe acela al Țării Românești. Dar ce nu-și putea îngădui acest favorit al sorții care dispunea de tot ceeace poate asigura succesul în viață : tinerețe, farmec personal, inteligență, bogăție și familie frumoasă? El a sacrificat totul pentru a asigura fiilor săi o viață liberă într'o țară independentă ! [2]

[1] *Rapoarte consulare engleze*, I, p. 447.

[2] Prokesch-Osten, I, pp. 23—24. — Iată de pildă ce scria Doamna lui Mihai Suțu Prințului Caragea, tatăl său, la Pisa : „Warum

Fapta lui Mihai Suțu mai era agravată de complicitățile lui la Constantinopol. In noaptea de 14 spre 15 Aprilie au fugit pe un vas rusesc la Odessa Nicolae Suțu și Ioan Schina, fratele și cumnatul Domnului Moldovei [1].

In aceste condiții, orice înțelegere pare imposibilă. In zadar Strogonof face apel la mediația contelui Lützow; în zadar Grecii oferă chezășii de lealitate; în zadar guvernul otoman caută să potolească furia mulțimii. Excesele fanatismului deslănțuit nu mai pot fi oprite. In ziua de 11/23 Martie, se ține în palatul Patriarhiei o adunare a tuturor Grecilor la care iau parte noul Domn al Țării Românești, Scarlat Callimachi, dragomanul Porții Constantin Moruzi și dragomanul Amiralității Nicolae Moruzi. Dragomanul Porții citește firmanul prin care Sultanul declară ingrat, rebel și trădător pe Mihai Suțu și pe toți aceia care au luat parte la răscoala din Principate. Patriarhul citește apoi o pastorală prin care îndeamnă pe toți credincioșii la supunere și-i desleagă de jurământul prin care s'ar fi legat față de rebeli. Insfârșit, Patriarhul, Scarlat Callimachi și dragomanul Porții se pun garanți pentru purtarea Grecilor din capitală și împrejurimi, în afară de Grecii deveniți sudiți sau protejați ruși, excepțiune care a îndemnat pe mulți să fugă în cursul nopții următoare [2].

La rândul său, guvernul otoman caută să liniștească populația și ia măsuri de pază. Gărzile sunt împătrite, patrule orânduite de Capudan-Paşa și de Topci-Başa circulă toată noaptea. Dar glasul acelora care predică indulgența și cumințenia e înnăbușit de fanatismul plebei și miliției. Ienicerii amenință pe Sultan, pe miniștri, pe Greci, chiar pe Frânci. Plebea capitalei se dedă la acte de violență și la jafuri, pe care guvernul nu le poate nici opri, nici reprima. Negustori și marinari străini sunt molestați, jefuiți și omorîți. Chiar și palatele ambasadelor Rusiei și Spaniei au fost amenințate.

In noaptea de 23 spre 24 Martie, ei plănuesc să măcelărească pe toți Grecii din Constantinopol [3]. Sultanul e silit să declare religia în primejdie și să cheme pe Ieniceri la luptă pentru răzbunarea fraților lor musulmani măcelăriți prin trădare în Moldova

sollen wir also noch länger ihrer Gegenwart beraubt sein, da wir mit Gotteshilfe die Freiheit unseres Vaterlandes hoffen können" (M. Popescu, *Contribuțiuni documentare*, p. 18).

[1] A. Otetea, *Contribution à la Question d'Orient*, p. 326.

[2] A. Otetea, *Contribution à la Question d'Orient*, p. 328.

[3] N. Iorga, *Acte și fragmente*, II, p. 569.

şi Ţara Românească [1]. Această măsură fu semnul unor înarmări febrile. Se dau milioane pentru concentrarea şi înarmarea unei armate de 36.000 soldaţi în cetăţile de pe Dunăre. Arsenalele lucrează de zor pentru întărirea flotei de război.

VI. — *CHESTIUNEA OCUPĂRII ŢĂRILOR ROMÂNEŞTI DE CĂTRE TRUPELE TURCEŞTI*

Strogonof caută să prevină represaliile Turcilor exploatând două acte pe care, probabil, tot el le-a provocat. La 10 Aprilie, Mitropolitul Moldovei şi boerii rămaşi în ţară s'au adresat Porţii pentru a o asigura de sentimentele lor de supunere şi devotament. O cerere asemănătoare s'a primit şi din Ţara Românească [2].

Pe de altă parte, Ipsilanti propusese autorităţilor turceşti dela graniţă un armistiţiu care să permită ambasadorului rus stabilirea condiţiilor de pacificare a Ţărilor româneşti şi, atât timp cât Turcii nu vor înainta, el promitea să stea pe loc [3].

Strogonof se prezintă, la 25 Aprilie, înaintea Divanului cu cele două note şi susţine că, de vreme ce Mihai Suţu a plecat, iar Ipsilanti s'a retras, nu mai e nici un motiv ca trupele otomane să intervină în Ţările româneşti. El propune deci ca Poarta să numească un nou Domn în Moldova şi să-l trimită imediat la post. Pentru rezolvarea chestiunilor în suspensie, între Poartă şi Ipsilanti, Strogonof îşi oferă bunele sale oficii.

Poarta respinge cu indignare ideea unei negocieri cu Alexandru Ipsilanti, „raia din tată în fiu". „La fel stau lucrurile cu Vladimirescu. El ridică de capul lui steagul revoltei în Ţara Românească şi comite tot felul de excese ; acţiunea lui e de acord cu pasiunile multor oameni simpli dintre boerii şi locuitorii ţării, care se împreună şi pricinuesc atâtea turburări şi desordini. Cum ar putea Inalta Poartă să se încreadă azi în afirmaţiile cuprinse în cererea lor"[4]?

Poarta rămâne ferm hotărîtă să restabilească ea însăşi ordinea şi liniştea în cele două Principate, să prevină reînnoirea unor astfel de dezordini, să ceară extrădarea fugitivilor şi să tri-

[1] Firmanul s'a citit în palatul Agăi Ienicerilor, la 12/24 Martie. A. Oţetea *Op. cit.*, pag. 328.

[2] Scrisoarea boerilor munteni către Strogonof, în Hurmuzaki, X, pag. 565. O traducere românească în *Bis. ort. rom.* XVIII, p. 98—99.

[3] Prokesch-Osten, I, p. 45. — N. Iorga, *Acte şi fragmente*, II, p. 577.

[4] Prokesch-Osten, III, pp. 72—75.

mită *muhafizi* (guvernatori militari) până la numirea și instalarea Voevozilor.

Strogonof insistă ca cererea boerilor și Mitropolitului să fie considerată ca o dovadă suficientă de supunere; respinge proiectul de ocupare și administrare militară a Principatelor ca potrivnic tratatelor, reînnoește propunerea de a se lăsa lui Ipsilanti o ușă de scăpare, ca „o măsură de politică sănătoasă, pentru a nu împinge la desnădejde un om hotărît la orice" și persistă în afirmația că numai numirea și instalarea imediată a Domnilor pot restabili ordinea în Principate [1].

Prin protocolul dela 12/24 Martie, ambasadorul Rusiei își dăduse asentimentul la trimiterea unor forțe armate în Principate, dar numai „pentru a însoți pe noii Domni și pentru a restabili ordinea, respectând în totul și pretutindeni populația pașnică". Atunci n'a fost vorba nici de muhafizi, nici de administrație militară, nici de răzbunare.

Turcii trebue să se mulțumească cu restabilirea ordinii, adică cu instalarea celor doi Domni, și să nu recurgă la acte de ostilitate decât în caz de opoziție; „ei trebue să se conformeze în totul măsurilor autorităților locale... Comandanții trebue să știe că n'au fost trimiși într'o țară cucerită în care pot comite orice acte de violență fără să fie pedepsiți".

Reis-Efendi nu neagă excesele trupelor, dar le scuză prin nerăbdarea și zelul soldaților. „Ele ar fi demne de laudă, răspunde Strogonof, dacă ar fi moderate de legile dreptății și de iubirea de ordine. Dar excesele comise chiar în mijlocul capitalei și sub ochii autorităților supreme, jafurile și masacrele săvârșite pretutindeni pe unde au trecut sunt semne de rău auguriu pentru purtarea lor în provinciile așezate sub egida Rusiei de tratate solemne" [2].

In rezumat, Strogonof propune: 1. Trimiterea imediată a unui Domn sau a doi Domni pentru a însoți trupele otomane, fără ca Poarta să-i poată înlocui cu *muhafizi*, pași sau orice altă formă de administrație militară. 2. Ordine pozitive și severe către comandanții turci de a respecta persoanele, privilegiile și proprietățile Moldo-Valahilor, de a nu urmări decât rebelii în massă și de a limita acțiunea trupelor la restabilirea păcii și la instalarea autorităților constituite. 3. Abținere dela orice fel de execuție

[1] Prokesch-Osten, III, pp. 76—77.
[2] Prokesch-Osten, III, pp. 75—79.

militară, în afară de cazul de rebeliune făţişe sau de recurs formal din partea Domnilor pentru a-şi întări puterea legitimă. 4. De îndată ce ziua plecării Domnilor va fi fost hotărîtă, consulii Rusiei se vor întoarce în cele două Principate, pentru a veghia ca voinţa Inaltei Porţi faţă de locuitori să fie urmată întocmai. Şefii forţei armate vor ţine seamă de reprezentările lor atât pentru repartiţia echitabilă a sarcinilor cât şi pentru reprimarea excelor de tot felul" [1]. In timpul acestor negocieri sosi ştirea că Peloponesul s'a răsculat. Atunci furia Turcilor nu mai cunoscu margini.

In ziua de Paşti, 10/11 Aprilie, toţi preoţii ortodocşi din Fanar au fost arestaţi. Patriarhul şi trei mitropoliţi au fost smulşi de lângă altar. Sub învinuirea de înaltă trădare, Patriarhul a fost spânzurat, în odăjdii, de poarta palatului său, iar cei trei mitropoliţi au fost supuşi aceluiaşi supliciu în trei cartiere deosebite. Cadavrul patriarhului după ce a fost expus trei zile, a fost aruncat Evreilor care l-au târît cu faţa în jos pe străzi şi apoi l-au aruncat în mare [2]. Aceste atrocităţi au şters în ochii lumii civilizate greşelile Grecilor, au închis drumul oricărei încercări de împăcare şi au dat războiului un caracter de luptă pe vieaţă şi pe moarte.

In instrucţiile adresate internunţiului şi într'o scrisoare către contele Nesselrode, ministrul de externe al Rusiei, prinţul Metternich, declară că ofensa adusă Bisericii ortodoxe în persoana capului ei e o ofensă adusă religiei creştine şi că guvernul dela Viena o resimte ca şi când ar fi fost adusă Papei [3].

Guvernul rus se prevală de aceste declaraţii pentru a se înfăţişa ca apărător atitrat al religiei şi al civilizaţiei. El acuză Poarta de intenţia de a extermina nu numai pe rebeli, ci pe toţi creştinii ortodocşi din Imperiul otoman, şi invită Puterile europene la o acţiune comună împotriva Turcilor. El le asigură că nu urmăreşte nicio cucerire teritorială, ci numai restabilirea păcii, păstrarea Sfintei Alianţe, consolidarea echilibrului european şi „o poziţie separată pentru poporul grec". Apelul acesta, care se termină cu o semnificativă aluzie la puterea armatei ruseşti, gata de luptă, suna ca un manifest de războiu. Statele europene, în primul rând Austria, avură impresia că Rusia sondează terenul,

[1] Prokesch-Osten, I, p. 45; III, p. 78.
[2] Pouqueville *Histoire de la régénération de la Grèce* III, p. 104.
[3] Prokesch-Osten, III, pp. 87—88.

pentru a se asigura de dispozițiile marilor Puteri față de eventualitatea unui război al Rusiei cu Turcia.

La rândul său, Strogonof încercă și el, exploatând sentimentul de indignare pe care excesele turcești l-au produs asupra misiunilor străine la Constantinopol, să smulgă ambasadorilor Franței, Austriei, Angliei și Prusiei o declarație comună care să amenințe Poarta cu o demonstrație navală. Hotărîrea avea să fie luată la o masă dată de contele Lützow, la ambasada Austriei. Strangford răstoarnă combinația obținând dela Poartă o declarație liniștitoare, al cărei efect a fost imediat. Lützow a cerut să fie rechemat, poziția lui Strogonof a devenit și mai critică, iar creditul lui Strangford a crescut considerabil.

Strangford s'a folosit de trecerea sa pentru a aplana diferendele între Poartă și Rusia și pentru a lua acesteia orice pretext de război. In primul rând, el a căutat să prevină ocuparea Principatelor. Dar Reis-Efendi opunea la această cerere două motive : primul era dorința de a zădărnici planurile Eteriștilor refugiați în Basarabia, care ar fi putut oricând năvăli din nou în Moldova ; al doilea era necesitatea de a forma din corpul de ocupație o miliție de pază până când Domnul va putea constitui o miliție națională.

La aceste argumente Rușii răspundeau că Eteriștii refugiați în Basarabia erau supraveghiați de autoritățile locale. Astfel un grup de 200 de Eteriști care voiau să treacă în Moldova au fost toți arestați. Poarta nu poate deci invoca acest pretext pentru a prelungi ocupația. Iar întrucât privește necesitatea de a constitui o miliție națională, ea s'ar fi putut creea de mult cu sumele absorbite de trupele de ocupație.

Cele două teze erau inconciliabile. Și cum nici Rusia, nici Turcia nu voiau să cedeze, evenimentele păreau conduse de o inexorabilă fatalitate spre război, cu atât mai mult cu cât, în Mai, la vechile neînțelegeri s'adăugară două noi cauze de conflict : hotărîrea Porții de a opri exportul de grâu prin Strâmtori și cererea lui Strogonof de a avea la dispoziția sa un vas de război în Bosfor.

Corsarii greci din Arhipelag împiedecau vasele de comerț să ducă grâu la Constantinopol. Poarta se văzu silită să rețină pentru aprovizionarea Capitalei și la prețul fixat de ea, toate transporturile de grâu din Marea Neagră în Marea Mediterană. Vasele care-i refuzau încărcătura erau oprite de a trece prin Strâmtori. Măsura Porții era unilaterală și stânjenea comerțul de grâne,

violând tratatele de comerţ încheiate între Poartă şi celelalte Puteri. Strogonof şi von Lützow protestară în numele guvernelor lor [1].

La cererea lui Strogonof, care afecta că vieaţa lui şi a personalului ambasadei ruseşti ar putea fi ameninţate de furia mulţimii, guvernul rus trimisese un vas de războiu care, la 21 Mai, ancoră la Buiucdere, sub pavilionul unui vas de comerţ. Autorităţile turceşti, luându-l drept ceeace se dădea, au făcut o perchiziţie, şi căpitanul a fost arestat. La refuzul lui Strogonof de a retrage vasul, Poarta ameninţă că, la nevoie, îl va îndepărta cu forţa [2].

Aceste două incidente exasperară din nou pasiunile politice. Strogonof, iritat peste măsură de atacurile personale al căror obiect era şi dornic să părăsească Constantinopolul, împingea din răsputeri la o ruptură. La 22 Mai (3 Iunie 1821), el prezintă Porţii două note redactate într'o limbă neobişnuit de vehementă. In prima notă, el protestează împotriva exceselor trupelor turceşti în Principate şi arată Porţii atitudinea pe care, în virtutea tratatelor, ar fi trebuit s'o observe faţă de Ţările româneşti. El aduce apoi la cunoştinţa Porţii că rebelii se vor putea refugia fie în Transilvania, fie în Basarabia, ceeace era în dezacord cu angajamentele luate de el prin protocolul din 12/24 Martie şi cu asigurările formale date la Laybach de cei doi împăraţi că domeniile lor nu vor putea servi ca asil pentru rebeli. Prin nota a doua, Strogonof răspundea cu un refuz categoric la cererea Porţii ca Mihai Suţu şi boerii refugiaţi în Rusia să fie extrădaţi [3].

Sforţările lui Strangford tindeau a convinge Poarta să-şi modifice ea însăşi politica încât să ia Rusiei orice pretext de războiu. Oricare ar fi fost vinovăţia promotorilor revoluţiei, popoarele târîte în vârtej trebuiau ferite de represalii şi Poarta silită să ia măsuri de îndreptare a administraţiei din ţările locuite de creştini.

Pentru atingerea acestui scop, două condiţii trebuiau împlinite. Intâiu, ca şefii răscoalei să se abţină dela orice act de ostilitate faţă de Turci şi să încredinţeze marilor Puteri sarcina

[1] *Rapoarte consulare engleze*, II, 1 p. 145—154.

[2] Notele ruseşti din 20 şi 24 Mai 1821. Prokesch-Osten, III, p. 113.

[3] Depeşa lui Strangford către Londonderry, din 12 Iunie 1821. *Rapoarte consulare engleze*, II, 1 p. 52—53, Cf. depeşa lui von Miltitz către regele Prusiei, din 12 Iunie 1821. (N. Iorga, *Acte şi fragmente*, II, 1 p. 580—581).

de a obține dela Poartă concesiile indispensabile pentru asigurarea viitorului lor național. La rândul ei, Poarta trebuia convinsă să coopereze cu marile Puteri la reforma administrației în provinciile creștine ale Imperiului.

Aceste condiții n'au putut fi realizate, fiindcă acordul între Puteri n'a durat. Sub impresia evenimentelor care culminaseră în executarea Patriarhului dela Constantinopol, marile Puteri trecură peste preocupările lor interne și se uniră printr'o declarație de principii comună care reafirma dreptul Puterilor aliate de a interveni pentru a apăra autoritatea legitimă împotriva revoltei, „schimbările folositoare sau necesare în legislația și administrația Statelor neputând emana decât din voința liberă, din impulsiunea cumpănită și luminată a acelora pe care Dumnezeu i-a făcut responsabili de putere" [1]. Declarația, publicată în numele Rusiei, Prusiei și Austriei, a fost aprobată și de cele două Puteri liberale din Apus, de Anglia și de Franța. Revoluția greacă era deci condamnată de congresul european, în numele respectului tratatelor și în interesul păcii generale. Motive de ordin comercial și economic pledau în același sens. Anarhia, devastările și masacrele, urmări inevitabile ale Revoluției, aveau să compromită pentru multă vreme relațiile comerciale cu Turcia. Pentru același motiv, Anglia avea să facă din integritatea Imperiului otoman baza politicei sale orientale. [2]

VIII. — *RUPEREA RELAȚIILOR DIPLOMATICE INTRE RUSIA ȘI TURCIA*

Dar, de îndată ce suveranii și plenipotențiarii lor s'au întors dela Laybach, acordul între marile Puteri, cu privire la evenimentele din Turcia, a încetat. Țarul Alexandru I a căzut din nou sub influența cercurilor liberale și filelene care susțineau cauza răsculaților și-l îndemnau să intervină. In drum spre capitala sa, țarul a putut vedea, la Varșovia și la Petersburg mai ales, cât de populară era cauza Grecilor. Masacrele creștinilor din Imperiul otoman și atentatele săvârșite asupra capilor Bisericii ortodoxe impresionaseră adânc poporul rus. Partidul războinic, condus de Capo d'Istria, Strogonof și Pozzo-di-Borgo, cerea ca țarul să răzbune ofensa adusă crucii și să profite de îm-

[1] A. Debidour, *Histoire diplomatique de l'Europe.* Vol. I, p. 158.

[2] Harold Temperley, *England and the dogma of Turkey's independence from Palmerston to Disraili (1856—1875).* „*Bulletinu c ngrecului* VIII *de istorie*". Zürich, 1938, p. 213—214.

prejurări pentru a realiza programul istoric al politicii ruseşti în Balcani. Sacrificiile pe care Rusia le adusese Sfintei Alianţe în general şi Austriei în special, susţinând planurile acesteia în Italia şi oferindu-i chiar o sută de mii de soldaţi ruşi pentru pacificarea celor Două-Sicilii, îndrituiau guvernul rus să creadă că politica sa nu va întâmpina nicio rezistenţă din partea marilor Puteri. Sub influenţa acestor elemente, Alexandru I aprobă, la 28 Iunie, ultimatul pe care Strogonof avea să-l prezinte, în numele său, Porţii [1].

După ce înşiră toate diferendele între Rusia şi Imperiul otoman, guvernul rus caută să dovedească Porţii că chestiunea greacă e o afacere europeană care nu interesează numai Curtea dela St. Petersburg. „Inalta Poartă pune creştinătatea în alternativa de a se întreba dacă poate rămâne spectatoare nemişcată în faţa exterminării unui popor creştin, dacă poate tolera asemenea insulte aduse religiei, dacă poate admite existenţa unui Stat care ameninţă să turbure pacea pe care Europa a cumpărat-o cu preţul atâtor sacrificii" [2]... Guvernul rus declară apoi că Turcia va ajunge în conflict cu toată lumea creştină, dacă, în termen de opt zile, nu va accepta condiţiile următoare : 1. Restaurarea bisericilor distruse sau stricate de fanatismul musulman ; 2. asigurarea unei garanţii şi protecţii serioase pentru cultul creştin ; 3. discriminarea, în provinciile răsculate, între vinovaţi, cruţarea acelora care au rămas supuşi sau se vor supune într'un timp determinat ; 4. restabilirea regimului prescris de tratate în Principatele române şi evacuarea trupelor turceşti.

La 4 Iulie, guvernul rus adresă aliaţelor sale o notă colectivă prin care justifică politica sa faţă de Turcia şi le întreabă care ar fi atitudinea lor dacă războiul ar izbucni între Rusia şi Turcia şi ce sistem ar propune pentru a înlocui stăpânirea turcească, dacă, în urma războiului, această stăpânire ar fi răsturnată.

La 14/26 Iulie, înainte ca termenul fixat de ultimatul rusesc să fi expirat, răspunsul Porţii era gata şi Reis-Efendi trimise după dragomanii ambasadei ruseşti pentru a li-l remite. Sub diferite pretexte, toţi s'au eschivat... A doua zi, ei s'au prezentat la Reis-Efendi pentru a-i declara, din partea lui Strogonof că, termenul de opt zile fiind trecut, nu mai poate primi nota Porţii şi va pleca cu tot personalul ambasadei la Odessa pentru a aştepta acolo ordinele ţarului.

[1] A. Debidour, I, pp. 166—167.
[2] A. Debidour, I, pp. 167—168.

In nota sa, Poarta declară că mobilizarea e o măsură de ordine internă, care nu amenință pe nimeni, că, dacă a trimis trupe în Principate, a făcut-o exclusiv pentru a curăța țara de rebeli și că n'are de gând să calce privilegiile și constituția Principatelor. Poarta respinge acuzația că ar persecuta pe Grecii din cauza religiei lor și le-ar face un război de exterminare numai fiindcă sunt Greci. Patriarhul a fost executat ca trădător, nu ca șef al Bisericii ortodoxe. După stabilirea ordinei, bisericile dărâmate sau avariate vor fi restaurate și, de îndată ce Principatele vor fi fost curățate de rebeli și fugitivii extrădați de Ruși, trupele otomane vor fi retrase.

Cu toate că Poarta nu făcea nicio concesie exigențelor ruseșți, ambasadorii Angliei și Austriei au insistat pe lângă Strogonof să primească nota Turciei și să-și amâne plecarea. Dar Strogonof a rămas inflexibil și, după ce a lăsat pe supușii ruși în grija internunțiului, la 10 August, s'a îmbarcat pentru Odessa [1]. Războiul între Rusia și Turcia păru inevitabil.

Sforțările combinate ale Austriei și ale Angliei au izbutit să-l înlăture. Aceste două Puteri nu puteau admite ca existența Imperiului otoman să fie pusă în primejdie de ambițiile Rusiei și au pus totul în joc ca să evite conflictul pe care ultimatul din 26 Iunie amenința să-l provoace.

Inainte de a răspunde oficial la nota din 4 Iulie, lord Castlereagh și cancelarul Metternich încercără să schimbe hotărîrea țarului arătându-i, prin scrisori confidențiale, că evenimentele din Imperiul otoman au fost provocate de același spirit revoluționar pe care aliații l-au combătut în Italia, că trebuia lăsată autorității legitime, adică Porții, sarcina de a restabili ordinea și că țelurile Grecilor erau incompatibile cu menținerea sistemului politic instituit prin tratatele din 1815.

Cu prilejul vizitei regelui Gheorghe IV la Hanovra (Octomvrie 1821), Castlereagh s'a întâlnit cu Metternich. Un acord desăvârșit s'a stabilit asupra mijloacelor de a menține pacea între Rusia și Turcia, acord care și-a găsit expresia în răspunsul comun la nota Rusiei din 4 Iulie. Austria și Anglia declară că ele n'au de făcut nicio propunere cu privire la înlocuirea regimului existent în Răsărit, și că orice încercare de desmembrare a Imperiului otoman ar întâmpina împotrivirea unanimă a Puterilor europene (Octomvrie 1821) [2].

[1] Prokesch-Osten, III, pp. 131—133.
[2] Debidour, I, pp. 169—170.

Înţelegerea austro-engleză, secundată de Franţa şi de Prusia, potoli imediat pornirile războinice ale Rusiei. Pentru a restabili pacea şi a înlesni Rusiei reluarea relaţiilor diplomatice cu Turcia, cabinetele dela Viena şi dela Londra se străduiră să obţină dela Turci satisfacţiile la care Ruşii aveau drept în virtutea tratatelor, în primul rând evacuarea Principatelor şi numirea noilor Domni.

Pe acest fond se vor desfăşura evenimentele din Principate, influenţate direct de conjunctura internaţională şi de intervenţia marilor Puteri.

CAPITOLUL X

ACORDUL LUI TUDOR CU BOERII

La 11 Martie, după ce se încredinţase de trecerea lui Ipsilanti în Ţara Românească, Tudor porni spre Bucureşti şi, la 16, sosi la Bolintin. Conform înţelegerii sale cu şefii Eteriei, el avea să se unească cu Ipsilanti, să cucerească scaunul Domniei şi să ajute trecerea armatei greceşti peste Dunăre. Dezavuarea mişcării sale şi a lui Ipsilanti de către ţarul Alexandru îi răsturnă toate planurile şi-l sili la o înţelege cu boerii care-l subordona „vremelnicei stăpâniri" şi la o politică de colaborare cu Turcii care avea să-i cauzeze moartea.

I. — *PANICA ŞI EMIGRAŢIA BOERILOR*

Apropiindu-se de Bucureşti, mişcarea lui Tudor se apropia de momentul critic care avea să-i fixeze caracterul, scopul şi destinul. Prin proclamaţiile sale, Tudor trezise nădejdi imense în sufletul ţăranilor : fi-va în stare să le satisfacă ? Agitaţia ţărănească, la rândul ei, stârnise îngrijorarea clasei boereşti pe care Tudor a urmărit dela început să şi-o facă prietenă, nu duşmană : între boeri şi ţărani, pentru cine va opta Domnul Tudor ? Insfârşit, aşteptările Eteriştilor realiza-se-vor încât Tudor să poată fi în situaţia de a dicta condiţiile sale boerilor şi de a răspunde liber la toate aceste întrebări ?

La apropierea lui Tudor de Bucureşti, boerii au fost cuprinşi de panică. Unii se temeau să se compromită faţă de Turcia, alţii faţă de Rusia. Incurcătura lor era cu atât mai mare cu cât consulul Pini, care până atunci se amestecase direct în toate afacerile ţării [1], luă faţă de Tudor o atitu-

[1] „Les boyards sont ... dans une telle stupeur, qu'ils ne savent quel parti prendre, craignant de se compromettre soit envers la Porte soit envers la Russie ; car le consul de Russie, qui jusqu'à ce jour s'était mêlé de toutes les affaires du pays a pris la négative dans celle-ci". (Pagé c. Montmorency, 4 Martie st. n, H u r m u z a k i, XVI, p. 1034).

dine plină de mister şi de echivoc care-i deconcerta. Pe de o parte, într'o scrisoare din 18 Februarie (2 Martie), adresată vornicului Constantin Samurcaş şi destinată să fie răspândită în public, el protestează împotriva afirmaţiei lui Tudor că mişcarea sa n'ar fi numai „o îndrăsneală de sine-şi pornită, ci că ţine şi de alte cu tărie Puteri şi că stă adăstând poruncile Prea Înaltei Porţi" şi declară că, pe baza instrucţiiloı primite dela baronul Strogonof, el nu poate privi mişcarea lui Tudor decât ca „un sfârşit de răzvalnică turburare şi hrăpire" [1]; pe de alta, el scria lui Tudor să persiste în mişcarea sa şi să conteze pe sprijinul său [2], iar când a sosit dezavuarea ţarului şi autorizaţia pentru guvern de a face apel la trupele turceşti, Pini „nu numai n'a făcut caimacamilor comunicare scrisă de instrucţiile primite, dar n'a înştiinţat nici poporul român că guvernul rus consideră mişcarea lui Tudor ca subversivă" [3].

Atitudinea lui Pini n'a deconcertat numai pe boeri; consulii Austriei şi Prusiei, cu care era în contact permanent, îl găseau de asemenea „incomprehensibil" [4]. Pregătirile lui de plecare au contribuit mai mult decât toate svonurile la crearea stării de alarmă.

La 3/15 Martie, după plecarea soţiei sale la Braşov, Pini a fost găsit de Fleischhackl grozav de îngrijat de intrarea trupelor turceşti pe care ştia că n'o mai poate împiedeca. La 16/28 Martie dimineaţa a plecat atât de precipitat încât abia a avut vreme să anunţe pe Fleischhackl, care trebuia să meargă odată cu el. Motivul acestei plecări a fost sosirea la Bucureşti a detaşamentului lui Tudor, comandat de Dimitrie Macedonsky, care s'a aşezat la Băneasa, ca pentru a tăia drumul de retragere spre Câmpina-Braşov. Faptul că Pini nu s'a dus la Rusciuc, cum se pare că-i poruncise Strogonof, ci la Braşov, unde se refugiaseră toţi adversaiii Porţii, a fost interpretat ca un act inamical faţă de Turcia şi a mărit îngrijorarea la Bucureşti [5].

Intrebat cu privire la scopul mişcării lui Tudor Vladimi-

[1] G. I. Lahovary, *Ad acta anni 1821* (*Conv. lit.*, XX (1886), pp. 935—949).

[2] Hurmuzaki-Nistor, XX, p. 669.

[3] *Ibidem*, p. 571.

[4] Kreuchely se miră că Pini, părăsind Bucureştii, s'a dus la Braşov, nu la Rusciuc, că n'a declarat nimic din ce i s'a poruncit, „qu'en tout, enfin, il était incompréhensible dans sa manière d'agir". Fleischhackl de asemenea a declarat: „ich kann ihm nicht vorgreifen" (Hurmuzaki, X, p. 122).

[5] Hurmuzaki-Nistor, XX, pp. 569 şi 583.

rescu, „generalul Pini s'a mărginit să nege că ar fi avut vreo cunoştinţă de Tudor şi de planurile lui, dar în secret a dat ordin boerilor filoruşi să fugă, ceeace ei au şi făcut, determinând prin fuga lor emigraţia generală a clasei superioare şi mijlocii" [1].

In ziua de 2/14 Martie s'a răspândit în oraş svonul că vin Turcii şi a stârnit o panică atât de mare încât locuitorii au fugit să caute adăpost în păduri sau în mânăstirile apropiate. „Era o jale să vezi cum la un simplu zvon — „Turcii au intrat în oraş şi ucid pe cine întâlnesc în cale" — mici şi mari s'au împrăştiat în toate părţile ca să scape cu fuga. Din fericire, svonul era fals şi oamenii s'au întors. In aceeaşi zi, caimacamii au primit un firman adresat paşei din Vidin, prin care i se poruncea să trimită o mie de ostaşi ca să împrăştie Adunarea lui Tudor, dacă, la primirea firmanului, nu izbutiseră ei să reprime răscoala lui Tudor. Caimacamii n'au voit să facă uz de el înainte de sosirea lui Constantin Samurcaş dela Craiova". Pentru a potoli neliniştea stârnită de această veste, paşa dela Silistra a făcut, la 4/16 Martie, o declaraţie prin care desminte că ar fi primit vreun ordin de a ataca Ţările româneşti. Declaraţia lui n'a avut efect decât câteva zile [2]. Svonurile care sosesc din Moldova trezesc din nou îngrijorare. La 10 Martie se află la Bucureşti că Grecii au omorît pe toţi Turcii din Galaţi. La 11, dimineaţa, se răspândeşte vestea că Ruşii au trecut Prutul, au intrat în Iaşi şi se pregătesc să pornească spre Bucureşti.

Ştiri suplementare, sosite în aceeaşi zi, lămuresc lucrurile: e vorba de intrarea lui Ipsilanti în Iaşi, şi faptul acesta explică sensul mişcării lui Tudor. Boerii şi agenţii consulari aleargă la Pini să afle amănunte: Pini confirmă măcelul dela Galaţi şi intrarea lui Ipsilanti în Iaşi, dar declară pe cuvânt de onoare că împăratul Alexandru dezaprobă aceste întâmplări [3].

La vestea că trupele lui Alexandru Ipsilanti au sosit la Buzău şi se îndreaptă spre Bucureşti, începe emigraţia. Primul care a părăsit capitala a fost banul Grigore Brâncoveanu. In zorii zilei de 12 Martie (28 Februarie) [4], el s'a retras la moşia sa

[1] Hurmuzaki-Nistor, XX, pp. 568—570.

[2] *Rapoarte consulare engleze*, II, p. 37.

[3] Hurmuzaki, X, p. 113.

[4] Hurmuzaki-Nistor, XX, p. 561. — M. Popescu, *Op. cit.* p. 11.— Grigore Brâncoveanu era considerat ca şeful partidei austrofile. Fleischhackl scrie despre el, la 30 Dec. 1812, când a fost făcut vistiernic: „Caracter independent şi drept, şi credincios Austriei, *unde are avere*" (Hurmuzaki-Nistor, XX, p. 64). Faptul acesta nu l-a împiedecat să adere la Eterie.

Mogoşoaia, de unde a plecat apoi la Braşov. Cum el era cel mai cu vază dintre boeri şi unul din principalii membri ai Eteriei din Bucureşti [1], fuga lui a stârnit mare turburare în suflete. Boerii care au avut la dispoziţie cai şi căruţe i-au urmat exemplul. Doamna fostului voevod Alexandru Suţu a cerut şi ea pasport pentru Braşov. Negustorii au început să împacheteze [2]. Tot oraşul era în fierbere. Unii se temeau de Tudor, alţii de Turci, „cei mai mulţi de plebea (*populace*) care n'are nimic de pierdut şi e totdeauna gata să se folosească de asemenea ocazii". Breslele s'au strâns la Curte, tocmai când boerii ţineau sfat cu caimacamii şi, „cu mare strigare", au întrebat ce înseamnă, că unii sudiţi „se siguripsesc" (se pun în siguranţă), alţii se pregătesc să plece din oraş, iar cei mai mulţi dintre boeri „îşi pornesc haremurile pe afară". Boerii răspund, „prin încredinţări de jurământuri", că nu e nimic, să n'aibă nicio grijă, căci pentru paza oraşului sunt forţe suficiente şi-i asigură „că nimeni nu se strămută nicăeri".

Astfel alarma breslaşilor se potoleşte pentru câtva timp. Dar exodul boerilor continuă în fiecare noapte, „pe taină". Unii se refugiază la mănăstirile din jurul Bucureştilor, la Cernica, Căldăruşani, Ţigăneşti, alţii în valea Prahovei sau a Teleajenului, iar alţii la moşiile lor, „cercând cu toţii greutatea vremii ce era : noroiu, zăpadă şi ninsori cu ploi amestecate" [3].

Mănăstirile Căldăruşani şi Cernica erau atât de pline de fugari încât cei veniţi mai târziu au trebuit să-şi caute adăpost „în chiliile de afară" [4].

„Oraşul e deşert, scrie Kreuchely la 11/23 Martie; tot ce a putut fugi a fugit, şi în curând se va simţi mizeria, fiindcă oamenii de jos au rămas fără lucru". Dintre aceştia, mulţi se vor alătura lui Tudor Vladimirescu, care „prin cuvintele de *libertate* şi *patrie* a ştiut să trezească entuziasm" [5].

Agitaţia în oraş creşte pe măsură ce veştile despre apropierea lui Tudor şi Ipsilanti de Bucureşti se confirmă. La 25 Martie st. n. cei doi caimacami anunţă consulilor străini că se

[1] Cf. Scrisoarea lui Grigore Brâncoveanu din 2/14 Martie în Em. Vîrtosu, *1821*, I p. 59—61.

[2] Hurmuzaki-Nistor, XX, p. 561.

[3] Iorga-Dârzeanu, I p. 53—55.

[4] N. Iorga, *Un boer de provincie în timpul Eteriei* (*An. Acad. R m.* Mem. Secţ. Ist., seria III, Tom. IX (1928—1929), I p. 239—253).

[5] Hurmuzaki, X, p. 118. — Hurmuzaki-Nistor, XX, pp. 576—577, 583.

retrag la Giurgiu, din cauza progresului spiritului de revoltă şi anaihiei, care paralizează activitatea guvernului legitim [1].

Tot atunci a început să apaiă la Bucureşti volintiri de ai lui Ipsilanti, iar marele spătar Băleanu mergea, la cererea lui Ipsilanti, dela o casă de boer la alta şi punea sigilul pe fânul, orzul şi făina ce găsea [2].

La 16/28 Martie, Fleischhackl şi Pini pleacă la Braşov, însoţiţi de Iordache şi Grigore Filipescu, Alecu Ghica, Nicolae Mavro, Constantin Samurcaş şi alţii. In ajun, caimacamii se trăseseră la Giurgiu, excortaţi de 200 Albanezi din corpul lui Bimbaşa Sava [3]. După plecarea lor emigraţia a luat forme de panică oarbă. Numai la Sibiu şi în regiunea dimprejur s'au refugiat 17.000 persoane[4]. La Bucureşti n'au mai rămas decât o seamă de boeri care sau nu voiau să se compromită faţă de Turci, sau erau prea angajaţi faţă de Ipsilanti. Ei aveau să înfrunte mai întâi pe Tudor.

II. — *SOSIREA LUI TUDOR LA BUCUREŞTI*

La 8 Martie, Tudor adresase locuitorilor din Bucureşti o proclamaţie, în care-i invita să-i trimită din toate isnafurile (breslele) câte un delegat, cu adeverinţă înscris, şi să pregătească conace pentru oştirea lui [5]. Proclamaţia fusese încredinţată, la Slatina, lui Iordache ca s'o ducă la Bucureşti. Dar Iordache, fie că n'a mai găsit la Bucureşti pe boerii cărora trebuia s'o remită [6], fie că n'a socotit-o oportună, n'a dat-o nimănui. Şi aşa, proclamaţia a rămas necunoscută.

La 16 Martie, Tudor sosi la Bolintin, lângă Bucureşti, „cu Adunarea cea mare", adică cu corpul principal al armatei sale, din care un detaşament fusese trimis la Cotroceni, iar altul la

[1] Hurmuzaki, X, p. 119—120.

[2] *Ibidem*, p. 122. — M. Popescu, *Contribuţiuni documentare*, p. 30. „Heute Abends zog ein kleiner Trupp von Thudor seine Leute hier in Bukarest ein, alle Klöster ausser und in Bukarest sind mit Heu und Hafer für die Truppen des Ipsilanti und Thudor angefüllt, alles Heu und Hafer von den geflüchteten Bojaren ist in Beschlag genommen, und beide vorgenannte Häupter sollen an einem Tage hier einrücken. Was weiter geschehen wird, wollen wir erwarten".

[3] M. Popescu, *Op. cit.*, p. 11.

[4] T. Bulat, *Mărturii din timpul Revoluţiei lui Tudor Vladimirescu.* (*Rev. istorică*, XII, p. 199—203.)

[5] C. Aricescu, II, p. 122. „Incă dela opt ale următoarei v'am înştiinţat ca, pe de o parte, să-mi trimiteţi din toate isnafurile câte un om cu adeverinţă în scris, spre încredinţare; şi nicio urmă văd că nu aţi făcut".

[6] Ilie Fotino, p. 60.

Ciorogârla Domnească, proprietatea lui Constantin Samurcaş, urmând ca joncţiunea tuturor trupelor sale să se facă la Bucureşti.

In aceeaşi zi, 16 Martie, Tudor adresează „către toţi dumnealor cinstiţii boeri, către toţi negustorii şi către toţi locuitorii din oraşul Bucureşti, *atât cei de loc cât şi cei străini*, câţi locuiesc acolo", o nouă proclamaţie, prin care le vesteşte că a sosit cu o armată de 16.000 de oameni la marginile oraşului, unde are să se adune toată ţara, cu mic cu mare, şi acolo au să aştepte până când vor sosi trimişii, oameni credincioşi ai prea-puternicei Impărăţii, ca să cerceteze jalnica lor stare şi să le facă dreptate şi orânduială bună". El accentuiază din nou că norodul Ţării Româneşti s'a ridicat „pentru dreptăţile folositoare la toată obştea", hărăzite din vechime „dela prea-puternica Impărăţie, stăpânitoarea noastră", care dreptăţi, „dela o vreme încoace, din pricina unirii pământenilor boeri cu cei după vremi trimişi Domni, cu totul s'au înghiţit şi s'au stricat, avându-le numai spre folosul lor".

Proclamaţia închee invitând „părinteşte" pe toată lumea, „mici şi mari, parte bisericească şi mirenească, veri de ce neam şi lege va fi", ca să trimită lui Tudor „răspuns în scris, iscălit de toate isnafurile, şi de toţi, mici şi mari, precum şi de toţi ostaşii câţi vă aflaţi în Bucureşti şi vă hrăniţi dintr'această ţară, ca să ştim de voiţi binele de obşte sau nu". Ca şi în proclamaţia dela Padeş, toţi aceia care „fie oricine, boer sau ostaş", „se vor uni cu obştescul norod", adică cu mişcarea lui Tudor, se vor considera buni patrioţi şi „nu vor rămânea căiţi"; iar aceia care i se vor împotrivi vor fi trataţi ca vrăjmaşi [1]. Scopul proclamaţiei este deci să determine populaţia bucureşteană a trece de partea lui Tudor. Apelul îşi păstrează caracterul cosmopolit şi general pe care l-a avut dela începutul Revoluţiei. Tudor nu face, nici acum, deosebire nici de clasă, nici de avere, nici de neam, nici de profesiune, nici de credinţă: el se adresează tuturor locuitorilor ţării, ori de ce neam ar fi, indigeni sau străini, mici sau mari, boeri sau negustori, clerici sau mireni, militari sau civili — toţi câţi trăesc şi se hrănesc pe pământul acestei ţări.

La 20 Martie, înainte de a intra în Bucureşti, Tudor dă o nouă proclamaţie, în care iarăşi arată pricinile care l-au silit să ridice armele: pierderea privilegiilor ţării şi jafurile organelor administrative. In numele norodului, el promite amnistie generală

[1] C. Aricescu, II, pp. 121—122.

şi invită pe toată lumea să se alipească la mişcarea lui şi să contribue la „obştească fericire, fără de care norocire în parte nu poate fi". Proclamaţia adresează apoi acelora care n'au uitat că sunt „părţi ale unui neam" un vibrant apel la unire pentru „câştigarea şi *naşterea a doua* a dreptăţilor noastre".

> „Fraţilor! Câţi n'aţi lăsat să se stingă în inimile D-stră sfânta dragoste cea către patrie, aduceţi-vă aminte că sunteţi părţi ale unui neam; şi că, câte bunătăţi aveţi, sunt răsplătiri din partea neamului către strămoşii noştri pentru slujbele ce au făcut. Ca să fim şi noi vrednici acestei cinstiri ale neamului, datorie netăgăduită avem să uităm patimile cele dobitoceşti, şi vrăjbile care ne-au defăimat atât, încât să nu mai fim vrednici a ne numi neam. Să ne unim dar cu toţii, mici şi mari; şi, ca nişte fraţi, fii ai uneia maici, să lucrăm cu toţii împreună, fieştecare după destoinicia sa, câştigarea şi naşterea a doua a dreptăţilor noastre".

Aceia care se vor împotrivi acestei acţiuni se vor pedepsi cumplit; iar legământul adevăraţilor patrioţi care doresc să servească cu dreptate se va întări cu jurământ, care se şi trimite „adevăraţilor fii ai patriei spre iscălire" [1].

In toate proclamaţiile sale până la aceasta, din 20 Martie, Tudor văzuse în „unirea pământenilor boeri cu cei după vremi trimişi Domni" izvorul tuturor nenorocirilor de care suferise ţara. In proclamaţia din 20 Martie nu mai e vorbă de boeri sau de Domn. „Balaurii însetaţi de sânge" şi victimele lor de ieri sunt invitaţi să uite „de istov cele mai nainte lucrate" şi să-şi aducă aminte că sunt părţi ale aceluiaşi neam şi să lucreze cu toţii împreună la întronarea obşteştii fericiri.

III. — *NEGOCIERILE LUI TUDOR CU BOERII*

Ce a putut să determine această radicală schimbare de front, între 16 şi 20 Martie? Faptul capital pe care Tudor l-a urmărit dela începutul mişcării sale: el a ajuns la înţelegere cu boerii. Asupra acestei înţelegeri, afară de elementele ce se pot deduce din rezultatele ei, nu avem decât mărturia lui Naum Râmniceanu din *Frăţească îmbrăţoşare* [2] şi din *Istoricul zaverei în Valahia* [3]. Această mărturie e mai mult o interpretare subiectivă,

[1] C. Aricescu, II, pp. 128—129.
[2] *Bis. Ort. Rom.*, XIII, p. 353.
[3] *Ibidem*, XXIII, pp. 547—549.

bazată pe fapte ulterioare, decât o dare de seamă. Dar cum ea emană dela un om perspicace şi bine informat, merită să fie relevată.

In primul document autorul spune, în esenţă, următoarele : Mitropolitul şi boerii rămaşi la Bucureşti iau „cu toţii hotărîre ca să aştepte venirea lui Tudor şi atunci ori să-şi primejduiască vieaţa, sau să înduplece pe Teodor a se trage din urîtele lui lucrări şi porniri asupra (sim)patrioţilor lui". La 18 Martie, ei trimit pe Alexandru Filipescu ca „să-l înduplece a nu intra în oraş până va sosi şi Principul Ipsilant" şi „până seara s'a prigonit cu dânsul", arătându-i că intrarea lui în Bucureşti „se va face pricină de mari turburări şi vărsare de sânge, căci orăşenii şi paznicii sunt sub arme... gata spre împotrivire" [1].

Iată acum cum sunt prezentate faptele în *Istoricul Zaverei*. Mitropolitul Dionisie, episcopul de Argeş Ilarion şi cel de Buzău, Gherasim, s'au hotărît împreună cu marele vornic Grigore Băleanu, vornicul Iordache Slătineanu şi logofătul Alexandru Filipescu, să aştepte pe Tudor şi să caute să-l despartă de Ipsilanti şi să-i împingă la luptă încât sau unul sau altul să piară, „sau şi amândoi, şi să se mântue Valahia de această mizerabilă privelişte a înfricoşatelor nenorociri".

Şi în adevăr, când a sosit Tudor la Bucureşti, Mitropolitul şi boerii amintiţi s'au dus întru întâmpinarea lui „şi din acea zi au început a-l trezi spre a-şi aminti că-i Român şi că acel loc unde pradă este patria lui". Ei i-au arătat că Ipsilanti urmăreşte detronarea Sultanului şi emanciparea Greciei, „iar noi acum n'avem nicio neînţelegere cu Poarta otomană, ci numai ne plângem, că ni s'au desconsiderat prerogativele pământului şi strigăm contra dinastiei greceşti, care a afanisit ţara şi a înjosit-o după cum arată anaforalele sale trimise către Devlet prin paşalele de pe malul Dunării" Nu e necinste pentru un Român să se asocieze cu un străin ca să jefuiască fără îndurare avutul compatrioţilor săi şi să uşureze „scopurile tâlhăreşti ale străinilor pentru sfărâmarea patriei sale"? Ipsilanti are prea puţini oameni pentru a putea trece Dunărea şi a se opune Imperiului otoman, dar destui pentru a subjuga Ţara Românească. Insfârşit, îşi poate închipui cineva că Rusia să fi îndemnat pe Ipsilanti să aducă sfărâmarea celor două Principate a căror protectoare este?

„Cu aceste cuvinte sfătuitoare şi îndemnătoare, care nu sunt departe de adevăr, luptându-se bunul Păstor cu boerii din

[1] *Bis. ort. rom.*, XIII, p. 353.

jurul său, a deşteptat din buimăcire spiritul îngust al incultului şi grosolanului Tudor. A început şi el să recunoască mai lămurit lucrurile şi s'a retras din asociaţia lui Ipsilanti, revenind însă la alte cugetări mai înalte, că el, ca localnic, se cuvine să guverneze singur ca neatârnat în toată întinderea Valahiei" [1].

Dacă aceste două documente emană dela acelaşi autor, Naum Râmniceanul, — şi, pe baza unor pasagii care uneori merg până la identitate, se poate afirma cu toată siguranţa că ele sunt de acelaşi autor — deosebirea dintre ele nu se poate explica decât prin faptul că au fost scrise la date diferite şi reflectează două situaţii deosebite. Primul, care ni s'a păstrat sub formă de scrisoare, a fost scris mai aproape de evenimentele pe care le relatează, înainte de ruperea relaţiilor dintre Ipsilanti şi Tudor; al doilea reflectează situaţia creată în ţară după săvârşirea acestei rupturi.

Mitropolitul Dionisie Lupu, creatură a lui Pini [2], şi membru al Eteriei, episcopii de Buzău şi de Argeş, marele vornic Grigore Băleanu, vornicul Gheorghe Slătineanu şi logofătul Alexandru Filipescu, eterişti şi ei, care aşteptau pe Ipsilanti şi au stăruit să intre în Bucureşti, care au voit să-l însoţească la Târgovişte şi pentru aceasta au fost închişi de Tudor în castelul dela Belvedere, nu puteau să propună lui Tudor o împăcare pe spatele lui Ipsilanti. Teza expusă de Naum a devenit efectiv teza partidei naţionale, dar numai după dezavuarea mişcării lui Ip-

[1] Naum Râmniceanu, *Istoricul Zaverei în Valahia* (*Bis. ort. rom.*, XXIII, pp. 547—9.

[2] Dionisie Lupu a fost numit Mitropolit de Alexandru Suţu, la 1 Mai 1819, în urma propunerii făcute de boerii Divanului. Numirea s'a făcut cu observarea tuturor formelor legale şi a fost considerată ca un triumf al elementului naţional: Dionisie Lupu era primul mitropolit român după un lung şir de mitropoliţi greci. În afară de aceasta era un învăţat şi dusese o vieaţă ireproşabilă. Dar înainte de numirea sa, la 22 Aprilie, el dă Domnului şi Consulului rusesc o declaraţie scrisă prin care se obligă să lucreze în deplină unire şi concordie cu Domnul, să se abţină dela orice intrigă şi conspiraţie îndreptată împotriva Domnului „şi în special contra consulatului rusesc" şi să denunţe orice încercare de acest fel care i-ar ajunge la cunoştinţă. (*Bis. ort. rom.*, XVII, pp. 906—907). Pentru alegerea sa, Lupu ar fi plătit Domnului 350.000 piaştri, boerilor 200.000 piaştri şi ar fi făcut un cadou şi lui Pini. (Hurmuzaki-Nistor, XX, pp. 468—469). În 1823, Dionisie şi Ilarion au fost depuşi pe motiv că nu s'au întors în ţară, la chemarea Domnului. Dionisie Lupu se plânge consulului rusesc Minciaky, guvernului rus, prinţului Galitzin, cont lui Pahlin, cancelarului Rusiei, Sfântului Sinod, ţarului însuşi, cerând reintegrarea sa şi, în adresa către ţar, încorporarea Ţării Româneşti la Rusia (*Bis. ort. rom.*, XVIII, pp. 98—118).

silanti de către ţarul Alexandru şi după nenorocirile pricinuite de ocupaţia turcească.

In schimb, explicaţia dată în „Frăţească îmbrăţoşare" se încadrează perfect în logica evenimentelor. Ierarhii şi boerii, alarmaţi de agitaţia ţărănească stârnită de propaganda şi mişcarea lui Tudor au urmărit, în primul rând, să obţină dela acesta încetarea „urîtelor lui lucrări şi porniri asupra patrioţilor lui" şi, în al doilea rând, să-l împiedice a intra în oraş înainte de sosirea prinţului Ipsilanti.

In adevăr, cum vom vedea mai departe, boerii au făcut totul pentru a împiedica intrarea lui Tudor în Bucureşti şi, după împăcarea sa cu boerii, Tudor n'a renunţat numai la orice agitaţie împotriva boerilor, dar a cerut ţăranilor supunere desăvârşită faţă de regimul împotriva căruia îi răsculase şi plata tuturor dăjdiilor pentru desfiinţarea cărora îi înarmase.

IV. — *DEZAVUAREA MIŞCĂRII LUI TUDOR DE CĂTRE RUŞI*

Impăcarea lui Tudor cu boerii ocârmuitori din Bucureşti a însemnat o radicală schimbare de atitudine, şi este evident că aceasta nu putea fi efectul unui discurs. Condiţiile în care s'a făcut împăcarea nu se pot explica decât prin modificarea elementelor pe care Tudor îşi bazase acţiunea : dezavuarea mişcării sale de către Ruşi şi risipirea iluziilor legate de forţa lui Alexandru Ipsilanti. Depeşa din 23 Februarie (7 Martie), prin care ţarul Alexandru reprobă evenimentele din Ţara Românească şi îndeamnă Divanul să recurgă la trupele turceşti pentru a reprima orice mişcare revoluţionară, a sosit la Bucureşti la 5/17 Martie, dar n'a fost comunicată caimacamilor decât la 17/29 Martie, printr'o adresă a lui Pini [1].

Tudor a luat, oficial, cunoştinţă de dezavuarea mişcării sale de către ţarul Alexandru, la 18 sau 19 Martie st. v., printr'un pitac al marelui vistier Alexandru Filipescu, însoţit de o notă a consulului rus Pini. Printr'o scrisoare din 20 Martie, el confirmă primirea acestor acte. Notificarea lui Pini cuprindea şi ameninţarea cu publicarea dezavuării. Tudor răspunde : „Care vestire

[1] „Le 17 au soir, cependant, un courrier venu de Laybach apporte des dépêches à MM. Pini et de Hakenau ... Des instructions de M. Pini je ne connais que le seul paragraphe, que Théodore est dégradé du rang de chevalier d'un ordre russe et déclaré hors de la protection de S. Majesté". (Hurmuzaki, X, p. 118).

ce face şi de se va publicarisi şi de nu, pe mine nu mă supără" [1]. Aceasta „însemna, observă judicios d. Filitti, că n'o credea sinceră sau că şi fără sprijinul rusesc nădăjduia să obţie dreptăţile ţării" [2]. Depeşele agentului austriac, Fleischhackl von Hakenau, rezolvă problema în sensul primei ipoteze. Pini a părăsit Bucureştii, la 16/28 Martie, şi n'a dat publicităţii dezavuarea ţarului [3].

Dezavuarea ţarului a fost confirmată la 22 Martie (3 Aprilie) şi de către cancelarul Agenţiei austriace, Udritzki, care ceruse lui Tudor o audienţă pentru a-i mulţumi de libertatea de mişcare acordată curierilor diplomatici. Udritzki a fost primit de Tudor în palatul Zoiţei Brâncoveanu, de faţă fiind episcopul Ilarion, doctorul Christari şi alte persoane.

„Domnul Tudor Vladimirescu m'a primit foarte politicos, povesteşte Udritzki, şi mi-a făgăduit că-mi va satisface cererea cu privire la însoţitorul solicitat (pentru curierul diplomatic). Apoi m'a invitat să trec cu el într'o cameră de alături cu totul separată, pentru a-mi vorbi între patru ochi. Acolo am rămas numai noi doi împreună mai bine de o oră. In timpul acesta i-am adresat următoarele cuvinte: „Domnule Sluger, având în vedere că mă găsesc în serviciu comandat şi chiar din consideraţiuni de umanitate, mă simţesc îndrituit de a vă spune adevăruri care poate v'au fost tăinuite până acum. Memoriul Domniei Voastre, pe care l-aţi trimis M.M.L.L. Impăratului Francisc şi Ţarului Alexandru la Laybach a ajuns în adevăr la locul destinaţiei, dar ambii monarhi n'au găsit de bine a vă cinsti cu un răspuns direct, ci dimpotrivă ei au avizat pe miniştri şi pe consulii lor de aici, din Principate, să vă considere ca rebel şi să continue a vă considera astfel, pentrucă aţâţaţi poporul să-şi revendice

[1] Em. Vîrtosu, *Tudor Vladimirescu*, p. 77. Nota lui Pini nu e, cum crede d-l Vîrtosu, scrisoarea lui Capo d'Istria din 14/26 Martie, ci depeşa din 23 Februarie (7 Martie) care se referă numai la mişcarea lui Tudor. Dezavuarea acţiunii lui Alexandru Ipsilanti se face prin depeşa din 14/26 Martie. Din confundarea acestor două acte au rezultat multe interpretări greşite.

[2] I. C. Filitti, *Frământări politice*, p. 54.

[3] „Zu meinem nicht geringen Erstaunen sehe ich aber, dass Herr von Pini nicht nur den Caimacams keine schriftliche Mitteilungen seiner erhaltenen Instructionen gemacht, sondern auch keine öffentliche Bekanntmachung, mittels welcher das sträffliche Benehmen des Wladimirescu und das Misfallen des russichen Hofes hierüber dem wallachischen Volke hätte einleuchtend gemacht werden sollen, erlassen hat, worin ich ihm jedoch vorgreifen zu dürfen glaubte". (Hurmuzaki, XX, p. 571).

cu armele în mână drepturile — fie acestea reale, fie fictive. Totodată vă comunic că s'a lăsat Porţii mână liberă de a reduce cu forţa armată massele populare la cuvenita supunere şi ascultare".

Tudor a declarat că nu are cunoştinţă de un asemenea răspuns — ceeace era inexact — şi că nici nu bănuia că umilul său memoriu să fi ajuns la picioarele înalţilor monarhi. El a afirmat din nou că nu s'a ridicat împotriva autorităţii legitime a Porţii, ci a cerut numai ca dreptăţile ţării să fie respectate şi să se pună capăt nedreptăţilor şi impilărilor.

„Eu nu mă războesc cu Poarta, ci dimpotrivă îi rămân totdeauna supus, împreună cu poporul român şi de aceasta mă voi retrage pretutindeni în faţa ei, dar eu nu voi înceta de a cere, cu glas tare, restaurarea drepturilor şi pronomiilor Ţării Româneşti, de asemenea nu voi conteni a solicita mereu puternica intervenţie a M. Sale Impăratului Austriei.

„Trèbue însă să vă mărturisesc sincer şi cu încredere că *apropierea unui corp elin, sub comanda prinţului Ipsilanti, mă pune în cea mai mare încurcătură, pentrucă nu ştiu pe ce temeiu se razimă o asemenea acţiune şi eu n'aş dori să zădărnicesc anumite planuri secrete ale unei Putcri mai înalte.* De aceea eu am invitat pe prinţul Ipsilanti să se oprească la bariera Bucureştilor, până ce-mi va aduce dovezi că are într'adevăr autorizaţia unei Puteri mai înalte pentru desfăşurarea acţiunii sale şi aceasta pentru motivul că eu nu sunt dispus să vărs sângele Românilor pentru Grecia şi nu vreau ca, printr'o măsuiă nesocotită şi pripită, să întreprind ceva în dauna poporului român. Afară de aceasta, eu mai sunt hotărît să trimit delegaţi la Sibiu cu un memoriu în limba franceză către M. Sa Impăratul Austriei şi v'aş ruga să-mi daţi un om de încredere care să-i însoţească.

„Insfârşit ţin să vă mai spun că ieri am invitat pe boerii care au mai rămas aici ca, împreună cu Mitropolitul să se adune la mine şi să trimitem o nouă cerere către Poartă printr'o deputaţiune specială. Pentru mai mare siguranţă vă voi ruga să trimiteţi o copie după această cerere internunţiului austriac din Constantinopol, rugându-l să stăruie şi Inălţimea Sa pe lângă Poartă pentru satisfacerea jalbelor poporului român" [1].

[1] I. Nistor, *Tudor Vladimirescu şi Sfânta Alianţă*, pp. 10—13. — Hurmuzaki-Nistor, XX, pp. 581—582.

După întrevederea cu Udritzki, Tudor a însărcinat pe vistiernicul Alexandiu Filipescu să convoace pe Mitropolit şi pe boerii divaniţi la o consfătuire. La ora 10, vistiernicul Alecu Filipescu, însoţit de doi Arnăuţi, s'a dus la Mitropolie, ca să vorbească cu Mitropolitul. Garda l-a oprit la o bătae de puşcă şi nu l-a lăsat să se apropie decât singur de poartă, unde a putut să comunice Mitropolitului invitaţia de a asista la şedinţa Divanului. Mitropolitul a voit să plece, dar garda l-a oprit, declarând că nu va preda nici Mitropolia, nici pe Mitropolit decât lui Ipsilanti [1]. Divanul a ţinut şedinţă fără Mitropolit şi a delegat pe Alecu Vilara şi pe Constantin Herescu să comunice lui Tudor că boerii divaniţi îl pot vizita individual, dar *in corpore* nu i se pot prezenta, fiindcă el nu e autoritate legal constituită — cu alte cuvinte, ei nu-l pot recunoaşte ca Domn (*Oberhaupt*). Boerii s'au arătat însă dispuşi să-l primească în Divan şi să se sfătuiască cu el asupra afacerilor curente. In acelaşi timp i-au garantat colectiv securitatea vieţii. Tudor ar fi acceptat propunerea şi ar fi promis să asiste la şedinţa Divanului din 4 Aprilie [2].

Nu ştim dacă Divanul a ţinut şedinţă la 4 Aprilie şi dacă Tudor a asistat la ea. S'a ţinut, în schimb, o consfătuire în casa spătarului Grigore Băleanu, la care au participat şi Tudor şi Mitropolitul. Acesta a venit excortat de o ceată de cincizeci de Arnăuţi şi de căpitanii Iordache Olimpiotul, Ghencea-Aga, Delibaşa-Mihali care sosiseră în ajun şi trăseseră direct la Mitropolie. Rezultatul consfătuirii a fost rugămintea adresată lui Tudor de a se înţelege şi a colabora cu Ipsilanti [3].

In aceeaşi zi, dimineaţa, a sosit dela Constantinopol poşta rusească şi a adus din partea baronului Strogonof o notă, prin care consulatul rusesc era invitat să facă o nouă declaraţie scrisă că împăratul Alexandru dezaprobă acţiunea lui Ipsilanti şi-l declară rebel. In acelaşi timp curierul rus aducea anatema Patriarhului dela Constantinopol, pe care Mitropoliţii celor două Principate trebuiau să o citească poporului. Actul patriarhal promitea amnistie deplină acelora care ar depune armele şi cele mai aspre pedepse acelora care ar stărui în nesupunerea lor. Poarta otomană a primit împuternicirea necesară pentru a trimite trupe în Principate şi ordinele au fost deja date comandanţilor din cetăţile de pe Dunăre.

[1] Hurmuzaki-Nistor, XX, p. 582.
[2] Hurmuzaki-Nistor, XX, p. 582.
[3] *Ibidem*, p. 586. — M. Popescu, *Op. cit.*, p. 14.

Consulatul rusesc a redactat imediat declarația și încă în dimineața aceleiași zile a trimis-o, împreună cu cartea de afurisenie a Patriarhului, Mitropolitului, care se afla la consfătuirea din casa lui Băleanu.

Mitropolitul a citit nota consulatului cu Alecu Filipescu, într'o cameră separată și a refuzat s'o comunice boerilor, pretextând că îi este adresată lui personal. Cartea de afurisenie a Patriarhului nici n'a fost deschisă. Dar Udritzki, care se afla la Băleanu și funcționarul rus însărcinat cu remiterea notei au dat actului cea mai largă publicitate [1].

Abia la 8 Aprilie st. n. se hotărăște Mitropolitul să aducă la cunoștința publicului cartea de afurisenie a Patriarhului. Un diacon a citit-o în Mitropolie și în bisericile Sf. Gheorghe și Sf. Ioan. In primele două, lectura s'a făcut fără nicio piedică. Dar cititorul din biserica Sf. Ioan a fost întrerupt de Iordache Olimpiatul, care tocmai sosise, și trimis acasă fără nicio rezistență [2].

Nerăbdător să afle și el conținutul notei rusești, Tudor invită deci pe Udritzki la o nouă consfătuire care avu loc în hanul Șerban-Vodă, în prezența lui Hagi Prodan. El află, cu acest prilej, de anatema smulsă patriarhului din Constantinopol împotriva mișcării eteriste și ordinul către supușii ruși de a nu adera la mișcarea lui Tudor și Ipsilanti.

> „După această comunicare, slugerul Teodor și Hagi Prodan ținură să exprime din nou față de mine asigurarea lor de supunere și devotament față de Poartă și să-mi comunice că au trimis doi oameni de încredere în tabăra lui Ipsilanti să se încredințeze dacă se adevărește svonul că în rândurile Eteriștilor s'ar afla multe sute de Sârbi și încă mulți Ruși cu tunuri rusești. Trimeșii s'au întors cu informația sigură că svonurile acestea erau lipsite de orice temeiu. Dar chiar dacă această stare de lucruri s'ar fi adeverit și chiar dacă Tudor și Hagi Prodan ar fi fost convinși că Ipsilanti ar fi pornit mișcarea sa cu învoirea și sprijinul Curții imperiale rusești, dânșii în nici un caz nu ar face cauză comună cu mișcarea grecească".

La 4 Aprilie, în timp ce Tudor ținea sfat în hanul Șerban-Vodă, pe străzile Bucureștilor se desfășoară o manifestație care surprinse și pe Tudor și pe membrii guvernului. Iordache Olim-

[1] Hurmuzaki-Nistor, XX, p. 599.
[2] Hurmuzaki-Nistor, XX, p. 586.

piotul, cu trupele sale compuse din Arnăuţi, Greci, Români şi Nemţi, un mare număr de Greci şi mai mulţi preoţi greci în odăjdii s'au strâns în casele Bellio, unde era cartierul lui Farmache, şi au ridicat drapelul libertăţii. După ce s'a oficiat o sfeştanie, asistenţa s'a aşezat în coloane şi a ieşit în stradă. In frunte mergea Costache Chiriac Aristia cu steagul în spinare, între doi preoţi, dintre care unul ţinea în mână o carte, iar altul Evanghelia. In urma lor păşeau Grecii cu săbiile scoase, apoi „mulţime mare de Arnăuţi şi de Greci". Cântând cântece patriotice, manifestanţii au ajuns la biserica numită Curtea Veche, unde s'a oficiat un *Te-Deum* „cu tămâeri şi cu botezuri". Cântecul dela sfinţirea apei: „Mântueşte, Doamne, poporul tău" a fost semnalul unor salve de puşcă care au ţinut până ce cortegiul s'a întors din nou la casele Bellio, unde steagul a fost arborat deasupra porţii. Acolo s'a tras o ultimă salvă şi asistenţii au strigat într'un glas: *La Porţile Bizanţului*!

Scopul acestei stranii manifestaţiuni care fusese fixată pentru 6 Aprilie, era de a preveni efectul notei ruseşti. In acelaşi scop, a fost răspândit zvonul că Arsenalul dela Constantinopol a fost cucerit de Greci şi jumătate din oraş incendiat[1].

IV. — *BAZELE ACORDULUI*

Din aceste fapte şi documente se pot desprinde elementele esenţiale pe baza cărora s'a făcut înţelegerea între Tudor şi boeri, şi condiţiile generale care le-au impus.

Ce urmăreau boerii?

Să împiedice intrarea lui Tudor în Bucureşti înainte de sosirea lui Alexandru Ipsilanti şi să-l înduplece să se lase de „urîtele lui porniri", adică să renunţe la agitaţia împotriva boerilor.

Am văzut că Tudor n'a ridicat în proclamaţiile sale chestia ţărănească decât pentru a putea exercita o presiune asupra boerilor şi pentru a-i sili să adere la mişcarea sa. Dela Padeş până la Bolintin, el a repetat mereu că nu se vor lua decât averile boerilor „care nu vor urma nouă, precum sunt făgăduinţi"; că el şi adepţii lui s'au ridicat pentru folosul obştesc, „şi al celor mari şi al celor mici", că nu cer decât o dreptate „care poate fi şi boerilor de mai mare folos", şi închee cu asi-

[1] M. Popescu, *Contribuţiuni documentare*, p. 14.—Iorga-Cioranu, pp. 272—3. — Hurmuzaki-Nistor, XX, p. 586.

gurarea că „oricare va fi la un glas şi într'o unire cu creştinescul norod... acela se va numi patriot."

Şi pentru a dovedi boerilor că mişcarea lui nu e pornită împotriva lor ca luptă de clasă, el a reprimat cu severitate actele de violenţă şi de pradă săvârşite asupra boerilor.

Dar ţăranii au înţeles altfel lucrurile. Din proclamaţiile lui Tudor, ei au reţinut mai ales ceeace justifica milenara lor foame de pământ şi osândirea „averilor rău agonisite ale tiranilor boeri". Ei presimţeau că soarta lor era legată de regimul arhaic al proprietăţii, de drepturile boerilor asupra clăcaşilor şi de strânsa legătură dintre boerul proprietar — „ori de ce neam ar fi" — şi administraţia ispravnicilor, căpităniilor, sameşilor, zapciilor şi vătafilor. Ei au văzut în mişcarea lui Tudor un prilej de a răsturna această stare de lucruri şi de aceea „alergau orbi" în „Adunarea" lui. Intenţia manifestată în proclamaţia dela Padeş de a justifica averile boerilor care se vor alătura mişcării şi de a jertfi, ca „rău agonisite", averile boerilor care i se vor împotrivi, nu putea intra în capul ţăranilor. Pentru ei, toate averile boereşti erau „rău agonisite" şi, prin urmare, toate trebuiau „jertfite". Vorbind de „balaurii care ne înghit de vii, căpeteniile noastre zic, atât cele bisericeşti cât şi cele politiceşti", de „Domnii ţării" care „împreună cu boerii greci şi români, unindu-se cu toţii, ne-au prădat şi ne-au despoiat de am rămas numai sufletele", „mai goi decât morţii cei din mormânturi", ce alt sentiment putea trezi Tudor în sufletul ţăranilor decât „entuziasmul răzbunării"?

In acţiunea de trezire şi de mobilizare a satelor, pandurii au adus spiritul de iniţiativă şi unitatea de direcţie. Ei cutreerau satele în cete şi chemau poporul la răscoală. Incurajaţi de ei, ţăranii primeau cu ciomege, cu furci şi cu topoare pe ipistaţii moşierului şi pe slujbaşii stăpânirii.

Cât timp Arnăuţii, mercenari fără ţară, jefuesc fiindcă jaful e una din raţiunile profesiunii lor, dezordinile ţărăneşti au un incontestabil caracter social. Când ţăranii atacă, incendiază şi distrug un conac boieresc, ei vizează centrul şi simbolul material al puterii boereşti care-i oprimă. Aşa se explică faptul, la prima vedere paradoxal, că, în timpul răscoalelor agrare, ţăranii adeseori, în loc să-şi împartă cerealele şi vitele boereşti, dau foc hambarelor şi grajdurilor, şi veghează ca nimeni să nu se atingă de ceva.

Actele de violenţă împotriva proprietăţii boereşti sunt în-

soţite de acaparări silite de pământ. Via de pe moşia domnească a logofătului Dumitrache Protopopescu a fost împrejmuită şi săpată de un anume Neagoe Marinescu care, cu dela sine putere, s'a făcut stăpân pe ea. Protopopescu, însoţit de fratele său, Meiţă, de preotul Iordache şi de Ioan Brutarul, se duce să-i ceară socoteală de această apropriaţie samavolnică. Neagoe era în vie şi săpa. Protopopescu îl întrebă: „Apoi ce este asta, Neagoe?" Neagoe ridică săpoiul şi răspunse: „că nu mai sunt ciocoi în ţară", şi ar fi lovit, dacă Meiţă nu l-ar fi împuşcat din spate. „Văzând că Românii au luat nas", Protopopescu s'a întors în tabăra lui Tudor, care se afla atunci la Ţânţăreni.

Din nefericire, aceste fapte şi expresii revelatoare nu ni s'au transmis decât întâmplător. Istoria intervenţiei maselor ţărăneşti în mişcarea lui Tudor Vladimirescu rămâne încă de făcut prin cercetări în arhivele judeţene. Ştirile pe care le avem până acum nu ne permit să schiţăm decât liniile generale ale unei mişcări care, generalizată şi organizată, ar fi putut singură să transforme răscoala lui Tudor Vladimirescu într'o revoluţie adevărată care să modifice repartiţia proprietăţii şi să modernizeze structura arhaică a societăţii.

Dar Tudor Vladimirescu nu avea nici pregătirea teoretică, nici libertatea de acţiune necesară pentru o astfel de misiune. Dependenţa sa de şefii Eteriei, prejudecăţile sale conservatoare şi ambiţiile sale personale l-au determinat deopotrivă să înfrâneze agitaţia ţărănească şi să reprime cu cea mai mare severitate actele de violenţă săvârşite de partizanii săi. El nu concepea posibilitatea unor reforme, orcât de modeste, fără concursul boerilor. Chiar şi scaunul Ţării Româneşti nu l-ar fi primit decât din mâna boerilor. De aceea a fost atât de afectat, la începutul mişcării sale, de atitudinea boerilor care nu voiau să vadă în mişcarea lui decât „o faptă tâlhărească", şi de aceea n'a avut dorinţa mai fierbinte decât să desmintă această învinuire.

Ecoul mişcării lui Tudor la sate şi formele pe care le-a luat agitaţia ţărănească au umplut de îngrijorare pe boeri, indiferent că erau afiliaţi la Eterie sau nu. Spectrul războiului ţărănesc a făcut să amuţească pasiunile şi rivalităţile dintre ei şi i-a unit într'un singur bloc în faţa „Adunării" lui Tudor. Sentimentele lor transpiră clar în adresa trimisă Inaltei Porţi la 10 August 1821. Boerii declară textual: „Nu suntem vrednici după cuviinţă a mulţumi prea milostivului nostru Impărat

gurarea că „cricare va fi la un glas şi într'o unire cu creştinescul norod... acela se va numi patriot."

Şi pentru a dovedi boerilor că mişcarea lui nu e pornită împotriva lor ca luptă de clasă, el a reprimat cu severitate actele de violenţă şi de pradă săvârşite asupra boerilor.

Dar ţăranii au înţeles altfel lucrurile. Din proclamaţiile lui Tudor, ei au reţinut mai ales ceeace justifica milenara lor foame de pământ şi osândirea „averilor rău agonisite ale tiranilor boeri". Ei presimţeau că soarta lor era legată de regimul arhaic al proprietăţii, de drepturile boerilor asupra clăcaşilor şi de strânsa legătură dintre boerul proprietar — „ori de ce neam ar fi" — şi administraţia ispravnicilor, căpităniilor, sameşilor, zapciilor şi vătafilor. Ei au văzut în mişcarea lui Tudor un prilej de a răsturna această stare de lucruri şi de aceea „alergau orbi" în „Adunarea" lui. Intenţia manifestată în proclamaţia dela Padeş de a justifica averile boerilor care se vor alătura mişcării şi de a jertfi, ca „rău agonisite", averile boerilor care i se vor împotrivi, nu putea intra în capul ţăranilor. Pentru ei, toate averile boereşti erau „rău agonisite" şi, prin urmare, toate trebuiau „jertfite". Vorbind de „balaurii care ne înghit de vii, căpeteniile noastre zic, atât cele bisericeşti cât şi cele politiceşti", de „Domnii ţării" care „împreună cu boerii greci şi români, unindu-se cu toţii, ne-au prădat şi ne-au despoiat de am rămas numai sufletele", „mai goi decât morţii cei din mormânturi", ce alt sentiment putea trezi Tudor în sufletul ţăranilor decât „entuziasmul răzbunării"?

In acţiunea de trezire şi de mobilizare a satelor, pandurii au adus spiritul de iniţiativă şi unitatea de direcţie. Ei cutreerau satele în cete şi chemau poporul la răscoală. Incurajaţi de ei, ţăranii primeau cu ciomege, cu furci şi cu topoare pe ipistaţii moşierului şi pe slujbaşii stăpânirii.

Cât timp Arnăuţii, mercenari fără ţară, jefuesc fiindcă jaful e una din raţiunile profesiunii lor, dezordinile ţărăneşti au un incontestabil caracter social. Când ţăranii atacă, incendiază şi distrug un conac boieresc, ei vizează centrul şi simbolul material al puterii boereşti care-i oprimă. Aşa se explică faptul, la prima vedere paradoxal, că, în timpul răscoalelor agrare, ţăranii adeseori, în loc să-şi împartă cerealele şi vitele boereşti, dau foc hambarelor şi grajdurilor, şi veghează ca nimeni să nu se atingă de ceva.

Actele de violenţă împotriva proprietăţii boereşti sunt în-

soţite de acaparări silite de pământ. Via de pe moşia domnească a logofătului Dumitrache Protopopescu a fost împrejmuită şi săpată de un anume Neagoe Marinescu care, cu dela sine putere, s'a făcut stăpân pe ea. Protopopescu, însoţit de fratele său, Meiţă, de preotul Iordache şi de Ioan Brutarul, se duce să-i ceară socoteală de această apropriaţie samavolnică. Neagoe era în vie şi săpa. Protopopescu îl întrebă: „Apoi ce este asta, Neagoe?" Neagoe ridică săpoiul şi răspunse: „că nu mai sunt ciocoi în ţară", şi ar fi lovit, dacă Meiţă nu l-ar fi împuşcat din spate. „Văzând că Românii au luat nas", Protopopescu s'a întors în tabăra lui Tudor, care se afla atunci la Ţânţăreni.

Din nefericire, aceste fapte şi expresii revelatoare nu ni s'au transmis decât întâmplător. Istoria intervenţiei maselor ţărăneşti în mişcarea lui Tudor Vladimirescu rămâne încă de făcut prin cercetări în arhivele judeţene. Ştirile pe care le avem până acum nu ne permit să schiţăm decât liniile generale ale unei mişcări care, generalizată şi organizată, ar fi putut singură să transforme răscoala lui Tudor Vladimirescu într'o revoluţie adevărată care să modifice repartiţia proprietăţii şi să modernizeze structura arhaică a societăţii.

Dar Tudor Vladimirescu nu avea nici pregătirea teoretică, nici libertatea de acţiune necesară pentru o astfel de misiune. Dependenţa sa de şefii Eteriei, prejudecăţile sale conservatoare şi ambiţiile sale personale l-au determinat deopotrivă să înfrâneze agitaţia ţărănească şi să reprime cu cea mai mare severitate actele de violenţă săvârşite de partizanii săi. El nu concepea posibilitatea unor reforme, orcât de modeste, fără concursul boerilor. Chiar şi scaunul Ţării Româneşti nu l-ar fi primit decât din mâna boerilor. De aceea a fost atât de afectat, la începutul mişcării sale, de atitudinea boerilor care nu voiau să vadă în mişcarea lui decât „o faptă tâlhărească", şi de aceea n'a avut dorinţa mai fierbinte decât să desmintă această învinuire.

Ecoul mişcării lui Tudor la sate şi formele pe care le-a luat agitaţia ţărănească au umplut de îngrijorare pe boeri, indiferent că erau afiliaţi la Eterie sau nu. Spectrul războiului ţărănesc a făcut să amuţească pasiunile şi rivalităţile dintre ei şi i-a unit într'un singur bloc în faţa „Adunării" lui Tudor. Sentimentele lor transpiră clar în adresa trimisă Inaltei Porţi la 10 August 1821. Boerii declară textual: „Nu suntem vrednici după cuviinţă a mulţumi prea milostivului nostru Impărat

pentru această nemărginită milă ce au arătat către săraca ţară de au izbăvit-o din mâinile ţăranilor hoţi, ce năvălise cu mare vrăjmăşie şi răutate asupra ei, ca nişte fiare sălbatice şi înveninate" [1].

Intr'un memoriu adresat lui Pini, boerii refugiaţi la Braşov, recunosc că nedreptăţile au împins poporul la desperare, „iar această desperare a încurajat pe Români până a-şi manifesta fără sfială tendinţele lor spre libertate". Dar, adaugă ei, „pe lângă adevărata lui suferinţă, nu puţin a contribuit la răscoala lui şi promisiunea capului mişcării de a prăda şi a răpi averile celor mai bogaţi". De aceea „răsculare poporului român nu se poate explica mai nimerit decât ca *un război al celor săraci împotriva celor crezuţi bogaţi*, iară nu ca o ridicare cu armele pentru dobândirea drepturilor naţionale şi pentru curmarea abuzurilor" [2].

Amintirea exceselor comise de Eterişti şi de trupele turceşti de ocupaţie nu era nimic pe lângă groaza pe care o lăsaseră „ţăranii hoţi". Nu e nicio mirare că prima condiţie pe care au pus-o lui Tudor a fost să înceteze „urîtele sale porniri" împotriva clasei boereşti.

Cum agitaţia ţărănească nu fusese în tactica lui Tudor decât un mijloc de presiune, înţelegerea asupra acestei chestiuni s'a făcut uşor şi complet. Tudor a scos din cauză pe boeri, a recunoscut „vremelnica stăpânirii a ţării" şi a invitat „pe toţi ceice au încins arme de izbăvire" să se supuie stăpânirii şi boerilor.

Pactul încheiat între boeri şi Tudor a fost adus la cunoştinţa ţării printr'o proclamaţie datată în general după Aricescu, din 20 Martie, dar care nu poate fi decât din 23 Martie [3] ca şi actul de jurământ care o completează. Pornirea lui, cu glasul norodului cel năpăstuit, e pentru dobândirea dreptăţilor. El a încins sabia, „dând cel dintâiu semn de bun patriot într'acest pravoslavnic pământ românesc", spre „încetarea vericăruia jaf şi nedreptate ce aţi cercat până acum din pricina oblăduitorilor Domni ce au stătut". Hotărârea lui e ca nici într'un chip să nu înceteze din cererea dreptăţilor ţării, pe care, de nu le va

[1] Aricescu, II, p. 169.

[2] *Ibidem*, p. 190—192.

[3] D. Em. Vîrtosu, se întreabă, cu bună dreptate, dacă acest act nu e din 23 Martie, ca actul de jurământ care-l completează.

dobândi prin cererile adresate unde se cuvine, le va dobândi prin vărsare de sânge.

Ajungând în politia Bucureştilor şi, „găsind mulţi patrioţi boeri întru asemenea bune cugetări cu ale norodului asemănate, am hotărît, ca un voitor de dreptate, să cunosc vremelnica stăpânire a ţării, supuindu-se toţi ceice au încins arme de izbăvire la legile şi pământeştile obiceiuri ce li se vor arăta de către stăpânire prin mine, şi le voi cunoaşte că sunt întru adevăr folositoare Patriei şi de mare trebuinţă norodului".

Deci, „voi mazililor, breslaşilor şi cumpaniştilor şi străinilor, răfuiţi-vă rămăşiţele ce aveţi a următoarei tetraminii de Ianuarie. Asemenea şi voi, birnicilor, istoviţi rămăşiţele dăjdiilor ce sunt scoase până acum prin poruncile stăpânirii, adică a samii Vistieriei de Februarie şi Martie, po taleri 18 de lude, ai diminiei lefurilor tot pe aceste două luni, po taleri 12 şi jumătate de lude, şi banii orânduelii mezilhanelii de primăvară, po taleri 17 şi jumătate de lude" [1]. Ostaşii supuşi armelor izbăvirii sunt scutiţi. Pentru ceilalţi, uşurarea de dăjdii şi încetarea jafurilor rămân o promisiune de viitor.

Şi mai limpede sunt formulate condiţiile capitulării lui Tudor în jurământul prin care, la 23 Martie 1821, pecetluieşte legământul său faţă de boeri şi de vremelnica stăpânire. Constatând acordul său, „întru bune cugetări, cu toţi ceice au cunoscut întru adevăr că voesc binele şi folosul patriei, luând desăvârşite încredinţări prin înscris şi straşnic jurământ pe numele atotputernicului Dumnezeu,.... *mă leg şi eu din parte-mi cu glasul obştii norodului printr'acest înscris al meu şi mă jur pe numele marelui Dumnezeu, întâi, că nici odinioară nu voi cugeta, nici de faţă, nici prin chip de viclenie, asupra vieţii şi a cinstei cuivaş din patrioţii mei, sau asupra hrăpirii averii sale*; şi, *al doilea că, de azi înainte, cunoscând vremelnica stăpânire a ţării, voi cere toate cele trebuincioase oştirilor a se împlini prin poruncile acestei stăpâniri*"; al treilea că va pune în aplicare toate ordinele menite a curma pagubele şi răutăţile săvârşite de ostaşii săi; al patrulea, că va îndupleca pe tot norodul din cele şaptesprezece judeţe ale Ţării „a da toată supunerea şi ascultarea la stăpânirea ţării",... „când însă şi această stăpânire va avea îngrijire pentru dânsul a-l feri de orice jaf şi nedreptate"; însfâr-

[1] Text în Iorga, *Izvoarele Contemporane*, pp. 383—385. — Aricescu, II, pp. 129—131.

şit, „în vremi de trebuinţă, voi fi gata a mă război, prin armele ostaşilor ce ctcârmuesc, împotrivitor vrăjmaşului ce se va arăta împotriva dreptăţilor ţării, unindu-mă şi la această cu glasul şi voinţa celor înfrăţiţi la această sfântă legătură".

VI. — *URMĂRILE ACORDULUI*

Jurământul acesta constituie renegarea tuturor revendicărilor şi principiilor formulate în proclamaţia dela Padeş. Căpeteniile, atât cele bisericeşti, cât şi cele politiceşti, care în unire cu cei „după vremi Domni" au robit ţărănimea şi i-au supt sângele, sunt scoşi din cauză. Răutăţile împotriva cărora ostaşii lui au încins armele nu mai sunt imputate decât „oblăduirii Domnilor ce au stăpânit până acum". Tudor care ar fi voit „să scurteze d'o palmă pe câţi boeri divaniţi, să-i umple cu pae şi să-i trimită plocon din partea ţării la curţile împărăteşti", el care denunţa în proclamaţia dela Padeş „averile rău agonisite ale tiranilor boeri", jură acum că niciodată nu va cugeta „asupra vieţii şi cinstei cuivaşi din patrioţii mei sau asupra hrăpirii averii sale"; el care a chemat poporul la arme împotriva întregului sistem de nedreptăţi, de silnicii şi de jaf reprezentat prin „unirea pământenilor boeri cu cei după vremi, trimişi Domni", recunoaşte „vremelnica stăpânire a ţării" şi se obligă a-i subordona chiar şi aprovizionarea oştirii sale şi a îndupleca, prin toate mijloacele de care dispune ,norodul din tot cuprinsul ţării a da, acestei stăpâniri, toată supunerea şi ascultarea; este adevărat că Tudor pune condiţia: „când, însă, şi această stăpânire va avea îngrijire pentru dânsul, a-l feri de orice jaf şi nedreptate". Vom vedea ce valoare putea avea această rezervă, chiar admiţând că era sinceră şi nu o simplă frază menită să ascundă „ostaşilor izbăvirii" gravitatea capitulării „Domnului" lor. Insfârşit, Tudor se obligă să lupte, „prin armele ostaşilor ce otcârmuia", „împotriva vrăjmaşului ce se va arăta împotrivitor dreptăţilor ţării". Cine era vrăjmaşul vizat? Evident, Turcia. Membrii vremelnicei stăpâniri erau eterişti şi partizani ai Rusiei. Ei n'au putut cere lui Tudor să lupte împotriva altcuiva decât împotriva Turcilor.

In schimbul acestor concesiuni, ce obţinea Tudor dela boerii ţării? Legitimarea mişcării sale şi o promisiune de impunitate. Mitropolitul Dionisie, episcopii de Buzău şi de Argeş şi cincizeci şi trei de boeri de toate stările, rămaşi la Bucureşti, încredinţează prin actul semnat de ei „cum că am cunoscut că pornirea Dumnealui Slugerul Tudor Vladimirescu nu este rea şi

vătămătoare, nici în parte fiecăruia, nici patriei, ci folositoare şi izbăvitoare, şi norodului spre uşurinţă, pre care, ca şi pre unul de binele ţării voitor, şi de trebuinţa obştei norodului, l-au primit toată politia Bucureştii cu drag şi braţe deschise. Drept aceea şi ne jurăm din parte-ne subt aceste iscăliturі,... că niciodată nu vom cugeta împotriva vieţii şi cinstei Dumnealui; şi ne vom uni pentru toate bunele cugetări câte se vor chibzui între Dumnealui şi toţi cei uniţi cu Dumnealui printr'aceste iscăliturі" [1].

Importanţa capitulării lui Tudor rezultă din publicitatea pe care boerii au făcut-o acestui act şi din reacţiunea ţăranilor. Manifestul lui Tudor din 23 Martie, prin care povăţuia populaţia „ca să cunoască stăpânirea şi boerimea", a fost tipărit, din ordinul Divanului, în trei mii de exemplare şi răspândit în toată ţara [2], cu instrucţii pentru ispravnici să-l citească „în auzul tuturor de obşte... ca să înceteze orice duh de răzvrătire prin corpul locuitorilor". Se arată populaţiei că mişcarea lui Tudor Vladimirescu „nu a fost şi nici nu este după tălmăcirea locuitorilor". Se cere, e drept, restaurarea privilegiilor ţării şi încetarea năpăstuirilor, dar tot deopotrivă se cere şi supunerea norodului către stăpânire şi răspunderea tuturor rămăşiţelor impozitelor, „căci la mare stenahorie se află Vistieria" [3].

La acest apel, unii locuitori au răspuns sărind „cu zurbalâcuri" asupra sameşilor, zapciilor şi altor slujbaşi, orânduiţi de Vistierie pentru împlinirea rechiziţiilor şi rămăşiţelor dăjdiei. La aceste simptome de anarhie s'adaugă jafurile comise de unii panduri şi Arnăuţi care umblă prin satele judeţului, jefuind pe negustori şi pe locuitori cu nume de „ostaşi ai Adunării". La 18 Aprilie, Iordache Olimpiotul ordonă lui Marin Butculescu, ispravnic de Teleorman, ca oricâţi panduri sau Arnăuţi se vor prinde prin satele judeţului, făcând cea mai mică supărare cu jafuri, să fie predaţi polcovnicilor, căpităniilor şi zapciilor. „Iar acei locuitori ce se vor arăta împotrivitori la săvârşirea poruncilor ce sunt date de către cinstitul Divan al ţării, să-i supuneţi D-stră cu orice fel de osândă spre împlinirea poruncilor ce vă sunt date" [4].

[1] C. Aricescu, II, pp. 132—133.

[2] Ordinul de plată al Divanului din 29 Aprilie 1821. Em. Vîrtosu, *Tudor Vladimirescu*, p. 139.

[3] Ordinul Vistieriei din 26 Martie 1821 către Dumnealor boerii ispravnici ot jud. Teleorman (*Arhivele Olteniei*, No. 47—48, 1930, p. 44—45.

[4] *Arhivele Olteniei*, 1930, p. 45.

Fapt şi mai grav, ţăranii care se încrezuseră în cuvântul lui Tudor încep să-l părăsească. La 4/16 Aprilie, agenţia austriacă raportează că ţăranii care, la început, „alergau orbi" în „Adunarea" lui Tudor, nu-şi mai ascund acum nemulţumirea şi dezamăgirea, fiindcă nimic din ceea ce li se făgăduise nu s'a împlinit. „Li s'a promis că la Bucureşti drepturile lor naţionale vor fi recunoscute şi că li se va permite să prade pe boeri, şi acum Tudor vrea să-i întrebuinţeze pentru cauza Grecilor, cu care nu au nimic comun. Mai mult de 400 au părăsit deja steagul lui Teodor" [1]. Şi acesta era numai începutul.

Prin acordul său cu boerii, Tudor a pierdut încrederea şi sprijinul maselor populare şi a fost redus, pentru a-şi salva situaţia, să se înţeleagă cu Ipsilanti sau cu Turcii. Tudor a încercat şi una şi alta, dar n'avea să găsească, la capătul disperatelor sale încercări decât înfrângerea şi moartea.

[1] Hurmuzaki-Nistor, XX, p. 600.

CAPITOLUL XI

ALEXANDRU IPSILANTI ŞI TUDOR VLADIMIRESCU

După dezavuarea publică a ţarului, unirea cu Alexandru Ipsilanti nu mai avea pentru Tudor interes decât dacă venea cu o oaste puternică şi cu dovezi că, măcar în secret, el este ajutat de Ruşi. Ipsilanti n'avea să aducă nici una nici alta, de aceea toate încercările de colaborare între cei doi şefi revoluţionari aveau să fie zadarnice.

I. — *INAINTAREA LUI IPSILANTI SPRE BUCUREŞTI*

Cu cei două mii de Greci, Sârbi şi Albanezi strânşi la Iaşi, Ipsilanti se îndreptă, la 1/13 Martie, spre Bucureşti. Cetăţile de pe Dunăre, în frunte cu Brăila, erau slab apărate din cauza războiului cu Ali-Paşa şi, după părerea specialiştilor, s'ar fi putut uşor lua prin surprindere [1]. Brăila, ar fi putut deveni o puternică bază de acţiune şi ar fi permis lui Ipsilanti să controleze tot cursul inferior al Dunării şi să-şi constitue o numeroasă armată de mercenari. Dar Ipsilanti ţinea, mai ales, să se unească cu Tudor Vladimirescu, care îl asigura că-i aduce 16.000 oameni bine echipaţi şi bine înarmaţi [2].

La Roman, Ipsilanti află că locuitorii din judeţele Râmnic şi Buzău fug la apropierea trupelor lui. Intr'o adresă către Divanul ţării, el îşi exprimă mirarea pentru acest fapt : nu vine el ca liberator şi nu garantează el securitatea averii, persoanelor şi stăpânirii locale? El asigură din nou ocârmuirea că „străşnicia şi marea Putere ce are sub protecţia sa aceste două eparhii nici într'un chip nu poate permite să se facă întru'însele cea mai mică

[1] I. Rizo-Néroulos, *Histoire moderne de la Grèce*, p. 283.

[2] Puşkin către A. N. Rajewski (*Revista Moldovei*, III (1924), p. 1—3. — Proclamaţia lui Tudor din 16 Martie (Aricescu, II, p. 122).

năvălire barbarilor" şi-i cere să liniştească populaţia care n'are niciun motiv de îngrijorare. Generalul Wittgenstein a primit ordin să coboare cu trupele sale la graniţa Prutului şi ordinul a fost executat. In sfârşit, fiindcă armata grecească are să treacă prin Muntenia, Divanul e rugat să pregătească „cele de mâncare în belşug şi multe", pentru zece mii de oameni (deşi el n'avea decât două mii)[1].

La 7/19 Martie, Ipsilanti ajunge la Focşani, unde îl aşteptau eroii dela Galaţi, Vasile Caravia şi Anastasie Arghirocastro, cu 200 de Eterişti şi câteva tunuri luate dela Turci. Pentru a lăsa trupelor, care se adunţau din Basarabia, dela Odessa şi dela Viena, timp să sosească, Ipsilanti zăbovi aci aproape două săptămâni şi se folosi de această zăbavă ca să organizeze, după model teban, o „legiune sacră". Membrii acestei legiuni se recrutară dintre elementele cele mai entuziaste şi mai devotate ale Eteriei, aproape toţi elevi ai şcolilor greceşti. Ei adoptară uniforma neagră, în semn de doliu, capul de mort pe căciulă şi pe drapelul tricolor, şi deviza: *Libertate sau moarte*! Cneazul Gheorghe Cantacuzino fu numit comandant al legiunii [2].

In clipa când părăsi Focşanii, la 13/25 Martie, pentru a călca pe pământul Ţării Româneşti, Ipsilanti adresă „Dacilor" o nouă proclamaţie şi, schimbându-şi din nou atitudinea faţă de Români, se prezentă ca „un vestitor al neatârnării şi fericirii lor politice" şi îşi exprimă nădejdea că Muntenii îl vor primi tot aşa de bine ca şi Moldovenii. „E timpul, amicii mei Daci, să vă deşteptaţi... şi să cereţi fireştile şi politiceştile voastre drepturi, pe care natura le-a dat omului, şi pe care societatea politică e datoare să le apere şi să le asigure". O naţiune mare, a Grecilor, „aleargă în strălucita carieră a neatârnării... Voi ce mai aşteptaţi? Când veţi putea găsi timp mai favorabil pentru recăpătarea sfinţelor voastre drepturi, călcate de atâtea veacuri?" [3]

Fapt demn de remarcat, în clipa când semna această proclamaţie, Ipsilanti se credea sau se pretindea, ceeace pentru noi e tot una, în drum spre Grecia („ducându-mă unde glasul patriei mă cheamă") şi numai în trecere prin Ţara Românească („în trecerea mea prin scumpa D-stră patrie"...). De aceea, când află de sosirea lui Ipsilanti la Bucureşti, Tudor era, chiar ca membru

[1] Aricescu, II, pp. 101—102. — Iorga-Dârzeanu, pp. 58—59.
[2] *Denkwürdigkeiten des Fürsten Georg Cantacuzeno*, p. 147.
[3] Aricescu, II, pp. 100—101.

al Eteriei, în drept să se întrebe: „Ce caută Ipsilanti în Bucureşti? Locul lui nu e acolo" [1].

Dela Focşani, Ipsilanti a purces, cu toată „Adunarea" lui şi cu arnăuţimea ce-i ieşise înainte, pe sub munţi, până la Mizil, ferindu-se de drumul mare, din cauza garnizoanei turceşti din Brăila. La Mizil, el află de ridicarea consulatelor şi de pribegia boerilor. Sub impresia acestei ştiri, el adresă, la 18 Martie, un apel special către Bucureşteni, în care osândeşte pe boeri — „Când stâlpii ţării dau asemenea pilde, ce mai rămâne să facă poporul?" — şi invită pe fugari să se întoarcă la vetrele lor. „Interesele patriei voastre, ale poporului şi chiar ale voastre vă chiamă în capitala ţării. Astăzi e vorba de viitoarea libertate a vieţii voastre" [3]. Ipsilanti nu s'a mărginit să adreseze fugarilor apelul de a se întoarce de bună voie: el a încercat să-i aducă înapoi cu forţa. O ceată de Eterişti, trimisă în urma lor, i-a ajuns la Breaza, în judeţul Prahova, dar ei n'au îndrăznit să recurgă la forţă, fiindcă în mijlocul fugarilor erau şi consulii Rusiei şi Austriei. Astfel boerii au putut să-şi continue drumul până la Braşov [4].

La Ploeşti, unde mai pierdu zece zile, strânse toate armele pe care le găsi şi înrolă un mare număr de Greci şi Bulgari. Apoi, după ce, foarte neliniştit cu privire la atitudinea lui Tudor şi Sava, se gândi un moment să se retragă la Târgovişte, se hotărî totuşi să se ducă la Bucureşti, unde îl chema Divanul [5].

Din ordinul ispravnicului de Ilfov, Izvoranu pregăti la Vărăşti, lângă Căldăruşani, conac într'o casă boerească pentru găzduirea lui Ipsilanti care, a doua zi, porni spre Bucureşti în fruntea unei trupe de 1000 oameni [6].

Sosirea lui Ipsilanti a fost anunţată la Bucureşti printr'unul dintre ofiţerii săi, care aducea Divanului „ordinul" de a pregăti provizii şi furaje pentru zece mii de oameni şi cinci mii de cai. Ştirea aceasta a provocat o alarmă atât de mare încât toate autorităţile turceşti care se aflau în Principate s'au retras pe malul stâng al Dunării.[7].

[1] *Biografia polcovnicului Solomon*, p. 16.
[2] Aricescu, II, pp. 101—102.
[3] Iorga-Dârzeanu, p. 59.
[4] Aricescu, I, pp. 153—159.
[5] *Denkschrift des Fürsten Georg Cantacuzino*, p. 147.
[6], [7] Hurmuzaki-Nistor, XX, p. 600. — Iorga-Izvoranu, pp. 361—362.

La 25 Martie, Ipsilanti sosi la Colentina. Mitropolitul şi boerii îl invitaseră să intre în Bucureşti. Tudor îl împiedică să intre în „capitala *sa*", dar îl tratâ cu cel mai mare respect, îi puse la dispoziţie casa superbă a lui Grigore Ghica, viitorul Domn, şi-i oferi, contra plată în numerar, toate cele necesare pentru întreţinerea armatei sale [1]. Ipsilanti primi casa şi se instală în ea împreună cu fraţii săi şi cu cneazul Cantacuzino-Deleanu, iar oastea sa fu încartiruită în mânăstirile dimprejur.

In casa lui Grigore Ghica se duseră boerii, episcopii şi mitropolitul să-l salute şi să-i arate „toată ticăloşia ţării, cum şi jafurile şi prăpădenia ce s'au făcut de către oamenii slugerului Teodor şi de către Arnăuţi" [2].

Ipsilanti le-a promis că va îndrepta lucrurile, i-a asigurat că mişcarea sa e sprijinită de Rusia şi le-a propus să alcătuiască un guvern provizoriu, căci pe viitor nu vor mai fi cârmuiţi de Domni străini trimişi dela Constantinopol, ci ţara se va guverna după legile ei. El le-a cerut apoi două milioane de piaştri pentru întreţinerea armatei sale. Pentru acoperirea acestei sume, mânăstirile trebuiau să dea, în 24 de ore, 100.000 piaştri şi Evreii 5.000 piaştri [3].

Boerii care ştiau de o săptămână că ţarul dezaprobase mişcarea lui Tudor Vladimirescu erau nerăbdători să scape de o tovărăşie „tiranică" şi compromiţătoare şi voiau să se încredinţeze că Ipsilanti vine în adevăr însoţit de trupele ruseşti pe care le anunţaseră proclamaţiile şi agenţii lui. Desamăgirea lor a fost deplină. In loc de 60.000 trupe ruseşti, ei n'au văzut în jurul lui Ipsilanti decât cel mult 5000 de oameni din care abia câteva sute în uniforme, iar restul îmbrăcaţi ca Bulgari şi Arnăuţi, sub comanda „unor vestiţi tâlhari", ca Scufo, Duca, Mano, etc. [4].

[1] „It appears that Theodore has succeeded in preventing the entry of the army of Ypsilandi into Buccarest (*his* capital), but treats Ypsilandi himself with great respect, has given him a superb house for his residence, and offered him all necessary supplies, upon payment of ready money. This may be a farce of the Russians, but it is well planned and well executed" (*Rapoarte consulare engleze*, II, p. 37).

[2] Iorga-Dârzeanu, p. 61.

[3] M. Popescu, *Contribuţiuni*, p. 38. — Hurmuzaki-Nistor, XX, 600.

[4] „The busy Mr. Skoofo, of whose conduct Your Exc. will recollect I complained to Genl. Pini two years since, the protégé and publicist of Capo d'Istria, is with Ipsilandi". „Tânărul Manos, fugit din Bucureşti pentru datorii,

Atunci au cunoscut că „au hrănit zădarnice nădejdi" şi au pregătit ţării cele mai mari nenorociri [1].

In afară de reprezentanţii Ţării Româneşti, trei Bulgari dela Filipopol, Sliven şi Osman-Bazargic au venit la Colentina să salute în Ipsilanti pe crainicul emancipării popoarelor creştine din Imperiul otoman [2].

II. — *INTÂLNIREA LUI TUDOR CU IPSILANTI*

Tudor şi Sava, mai bine informaţi de situaţia militară a lui Ipsilanti, nu s'au grăbit să se prezinte în tabăra dela Colentina. Ipsilanti a trimis pe Lassanis la Sava ca să-l liniştească. Lassanis i-a arătat că, pentru a avea un motiv plausibil de război, Rusia trebuie să aştepte intrarea trupelor turceşti în Principate. Sava se lăsă convins şi nu se prezentă numai el în faţa lui Ipsilanti, dar determină şi pe Tudor să o facă, rămânând el, Sava, ca ostatic în tabăra lui Tudor [3].

Intrevederea între Tudor şi Ipsilanti avu loc în casele dela cişmeaua Mavrogheni, lângă bariera Podului Mogoşoaei. Tudor, veni însoţit de vătaful Iancu, de patru polcovnici şi de vreo cincizeci de panduri. Ipsilanti de asemenea se prezentă cu o excortă de oameni bine înarmaţi, ceeace nu era semn de încredere reciprocă. La întrevedere a asistat şi episcopul Ilarion, ca interpret de greacă al lui Tudor. Cum a decurs întrevederea, ce s'a discutat în cursul ei şi la ce rezultat s'a ajuns? Fiindcă nu s'a redactat nici un proces-verbal şi participanţii nu ne-au lăsat nicio declaraţie, suntem reduşi la mărturiile pe care, din auzite, ni le-au lăsat contemporanii [4]. Totuşi fondul şi rezultatul discuţiei pot fi uşor deduse din destăinuirile lui Udritzki şi din logica faptelor.

Pe Ipsilanti îl interesa să ştie care e forţa armatei lui Tudor şi întru cât poate conta pe fidelitatea lui. Tudor dorea să ştie dacă acţiunea lui Ipsilanti se întemeia în adevăr pe ajutorul şi

e secretar, iar fostul agent diplomatic al lui Ali Paşa la Bucureşti, Duca, e general" (*Rapoarte consulare engleze*, I, p. 458). — Hurmuzaki-Nistor, XX, p. 583.

[1] *Bis. ort. rom.*, XIII, p. 356.

[2] Em. Vîrtosu, *Tudor Vladimirescu*, p. 115; — Idem, *1821*, pp. 66—67 nota 1.

[3] G. G. Gregorovius, *Op. cit.*, p. 188—189.

[4] Dârzeanu (p. 66); Kiriac Popescu (p. 190); Cioranu (pp. 266—267, 273); Scarlat Dăscălescu (p. 52); *Jalnica cântare* a lui Zilot (p. 94); Iorga-Izvoranu (p. 362).

sprijinul Rusiei, „fiindcă el, Tudor, n'ar fi voit să zădărnicească eventuale planuri secrete ale unei Puteri mai înalte" [1], adică ale Rusiei.

După Izvoranu, Ipsilanti a primit pe Tudor în picioare şi i-a propus să fie uniţi. Tudor a răspuns că e dispus să accepte propunerea, dar mai întâiu ar vrea să ştie dacă mişcarea eteristă e susţinută de Rusia şi dacă, în urma lui, vin trupe ruseşti. „Căci pe mine când m'au ridicat, mi-au zis că o să vii cu 60.000 oştire regulată rusească". Ipsilanti răspunde evasiv că n'a venit cu oştire, ci cu porunci din partea Ruşilor. De altfel, nu ştie Tudor cât de mare e dorinţa Rusiei de a ajuta Ţările Româneşti? Tudor a răspuns că această înclinare a politicii ruseşti datează de pe timpul Ecaterinei II, dar el mai ştie şi aceea că totdeauna Anglia, Austria şi Franţa i-au stat împotrivă.

Ca să încredinţeze pe Tudor că „are porunci", Ipsilanti a scos o pretinsă scrisoare a contelui Capo d'Istria, pe care însă a refuzat s'o dea episcopului Ilarion ca s'o traducă lui Tudor [2].

După Izvoranu, Tudor ar fi răspuns: „Dacă eu, în ţara mea, în fruntea a 24.000 de oştire, nu sunt vrednic să văz poruncile Măriei Tale, rămâi sănătos!" Şi, supărat, Tudor ar fi încălecat, şi, împreună cu oamenii săi, s'ar fi întors la cartierul său general [3].

Dimpotrivă, Cioranu crede că întrevederea s'a terminat printr'un acord. Tudor ar fi răspuns: „Prinţule, fără ajutorul Rusiei, noi nu cutezăm a ridica steagul împotriva Turcilor, căci ştii ce cruzi sunt ei! Şi apoi ei sunt suzeranii noştri şi avem tratate cu dânşii pe care trebue a le respecta şi vrem să scutim nenorociri sărmanei noastre patrii". Adresându-se lui Ilarion, Ipsilanti conveni, în greceşte: „Bine zice, sărmanul!" [4]

Dârzeanu, de asemenea, susţine că chiar după ce a văzut „împuţinarea adunării prinţipului Ipsilanti şi că nu este nicio

[1] Hurmuzaki-Nistor, XX, p. 581.

[2] Iorga-Izvoranu, p. 362. Acelaşi e şi sensul relaţiunii lui Zilot: „Iar Tudor, cum înţelese de sosirea lor (a Eteriştilor), se duse de-i văzu întâiu numita oaste a lui Ipsilanti, apoi merse de-l întâlni pe faţă şi pe dânsul şi fără de a lungi vorba ... îi zise: „Oaste rusească soseşte?" Ipsilanti răspunse: „Deocamdată, nu!". Atunci ticălosul Tudor, cunoscând amăgirea lui, iar zise lui Ipsilanti cu desnădăjduire: „Ne-am prăpădit şi noi şi am băgat şi ţara în foc". Şi aşa se întoarse la Cotroceni amărît şi căit". (*Jalnica cântare*, p. 94).

[3] N. Iorga, *Izvoarele contemporane asupra mişcării lui Tudor Vladimirescu*, pp. 362—363.

[4] *Ibidem*, p. 267.

întocmire după cum s'ar fi nădăjduit, nu a cutezat a se uni întru toate acelei adunări, precum ar fi fost dintru început clădirea lucrurilor", dar a continuat totuşi a se arăta „soglăsuitor ridicării" [1]. De aceeaşi părere e şi Fotino. „Astfel se păru că s'ar fi făcut între dânşii un fel de împăcăciune, în urma căreia, rămânând înţeleşi în planurile lor, îşi jurară pentru a doua oară credinţă reciprocă [2]".

Suntem deci în faţa a două versiuni. Prima, reprezentată prin Izvoranu şi Zilot, duce la concluzia că întrevederea între cei doi şefi revoluţionari s'a terminat cu o ruptură. După a doua versiune, înfăţişată de Cioranu şi, cu oarecare rezerve, de Dârzeanu, rezultatul întrevederii a fost un acord de colaborare. Aceste două versiuni, care par a se exclude, nu sunt de fapt inconciliabile. Ele caracterizează raporturile dintre Ipsilanti şi Tudor la două momente diferite.

III. — *ŢARA ROMÂNEASCĂ SUB DUBLA CÂRMUIRE A LUI TUDOR ŞI IPSILANTI*

Tudor şi Ipsilanti „s'au desbinat" în adevăr, dar numai la sfârşitul lui Aprilie, şi nici atunci complet. Un timp, chiar şi după retragerea lui Ipsilanti la Târgovişte, ei au colaborat. Prin mijlocirea comitetului de ocârmuire, ei şi-au împărţit administraţia ţării. Judeţele dela munte au trecut sub controlul lui Ipsilanti, cu excepţia unor plaiuri pentru care Tudor a primit „cărţi deschise" [3], iar judeţele de câmpie şi cele din Oltenia au rămas sub autoritatea lui Tudor. S'a stabilit apoi ca, odată cu plecarea boerilor ocârmuitori la Târgovişte, Tudor să meargă cu ostaşii săi la Piteşti, dar Tudor nu s'a ţinut de învoială şi, când boerii au voit să se tragă la Târgovişte, i-a sechestrat şi închis la Belvedere [4].

[1] *Ibidem*, p. 66.

[2] Ilie Fotino, *Op. cit.*, p. 83. Raybaud, vorbind de întrevederea lui Sava şi Tudor cu Ipsilanti, închee: „Les deux chefs lui prêtèrent serment" (p. 211).

[3] Em. Vîrtosu, *Tudor Vladimirescu*, p. 110.

[4] Iorga-Dârzeanu, pag. 61, 65; N. Iorga, *Acte şi fragmente*, II, pag. 575—576. „Des nouvel es officiel s de Bucharest, en date du 13 du courant, arrivées à l'internonce, nous informent ... qu' Ipsilanti avait transféré son quartier-général à Targoviste, l'ancienne capitale de la principauté, où devait se réunir les notables des deux provinces pour délibérer sur les affaires publiques. Plusieurs des principaux membres du clergé grec s'y étaient déjà rendus. Il paraît se confirmer que Vladimiresco refuse de seconder les projets d'Ipsilanti

De altfel oamenii iniţiaţi în toate secretele Eteriei, ca postelnicul C. Vlahutzi, ginerele lui Vodă Caragea, nu credeau în sinceritatea desbinării între Tudor şi Ipsilanti [1]. „Tudor declară că nu recunoaşte pe Ipsilanti şi că, luptând pentru patria sa, recunoaşte pe Sultan ca stăpân, scrie Vlahutzi prinţului Mavrocordat. Se bănueşte că această desbinare e numai aparentă şi că, în secret, ei au stabilit un plan şi o înţelegere; alţii spun că, cu voie sau fără voie, cele două partide trebue neapărat să se împace, altfel s'ar produce cele mai rele urmări, mai ales dacă Turcii ar intra în ţară" [2].

E deci mai mult decât probabil că întrevederea între cei doi şefi revoluţionari s'a terminat cu reînoirea din partea lui Tudor a jurământului de credinţă faţă de Eterie şi cu stabilirea unui plan de colaborare [3]. Acordul, încheiat mai mult sub presiunea partizanilor lor care îşi dădeau seama că neînţelegerile între cei doi şefi nu fac decât să agraveze anarhia, să-i împiedice a trage folos din toate avantagiile ce le oferea ţara şi să mărească primejdia invaziei turceşti, n'a durat, din cauza neîncrederii care se încuibase între ei. Ipsilanti învinuia pe Tudor că nu se ţine de învoială amânând mereu retragerea sa la Piteşti. Tudor se plângea că a fost înşelat cu privire la sprijinul Rusiei, că Ipsilanti a înlocuit cu creaturile sale pe ispravnicii şi vătafii numiţi de el, că a căutat prin vicleşug, să pună mâna pe mânăstirile din Oltenia şi că trupele lui pradă ţara. Tudor şi-a exprimat nemul-

qu'il a même fait arracher et brûler plusieurs de ses proclamations et que loin de vouloir agir hostilement contre la Porte, il prétend seulement libérer la Valachie de la servitude des Grecs concussionnaires" . . .

[1] Fleischhackl, de asemenea, chiar şi după sechestrarea boerilor ocârmuitori la Belvedere, se îndoia de realitatea conflictului între Tudor şi Ipsilanti: „Er ist jedoch beynahe gar keinem Zweifel unterworfen, dass beyde Insurgenten-Häupter ganz miteina der einverstanden seyen" (Hurmuzaki-Nistor, XX, 622. Depeşa din 12 Mai st. n. redactată pe baza rapoartelor lui Udritzki din 7 Mai).

[2] M. Popescu, *Contribuţiuni documentare*, p. 24.

[3] Aceasta e şi părerea lui Raybaud: „Malgré leur dessein bien formel de ne pas reconnaître la suprématie du prince Ipsilanti, les deux chefs, Théodore et Sava, viennent de le visiter à son quartier général. C'est dans cette première entrevue que l'union se serait décidée". (*Mémoires sur la Grèce* etc., p. 210). După Raybaud, Ipsilanti ar fi făcut o nouă încercare pe lângă Tudor pentru a şti precis la ce se poate aştepta din partea lui. El a încercat să-i arate că Grecii şi Românii au tot interesul să facă cauză comună, dar toate încercările lui au fost zadarnice (*Loc. cit.*, p. 212).

lumirea în scrisori adresate lui Ipsilanti prin mijlocirea boerilor ocârmuitori.

Una din aceste scrisori ne-a fost păstrată de Agenţia austriacă, în traducere germană. Ea poartă data de 14/26 Aprilie şi e un răspuns la o scrisoare a lui Ipsilanti din 10/22 Aprilie. Boerii Divanului se plâng că toate reprezentările lor n'au avut norul să risipească neîncrederea lui Ipsilanti. „Ce făgăduieli am făcut şi n'am observat în modul cel mai scrupulos? Ospitalitatea de care v'aţi bucurat e cea mai bună dovadă a încrederii şi corectitudinii noastre". In schimb, proclamaţiile şi circularele lui Ipsilanti sunt în contrazicere cu tot ce au sperat boerii şi cu tot ce li s'a făgăduit.

„Dar de ce să mai vorbim prin pilde? să ne fie îngăduit a vorbi deschis, fiindcă lucrurile au ajuns prea departe.... Ce poate fi comun între Greci şi Daci? Ce folos poate aduce acestora viitoarea prosperitate a Grecilor? Ţara noastră era liberă şi tihnită sub ocrotirea unui împărat bun şi se bucura nestingherită de privilegiile ei". Grecii au trăit fericiţi la noi şi au posedat un scaun domnesc; ţara noastră a fost pentru ei ca o mamă bună; dacă ei ar fi fost drepţi, ar fi trebuit s'o iubească şi s'o apere. In loc de aceasta ce vedem? „Ne-au promis că vin numai în trecere pe la noi şi acum se întăresc pe pământul ţării noastre, dispreţuesc guvernul legitim, distrug orânduelile, calcă în picioare datoriile ospitalităţii, cer lucruri imposibile dela un popor lipsit, şi, într'un cuvânt, îşi bat joc de o ţară care i-a primit cu braţele deschise".

In sfârşit, ei somează pe Ipsilanti să spună drept cât timp are de gând să mai stea în ţară, să le lămurească declaraţia ţarului Alexandru şi să revoace ispravnicii numiţi de el[1].

[1] Hurmuzaki-Nistor, XX, pp. 607—609; Dârzeanu rezumă astfel scrisoarea pe care o atribue exclusiv lui Tudor: „Ipsilanti era îngrijat de urmările lui Tudor, luând bănuială mai întâiu dintr'o scrisoare ce i-ar fi scris cuprinzătoare că ce are a face Elada cu Dachia şi să meargă la Elada, a rămânea Dachia în linişte" (N. Iorga, *Izvoarele contemporane* p. 84).—Autorul anonim al *Istoriei jefuitorilor Ţării Româneşti*, cunoaşte de asemenea cuprinsul scrisorii şi-l redă destul de exact sensul. Intrigile lui Sava au adus aminte lui Ipsilanti „de o scrisoare ce îi scrisese Tudor, încă de când se afla în Bucureşti, care cuprindea aşa: „Măria Ta, ai dat ştiri prin manifesturi că te chiamă patria şi cum că trecătoarea îţi este la Elada ca să o izbăveşti de supt jugul otomanicesc. Apoi acuma cum te-ai înscăunat în Târgovişte, şi cu ce cuvânt te amesteci în stăpânirea ţării, şi scoţi biruri piaste biruri asupra locuitorilor, şi li iai vitele şi bucatele"

De altfel oamenii iniţiaţi în toate secretele Eteriei, ca postelnicul C. Vlahutzi, ginerele lui Vodă Caragea, nu credeau în sinceritatea desbinării între Tudor şi Ipsilanti [1]. „Tudor declară că nu recunoaşte pe Ipsilanti şi că, luptând pentru patria sa, recunoaşte pe Sultan ca stăpân, scrie Vlahutzi prinţului Mavrocordat. Se bănueşte că această desbinare e numai aparentă şi că, în secret, ei au stabilit un plan şi o înţelegere; alţii spun că, cu voie sau fără voie, cele două partide trebue neapărat să se împace, altfel s'ar produce cele mai rele urmări, mai ales dacă Turcii ar intra în ţară" [2].

E deci mai mult decât probabil că întrevederea între cei doi şefi revoluţionari s'a terminat cu reînoirea din partea lui Tudor a jurământului de credinţă faţă de Eterie şi cu stabilirea unui plan de colaborare [3]. Acordul, încheiat mai mult sub presiunea partizanilor lor care îşi dădeau seama că neînţelegerile între cei doi şefi nu fac decât să agraveze anarhia, să-i împiedice a trage folos din toate avantagiile ce le oferea ţara şi să mărească primejdia invaziei turceşti, n'a durat, din cauza neîncrederii care se încuibase între ei. Ipsilanti învinuia pe Tudor că nu se ţine de învoială amânând mereu retragerea sa la Piteşti. Tudor se plângea că a fost înşelat cu privire la sprijinul Rusiei, că Ipsilanti a înlocuit cu creaturile sale pe ispravnicii şi vătafii numiţi de el, că a căutat prin vicleşug, să pună mâna pe mânăstirile din Oltenia şi că trupele lui pradă ţara. Tudor şi-a exprimat nemul-

qu'il a même fait arracher et brûler plusieurs de ses proclamations et que loin de vouloir agir hostilement contre la Porte, il prétend seulement libérer la Valachie de la servitude des Grecs concussionnaires" . . .

[1] Fleischhackl, de asemenea, chiar şi după sechestrarea boerilor ocârmuitori la Belvedere, se îndoia de realitatea conflictului între Tudor şi Ipsilanti: „Er ist jedoch beynahe gar keinem Zweifel unterworfen, dass beyde Insurgenten-Häupter ganz miteina der einverstanden seyen" (Hurmuzaki-Nistor, XX, 622. Depeşa din 12 Mai st. n. redactată pe baza rapoartelor lui Udritzki din 7 Mai).

[2] M. Popescu, *Contribuţiuni documentare*, p. 24.

[3] Aceasta e şi părerea lui Raybaud: „Malgré leur dessein bien formel de ne pas reconnaître la suprématie du prince Ipsilanti, les deux chefs, Théodore et Sava, viennent de le visiter à son quartier général. C'est dans cette première entrevue que l'union se serait décidée". (*Mémoires sur la Grèce* etc., p. 210). După Raybaud, Ipsilanti ar fi făcut o nouă încercare pe lângă Tudor pentru a şti precis la ce se poate aştepta din partea lui. El a încercat să-i arate că Grecii şi Românii au tot interesul să facă cauză comună, dar toate încercările lui au fost zadarnice (*Loc. cit.*, p. 212).

lumirea în scrisori adresate lui Ipsilanti prin mijlocirea boerilor ocârmuitori.

Una din aceste scrisori ne-a fost păstrată de Agenţia austriacă, în traducere germană. Ea poartă data de 14/26 Aprilie şi e un răspuns la o scrisoare a lui Ipsilanti din 10/22 Aprilie. Boerii Divanului se plâng că toate reprezentările lor n'au avut norul să risipească neîncrederea lui Ipsilanti. „Ce făgăduieli am făcut şi n'am observat în modul cel mai scrupulos? Ospitalitatea de care v'aţi bucurat e cea mai bună dovadă a încrederii şi corectitudinii noastre". In schimb, proclamaţiile şi circularele lui Ipsilanti sunt în contrazicere cu tot ce au sperat boerii şi cu tot ce li s'a făgăduit.

„Dar de ce să mai vorbim prin pilde? să ne fie îngăduit a vorbi deschis, fiindcă lucrurile au ajuns prea departe.... Ce poate fi comun între Greci şi Daci? Ce folos poate aduce acestora viitoarea prosperitate a Grecilor? Ţara noastră era liberă şi tihnită sub ocrotirea unui împărat bun şi se bucura nestingherită de privilegiile ei". Grecii au trăit fericiţi la noi şi au posedat un scaun domnesc; ţara noastră a fost pentru ei ca o mamă bună; dacă ei ar fi fost drepţi, ar fi trebuit s'o iubească şi s'o apere. In loc de aceasta ce vedem? „Ne-au promis că vin numai în trecere pe la noi şi acum se întăresc pe pământul ţării noastre, dispreţuesc guvernul legitim, distrug orânduelile, calcă în picioare datoriile ospitalităţii, cer lucruri imposibile dela un popor lipsit, şi, într'un cuvânt, îşi bat joc de o ţară care i-a primit cu braţele deschise".

In sfârşit, ei somează pe Ipsilanti să spună drept cât timp are de gând să mai stea în ţară, să le lămurească declaraţia ţarului Alexandru şi să revoace ispravnicii numiţi de el[1].

[1] Hurmuzaki-Nistor, XX, pp. 607—609; Dârzeanu rezumă astfel scrisoarea pe care o atribue exclusiv lui Tudor: „Ipsilanti era îngrijat de urmările lui Tudor, luând bănuială mai întâiu dintr'o scrisoare ce i-ar fi scris cuprinzătoare că ce are a face Elada cu Dachia şi să meargă la Elada, a rămânea Dachia în linişte" (N. Iorga, *Izvoarele contemporane* p. 84).—Autorul anonim al *Istoriei jefuitorilor Ţării Româneşti*, cunoaşte de asemenea cuprinsul scrisorii şi-l redă destul de exact sensul. Intrigile lui Sava au adus aminte lui Ipsilanti „de o scrisoare ce îi scrisese Tudor, încă de când se afla în Bucureşti, care cuprindea aşa: „Măria Ta, ai dat ştiri prin manifesturi că te chiamă patria şi cum că trecătoarea îţi este la Elada ca să o izbăveşti de supt jugul otomanicesc. Apoi acuma cum te-ai înscăunat în Târgovişte, şi cu ce cuvânt te amesteci în stăpânirea ţării, şi scoţi biruri piaste biruri asupra locuitorilor, şi li iai vitele şi bucatele"

Scrisoarea aceasta, „redactată sub presiunea lor Tudor", a rămas fără răspuns. Numai acestuia i-a scris Ipsilanti că „nu vrea să se mai amestece în administraţia internă a ţării, nici nu vrea să mai ceară ceva locuitorilor, dacă i se dă asigurarea că armata sa, atât în actuala poziţie cât şi la o depărtare mai mare, va fi provăzută cu toate lucrurile necesare".

Acest schimb de scrisori arată că, la sfârşitul lui Aprilie, relaţiile între cei doi şefi revoluţionari au ajuns atât de încordate încât „Tudor ar fi fost dispus să atace pe Ipsilanti şi să-l alunge, dacă Poarta ar fi ascultat plângerile poporului român împotriva stearcerilor şi silniciilor Fanarioţilor" [1].

La cererea boerilor şi a Mitropolitului, Tudor a trebuit, la 12 Aprilie, să evacueze capitala şi să se retragă el însuşi la Cotroceni [2], ceeace era un succes pentru Ipsilanti. Dar ceeace l-a supărat mai mult pe Tudor a fost încercarea lui Ipsilanti de a-i ademeni trupele. In adevăr, Ipsilanti „a dat poruncă ca, fără zăbavă, oricâţi Arnăuţi vor fi subt steagurile lui Tudor să vie numai decât subt steagurile celorlalţi Arnăuţi ai săi, şi oricâţi Sârbi şi Bulgari, să vie toţi sub steagurile lui Tufecci-Başa Bozin. Astfel chiar în ziua aceea s'a dat pe faţă ura ce era între Tudor şi Ipsilanti" [3].

Indisciplina trupelor eteriste a fost un alt motiv de recriminare din partea lui Tudor. Oamenii lui Ipsilanti despoiau ziua în amiaza mare, femei, bărbaţi şi copii, pe oricine întâlneau pe străzile Bucureştilor. Ei intrau în casele boerilor fugiţi şi prădau tot ce găseau : aşternuturi, mobile, biblioteci, haine şi le vindeau la Evrei pe preţ de nimic. Capitala era cuprinsă de spaimă şi de jale, şi reacţiunea publicului ameninţa să atingă şi prestigiul lui Tudor.

Tudor chemă deci pe Sava la Cotroceni şi-l întrebă de are cunoştinţă de cele ce se petreceau în Bucureşti. Sava nu contestă faptele. Tudor îl întrebă din nou dacă cu voia sa a fost însărcinat de Divan cu paza Capitalei şi dacă înţelege să-şi îndeplinească însărcinarea cu sfinţenie. Sava răspunse că nu se leapădă de obligaţiile sale şi, în urma consfătuirii sale cu Tudor, acesta a dat o

(N. Iorga, *Op. cit.* p. 343). Din aceste două citate se vede că nici contemporanilor n'a scăpat însemnătatea acestei scrisori : de atunci se poate data ruptura definitivă între Tudor şi Ipsilanti.

[1] Hurmuzaki-Nistor, XX, p. 628.

[2] Hurmuzaki-Nistor, XX, p. 599.

[3] Iorga-Cioranu, p. 268.

hotărîre prin care proprietarii sau vecinii sunt autorizaţi să tragă în toţi zavergii care ar fi intrat în vreo casă pentru pradă [1].

Dezavuarea ţarului şi anatema patriarhului dela Constantinopol asupra mişcării eteriste au discreditat mişcarea lui Ipsilanti şi au desăvârşit ruptura lui cu Tudor. Singura soluţie care mai putea salva situaţia lui Tudor era o înţelegere cu Turcii. Zilot a rezumat exact faptele când a scris: „Mulţi zicea că el (Tudor), după ce au văzut că oştiri regulate ruseşti nu vin şi pe Ipsilanti tâlhăreşte purtându-se... s'ar fi ajuns cu Turcii, ca ei pe de o parte şi el pe de alta să-l lovească şi cu toată ceata tâlharilor lui să-l prăpădească, care înţelegând Ipsilanti... prin chiar tainicii lui... l-au dat morţii" [2].

IV. — *RETRAGEREA LUI IPSILANTI LA TÂRGOVIŞTE*

In palatul lui Grigore Ghica, unde îşi stabilise cartierul general, Ipsilanti dădea audienţe şi făcea pe arbitrul situaţiei în Ţara Românească. Seara, el frecventa teatrul şi se ocupa cu formarea unei companii dramatice [3]. Dar în timp ce, înşelându-se pe sine şi înşelând pe alţii, Ipsilanti afecta cea mai deplină siguranţă, mişcarea lui fu atinsă de o lovitură de moarte. Printr'o duplicată a scrisorii lui Capo d'Istria din 14/26 Martie, Ipsilanti fu informat de dezavuarea ţarului [4]. Originalul fusese adresat baronului Strogonof, la Constantinopol, şi acesta, după ce o arătase lui Reis-Efendi, conform ordinelor ţarului, o trimise la Bucureşti lui Ipsilanti şi lui Pini. Ipsilanti fusese deci informat de hotărîrea ţarului înainte de sosirea depeşei lui Strogonof. Aşa se rezolvă o enigmă care a dat mult de gândit diplomaţilor de

[1] Iorga-Cioranu, pag. 274. Faptul e confirmat şi de rapoartele consulare austriace, care specifică că hotărîrea a fost promulgată după plecarea lui Ipsilanti la Târgovişte, Hurmuzaki-Nistor, XX, p. 604.

[2] Zilot, *Jalnica cântare*, p. 94.

[3] *Rapoarte consulare engleze*, I, p. 462.

[4] „Le 19 du courant, le baron de Strogonoff a communiqué à la Porte, par le moyen d'une note officielle, une lettre qu'il venait de recevoir du prince Ipsilanti, par laquelle celui-ci déclare, en date du 31 Mars (12 Avril), qu' aussitôt après avoir reçu le duplicata de la lettre du 14/26 Mars, écrite par ordre de l'empereur et signée par le conte Capo d'Istria, il s'était retiré, en faisant part à MM. les caimakans du prince Charles Callimachi, hospodar de Valachie" (N. Iorga, *Acte şi fragmente*, II, p. 577).

atunci [1] şi care a confirmat Poarta în bănuelile sale relativ la amestecul Rusiei.

Dezaprobarea ţarului a produs asupra Grecilor efectul unei lovituri de trăsnet. Cuprinşi de panică, cei mai mulţi au aruncat armele şi au căutat să se facă nevăzuţi. Aceia care se ocupaseră cu recrutarea voluntarilor au cerut paspoarte pentru Austria. Gheorghe Leventis, dragomanul consulatului rusesc, Nicolopulo omul de încredere al lui Pini, Scufo, care ţinea cu arendă poştele din Moldova şi Muntenia şi fusese unul dintre cei mai zeloşi Eterişti, îşi pierduseră cu desăvârşire capul. Nu se auzea decât strigătul : *Suntem pierduţi* ! *Suntem pierduţi* [2] !

Ameninţat să fie părăsit de toţi partizanii şi atacat de Turci, Ipsilanti luă hotărîrea de a se retrage la Târgovişte şi, la 31 Martie st. v., informă despre această hotărîre şi pe Caimacani şi pe Strogonof. Retragerea începu efectiv la 1/13 Aprilie.

[1] Fleischhackl credea că scrisoarea lui Capo d'Istria a fost trimisă lui Ipsilanti prin ambasadorul din Constantinopol, adică pe calea cea mai lungă, anume pentru a complica lucrurile şi pentru a lăsa lui Ipsilanti timp să iasă din încurcătură (Hurmuzaki-Nistor, XX, p. 598).

Ambasadorul englez, la Constantinopol, lord Strangford, vede în procedeul cabinetului rus, care pe de o parte trimite scrisoarea de dezavuare a mişcării eteriste ambasadorului său dela Constantinopol pentru a o arăta Porţii şi a o reexpedia apoi lui Ipsilanti la Bucureşti, iar pe de alta informează pe Ipsilanti despre aceasta printr'o duplicată adresată direct lui Ipsilanti, o dovadă a duplicităţii sale.

Un funcţionar al ambasadei ruseşti dela Constantinopol, venind dela Odessa, a adus o scrisoare a prinţului Ipsilanti către baronul Strogonof, în care Ipsilanti îşi exprimă desăvârşita supunere faţă de voinţa Impăratului (aşa cum a fost formulată în depeşa lui Capo d'Istria) şi hotărîrea de a se abţine dela orice act de ostilitate faţă de Turci. Ipsilanti cere instrucţii dela Strogonof cu privire la modul cel mai potrivit şi mai eficace de a restaura starea de lucruri din Moldova şi Muntenia în vechea ei formă şi, în ceeace-l priveşte pe el însuşi, proclamă încrederea sa desăvârşită în îndurarea Impăratului, a cărui voinţă şi intenţii pretinde că le-a înţeles.

Strangford crede că această scrisoare a prinţului Ipsilanti către ambasadorul Rusiei nu poate fi răspunsul la aceea care a fost adresată prinţului dela Laybach prin Strogonof. Scrisoarea aceasta fusese primită de Strogonof abia la 3/15 Aprilie şi era materialmente imposibil ca să fie reexpediată lui Ipsilanti şi să se fi primit dela el răspuns în şase zile. „There must therefore have been some previous communication from Laybach to the Prince, of the Emperor's sentiments regarding the Insurrection ; a circumstance which certainly involves some contradiction to the terms of the Letter for Prince Ypsilanti, received by M. de Strogonoff on Sunday night". Raportul lui Strangford din 21 Aprilie st.n. (*Rapoarte consulare engleze*, I, pp. 446—447).

[2] M. Popescu, *Op. cit.* pp. 29 şi 39.

Acolo, Ipsilanti prinse din nou curaj. Informații complementare sau o analiză mai atentă a scrisorii lui Capo d'Istria l-au convins că țarul nu condamna atât aspirațiile poporului grec, cât momentul și modalitatea la care au recurs Grecii pentru a le realiza. In afară de aceasta, cerându-i-se să facă propuneri pe care Rusia, ca putere mediatoare și ocrotitoare, le-ar fi susținut la Constantinopol, i se dădea limpede să înțeleagă că din partea Rusiei nu are nimic de temut. Astfel scrisoarea de dezavuare a țarului, pe care Fleischhackl o găsea „atât de ciudat compusă încât avea aerul că urmărește mai curând să consoleze decât să intimideze pe Ipsilanti" [1], n'a oprit mișcarea eteristă și n'a risipit nădejdea în posibilitatea unui conflict între Rusia și Turcia. Trebuia numai să se câștige timp. La sfârșitul congresului dela Laybach, când țarul va scăpa de sub influența lui Metternich și se va întoarce în Rusia, interesul lui pentru cauza grecească va putea fi redeșteptat și întărit. Astfel „cauza pare a renaște și partizanii ei manifestă din nou curaj și entuziasm" [2].

In așteptarea acestor eventualități, Ipsilanti se străduí să-și consolideze situația la Târgoviște. Cu asentimentul lui Tudor și al Divanului, el luă sub administrația sa județele dela munte: Dâmbovița, Prahova, Muscel și Secuienii, în care avea dreptul să numească ispravnici, să strângă dări, să încaseze banii scutelnicilor și să facă rechiziții. Pentru un timp, până la intrarea Turcilor, un *condominium* se stabili în Țara Românească, sub dubla autoritate a lui Tudor și a lui Ipsilanti.

Ipsilanti s'a așezat în casele lui Geartopol și și-a organizat o adevărată curte. Aci aveau să se adune voluntarii ce continuau să vină din Basarabia, din Moldova și de peste Dunăre. Aceste trupe aveau să fie întregite cu ostași români recrutați în județele de sub stăpânirea sa și de cetele pe care prințul Gheorghe Cantacuzino avea să le aducă din Moldova.

Retrăgându-se la Târgoviște, Ipsilanti a invitat și pe boeri să-l însoțească și să așeze acolo divanul oblăduirii.

[1] Hurmuzaki-Nistor, XX, p. 598.

[2] Raportul lui James Yeames, consulul general al Angliei la Odessa, din 13/25 Aprilie: „The Emperor's declaration was for a time thought a fatal blow to the progress of the patriot Insurgents in Moldavia and Wallachia; but, the cause seems now again to survive, and its partizans manifest new courage and enthusiasm. It appears that Prince Ypsilanti has met with no opposition and, with the exception of a very few places, has occupied the whole of Moldavia and Wallachia" (*Rapoarte consulare engleze*, II, p. 33).

Mitropolitul Dionisie, episcopul de Buzău şi boerii, încredinţaţi după asigurările lui Ipsilanti, că revolta a cuprins toată Grecia şi că dreptul de ocrotire al Rusiei asupra celor două Principate va opri năvălirea Turcilor, s'au hotărît să se ducă la Târgovişte şi acolo, împreună cu alţi boeri refugiaţi la Braşov, să aştepte intervenţia diplomatică a Rusiei în favoarea Principatelor, conform promisiunii din scrisoarea ţarului către Ipsilanti [1].

La 1/13 Aprilie, boerii au trimis baronului Strogonof, prin consulatul rusesc, o declaraţie către Poartă în care arată că tot ce au făcut în împrejurările de atunci din îndemnul şefilor insurecţiunii, au făcut-o siliţi. La 3/15 Aprilie, dimineaţa, Mitropolitul şi boerii erau gata de plecare. Dar pe când la Mitropolie se încărcau bagajele, odoarele, vasele sfinte şi moaştele sfântului Dumitru Basarabof, poporul năvăli în curtea Mitropoliei şi îl opri să plece. Sava sosi în grabă şi căută să liniştească poporul. Dar acesta nu voi să audă de nimic, până ce nu se descărcară lucrurile şi Mitropolitul nu promise să rămână pe loc. Tudor a stăruit ca Mitropolitul să se alăture, ca bun Român, acţiunii lui pentru a duce afacerile ţării la bun sfârşit, ceeace se poate face şi fără ajutorul şi amestecul lui Ipsilanti. Pe tema aceasta s'au dus discuţii până a doua zi dimineaţa, dar fără niciun rezultat şi

[1] Cf. pasagiul foarte important din *Frăţeasca îmbrăţoşare a lui Naum*: „Principul Ipsilant hotărît să se tragă în părţile munţilor, la oraşul Târgovişte, în judeţul Dâmboviţa, au animat şi pe boeri ca să meargă împreună cu dânsul, ca să aşeze acolo Divanul oblăduirii, zicând că părţile acelea sunt mai ferite şi mai tari spre întemeere de pază, cu toate că dedese mare încredinţare că este peste putinţă a călca picior de Turc în ţară .... şi că petrecerea lui la Colentina este să fie pentru puţine zile şi va trece negreşit peste Dunăre ... Dar însă o nădejde hrănea pe boeri, că apostasia ce s'a ridicat în toată Elada şi mai vîrtos cele mari dreptăţi ale puternicului Protector ce ar fi asupra amânăurora Eparhiilor vor opri sălbatica năvălire a Turcilor asupra ticăloasei Patrii, aducându-ne aminte încă şi de cuvintele ce se cuprind în împărăteasca carte, că de vei arăta mijloace potolitoare turburărilor ce s'au izvodit întru amândouă Eparhiile, carele să nu fie împotrivitoare trataturilor, Măria Sa Impăratul se făgăduieşte a mijloci către Poarta otomanicească îndatorind-o a le săvârşi. Intr'acestea dar rezimându-se boerii ca prin iubirea de oameni a celui puternic Protector toate nenorocirile Patriei se vor preface spre bine, au dat făgăduială către Ipsilant, ca, lăsând în locurile lor îngrijitori pentru paza şi chivernisirea oraşului, să meargă împreună cu dânsul la Târgovişte şi acolo, dinpreună cu alţi boeri ce au năzuit în Braşov, să lucreze cele pentru mântuirea şi liniştirea Patriei". (*Bis. ort. rom.*, XIII, p. 357—358).

boerii ocârmuitori s'au pregătit din nou să plece. Spătarul Grigore Băleanu, cu ginerii săi Herescu şi Văcărescu, au şi izbutit să plece. Dar Mitropolitul, vistierul recent demisionat, Alecu Filipescu, şi vreo sută de alţi cetăţeni au fost împiedecaţi să plece. Atunci mitropolitul Dionisie a declarat că rămâne dacă, prin mijlocirea căminarului Sava, se obţine ca Tudor şi oamenii săi să evacueze Bucureştii. In baza acordului intervenit, Tudor şi Adunarea sa trebuiau să evacueze Bucureşti după sărbătorile Paştilor şi, peste Piteşti, să se tragă spre Râmnic [1].

Dar Tudor nu numai că nu s'a tras spre Piteşti, dar la 6/18 Aprilie a ocupat mânăstirea Mihai-Vodă şi a instalat în ea 100 panduri. In ziua următoare a ocupat grădina logofătului Bellio, înconjurată de ziduri şi situată afară din oraş pe drumul Bucureşti-Giurgiu [2]. Intre 25 şi 28 Aprilie st. n., Tudor a ocupat Mitropolia şi mânăstirea Antim şi a aşezat în ele câte 200 panduri. Comanda garnizoanei dela Mitropolie a fost încredinţată lui Hagi Prodan [3]. De asemenea vadul de peste Argeş, la Guştinar, şi de peste Sabar au fost puse sub paza a 150 de panduri, care aveau ordinul să reţină şi să perchiziţioneze orice curier. Tudor se pregătea să reziste la Bucureşti, cum o dovedeau manevrele neîncetate ale trupelor sale la Cotroceni şi fortificarea mânăstirii.

Toată concesia pe care a făcut-o Mitropolitului şi boerilor a fost că la 30 Martie (12 Aprilie) s'a retras la Cotroceni, împreună cu episcopul Ilarion, Giani şi Kinopsi. Ilarion avea să locuiască cu Tudor şi să-l sfătuiască în toate [4].

In acelaşi timp, Ipsilanti s'a ocupat de întărirea Târgoviştei şi de sporirea materialului de războiu. Mare mulţime de

[1] Hurmuzaki-Nistor, XX, p. 60.—Aricescu situiază, după Filimon şi Cioranu, încercarea de fugă a Mitropolitului la 19 Martie, cu doua zi e înainte de intrarea lui Tudor în Bucureşti (I, 195). Or, atunci Mitropolitul era sub paza oamenilor lui Iordache la Mitropolie.

[2] Hurmuzaki-Nistor, XX, p. 615.

[3] Hurmuzaki-Nistor, XX, p. 623.

[4] Intr'o anafora prezentată Domnului Ghica, în Februarie 1823, boerii cer înlocuirea lui Ilarion pe motiv că a fost numit episcop, sub presiunea dragomanului consulului rusesc, Gheorghe Leventis, împotriva voinţei mitropolitului şi a ţării, şi fiindcă „zur Zeit des Thodor Wladimireskoischen Aufstandes, am selben Theil genommen, mit diesem Aufrührer gemeinschaftliche Sache gemacht, mit ihm im Kloster Kotrotschan gewohnt hat und dessen erster Rathgeber und Gehilfe gewesen ist. Umstände, die hier allgemein bekannt sind". (Hurmuzaki-Nistor, XX, p. 809).

Mitropolitul Dionisie, episcopul de Buzău şi boerii, încredinţaţi după asigurările lui Ipsilanti, că revolta a cuprins toată Grecia şi că dreptul de ocrotire al Rusiei asupra celor două Principate va opri năvălirea Turcilor, s'au hotărît să se ducă la Târgovişte şi acolo, împreună cu alţi boeri refugiaţi la Braşov, să aştepte intervenţia diplomatică a Rusiei în favoarea Principatelor, conform promisiunii din scrisoarea ţarului către Ipsilanti [1].

La 1/13 Aprilie, boerii au trimis baronului Strogonof, prin consulatul rusesc, o declaraţie către Poartă în care arată că tot ce au făcut în împrejurările de atunci din îndemnul şefilor insurecţiunii, au făcut-o siliţi. La 3/15 Aprilie, dimineaţa, Mitropolitul şi boerii erau gata de plecare. Dar pe când la Mitropolie se încărcau bagajele, odoarele, vasele sfinte şi moaştele sfântului Dumitru Basarabof, poporul năvăli în curtea Mitropoliei şi îl opri să plece. Sava sosi în grabă şi căută să liniştească poporul. Dar acesta nu voi să audă de nimic, până ce nu se descărcară lucrurile şi Mitropolitul nu promise să rămână pe loc. Tudor a stăruit ca Mitropolitul să se alăture, ca bun Român, acţiunii lui pentru a duce afacerile ţării la bun sfârşit, ceeace se poate face şi fără ajutorul şi amestecul lui Ipsilanti. Pe tema aceasta s'au dus discuţii până a doua zi dimineaţa, dar fără niciun rezultat şi

[1] Cf. pasagiul foarte important din *Frăţeasca îmbrăţoşare a lui Naum*: „Principul Ipsilant hotărît să se tragă în părţile munţilor, la oraşul Târgovişte, în judeţul Dâmboviţa, au animat şi pe boeri ca să meargă împreună cu dânsul, ca să aşeze acolo Divanul obladuirii, zicând că părţile acelea sunt mai ferite şi mai tari spre întemeere de pază, cu toate că dedese mare încredinţare că este peste putinţă a călca picior de Turc în ţară .... şi că petrecerea lui la Colentina este să fie pentru puţine zile şi va trece negreşit peste Dunăre ... Dar însă o nădejde hrănea pe boeri, că apostasia ce s'a ridicat în toată Elada şi mai vîrtos cele mari dreptăţi ale puternicului Protector ce ar fi asupra amânduror Eparhiilor vor opri sălbatica năvălire a Turcilor asupra ticăloasei Patrii, aducându-ne aminte încă şi de cuvintele ce se cuprind în împărăteasca carte, că de vei arăta mijloace potolitoare turburărilor ce s'au izvodit întru amândouă Eparhiile, carele să nu fie împotrivitoare trataturilor, Măria Sa Impăratul se făgăduieşte a mijloci către Poarta otomanicească îndatorind-o a le săvârşi. Intr'acestea dar rezimându-se boerii ca prin iubirea de oameni a celui puternic Protector toate nenorocirile Patriei se vor preface spre bine, au dat făgăduială către Ipsilant, ca, lăsând în locurile lor îngrijitori pentru paza şi chivernisirea oraşului, să meargă împreună cu dânsul la Târgovişte şi acolo, dinpreună cu alţi boeri ce au năzuit în Braşov, să lucreze cele pentru mântuirea şi liniştirea Patriei". (*Bis. ort. rom.*, XIII, p. 357—358).

boerii ocârmuitori s'au pregătit din nou să plece. Spătarul Grigore Băleanu, cu ginerii săi Herescu şi Văcărescu, au şi izbutit să plece. Dar Mitropolitul, vistierul recent demisionat, Alecu Filipescu, şi vreo sută de alţi cetăţeni au fost împiedecaţi să plece. Atunci mitropolitul Dionisie a declarat că rămâne dacă, prin mijlocirea căminarului Sava, se obţine ca Tudor şi oamenii săi să evacueze Bucureştii. In baza acordului intervenit, Tudor şi Adunarea sa trebuiau să evacueze Bucureşti după sărbătorile Paştilor şi, peste Piteşti, să se tragă spre Râmnic [1].

Dar Tudor nu numai că nu s'a tras spre Piteşti, dar la 6/18 Aprilie a ocupat mânăstirea Mihai-Vodă şi a instalat în ea 100 panduri. In ziua următoare a ocupat grădina logofătului Bellio, înconjurată de ziduri şi situată afară din oraş pe drumul Bucureşti-Giurgiu [2]. Intre 25 şi 28 Aprilie st. n., Tudor a ocupat Mitropolia şi mânăstirea Antim şi a aşezat în ele câte 200 panduri. Comanda garnizoanei dela Mitropolie a fost încredinţată lui Hagi Prodan [3]. De asemenea vadul de peste Argeş, la Guştinar, şi de peste Sabar au fost puse sub paza a 150 de panduri, care aveau ordinul să reţină şi să perchiziţioneze orice curier. Tudor se pregătea să reziste la Bucureşti, cum o dovedeau manevrele neîncetate ale trupelor sale la Cotroceni şi fortificarea mânăstirii.

Toată concesia pe care a făcut-o Mitropolitului şi boerilor a fost că la 30 Martie (12 Aprilie) s'a retras la Cotroceni, împreună cu episcopul Ilarion, Giani şi Kinopsi. Ilarion avea să locuiască cu Tudor şi să-l sfătuiască în toate [4].

In acelaşi timp, Ipsilanti s'a ocupat de întărirea Târgoviştei şi de sporirea materialului de războiu. Mare mulţime de

[1] Hurmuzaki-Nistor, XX, p. 60.—Aricescu situiază, după Filimon şi Cioranu, încercarea de fugă a Mitropolitului la 19 Martie, cu doua zi e înainte de intrarea lui Tudor în Bucureşti (I, 195). Or, atunci Mitropolitul era sub paza oamenilor lui Iordache la Mitropolie.

[2] Hurmuzaki-Nistor, XX, p. 615.

[3] Hurmuzaki-Nistor, XX, p. 623.

[4] Intr'o anafora prezentată Domnului Ghica, în Februarie 1823, boerii cer înlocuirea lui Ilarion pe motiv că a fost numit episcop, sub presiunea dragomanului consulului rusesc, Gheorghe Leventis, împotriva voinţei mitropolitului şi a ţării, şi fiindcă „zur Zeit des Thodor Wladimireskoischen Aufstandes, am selben Theil genommen, mit diesem Aufrührer gemeinschaftliche Sache gemacht, mit ihm im Kloster Kotrotschan gewohnt hat und dessen erster Rathgeber und Gehilfe gewesen ist. Umstände, die hier allgemein bekannt sind". (Hurmuzaki-Nistor, XX, p. 809).

oameni au fost rechiziţionaţi din judeţele Prahova, Muscel, Dâmboviţa şi Săcueni, ca să destupe vechile şanţuri ale oraşului şi să facă ziduri, metereze şi apeducte. Oraşul a fost apoi umplut de provizii ca să poată rezista unui asediu cât mai lung [1]. Spre a-şi procura plumbul necesar pentru gloanţe, Ipsilanti a poruncit să se desvelească Mitropolia din Târgovişte, ce era acoperită cu plumb. Alte şase biserici au fost transformate în depozite de cereale, mai ales de porumb. Pentru pregătirea prafului de puşcă, care se fabrică cu ciocane de mână (*Handstampfen*), a fost pusă în funcţie şi moara de tutun din Câmpulung. El a căutat apoi să şi acopere retragerea ocupând Breaza, Câmpina, Mănăstirea Sinaia, Câmpulung etc. Patrulele de recunoaştere se arată adesea în faţa acvilelor imperiale, ceeace începe să îngrijoreze autorităţile austriace[2]. „Socotind apoi ca să facă regulă între oameni de adunătură", el a întocmit un cod militar[3], imperios cerut de împrejurări. Trupele lui Ipsilanti, împărţite în judeţele dela munte, dela Piteşti, „se întindeau până la hotarele ţării şi necurmat jefuiau şi despoaiu până la piele pe toţi nenorociţii fugari, de orice treaptă, care căutau scăpare în Transilvania" [4]. In oraşele de garnizoană era la fel. „Oamenii de adunătură" ai Eteriei spărgeau casele, devastau prăvăliile şi magaziile, batjocoreau femei şi fete nevrâstnice, „de era o jalnică tânguire să vază cineva acest fel de nelegiuiri". La plângerile ce i se adresau din partea locuitorilor, Ipsilanti răspundea că „nu poate să facă zapt, fiind oştire nouă şi nepusă în regulă şi totdeauna acest fel de ostaşi pot face multe lucruri rele împotriva bunei rânduieli, până când se aşează la regulele ostăşeşti. Şi aşa jeluitorii ieşeau plângând şi blestemând şi pe prinţipul Ispilanti şi pe Adunarea sa" [5]. Aceleaşi plângeri din cauza rechiziţiilor. Căminarul Gherardoglu, orînduit ispravnic la Târgovişte, aduna vitele loçuitorilor din judeţ, nu numai pentru trebuinţa oştirii, ci şi pentru neguţătorie, „făcându-se un jaf de se va povesti în vecii vecilor' [6].

Ipsilanti a ordonat ca, în judeţele administrate de el, să

[1] Iorga-Cioranu, pag. 282—284. — Hurmuzaki-Nistor, XX, p. 610.

[2] Hurmuzaki-Nistor, XX, p. 623.

[3] Vezi textul în Aricescu, II, pp. 140—141.

[4] Iorga-Cioranu, p. 282.

[5] Iorga-Dârzeanu, p. 76.

[6] *Ibidem*, p. 81.

se ia de fiecare lude 10 piaştri şi un cal; dela fiecare preot 12 piaştri şi dela fiecare postelnicel 40 de piaştri. La publicarea acestui nou impozit, locuitorii şi-au părăsit casele şi au fugit în munţi. „Un plug pe câmp trebue socotit de acum printre lucrurile cele mai rare şi mai extraordinare, şi dacă starea aceasta de lucruri va mai dura, ţara aceasta mănoasă va fi în curând ameninţată de foamete" [1].

Naum Râmniceanu confirmă şi, prin amănuntele precise pe care le dă, întunecă şi mai mult tabloul mizeriilor pricinuite de Eterişti. „După ce mai întâiu au călcat toate casele oraşelor cum şi satele după împrejur şi au luat toţi caii şi armele dupe la locuitori, apoi au călcat toate viile după împrejurul Târgoviştii, ce sunt cu depărtare ca la un fărtai de ceas, făcându-se sălăşluirile lor la crămile viilor, unde erau buţile cu vin, şi spărgând toate crămile de rând, alta nu făcea decât să taie boii, vacile şi să strige beţi: *Să trăiască Eleşteria* ! să prihănească cu siluire femei şi fecioare, să omoare pe cei ce se împotrivea la dobitoceştile lor pofte şi altele asemenea... Apoi adunând toate cazanele de rachiu şi câte borfe au găsit pe la vii, au fărîmat toate buţile, tocitorile şi celelalte vase trebuincioase ale viilor, au ars gardurile, au stricat pomii roditori şi multe crămi, pe unele au dărîmat şi altele au ars" [2].

„Arnăuţii nu se supuneau lui Ipsilanti şi jefuiau necontenit pe boeri; toţi boerii fugiseră în Braşov. Arnăuţii le jefuiau casele, vitele şi orice găseau; şi Ipsilanti nu putea să le facă nimic" [3]. Oastea lui Ispilanti fiind formată din trupe neregulate, fiecare soldat făcea de capul lui, şi anarhia era grozavă unde se aflau Arnăuţi.

Când Ipsilanti a plecat dela Bucureşti s'a hotărît ca Tudor

[1] Hurmuzaki-Nistor, XX, p. 623.

[2] *Bis. ort. rom.*, XIII, p. 418.

[3] Iorga-Izvoranu, pag. 363—364. Izvoranu spune că pandurii lui Tudor, foarte aspru pedepsiţi pentru orice abatere dela disciplină, n'au jefuit pe nimeni. Scriitori care susţin contrarul „nu ştiu nimic".—Gentz, evident după informaţii din Bucureşti, susţine acelaşi lucru. „Este de remarcat că Românii şi pandurii lui Tudor observă cea mai severă disciplină, şi cel mai mic exces este pedepsit cu moartea... Grecii lui Ipsilanti, în toate locurile pe care le ating, comit contra locuitorilor nevinovaţi ai ţării excese de care se infioară natura". (An. Acad. Rom. Partea adm. S. II, vol. 35 p. 59). La fel se exprimă şi Fleischhackl: „Unter den Anhängern des Theodor soll die beste Mannszucht bestehen. indem dieses Oberhaupt, sichern Nachrichten zu Folge, bereits 13 Mann, die Frevelthaten auszuüben sich erlaubten, aburtheilen und erschiessen liess" (Hurmuzaki-Nistor, XX, p. 577).

să se ducă cu Adunarea sa la Piteşti, iar Mitropolitul şi boerii la Târgovişte pentru a constitui acolo un fel de guvern provizoriu care să se îngrijească de trebile Ţării şi de nevoile oştirii [1]. Faptul e confirmat pe deoparte de încercarea Mitropolitului şi a boerilor de a se transfera la Târgovişte (fapt care a silit pe Tudor să-i închidă la Belvedere) şi de inspecţia pe care a făcut-o Ipsilanti la Câmpulung, unde a instituit, pentru paza „Comitetului de ocârmuire", o puternică garnizoană, în frunte cu fraţii săi Nicolae şi Gheorghe. Tot atunci, Gheorghe Contalucu şi Iancu Iliat au fost orînduiţi să strângă voluntari la Câmpulung, taxiarhul Duca, cu o ceată de Arnăuţi, la Ploeşti, iar Iordache şi Farmache la Piteşti.

Dar Ipsilanti nu s'a mărginit la aceste măsuri care, la rigoare, se puteau justifica prin necesităţile armatei sale. El se ocupă de reorganizarea ţării în sens constituţional. Principalii şapte boeri care aderaseră la Eterie au fost invitaţi să-i prezinte proiecte de reformă. Astfel Grigore Băleanu care, împreună cu ginerii săi Constantin Herescu şi N. Văcărescu, izbutise să ajungă la Câmpulung, trimite la 20 Aprilie 1821, lui Ipsilanti un proiect de organizare, întocmit din ordinul acestuia, şi se roagă să-l corecteze încât să fie acceptabil Curţii protectoare şi, corectat, să-l restitue „umilului vostru rob cu instrucţiile în scris şi porunca D-stră despre cele ce sunt de făcut" [2]. Astfel de proiecte se vor fi cerut şi altor boeri.

[1] Iorga-Dârzeanu, p. 61. „Des nouvelles officielles de Bucharest, en date du 13 du courant, arrivées à l'instant, nous informent... qu' Ipsilanti avait transféré son quartier-général à Targoviste, l'ancienne capitale de la Principauté, où devait se réunir les notables des deux provinces pour délibérer sur les affaires publiques. Plusieurs des principaux membres du clerge grec s'y étaient déjà rendus". (N. Iorga, *Acte şi fragmente*, II, pag. 575—576. Rap. lui von Millitz, din 21 Aprilie st. n.).

[2] Em. Vîrtosu, *1821*, pag. 91—92. Proiectul e încă necunoscut: ori s'a pierdut, ori n'a fost încă descoperit. — Fleischhackl ne dă amănuntul că proiectul lui Ipsilanti a fost lansat de Paşti, sub forma unei Proclamaţii, şi conţine planul unei noui constituţii pentru Ţara Românească, „durch welche das Glück des Landes begründet werden soll, während der Geist des Landmannes ganz verderbt und an eine absolute Ungebundenheit und Freiheit gewöhnt wird. Thodor hat um eben dieselbe Zeit gleichfalls eine Proclamation fast des nämlichen Inhalts, jedoch mit den Unterschied erlassen, dass er noch immer fortfährt, sich einen getreuen gehorsamen Diener des Grossherrn zu nennen, obgleich er die Waffen gegen selben führet". Hurmuzaki-Nistor, XX, p. 619. Această proclamaţie nu poate fi decât aceea intitulată: „Forderungen welche das wallachische Volk in der Wallachey macht", p. 592—595).

La 19 Aprilie, apropiindu-se „momentul dorit de a se transfera pe tărîmul iubitei sale patrii", Ipsilanti adresă „către nobilii fii ai Daciei" o nouă proclamaţie, în care le mulţumeşte pentru „toate bunătăţile acestei ţări ospitaliere" şi le urează „prosperitatea... bunei legalităţi şi a civilisării". In sfârşit, el indică „temeliile pe care trebue a se răzima viitoarea legislaţie politică" a ţării :

„Autoritatea supremă a Eparhiei dacice să se încredinţeze în mâinile unui pământean, şi nici decum ale unui străin. Puterea legislativă să fie separată de cea executivă şi să se încredinţeze unuia sau la două corpuri legiuitoare, compuse din diferitele clase ale regimului dacic... Deputaţii cetăţenilor să se aleagă din toate clasele cetăţenilor ; să se organizeze o armată regulată spre a priveghia la paza Eparhiei. Dările să nu se orânduiască fără ştirea deputaţilor naţiunii ; Domnitorul să primească lista civilă anuală hotărîtă şi să se considere ca întâiul cetăţean al Eparhiei" [1].

Acest proiect visa să facă, nici mai mult nici mai puţin, din Ţara Românească o ţară liberală şi constituţională, sub sceptrul unui Domn pământean.

Ce a urmărit Ipsilanti prin aceste proiecte de reformă constituţională ? Să obţină scaunul Ţării Româneşti, cum au bănuit unii contemporani, sau numai să-şi asigure simpatiile cercurilor noastre conducătoare ? Ar fi greu de răspuns. Un lucru e sigur, şi anume că veleităţile de reformator şi, poate, de Domnitor ale lui Ipsilanti, nu făceau decât să accentueze şi mai mult slăbiciunea poziţiei lui. El recunoştea prin aceasta implicit că dela Rusia nu se mai aştepta la niciun ajutor şi dela celelalte popoare balcanice, la fel.

In ciuda proclamaţiilor sale [2], nici Constantinopolul n'a ars, nici Bulgaria, nici Serbia, nici Macedonia, nici Grecia nu s'au mişcat. Toate calculele pe care Ipsilanti îşi întemeiase acţiunea s'au dovedit greşite.

Prima victimă a acestor greşeli a fost Tudor. Inşelat de cei ce l-au făcut să ridice armele, el se văzu deodată singur şi lipsit de toate mijloacele de acţiune pe care contase. In acelaşi timp, primejdiile în jurul lui creşteau : Turcii se concentrau pe

[1] Iorga-Dârzeanu, pp. 82—83.
[2] Aricescu, II, pp. 151—152.

Dunăre şi se întăreau pe teritoriul ţării. In această situaţie tragică, care mai putea fi scăparea lui? Să dovedească ţării şi Turcilor că pornirea lui n'a avut nimic cu mişcarea eteristă, că el n'a urmărit decât dobândirea dreptăţilor ţării, călcate de Fanarioţii care au ridicat armele împotriva Sultanului şi, conjugând acţiunea sa cu a Turcilor, să scape ţara de ocupaţia militară. Aceste considerente explică politica lui internă şi sforţările lui de înţelegere cu Turcii.

CAPITOLUL XII

„DOMNIA" LUI TUDOR

Boerii, cărora Tudor le cedase pe chestiunea țărănească, țineau ca Tudor să nu se așeze în București. Ei au obținut câștig de cauză și asupra acestui punct: „Prostul și grosul pandur Tudor", spune Naum, „s'a îndupleçat să rămâie afară din București și să locuiască în Mănăstirea Cotroceni ce este lângă oraș" [1].

I. — *INTRAREA LUI TUDOR IN BUCUREȘTI*

Tudor considera Bucureștii drept „capitala *sa*" [2] și ținea s'o ia în stăpânire pentru a putea trata liber cu Ipsilanti și a impune condițiile sale. De aceea, a doua zi după sosirea sa la Cotroceni, Tudor trimise pe Dimitrie Macedonski cu o ceată de soldați și cu o scrisoare către boerii Divanului ca să ceară, în numele lui, trei mănăstiri din București: Mitropolia, Radu-Vodă și Mihai-Vodă, în care voia să-și așeze trupele sale de panduri: stăpân pe aceste poziții dominante, Tudor ar fi fost stăpân pe capitală.

Cererea nu convenea nici Divanului, nici lui Bimbașa Sava, paznicul ordinei în capitală. Prezența „Adunării izbăvirii" în capitala țării ar fi adus pe boeri la discreția lui Tudor și ar fi primejduit situația personală a lui Sava care-și avea socotelile lui de viitor, independente și de ale lui Tudor și de ale lui Ipsilanti. In afară de aceasta, Mitropolitul și boerii, afiliați la Eterie, așteptau sosirea lui Ipsilanti pe care singur îl recunoșteau ca șef și ca depozitar al voinței țarului Alexandru. Boerii

[1] *Biserica ort. rom.*, XIII, p. 355.

[2] *Rapoarte consulare engleze*, II, p. 37.

şi Sava erau deci de acord să împiedice intrarea lui Tudor în Bucureşti. Bimbaşa era chiar hotărît să-i opună rezistenţă dacă, trecând peste refuzul Divanului, Tudor ar fi încercat să intre cu forţa în oraş. El a pus străji la barierele oraşului, a întărit mănăstirile şi a dat ordin oamenilor săi să strice „podurile" dela intrarea uliţelor principale.

La aceste măsuri, Tudor a răspuns cu un adevărat ultimatum. El a trimis vorbă boerilor că a doua zi va intra el însuşi în Bucureşti şi, de va întâmpina rezistenţă, îşi va face drum cu sabia în mână. Conflictul care era gata să izbucnească a fost evitat prin negocierea acordului între Tudor şi boeri. Tudor a renunţat la cele trei mănăstiri, care l-ar fi făcut stăpân pe oraş, şi s'a mulţumit cu casa Zoiţei Brâncoveanu de sub Mitropolie [1]. El a consimţit de asemenea să-şi lase tabăra la Cotroceni, dar n'a renunţat să-şi facă intrarea în Bucureşti.

Tudor a intrat în Bucureşti la 21 Martie, în frunea unei armate de trei mii de panduri şi o mie cinci sute de Arnăuţi [2]. La dreapta lui mergea un preot cu crucea în mână, la stânga Dimitrie Macedonski, comandantul Arnăuţilor [3]. Un căpitan de panduri purta steagul de mătasă albastră, cu ciucuri de mătasă şi reprezentând, la mijloc, sfânta treime; la dreapta, pe sfântul Gheorghe; iar la stânga pe sfântul Teodor Tiron, patronul lui Tudor. Sub valurile de nori care susţin sfânta Treime, într'o cunună, o acvilă cu crucea în plisc şi cu aripile întinse; jos de tot, data: „1821 Ghen(arie)". De o parte şi de alta a acvilei, inscripţia:

„Tot norodul românesc, Pre tine te proslăvesc.
Troiţă de o fiinţă, Trimite-mi ajutorinţă
Cu putere ta cea mare, Şi în braţul tău cel tare
Nădejde de dreptate Acum să am şi eu parte [4].

Ţinând în mână o pâine mare, simbol de îmbelşugare, Tudor s'a îndreptat spre podul Beilicului ca să ajungă la Mănăstirea Radu-Vodă, dar găsind podul de peste Dâmboviţa rupt, fu silit a o lua pe la Curtea Veche spre Mitropolie, unde era sediul guvernului şi unde se închisese Sava cu oamenii săi şi cu Mitropo-

[1] *Biserica ort. rom.*, XIII, 1 p. 355—356; Iorga-Cioranu, p. 335.
[2] E meritul d-lui Em. Vîrtosu de a fi stabilit această dată cu preciziune. (*Tudor Vladimirescu*, pp. 11—19).
[3] F. G. Laurençon, *Nouvelles observations sur la Valachie*, p. 74.
[4] Steagul se află la Muzeul militar.

litul. Tudor fu primit cu focuri de arme trase în vânt. Pentru a evita o eventuală vărsare de sânge, Tudor se retrase şi dădu oamenilor săi ordinul să deschidă casa Zoiţei Brâncoveanu, de sub Mitropolie, şi se instală în ea, iar oamenii săi se aşezară în jurul Mitropoliei, cu intenţia de a opri intrarea proviziilor în mănăstire şi de a sili garnizoana lui Sava să capituleze prin foame. Schimbul de focuri, între oamenii lui Sava şi ai lui Tudor a continuat toată noaptea, „ca să arate în public — spuneau scepticii — că sunt contrari". Adevărul e că această risipă de plumb n'a făcut nicio victimă. Numai lumea dimprejur, cuprinsă de spaimă, a fugit să se ascundă prin biserici [1].

Căpitanii lui Tudor străbăteau străzile capitalei citind proclamaţia din 20 Martie. Tudor a trecut deci peste voinţa boerilor şi, pentru câteva zile, tot a intrat în Bucureşti, înainte de Alexandru Ipsilanti. Dar a doua zi după sosirea lui Ipsilanti trupele lui Tudor s'au retras la Cotroceni. Tudor însuşi, cu o mână de oameni a rămas la Bucureşti până la 31 Martie (12 Aprilie), când s'a mutat şi el la Cotroceni [2].

II. — *REZISTENŢA BOERILOR ŞI CHIRIARHILOR*

Care boeri au rămas la Bucureşti, care era mobilul acţiunii lor şi ce urmăreau? Interesant ar fi de ştiut situaţia materială şi politică, rangul, motivele şi intenţiile boerilor emigraţi şi ale celor rămaşi în Bucureşti, pentru a determina atitudinea lor faţă de Tudor. Constantin Izvoranu susţine că „toţi boerii de I-iul clas fugiseră la Braşov : rămăsese numai de ai noştri" [3], adică boeri de clasa a doua şi a treia. Naum Râmniceanu e ceva mai precis : „Au rămas la Bucureşti mitropolitul, cu episcopul de Argeş, cu cel de Buzău şi cu trei dintre boerii mari, mai tineri şi mai uşor de fugit, fără familii [4], adică marele vornic Grigore Băleanu

[1] Scrisorile lui Ignatie Iacovenco, rezumate şi traduse de Econ. Ludovic Cosma în *Neamul Românesc literar*, II, p. 505.; Iorga-Dârzeanu, p. 58.

[2] Hurmuzaki-Nistot, XX, p. 599.

[3] Iorga-Izvoranu, pag. 361 ; Marele vornic Iordache Golescu dă următoarea explicaţie : „Se vede că părintele Argeşiul, ca un bun patriot ! [a rămas]. Vistierul Aleco Filipescu, ca o Vulpe ce-i zic, dar d'o putea cu ceva înşelăciuni să înduplece pe Todor ! Nae Golescu şi Scarlat Grădişteanu ca nişte dârzi ce intră orbeşte în orice primejdie ! Iar Nenciulescu, ca un chilipirgiu, să poată apuca ceva de cheltuială prin turburări ! Şi Vornicul Manul ca un Fanariot, să se unească cu Ipsilanti" („*Prescurtată însemnare de turburarea Ţării Româneşti*. Publicată de Em. Vîrtosu, *Viaţa Rom.*, Sept.-Oct. 1930, p. 262).

[4] Familiile lor fiind trimise de mai nainte în Transilvania.

Vornicul Iordache Slătineanu şi logofătul Alexandru Filipescu" [1]. „Cartea de adeverire dată Slugerului Tudor" a fost semnată de cei trei ierarhi şi de 53 boeri. Printre ei întâlnim, afară de cei trei boeri citaţi de Naum, pe marii vornici Mihalache Manu, Istrate Creţulescu, Nicolae Văcărescu, Ioan Ştirbei, Fotache Ştirbei (Drăgănescu) şi Constantin Golescu, pe marii logofeţi Scarlat Grădişteanu şi Nicolae Golescu; pe marii vornici de politie Alexandru Nenciulescu şi Mihail Cornescu; marile agale Nicolae Filipescu şi Alexandru Villara [2]. Filip Lenş fu făcut sluger abia în 1822. N'am putut stabili calitatea lui Dim. Filipescu şi C. Creţulescu. Ceilalţi semnatari sunt, probabil, toţi boerii de rangul al doilea şi al treilea. In tot cazul, afară de cele trei nume citate de Naum, au rămas la Bucureşti când a sosit Tudor la Cotroceni, doisprezece sau patrusprezece boeri mari, dintr'un total de 53 nume ce cuprindea lista d-lui Vîrtosu.

E deci fapt incontestabil că majoritatea boerilor de rangul întâiu emigraseră când Tudor sosi la Cotroceni. Dezavuarea mişcării de către Impăraţii Rusiei şi Austriei şi plecarea consulilor Pini şi Feischhackl determinase un exod general. Unii pleacă de teama Ruşilor, alţii de teama Turcilor, toţi de teama de a se compromite într'o mişcare dezaprobată şi de Rusia şi de Austria. Ce a putut atunci determina pe cei 12 boeri mari să rămână la Bucureşti? Naum crede că tăria de suflet şi iubirea de patrie, sub imperiul căreia s'au unit şi s'au hotărît să aştepte pe Tudor şi să-l înduplece a se lăsa de urîtele lui porniri.[3]. Explicaţia e puţin convingătoare, fiindcă, în realitate, boerii n'au aşteptat pe Tudor, ci pe Ipsilanti [4]. Dovadă că vornicul Constantin Golescu, aga Manolache Florescu, postelnicul Iacovachi Rizo şi „alţi boeri", emigraţi la Braşov, se întorc la Bucureşti, la 27 Martie (8 Aprilie), de îndată ce află de sosirea lui Ipsilanti [5]. Actele lor de solidaritate cu Ipsilanti, pe care o împing până la încercarea de a se

[1] *Istoricul Zaverei* (*Bis. ort. rom.*, XIII, p. 547).

[2] C. Aricescu, II, p. 132—133. De comparat cu „Lista de marii boeri intraţi în Braşov şi de cei rămaşi în Bucureşti la intrarea Turcilor" (Em. Vîrtosu, *Tudor Vladimirescu*, p. 149—151).

[3] *Bis. ort. rom.*, p. 547.

[4] „Cîpetenii e de după atunci ale acestei ţări dintru început au fost împotriva lui Tudor, şi mai vârtos din ordine şi necaracter, până la intrarea Turcilor în ţară, fiind de un cuget şi de o voinţă cu Ipsilanti". (Iorga-Cioranu, p. 269).

[5] Hurmuzaki-Nistor, XX, p. 598.

stabili la Târgovişte, unde se instalase şi Ipsilanti, dovedesc că ei au rămas, fiindcă erau eteriști. Pentru marele vornic Grigore Băleanu şi marele logofăt Alexandru Filipescu avem probe irecuzabile în scrisorile lui Grigore Brâncoveanu şi Grigore Băleanu [1], iar calitatea de Eteriști a Mitropolitului Dionisie şi a episcopilor de Argeş, Buzău şi Râmnic n'a fost pusă la îndoială de nimeni. Chiar şi după dezavuarea mişcării lui Ipsilanti de către ţarul Alexandru, ei au rămas credincioşi Eteriei şi nu s'au împrăştiat decât când Turcii s'au apropiat de Bucureşti. Cinci dintre ei, Mihalache Manu, Scarlat Grădişteanu, Nicolae şi Constantin Golescu şi Fotache Ştirbei (Drăgănescu) au rămas la Bucureşti şi după intrarea Turcilor. Ori care ar fi fost tendinţa şi credinţa lor politică, boerii erau toţi uniţi în ura lor împotriva lui Tudor. Cum se face atunci că acesta i-a cruţat şi apărat?

III — *SECRETUL LUI TUDOR*

Grija lui Tudor de a menaja pe boeri, cu toate sentimentele de ură pe care le nutrea împotriva lor, şi severitatea implacabilă cu care a căutat să reprime agitaţia ţărănească pe care a provocat-o şi pe care în sufletul lui nu o putea condamna, n'au decât o singură explicaţie: Tudor voia să ajungă Domn. Acesta e secretul lui. Mărturiile contemporanilor nu lasă nicio îndoială asupra acestui fapt. Voinţa de a ajunge Domn străbate ca un fir roşu toate fazele carierei lui revoluţionare şi constitue principiul diriguitor care-i inspiră toate actele. Conducătorii Eteriei din Bucureşti, prin Iordache Olimpiotul, l-au determinat să pornească răscoala cu promisiunea de a-l ridica în scaunul Domniei. In caz că nădejdile pe care Eteriştii le legau de ajutorul Rusiei s'ar fi realizat, ei şi-ar fi putut uşor împlini făgăduelile faţă de Tudor. Dar acesta nu s'a mulţumit cu atât. El voia să ajungă Domn cu asentimentul, mai mult, cu concursul boerilor care, după vechile datini, aveau dreptul să aleagă pe Domn. Ambiţia lui Tudor era să fie ales de boeri şi uns de Mitropolitul ţării. Pentru a atinge acest scop el a sacrificat nădejdile pe care le trezise în sufletul ţăranilor şi jurământul de fidelitate pe care-l făcuse Eteriştilor [2].

[1] Em. Vîrtosu, *1821* pp. 59, 91—92.

[2] Istoricii greci, Rizo-Néroulos, Fotino şi Filimon susţin că „scopul ascuns al lui Tudor era să se facă Domn". După Iacovachi Rizo, Iordache Olimpiotul iniţiă pe Tudor în secretul Eteriei. „El îl măguli că-l va ridica pe tronul lui Decebal şi-i desemnă un plan de operaţiuni preliminare, pentru a răscula Ţara Românească". (Iacovaky Rizo-Néroulos, *Histoire moderne de la*

Grija de a nu pierde favoarea boerilor a fost uneori împinsă până la compromiterea propriului său avantaj. Cioranu a exprimat regretul că, ajungând la Bucureşti, Tudor s'a aşezat la Cotroceni, în loc „să fi tras deadreptul pe tronul Domniei şi să fi luat hăţurile guvernului". El ar fi trebuit să se unească cu Grecii şi să-i convingă că, dacă el n'ajunge Domn, nu se alege nimic de planurile lor, „precum a şi fost". După ce s'ar fi întărit în scaun, Tudor ar fi putut să însemneze lui Ipsilanti drumul pe unde avea să treacă Dunărea la termenul ce i-ar fi prescris.

Un adevărat revoluţionar aşa ar fi procedat. Tudor ţinea să fie investit cu toate formele legale. Procedeele revoluţionare n'au fost pentru el decât un mijloc de a stoarce boerilor consimţământul.

Tudor şi-a pus cu destulă abilitate planul în aplicare. El

Grèce, p. 284). Fotino spune că ideea „de a se aşeza, prin forţă, Domn al Ţării Româneşti" i-ar fi venit lui Tudor când a văzut risipirea boerilor şi preponderenţa ce dobândise asupra puterii centrale (p. 64), deci după sosirea sa la Bucureşti. „Căpitan Iordache, scrie Filimon, cultiva cu dibăcie vanitatea Vladimirescului, făcându-l a crede că într'o zi ar putea ajunge chiar Domnitor peste amândouă Principatele". (După A r i c e s c u, I, p. 364). Părerea aceasta e susţinută şi de martori contemporani, străini şi români. Raffenel e de părere că „Tudor s'a vândut Turcilor cu speranţa de a se face Domn" (*Ibidem*, p. 365). Laurençon crede de asemenea că, „fără catastrofa nemiloasă care i-a curmat aşa de repede zilele, el şi-ar fi atins poate scopul şi... ar fi domnit în Ţara Românească". (*Nouvelles observations sur la Valachie*, p. 115). Fiindcă a proclamat reducerea dăjdiei, scrie Raybaud, „toţi ţăranii îl ridicau în slavă şi nu-l numeau decât Theodor Vodă sau Domnul Theodor". (*Mémoires sur la Grèce*, p. 201). Un martor italian, Giuseppe Maria Molajoni, scrie că Tudor se prefăcea numai că s'a ridicat pentru a-şi redobândi creditul pe lângă boeri. „Faptele au arătat că el urmărea să se facă Domn în Bucureşti şi că spre acest scop tindeau toate măsurile prin care reducea dăjdiile, după vechile rânduieli, mai blânde şi mai îngăduitoare". (D. G ă z d a r u, *Una relazione manoscritta italiana su Tudor Vladimirescu, Diplomatarium italicum*, vol. III, 1934, p. 247). *Gazzeta Piementose* din Torino, la 31 Martie 1821, dă informaţia că Tudor voia să se facă Domn (*ospodaro*) (D. B o d i n, *Tudor Vladimirescu la Bucureşti*, p. 31). Misionarul Luigi Buonavguri vorbeşte de intrarea lui Tudor în Bucureşti „cu puţine trupe, chemat fiind să ocupe tronul vacant al Ţării Româneşti". (V. P a p a c o s t e a, *Revoluţia din 1821 privită de un misionar catolic*, în Revista istorică, 1929, No. 1—3, p. 8—13).

Poporul i-a zis *Domnul Tudor* dela începutul mişcării. C i o r a n u spune că, după proclamaţia dela Padeş, pandurii alergau sub steagul lui Tudor strigând: „*Să trăia-că libertatea* ! Să trăiască Domnul Tudor". (C i o r a n u, p. 237—238). Un informator austriac din Bucureşti scrie, la 19 Februarie (3 Martie) că trupele trimise împotriva lui Tudor declarau că „nu vor ataca pe *Domnul Tudor* (căci aşa e numit acesta), înainte ca guvernul să le fi plătit solda

s'a prezentat mai întâiu ca simplu chivernisitor al norodului „în treaba cererii dreptăţilor" şi a lăsat norodului latitudinea de a-l numi Domn. Cioranu spune că, după proclamaţia dela Padeş, pandurii alergau sub steagurile lui Tudor strigând: „Să trăiască libertatea! Să trăiască Domnul Tudor!" Un informator austriac din Bucureşti scrie, la 19 Februarie (3 Martie) că trupele trimise împotriva lui Tudor declarau că „nu vor ataca pe *Domnul* Tudor (căci aşa e numit acesta), înainte ca guvernul să le fi plătit solda pe trei luni înainte". Un alt martor contemporan scrie că, de îndată ce ajunse Tudor la Bucureşti, „i s'a dat titulă din partea norodului de *Domn*". La Bucureşti, spune Dârzeanu mulţi cetăţeni „alergau cu jalbe de plângere la slugerul Teodor, dându-i titlul de *Domn*".

Până la Bucureşti, Tudor a primit numai să i se zică Domn.

pe trei luni înainte". „Guvernul s'a temut să le împlinească cererea de teamă ca ei să nu treacă la *Domnul Tudor* după primirea acestor bani". (M. Popescu, *Contribuţiuni*, p. 8).

De îndată ce Tudor ajunse la Bucureşti, scrie un contemporan, „i s'a dat titulă din partea norodului de Domn". (Em. Vîrtosu, *Insemnări despre 1821*, Arhivele Olteniei, IX (1930), p. 271). După o altă mărturie, boerii rămaşi în Bucureşti ar fi confirmat alegerea ridicând „pe un slugerul Tudor a le fi lor Domn". (N. Iorga, *O cronică nebăgată în seamă*, *Rev. Istorică*, III, (1917) p. 5). Dârzeanu afirmă că „mulţi dintre locuitorii politiei, cum şi cei de pe afară... alergau cu jalbe de plângere la slugerul Teodor, dându-i titlul de Domnul Tudor". Iorga-Dârzeanu, p. 61).

Incercarea lui Tudor de a se face Domn cu ajutorul Turcilor a fost însemnată de Iordache Golescu: „Care [Ipsilanti] văzând că cu Todor nu se poate uni (pentrucă Todor vrea să intre în vorbă cu Turcii, ca să se facă Domn al ţării, făgăduindu-se că va bate pe Ipsilanti şi toată oastea lui o va da pe mâna Turcilor".... (*Prescurtată însemnare, Viaţa Românească*, Sept.-Oct. 1930, p. 262).

La Bucureşti, „norodul începu a-i zice *Domnul Tudor*, că şi pusese asupra-şi un semn de stăpânitor, adică fund alb de căciulă, care numai Domnilor este rânduială aici a purta; nu mai puţin a şi porunci şi înlăuntru şi în afară ca un stăpânitor". (Zilot, *Jalnica cântare*, p. 93). După Naum Râmnicianu, Tudor pretindea că „lui i se cade să stăpânească singur, cu deplină putere, toată Ţara Românească, fiindcă este pământean şi s'a străduit pentru dreptăţile Patriei" (*Frăţeasca Imbrăţoşare*, *Bis. ort. rom.*, XIII, p. 355).

In Mai, funcţionarul diplomatic rusesc credea chiar că, „în casul unei acţiuni comune a lui Tudor cu Turcii contra lui Ipsilanti, el ar putea fi făcut Domn în toate formele" (Iacovenco, Scrisoarea a XIII-a, citată după N. Iorga, *Istoria Românilor prin călători*, Ed. II, vol. III, p. 136). Şi, însfârşit această categorică mărturie a unui stegar din oastea lui Tudor: „Am luat parte activă la declaraţia făcută de acest d-n la mănăstirea Cotroceni, când el singur s'a declarat de Domn al ţării şi vivatul s'a făcut înaintea susmenţionatei biserici". (D. Bodin, *Op. cit.*, p. 32).

La Bucureşti, ia el iniţiativa unor acte care arată că toate manifestaţiile populare în favoarea alegerii lui ca Domn nu erau cu totul spontane. Tudor adoptă căciula de hârşie neagră cu fundul alb „care numai Domnilor este rânduială a purta". In al doilea rând, el începe „a şi porunci, şi înlăuntru şi în afară, ca un stăpânitor". Naum dă justificarea pe care Tudor a putut-o în adevăr pune în circulaţie, anume că „lui i se cade să stăpânească singur, cu deplină putere, toată Ţara Românească, fiindcă este pământean şi s'a străduit pentru dreptăţile Patriei".

Chiar şi după dezavuarea ţarului, Tudor spera că dacă se va păstra pacea între Turcia şi Rusia, Turcii vor respecta tratatele şi nu vor călca teritoriul ţării, vor trimite dela Constantinopol comisarul imperial, solicitat de dânsul în toate arzurile adresate Porţii, pentru cercetarea abuzurilor săvârşite de către Domni şi căpetenii, şi atunci el, care a fost primul autor al acestui succes, se va urca, prin voinţa poporului, pe scaunul Domniei. Iar dacă Turcii vor năvăli în ţară, violând tratatele cu Rusia şi rupând pacea, oştile ruseşti vor trece Prutul, iar Tudor va ridica poporul, se va pune în fruntea gloatelor şi va cuceri tronul prin forţa armelor [1].

Dar nădejdile legate de boeri şi de Ruşi s'au năruit rând pe rând. Ţarul autoriză pe Turci să reprime revolta cu armele şi trupele lor începură să intre în ţară. Tudor făcu atunci ultimul pas : se proclamă el însuşi Domn.

Proclamarea s'a făcut în faţa mănăstirii dela Cotroceni, probabil în cadrul slujbei solemne oficiate de episcopul Ilarion, când Tudor, „el singur s'a declarat Domn al ţării şi vivatul s'a făcut înaintea susmenţionatei biserici".

Boerii ccârmuitori erau atunci parte închişi, la Belvedere, parte la Câmpulung, cu Ipsilanti. Turcii năzuiau spre Bucureşti. In aceste împrejurări, proclamarea sa, de „el singur", ca Domn al Ţării Româneşti, nu putea fi decât un gest de desperare : în desăvârşita năruire a tuturor speranţelor sale, Tudor s'a proclamat Domn pentru a salva ce se mai putea din autoritatea publică ce se năruia şi pentru a putea trata în mai bune condiţii cu Turcii.

Veleităţile de Domn ale lui Tudor n'au influenţat numai raporturile sale cu boerii, ci toată politica sa internă şi negocierile sale cu Turcii.

[1] Ilie Fotino, *Op. cit.*, p. 123.

IV. — *AUTORITATEA LUI TUDOR*

Contemporanii au fost surprinşi de aerul de stăpânitor pe care l-a luat Tudor la Bucureşti. Odată cu adoptarea insignelor Domniei, el începu „nu mai puţin a şi porunci şi înăuntru şi înafară ca un stăpânitor" [1].

Acordul încheiat cu boerii şi proclamaţia către ţară nu prea se împăcau cu aceste aserţiuni. Din fericire actele administrative ale lui Tudor din timpul „guvernării" sale la Bucureşti ni s'au păstrat şi au fost publicate de d. Em. Vîrtosu. Din ele rezultă că subordonarea lui Tudor faţă de vremelnica ocârmuire a fost desăvârşită. Nu numai pentru întreţinerea armatei sale şi pentru numirile în administraţie, ci şi pentru cele mai mici lucruri el e silit să se adreseze boerilor ocârmuitori, şi nu ca stăpân, ci ca solicitator [2].

Tudor recomandă marelui vistiernic Alexandru Filipescu ca ispravnic, la Târgovişte, pe paharnicul Dumitrache Drugănescu, care se făcea tare să strângă până la o mie de oameni vrednici şi înarmaţi pentru oştirea izbăvirii. Dar Tudor adaugă : „De

[1] Zilot, *Jalnica cântare*, p. 93.

[2] Pentru întreţinerea armatei sale, Tudor cerea dela Divan bani, provizii, vite şi altele. Astfel, la 25 Martie, Tudor cere „zece care mocăneşti cu cai, încergate şi înscorţate bine". (Em. Vîrtosu, *Tudor Vladimirescu*, p. 85); a doua zi, „un meşter evropienesc pentru făcutul băstăriilor", „o mie de oameni... cu topoare, sape şi lopeţi pentru făcutul băstării", „cinci mii tistele fişicuri", „cinci mii cremeni de puşcă", „zece mii cartace", „zece lăcătuşi pentru dresul armelor. (*Ibid.*, p. 86—7). In aceeaşi zi, Divanul ordonă să se plătească 5410 taleri „cheltuiţi în nevoi locale" (*Ibidem*, p. 87). La 28 Martie 1821, Divanul plăteşte 1015 taleri cheltuiţi de Tudor pentru hamuri şi lănci. Tot atunci cere să i se trimită 12.000 lei pentru muniţia şi solda celor „de pe margine". (*Ibidem*, p. 89—90). La 30 Martie, Tudor cere să se pună la dispoziţia lui Meimar-Başa, arhitectul Curţii domneşti, cherestea, cuie, dulgheri şi care de transport până la Cotroceni, evident pentru lucrările de întărire. (*Ibidem*, p. 92). In Aprilie, Tudor atestă că a primit dela Visterie 1800 taleri „pentru trebuinţa adunării creştinescului norod". (*Ibidem*, p. 94). La 3 Aprilie, Divanul ordonă lui Scarlat Grădişteanu, epistatul casei lefilor, să plătească căpeteniilor ostaşilor orânduiţi spre paza oraşului Bucureşti, 13.127 taleri pe lună. (*Ibidem*, p. 98—9). La 9 Aprilie, Căminarul Sava atestă primirea unui avans de 3.848 taleri din această sumă. (*Ibidem*, p. 112). La 11 Aprilie, Tudor cere ca măcelarii să fie obligaţi a-i furnisa 100.000 ocale de pastramă, „dându-li-se răvaşul ţării pentru plată cu vreun soroc". (*Ibidem*, p. 116—117). La 16 Aprilie, Tudor atestă primirea a 80.000 taleri, pentru trebuinţa adunării creştinescului norod". (*Ibidem*, p. 122—123). La 18 Aprilie, Divanul plăteşte 100 taleri lui Hristache zet Bă-

se va găsi cu cale de către D-ta şi cu cuviinţă, să se orânduiască ; iar de nu, cum se va socoti de către D-ta" [1]. Spiritul de conciliaţiune al lui Tudor e cu atât mai surprinzător cu cât e vorba de o numire care interesa, în cel mai înalt grad, problema capitală a lui Tudor, întărirea armatei sale. La o obiecţie a lui Alexandru Filipescu cu privire la încorporarea plăeşilor din plaiul Teleajenului, Tudor răspunde : „Toată voia rămâne la dumneata şi cum se va găsi de către dumneata cu cale se va urma la toate plaiurile. Decât numai la aceste de mai jos însemnate, *pentru care mi s'au dat cărţi deschise*, voi îngriji eu, plecata sluga dumitale". Plaiurile pentru care boerii au dat lui Tudor *cărţi deschise* erau : Câmpina, Plaiul despre Buzău, Cloşani, Vulcan şi Novaci [2]. Pentru a procura pandurilor săi măcar o cămaşă de Paşti, Tudor se adresează lui Alexandru Filipescu pe un ton de umilinţă, care transformă împlinirea acestei nevoi într'o pomană : „Cocoane Alecule, ticăloşii de panduri sunt în pieile goale. Ci, *pentru pomenirea D-stră*, chibzueşte de niscaiva bani de a li se da să cumpere câte o cămaşă de această sfântă zi" [3]. Caracteristici sunt şi termenii cu care Tudor se adresează Marelui Vistiernic. La început, el se serveşte de formula : „Prea cinstit Dumitale Vel Vistier". Cu începere dela 27 Martie (nu absolut consecvent), el

jăscu, fiind trimis cu cărţi la boerii din Braşov, (*Ibidem*, p. 123), 520 taleri pentru lipcanii trimişi cu porunci în judeţe şi la serhaturi, (*Ibidem*, p. 124), şi 500 taleri stolnicului Constantin Borănescu şi pitarului Ioniţă Jianu, trimişi cu cărţi la Silistra. (*Ibidem*, p. 124). La 22 Aprilie, Tudor cere să se răspundă taleri 5000, cu dobânda lor dela 8 Martie, „ce, în trebuinţa oştirilor creştinescului norod, am luat cu împrumutare dela dumnealui Hagi Enuş". (*Ibidem*, p. 127). La 27 Aprilie, Divanul dă 70.000 taleri slugerului Teodor, „după a dumisale cerere". (*Ibidem*, p. 123). In aceeaşi zi, Tudor cere încă 50.000 pentru adunarea sa şi 2.000 pentru casa menzilurilor. (*Ibidem*, p. 132). La 28 Aprilie, Divanul plăteşte 500 taleri, chiria lunară a douăzeci care aflate în slujba slugerului Teodor ; (*Ibidem*, p. 134—5) ; a doua zi, 272 taleri lui „Sinior Sion", trimis cu scrisori la Mitropolitul Veniamin din Iaşi (*Ibidem*, p. 137) şi 1.500 pentru tipărirea a 3.000 exemplare din proclamaţiile ui Tudor, (*Ibidem*, p. 138). La 1 Mai, Tudor cere marelui Vistier Alexandru Filipescu-Vulpe să achite 42.000 taleri lui Ghiţă Opran şi 19.000 taleri lui Fota Popovici, luaţi cu împrumut „pentru trebuinţa oştirii creştinescului norod". (*Ibidem*, p. 141). La 4 Mai, Tudor cere să i se trimită în tabără 10.000 ocale de sare şi „ceva fasole sau linte". (*Ibidem*, p. 142). La 12 Mai, Tudor atestă primirea a 300 taleri dela Vistierie (*Ibidem*, p. 147).

[1] Em. Vîrtosu, *Tudor Vladimirescu*, p. 88.

[2] *Ibidem*, p. 110.

[3] *Ibidem*, p. 95.

adoptă formula : „Cu multă plecăciune sărut cinstită mâna dumitale [1]".

In baza acordului încheiat cu boerii, Tudor avea să dispună, în afară de Oltenia, de judeţele „de câmp despre Dunăre" [2] şi anume de judeţele Argeş, Olt, Teleorman, Vlaşca şi Ilfov, iar Ipsilanti controla judeţele dela munte [3]. Boerii au dat însă lui Tudor „cărţi deschise" pentru plaiurile Câmpina, Plaiul despre Buzău, Cloşani, Vulcan şi Novaci, situate în zona de influenţă a lui Ipsilanti. Tudor era deci în dreptul lui când ordona vătafului plaiului Câmpina să înlesnească trecerea unui număr de vite la Braşov, pentru trebuinţa logofătului Constantin Golescu [4]. Dar, când Tudor vrea să ridice plăeşi din plaiul Teleajenului, se loveşte de opoziţia Vistiernicului Alexandru Filipescu, care-i reaminteşte acordul, şi Tudor se supune [5]. Este deci inexact că „Tudor dădea ordine ascultate şi executate şi în regiunea peste care Ipsilanti ar fi putut (!) să-şi exercite riguros controlul" [6]. Ingerinţe ale unuia din cei doi şefi revoluţionari în zona de influenţă a celuilalt nu se produc decât dupăce neînţelegerile dintre ei iau forma unui conflict deschis. Şi atunci Ipsilanti nu înlocueşte numai cu creaturi ale sale pe toţi ispravnicii şi vătafii numiţi de Tudor — cel dela Câineni nu se menţine decât o zi şi jumătate— dar izbuteşte să ocupe prin vicleşug toate mânăstirile dela Cozia până la Motru şi Tismana [7].

Poziţia lui Tudor era îngreuiată şi de raporturile sale cu vremelnica stăpânire. După zădărnicirea încercării lor de a se strămuta la Târgovişte, Mitropolitul şi boierii Divanului au rămas la Bucureşti, dar înţelegerea între ei şi Tudor n'a putut fi restabilită. De teamă să nu încerce din nou a fugi, între 13/25 şi 16/28 Aprilie, Tudor a dat ordin să fie ridicaţi toţi şi puşi sub pază în casele dela Belvedere ale logofătului Dinicu Golescu. Printre cei închişi erau Mitropolitul, vistierul Alexandru Filipescu, vornicul Alexandru Nenciulescu şi vornicul Iordache Slătineanu. Căpitanul Simion, cu 150 panduri, a primit sarcina să-i

[1] Em. Vîrtosu, *Tudor Vladimirescu*, p. 93.

[2] *Frăţească îmbrăţoşare*, (*Bis. ort. rom.*, *XIII*, 419). *Istoricul Zaverei în Valahia*, (*Ibidem*, vol, XXIII, p, 551).

[3] Iorga-Cioranu, p. 263.

[4] Em. Vîrtosu, *Tudor Vladimirescu*, p. 129.

[5] *Ibidem*, p. 110.

[6] D. Bodin, *Tudor Vladimirescu în Bucureşti*, p. 30, în notă.

[7] Hurmuzaki-Nistor, XX, p. 635.

străjuiască. Tudor continuă să-i trateze ca membri ai guvernului şi să le adreseze, prin Alecu Filipescu, cereri de bani pentru nevoile armatei şi să le recomande măsuri de ordin administrativ, care erau executate. Astfel, timp de patru săptămâni, dela 13-16 Aprilie până la 15 Mai, cât timp a avut vremelnica stăpânire la discreţia sa, Tudor s'a putut efectiv sc coti ca Domn.

La 9 Mai (27 Aprilie), căminarul Sava, însoţit de unii căpitani de Arnăuţi şi de 150 oameni de cavalerie, s'a dus la Belvedere ca să elibereze pe prizonieri. Dar cum un căpitan al lui Tudor îi prevenise că, dacă Sava ar încerca să pătrundă în castel cu mai mult de cinci oameni, toţi prizonierii vor fi omorîţi, ei s'au rugat de Sava şi de oamenii săi să se îndepărteze, fiindcă orice încercare de eliberare le-ar primejdui vieaţa. Sava s'a îndepărtat dar nu i-a iertat lui Tudor această dovadă de „lipsă de încredere" [1].

V. — *ADMINISTRAŢIA LUI TUDOR*

Pentru a câştiga bună voinţa boerilor, Tudor a căutat să menţină ordinea şi disciplina nu numai în mijlocul armatei sale, ci şi în Bucureşti. Bimbaşa Sava care fusese, la începutul revoluţiei, însărcinat cu paza ordinei în capitală se achitase perfect de misiunea sa. Toţi martorii contemporani îi recunosc vrednicia şi succesul. După sosirea armatelor lui Tudor şi Ipsilanti, problema s'a complicat. Cu toate acestea Tudor s'a străduit să păstreze aceeaşi strictă disciplină, şi consulul Austriei recunoaşte că, „Tudor Vladimirescu ţine bună rânduială în oraş" [2]. Dar rivalitatea între Tudor şi Sava, şi între Tudor şi Ipsilanti, avea să agraveze situaţia. Această rivalitate a permis elementelor de dezordine să ridice capul şi să dea liber curs poftei de pradă care i-a făcut să se înroleze.

Laurençon pretinde că, la intrarea lor în Bucureşti, pandurii aveau toţi obiecte preţioase de vânzare. „Mai mulţi mi-au oferit, pentru 40—50 piaştri, şaluri care făceau 1.200 sau 1.500 de piaştri, blănuri de valoare, bijuterii, ceasornice, etc. pe nimic" [3].

[1] Hurmuzaki-Nistor, XX, p. 615, 625; Iorga-Dârzeanu, pp. 65—68. „Durch diese Gefangenhaltung will Thodor, wie er sich erklärt, verhindern, dass Ipsilanti sich nicht deren Personen und dadurch der ganzen Regierung des Landes bemächtigen könne. *Es ist jedoch beinahe gar keinnem Zweifel unterworfen, dass beide Insurgentenhäupter ganz miteinder einferstanden se, en*". (*Ibidem*, p. 622).

[2] Hurmuzaki-Nistor, XX, p. 598.

[3] G. G. Laurençon, *Nouvelles observations sur la Valachie* etc. Paris, 1822, p. 75.

După sosirea armatei lui Ipsilanti la Cotroceni, jafurile se înmulțiră și la București. Arnăuții arestau pe negustori pentru a le stoarce bani, „încât le era frică oamenilor să mai iasă și din casă afară, ci ședeau unii pe la hanuri, alții pe la casele lor închiși, temându-se a nu-i vedea cineva" [1]. Rechizițiile ordonate pentru „îndestularea Adunării și hrana tuturor celor împreună cu dânsul", au fost alt prilej de abuzuri și de jafuri. Oamenii lui Tudor și ai lui Ipsilanti luau pe întrecute, care cum apucau, „vitele cu cârdul și, osebit, oi, vaci și porumburi boerești și negustorești și mânăstirești ;... mai vârtos pătulele cu porumburi, după ce le spărgea, le da drumul de se făcea mai multă prăpăduire. Dară buțile cu rachiu și vinuri, pe unde le găsea, după ce bea dintr'însele și căra cu donițele până se sătura, apoi slobozea puști și pistoale într'însele, de vărsa tot ce rămânea" [2]. Un martor anonim care a observat evenimentele a schițat un tablou și mai sumbru : „jafuri ce au cercat țara într'această diastimă, crez că nu va mai fi cercat de când este : mueri și fete batjocorite și moarte ; toată țara împrăștiată ; arături nu s'au făcut nici de cum ; timpul se arată frumos ; luările de cai nu mai contenează... In mare jale au catandisit Țara Românească, ticăloasa, și nu rămâne alt decât Dumnezeu să-și facă milă. Știu că niciun om n'a scăpat nejăfuit în feluri de chipuri" [3].

Pentru a examina plângerile tot mai numeroase, pricinuite de excesele soldaților, și pentru a pedepsi pe vinovați, Tudor propune Divanului să se institue un „pretorion" de trei boeri judecători ai „Cremenalionului", cu un condicar vrednic [4].

Dar măsura n'a fost realizată sau nu s'a dovedit eficace, fiindcă în scurt timp s'a simțit nevoia altor măsuri și mai radicale. După plecarea lui Ipsilanti, Tudor dădu o poruncă „prin care se da voie locuitorilor bucureșteni că ori unde se va ivi vreun pandur sau vreun Arnăut că jefuește casa vreunuia, de nu-i vor putea prinde vii, slobozi sunt să-i împuște și morți să-i aducă la dânsul" [5]. Locuitorii s'au organizat pe cartiere și au constituit gărzi civice. Membrii gărzii se strângeau seara la biserica din cartier : jumătate rămânea acolo, iar ceilalți patrulau pe străzi. Dacă o patrulă descoperea o spargere, dădea alarma celor dela biserică

[1] Iorga-Dârzeanu, p. 67.
[2] Iorga-Dârzeanu, p. 67.
[3] E. Vîrtosu, *Tudor Vladimirescu*, p. 126.
[4] Adresa lui Tudor către Divan, din 31 Martie st. v. *Ibidem*, pp. 93—94.
[5] Hurmuzaki-Nistor, XX, p. 603.

şi alergau cu toţii să prindă pe răufăcători. Aşa au fost prinşi nişte Arnăuţi care intraseră în Curtea Căminarului Ştefănică şi sparseră pivniţa [1].

In cele două luni de zile cât „a domnit" la Bucureşti, dela 16 Martie la 15 Mai, Tudor Vladimirescu a căutat să facă ceva şi pentru ţărănimea căreia îi promisese „slobozenie de sub stăpânirea Domnilor şi a boerilor". In proclamaţia din 20 Martie, către toţi locuitorii satelor şi oraşelor ţării, Tudor se felicită că „ne-au ajutat milostivul Dumnezeu până acum, şi nu numai cele cinci judeţe ot prez Olt se văd mântuite de mâncătoriile şi jafurile prădătorilor ocârmuitori şi felurimi de slujbaşi, ci pre unde am ajuns şi am propovăduit, au încetat relile jăfuitorilor" [2].

După încheerea acordului cu boerii prin care dăjdiile au fost restabilite în vechea lor formă, de o uşurare fiscală nu mai putea fi vorba. Tot ce mai putea promite Tudor era încetarea abuzurilor administrative şi judecătoreşti. Câteva cazuri cunoscute atestă sincera dorinţă de îndreptare a lui Tudor. La 5 Aprilie, ispravnicul de Vâlcea înştiinţa pe locuitorii plăşii Cerna de Jos că „mituirile şi gloabele cu totul de acum înainte hotărît vor fi desrădăcinate şi şterse chiar şi din pomenire" [3].

La 11 Aprilie, în urma unor jalbe primite dela locuitori, Tudor intervine pe lângă Alexandru Filipescu ca vătafii să nu supere satele din plaiul Dâmboviţa pentru clacă mai mult decât câte zece parale de casă"; ca „Ţiganii domneşti să dobândească oareşcare uşurare şi mângâiere, a cunoaşte şi ei silinţa întru care ne aflăm spre îndreptarea supărărilor celor peste putere; iar masalagiii (purtătorii de facle) asemenea să-şi câştige oareşcare mângâiere şi îndestulare dreptăţii lor" [4].

La 14 Aprilie, Tudor cere, în favoarea satului Creţeşti din plasa Sabarul de Sus (jud. Ilfov) care se afla în proastă stare din cauza multelor cheltueli „ce au cercat cu oştirile", să se reducă măcar cu jumătate „aruncarea ce este asupră-le" [5]. Simple paliative care nu puteau modifica situaţia.

VI. — „*REVENDICĂRILE POPORULUI ROMÂN*"

Tudor a încercat şi printr'un fel de „Constituţie" să remedieze abuzurile de care suferea ţara şi să-şi asigure în Stat

[1] Iorga-Izvoranu, pp. 360—361.
[2] N. Iorga, *Izvoarele contempoarne*, pp. 383—384.
[3] Em. Vîrtosu, *Tudor Vladimirescu*, p. 106.
[4] *Ibidem*, p. 115—116.
[5] *Ibidem*, p. 119—120.

rolul proeminent la care visa. Din această perioadă (mijlocul lui Aprilie) datează curioasele *„Revendicări ale poporului român"* pe care ni le-a păstrat, în traducere germană, agenţia austriacă din Bucureşti.

Domnul să nu poată aduce cu sine mai mult de patru boeri greci şi anume un consilier, un vistiernic, un comandant de gardă şi un secretar. Familia şi servitorii fostului Domn Alexandru Suţu să fie siliţi a părăsi ţara, din cauza tâlhăriilor şi omorurilor pe care le-au comis.

Grecii să fie scoşi din toate demnităţile ecleziastice. Actualul Mitropolit, adică Dionisie Lupu, să fie caterisit, fiindcă n'a fost numit cu voia poporului.

Slujbele şi demnităţile să nu se mai dea pe bani, ci după merit. Havaeturile să se desfiinţeze. Simonia la numirea preoţilor să înceteze; candidaţii la preoţie să primească o instrucţie potrivită şi să nu fie hirotoniţi decât dacă o merită

Marele număr de privilegii introduse de Caragea să fie desfiinţate; numai ale lui Ipsilanti să rămână în vigoare

Toate legile lui Alexandru Suţu să fie desfiinţate; numai ale lui Caragea să fie menţinute, ca folositoare ţării. Din cele şase impozite introduse de Caragea, două să fie şterse, iar celelalte patru să fie plătite în patru sferturi. Zeciuelile şi taxele să rămână cele stabilite prin statutele lui Caragea, fără a se putea spori. Subsidiile să fie abolite, iar taxele pe cereri, privilegii şi documente, să fie reduse, ca pe timpul lui Alexandru Ipsilanti. Taxele introduse în oraşe de căpitănii să fie reduse ca pe timpul lui Alexandru Ipsilanti.

Vămile instituite la intrarea mărfurilor în oraşe să fie desfiinţate. Taxe vamale să nu se plătească decât la graniţă şi să fie mai reduse decât sub Alexandru Ipsilanti. Intrarea mărfurilor în Imperiul otoman, adică trecerea mărfurilor din Ţara Românească în Sudul Dunării, să fie liberă. Articolele alimentare să nu se vândă în oraşe cu un câştig mai mare de 10%.

Pentru construirea podurilor din capitală, provincia să nu fie pusă la contribuţie.

Funcţionarii să fie plătiţi după statutul lui Morusi. Sameşii vistieriei să fie înlăturaţi, fiindcă ei sunt vinovaţi de mizeria poporului. Căpităniile să fie desfiinţate.

Privilegiile străinilor să fie abrogate. Străinii să fie scutiţi de dări un an, iar după expirarea acestui termen numai dacă nu sunt căsătoriţi.

Pentru paza graniţelor, pentru apărarea ţării şi pentru podoaba oraşelor să se creeze o armată de 4.000 panduri şi 200 Arnăuţi, scutiţi de dări. Toţi lefegiii străini să fie licenţiaţi.

Toate proviziile luate de Adunarea obştii poporului, adică de oastea lui Tudor, dela mănăstiri, boeri şi negustori să fie plătite de Vistierie.

Carete împodobite cu aur şi argint şi pălării mari (*pilei magni*) să nu întrebuinţeze decât membrii familiei domnitoare.

La aceste revendicări se adaugă o listă de proscripţii: Domnii Cananău, Bibica [1], Stolnicul Viişoreanu să fie ostracizaţi pe zece ani, fiindcă au omorît cu armele oameni nevinovaţi, fără să se întrebe de ce s'a răsculat poporul. Hagi Enuş, care nu s'a purtat ca un adevărat vistiernic, ci s'a unit cu tâlharii şi a prădat ţara, să fie trimis de unde a venit. Bivello care a trădat ţara şi a răpit moşiile oamenilor să fie cercetat şi pedepsit. Averea câştigată pe nedreptul să fie confiscată în folosul ţării. Alecachi Villarà şi stolnicul Kiriac să fie scoşi pe viaţă din slujbă; la fel să se procedeze cu toţi aceia care au prădat ţara.

„Slugerul Teodor Vladimirescu, care este ales şi orînduit de întregul popor al Românilor, ca un părinte binefăcător, să ne fie căpetenie şi ocârmuitor (*Oberhaupt und sorgfältiger Regierer*) să poarte, împreună cu ceilalţi fruntaşi (*praepositis*), grijă de binele intern şi extern; toţi aceia care l-au urmat, trebue să servească ţara şi poporul, şi să fie scutiţi de dări. Ei trebue să fie respectaţi de autoritatea superioaiă şi cererile lor să fie satisfăcute".

Toate aceste puncte să fie întărite printr'o diplomă şi confirmate de Sublima Poartă, cu ştirea Rusiei şi Austriei. Orice Domn nou nu va putea intra în ţară decât după ce va fi jurat să respecte diploma pe care o delegaţie de arhierei şi boeri i-o va prezenta la Dunăre [2].

[1] Bibica a fost apuchehaia lui Vodă Caragea la Constantinopol (II, XX, 75).

[2] Hurmuzaki-Nistor, XX, pp. 592—594. La pagina 619, raportul lui Fleischhackl din 9 Mai st. n. vorbeşte de o proclamaţie a lui Tudor, lansată de Sf. Paşti, „care cuprinde punctele principale ale unei constituţii a ţării, care însă, spre deosebire de proclamaţia lui Ipsilanti, preconizează ascultare şi supunere faţă de Poartă". Cum Paştile în 1821, cădeau la 10/22 Aprilie şi „Revendicările sunt inserate între 7 şi 14 Aprilie st. n., cum des se întâmplă şi în aceste publicaţii, fără să se ţină seamă de deosebirea de stil, se poate conchide că proiectul de constituţie al lui Tudor, „lansat de Paşti" purta o dată apropiată de 10/22 Aprilie, sau chiar data de 10/22 Aprilie. O singură dificultate o constitue pro-

Revendicările acestea sunt o probă de ceea ce ar fi putut da, în materie de speculație politică, spiritul lui Tudor Vladimirescu, redus la propriile sale resurse intelectuale: un amestec incoherent de revendicări retrograde și de utopii naive. In afară de libertatea comerțului și constituirea unei armate naționale, nu găsim nicio idee de progres. Dorința lui de mai bine se exprimă prin înlocuirea măsurilor rele ale lui Alexandru Suțu cu acelea care, în perspectiva timpului, păreau mai puțin rele, ale lui Caragea, Constantin Ipsilanti sau Alexandru Morusi. Reglementarea întrebuințării caretelor aurite și a pălăriilor cu bordul mare, înlocuirea și ostracizarea câtorva mari demnitari și obligația pentru Domnul numit de Poartă de a jura, înainte de a fi trecut Dunărea, să respecte diploma în care s'au consemnat aceste revendicări, dau măsura maturității politice a spiritului care le-a conceput. Dar culmea incoherenței o constitue coexistența unui Domn — probabil tot fanariot, de vreme ce i se admite să aducă cu sine patru sfetnici Greci — și a lui Tudor ca șef suprem și guvernator, un fel de „Oberkneaz al Sârbilor".

VII. — *MĂSURI IMPOTRIVA PRIMEJDIEI TURCEȘTI*

Dar problema care a dominat situația lui Tudor la București a fost aceea a raporturilor cu Turcii. La sfârșitul lui Martie, se află la București că soldați turci au trecut Dunărea dela Vidin la Calafat și se îndreaptă spre Craiova, însoțiți de Iancu Samurcaș; că alți Turci înarmați au apărut la Daia, în județul Vlașca, și cutreeeră împrejurimile; că, însfârșit, 150 de Turci, în frunte cu un *muselim*, așteaptă la Călărași întăriri dela Silistra pentru a pătrunde în Țara Românească. „Toți acești Turci, scriu boerii mareșalului Wittgenstein, pradă și omoară parte din nenorociții locuitori pe care-i întâlnesc și, prin creșterea numărului lor, amenință Țara Românească cu o cotropire totală" [1].

Aceste vești pe care Tudor le crede simple svonuri, au fost motivul sau pretextul unei serii de intervenții pe lângă țarul Rusiei, baronul Strogonof, însărcinatul cu afaceri al Rusiei la Constantinopol, mareșalul Wittgenstein, comandantul forțelor rusești din Basarabia și cancelarul Metternich.

Boerii cer țarului Alexandru să ordone intrarea trupelor

clamația lui Al. Ipsilanti, care, după Fleischhakl, era simultană cu a lui Tudor și care era datată din 19 Aprilie. Dar cum noi n'avem sub ochi decât textul lui Dârzeanu, care nu e totdeauna sigur, s'ar putea ca dificultatea să nu existe.

[1] Adresa boerilor către Wittgenstein, din 30 Martie (11 Aprilie) în Hurmuzaki, X, p. 566.

sale în Ţara Românească ,,care se află în cel mai mare pericol" [1] şi roagă pe mareşalul Wittgenstein ca, de îndată ce va primi ordin în acest sens, să se grăbească ,,a acoperi cu aripile acvilei imperiale Muntenia ameninţată de cea mai mare primejdie". Baronului Strogonof, ei se adresează cu rugămintea de a îngriji ca cererea lor să ajungă la Poartă şi de a folosi toată autoritatea sa pentru a împiedica intrarea trupelor turceşti în ţară şi pentru a se permite boerilor să aducă la cunoştinţa Porţii dreptele plângeri ale poporului şi să ceară restabilirea drepturilor şi privilegiilor ţării [2].

Tudor nu vede în svonurile despre intrarea Turcilor în ţară decât ,,o stratagemă fanarioţească", menită să asigure mai departe Fanarioţilor domnia Ţărilor Româneşti. ,,Tot interesul fanariotesc într'aceasta razimă ca să le dăm prilej să se aşeze odată în Bucureşti şi apoi, cu chipuri înşelătoare, să tragă tot norodul lângă dânşii". Decât să ajungă aci, Tudor preferă moartea: ,,Ci mai bine este, scrie boerilor Divanului, ca să-i lăsaţi să mă bată, precum sânt hotărîţi,... căci eu sunt bucuros ca mai bine să pier cu cinste în casa mea decât să umblu prin păduri după pohtele şi planurilor Fanarioţilor" [3]. El face cunoscut vistiernicului Alexandru Filipescu că nu se ridică dela Cotroceni ,,până ce nu vor veni cei de dincolo (lucru nenădăjduit) ca să vorbesc însumi cu dânşii, pentru ce au venit, ce caută şi din a căruia povaţă şi cuvânt s'au îndemnat, căci, dintr'o auzire neînfiinţată (şi această stratăghimă fanarioţească), cu ruşine ne va fi ca să ne spăimântăm, încă să ne şi tragem, în vreme ce

[1] Aricescu, II, p. 126—128. Data acestui document nu poate fi 18, ci 28 st. v. O simplă comparaţie a documentului cu adresa către Wittgenstein arată că au fost scrise în acelaşi timp, au acelaşi obiect şi aproape aceeaşi formă. Invocând, dealtfel o cerere anterioară adresată ţarului, boerii adaugă către Wittgenstein: ,,Nous réitérons *à présent*, par une autre supplique dont copies nous insérons ici...".

[2] Hurmuzaki, X, p. 565.

[3] E. Vîrtosu, *Tudor Vladimirescu*, p. 102. — Acuzaţia e atât de categorică şi de precisă, încât Tudor trebue să fi avut cunoştinţă de demersul boerilor la Poartă în favoarea Fanarioţilor. Ministrul Prusiei la Constantinopol comunică guvernului său, la 9/21 Aprilie, că ,,boerii celor două Principate oferiseră, cu câteva zile mai nainte, capetele lui Ipsilanti şi Vladimirescu, obligându-se să stabilească autorităţile legitime, cu condiţia unei amnistii generale pentru toţi Grecii, şi anume pentru Fanarioţi, care ar trebui să-şi păstreze influenţa în Principate. Această din urmă cerere, pentru care s'a încercat să se obţină şi sprijinul ministrului Rusiei, nu va găsi desigur primire favorabilă la Poartă". (Iorga, *Acte şi frag.* II, p. 577).

„Suntem datori să ne jertfim pentru patria noastră, pentru care și sânt eu venit dimpreună cu norodul". Tudor invită pe Alexandru Filipescu și pe Mitropolitul Dionisie să rămână și ei pe loc și le oferă pază bună de panduri [1].

Cei „de dincolo", nu pot fi decât Turcii de peste Dunăre, în venirea cărora Tudor nu crede și de prezența cărora, de altfel, nu s'ar teme. Numai Grecii fanarioți, pentru a-și păstra privilegiul de a ocupa scaunul Țărilor românești, au interes ca Turcii să intre în țară. Svonurile cu privire la mișcările de trupe turcești nu pot fi decât o intrigă a lor.

Primedjia turcească inspiră totuși lui Tudor o serie de măsuri, care trebue amintite în legătură cu această amenințare pentru a înțelege adevărata lor semnificare. In primul rând se cuvine să pomenim măsura izvorîtă dintr'o foarte clară conștiință a solidarității dintre Moldova și Țara Românească. Tudor propune Mitropolitului și boerilor să intre în relații cu boerii moldoveni, pentru a stabili o acțiune comună cu ei, ca „unii ce sântem de un neam, de o lege și subt aceeași stăpânire, și ocrotiți de aceeași Putere. Așadar urmează să știm cele ce se fac acolo și să le vestim ce este de aici ca, fiind la un gând și într'un glas cu Moldova, să putem câștiga deopotrivă dreptățile acestor prințipaturi, ajutorîndu-ne unii pe alții" [2].

In al doilea rând vin măsurile destinate să întărească oștirea. Tudor propune Divanului să aplice în toate județele măsura ispravnicilor de Olt, Vasile Moangă și Papa Vistierul (fratele lui Tudor), care izbutiseră, luând de fiecare lude câte doi oameni, să strângă un mare număr de ostași pentru Adunarea lui. Ludele care nu vor putea înarma doi oameni, să fie obligate a plăti o taxă militară de 40 piaștri [3]. Mult mai mare efect a avut declarația că toți cei ce se vor înrola vor fi scutiți de dăjdii: jumătate din locuitorii Olteniei s'au înrolat. In același timp, Tudor cere lui Alecu Filipescu să poruncească „tuturor vătașilor de plaiuri ca jumătate din plăeșii ce-i vor fi având, care vor fi mai vrednici și deprinși la arme" să-i trimită fără zăbavă.

[1] *Ibidem*, pp. 99—101. Textul, foarte obscur, nu poate avea alt înțeles. De Ruși nu poate fi vorba, întrucât pe intervenția lor era întemeiată toată pornirea lui Tudor, iar de Grecii lui Ipsilanti nimeni nu s'ar fi înspăimântat.

[2] E. Vîrtosu, *Tudor Vladimirescu*, pp. 102—103. Scrisoarea din 5/17 Aprilie.

[3] Hurmuzaki-Nistor, XX, p. 609; I. Nistor, *Tudor Vladimirescu și Sfânta Alianță*, p. 18.

bavă la Cotroceni înarmaţi cu pistoale şi puşti" [1]. Udiitzki pretinde că Tudor ar fi încorporat în armata sa pe seimeni, pe copiii de casă şi pe călăraşii români [2].

„Să vie aici toţi polcovnicii şi căpitanii cu toţi oamenii lor într'armaţi bine şi cu merinde pentru 20 de zile, ca să putem cu dânşii întâmpina trebuinţele, atât cele politiceşti cât şi cele ostăşeşti; că, precum se vede lucru, făr' de arme nu o să putem izbăvi ţara din mâinile celor ce au mâncat-o atâţia ani, până când au adus-o într'această stare ticăloasă şi în desnădăjduirea cea mai după urmă" [3]. Mănăstirile din Oltenia, şi anume Tismana, Ţânţăreni, Motru şi Cula, au fost aprovizionate din nou, ceeace trăda intenţia lui Tudor de a se retrage în munţi, în caz că nu se va putea înţelege cu Turcii.

La 7/19 Mai au sosit din Oltenia la Cotroceni 400 panduri şi au anunţat că alţi 600 erau în drum spre Bucureşti. A doua zi, Ilarion a făcut în cinstea noilor trupe o sfeştanie solemnă şi artileria lui Tudor a tras trei salve de tun. E posibil ca în cursul acestei ceremonii Tudor să fi fost aclamat ca Domn. In aceeaşi zi a ridicat şi Sava steagul libertăţii.

VIII. — *NEGOCIERILE CU TURCII*

La 27 Martie, boerii adresează Porţii o cerere în care justifică mişcarea lui Tudor. Ei arată că Tudor a sosit la Bucureşti „însoţit cu mulţime de norod, cu lacrăme de umilinţă, îmbrăcaţi în veşmântul jălii, şi acei desăvârşit prăpădiţi şi săraci, acum când era vremea muncii câmpului, pentru jafurile ce în multe chipuri au cercat, şi pentru pierderea dreptăţilor şi a privilegiurilor ce din vechime a avut ţara aceasta,... iar acum călcate şi ajunse mai cu totul a se pierde, nu din pricina noastră a boerilor pământeni, precum bănuia norodul, ci din pricina oblăduitorilor Domni ce au stătut". Ei, „boerii pământului" n'au încetat a se plânge prea-puternicei Impărăţii de împilările Domnilor, „precum şi acum am fost siliţi, după datorie, a asculta dreptele plângeri ale ticălosului norod, nu cu chip de împotrivitori către prea puternica Impărăţie, ci cu chipul celei mai adânci supuneri şi plecăciuni; privind dar la vrednica de jale plângerea lor... îndrăsnim a face cunoscut către prea-puternica

[1] E. Vîrtosu, *Loc. cit.*, p. 110.
[2] I. Nistor, *Loc. cit.*, p. 16.
[3] E. Vîrtosu, pp. 101—102. Scrisoarea din 4/16 Aprilie.

Impărăţie ale sale drepte rugăciuni, însoţite şi de cele cu fierbinţeală din parte-ne, ca cu milostivire să ni se dea voie a arăta mai pe larg greutăţile ce a suferit acest norod din pricina numiţilor oblăduitori şi a pierderii dreptăţilor şi a privilegiurilor ce din vechime a avut" [1].

In acelaşi timp, boerii scriu şi prinţului Metternich şi Impăratului Rusiei pentru a legitima mişcarea lui Tudor Vladimirescu şi a-i ruga să le susţină cererea pe lângă Poartă. Ei aruncă toată vina răscoalei asupra Domnilor greci şi nu uită, în scrisoarea către Metternich, să adauge că aceştia, prin taxe abuzive, au lezat şi comerţul de vite cu Austria. Scrisoarea către ţarul Alexandru se termină cu rugămintea de a ocupa ţara cu un mic număr de trupe, „suficient pentru apărarea şi mântuirea noastră" [2].

La 9/21 Aprilie a sosit din partea caimacamilor la Guştinar, unde erau avanposturile lui Tudor, un anume Căminar Aleco, însoţit de doi Turci. Pandurii l-a condus la Cotroceni, în faţa lui Tudor, care l-a trimis cu o escortă de 400 oameni la reşedinţa Mitropolitului Dionisie.

Acolo, căminarul a confirmat vestea relativă la cartea de afurisenie a Patriarhului şi a dat boerilor sfatul să se adreseze paşei dela Giurgiu pentru trimiterea unui comisar turc care să asculte plângerile poporului român. Propunerea a fost primită, dar Tudor a insistat ca adresa să fie semnată şi de Mitropolitul şi de boerii rămaşi la Bucureşti. Dar cum printre privilegiile revendicate de Tudor era şi aceea ca Fanarioţii să fie excluşi dela domnie, sau dacă lucrul acesta nu se putea, Domnii fanarioţi să-şi aibă reşedinţa la Constantinopol sau la Rusciuc, boerii n'au îndrăsnit s'o semneze fără rezervă. Ei au declarat chiar la o consfătuire care s'a ţinut la căminarul Aleco şi la care a asistat şi Udritzki, că „toate măsurile pe care Tudor le-ar lua împotriva Porţii, în aparenţă de comun acord cu ei, trebue considerate ca fiind luate fără libera lor voinţă şi impuse prin constrângere". Dupăce, prin această protestare, s'au lepădat de orice răspundere, boerii au semnat adresa şi căminarul Alecu a fost însărcinat s'o trimită, prin paşa dela Giurgiu, la Constantinopol [3].

Dârzeanu confirmă faptul, raportând şi motivele prin care

[1] C. Aricescu, II, pp. 134—135.
[2] Hurmuzaki-Nistor, XX, pp. 609—611.
[3] Hurmuzaki, Supl. I[2], pp. 319—321

Tudor şi-a justificat propunerea. Tudor, spune el, a aruncat toată răspunderea nenorocirilor de care se plânge Porţii asupra Grecilor, „tălmăcindu-i de haini şi voitori de rău ai Impărăţiei, prin multe pilduiri, aducând paradigma şi pentru fugiţii Domni ce după vreme au pribegit, cum şi pentru prinţipul Ipsilanti ce venise cu aspotasie în ţară, pe care nu l-ar fi cunoscut, cerând înaltă poruncă de urmare şi adăugând că tot neamul Grecilor fiind adăpaţi întru legătura ardicării prin mari jurământuri, nu poate Impărăţia a se mai încrede ca să orânduiască Domn dintre neamul Grecilor, mai vârtos într'o astfel de vreme, ci bine ar fi la Ţara Românească să se orânduiască Domn dintre pământenii Ţării Româneşti, cum şi la Moldova să se orânduiască dintre pământenii Moldovei" [1].

După raportul ministrului celor Două-Sicilii la Constantinopol, din 10 Martie st. n., Tudor ar fi formulat chiar dela începutul mişcării sale, cererea ca Domnii fanarioţi să fie înlocuiţi cu Domni pământeni. Prin „aghiotantul său" Macedonski — Giovan-Battista Navon confundă pe Dimitrie Macedonski cu fratele său Pavel — ar fi făcut cunoscut vremelnicii stăpânirii că „el nu urmărea decât să pună capăt dezordinilor şi abuzurilor introduse în administraţie şi să înfrâneze stoarcerile Domnilor, de care se plânge ţara, reclamând instalarea unui Principe naţional şi o constituţie potrivită cu nevoile ţării" [2]. Documentul aacesta, ca şi acela încredinţat căminarului Aleco, nu s'a păstrat. Rămâne totuşi stabilit cu certitudine că cel dintâiu care, în ciuda opoziţiei boereşti, a cerut instituirea unui Domn pământean, a fost Tudor. Această cerere, cum vom vedea mai jos, a fost inspirată de ambiţia lui Tudor de a ajunge Domn.

Arzul boerilor către Poartă, prin care legitimează mişcarea lui Tudor, în loc să uşureze situaţia ţării, a agravat-o. El a discreditat şi pe Mitropolit şi pe boeri şi a servit Porţii un argument în plus pentru a implica ţara întreaga în mişcarea eteristă [3].

[1] Hurmuzaki-Nistor, XX, p. 609—610.

[2] A. Oţetea, *Contribution à la Question d'Orient*, p. 326.

[3] „Il arriva que d'abord le métropolitain de Valachie et ses boyards, rapportant tantôt les menées révolutionnaires du dit Théodore comme dangereuses et criminelles, annonçaient qu'ils allaient employer tous leurs moyens pour le combattre, à l'aide des propres forces du pays, et tantôt, représentant sa conduite comme nullement contraire à l'équité, mais purement fondée sur des desseins utiles à la Principauté, ils sollicitaient l'adhésion de la Sublime Porte à ses propo itions". (Marele Vizir către contele Nesselrode, 28 Iunie 1821, în N. Iorga, *Acte şi fragmente*, II, pp. 584—585).

Potrivit cu recomandarea căminarului Aleco, la 12 Aprilie, boerii Divanului cer şi paşei dela Giurgiu personal să se milostivească „a trimite fără zăbavă un Efendi din cei mai d'aproape credincioşi şi supuşi ai Înălţimii Tale, carele să ştie ori grecește sau românește, de va fi prin putinţă, iar de nu, să ştie şi numai turceşte, spre a da ascultare plângerilor şi dreptăţilor ce cere acest ticălos şi năpăstuit norod" [1].

In acelaşi timp boerii s'au adresat şi celorlalţi paşi din serhaturi. Una dintre aceste scrisori a fost publicată de d. Vîrtosu [2]. „Cu toate că şi mai în trecutele zile, prin mahzar al nostru în scurt am arătat cea desăvârşită ticăloşie întru carea le-au adus domnii cei orînduiţi, haini fiind şi chiar Inaltei Porţi şi vânzători acestei ţări, îndrăznim să le arătăm Înălţimii Tale, ferbinte rugându-ne ca prin tacvir să o faci cunoscut către Prea Inalta Poartă, cu acest chip şi să mijloceşti a o porni spre milostivire către noi", şi a trimite un Efendi care să asculte plângerile ţării.

Dar dintre toţi paşii serhaturilor, cel dela Giurgiu s'a bucurat de o atenţie deosebită din partea lui Tudor. Un anume Nuri Aga venise la Bucureşti cu un cavas al paşei să caute un armăsar ce i se furase. Dus în faţa lui Tudor de străjile de panduri, Nuri fu tratat cu mare cinste, „făcându-i-se şi îndestulare de armăsar". Apoi Tudor i-a deslusit prin graiu viu scopul mişcării eteriste şi starea armatei prinţului Ipsilanti şi s'a declarat dispus să depună şi armele, dacă i-o va cere Poarta, „căci nu sunt ridicaţi împotriva Impărăţiei". „Şi aşa, mulţumind lui Nuri-Aga, cu gardie de către Slugerul Teodor s'au trimis la Giurgiu, întovărăşit cu pază rânduită a nu se supăra la drum de către cineva" [3]. Amănuntul acesta e caracteristic pentru grija cu care Tudor căuta să cultive pe oricine avea vreo influenţă asupra autorităţilor turceşti. Activitatea lui de propagandă e surprinzătoare în toate împrejurările.

Tudor a intrat în tratative oficiale cu Turcii de îndată ce s'a încredinţat că mişcarea eteristă nu era susţinută de Rusia. Acesta era de altfel singurul mijloc de a scăpa ţara de nenorocirile la care răscoala lui o expusese. Atât Porţii, cât şi paşilor

[1] Aricescu, II, p. 139.

[2] *1821*, I p. 96—98. Referirea la arzul din 27 Martie (8 Aprilie) şi la incursiunile din 29 Martie (10 Aprilie) ne permite să fixăm data acestui arz înainte de a arzului către paşa din Giurgiu.

[3] Iorga-Dârzeanu, I p. 66—67.

dela Giurgiu, Vidin şi Silistra Tudor caută, prin mijlocirea boerilor, să le arate că mişcarea lui n'a fost îndreptată împotriva stăpânirii otomane, ci împotriva Fanarioţilor care au desfiinţat privilegiile ţării şi au storş până la sânge poporul. Acţiunea de restaurare a dreptăţilor ţării pornită de Tudor se confunda deci cu politica de reprimare a insurecţiunii eteriste întreprinsă de Poartă. Teza era foarte abilă şi putea ralia pe toţi patrioţii, mai ales că, aruncând asupra Fanarioţilor toată răspunderea nenorocirilor ţării, lăsa intacte privilegiile de clasă ale boerilor. De aceea, după dezavuarea lui Ipsilanti, chiar şi boerii rusofili s'au putut asocia la demersurile lui Tudor. Mai mult, teza a devenit principiul unei politici naţionale care prezenta avantajul de a disculpa clasa noastră conducătoare de starea deplorabilă a ţărănimii şi de a arunca toată vina asupra Fanarioţilor. Aşa a devenit Tudor Vladimirescu, mai târziu, protagonistul unei politici naţionale de reacţiune împotriva stăpânirii fanariote, iar mişcarea lui prima revoluţie naţională, de care mişcarea „paşoptistă" s'a prevalat ca de un precedent şi de un exemplu.

Este adevărat că Tudor s'a adresat Turcilor şi în prima fază a mişcării sale, dar atunci a făcut-o cu ştirea şi după planul conducătorilor Eteriei, pentru a adormi vigilenţa Turcilor. Acum însă politica de apropiere de Turci se făcea pe spatele Grecilor şi avea ca scop imediat distrugerea armatei lui Ipsilanti.

Tudor făcuse boerilor toate concesiile la care ţineau pentru a obţine dela ei semnarea arzului către Poartă care-i legitima mişcarea. Arzul, semnat la 27 Martie, a fost trimis a doua zi printr'un curier expres[1]. Uverturi pe lângă paşii serhaturilor trebue să se fi făcut de mai nainte, fiindcă la 29 Martie Divanul era în posesia răspunsurilor paşilor dela Silistra şi dela Giurgiu, pentru examinarea cărora Tudor propune ca Mitropolitul şi boerii să se întrunească la sfat cu el[2], şi răspunsurile de mai sus nu puteau fi relative la arzul din 27 Martie, expediat abia la 29.

Corespondenţa cu Turcii devine atât de intensă, încât se simte nevoia unui chiatip turcesc pentru cancelaria lui Tudor. In scopul acesta, Tudor cere, la 6 Aprilie, lui Alexandru Filipescu Vulpe să aducă dela Cernica pe un Armean, Martinac Bohor, „care nu numai are ştiinţă de carte şi vrednic de loghi, dar îmi este şi mie prieten"[3].

[1] Em. Vîrtosu, *Tudor Vladimirescu*, p. 89.
[2] *Ibidem*, p. 91.
[3] *Ibidem*, p. 111.

La 18 Aprilie, stolnicul Constantin Borănescu şi pitarul Ioniţă Jianu, aduşi din ordinul lui Tudor dela Cernica şi dela Radu-Vodă, sunt trimişi „din partea ţării" cu cărţi la paşa din Silistra. Prin ordonanţa din 18 Aprilie, Divanul le acordă 500 taleri ca indemnizaţie de călătorie [1]. Dar cum, până la 27 Aprilie, Divanul nu primise nici o ştire dela ei, un anume Mihali, isacciul agenţiei austriace dela Silistra, e trimis să vadă ce s'a întâmplat cu ei. El a raportat că paşa din Silistra i-a reţinut [2].

La 23 Aprilie, Tudor cere lui Alexandru Filipescu să desemneze câte doi boeri care să ducă la Vidin şi la Brăila arzurile, ce „eu încă mă silesc a se isprăvi până mâine seară... de mare grab' şi trebuinţă fiind" [3]. Un alt arz se trimite, prin lipcan expres, paşii dela Vidin, „la 31 (sic !) Aprilie [4]".

Din răspunsurile care s'au primit la aceste demersuri nu cunoaştem, în formă autentică, decât pe al paşei dela Giurgiu [5]. Acesta recunoaşte îndreptăţirea cererii ce i-a fost adresată, dar adaugă că până ce apostaţii nu vor depune armele şi nu se vor întoarce liniştiţi la casele lor, el nu poate interveni la Poartă în favoarea norodului. Naum rezumă răspunsul paşei într'o frază scurtă şi expresivă : „Cu mâini într'armate nu se face cerere de privilegiuiri şi de dreptăţi" [6].

Negocierile oficiale duse de Tudor cu Turcii, prin mijlocirea boerilor ocârmuitori, pot fi considerate ca rupte, la sfârşitul lui Aprilie, prin refuzul autorităţilor otomane de a trata înainte ca rebelii să fi depus armele şi prin internarea boerilor la Belvedere.

Tudor nu numai n'a depus armele, dar s'a întărit şi mai mult la Cotroceni. El a orânduit să se facă în jurul mănăstirii „şanţuri cu tabie şi meterezuri". Pentru aceasta a rechiziţionat oameni din toate părţile şi a scos din temniţe puşcăriaşii ce mai rămăseseră, după ce cei mai mulţi fuseseră eliberaţi de către Arnăuţi [7]. Lucrările începuseră, imediat după sosirea lui Tudor la Bucureşti, la 26 Martie, când Tudor cere Divanului „un meşter evropienesc pentru făcutul băstăriilor, o mie de oameni, sau din oraş, sau din satele după împrejur, cu topoare, sape şi lopeţi pentru

[1] Em. Vîrtosu, *Tudor Vladimirescu*, p. 122—124.
[2] *Ibidem*, p. 133.
[3] *Ibidem*, pp. 128—129.
[4] *Ibidem*, pp. 140—141.
[5] *Ibidem*, pp. 120—121.
[6] *Bis. ort. rom.*, XIII, p. 427.
[7] Iorga-Dârzeanu, pp. 61.

făcut băstării" şi „zece lăcătuşi pentru dresul armelor" [1]. La 30 Martie, Tudor cere să se pună la dispoziţia lui Meimar-Başa, arhitectul Curţii domneşti, cherestea, cuie, dulgheri şi care de transport la Cotroceni [2]. La 28 Aprilie, lucrările de fortificare continuau, cum o atestă o mărturie contemporană: „Slugerul Teodor se află la mănăstirea Cotroceni şi tot face şanţuri *să nu saie vacile peste ele*" [3]. In acelaşi timp, Tudor grămădea provizii nu numai la Cotroceni, ci şi în mânăstirile din Oltenia, şi făcea instrucţie cu armata sa. Tudor avea şapte tunuri vechi, părăsite de Ruşi, între care unul mare, dar spart. Incercarea lui Tudor de a-l repara a dat greş. In jurul lui Tudor se învârteau ingineri ca Moritz von Ott şi Freywald, foşti ofiţeri austriaci ca Bünteler care-i propuneau fel de fel de proiecte costisitoare şi, prin urmare, inaplicabile.

In cursul acestor pregătiri, Tudor primeşte dela paşa din Giurgiu „o scrisoare particulară, cu asigurarea că Sultanul e dispus a desrădăcina abusurile din Ţara Românească şi a lua în seamă toate dreptele sale cereri". In aceleaşi timp sosi la Bucureşti un trimis al paşei „cu însărcinarea de a comunica în secret lui Tudor că Turcii nădăjduesc în credinţa şi cooperarea lui pentru alungarea lui Ipsilanti din Ţara Românească şi de a-l înştiinţa că Turcii vor veni în Bucureşti şi, dacă el va coopera cu ei şi nu-i va trăda, Sultanul îl va face chiar Domn peste acest principat. Tudor, deşi a dat un răspuns satisfăcător, totuşi a început a face demersuri pentru a-şi garanta securitatea personală" [4].

Pe această bază, Tudor a început noi negocieri cu Turcii. Dar aceste negocieri, conduse în secret şi pe cont propriu, nu aveau numai să-l opună foştilor săi aliaţi, dar să-l aducă în conflict cu propriii săi căpitani şi să-l expună, fără nicio apărare, răzbunării eteriste.

[1] E. Vîrtosu, *Tudor Vladimirescu*, p. 86—87.

[2] *Ibidem*, p. 92.

[3] *Ibidem*, p. 136. Expresia a avut succes, de vreme ce am regăsit-o la Karl Goll, corespondentul din Bucureşti al lui „Augsburger Allgemeine Zeitung" (M. Popescu, *Contribuţiuni*, p. 38). Iată mărturia lui Goll:

Inginerul V. Ott se oferise să împresure Bucureştii cu şanţuri ca să pună oraşul în stare de apărare. Dar planul lui implica cheltueli atât de mari încât Tudor l-a respins, „und blos einen Graben forderte, welcher so tief und breit seyn soll, *dass eine Kuh nicht hinüber springen kann*". (Subliniat în text).

[4] Scrisoarea lui Iacovenco, *Neamul Românesc Literar*, II, p. 516—517.

CAPITOLUL XIII

SFÂRŞITUL LUI TUDOR VLADIMIRESCU

Tudor încercase să ajungă pe cale legală, adică prin negocieri oficiale, conduse de Divan, la o înţelegere cu Turcii care să evite ţării o ocupaţie militară. Dar Turcii au cerut, înainte de orice negociere, ca Tudor să depună armele. Fără să se expună a fi redus la discreţia Turcilor, de buna credinţă a cărora avea toate motivele să se îndoiască, Tudor nu putea lepăda armele. La propunerile Turcilor el va fi răspuns ceeace l-a sfătuit şi pe Ioan Solomon să răspundă într'o situaţie asemănătoare. Pe la mijlocul lui Martie, Derviş Paşa dela Vidin somase pe Solomon, care era însărcinat cu paza Olteniei, să se predea. Solomon ceru avizul lui Tudor. „Dânsul (Tudor) îmi răspunde ca să le făgăduesc că ne vom preda mai târziu puţintel, dar aceasta să nu o fac niciodată şi, văzând că oştirile otomane vin asupra mea, să mă retrag asupra mânăstirilor dela munte" [1]. Planul acesta de a nu depune cu niciun preţ armele, de a evita pe cât posibil un conflict armat cu Turcii şi de a se retrage în caz de nevoie la mânăstirile de care dispunea în Oltenia era principiul tactic fundamental al lui Tudor. In împrejurările creeate prin defecţiunea rusească, acest plan era tot ce putea fi mai raţional şi mai oportun.

In sensul acesta trebuie să fi răspuns Tudor şi propunerii de colaborare pe care i-a făcut-o paşa dela Giurgiu printr'un emisar trimis la Bucureşti : „Tudor, deşi a dat un răspuns satisfăcător, totuşi a început a face demersuri pentru garantarea securităţii sale personale" [2].

[1] Biografia Polcovnicului Ioan Solomon, p. 20.

[2] Ignatie Iacovenco, *Moldova şi Muntenia dela 1820 până la 1821*. (Rezumat în *Neamul românesc literar*, II (1910) pp. 516—517).

I. — *TUDOR ȘI SAVA*

Prima măsură de garanție personală pe care a luat-o Tudor față de un eventual atac turcesc a fost intensificarea lucrărilor de fortificare a Cotrocenilor, de care am vorbit deja. A doua a fost încercarea de a stabili un plan de cooperare cu Sava, care de asemenea încercase zadarnic să se înțeleagă cu Turcii [1]

Prin versalitatea și intrigile sale, Bimbașa Sava a exercitat o netăgăduită influență asupra destinului lui Tudor. Informat de venirea Turcilor de către Scarlat Callimachi, protectorul său, Sava a început să se înțeleagă cu pașii serhaturilor de pe Dunăre și cu bătrânul vizir Silistra-Valesi. Era firesc ca Tudor și Sava, angajați în aceeași politică, să caute să se apropie. Dar cum încrederea între ei lipsea, ei căutau pe întrecute „a se înșela unul pe altul". Sava, cu toate că trata cu Turcii, continua să întrețină raporturi strânse cu Ipsilanti. El voia să-și rezerve toate șansele și să se asigure și pentru cazul că ar birui Turcii și ar aduce Domn pe Scarlat Callimachi, și pentru eventualitatea că Rușii tot ar interveni în favoarea Grecilor. Prin aceste manevre, el pierdu încrederea tuturor și se pierdu pe sine însuși.

Înțelegerea între Sava și Tudor fusese stabilită în fața lui Hagi Prodan și Dimitrie Macedonski, înainte de 8/20 Mai. Cei doi șefi conveneau să n'aștepte atacul Turcilor în București, pentru a nu expune orașul pericolului de a fi ars și ruinat, ci să scoată toate trupele din capitală, din Cotroceni și din mânăstiri și, unindu-le într'un singur corp, să atace pe Turci în timpul marșului lor. Udritzki era și el de acord cu acest plan.

Înțelegerea aceasta n'avea sens decât dacă se baza pe o politică de colaborare cu Ipsilanti. Și, în adevăr, ea a fost pecetluită, la 8/20 Mai, printr'o manifestație publică de solidaritate cu Eteria. După o slujbă săvârșită la Mitropolie, Tudor și Sava ridicară steagul elefteriei (libertății) [2].

Punerea în aplicare a acestui plan a fost zădărnicită de neîncrederea între Tudor și Sava. Sava a refuzat să se prezinte la Cotroceni, unde se afla Tudor și n'a luat parte la consfătuirea care avuse loc la consulatul rusesc. Apoi, profitând de confuzia pe care o provocase în capitală vestea apropierii Turcilor, Sava ieși pe furiș din oraș și, cu un corp de o mie de oameni, se în-

[1] Ilie Fotino, *Tudor Vladimirescu și Alexandru Ipsilanti*, p. 133.

[2] Aricescu, I, p. 222; Filimon, II, 156; Iorga-Dârzeanu, p. 175.

tări provizoriu în mânăstirile Plumbuita şi Mărcuţa, dar lăsă în Bucureşti destui oameni ca să păzească de panduri mânăstirile Şerban Vodă şi Sf. Gheorghe, unde se refugiaseră mai multe familii [1]. Sava s'a tras apoi la Târgovişte, unde, după un svon consemnat de Dârzeanu, ar fi vărsat în casa Eteriei 30.000 piaştri şi ar fi propus lui Ipsilanti să atace împreună pe Turci. Dar Ipsilanti a respins propunerea, din respect pentru angajamentul luat faţă de Strogonof de a evita un conflict cu Turcii sau din neîncredere în Sava ale cărui negocieri cu Turcii le cunoştea. Atunci Sava s'a retras la mânăstirea Măgineni, de unde a scos pe oamenii lui Farmache, şi s'a închis el în ea cu oamenii săi [2].

II. — *TUDOR SE TRAGE SPRE PITEŞTI*

Tudor rămase la Cotroceni până la 15 Mai st. v. La 13, se auziră din depărtare bubuituri de tun. Iscoadele trimise de Tudor pe drumul Bucureşti-Silistra văzură corturile turceşti albind câmpia dela Obileşti. Alte trupe veneau pe drumul dela Giurgiu şi, la 14 Mai, ajunseră la Copăceni, la patru ore depărtare de Bucureşti, unde panica şi confuzia erau la culme. Locuitorii care se întoarseră dela mânăstiri şi de prin sate se pregăteau din nou să fugă. Supuşii străini se îngrămădeau la consulate.

Consulul Prusiei şi cancelarul agenţiei austriace stăruie pe lângă Tudor să plece pentru a nu pricinui ruina oraşului. Tudor ezită şi aruncă vina pe Sava, căruia nu vrea să-i cedeze terenul. Sava refuză să plece pentru a nu lăsa, zice el, Bucureştii pradă pandurilor lui Tudor [3]. Toate acestea sunt pretexte menite să ascundă adevăratele motive. Părăsirea capitalei înseamnă pentru amândoi ruina ambiţiilor lor cele mai înalte. Deaceea, chiar şi după plecare lui Sava, Tudor nu se poate hotărî să plece. Udritzki anunţă, la 15/27 Mai, că Tudor a plecat de două ori din Cotroceni şi tot de atâtea ori s'a întors [4]. In sfârşit, la 14 Mai, când Turcii nu mai erau decât la o depărtare de patru ore de capitală, dădu ordin de plecare. Hagi Prodan şi Dimitrie Macedonski evacuiază mânăstirile din Bucureşti şi se unesc cu trupele lui Tudor dela Cotroceni. Caii şi căruţele din curţile boereşti fură rechiziţionate. Prizonierii dela Belvedere fură puşi în libertate şi lăsaţi

[1] Iorga-Popescu, p. 193; Iorga-Dârzeanu, p. 75. — Iorga, *Izvoarele contemporane* p. 342; Ilie Fotino, p. 133—134.

[2] Iorga-Cioranu, p. 289; Ilie Fotino, p. 138..

[3] Hurmuzaki-Nistor, XX, p. 633.

[4] *Ibidem*, p. 634.

să plece la Brașov. Tudor expediă apoi muniția, calabalâcul și familiile Bulgarilor din oastea sa[1]. In sfârșit, la 15 Mai, plecă și oastea, formată din 4.000 panduri, cinci tunuri și 500 călăreți, Cazaci, Sârbi și Bulgari, toți bine înarmați. Cuvântarea pe care, după Chiriac Popescu, Tudor ar fi adresat-o ostașilor săi îi definește bine situația și intențiile:

„Până în ceasul acesta am economisit, fraților, treaba cu Turcii a nu călca pământul nostru, când cu una când cu alta, fără a ne arăta revoluționiști către Poartă, cerând numai a apăra drepturile patriei noastre. Dar nefiind primite rugăciunile noastre care am făcut de mai multe ori către Poartă prin jălbile noastre, și vedem foarte bine că vrăjmașii noștri au ajuns afară din capitala noastră, cu gând a face cu noi războiu, suntem siliți dar a lăsa acest oraș București, ca să nu fim pricina noi singuri a arderii lui, și *să ne tragem spre întrupare cu ceilalți frați ai noștri creștini*... și că de acum încolo, frații mei panduri, Bulgari și Sârbi, conlocuitorii noștri, trebue să deșertăm pușca noastră în carne de Turc, de vor năvăli pe noi și să facem numele nostru lăudat a ne vesti toate noroadele că am stătut voinici împotriva vrăjmașilor noștri" [2].

Dacă aceste cuvinte au fost, în adevăr, rostite la data și în împrejurările relatate de Chiriac Popescu, rezultă că, la 15/27 Mai, când era pe punctul de a părăsi Bucureștii, Tudor nu era încă înțeles cu Turcii. Dimpotrivă el pornise să se unească „cu ceilalți frați creștini", adică cu Grecii lui Ipsilanti, pentru a se lupta cu Turcii. Cioranu afirmă același lucru, în termeni mult mai precișI: „Deci acuma mergem a ne uni cu frații noștri cari se află la Pitești" [3].

La 14 Mai, Mitropolitul și boerii au fost eliberați dela Belvedere și trimiși, sub o excortă de zece panduri, comandată de căpitanul Simeon, la Târgoviște, unde se afla Alexandru Ipsilanti. Măsura aceasta înseamnă că Tudor punea la dispoziția lui Ipsilanti guvernul țării și constitue cea mai bună dovadă că era hotărît să facă cauză comună cu Ipsilanti. [4]

[1] Iorga-Popescu, p. 195; Ilie Fotino, p. 137.
[2] Iorga-Popescu, p. 194.
[3] Iorga-Cioranu, p. 196.
[4] Ordinul lui Tudor către căpitanul Simeon e în E. Vîrtosu, *Tudor Vladimirescu*, pag. 147—148. Boerii au izbutit să scape și de Simeon și de oamenii arhistrategului Duca, care le ieșiseră înainte la Câmpina, și au trecut la Brașov.

Direcţia pe care o luase e de asemeni o indicaţie în acest sens. Drumul cel mai scurt spre Oltenia, era „drumul poştei", care trecea prin Şerbăneşti şi Slatina, pe care Tudor venise la Bucureşti. In loc de a lua acest drum, Tudor s'a îndreptat prin Găeşti spre Piteşti, unde era corpul lui Iordache şi Farmache. Această mişcare corespundea, de altfel, cu dispozitivul de luptă al armatei lui Ipsilanti.

La începutul lui Mai, Ipsilanti făcuse o călătorie de inspecţie la Câmpulung, Curtea de Argeş, Piteşti şi Râmnic. La 10 Mai st. n., el s'a întors dela Câmpulung şi s'a dus la Găeşti [1]. Ispravnicul de Argeş primi ordinul să pregătească provizii şi mijloace de trecere peste Olt, şi trupele eteriste au fost eşalonate între Piteşti şi Râmnic.

Tudor a văzut în aceste deplasări indicaţia că Ipsilanti are de gând să se tragă în Oltenia. Cum, în momentul acela, relaţiile lor erau din cele mai încordate, Tudor dădu ordin ca, sub pedeapsă cu moartea, nici un zavergiu să nu fie admis în cetăţile sale oltene. Şi în adevăr, când serdarul Iamandi a încercat să pună mâna pe Cozia, oamenii lui Tudor l-au respins [2].

Această incursiune într'un domeniu care forma suprema rezervă a lui Tudor a înăsprit şi mai mult relaţiile între cei doi şefi revoluţionari. Agenţia austriacă raportează, la 7/19 Mai, că Tudor ar fi gata să-şi întoarcă armele împotriva lui Ipsilanti, dacă Poarta i-ar satisface cererea relativă la încetarea stoarcerilor şi silniciilor Fanarioţilor [3]. Dar Poarta nu s'a arătat dispusă să-i satisfacă cererea şi, vrând-nevrând, Tudor a trebuit să se resemneze la o politică de colaborare cu Ipsilanti [4].

Tudor se ridică dela Cotroceni, cu toată oştirea sa, în amurgul zilei de 15/27 Mai, după ce se săvârşise la Mitropolie o slujbă religioasă şi se sfinţiseră steagurile [5].

Noaptea o petrecu dincolo de apa Ciorogârlei, într'o poziţie favorabilă. In tot timpul marşului, Tudor lua cele mai potrivite măsuri pentru a preveni un atac prin surprindere. Noaptea, oştirea

[1] Hurmuzaki-Nistor, XX, p. 625.

[2] *Ibidem*, p. 627.

[3] *Ibidem*, p. 633.

[4] „Die Spannung zwischen beyden Anführern ist so gross, dass Thodor vielleicht geneigt wäre den Ipsilanti anzugreifen und zu verjagen, wenn die Pforte seinem Ansuchen wegen Abstellung der Beschwerden und Klagen des wallachischen Volkes gegen die Bedrückungen und Erpressungen der Phanarioten geneigtes Gehör verleihen wollte". (*Ibidem*, p. 628).

[5] Aricescu, I, p. 230.

era așezată în careu cu tunurile și cu carele de muniții și de provizii la mijloc : de o parte și de alta, erau cavaleria și rezerva ; tabăra era înconjurată, până la o distanță de un sfert de oră, de sentinele călări. Tudor dădea personal, în fiecare noapte, cuvântul de ordine și toată noaptea inspecta tabăra pentru a se încredința că ordinele sale au fost executate. Pe lângă carele cu muniții, el avea totdeauna „și trei care mari cu sape și târnăcoape, topoare, tesle și lopeți de fier și alte dichisuri trebuincioase, cum și potcoave și cuie de potcovit caii", încât, la nevoie, „îndată se făcea șanț pe câmp la o poziție cuviincioasă" [1].

Chiriac Popescu, care ne-a păstrat aceste amănunte, pomenește și de o stratagemă — un atac simulat din partea Turcilor — pentru a verifica executarea dispozitivelor sale de luptă și pentru a deprinde pe ostașii săi cu atacurile prin surprindere [2]. Fapt semnificativ, stratagema lui Tudor, pusă în lucrare, la Bolintinul din Vale, a doua zi după plecarea sa din București, simula un atac din partea Turcilor, nu a Grecilor lui Ipsilanti. „Astfel de stratageme făcea Tudor mai multe în două — trei zile și până la Golești" [3].

III. — *O ULTIMĂ ÎNCERCARE DE COLABORARE CU IPSILANTI*

La Găești, Tudor află că Nicolae Ipsilanti, împreună cu căpitanii Iordache, Ghencea, Delibașa Mihali, Sava și cu mulțime de Arnăuți i-au tăiat drumul la Golești și-i opresc trecerea spre Pitești [4]. Zvonul acesta fu confirmat printr'o scrisoare a lui Iordache care-l avertiza că, dacă va înainta spre Pitești, se va izbi de rezistența Arnăuților săi.

Tudor a citit scrisoarea lui Iordache în auzul căpitanilor săi și a adăogat : „De multe ori gândesc că v'am spus că Iordache îmi este vrăjmaș și că de față mă gonește și că dânsul trebuie să-mi fi prins scrisorile ale Pașei Diiului care-mi lipsesc de o poștă, și că dânsul îmi vrea moartea... ce trebue să facem cu astfel de om ? Eu nu știu. Noi avem de patru ori putere mai multă decât dânsul și mai vârtos și tunuri, și cum au cutezat să ne scrie cu astfel de chip" ? [5]

Care poate fi semnificația gestului lui Iordache ? Simplă

[1] Iorga-Popescu, p. 218 ; Iorga-Cioranu, p. 290.
[2] *Ibidem*, p. 195—198.
[3] *Ibidem*, p. 198.
[4] Iorga-Cioranu, p. 291.
[5] Iorga-Popescu, p. 200.

măsură de precaţiune faţă de Tudor, de fidelitatea căruia avea atâtea motive să se îndoiască, sau Iordache era deja în posesiunea corespondenţei dintre Tudor şi paşa Vidinului, cum crede Chiriac Popescu?

Pare limpede, că după evacuarea Bucureştilor, o schimbare s'a produs în raporturile lui Tudor cu Turcii. Tudor intră în relaţii cu Chehaia-bei al paşei din Silistra, comandantul trupelor de invazie în Ţara Românească, şi ajunge cu el la un acord de cooperare militară împotriva lui Ipsilanti.

Pentru a răspunde la injoncţiunea lui Iordache, Tudor s'a sfătuit cu Hagi Prodan, Macedonski şi Alexandru Nicolaevici, comandantul Bulgarilor din oastea lui Tudor. Rezultatul consfătuirii lor a fost hotărîrea ca Macedonski şi Alexandru să plece la Piteşti cu o căruţă de poştă şi, până la întoarcerea lor, oastea să rămână pe loc. Cei doi trimişi s'au întors în aceeaşi zi, către seară, cu răspunsul ca Tudor să se apropie cu armata sa până la Goleşti, unde aveau să-l aştepte Iordache şi Farmache pentru a avea cu el o explicaţie.

Când ajunse la Goleşti, Tudor îşi aşează armata în poziţie de luptă. Iordache veni cu un detaşament de cavalerie şi, apropiindu-se ca la o bătaie de puşcă de oastea lui Tudor, invită pe acesta la o consfătuire. Tudor primi, şi ambii şefi, înaintară unul către altul, însoţiţi de câte 24 soldaţi de încredere. In faţa excortelor lor, rămase la treizeci paşi depărtare de locul consfătuirii, cu puştile la ochi, gata de a trage la cea mai mică atingere ce s'ar fi adus comandantului lor, Tudor şi Iordache se explicară. Tudor ceru socoteală lui Iordache de scrisoarea sa şi de motivele care l-au făcut să interzică trecerea oştirii sale spre Piteşti. Iordache răspunse că Ipsilanti îl bănueşte de necredinţă şi-i arătă o scrisoare a sa către Turci. Tudor a declarat că „venirea lui la Piteşti nu priveşte alta decât numai a se uni cu toţi fraţii lui şi să se bată cu Turcii împreună cu toţii, care s'au apropiat de Bucureşti". Al doilea motiv e că „Sava s'a arătat necredincios către dânsul şi trădător", nerespectând învoiala de a ieşi în acelaşi timp din Bucureşti şi de „a izbi pe Turci, călcându-i fără veste în ordia lor la Dudeşti". Discuţia s'a terminat cu îmbrăţişeri şi jurăminte de credinţă [1].

După împăcarea şefilor lor, cele două armate s'au unit şi s'au tras focuri de bucurie şi de înfrăţire şi au mers împreună

[1] Iorga-Popescu, p. 201; Iorga-Cioranu, p. 292

până la casele lui Dinicu Golescu. Aci Tudor și-a așezat oastea în coloane, după obiceiul lui, iar el s'a urcat în chioșcul de deasupra porții, însoțit de Iordache și Farmache. Gheorghe Ipsilanti a venit și el să întărească frăția, prin graiu și înscris. Ei au convenit să alunge din inimă orice urmă de bănuială, iar Tudor a promis să rămână credincios Eteriei și să atace pe Turci cu corpul său peste Olt [1].

IV. — *ÎNȚELEGEREA LUI TUDOR CU TURCII*

Dar prinderea unui al doilea curier, trimis de Tudor chiar dela Goleşti lui Chehaia-bei, dovedi lui Iordache că scena înfrățirii n'a fost decât o comedie și că intenția lui Tudor era de a face cauză comună cu Turcii pentru a alunga pe Ipsilanti și pe aderenții lui din țară. Conduita lui Chehaia-bei față de Sava ne îndreptățește să credem că el va fi promis lui Tudor tot ce a cerut, numai să-l poată rupe de Eteriști, urmând ca la sfârșit să-l trateze exact ca pe Sava.

Planul concertat între Turci și Tudor era ca acesta, înaintând spre Câmpulung, să cadă fără de veste peste corpul puțin numeros al lui Nicolae Ipsilanti și apoi să taie retragerea Eteriștilor spre munți. In modul acesta, Tudor își va fi dovedit credința față de Turci și își va fi putut justifica acțiunea, ca fiind fost determinată exclusiv de motive de interes obștesc.

In același timp, corpul principal al lui Alexandru Ipsilanti avea să fie atacat din față de Turci și din flancul stâng de Sava care se înțelesese și el cu Turcii [2]. Toți scriitorii contemporani sunt de acord asupra faptului că Tudor s'a înțeles cu Turcii pentru a lovi pe Ipsilanti [3].

[1] Iorga-Popescu, p. 201—202

[2] Laurençon, p. 92; Ilie Fotino, p. 138.

[3] „In adevăr, planul lui Tudor a fost acesta: ca, trecând Oltul dincolo, să ia marginea Carpaților din România-Mică. Sava, asemenea, dela Mărgineni luase marginea Carpaților din Valahia Mare. Ipsilanti și Grecii, goniți de Turci la vale, erau să cază, desigur, în mâinile lui Sava sau ale lui Tudor. Dar norocul părăsi pe Tudor și protejă pe Ipsilanti" (Iorga-Cioranu, p. 298—299). „Tudor a fost omorît prin dicasteriul lui Ipsilante, în Târgoviște, după ce s'a dovedit că se făcuse una cu pandurii a nu ajuta Eteria Grecilor și s'au prins scrisorile Turcilor scrise către dânsul a se trage cu trupul său peste Olt" (Iorga-Popescu, p. 215—216). Și Izvoranu știe că Tudor ținea corespondență cu pașa din Silistra, „din care corespondență se prinse de Greci vreo câteva, și se dete pe față că este cu Turcii, iară nu cu Ipsilanti" (Iorga-Izvoranu p. 363). La Târgoviște, Tudor ar fi mărturisit „câte au lucrat spre aducerea Tur-

In acest scop, Tudor a căutat să-şi concentreze toate trupele sale de elită. El a scris lui Solomon „ca îndată ce va primi scrisoarea lui să se scoale cu toţi pandurii lui şi să se ducă la dânsul la Goleşti, fiindcă toţi pandurii cei mai vechi şi mai buni erau cu el" (cu Solomon). Tudor adaugă în scrisoarea sa ca la mânăstirea Cozia să lase o sută de panduri care să îngrijească de zaharelele ce erau acolo, „şi orice Sârbi şi Greci vor fi prin mânăstiri să-i dea afară şi să rămâie numai panduri" [1].

Solomon a primit scrisoarea lui Tudor la Râmnic, prea târziu pentru a putea da curs ordinului cuprins într'însa. In adevăr, peste două ceasuri, el se pomeni cu un curier arnăut care-i aducea o scrisoare dela prinţul Ipsilanti şi dela Căpitanul Iordache, care-i aduceau complimente pentru luptele sale cu Turcii şi-i făceau cunoscut că Tudor Vladimirescu era sub judecata lor şi „că i-au prins toată corespondenţa ce a avut cu Turcii spre a ne vinde lor". Peste trei zile, Solomon a aflat că „pe Tudor, ducându-l la Târgovişte, l-au tăiat".

Din relaţiunea lui Solomon se vede cât de repede s'au precipitat lucrurile : acordul lui Tudor cu Turcii, interceptarea corespondenţei sale de către Eteriști (sau poate trădarea ei de către Turci), arestarea, judecarea şi executarea lui Tudor — toate acestea în răstimp de câteva zile.

Rămâne acum de lămurit faptul cel mai turburător din istoria lui Tudor Vladimirescu : cum de a putut să fie el, pe care pandurii şi ţăranii, în „entuziasmul răsbunării" şi în elanul nădejdiilor, lor, l-au numit Domnul Tudor, din mijlocul oştirii sale şi predat dicasteriului lui Ipsilante, ca un simplu delicvent? Dacă considerăm, cum s'a făcut până acum, mişcarea lui Tudor Vladimirescu ca independentă de revoluţia grecească, întâmplarea dela Goleşti, unde comandantul suprem al unei armate a fost arestat în văzul armatei sale de o mână de oameni fără ca cineva să schiţeze măcar un gest de împotrivire, ar fi de neînţeles şi unică în istorie.

ciior în ţară şi tot planul ce a avut, după cum şi scrisorile sale se prinseseră de către serdarul Iordache" (Iorga-Dârzeanu, p. 85). „Mulţi zic că el (Tudor), dupăce a văzut că oştiri regulate ruseşti nu vin şi pe Ipsilante tâlhăreşte purtându-se ... s'ar fi ajuns cu Turcii ... să-l lovească şi cu toată ceata tâlharilor lui să-l prăpădească, care înţelegând Ipsilante au făcut mijlocire prin chiar tainicii lui ce-i avea în preajma lui Tudor de l-au dat morţii" (*Jalnica cântare a lui Zilot Românul, Rev. pt. istorie, arheologie şi filologie*, vol. VI (1891), p.105).

[1] Biografia polcovnicului Ion Solomon, p. 23.

Faptul a fost posibil, întâiu fiindcă Tudor, sacrificând cauza ţărănească acordului său cu boerii, a pierdut încrederea şi sprijinul maselor, în al doilea rând fiindcă Tudor nu era în ochii căpitanilor săi — şi vorbind de aceştia nu ne gândim numai la Hagi Prodan, Dimitrie Macedonski sau Alexandru Nicolaevici care erau străini şi puteau fi consideraţi ca simpli mercenari, ci şi la căpitanii ridicaţi din mijlocul ţărănimii noastre ca Solomon, Ionescu, Cuţuiu, Urdăreanu, Fruntelată, etc. — decât un mandatar al Eteriei, care i-a ridicat pentru desrobirea ţării de sub jugul turcesc, într'o luptă comună cu Grecii şi cu ceilalţi creştini din Imperiul otoman şi căreia l-au văzut de atâtea ori, şi nu mai departe decât la Goleşti, jurându-i supunere şi credinţă ; în sfârşit, fiindcă prin severitatea sa excesivă, Tudor şi-a înstrăinat simpatia tuturor ostaşilor săi. Toate aceste elemente se combină la Goleşti, şi în faţa încercării de a întoarce împotriva Eteriştilor braţele care fuseseră înarmate de Eterie pentru un ideal care era şi al nostru, provoacă prăbuşirea aceluia care a nesocotit obligaţiile fundamentale ale condiţiei sale.

Adversarii lui Tudor s'au folosit de această din urmă cauză pentru a-l pierde. Şi Tudor, prin severitatea lui care mergea până la cruzîme, i-a servit par'că anume[1].

In Bolintinul din Vale, Tudor a omorît, „chiar cu mâna lui", doi flăcăi panduri în vârstă de douăzeci de ani, pentrucă luaseră dela o casă de ţărani dintr'acel sat două trombe de pânză. De la Bolintin până la Găeşti pe o distanţă de trei poşte, Tudor a omorît, pentru astfel de furtişaguri, „cu streang şi cu glonţul, douăzeci şi doi de panduri în vârsta tinereţii, bravi şi făcuţi pentru războiu" [1]. La Cârcinov a mai spânzurat doi panduri.

La cruzimea represiunii s'adaogă odiozitatea modului de execuţie. Pe unii îi punea să-i spânzure, pe alţii îi omora el cu mâna lui în faţa ostaşilor săi. Nu e de mirare că, „cu aceasta a adus pe toţi căpitanii acelei oştiri la nemulţumire şi la desăvârşită disperaţie şi ură împotrivă-i" [2].

Dar ceeace a împins la exasperare spiritul căpitanilor a fost omorîrea căpitanului Ioan Urdăreanu, şi încercarea de a

[1] „Trebue să spunem ade ă ul Tudor era un om sever, şi de multe ori şi la mai multe împrejurări foarte crud". Iorga-Cioranu, p. 290).

[2] Iorga-Cioranu, p. 290. — Chiriac Popescu ridică cifra la treizeci : „Vă încredinţez că dânsu a omorît treizeci de inşi : unii cu spânzuratul, şi alţii i-a omorît singur cu mâna lui înaintea tuturor ostaşilor (faţă fiind şi eu)" (Iorga-Popescu p. 199).

omorî pe alți trei, dintre care doi s'au ascuns, iar al treilea a fost scăpat de tovarășii săi.

Cioranu povestește că, înainte de Goleşti, la Cârcinov, Tudor a cerut căpitanilor oștirii sale să-i dea făgăduiala înscris că vor răspunde cu vieața lor de neorânduielile ce se vor produce în companiile lor. Toți căpitanii au dat făgăduiala cerută, afară de patru și anume : Ioan Oarcă, Ghiță Cuțuiu, Iene Ienescu și Ioan Urdăreanu. Aceştia au răspuns că Tudor n'are nevoie de înscrisul lor, devreme ce îi omoară în toate clipele fără de niciun înscris. „Tudor a tăcut și, pornind de acolo, a ajuns la Goleşti", unde s'a răzbunat crunt.

Purtarea lui Tudor în această împrejurare e stranie, și explicația lui Cioranu nu ne satisface deloc. Dorința lui Tudor de a întări disciplina prin înăsprirea răspunderii căpitanilor putea fi realizată printr'un ordin de zi. Pentru aceasta nu era nevoie să se ceară căpitanilor un consimțimânt înscris, ceeace dă întregii afaceri aspectul unei conspirații.

Cheia problemei ne-o dă Chiriac Popescu. Tudor aflase că Hagi Prodan, Macedonski și Alexandru Nicolaevici formaseră planul de a-l preda în mâinile lui Iordache. El a chemat atunci câțiva căpitani de panduri pe care îi credea mai credincioşi și, revelându-le planul susnumiților căpitani, le-a poruncit „a împrăștia tuturor pandurilor, prin taină, de vor cei mai sus împotrivnici lui a trimite pe dânsul la Ipsilanti singur, să stea împotriva acestei hotărîri și să nu-l dea, ci să se arate nemulțumiți și... să se pue și cu armele împotrivă". Dar căpitanii în loc de a primi propunerea lui Tudor, „l-au ocărît de față, zicând că el este nevrednic a fi mai mult a lor căpetenie" [1].

Ce vroia în fond Tudor Vladimirescu? Să-și asigure fidelitatea căpitanilor de panduri împotriva căpitanilor de Arnăuți care voiau să-l predea lui Ipsilanti din cauza înțelegerii sale cu Turcii. Prin refuzul lor, căpitanii de panduri exprimau voința oștirii de a rămânea credincioasă scopurilor inițiale ale mișcării și condamnau cu atât mai aspru politica de înțelegere a lui Tudor cu Turcii, cu cât Poarta declarase printr'un firman hotărîrea sa de a „curăța țara de făcătorii de rele și de a extermina din aceste provincii pe toți oamenii infernali" care s'au strâns în jurul lui Tudor și Ipsilanti [2]. Refuzul căpitanilor de panduri de a-și

[1] Iorga-Popescu, p. 202; Raybaud p. 232—233.
[2] Ilie Fotino, p. 144.

urma şeful în politica în care acesta se angajase, consuma ruptura între oştire şi comandantul ei şi pecetluia soarta lui Tudor.

Şi acum înţelegem furia cu care Tudor a încercat să se răsbune pe căpitanii care i-au stat împotrivă şi uciderea lui Ioan Urdăreanu. Mihai Cioranu, care a fost de faţă, povesteşte astfel întâmplarea. Inaintea chioşcului, în care stătea Tudor, la vreo trei-patru sute de paşi, pe o muche de deal, se afla un şir de sălcii. Tudor, care nu putea uita afrontul celor patru căpitani, avu „ideia că acele sălcii ar putea servi la planul său" de răzbunare.

„Era în amurgul sării ; din afara porţii, la stânga, lipit de zidul curţii, era un post care se ocupa de comandirul artileriei şi de aghiotantul lui Tudor pentru acea noapte, şi pe care post sta mai sus arătatul comandir şi aghiotant, care în acel minut îşi aprindea ciubucul, când, fără veste, se pomeneşte cu Tudor pe la spatele său că-i cere ciubucul, zicând că ar fi voit şi el să fumeze pentru puţin.

„Tudor, sara însă, după ce se împărţea lozinca de ofiţerul de rând, avea de regulă să viziteze tot lagărul şi să încerce sentinelele dupe la posturi dacă îşi împlinesc datoriile lor.

„După primirea ciubucului dela aghiotant, Tudor porunceşte acestuia ca să meargă dimpreună cu dânsul spre vizitarea posturilor, întrebând unde sunt căpitanii Oarcă, Cuţuiu, Urdăreanu şi Ienescu. Doi dintre aceştia, cunoscând pe Tudor mai bine (Oarcă şi Cuţuiu) se ascunseră. Iar Ienescu şi Urdăreanu s'au înfăţişat îndată. Tudor, plecând cu dânşii şi cu mai mulţi căpitani şi ofiţeri ai săi spre vizitarea posturilor, răspunzând singur parola ce i se cerea de sentinele, au ajuns la arătatele sălcii, unde acei căpitani au fost înconjuraţi de trupa uciderii, şi în puţine momente, căpitanul Ioniţă Urdăreanu a fost şi spânzurat de o salcie dintr'acelea. Iar pe căpitanul Iancu Ienescu cu mari rugăciuni l-au scăpat mai sus arătatul comandir şi aghiotant. După depărtarea de câţiva paşi dela sălciile unde spânzurase pe Urdăreanul, Tudor a poruncit de a legat pe Ienescu, zicând că a doua zi va pune să-i dea patruzeci toporaşe şi-l va trimite la ocnă. Tudor de acolo s'a suit iarăşi în chioşcul de deasupra porţii".

In aceeaşi noapte, după câteva ceasuri, căpitanii în care pandurii îşi puneau toată nădejdea şi credinţa, Vasile Crăpatul Barbu Urleanu, Vasile Gheîmegeanu, Ioan Creţescu şi alţii, s'au

adunat la poartă. „Prin lagăr focurile încă nu se stinseseră ; soldaţii îşi fierbeau mămăligile şi îşi frigeau carne sau ce aveau de mâncat". Din întâmplare, două din acele focuri ardeau chiar înaintea sălciilor, unde fusese spânzurat Urdăreanu. Dela poartă unde era postul aghiotantului, Mihai Cioranu, şi al comandirului artileriei, Cacaleţeanu, şi unde se adunaseră căpitanii „se vedea la lumina focurilor cadavrul lui Ioniţă Urdăreanul, spânzurat de salcie. El era de o statură robustă, în cea mai frumoasă vârstă a juneţei sale, cu un păr galben ca beteala, care ajungea la genunche, şi de o frumuseţe nespusă. Cu această moarte grabnică şi fără cercetare se dăduse cel mai urît exemplu celorlalţi capi de panduri". La aceasta se adaogă moartea pandurilor ucişi între Bucureşti şi Goleşti şi faptul că Urdăreanu era rudă cu cei mai mulţi dintre căpitanii care se adunaseră la poartă, mâhniţi de moartea tovarăşului lor şi revoltaţi împotriva lui Tudor [1].

V. — *PRINDEREA ŞI OMORÎREA LUI TUDOR*

Izvoranu adaogă că, după ce sloboziră dela moarte pe Iene Ienescu, „se strânseră polcovnicii şi căpitanii la Hagi Prodan şi-i spuseră că nu mai primesc pe Tudor de comandir al lor. Hagi Prodan le zise : „Daţi înscris !" şezură şi făcură înscris şi îl iscăliră toţi polcovnicii şi căpitanii şi îl deteră în mâna lui Hagi Prodan". Hagi Prodan trimise cu acest înscris un om la Iordache [2]. După altă versiune, Macedonski însuşi ar fi plecat la Iordache să-l informeze de dispoziţiile căpitanilor.

Hagi Prodan şi Dimitrie Macedonski, care urmăreau mai de mult acţiunea tot mai independentă a lui Tudor, se aflaseră în noaptea aceea, în casele cele mari din lăuntrul curţii. In timp ce căpitanii se jeluiau de Tudor către comandirul artileriei şi către aghiotantul Cioranu, „privind cu înverşunare cadavrul Urdăreanului spânzurat de sălcii", se auzi bătând la poartă dinlăuntru : era Macedonski. La porunca lui Cacaleţeanu, sentinela deschise şi Macedonski ieşi trăgând un cal alb după sine. El întrebă pe căpitani dacă e adevărat că Tudor a spânzurat pe Urdăreanu. Căpitanii îi arătară cadavrul ce se vedea între focuri. Atunci Macedonski i-a făcut proşti că suferă asemenea procedee şi le-a declarat că pandurii sunt împotriva lui Tudor şi că aceia care vor rămâne cu dânsul vor pieri cu dânsul. Revoltaţi de uciderea lui Urdăreanu, căpitanii răspunseră că sunt gata să primească poruncile lui.

[1] Iorga-Cioranu, p. 293—294 ; Ilie Fotino, p. 144.
[2] Iorga-Izvoranu, p. 372—373 ; Ilie Fotino pag. 144—145.

Cu acest răspuns „hotărîtor" [1], Macedonski se aruncă pe cal și dispăru în întunericul nopții. Căpitanii se făcură și ei nevăzuți și, într'un ceas, răsturnară situația. Pandurii care aveau misiunea să păzească lagărul dinspre Turci și dinspre Grecі se transformară în paznici ai lui Tudor, care dormea sus în foișor, fără să bănuiască nimic din ceea ce se pregătea în jurul lui. Cioranu pretinde că, împreună cu Cacaleteanu, a încercat toată noaptea să comunice cu Tudor și să-l prevină, dar n'au izbutit, fiindcă chiar și sentinelele așezate la ușa lui erau hotărîte să tragă dacă ar fi încercat să iasă din chioșc înainte de ziuă. Mult mai probabil e că le-a fost frică, atât de pornite erau spiritele și atât de generală ura. „Domnul Tudor" era prizonierul propriilor săi panduri și condamnat, înainte de a fi fost predat lui Ipsilanti, de toți aceia care au crezut în cuvântul lui de izbăvire și pe care el i-a părăsit pentru un vis deșert de mărire personală.

A doua zi dimineața, 21 Mai, ieșind în fața lagărului, Tudor a fost imediat înconjurat de căpitanii săi. Descoperit-a ceva neobișnuit în atitudinea lor sau reflecția din timpul nopții i-a schimbat sentimentele, destul că, văzând cadavrul lui Urdăreanu, a dat ordin să fie dat jos din ștreang și îngropat la biserică cu onoruri ostășești. Incă înainte de săvârșirea ceremoniei au sosit căpitanii Iordache, Farmache, Delibașa Mihali și Ghencea, cu vreo douăzeci și cinci de Arnăuți, și au urcat în chioșc la Tudor. Aci, după ce i-au amintit ajutorul pe care i l-a dat Eteriei și jurământul de credință pe care l-a călcat, Iordache a întrebat pe Tudor cu ce drept a spânzurat pe Urdăreanu și douăzeci și cinci de panduri dela București până la Golești? „Tudor i-a răspuns că se află cu sabia sa în patria sa". Iordache l-a întrebat apoi de ce a trimis cărți la Turci și, la cererea lui Tudor, a arătat scrisorile adresate pașei din Silistra prin Borănescu și alte scrisori trimise chiar dela Golești lui Chehaia-bei. Tudor nu tăgădui că a trimis acele scrisori, dar spuse că va da socoteală de faptele sale când va trebui și cui va fi în drept să i-o ceară.

Căpitanul Iordache ieși atunci în fața taberei și arătă căpitanilor și pandurilor scrisorile lui Tudor, spunându-le că Tudor voia să-i dea pe mâinile Turcilor ca să-i omoare pe toți. La sfârșit îi întrebă pe cine vor comandir, tot pe slugerul Tudor Vladimirescu sau pe gospodarii Macedonski și Hagi Prodan. „Căpitanii și pandurii, proști și supărați pe nechibzuita asprime a lui Tudor, au început să strige toți într'o glăsuire : „Ba pe gospodar Mace-

[1] Iorga-Cioranu, p. 294.

donski şi pe gospodar Iiagi Prodan ! Iar pe slugerul Tudor nu-l mai voim".

„Atunci căpitan Iordache, intrând la Tudor, i-a cerut armele. Tudor, văzându-se părăsit chiar de ai săi, a dat armele". Apoi a urcat pe un cal străin, ai cărui dârlogi îi ţinea Ghencea şi, înconjurat de Arnăuţi, a pornit spre Piteşti.

După o oră, porni şi armata lui Tudor, în frunte cu Macedonski. Mihai Cioranul a fost trimis înainte să ceară lui Iordache dispoziţii de încartiruire. In casele lui Iancu Mavrodol din Piteşti, unde stătea Iordache, Cioranul spune că a zărit într'o cameră pe Tudor şezând pe un pat, sub paza lui Ghencea, în timp ce Iordache se plimba prin odae. Cioranul pretinde a fi auzit pe Tudor spunând : „Şi ce vreţi dela un om pe care, după vicleniile ce aţi urmat, aţi întors chiar oştirea lui de l-au dat în mâinile voastre, voi, oameni fără căpătâiu şi străini cu totul de această ţară. Gândiţi-vă singuri voi printr'aceasta la ce căpătâiu o să ieşiţi? Vreţi să mă omoraţi? Eu nu mă tem de moarte. Eu am înfruntat moartea în mai multe rânduri. Mai înainte de a ridica steagul spre a cere drepturile patriei mele, m'am îmbrăcat cu cămaşa morţii. Turcii sunt în ţară, dar nu sunteţi în stare şi nu veţi fi niciodată a vă bate cu dânşii cu ispravă".

A doua zi dimineaţa, Tudor fu pornit, prin Câmpulung, la Târgovişte, într'o căruţă de poştă, cu un Arnăut înarmat la spate, şi alte trei sau cinci căruţe cu Arnăuţi în urmă. La Târgovişte, unde a intrat pe un cal prost, cu picioarele legate sub burta calului, fu închis în vechea Mitropolie şi dat în paza lui Vasile Caravia. Pentru a-l judeca, Ipsilanti a format un tribunal de nişte bocri ce se ziceau pământeni, ca Geartol şi alţii. „Dar de teamă ca pământenii să nu se răscoale şi să-l libereze, Ipsilanti a poruncit lui Caravia de l-au omorît noaptea, în taină, pe malul iazului ce curge pe lângă oraş şi i-au aruncat cadavrul într'un puţ de lângă grădina Geartol" [1].

După mărturisirea unui contemporan „care a văzut cu ochii lui când l-au scos (pe Tudor) din lanţuri şi l-au dat în mâna lui Vasile Caravia", Tudor ar fi fost împuşcat în ziua în care a fost adus la Târgovişte, la trei sau patru ore, după înserare. „Am

[1] Iorga-Cioranu, p. 297—298; Fotino p. 153; Laurencon, 167.

Naum Râmniceanu vede în moartea lui Tudor pedeapsa lui Dumnezeu. „Gheorgache şi Farmache, prinzându-l cu vicleşug la Piteşti, l-au trimis legat la Târgovişte şi acolo, judecându-l Ipsilante după pravila sa ca pe

auzit cei ce ne aflam în curte două detunături de pușcă, spre odaia lui Caravia, ce era în fundul curții Mitropoliei unde ședea și egumenul Chiril. A doua zi de dimineață s'au svonit în toată curtea Mitropoliei c'au împușcat pe Domnu Tudor Vladimirescu și că l-ar fi asvârlit în taină într'una din umblătorile de sus (din fund) ale Mitropoliei" [1].

Tribunalul instituit de Ipsilanti condamnă pe Tudor la moarte, pe baza articolelor 3, 7, 8 din codul justiției militare al Eteriștilor, pentru părăsire de drapel, legături cu inamicul și conspirație secretă împotriva Eteriei [2]. Dacă se admite, și cred că nici un cercetător informat nu mai poate azi refuza să admită, că Tudor a făcut parte din Eterie, că a pornit mișcarea sa din inițiativa și cu ajutorul Eteriei și că, în calitate de membru al acestei societăți, era obligat să-i respecte legile, cum a jurat în mai multe rânduri, nu se mai poate arunca asupra Eteriei acuzația că a ucis pe Tudor prin trădare. In fond Tudor, ca și Ipsilanti de altfel, au fost victimele acelorași fatalități inexorabile care i-au lipsit pe amândoi de condițiile esențiale de succes pe care își întemeiaseră acțiunea.

un călcător de jurământ cu deslegarea unirii în faptele tâlhărești, l-au omorît la 17 Mai" (*Bis. ort. rom.* XIV, p. 429). „In fața primejdiei de a fi prins între doi dușmani, Ipsilante a dat ordin lui Iordache să pună mâna pe Tudor și să-l aducă la Târgoviște. Părăsit de ai săi, Tudor a fost arestat la Goleşti și dus călare la Târgoviște, prin Câmpulung, unde a fost judecat după statutele Eteriei și condamnat la moarte, de o comisie de boeri prezidați de Vasile Caravia. Ipsilante confirmă sentința" (N. Iorga, *La révolution grecque sur le Danube*. Buletin de l'Institut pour l'étude de l'Europe sud-orientale VIII (1921) p. 98).— „Vestea că Tudor Vladimirescu a fost condamnat militărește și executat în Curtea Mitropoliei din Târgoviște, la 7 Iunie, din ordinul lui Ipsilanti, se confirmă. Corespondența lui cu comandanții turci de pe marginea Dunării a fost interceptată și prezentată lui Ipsilanti care l-a considerat și tratat ca trădător". (Fleischhackl către Metternich, Sibiu, 16 Iunie 1821. Hurmuzaki-Nistor, XX, p. 643).

[1] G. Posa, *Omorîrea lui Tudor Vladimirescu după mărturia unui contemporan* (*Curentul*, 21 Februarie 1944). Martorul contemporan e Pârvu Meșunescu și mărturia s'a păstrat printre hârtiile maiorului Dimitrie Papazoglu.

Alți autori, ca Filimon (II 167) și Raybaud (I 236) susțin că Tudor a fost omorît fără judecată. După Dârzeanu, Tudor a fost pus „la popreală", într'o odaie din Curtea Mitropoliei din Târgoviște și cercetat „cu scumpătate" de Vasile Caravia și de alți patru orânduiți, care l-au silit a mărturisi, cu desăvârșire, câte au lucrat spre aducerea Turcilor în țară și tot planul ce a avut, precum și scrisorile sale (ce) se prinseseră de către serdarul Iordache. Și atunci, după examenul cercetătorilor, a poruncit principiul Ipsilante ca să-l omoare, chinuindu-l asupra uciderii ca să-și mărturisească averea" (Iorga - Dârzeanu) p. 85. — Raybaud scrie că nu s'au găsit decât patru taleri asupra lui Tudor.

[2] Aricescu II, p. 140—141; Fotino, p. 152.

De altfel, dacă Tudor ar fi scăpat de răsbunarea Eteriştilor ar fi avut soarta lui Bimbaşa Sava, care a jucat acelaşi joc ca Tudor şi a împins politica de colaborare cu Turcii până la urmărirea şi exterminarea Eteriştilor din ţară şi care, drept răsplată, a fost omorît în mod perfid la cartierul lui Chehaia-hei, împreună cu Delibaşa Mihali şi Aga Ghencea.

Soarta lui Tudor a fost pecetluită din clipa când a sacrificat cauza ţărănimii pentru a se învoi cu boerii şi a rupt cu Eteria pentru a se înţelege cu Turcii. Contemporanii au întrezărit clar acest lucru. „Văzându-se părăsit de ai săi, scrie Cioranu, Tudor a dat armele" lui Iordache[1]. La 18(30) Mai, deci cu trei zile înainte de arestarea lui Tudor, Udritzki raporta din Bucureşti că Tudor era părăsit de aproape toţi tovarăşii săi şi astfel serios ameninţat de Ipsilanti[2]. De altfel proslăvitorii lui Tudor nu l-au putut disculpa decât copleşind poporul care s'a încrezut în cuvintele lui şi l-a urmat[3].

Cu toată defecţiunea şefului ei, mişcarea lui Tudor Vladimirescu a lăsat urme adânci şi trainice în sufletul poporului. Mult timp după moartea lui, pandurii au refuzat să creadă că Tudor a fost ucis de Greci. Ei spuneau că a fost trimis în Rusia spre a se desvinovăţi înaintea ţarului[4] şi nu se îndoiau că odată se va întoarce, tare şi mare, pentru a înfăptui ceeace făgăduise:

Să gonească dintre noi
şi pe Turci şi pe ciocoi[5].

Fapt curios, autorul acestui zvon pare a fi fost Ipsilanti însuşi. Intr'un sac de scrisori care aparţinuse probabil lui Iordache şi care fusese găsit în Iulie 1821 de un soldat turc, s'au descoperit, între altele, două scrisori ale lui Ipsilanti către Iordache prin care primul asigură pe al doilea că Tudor Vladimirescu n'a fost executat prin el, ci trimis în Rusia. Scrisorile lui Ipsilanti confirmă astfel versiunea după care Iordache ar fi cerut şefului său suprema indulgenţă pentru căpetenia pandurilor.

[1] Iorga-Cioranu, p. 297.

[2] Hurmuzaki-Nistor, XX, p. 635.

[3] N. Iorga, *„Domnul Tudor"* p. 150—151. „E o veşnică pată pe oastea lui că nimeni nu se ridică spre împotrivire".

[4] Iorga-Popescu, p. 216.

[5] In textul lui Aricescu, în loc de Turci, e „Nemţi", ceeace n'are nici un sens.

Armata lui Tudor a pornit din Pitești spre Craiova sub comanda celor trei „gospodari", Hagi Prodan, Macedonski și Alexandru, cu trei tunuri mici. Materialul de război, adică trei tunuri mari, muniția, proviziile și celelalte efecte au rămas la Pitești, în grija căpitanului Iordache. Ajungând la Olt, comandanții oștirii auziră că la Drăgășani se află un corp de 3000 de Turci; ei se îndreptară într'acolo și astfel fură angajați în bătălia dela Drăgășani, unde corpul lui Oarcă avea să poarte, împreună cu mavroforii, tot greul luptei.

După dezastrul dela Drăgășani, Hagi Prodan rănit și Macedonski s'au tras la Tismana, iar pandurii s'au împrăștiat pe la casele lor, unde aveau să fie urmăriți și de autoritățile românești și de cele turcești pentru participare la rebeliune.

CAPITOLUL XIV.

INTRAREA TURCILOR ÎN ŢARĂ ŞI LICHIDAREA MIŞCĂRII ETERISTE

In urma discuţiilor cu Rusia, Turcii au făcut o chestie de prestigiu din ocuparea militară a Ţărilor Româneşti. Curăţind ţara de rebeli, ei au voit să-şi afirme autoritatea asupra Principatelor şi independenţa faţă de Rusia. Ocupaţia Principatelor a devenit astfel o problemă internaţională, care nu s'a rezolvit decât cu restabilirea domniilor pământene şi cu evacuarea trupelor turceşti.

I. — *INTRAREA TURCILOR ÎN ŢARĂ*

Turcii au intrat în ţară, la 1/13 Mai, prin trei părţi: primul corp, sub comanda paşei din Brăila, Iusuf Percofciali, din Brăila în Moldova; al doilea, corpul seraschierului Selim Mehemet dela Silistra, prin Giurgiu şi Călăraşi, în Muntenia; al treilea, dela Vidin, Ada-Kalé, Lom Palanca şi Rahova, prin Calafat şi Bechet, în Oltenia, sub comanda lui Derviş-Paşa din Vidin, la care s'a alăturat şi renumitul cârjaliu, Cara-Seiz, cu 1500 oameni [1].

Selim Mehemet orândui comandant suprem al oştirilor turceşti din Ţara Românească pe Cara-Ahmet Efendi, Chehaia-beiul său, şi-l trimise direct spre Bucureşti. In acelaşi timp porni, cu corpul fratelui său, Chehaia-beiul paşei dela Giurgiu, pentru a se uni cu corpul dela Silistra. Aceste două corpuri aveau 10.000 soldaţi de infanterie, cu artileria lor, şi 4.000 călăreţi. Derviş-Paşa dela Vidin trimise în Oltenia 6.000 de soldaţi, în afară de detaşamentul lui Cara-Seiz.

Iusuf-Paşa intră în Moldova cu un corp de 6.000 de oameni,

[1] Ilie Fotino, p. 126—140, 165.

călăreţi şi pedeştri. Trecând prin Galaţi, el nimici detaşamentul de soldaţi greci care se concetrase acolo şi care, sub comanda căpitanului Athanasie, s'a apărat cu vitejie, trecu prin sabie o parte din populaţie şi dădu foc oraşului de nu mai rămase decât localul vice-consulatului austriac. Dela Galaţi, armata turcească se împărţi în două coloane, dintre care una, sub Cioban-Oglu, se îndreptă spre Focşani, iar a doua, sub Iusuf-Paşa însuşi, spre Iaşi, prin Tecuci şi Bârlad.

Intr'un firman adresat caimacamului, Mitropolitului, episcopilor, egumenilor şi boerilor Ţării Româneşti, Poarta declară că a trimis oştile sale din Rumelia şi Anatolia, la cererea boerilor, ca să cureţe ţara de rebeli şi să restabilească „obştească linişte şi siguranţă". Firmanul adaugă că oştile otomane au poruncă să nu se amestece decât „în dărăpănarea şi prăpădirea insurgenţilor şi a reaşeza obştească linişte şi a despărţi pe cei asupriţi de asupritori" [1]. Autorităţile locale, în frunte cu caimacamul Negri, erau invitate a coopera cu autorităţile militare pentru atingerea acestui scop. Un firman identic a fost adresat ocârmuirii moldoveneşti [2].

Invocând cererea boerilor şi limitând misiunea armatei la restabilirea ordinei şi la pedepsirea vinovaţilor, Poarta ţinea seamă de reclamaţiile ambasadorului rus şi lua măsuri de precauţiuni pentru viitor. Dar justificarea cu cererea boerilor nu mai putea fi susţinută de vreme ce, încă, dela 10 Aprilie, boerii ocârmuitori din amândouă Principatele au cerut să nu se trimită trupe şi, pentru a evita această calamitate, au făcut apel la intervenţia Austriei şi Rusiei [3]. Dar Poarta făcuse o chestiune de prestigiu din urmărirea apostaţilor şi, pentru a răzbuna măcelul Turcilor dela Iaşi şi Galaţi, n'avea să ţină seamă de niciun sfat şi de niciun avertisment.

La 13/25 Mai, corpul principal de sub comanda lui Cara-Ahmed ajunse la Obileşti, jumătate distanţă între Călăraşi şi Bucureşti; a doua zi, corpul dela Giurgiu era la Copăceni, la o depărtare de patru ore de capitală. Când trupele turceşti au ajuns la Cătelu, la 16/28 Mai, spătarul Manu şi aga Nicolae Golescu, însoţiţi de reprezentanţii clerului şi ai breslelor, au ieşit întru întâmpinarea lui Chehaia-bei şi i-au închinat Bucureştii [4]. După

[1] Iorga-Dârzeanu, p. 287—288.
[2] C. Erbiceanu, *Mitropolia Moldovei*, p. 97—98.
[3] Hurmuzaki, X, p. 565—566.
[4] Hurmuzaki-Nistor, XX, p. 634.

ce a trecut cu escorta sa prin oraş, Hagi-Ahmet şi-a aşezat tabăra la Coientina, unde s'au dus consulul Prusiei şi agenţii consulari ai Austriei şi Rusiei să-l salute. Apoi a luat o serie de măsuri de ordine. Mitropolia şi mănăstirea Radu-Vodă au fost ocupate cu trupe turceşti. Populaţia a fost invitată să predea toate armele. Soldaţii turci care se dăduseră la jafuri au fost spânzuraţi sau traşi în ţepe [1].

Cara-Ahmed Efendi nu zăbovi decât zece zile la Bucureşti. La 25 Mai, el porni cu 5.000 de călăreţi şi 4.000 de pedeştri spre Târgovişte, ca să-l alunge pe Ipsilanti. Un detaşament grec, sub comanda lui Colocotroni şi Orfano, a căutat să-i taie drumul la Nucet, dar a fost bătut şi împrăştiat mai nainte ca Ipsilanti să-i fi putut veni în ajutor. Această înfrângere a determinat pe Ipsilanti să se retragă cu toată oastea sa dela Târgovişte la Râmnicul-Vâlcii, unde pretindea că se va putea apăra mai uşor şi de unde, în caz de înfrângere, va putea ajunge mai repede la graniţa Transilvaniei [2].

Armata grecească fu împărţită în două coloane : una, sub ordinele lui Duca, fu îndreptată prin Găeşti spre Piteşti ; a doua, sub comanda lui Alexandru Ipsilanti însuşi, o luă pe un drum de două sau de trei ori mai lung, „peste munţi şi prăpăstii", peste Câmpulung, unde se afla fratele său Nicolae, spre Piteşti [3]. In drum, căpeteniile primei coloane, Duca, Manu şi alţii, şi-au părăsit trupele şi au fugit în Transilvania, ceeace dovedeşte că adevărata intenţie a lui Ipsilanti, când a ordonat retragerea spre Râmnic, nu era de a căuta o mai bună poziţie de luptă, ci de a se apropia cât mai mult de graniţa Transilvaniei. Cei mai intimi colaboratori ai săi o ştiau sau o bănuiau şi i-au luat-o înainte. Ipsilanti lăsase la Târgovişte lucrările de apărare intacte, magaziile pline de provizii, un mare număr de vite mari şi mici, — toate pregătirile la care se lucrase două luni şi pentru executarea cărora populaţia judeţelor învecinate fusese copleşită de corvezi şi rechiziţii, de ce? Ca să mute teatrul de luptă într'o regiune, prin nimic mai avantajoasă, din punct de vedere strategic decât Târgovişteа, şi unde nimic nu era pregătit?

La 29 Mai, a doua zi după plecarea lui Ipsilanti, sosi la Târ-

[1] I. Nistor, *Tudor Vladimirescu şi Sfânta Alianţă*, p. 23.

[2] Ilie Fotino, p. 154—162; N. Iorga, *Izvoarele contemporane* (Relaţia lui Dârzeanu, pp. 94—97; a lui Cioranu, p. 306—310); G. G. Gervinus, *Op. cit.* I, pp. 202—206.

[3] Iorga-Dârzeanu, p. 301.

goviște Chehaia-bei și, pentru a feri populația de jafuri, își așează tabăra în afară de oraș. Aci i se înfățișară Bimbașa Sava, Delibașa Mihali și Buluc-bașa Ghencea, cu o mie de Arnăuți. Conform înțelegerii lui Sava cu Turcii, ei veniră să se închine și să se supună. Chehaia-bei îi primi cu bunăvoință, le orândui soldă și tainuri și-i încorporă în armata sa. Pentru a-și dovedi zelul, Sava porni cu Arnăuții săi și cu o ceată de Turci în urmărirea lui Ipsilanti, ajunse în județul Muscel o ceată de Greci care nu putuse trece Dâmbovița umflată de ploi, făcu vreo 20 de prizonieri, îi decapită și se întoarse cu capetele lor la Târgoviște.

Informat de către Sava de mișcarea trupelor lui Ipsilanti, Chehaia-bei porni în grabă spre Pitești. Dar la Găești îl ajunse curierul pașei din Silistra care-i ordona să treacă comanda lui Salif Efendi, silictarul (adjutantul) numitului pașă, și să se întoarcă la București.

Astfel Ipsilanti avu timp să se unească la Pitești cu Iordache Olimpiotul, cu Hagi Prodan, cu Macedonski și cu restul armatei lui Tudor Vladimirescu și să treacă Oltul cu toată armata sa.

II. — *LUPTA DELA DRĂGĂȘANI*

Cea mai mare parte a Olteniei fusese deja ocupată de Turcii dela Vidin. Dar cetele de Eteriști, sub comanda unor șefi energici, au opus o vie rezistență și n'au cedat decât pas cu pas terenul. Primele trupe turcești care debarcaseră la Cleanov au fost decimate și împrăștiate. Aceia care au scăpat cu fuga au fost prinși și dezarmați de Ioan Solomon la Ceret. Un prieten al lui Mihaloglu, Zotu, ținu piept, lângă Caracal, mai multe zile unui detașament turc. Apoi, pe punctul de a fi copleșit de numărul superior al inamicului, se retrase la Zevedeni, situat la Nord de Drăgășani, unde se uni cu Solomon și cu Mihaloglu, care de asemenea se retrăseseră spre Nord.

La Zevedeni, ei fură atacați de un corp de 3.000 de Turci și, după o frumoasă rezistență, fură învinși și împrăștiați. Solomon și Mihaloglu trecură la Sibiu, iar Turcii se instalară în mânăstirile care apără intrarea văii Oltului dinspre Sud, în Șerbănești, Strâjești, Stăncești și Mamul. Când sosi Alexandru Ipsilanti la Râmnicul Vâlcii, cu 4000 de pedestri și 2500 călăreți, Turcii erau instalați în poziții solide și ușor de apărat.

Pentru a nu da răgaz lui Chehaia-bei, care venea în urma lui, să se unească cu trupele lui Derviș-Pașa, care luaseră poziție lângă Drăgășani, Ipsilanti se hotărî să atace. El trimise înainte

pe Iordache Olimpiotul şi pe Vasile Caravia cu trupele lor „să izbească pe Turci la faţă"; alte trupe, dintre care una sub comanda lui Anastasie, fură aşezate în dreapta şi în stânga pe nişte înălţimi, ca să atace în flancuri. Batalionul sacru, format din vreo 300 studenţi neexperimentaţi, fu aşezat în centru. Ipsilanti, cu rezerva, „făcea pe generalismul sau fertmareşal, stând la o distanţă foarte mare de teatrul luptei, ca nu care cumva să-l ajungă vreo ghiulea sau vreun glonţ" [1].

Planul era ca, în zorii zilei, armata grecească să atace mănăstirea Şerbăneşti, unde o parte din Turci erau închişi, iar dandurii, ocolind poziţiile turceşti, să le taie drumul spre Craiova. Dar se vede că Turcii au prins de veste şi au atacat detaşamentul lui Anastasie. Fiind respinşi, au dat foc Drăgăşanilor. Caravia crezu că Turcii se retrag şi porni atacul, fără să mai ţină seamă de ordinea de bătaie stabilită. In fruntea batalionului sacru, el atacă mănăstirea Şerbăneşti. Dar Turcii îi împresoară şi „năvălind asupra lor cu toată îndrăzneala, au făcut mare prăpădenie, încât dintre mavrofori puţini au rămas". Trupele de rezervă, în loc să sară în ajutorul trupelor ce se aflau în pericol, o luară la fugă, târând cu ele şi pe Alexandru Ipsilanti până la Râmnic. Dacă Turcii nu i-au urmărit, meritul e al lui Iordache Olimpiotul care, cu Arnăuţii săi şi cu pandurii lui Ion Oarcă, a năvălit în foc şi a silit pe Turci să se întoarcă în mânăstiri.

Lupta dela Drăgăşani (7/19 Iunie 1821) [2] pecetlui cariera revoluţionară a lui Ipsilanti. Cuprins de groază şi de desnădejde, ameninţat nu numai de Turci, ci şi de propriii săi soldaţi care, bănuindu-i intenţia de a fugi, îi ţineau calea şi-i cereau solda, el s'a refugiat în mânăstirea Cozia, unde a stat trei zile „cu străji şi pază îndestulă", până i-a venit autorizaţia de a trece în Transilvania. In drum spre Turnu-Roşu, resturile armatei sale — 7.000 soldaţi, spune Chiriac Popescu care era printre ei — s'au ţinut de el, ameninţându-l cu moartea dacă nu le plăteşte leafa. Ca să scape de ei, a recurs la una din obişnuitele sale stratageme: a arătat o scrisoare plăsmuită, pe care pretindea că ar fi primit-o dela comandantul armatei austriace din Sibiu şi în care se spunea că Austria a declarat războiu Turciei şi a trimis lui Ipsilanti şase regimente de hrsari, cu tunuri şi muniţii din belşug. In timp ce se făcea slujbă de mulţumire lui Dumnezeu, Ipsilanti fu che-

[1] Iorga-Cioranu, p. 307.
[2] N. Iorga, *Izvoarele contemporane*, pp. 220—223.

mat prin stafetă de comandantul carantinei austriace şi trecu graniţa cu Lassanis şi cu cei doi fraţi ai săi.

Dar Ipsilanti nu s'a mulţumit să-şi părăsească, în chip laş şi trădător, armata; el a crezut că se poate spăla de infamia dezertării aruncând răspunderea insuccesului său asupra foştilor săi tovarăşi de luptă. De îndată ce s'a simţit în siguranţă pe pământul Austriei, el a lansat un ordin de zi, antedatat dela Râmnic, 8 Iunie, în care tratează pe membrii oştirii sale de „laşi, fricoşi, turme de norod" care i-ar fi răpit chiar şi gloria de a fi căzut în luptă. „Alergaţi la Turci, continua el, sărutaţi mâinile lor... Cumpăraţi robia cu vieaţa voastră, cu onoarea femeilor şi a copiilor voştri!" [1]

Dar blestemul acesta l-a ajuns întâiu pe el. Austriacii, în loc să-l trimită în Grecia, cum spera el, l-au închis în fortăreaţa dela Munkács. In 1823 a fost transferat, la cererea mamei sale, în închisoarea dela Theresienstadt, de unde n'a scăpat decât în 1827, la intervenţia ţarului Nicolae I. In anul următor, a murit la Viena, în vârstă de 36 ani.

Resturile oştirii lui s'au împrăştiat în toate părţile. Vreo opt sute au depus armele şi au intrat în carantina austriacă dela Turnu-Roşu. Hagi-Prodan şi Macedonski, pe care Austriacii au refuzat să-i primească, s'au tras spre Tismana. Farmache şi Iordache s'au închis la Curtea-de-Argeş.

Dintre pandurii făcuţi prizonieri în cetăţile din Oltenia şi în luptele din munţi, câteva sute au fost trimişi la Constantinopol. şi închişi în „Bagno". La cererea Domnului Ghica, ultimele două sute au fost eliberaţi la începutul anului 1823 şi predaţi capuchehaiei Domnului care i-a repatriat! Fratele lui Tudor Vladimirescu, Papa, şi Ghiţă Haiducul au fost şi ei trimişi la Constantinopol, unde li s'a pierdut urma. Alte patru căpetenii de panduri au fost decapitate la Vidin. Ceice s'au putut întoarce acasă au avut de suferit tot felul de persecuţii din partea autorităţilor locale. In Iulie 1826, „cinci dintre tâlharii apostaţi sunt trimişi la ocnă". „Ghiţă ce-i zic Cuţuiu, şi Ion, dela Broşteni, căpitan de panduri, din porunca gospod s'au spânzurat". Alţii, ca Dumitru Roşul dela Botoşeşti, jud. Mehedinţi „fiindcă au fost între apostaţi", după intrarea Turcilor, s'au făcut haiduci [2].

[1] Iorga-Dârzeanu, p. 97

[2] Hurmuzaki-Nistor, XX, p. 684—811; Em. Vîrtosu, *Actele dep. Criminelion din Bucureşti.* (*Arh. Olteniei*, Ian.—Februarie, 1931, pp. 84—88).

Cei mai mulţi dintre Eterişti au rătăcit prin păduri până ce foamea i-a scos în calea Turcilor şi i-a pierdut [1].

Mai mulţi Arnăuţi s'au strâns în jurul egumenului sârb Ivanciu şi s'au adăpostit într'o poziţie fortificată în Valea Muerii, lângă Rucăr, unde au ţinut mult timp piept Turcilor. După ce au isprăvit muniţiile, au trecut graniţa la Bran. Dar grănicerii austriaci l-au predat pe Ivanciu Turcilor, care l-au trimis la Constantinopol, unde a fost executat [2].

Ultimele cete de Greci din Muntenia au fost urmărite şi nimicite de Sava şi de Hassan-bei Siricoglu, adjutantul paşei din Silistra. Prizonierii erau legaţi şi trimişi lui Chehaia-bei la Bucureşti, care-i dădea pe mâna călăului sau îi expedia la Silistra, unde aveau aceeaşi soartă. Cel mai odios episod al acestei goane după foştii tovarăşi de luptă s'a petrecut la Cozia. Aflând că Ipsilanti s'a oprit în acea mânăstire mai multe zile, Sava s'a dus să vadă dacă n'au mai rămas Greci şi Arnăuţi acolo şi a găsit mânăstirea întărită de Serdarul Diamandi, care se închisese în ea cu 70 de Arnăuţi. Turcii şi Arnăuţii lui Sava o împresurară. Dar mânăstirea avea ziduri groase şi două tunuri lăsate de Ipsilanti. Asediul se arăta deci lung şi anevoios. Atunci Sava recurse la un vicleşug. El promise lui Diamandi că-i va respecta vieaţa şi familia, dacă va depune armele. Diamandi şi toată garnizoana s'au predat, dar au fost aruncaţi în lanţuri şi, cu tunurile şi cu steagurile lor, au fost duşi la Bucureşti şi de acolo la Constantinopol, unde au pierit cu toţii de ştreang şi de sabie.

III. — *OMORÎREA LUI SAVA*

Dintre toate căpeteniile Eteriei din Ţările româneşti n'a mai rămas în vieaţă decât Sava. Prin trădarea lui şi prin zelul cu care urmărise pe foştii săi camarazi de arme, el spera să obţină graţia şi favoarea lui Chehaia-bei. Dar Turcii n'au uitat trădarea lui şi nu i-au iertat-o [3].

După ce Sava şi Silictar-bei au curăţat toate judeţele Ţării Româneşti de Eterişti şi, conform dispoziţiilor lui Chehaia-bei, au orânduit în toate oraşele câte zece-cincisprezece Turci,

[1] Iorga-Chiriac Popescu, pag. 223—224.

[2] Iorga-Dârzeanu, p. 99.

[3] N. Iorga, *Izvoarele Contemporane* (Relaţiunea lui Dârzeanu, pp. 101—105; a lui Cioranu, p. 314—320; a lui Izvoranu, pag. 375—381). — Hurmuzaki, X, p. 124. — *Rapoarte consulare engleze*, III, p. 99.

N. Iorga, *Acte şi fragmente*, II, p. 738—740; Ilie Fotino, p. 184—186.

cu titlul de beşlii, pentru menţinerea ordinei, Sâmbătă, 6/18 August, s'au întors la Bucureşti. Ei au descălecat la Chehaia-bei care s'a mulţumit să le spună : „Bine-aţi venit !". Trupele au fost apoi împărţite pe la conacele lor. Bimbaşa Sava, Delibaşa Mihali şi Baş-bulucbaşa Ghencea au tras la casele lui Sava din mahalaua Tabaci, iar cei opt sute de Arnăuţi ai lor au fost încartiruiţi prin mahalalele Olteni şi Protopopul.

A doua zi dimineaţă, cei trei şefi de Arnăuţi au fost poftiţi la Chehaia-bei, „ca să le facă cunoscut fiecăruia mulţumirea Inaltei Porţi prin firmanurile ce i-au venit" [1].

Imbrăcaţi în hainele lor cele mai scumpe, „numai în firuri", excortaţi de 25 Arnăuţi dintre cei mai viteji, toţi călări, cele trei căpetenii de Arnăuţi se îndreptară spre casele logofătului Ştefan Belu din Podul Mogoşoaei. Chehaia-bei îşi alese reşedinţa tocmai în casele unde Sava, cu trei luni înainte, făcuse jurământ pentru Eterie şi înălţase steagul libertăţii Grecilor. Curtea era plină de Turci înarmaţi, aduşi ca pentru paradă. Sava, Mihali şi Ghencea descălecară şi urcară în sala de aşteptare, care era plină de orăşeni veniţi pentru treburi, dar şi de soldaţi turci. Ei se îndreptară spre uşa camerei în care se afla Chehaia-bei, dar în clipa aceea fură doboriţi fără de veste de focurile de revolver ale Turcilor. Capetele lor fură tăiate, iar corpurile lor aruncate pe geam în curte.

Turcii învinuiau pe Sava că i-a trădat şi mai ales că i-a înşelat. Anume, „uneori făţărindu-se cu credinţă şi cu supunere către Inalta Poartă, alteori unindu-se cu apostatul Ipsilanti şi arătându-se într'o glăsuire cu faptele aceluia, s'a meşteşugit mai în urmă şi prin făţărie şi s'a făcut că se întoarce iarăşi în slujba Inaltului Devlet : cu toate acestea, abia după trecere de o lună s'a înfăţişat către Chehaia noastră, Hagi-Gheghen-Aga". In afară de aceasta, din scrisorile lui către Ipsilanti şi către Diamandi, care au fost interceptate, s'a văzut că declaraţiile lui de supunere şi propunerile lui de colaborare cu Chehaia-bei „erau numai înşelăciune şi făţărie". In sfârşit, Turcii pretind că, în casa lui Sava s'au găsit ascunse trei tunuri şi semnul de apostasie al lui Diamandi [2]. Chehaia-bei a declarat lui Udritzki că uciderea lui Sava şi a celor doi tovarăşi ai săi s'a făcut în urma unui ordin autograf

[1] Iorga-Cioranu, p. 317.

[2] *Ordinul Paşei dela Silistra către Cheheia-bei prin care se justifică moartea lui Sava.* Aricescu, II, pp. 105—108.

al Sultanului şi că toate intervenţiile paşei din Silistra pentru a-i salva au fost zadarnice [1].

La pocnetul revolverelor, Tucii din curte s'au repezit asupra celor 25 de Arnăuţi şi i-au măcelărit pe toţi, afară de unul sau doi. Apoi a început în tot oraşul o goană nebună după Arnăuţi. Chehaia-bei făgăduise de fiecare cap de Arnăut o mahmudea de aur (25 lei de atunci).

Timp de trei zile, Bucureştenii asistară la cel mai hidos spectacol. Cu mânecile cămăşilor legate în spate, plini pe mâini şi pe haine de sânge omenesc, cu iataganul în gură şi cu câte cincişase capete ţinute de păr, Turcii se duceau la curtea lui Chehaia-bei ca să-şi ia răsplata făgăduită. Măcelul n'a încetat decât când s'a văzut că s'au adus mai multe capete decât numărul Arnăuţilor lui Sava. Mulţi creştini nevinovaţi au căzut atunci jertfă furiei şi lăcomiei turceşti.

Arnăuţii, deşi luaţi prin surprindere, şi-au vândut scump viaţa. Vreo cincizeci de Arnăuţi urmăriţi de Turci s'au refugiat în biserica Oltenilor. Alţii s'au închis în casa lui Filipescu-Buzatu din apropiere. Pentru a-i scoate, Turcii au dat foc casei; de aci, focul s'a întins la biserica Oltenilor şi la casa unde, înainte de răscoală, stătuse Udritzki şi unde se aflau lucruri de ale lui, de ale Sudiţilor austriaci şi de ale Mitropolitului Dionisie [2]. Chehaia-bei dădu ordin să se stingă focul şi veni personal la casa lui Udritzki să asiste la operaţiile de stingere. Totuşi au ars zece case.

Arnăuţii împresuraţi în biserica Oltenilor s'au apărat cu vitejie. Ei trăgeau în Turci, deşi bolta ardea de asupra capului lor. Turcii au trebuit s'aducă tunuri, să spargă o breşă şi să ia biserica cu asalt. Toţi Arnăuţii au fost măcelăriţi, dar şi Turcii au pierdut mulţi oameni. Peste opt sute de cadavre acopereau podurile, străzile şi pieţele oraşului. Multe case au fost jefuite. Multe biserici au fost sparte. Timp de trei zile cât a ţinut măcelul, Bucureştenii au trecut prin momente teribile. Dar ţara a fost curăţată pentru totdeauna de Arnăuţi.

IV. — *LICHIDAREA MIŞCĂRII ETERISTE DIN MOLDOVA*

Cetele Eteriştilor din Moldova au fost distruse la Sculeni. La apropierea Turcilor de Iaşi, Cantacuzino s'a retras la castelul dela Stânca al marelui vistier Iordache Rosetti Roznovanu, sub

[1] Hurmuzaki-Nistor, XX, pp. 677—678.
[2] Hurmuzaki-Nistor, XX, p. 678.

pretextul că aşteaptă acolo sosirea unor trupe de întărire dela Odessa. El pretindea că 3.000 de volintiri, cu 60 de tunuri şi mare cantitate de muniţii, au fost trimişi prin Ismail la Leova, unde aveau să treacă Prutul [1]. In realitate, el nu pândea decât momentul potrivit ca să fugă în Rusia, deşi, în jurul lui se strânseseră vreo 600 Eterişti, hotărîţi să lupte până la unul. In ziua în care Turcii intrau în Iaşi (14/26 Iunie), el trecu în adevăr Prutul. Tovarăşilor săi le spusese că se duce numai să-şi vadă, pentru ultima dată, mama şi se întoarce înapoi. Dar de îndată ce se văzu dincolo de Prut intră în carantină şi de acolo asistă la lupta foştilor săi camarazi de arme care, prin jertfa lor eroică, au salvat măcar onoarea Eteriei greceşti.

La 16/28 Iunie, Turcii atacă castelul dela Stânca şi, după o luptă înverşunată, silesc pe Greci să se retragă la Sculeni, unde fuseseră pregătite în grabă şanţuri şi metereze. Atacaţi de patru mii de Turci, „într'o tabie ticăloasă de pământ, cu singurul tunişor al Moldovei", ei susţinură o luptă disperată, dela 2 ceasuri din zi până la 4 ceasuri din seară, şi, „de n'ar fi adus Turcii două tunuri, putea să mai ţie bătălia". Meterezele fură doborîte, Grecii siliţi să iasă din tranşee şi „făcând Turcii iuruşi asupra Grecilor, i-au trecut pe toţi sub sabie, scăpând numai optsprezece Greci care au trecut Prutul în stânga [2]". Ceilalţi au fost măcelăriţi de Turci ori s'au înnecat în Prut. Niciunul nu s'a predat. Târgul Sculeni fusese, în cursul luptei, incendiat de Greci şi arse până la pământ.

La sfârşitul bătăliei, sosiră dinspre Roman, Vasile Tufecci-başa şi Sârbul Mladen Milanovich cu vreo 600 de Arnăuţi. Turcii i-au grămădit şi pe ei într'un cot al Prutului, înspre o pădure, unde puteau trage fără să atingă cu ghiulele teritoriul rusesc, şi pe cei mai mulţi i-au omorît. Aceia care au izbutit să scape, au refuzat bărcile de salvare pe care li le oferiseră Ruşii şi, în frunte cu Mladen, s'au retras în munţii Dornei unde aveau să întărească trupele lui Iordache Olimpiotul. „Guvernatorul Basarabiei care fusese martor al luptei a adus un omagiu strălucit vitejiei lor,

[1] *Denkschrift des Fürsten Georg Cantacuzeno*, pag. 176—191. Asupra luptei dela Stânca şi Sculeni, vezi relaţia marelui vistiernic Iordache Rosetti Roznovanu care, dela Sculenii Basarabiei, asistase la mistuirea în flăcări a acareturilor sale dela Stânca şi la sfârşitul mişcării eteriste, al cărei membru de samă a fost şi el. (C. Erbiceanu, *Mitropolia Moldovei*, pp. 135—140).

[2] M. Drăghici, *Istoria Moldovei*, II, p. 124.

spunând că, cu astfel de oameni, Ipsilanti ar fi trebuit să reziste unui duşman de patru ori mai numeros decât el'' [1].

După bătălia dela Drăgăşani, căpitanul Iordache se retrase la Curtea-de-Argeş, unde se uni cu prietenul său Farmache. Dar, aflând că Turcii şi Arnăuţii lui Sava vin să-i atace, o luară, cu vreo cinci sute de oameni, pe sub poalele munţilor spre Moldova, cu gândul de a trece în Basarabia. Presimţindu-şi sfârşitul, el îşi lăsă soţia şi copiii în grija lui Hagi-Enuş [2]. In munţii Vrancei, Iordache se îmbolnăvi atât de greu încât trebui să fie dus pe targă până în ţinutul Dornei, unde trupa ajunse la mijlocul lui Iulie şi zăbovi mai multă vreme din cauza bolii comandantului. Pentru a nu fi surprinşi de Turci şi, de sigur, pentru „a se aproviziona", ei trimeteau cete de recunoaştere în toate părţile. Astfel pârjoliră şi prădară Târgul-Neamţ şi Fălticenii. Paşa din Brăila trimise atunci pe Silictar-beiul său să cureţe Moldova de aceste cete de Eterişti. Silictar-bei concentră toate trupele turceşti din această regiune şi atacă la Fălticeni o ceată de Eterişti care se trăgea spre Dorna, cu o pradă bogată (vite, care cu mărfuri, butoaie de rachiu şi altele). Părăsind prada, voluntarii izbutiră să se refugieze în mănăstirea Slatina, unde veni şi ceata dela Dorna. Aci primiră propunerea episcopului dela Roman, Gherasim, şi a stareţului mănăstirii Secul, Venedict, care ofereau lui Iordache 15.000 piastri dacă va apăra mănăstirea de Turci. Episcopul Romanului şi mai mulţi boeri moldoveni, printre care Dracachi Rosetti şi Dimitrie Sturdza, încredinţaseră stareţului Venedict lucrurile lor cele mai de valoare, documentele, giuvaerurile, argintăria şi banii, „ca să le siguripească în tainiţile acelei mănăstiri" [3].

Iordache primi şi, cu vreo două sute de soldaţi, se închise între zidurile mănăstirii. Alţi două sute de soldaţi se aşezară în ordine de bătae, în valea de lângă mănăstire. Dar la cea dintâiu atingere cu Turcii, aceştia se împrăştiară şi, părăsindu-şi carele, caii şi bagajele, se refugiară pe teritoriul austriac.

Mănăstirea era înconjurată de ziduri puternice şi bine aprovizionată. Turcii o atacaseră cu trei, apoi, după sosirea ajutoarelor

[1] G. G. Gervinus, *Op. cit.*, I, p. 208.

[2] N. Iorga, *Iordache Olimpiotul, vânzătorul lui Tudor Vladimirescu*,

[3] T. Bălan, *Refugiaţii moldoveni în Bucovina*, p. 15; I. Nistor. *Călugăriţa Elisabeta Sturdza. Un episod din timpul Zaverei* (An. Acad. Rom. Mem. Secţ. ist. Seria III. Tom. XXIII, pp. 81—94. Bucureşti, 1940); Hurmuzaki-Nistor, XX, pp. 684—686.

trimise de paşa dela Iaşi, cu şase tunuri şi izbutiră să-i dea foc din patru părţi. Toate construcţiile de lemn şi toate furajele au ars încât jumătate din cai au murit de foame.

De teama focului, trupa a căutat refugiu în biserică şi în alte locuri mai adăpostite. Iordache s'a urcat cu zece oameni în turn, dar scările de lemn s'au aprins şi toţi au pierit în flăcări, în primele zile ale asediului. Versiunea, universal acceptată, că Iordache ar fi dat el foc butoaielor cu pulbere şi s'ar fi aruncat el însuşi în aer, după ce tovarăşii săi se predaseră Turcilor, e o legendă.

După moartea lui Iordache, Farmache a continuat lupta. Timp de treisprezece zile au bătut Turcii, zidurile mănăstirii fără niciun rezultat. Insfârşit ei izbutiră să spargă o breşă în poartă, şi Ienicerii au încercat s'o forţeze. Dar Eteriştii o întăriseră pe dinăuntru cu grinzi şi cu pietre, şi asaltul Turcilor a fost respins cu grele pierderi. Un asalt general în ziua a doua n'a fost mai norocos. Atât de numeroase erau cadavrele, încât nimeni nu se mai putea apropia de poartă.

Turcii au recurs atunci la bunele oficii ale starostelui agenţiei austriace din Bacău, Wolf, pentru a negocia cu Farmache. Cadavrele au fost ridicate şi Wolf s'a apropiat de poartă cu patru soldaţi îmbrăcaţi în uniformă austriacă. Farmache a cerut să fie lăsaţi liberi cu armele lor cu tot, promiţând că, după ce vor ajunge în siguranţă la graniţa Austriei, vor depune şi armele. Turcii nici n'au voit să audă de asemenea condiţii.

Intre timp sosi şi Salih-Paşa dela Iaşi, ceeace arată îndeajuns importanţa afacerii dela Secul. După ce verifică toate pregătirile de asalt, Salih-Paşa adresă voluntarilor un ultimat prin care-i soma să depună armele în două ceasuri, asigurându-i că vor fi trimişi cu vieaţă la Constantinopol, unde vor obţine iertarea Sultanului şi libertatea de a se întoarce în ţara lor. După ce Wolf a garantat că paşa îşi va respecta cuvântul, Farmache s'a prezentat cu doi adjutanţi în tabăra turcească pentru a stabili formele predării şi pentru a primi chiar din gura Paşei asigurările date de Wolf. Paşa le-a confirmat promisiunea sa şi, după ce i-a dezarmat, i-a pus sub pază într'un cort deosebit [1].

[1] Expunerea noastră se întemeiază pe relaţiunea starostelui Wolf din 27 Octomvrie 1821. (M Popescu, *Contribuţiuni documentare*, pag. 45—51) şi pe a Eteristului Hristu Anastasie, care a luptat la Secu şi a izbutit să fugă în Bucovina (T. Bălan, *Op. cit.*, pag. 71—73). Versiunea legendară în August Scriban, *Căpitanul Iordache la mănăstirea Secul. După un martor ocular.* (Arhiva,

Tovarăşii lui Farmache au fost măcelăriţi de Turci, afară de vreo treizeci care, neîncrezători în cuvântul Paşei, au fugit noaptea şi au trecut graniţa Bucovinei. Farmache însuşi, a fost dus la Constantinopol, unde a murit de sabia călăului. Aşa s'a sfârşit cu ultima ceată de Eterişti în Ţările româneşti [1].

Iaşi, III (1892) pag. 424—427). Egumenul Venedict, refugiat în Bucovina a fost urmărit de boerii care îi încredinţaseră averea şi la cercetare n'a putut da decât răspunsuri „cu îngăimeală". Cf. C. Erbiceanu, *Mitropolia Moldovei*, pp. 175—176, 178—179; T. Bălan, *Op. cit.*, p. 15.

[1] La 7 Noemvrie au fost aduşi la Constantinopol douăzeci de prizonieri, în frunte cu Farmache. A doua zi ei au fost decapitaţi la Fera. (*Rapoartele consulare engleze*, II, p. 103).

CAPITOLUL XV

OCUPAŢIA TURCEASCĂ

Turcii intraseră în ţară, în Mai 1821, cu scopul mărturisit de a o curăţi de rebeli. In Octomvrie, ultimele cete de Eterişti fuseseră distruse la mânăstirea Secul. Cu toate acestea, Turcii mai ţinură un an sub ocupaţie Ţările româneşti şi, în acest interval, desăvârşiră ruina începută de Eterişti.

I. — *REGIMUL OCUPAŢIEI ÎN ŢARA ROMÂNEASCĂ*

La intrarea lor în principate, efectivele armatei turceşti se ridicau la 17.000 soldaţi în Ţara-Românească şi la 19.000 pentru Moldova, dintre care 14.000 călăreţi, 5.000 infanterişti şi 10 tunuri de campanie. După împrăştierea rebelilor, trupele de ocupaţie au fost reduse la 9.000 pentru Ţara Românească şi la 11.500 pentru Moldova.

Prezenţa Turcilor a impus Ţărilor româneşti sarcini extraordinare sub formă de furnituri pentru întreţinerea trupei şi pentru hrana cailor, corvezi pentru transportul furajelor, proviziilor, lemnelor, corturilor şi bagajelor, şi impozite mari pentru plata soldei. Pentru 9.000 soldaţi turci, solda se ridica la 180.000 piaştri, iar furniturile la 210.000 piaştri pe lună [1].

Incă înainte de intrarea Turcilor, orice autoritate legală încetase de a mai exista în Principate. Domnul Moldovei, Mihai Suţu, părăsise ţara la 29 Martie, Divanul se descompletase prin

[1] Răspunsul lui Cook la chestionarul lui Strangford cu privire la efectivul, conduita, cheltuelile de întreţinere şi evacuarea trupelor ruseşti din Principate. *Rapoarte consulare engleze*, II, pag. 198—203. Asemenea chestionare au fost adresate prin ambasadorii lor dela Constantinopol consulilor prusian, austriac şi francez.

emigrarea boerilor, iar Ștefanache Vogoride deși numit de Sultan și de Scarlat Callimachi caimacam al Moldovei, la 21 Mai [1] nu sosi la Iași decât la 29 Iunie.

In Țara Românească, dubla autoritate exercitată de Tudor și de Ipsilanti agravă anarhia produsă pe urma emigrării boerilor și consulilor austriac și rus [2] și pe urma plecării caimacamilor la Rusciuc (16/28 Martie). Și Tudor și Ipsilanti își aveau ispravnicii, vătafii, zapciii lor, trupele și partizanii lor în Divan. Confuzia era la culme când au intrat Turcii.

Fiindcă „rebelii" se îndepărtaseră din București și din Iași la apropierea Turcilor, orașele au fost cruțate de ororile luării prin asalt. Prezența Turcilor la București n'a fost semnalată decât prin faptul că vreo cincisprezece persoane prinse cu armele în mână au fost spânzurate. In urma asigurărilor date de Chehaia-bei dragomanilor consulatelor austriac, rus și prusian, magazinele s'au deschis. „Dacă într'o parte sau alta, scrie Kreuchely, s'au săvârșit excese, ele au fost aspru pedepsite când autorii lor au putut fi descoperiți; în tot cazul, aceste excesele au fost mult mai puțin frecvente decât pe timpul răsculaților" [3].

Sub presiunea misiunilor străine la Constantinopol, Poarta repetă mereu comandanților ordinul „de a înfrâna purtarea nebunească și nesupusă a soldaților, de a restatornici prin prudență conform voinței noastre, ordinea și liniștea și de a încheiesui pe sărmanele raiale despre împilările armatei" [4].

Mulțumită vigilenței și energiei lui Chehaia-bei, aceste dispoziții au fost, în general, respectate în Muntenia. Pașa se plimba adesea deghizat prin oraș și excesele care se săvârșeau din când în când erau aspru pedepsite. Locuitorii Bucureștilor s'au bucurat, până la sfârșitul anului 1821, de o liniște pe care numai teama de un război ruso-turc o turbura [5]. Chiar și trupele din Anatolia, de care lumea se temea așa de mult, au fost ținute în frâu de șeful lor, Hagi-Suleiman Aga.

[1] Hurmuzaki-Nistor, XX, p. 658—659, dă decretele de numire în traducere germană.

[2] „Les autorités ont, pour ainsi dire, totalement cessé", scrie Kreuchely la 23 Martie. „La ville est déserte; tout ce qui peut fuire, a fui" (Hurmuzaki, X, p. 119).

[3] Hurmuzaki, X, p. 135.

[4] Hatișeriful Sultanului din 26 August (7 Septembrie) 1821 către Iusuf Pașa (T. Codrescu, *Uricariul*, VI, pp. 44—45). In nemțește, Hurmuzaki-Nistor, XX, p. 682.

[5] Kreuchely C. Miltitz, 4 Noemvrie 1821 (Hurmuzaki, X, p. 130).

II. — *REGIMUL OCUPAȚIEI ÎN MOLDOVA*

Moldova, dela început, a fost tratată cu cruzime. Turcii au considerat-o ca mai vinovată. Domnul și boerii cei mari au îmbrățișat cauza Eteriei și s'au făcut vinovați de „hainlâc". Caimacamul Vogoride o spune fără înconjur către Devlet-Efendi din Silistra : „Intocmai ca și Grecii, boerii cei mari ai Moldovei și ai Țării Românești necunoscând stăpânirea lor și cea peste măsură milă a Devletului de care n'au fost mulțumiți și au călcat pâinea, care au adus asupra lor mânia lui Dumnezeu și blăstămul Impăratului, mai ales urmările Moldovei căutându-le cineva cu deamănuntul din vechime se găsește mai mult plecată și cu părtinirea dușmanului decât stăpânului său, pentru care, cu bună dreptate s'au trimis Ieniceri aice" [1].

La 27 Aprilie s'a răspândit la Iași strigătul de groază : „Vin Turcii !" [2] La vestea aceasta, populația a început din nou să se împrăștie. Au fugit atunci nu numai boerii care mai rămăseseră, afară de câțiva de ultimul rang, ca Iancu Stavăr și Gheorghe Brăescu, care s'au pus la dispoziția Turcilor, ci și supușii străini. Mitropolitul Veniamin însuși, care era de drept șeful ocârmuirii după plecarea lui Mihai Suțu, „dă și el dosul urgiei și trece peste hotar într'o căruță proastă, îmbodolit peste obraz cu un brâu de lână și cu o manta nemțească îmbrăcat, și cu o pălărie pe cap... și își alege loc de tristă petrecere satul Colincăuți" [3], din ținutul Hotinului, care aparținea Mitropoliei din Iași.

Astfel, la intrarea lor, Turcii aveau să găsească Iașii fără ocârmuitori. Ștefanaki Vogoridi care, la 21 Mai, fusese numit caimacam al Moldovei, n'a sosit la Iași decât după intrarea Turcilor, la 29 Iunie. El a încercat să organizeze un guvern și să aleagă comisari (*mi'ermurizi*) care să se îngrijească de aprovizionarea și încartiruirea armatei turcești [4]. El a invitat pe boerii emigrați să se întoarcă în țară, asigurându-i din partea seraschierului,

[1] Ștefan Scarlat Dăscălescu subliniază și el tratamentul mai sever aplicat Moldovei : „Turcii au trimis la Moldova, ca mai culpabilă, Ienicerii, și relele ce au făcut sunt de notorietate publică, iar Muntenia au dat-o asupra lui Mehemet Ali, Pașa de Silistra, care în adevăr s'a purtat mai blând și țara n'a prea pătimit" (N. Iorga, *Un cugetător politic moldovean*, p. 26).

[2] Raportul lui Harte, vice-consulul Prusiei la Iași. Hurmuzaki, X, p. 129.

[3] C. Erbiceanu, *Mitropolia Moldovei*, p. LXX.

[4] *Ibidem*, p. 381—383.

„pe numele profetului și pe capul Sultanului", că nu li se va întâmpla nimic [1]. Boerii au dat un răspuns evasiv și au rămas pe loc.

Trupele regulate turcești au fost precedate de bande de voluntari care „au făcut pe aici totul înfricoșare, tăind Moldoveni curați, fără nicio pricină, luând și toate avuțiile lor; asemenea spărgând și altora casele, dughenele, luând toate cele bune ce găsea". Printre victime au fost și supuși austriaci [2].

Moldovenii sperau că trupele regulare, care au ajuns la Copou la 14/26 Iunie, aveau să fie mai disciplinate. Dar s'au înșelat. Mânăstirea Râșca a fost prădată de n'au mai rămas decât zidurile; călugării au fost bătuți, legați și jefuiți. Unde sunt găzduiți, ei cer să li se dea mâncare „ce nu este cu ce o cumpăra" [3]. La Iași, Turcii găsesc orașul fără ocârmuitori și, cum n'are cine să se îngrijească de aprovizionarea lor, ei se cred îndreptățiți la toate excesele. Ei sparg dughenele, mai ales băcăniile, și vând totul pe preț de nimic. Cele mai multe case boerești sunt prădate și devastate. Din unele case s'au făcut grajduri de cai [4].

Nici bisericile n'au fost cruțate. Biserica Bărboiu a fost stricată până în temelie. Din biserica Banul s'a făcut depozit de pulbere, alte biserici au fost transformate în grajduri. Pentru a pune la adăpost mănăstirile din Iași, autoritățile militare le-au sigilat. Așa au scăpat neprădate Golia, Trei Ierarhi, Sf. Sava, Sf. Nicolae și Sf. Spiridon [5].

Turcii au intrat în Iași la 16/28 Iunie, în număr de 7.000, între care 3.000 de pedeștri și 4.000 de călăreți, sub comanda lui Salih-Pașa. După ce au defilat pe străzile orașului care avea aerul deșert, și-au așezat tabăra la Copou. Până la mijlocul lui Iulie, ei au fost ocupați cu urmărirea Eteriștilor și, în această îndeletnicire a lor, ei se străduesc să facă „alegerea celor vinovați de cei nevinovați" [6], așa cum le recomandase firmanul Sultanului. Chehaia-bei face cunoscut Mitropolitului Veniamin și boerilor emigrați că „Măria Sa n'are nimic cu boerii și cu raiaua; ci au

[1] C. Erbiceanu, *Op. cit.*, p. 384—385.

[2] Starostele austriac Wolf către Pașa din Brăila, 18 Iunie 1821, în C. Erbiceanu, *Mitropolia Moldovei*, p. 124.

[3] Scrisoarea lui Isaia Gișă, vicarul Mitropoliei, din 6 Iulie 1821. *Ibidem*, p. 130—131.

[4] *Ibidem*, p. 138, 145.

[5] *Ibidem*, p. 135.

[6] Hurmuzaki, X, p. 129.

venit ca să izbăvească țara de desnădăjduiții Greci... și să o liniștească despre supărările ce au pătimit până acum" [1].

Rechizițiile indispensabile pentru întreținerea armatei aveau să se facă prin „înadins trimiși" dela centru, dar ispravnicii aveau să trimită și ei „oameni cu știință de carte, ca să ție izvoade de toate cele ce se vor lua și se vor aduna din ținut și să trimită aici dela cine s'au luat și câtă sumă, fiind cu siluire și împlinind poronca, ferindu-vă de cea mai mică asuprire sau interes, căci cine va cuteza a se abate într'acest fel de urmare se va pedepsi fără milostivire" [2]. Repetarea ordinelor atestă ineficacitatea lor [3].

La început, lucrurile au mers relativ bine. Lumea a primit cu atâta groază vestea intrării Turcilor, încât abaterile izolate dela disciplină n'au fost luate în seamă. „Toți despre acolo (din Moldova), scrie Eteristul Grigorie al Irinupolei, din Chișinău, către Mitropolitul Veniamin, la 1 Iulie 1821, vorovesc și vestesc că Turcii acum nu fac nimic și că-i pace și liniște, însă boerii se tem a merge ; și de acolo mulți caută prilej să fugă și nu pot scăpa" [4].

In adevăr, Românii care n'au fost amestecați în „zurbalâcul" Grecilor n'au fost supărați la început, afară de cazurile când au fost luați drept Eteriști sau denunțați ca atare. Mânăstirile și dughenele au fost sigilate pentru a fi ferite de prădăciuni, și populația a fost invitată să-și vadă liniștită de treburi. Dar Grecii au fost declarați în afară de lege și averile lor confiscate. Chehaia-bei a ordonat ca pe Greci „să-i prindă și să-i ducă la isprăvnicie, iar averile lor să le oprească". Atâta timp cât au fost Greci de prădat, ordinul a fost respectat. „La Botoșani, spune un martor ocular, lucrurile Grecilor se vând la cel mai jos preț" [4]. Pe urmă toți aceia care posedau ceva au fost tratați la fel cu Grecii. Caracteristică în această privință e pățania Arhimandritului

[1] C. Erbiceanu, *Mitropolia Moldovei*, p. 138. Cf. și ordinului Chehaia-bei către ispravnici. *Ibidem*, pp. 141—142.

[2] *Ibidem*, pp. 141.

[3] La 23 Februarie 1822, Poarta trimite un nou firman prin care se ordonă trupelor ca nu cumva să supere pe boeri, negustori și raia „că or da samă cu capetele". *Ibidem*, p. 209.

[4] C. Erbiceanu, *Mitropolia Moldovei*, pag. 135. Interesant e că această frază liniștitoare e urmată de vești care-i slăbesc considerabil valoarea. „Pe Pobrateanul" — adică pe starețul mânăstirii Pobrata — întorcându-se dela Cordon ca să-și mai ia din Mânăstire nescaiva lucruri ce avea îngropate, bani și argintării, în Mânăstirea lui apoi năpădindu-l Turcii, l-au muncit prin feluri de chinuri ca să le arate lor averile sale, și după ce le-au dat în sfârșit, de munci au murit. Se vorbește încă că Turcii până acum [1 Iulie 1821), ar fi trimis la Brăila cam la cinci mii de robi, femei, fete, și băeți de prin țară".

Isaia, lăsat de Mitropolitul Veniamin ca „vechil și epitrop al Mitropoliei".

La intrarea Turcilor, Isaia s'a dus cu un iconom la Copou, la via Mitropoliei. Acolo a găsit o ceată de vreo 44 Turci, care îndată i-au înconjurat și, zicând că sunt Greci, „unii ne judeca să ne taie, alții căutau frânghii să ne spânzure". Spre norocul bieților călugări, dinspre Cârlig au apărut niște Eteriști, și Turcii s'au luat după ei, lăsând pe prizonieri în paza câtorva soldați. Informat de cele întâmplate, pașa i-a pus în libertate și le-a dat și „teșcherea" de garanție pentru celelalte posesiuni ale Mitropoliei. Dar a doua zi, când s'au întors la vie, au găsit servitorii tăiați în bucătărie, „și tot stricat, și uși și geamuri și toate scaunele și canapelile toate în mijlocul caselor, așternutul, carăta, dărădaica, cai, hamuri, și tot luat. Pivnița spartă și vasele împușcate și vinul vărsat". Același spectacol la Sinești și la Cârlig: „au prădat casele, și-au făcut râs de femei și de fete și de băeți; asemenea și la Cârlig au făcut: au spart biserica, au tăiat icoanele"[1]

La 12 Iulie, tabăra dela Copou s'a coborît în oraș și soldații au fost încartiruiți în casele particulare. Majoritatea caselor boerești, părăsite de proprietari, au fost evacuate și transformate în grajduri. Un an mai târziu, la plecarea Ienicerilor, Iașii erau de nerecunoscut. Casele nu mai aveau nici porți, nici uși, nici ferestre, nici garduri. In timpul iernii, totul a fost prefăcut în combustibil, cu toată enormitatea furniturilor de lemne. Multe case boerești au fost incendiate, fiindcă proprietarii n'au vrut sau n'au putut vărsa ocupanților sumele de bani cerute. Astfel, splendidul palat al marelui logofăt Constantin Balș a fost mistuit de flacări. Castelul lui Constantin Ipsilanti dela Galata, la fel. Parcul minunat al lui Alecu Balș și clădirile din el, devastate; baia și conducta de apă, distruse. Ienicerii au încercat să dea foc și palatului Roznovanu, din fața Mitropoliei, dar focul, pornit dela bucătărie și dela grajduri, a putut fi stins înainte de a fi ajuns la palat.

Primejdia pândește de pretutindeni și în permanență încât oamenii nu mai sunt siguri că vor apuca ziua de mâine: „Și dacă ajungem seara, zicem: slavă ție Dumnezeule, că am trăit ziua de astăzi! Dacă ajungeam dimineața, iarăși mulțumeam lui Dumnezeu c'am văzut lumina soarelui răsărind"[2].

[1] C. Erbiceanu, *Mitropolia Moldovei*, p. 146.

[2] E. Virtosu, *Despre „Tragodia" vornicului Alecu Beldiman.* (*Arhiva Românească*, IV (1940), p. 150).

Nici personalul consular n'a fost cruțat. Consulul Rusiei din Iași, Andrei Pisani, se retrăsese în Basarabia, la 19 Martie; consulul Austriei, Ioseph von Raab, fusese rechemat, la 25 Aprilie, și se așezase la Cernăuți; numai pastorul Harte, vice-consulul Prusiei, mai rămăsese la Iași, după intrarea Turcilor. Harte era pastorul comunității evanghelice și nu primise decât cu greu, „dintr'o anume ambiție", postul de vice-consul. Dar dacă ambiția lui a fost satisfăcută prin însărcinarea de vice-consul, veniturile lui au rămas extrem de modeste, încât, pentru a-și procura resursele indispensabile, era nevoit să dea lecții în oraș. Aceasta îl obosea cu atât mai mult cu cât sănătatea lui era cam șubredă și casa lui situată „la capătul extrem al unei mahalale", ceeace îl obliga să străbată „lungimea unui drum groaznic" [1]. La intrarea Turcilor în Iași, Harte s'a dus întru întâmpinarea lui Chehaia-bei și a fost bine primit. Cu atât mai semnificativă e agresiunea comisă împotriva lui.

In noaptea de 14 spre 15 Noembrie st. n., vreo treizeci de Turci au atacat localul vice-consulatului și, după ce au dezarmat servitorii, au spart ușile și au pătruns în casă. Cu revolverul în piept, Harte și soția sa au trebuit să asiste la jefuirea casei lor nu numai de lucrurile ce le aparțineau, ci și de lucrurile lăsate în păstrare de supușii Prusiei și de mulți Moldoveni.

A doua zi, Harte s'a plâns lui Salih-Pașa de această violare a capitulațiilor și, în semn de protestare, a cerut să i se dea pasportul și o escortă până la Constantinopol. Salih-Pașa —„om cum se cade, cumpătat, afabil și în toate privințele demn de respect" —i-a răspuns: „Nici pasport, nici escortă. Ai fost tratat de noi cu respect, dar hoți sunt în toate armatele. Cazul va fi cercetat, vinovații pedepsiți, iar pentru daune se vor da despăgubiri". Pentru mai mare siguranță, s'a promis consulului o casă în oraș și, până avea să se găsească una potrivită, i s'au pus la dispoziție șase camere la Curtea domnească, unde locuia și Pașa. Dar când i s'a găsit casă, nici Pașa, nici Aga Ienicerilor n'au putut evacua soldații care erau instalați acolo, și Harte a trebuit să împartă casa cu ei.

A doua zi după săvârșirea spargerii, o parte din lucrurile furate au fost găsite și restituite victimei. Dar vinovații au rămas nepedepsiți. Vice-consulul a recunoscut pe unii, dar n'a îndrăznit

[1] Kreuchely către von Miltitz, 18 Ianuarie 1821. Hurmuzaki, X, pp. 96—97. „La maison située à la dernière extrémité d'un faubourg".

să-i denunțe, fiindcă, dacă vreunuia i s'ar fi tăiat capul, nici al lui n'ar mai fi fost în siguranță[1].

Dealtfel Turcii care comiteau nereguli sau crime erau aproape totdeauna acoperiți de camarazii lor. Un Turc din Anatolia venise să vândă în piață niște argint furat. Păgubașul îl descoperi și-l denunță colacului de Ieniceri, care-l arestă și-l deferi pașei. Anatolienii se revoltară, atacară pe Ieniceri și o încăerare sângeroasă se produse. Pașa și Aga Ienicerilor nu izbutiră să restabilească ordinea decât după ce vinovatul a fost pus în libertate [2].

III. — *SARCINILE OCUPAȚIEI*

Întreținerea armatei de ocupație cădea în sarcina Țărilor românești. Moldova și Muntenia plăteau, la început, câte 150.000, apoi, deși efectivul fusese redus la sfârșitul anului 1821, câte 180.000 piaștri lunar, afară de sumele pe care le primeau, personal, comandanții trupelor. Osman Pașa primea dela Vistierie 20.000 piaștri pe lună, iar Aga Hagaler și Baș-beșli-aga câte 10.000, în afară de articolele alimentare (unt, miere, cafea, etc.) pe care ispravnicul Curții le furniza pentru bucătăria lor [3].

La contribuțiile în bani s'adaugă furniturile în natură. In afară de solda lunară, țara trebuia să se îngrijească de hrana trupei și a cailor. In Decemvrie 1821, Turcii din Moldova au cerut să li se furnizeze 75.000 chile de porumb, 40.000 care de lemne, 40.000 care de fân, 45.000 oi, 7.500 vaci, „iar grâu, orz și ovăz cât se va afla până la un fir" [4]. Valoarea acestor furnituri se ridica la trei milioane lei, afară de 120.000 kile de grâu luate mai nainte (chila avea în Moldova o capacitate de circa 20 baniță, în Muntenia de 24 baniță). Pentru transportul acestor produse era nevoie de 150.000 de care.

Turcii au instituit două magazii în Moldova de Jos: una la Bârlad și alta la Fălciu. Județele Fălciu, Tutova, Covurlui și Tecuci trebuiau să verse la aceste magazii 2.500.000 ocale de făină de grâu, 500 merțe de grâu, 18.000 merțe de orz și ovăz; 11.000 oi, 12.500 care de lemne. Ținutul Putnei a fost însărcinat cu aprovizionarea garnizoanei din Brăila. Județele din Țara de

[1] Hurmuzaki, X, p. 131—132.
[2] *Ibidem*, p. 147.
[3] Pentru Muntenia, raportul lui Kreuchely, Hurmuzaki, X, p. 143 Pentru Moldova, raportul lui Raimondi, Hurmuzaki, X, p. 148—149.
[4] C. Erbiceanu, *Mitropolia Moldavei*, pag. 185—186.

Sus trebuiau să aprovizioneze magazia din Iași [1]. Numai la Botoșani s'au cerut, pentru Iași, 8.000 care de fân și dela Herța 4.000, „lăsând în tânguire pe săraci" [2].

Dar Poarta nu s'a mulțumit să impună Țărilor românești sarcina trupelor care le ocupau efectiv; ea le-a pretins să întrețină și garnizoanele din cetățile depe Dunăre. La cererea pașei din Silistra, care era comandantul suprem al trupelor din Turcia europeană, Moldova a trimis în șase rânduri câte 100.000 piaștri, și în Aprilie 1822 a primit o cerere nouă de 120.000 piaștri, care s'a acoperit dintr'un impozit excepțional, repartizat asupra tuturor locuitorilor, după o cotă variind între 12 și 50 piaștri de familie. Abia a fost vărsată suma și, în Iunie, sosi un bumbașir dela Silistra cu o nouă cerere de 800.000 piaștri care trebuiau plătiți în 45 de zile. Boerii întruniți în Divan au hotărît să roage pe boerii refugiați în Bucovina și Basarabia să contribue și ei cu ceva la această sarcină. La refuzul acestora, s'a pus o contribuție de nouă piaștri de cap de bou [3].

După socoteala dragomanului vice-consulatului prusian din Iași, Moldova a plătit, până la plecarea Ienicerilor, în Iulie 1822, cinci milioane de piaștri în numerar. Aproape totalitatea acestor bani au fost scoși de pe spinarea sătenilor [4].

Abuzul și risipa care se făceau cu furniturile rezultă limpede din următoarea întâmplare. In Aprilie 1822, Turcii cer guvernului Țării Românești o mie cinci sute chile de porumb și o mie care de fân. După lungi discuții, Turcii se mulțumesc cu cinci sute chile de porumb și trei sute care de fân. La 14 Mai, Turcii cer 10.000 care de fân pentru ca la urmă să reducă cifra la un sfert [5].

Nevoia de a plăti dăjdiile, contribuțiile excepționale, taxele ispravnicilor și prelevările de tot felul, silesc pe țărani să-și vândă vitele pe nimic. Toți aceia care speculează și au ceva bani cumpără vite. In Mai 1822, o vacă se vinde cu 15—20 piaștri, o vacă cu viței cu 30—35 piaștri; cea mai frumoasă bivoliță costă 50 piaștri. Turcii profită pentru a trece peste Dunăre un mare număr de vite. La fel s'au petrecut lucrurile cu caii: cea mai mare parte a cailor ce posedau clasele de mijloc și de jos, chiar și clasa superioară, au trecut în mâinile stăpânilor momentului, Eteriștii

[1] T. Bălan, *Refugiații moldoveni în Bucovina*, pp. 69—70.
[2] C. Erbiceanu, *Op. cit.*, p. 181.
[3] Hurmuzaki, X, p. 166.
[4] *Ibidem*, X, p. 169.
[5] Hurmuzaki, XVI, p. 1039.

să-i denunțe, fiindcă, dacă vreunuia i s'ar fi tăiat capul, nici al lui n'ar mai fi fost în siguranță[1].

Dealtfel Turcii care comiteau nereguli sau crime erau aproape totdeauna acoperiți de camarazii lor. Un Turc din Anatolia venise să vândă în piață niște argint furat. Păgubașul îl descoperi și-l denunță colacului de Ieniceri, care-l arestă și-l deferi pașei. Anatolienii se revoltară, atacară pe Ieniceri și o încăerare sângeroasă se produse. Pașa și Aga Ienicerilor nu izbutiră să restabilească ordinea decât după ce vinovatul a fost pus în libertate [2].

III. — *SARCINILE OCUPAȚIEI*

Întreținerea armatei de ocupație cădea în sarcina Țărilor românești. Moldova și Muntenia plăteau, la început, câte 150.000, apoi, deși efectivul fusese redus la sfârșitul anului 1821, câte 180.000 piaștri lunar, afară de sumele pe care le primeau, personal, comandanții trupelor. Osman Pașa primea dela Vistierie 20.000 piaștri pe lună, iar Aga Hagaler și Baș-beșli-aga câte 10.000, în afară de articolele alimentare (unt, miere, cafea, etc.) pe care ispravnicul Curții le furniza pentru bucătăria lor [3].

La contribuțiile în bani s'adaugă furniturile în natură. In afară de solda lunară, țara trebuia să se îngrijească de hrana trupei și a cailor. In Decemvrie 1821, Turcii din Moldova au cerut să li se furnizeze 75.000 chile de porumb, 40.000 care de lemne, 40.000 care de fân, 45.000 oi, 7.500 vaci, „iar grâu, orz și ovăz cât se va afla până la un fir" [4]. Valoarea acestor furnituri se ridica la trei milioane lei, afară de 120.000 kile de grâu luate mai nainte (chila avea în Moldova o capacitate de circa 20 baniță, în Muntenia de 24 baniță). Pentru transportul acestor produse era nevoie de 150.000 de care.

Turcii au instituit două magazii în Moldova de Jos: una la Bârlad și alta la Fălciu. Județele Fălciu, Tutova, Covurlui și Tecuci trebuiau să verse la aceste magazii 2.500.000 ocale de făină de grâu, 500 merțe de grâu, 18.000 merțe de orz și ovăz; 11.000 oi, 12.500 care de lemne. Ținutul Putnei a fost însărcinat cu aprovizionarea garnizoanei din Brăila. Județele din Țara de

[1] Hurmuzaki, X, p. 131—132.
[2] *Ibidem*, p. 147.
[3] Pentru Muntenia, raportul lui Kreuchely, Hurmuzaki, X, p. 143 Pentru Moldova, raportul lui Raimondi, Hurmuzaki, X, p. 148—149.
[4] C. Erbiceanu, *Mitropolia Moldavei*, pag. 185—186.

Sus trebuiau să aprovizioneze magazia din Iași [1]. Numai la Botoșani s'au cerut, pentru Iași, 8.000 care de fân și dela Herța 4.000, „lăsând în tânguire pe săraci" [2].

Dar Poarta nu s'a mulțumit să impună Țărilor românești sarcina trupelor care le ocupau efectiv; ea le-a pretins să întrețină și garnizoanele din cetățile depe Dunăre. La cererea pașei din Silistra, care era comandantul suprem al trupelor din Turcia europeană, Moldova a trimis în șase rânduri câte 100.000 piaștri, și în Aprilie 1822 a primit o cerere nouă de 120.000 piaștri, care s'a acoperit dintr'un impozit excepțional, repartizat asupra tuturor locuitorilor, după o cotă variind între 12 și 50 piaștri de familie. Abia a fost vărsată suma și, în Iunie, sosi un bumbașir dela Silistra cu o nouă cerere de 800.000 piaștri care trebuiau plătiți în 45 de zile. Boerii întruniți în Divan au hotărît să roage pe boerii refugiați în Bucovina și Basarabia să contribue și ei cu ceva la această sarcină. La refuzul acestora, s'a pus o contribuție de nouă piaștri de cap de bou [3].

După socoteala dragomanului vice-consulatului prusian din Iași, Moldova a plătit, până la plecarea Ienicerilor, în Iulie 1822, cinci milioane de piaștri în numerar. Aproape totalitatea acestor bani au fost scoși de pe spinarea sătenilor [4].

Abuzul și risipa care se făceau cu furniturile rezultă limpede din următoarea întâmplare. In Aprilie 1822, Turcii cer guvernului Țării Românești o mie cinci sute chile de porumb și o mie care de fân. După lungi discuții, Turcii se mulțumesc cu cinci sute chile de porumb și trei sute care de fân. La 14 Mai, Turcii cer 10.000 care de fân pentru ca la urmă să reducă cifra la un sfert [5].

Nevoia de a plăti dăjdiile, contribuțiile excepționale, taxele ispravnicilor și prelevările de tot felul, silesc pe țărani să-și vândă vitele pe nimic. Toți aceia care speculează și au ceva bani cumpără vite. In Mai 1822, o vacă se vinde cu 15—20 piaștri, o vacă cu viței cu 30—35 piaștri; cea mai frumoasă bivoliță costă 50 piaștri. Turcii profită pentru a trece peste Dunăre un mare număr de vite. La fel s'au petrecut lucrurile cu caii: cea mai mare parte a cailor ce posedau clasele de mijloc și de jos, chiar și clasa superioară, au trecut în mâinile stăpânilor momentului, Eteriștii

[1] T. Bălan, *Refugiații moldoveni în Bucovina*, pp. 69—70.
[2] C. Erbiceanu, *Op. cit.*, p. 181.
[3] Hurmuzaki, X, p. 166.
[4] *Ibidem*, X, p. 169.
[5] Hurmuzaki, XVI, p. 1039.

mai întâiu, Turcii mai apoi. Reducerea stocului de vite a avut ca urmare reducerea suprafețelor însămânțate și mizeria eșalonată pe mai mulți ani.

Turcii nu lasă nici o formă de activitate publică în care să nu se amestece și din care să nu tragă folos. Deși ei n'au venit decât ca forță armată, deși vechile instituții administrative și judecătorești s'au păstrat, deși comandanții trebuiau să se subordoneze autorităților civile, ei comandă în toate. In Muntenia, caimacamul și Divanul rămân în funcțiune, dar nimic nu se face fără ordinul pașei, încât țara e pusă efectiv sub regimul militar turc, cel mai arbitrar și mai tiranic dintre toate. Turcii numesc ispravnici, zapcii, sameși, vătafi, și intervin în toate afacerile civile. Divanul decide în sensul ordinelor date de pașă și, prin urmare, acela care dă mai mulți bani, acela câștigă dreptate [1]. „Cavașii, știindu-se susținuți de superiorii lor, împing insolența până acolo încât amenință pe judecători cu pumnalul sau cu pistolul, pe care le poartă totdeauna la brâu, dacă nu dau hotărîri conforme cu interesele clienților lor, care devin astfel ale lor" [2].

Boerii rămași în țară au căutat să tragă maximum de folos din amestecul Turcilor în administrația țării și să obțină cu bani adjudecarea tuturor funcțiilor, demnităților și lucrărilor. „Un simplu ispravnic care mai nainte câștiga între 4.000 și 5.000 de piaștri pe an, câștigă acum 60.000 sau 80.000, împărțind cu oamenii pașei care, în schimb, îi lasă să facă ce vrea" [3]. In felul acesta „se storc aprovizionări de tot felul și se apasă din ce în ce mai mult locuitorii dela țară ; multe sate au rămas pustii, fiindcă locuitorii au fugit în munți" [4].

IV. — *RUINA ȘI ANARHIA*

Sarcinile copleșitoare, rechizițiile, corvezile, nedreptățile, abuzurile de putere, desperarea și mizeria alungă în codri tot felul de oameni. Granița dinspre Transilvania e plină de haiduci cu care beșliii se luptă în zadar, fiindcă poporul e de partea haiducilor împotriva apărătorilor ordinei.

Cele două Principate, mai ales Țara Românească, sunt bântuite de cete de tâlhari. „Țăranii români, cărora nu le-a mai

[1] Hurmuzaki, XVI, p. 1039.
[2] *Ibidem*, p. 1049.
[3] Hurmuzaki, XVI, p. 1052.
[4] *Ibidem*, p. 1057.

rămas decât desnădejdea, fug în codri şi, grupaţi în cete de câte douăzeci sau treizeci, înarmaţi numai cu ciomege, atacă indistinct toţi locuitorii. Aproape nu trece zi fără să se aducă în capitală nenorociţi de aceştia care, la un simplu ordin al paşei, sunt spânzuraţi sau decapitaţi. Cadavrele sau capetele lor rămân expuse trei zile, şi e greu să ieşi fără să întâlneşti acest hidos spectacol" [1].

In Mai 1822, apare, în împrejurimile Focşanilor, o ceată de 150 tâlhari. Un detaşament de Turci, după o vie ciocnire, izbuteşte să facă câţiva prizonieri şi să trimită patru sau cinci capete la Bucureşti. Comandantul turc din Râmnicu-Sărat, care primise ordin de evacuare, a cerut, în urma acestor evenimente, suspendarea ordinului de plecare.

Imprejurimile Câmpulungului de asemenea sunt bântuite de tâlhari, români şi ţigani. La 2 Iunie, Turcii au adus la Bucureşti 24 de tâlhari şi i-au depus în închisorile oraşului [2].

In regiunea Câmpinei domneşte un şef de bandă, cu numele Dimo (?), care percepe o contribuţie foarte modestă dela săteni şi dela călătorii străini, dar e fără milă faţă de boeri şi de Turci. Cunoscând perfect locul şi fiind tăinuit de săteni, el sfidează nepedepsit pe Turci [3].

O bandă de tâlhari, sub conducerea unui anume Constantin Arnăutul, a comis mai multe jafuri şi omoruri. Urmărită de Turci, a fugit în Transilvania. La cererea lui Udritzky, membrii ei au fost extradaţi lui Silictar Paşa din Silistra, trimişi la Bucureşti şi spânzuraţi [4].

La 4 Iunie 1822, mai mulţi Cazaci zaporojeni din garnizoana Bucureşti au asasinat, nu departe de oraş, pe sameşul unui judeţ vecin şi i-au luat toţi banii, pe care el însuşi îi aducea la vistierie [5].

Arnăuţi refugiaţi în Transilvania fac mereu incursiuni pe teritoriul Ţării Româneşti, pradă pe călători, şi se întorc cu prada în Transilvania [6].

Beşliii trimişi la ţară ca să pună capăt tâlhăriilor, fac mai mult rău decât tâlharii înşişi. Ei despoaie pe ţărani cu rechizi-

[1] Hurmuzaki, p. 1047—48.
[2] *Ibidem*, XVI, p. 1045.
[3] *Ibidem*, p. 1055.
[4] Hurmuzaki, X, p. 170.
[5] Hurmuzaki, XVI, 1045.
[6] *Ibidem*, XVI, p. 1054.

ţiile şi, dacă se întâmplă să aresteze vreun tâlhar, calitatea de Musulman e totdeauna un titlu de impunitate. „Numai Românii şi Ţiganii sunt spânzuraţi" [1].

Astfel ţăranul e ruinat şi de spoliatorii şi de apărătorii lui. Excesivă în ea însăşi, mizeria dela ţară devine şi mai mare prin dezordinile pe care le provoacă. Tancoigne, însărcinat cu girarea consulatului francez din Bucureşti, soseşte în ţară la sfârşitul lui Mai 1822. In drum, dela graniţă până la Bucureşti, nu vede peste tot decât „mizerie şi jale". Satele pustii, casele şi conacele arse sau părăsite, şi, în multe locuri, pădurile bântuite de tâlhari, turci, cazaci-zaporojeni, români sau ţigani. Pentru a scăpa de intolerabila lor mizerie, vreo trei sau patru mii de ţărani au trecut la religia mahometană, iar alţii trec graniţa Transilvaniei şi se înrolează în armata austriacă [2].

V. — *FLAGELUL INCENDIILOR*

Altă calamitate a ocupaţiei turceşti a fost freqvenţa incendiilor. La orice nemulţumire sau contrarietate, Turcii răspundeau cu incendii. Pentru a împiedica un proces care lua o întorsătură defavorabilă, pentru a se răzbuna de un denunţ sau de o plângere, pentru a putea mai uşor prăda, ei dădeau foc unei case sau unui cartier întreg. Fiecare chiriaş din oraş trebuia să le plătească lunar între 1 şi 3 piaştri. Chiar şi sudiţii străini. Dacă agentul consular se plânge la paşă, unul dintre sudiţi se trezeşte noaptea următoare că-i arde casa în cap. Boerii, fie prezenţi, fie emigraţi, trebue să le plătească, la cerere, sume variind între 500 şi 4.000 piaştri. Altfel se pomenesc că le ia casa foc [3].

Incendiile mărunte, cadavrele spânzurate şi capetele înfipte în ţepe sunt spectacole atât de obişnuite încât, când nu se produc, vice-consulul dela Iaşi menţionează faptul ca ceva excepţional. „Incendiile nu mai sunt atât de dese, totuşi se produc mereu"... [4].

Numeroase şi la Bucureşti, ele au fost deosebit de frecvente la Iaşi. Două, mai ales, au luat proporţii catastrofale. La 9 Iunie (st. n.) 1822, pe un vânt puternic, s'a aprins o casă pe malul Bahluiului. Focul a cuprins biserica şi hanul Vanghele şi s'a întins până la Podul-Roşu : mai mult de o sută de case au fost prefăcute în scrum şi cenuşă. In timp ce lumea se străduia să stingă focul,

[1] Hurmuzaki, XVI, p. 1042.
[2] *Ibidem*, p. 1043.
[3] Hurmuzaki, X, pp. 140, 147, 163—4.
[4] *Ibidem*, p. 167.

un alt incendiu a izbucnit în Târgul-de-Sus, dar aci n'au ars decât câteva case. Pentru Harte, nu încape îndoială că focul a fost pus şi că intenţia incendiatorilor era să prefacă tot oraşul în cenuşă. Atunci a ars şi mănăstirea Cetăţuia, şi la Galata n'a rămas decât casa Germanului Duelner, păzită de o gardă turcească foarte bine plătită. „Ne culcăm tremurând şi ne sculăm la fel. Dacă mai merge aşa, nu se va mai cunoaşte nici locul unde a fost Iaşii" [1].

Două luni mai târziu, temerea lui Harte fu aproape integral realizată. In ziua de 9 August, un incendiu izbucni la Hanul Armenesc. Apa lipsind din cauza secetei îndelungate, focul se întinde cu atâta repeziciune încât în câteva ceasuri cuprinde Târgul-de-Sus [2], Târgul Cucului, Târgul-de-Jos, Podul-Vechiu, strada Evreilor şi Beilicul, mare parte din Târgul Sării ; trei sferturi din oraş, 500 de case, după Harte, 4.000 după Raimondi (care numără toate maghernițele) şi 4.500 după relaţia unui corespondent al agenţiei austriace din Bucovina au fost mistuite de flăcări. Au ars 11 biserici, biserica armenească, sinagoga cea mare şi cinci sinagoge mici. Mănăstirea Golia cu magaziile de cereale şi conducta de apă ; Sf. Nicolae, Sf. Vineri, Vovidenie, Sf. Pantelimon, Sf. Ştefan şi 36 case boereşti au căzut pradă focului. Casa Daniel a suferit o pagubă de 40.000 ducaţi. Mulţi copii, femei, bătrâni şi bolnavi au pierit în flacări. Cei rămaşi în vieaţă rătăcesc încoace şi încolo fără căpătâiu şi întind mâinile a desnădejde. Mulţi se gândesc să părăsească Iaşii pentru totdeauna. Şi unii ar fi făcut-o în adevăr, dacă caimacamul Teodor Balş nu le-ar fi pus la dispoziţie toate casele şi acareturile boerilor emigraţi [3].

Focul se poate să fi izbucnit din întâmplare, cum crede Harte. Dragomanul său, Raimondi, afirmă că focul a izbucnit abia trei ore după ce boerii s'au plâns la paşa că o ceată de Ieniceri, care fuseseră evacuaţi, s'au desprins de orta lor şi s'au întors la Iaşi. Vornicul Andronache Donici a declarat lui Raimondi că a văzut din casa lui cum Turcii au pus foc din trei părţi [4]. Chiar dacă nu e adevărată, versiunea e caracteristică pentru starea de spirit creată de Turci.

Incercările de a provoca incendii se reînnoiesc, şi la Bu-

[1] Hurmuzaki, X, pp. 165—166.

[2] Târgul de Sus corespunde străzii Brătianu de azi, Târgul de Jos străzii Rosetti ; Podul Vechiu străzii Costache Negri ; Beilicul e strada Ghica-Vodă, Târgul Sării e Sărăria, strada Evreilor n'am putut-o identifica.

[3] Hurmuzaki, X, p. 174.

[4] Hurmuzaki-Nistor, XX, p. 742. — X, p. 175—176.

cureşti, aproape în fiecare noapte, în August 1822. Incendiatorii aleg de preferinţă casele Europenilor, mai ales ale Germanilor, care oferă tâlhăriei lor o pradă mai bogată. Negustorii au hotărît să stea de pază cu schimbul pentru a-şi apăra proprietăţile [1].

In noaptea de 20 spre 21 Septemvrie, imediat după plecarea Zaporojenilor, focul s'a aprins sau a fost pus la două case din Târgul-de-Afară, dar nu s'a întins mai departe [2].

Dar incendiile nu erau numai acte de protestare şi de răzbunare, ci şi prilejuri de jaf, şi incendiatorii nu erau totdeauna Turci. Poliţia din Iaşi a prins doi, care au făcut mărturisiri şi au denunţat alţi patru care izbutiseră să fugă. Unul era servitor la Rosetti Roznovanu, altul la Costache Ciuntu-Balş [3].

Incendiile continuă, de altfel, şi după plecarea Turcilor. In noaptea de 14 la 15 Noemvrie arde o casă la Podul-de-Pământ, în ziua de 15 alte două case. La 24 Noemvrie, Kreuchely anunţă că au ars atenanţele casei postelnicului Filip Lenş (Linchoult) din Podul Mogoşoaiei [4].

VI. — *EVACUAREA PRINCIPATELOR*

Poarta a făcut cunoscut misiunilor străine dela Constantinopol că ziua de 23 Aprilie (5 Mai) 1822 a fost fixată pentru evacuarea Principatelor [5]. La Iaşi, ordinul de evacuare a fost cunoscut la 30 Aprilie [6]. In Ţara Românească, evacuarea n'a început efectiv decât la 8 Mai, când au plecat din Bucureşti 3.000 de Anatolieni. Tot atâţia aveau să plece şi din Moldova. Ordinul de evacuare a fost dus de Hagi-Emin-Aga, Divan-Efendi al seraschierului din Silistra şi supraintendent al furniturilor din Muntenia. Inainte de sosirea lui, la simplul zvon al ordinului de evacuare, 400 de Anatolieni s'au răspândit la ţară şi s'au dedat la obişnuitele lor jafuri şi silnicii. Dar ordinea a fost restabilită şi măsurile de evacuare au fost duse la îndeplinire. Din 8.000 soldaţi ai armatei de ocupaţie au plecat 3.000 [7]. Iluzia unei evacuări totale şi imediate s'a spulberat în vânt.

Alte decepţii aveau să urmeze. Tătarii care fuseseră eva-

[1] Hurmuzaki, XVI, p. 1066.
[2] Hurmuzaki, X, p. 178.
[3] *Idem*, X, p. 173.
[4] *Idem*, X, p. 191.
[5] *Idem*, X, p. 149—150.
[6] *Ibidem*, p. 149.
[7] *Idem*, XVI, p. 1041.

cuaţi odată cu Anatolienii au fost înlocuiţi cu alţii, încât Divanul n'a fost uşurat decât cu 5.000 de piaştri pe lună (din 150.000) şi cu proviziile pe care trebuia să le furnizeze trupelor, peste solda lor ordinară. In afară de aceasta, Turcii care rămâneau, convinşi că zilele şederii lor în Principate erau numărate, se foloseau de toate mijloacele pentru a stoarce cât mai mulţi bani. Dar abia se vărsa suma cerută şi Turcii veneau cu noui cereri [1]. Hassan-bei care, din 2.000 soldaţi, nu mai rămăsese decât cu 600, a declarat Divanului că nu pleacă până nu i se dau 200.000 piaştri. In August, paşa a cerut Divanului 400.000 piaştri, pentru a satisface cererile căpeteniilor a căror plecare se anunţase de atâtea ori [2]. Prin astfel de mijloace şi prin rechiziţiile operate pentru aprovizionarea armatei, supraintendentul Hagi-Emin-Aga ar fi câştigat o mie de pungi (500.000 piaştri), iar sub-comisarii lui din Bucureşti câte 300.000 piaştri.

Firmanul cuprinzând ordinul de evacuare a Ienicerilor din Moldova a fost citit la Osman-Paşa, în ziua de 7 Iulie. „Ziua aceasta, scrie Harte, a fost una din cele mai fericite pe care eu şi locuitorii Iaşilor le-am trăit de şasesprezece luni" [3]. Ienicerii au părăsit Iaşii la 13 Iulie, la data şi în ordinea fixată de firman.

Dar dela mijlocul lui Iulie şi până la mijlocul lui Septemvrie, cu toate promisiunile autorităţilor turceşti, n'au mai plecat alte trupe, nici din Muntenia, nici din Moldova. Comandantul militar al Iaşilor, Osman-Paşa, n'a părăsit Moldova cu trupele de sub comanda lui decât la 9 Septemvrie. In cea mai perfectă ordine, el s'a îndreptat peste Bârlad şi Galaţi spre Silistra. La Iaşi n'a mai rămas în urma lui decât Cuciuc-Mehemet cu un detaşament de vreo 3.000 de oameni, care avea misiunea să păstreze ordinea până la sosirea noului Domn. In adevăr, el a plecat la 9 Octomvrie, când şi-a făcut intrarea în Iaşi, Ioniţă Sandu Sturdza. Acesta a venit însoţit de un corp de 1.000 de Turci, în frunte cu Başbeşli Egup-Aga, care avea să înlocuiască vechea gardă de Arnăuţi a Domnilor [4].

Cazacii zaporojeni, în număr de o mie sau o mie două sute, au părăsit Bucureştii la 21 Septemvrie. Ei au săvârşit multe furturi, silnicii şi crime. Dar au fost totuşi mai puţin brutali decât

[1] *Ibidem*, p. 1042.

[2] Hurmuzaki, X, p. 1066.

[3] *Ibidem*, p. 167.

[4] Hurmuzaki, X, pag. 176, 179; N. Iorga, *Acte şi fragmente*, II, p. 657 şi 661.

Tătarii. Ei erau hoți mai destoinici și mai subtili. „Omorurile pe care le-au săvârșit, le-au săvârșit aproape totdeauna în umbră, în timpul nopții și în cartierele cele mai îndepărtate ale orașului sau pe drumurile mari" [1]. Cei mai mulți au venit lipsiți de tot, unii pe jos, alții călări; toți s'au întors călări pe cai buni sau cu căruțe pline cu lucruri de valoare. Unii au luat cu ei femei care și-au lăsat bărbații pentru a-i urma [2].

După ce au plecat și ultimii Cazaci și Tătari, n'au mai rămas la București decât Turci, în număr de trei sau patru mii. Ei aveau să plece la 27 Septemvrie, împreună cu Pașa Hagi-Ahmet, afară de forțele de poliție ale beșliilor, după soirea noului Domn al Țării Românești.

Grigore Ghica-Vodă a intrat în București la 13/25 Septemvrie. Și el a venit însoțit de un corp de două mii de Turci, dintre care șapte sute erau pentru Craiova. Acest corp, sub comanda lui Capigi-başa Cavanos-Oglu, avea să formeze, ca și în Moldova, garda domnească [3]. Cavanos-Oglu a curățat țara de ultimele resturi ale trupelor de ocupație. Un ordin al lui, din 27 Septemvrie, pedeapsea cu moartea orice soldat din unitățile evacuate care ar fi fost prins, după această dată, în București sau împrejurimi [4]. Intr'o scrisoare adresată lordului Strangford, ambasadorului Angliei la Constantinopol, Mihai Filipescu confirmă faptul că „la 15/27 Septemvrie, a avut loc evacuarea completă a Țării Românești. La 14/26 a intrat în acest oraș (în București) Hassan-bei (Cavanos-Oglu) cu o mână de soldați care au să constitue garda Domnului, și au să fie sub ordinile imediate ale Alteței Sale" [5].

Unii Turci s'au lăsat greu, când a fost vorba să evacueze Principatele, fiindcă aici, ca trupe de ocupație, puteau să calce prescripțiile Coranului și să se plece înclinărilor lor spre beție și desfrâu. In București, „prostituția e la culme", scrie consulul francez Tancoigne. „Nici o clasă n'a fost scutită, și nu e rar să vezi mame de familie părăsindu-și bărbatul și copiii pentru a se da Turcilor. Unele au îmbrățișat chiar religia mahometană și au împins până acolo delirul sau spiritul de răzbunare împotriva familiei lor încât și-au asasinat bărbații sau frații prin pro-

[1] Hurmuzaki, XVI, p. 1072.
[2] *Ibidem*, p. 1072.
[3] *Ibidem*, p. 1073.
[4] Hurmuzaki, XVI, p. 1074.
[5] *Rapoarte consulare engleze*, II, p. 173.

tectorii lor. Casele boerilor emigraţi au fost transformate în case publice de desfrâu, în care Turcii trăesc cu aceste nenorocite. Autoritatea închide ochii asupra acestor nereguli monstruoase şi, dacă uneori pedepseşte un scandal prea public, o face totdeauna în persoana prostituatei şi niciodată în aceea a protectorului ei"[1]. Cele mai multe dintre aceste nenorocite au avut un sfârşit tragic.

La Iaşi, cadavrele a peste o sută cincizeci de femei, dintre acelea care trăiseră cu Turcii, au fost găsite la cantine sau aruncate în puţuri. Cele mai multe au fost luate cu sila dela locuitori, mizeria altora a fost cumpărată cu bani [2].

In grajdurile palatului domnesc din Bucureşti, evacuat de Turci, s'au găsit cadavrele a şaptesprezece femei asasinate. Un boer întors dela Braşov a descoperit în puţul casei sale trei sau patru cadavre de femei. Un alt boer, în casa căruia sute de Turci, îşi stabiliseră cartierul, a declarat de asemenea că puţul lui era infectat de cadavre. Multe cadavre au fost scoase din Dâmboviţa. Aceste asasinate s'au înmulţit la plecarea Turcilor. „O prevedere sălbatică împinge pe Turci la asemenea crime de teamă ca copiii lor, lăsaţi în voia mamelor, să nu fie crescuţi în religia creştină" [3].

Ocupaţia turcească lasă Ţării Româneşti o datorie de cinci milioane de lei. In această cifră nu sunt cuprinse furniturile şi corvezile. In total, ocupaţia a costat cincisprezece milioane de piaştri, cifră enormă pentru resursele ţării. Pentru a plăti datoriile cele mai urgente, guvernul a pus un bir excepţional de 2.500.000 care cu greu s'a putut acoperi din cauza mizeriei generale [4].

Moldova, deşi mai mică şi mai săracă, a cheltuit de asemenea, până la plecarea Ienicerilor, în Iulie 1822, cinci milioane de piaştri. In afară de aceasta, Iaşii a fost în mare parte distrus prin marele incendiu din 9 August 1822. Nici Bucureştii nu stau mult mai bine. In Iunie 1822, oraşul are aspectul unei cetăţi luate cu asalt. „Cele mai multe case sunt fără uşi, fără ferestre, la discreţia primului venit care ar dori să se aşeze în ele. Mai multe car-

[1] Hurmuzaki, XVI, p. 1054.
[2] *Idem*, X, pp. 168—9.
[3] *Idem*, XVI, p. 1068.
[4] Hurmuzaki, XVI, p. 1080.

țiere sunt pustii și jumătate din populație, încă tot împrăștiată la Sibiu și la Brașov, nu îndrăznește să se întoarcă acasă" [1].

Vor trebui ani de muncă liniștită pentru a repara urmările ocupației turcești, și țara nu va avea decât foarte puțini, înainte ca o altă ocupație, cea rusească din 1828—1834, să se abată asupra ei.

[1] *Hurmuzaki, XVI*, p. 1045.

CAPITOLUL XVI

RESTABILIREA DOMNIILOR PĂMÂNTENE

Restabilirea domniilor pământene a fost, în general, înfăţişată ca o pedeapsă aplicată de Poartă Fanarioţilor pentru participarea lor la revoluţia din 1821[1]. Insuşi firmanul de numire a primilor Domni nu e decât un rechizitor împotriva Fanarioţilor, „din mijlocul cărora au pornit ramificaţiile şi căpeteniile revoluţiei şi care, după ce au comis nenumărate fărădelegi, şi-au arătat necredinţa fugind în ţări străine". In schimb, despre boerii ţării se spune că nu s'au îndepărtat dela datoria de supunere şi de credinţă şi, prin venirea lor la Constantinopol, au dat o nouă dovadă de nevinovăţie. De aceea, Sultanul a hotărît să revină la obiceiul din vechime şi să aleagă Domni din mijlocul boerilor pământeni[2].

Explicaţia aceasta e o simplă ficţiune diplomatică. Inlocuirea Domnilor fanarioţi prin Domni pământeni a fost incontestabil o consecinţă a revoluţiei din 1821, în sensul că împrejurările create de această mişcare au făcut-o posibilă. Dar această soluţie nu era nici unica, nici cea mai agreată de Poartă. Intrarea lui Alexandru Ipsilante în Moldova, defecţiunea lui Mihai Suţu şi complicitatea aproape tuturor familiilor fanariote în mişcarea eteristă, dovediră Turcilor că nu se mai pot bizui

[1] Documentele pe care se întemeiază expunerea negocierilor diplomatice din acest capitol se află în A. Prokesch-Osten, *Geschichte des Abfalls der Griechen* etc., vol. III. — *Rapoartele consulare engleze*, vol. II. — N. Iorga, *Acte şi fragmente*, II. — Metternich, *Mémoires, documents et écrits divers*. vol. III. Paris, 1881. Hurmuzaki--Nestor, vol. XX.

Lucrări: B. Lungu, *Les grandes Puissances et les Principautés roumaines de 1821 à 1826*. Paris, 1935. — Ed. Driault — M. Lhéritier, *Histoire diplomatique de la Grèce depuis 1821 jusqu'à nos jours*. vol. I. Paris, 1925. — G. Weill, *L'éveil des nationalités et le mouvement libéral* (1815—1848). Paris, 1930. — A. Stern, *Geschichte Europas von 1815 bis 1850*. Berlin, 1913. Vol. II.

[2] Hurmuzaki-Nistor, XX, pp. 736 — 737

pe credința Fanarioților, din mijlocul cărora se alegeau dragomanii Porții și Domnii Țărilor românești. Marele dragoman Iancu Callimachi a fost ucis în exilul său dela Cesareea. Fratele său Scarlat, numit Domn al Țării Românești, a fost exilat la Boli, în Asia Mică, unde a murit în împrejurări suspecte. Constantin Morusi și alți fruntași greci au fost executați la Constantinopol și cadavrele lor au fost expuse trei zile insultelor plebei. Fratele și cumnatul lui Mihai Suțu ar fi avut aceeași soartă, dacă n'ar fi izbutit să fugă la Odessa pe un vas rusesc. Dar această explozie de ură împotriva Grecilor fanarioți n'a avut ca urmare restabilirea automată a domniilor pământene, „după vechiul obiceiu" al țării, cum spune firmanul.

Poarta își dădea foarte bine seama de primejdiile unei schimbări de sistem în administrația Țărilor românești. Ea se temea ca domniile pământene să nu favorizeze mișcarea de independență și să nu ofere Rusiei noi pretexte de intervenție în afacerile interne ale Turciei. Aversiunea Porții pentru această soluție era atât de evidentă, încât a redeșteptat intrigile fanariote pentru domnie. Aristarchi, Arghiropol și Nicolae Șuțu au putut, la un moment dat, să se creadă aproape de treptele scaunului domnesc. Și iluzia lor nu trebue să surprindă, dacă ne gândim că, la 10 Iulie 1822, când Grigore Ghica și Ioan Sandu Sturdza erau deja desemnați de Divan și n'așteptau decât confirmarea Sultanului pentru ca numirea lor să devină publică, lord S. rangford, ambasadorul Angliei la Constantinopol, care condusese toate negocierile cu Poarta și era inițiat în toate secretele politicii otomane, nu socotea exclus ca tot Fanarioți să fi fost numiți Domni [1].

Soluția care ar fi convenit mai mult Turcilor era transformarea Principatelor în pașalâcuri, dar ei își dădeau seama că lucrul acesta era cu neputință din cauza opoziției Rusiei. Și atunci au căutat să câștige timp, guvernând Principatele mai întâiu prin *muhafizi* (comisari militari), apoi prin caimacami.

Pentru ca Poarta să consimtă la restabilirea domniilor pământene, a fost nevoie să fie supusă, mai bine de un an, unei duble presiuni, din partea Puterilor europene și din partea poporului român, și să i se arate că refuzul ei ar determina marile Puteri să facă cauză comună cu Rusia și ar expune-o la riscurile unui războiu, în cele mai neprielnice condiții pentru Imperiul

[1] *Rapoarte consulare engleze*, II. p. 157.

otoman. Astfel chestiunea Principatelor române a format principalul obiect al negocierilor diplomatice care au avut loc în 1821 şi 1822, la Constantinopol, Viena şi Verona.

I. — *NEGOCIERILE DELA CONSTANTINOPOL*

Plecarea lui Strogonof (10 August 1821) şi ruperea relaţiilor diplomatice între Rusia şi Turcia au deschis o criză pe care împăratul Austriei o considera ca „cea mai gravă din câte au ameninţat vreodată societatea" [1].

Problema care se punea era de a împiedeca Rusia să profite de turburările din Imperiul otoman pentru a ocupa Principatele şi, ameninţând existenţa Turciei, să creeze noi complicaţii europene. Pentru aceasta era nevoie să se pună capăt neînţelegerilor dintre Rusia şi Turcia. Cancelarul Metternich s'a făcut exponentul acestei politici şi a susţinut-o împotriva propriilor săi agenţi şi a opiniei publice europene care erau ostili Turcilor, nu din părtinire pentru Rusia, ci din simpatie pentru cauza emancipării Grecilor. Metternich a găsit un sprijin puternic în cabinetul dela Londra care a făcut cauză comună cu Austria de îndată ce Rusia şi-a manifestat, prin nota circulară din 4 Iulie 1821, intenţia de a desmembra Imperiul otoman. Austria şi Anglia s'au pus de acord să înlăture toate cauzele care ar fi putut justifica intervenţia militară a Rusiei.

Guvernul rus încercase să exploateze emoţia pe care atrocităţile comise de Turci împot iva clerului şi poporului grec o produsese în ţările creştine pentru a smulge aliaţilor săi învoirea de a ocupa Principatele. Prin serviciile pe care, susţinând politica de intervenţie a Austriei în Italia, ea le adusese la congresul dela Laybach, Rusia se credea îndreptăţită la compensaţii în Orient. Dar, ca şi în 1854, Austria avea s'o uimească prin ingratitudinea ei. „Invocând interesul Europei şi al Imperiului otoman", Metternich a pus totul în mişcare pentru a evita războiul şi a izbutit să organizeze în faţa Rusiei un front comun al tuturor Puterilor europene. Sforţările lui au fost ajutate de disentimentul care exista, cu privire la politica orientală, între ţar şi unii membri ai cabinetului său. Alexandru I se simţea mult mai legat de politica Sfintei Alianţe decât de ambiţiile balcanice ale predecesorilor săi. Dar el nu putea dezavua public conduita

[1] Frokesch-Osten, III. p. 156.

lui Strogonof care procedase după instrucţiile guvernului său. Acest dezacord a silit pe ţar să se angajeze într'o politică personală şi să treacă Austriei şi Angliei conducerea negocierilor cu Turcii. Metternich a ştiut să exploateze această situaţie şi, cu ajutorul Angliei, a izbutit să smulgă Turciei concesiile indispensabile pentru a lua Rusiei orice pretext de războiu [1].

Metternich şi-a început campania diplomatică pentru menţinerea păcii, reducând exigenţele Rusiei din note dela 6(18) Iulie 1821 la patru puncte. El a pus astfel discuţia pe o bază precis delimitată, care a fost acceptată şi de Rusia. Cele patru puncte erau următoarele :

1. Evacuarea Principatelor şi reorganizarea lor în conformitate cu spiritul tratatelor, numirea noilor Domni şi restabilirea unei administraţii reparatoare ;

2. Reclădirea bisericilor creştine distruse de populaţia musulmană ;

3. Ocrotirea religiei creştine ca şi în trecut şi garanţii pentru viitor ;

4. Discriminare între vinovaţi şi nevinovaţi [2].

La conferinţele pe care le-au avut cu reprezentanţii Porţii, la 25 Iulie, 25 August şi 3 Septembrie 1821, ambasadorii Austriei şi Angliei au insistat în modul cel mai energic ca Poarta să primească aceste puncte.

Poarta condiţionă acceptarea sa de extrădare transfugilor (în frunte cu Mihai Suţu, „trădătorul blestemat în vecii vecilor") şi de pedepsirea rebelilor din Principate. Ea repetă în deosebi declaraţia făcută reprezentanţilor Rusiei, că prin suplicierea Patriarhului n'a voit să aducă „nicio atingere cultului şi religiei creştine" [3].

Cu toată intransigenţa ei pe chestiunea transfugilor, Poarta a putut fi înduplecată să facă primele concesii. La 15 August 1821, ea a adresat tuturor guvernatorilor civili şi militari un firman care echivala cu un adevărat act de amnistie. [4] Acest act, contrar tuturor principiilor religioase, legii musulmane şi obiceiurilor ţării, era fără precedent în istoria Imperiului otoman. El silea Imperiul otoman „să gratifice pe Greci cu noi privilegii, fiindcă s'au răsculat şi să răstoarne vechile temelii ale organizării

[1] Prokesch-Osten, vol. I. op. 85.
[2] *Ibidem*, p. 88.
[3] *Ibidem*. III, pp. 134—137.
[4] *Ibidem*, III, p. 137.

sale sociale. "[1] Decretul de amnistie satisfăcea una din condiţiile esenţiale cuprinse în nota ambasadorului rus dela 6(18) Iulie şi permitea Austriei şi Angliei să atace celelalte diferende care separau Rusia şi Turcia, în primul rând chestiunea extrădării transfugilor şi a evacuării Principatelor.

Internunţiul insistă ca Poarta să renunţe la dreptul, pe care şi Metternich îl declară „consfinţit prin tratate", de a cere extrădarea transfugilor, pentru a nu da apărării sale caracterul unui război religios şi a nu provoca reacţiuni ostile în toate ţările creştine. In cele din urmă, el izbuteşte a convinge Poarta să nu facă din această chestiune o condiţie *sine qua non* a reluării negocierilor cu Rusia.

Rămânea problema evacuării Principatelor şi numirea unor noi Domni. Unul din motivele prin care Divanul justifica amânarea restabilirii vechilor stări de lucruri în Principate era lipsa totală de persoane care să merite încrederea Porţii şi care, totdeodată, să fie demne şi capabile să ocupe scaunul domnesc.

> „Dintre toţi Grecii din Fanar, care-şi împărţeau dragomanatele şi Principatele, nu e unul care să nu fi fost amestecat în comploturi sedităioase... Neputând încredinţa administraţia acestor provincii unor paşale, Poarta n'ar fi contrară ideei s'o lase în seama unui Domn pe care l-ar alege printre boerii respectivi ai celor două Principate, şi această soluţie ar fi mult mai potrivită decât administraţia unui individ cu totul străin de ţara pe care e chemat s'o cârmuiască şi unde, de cele mai multe ori, pare a nu cunoaşte alt scop decât acela de a stoarce şi de a se îmbogăţi"[1].

La conferenţa dela 3 Septembrie, Reis-Efendi declara ambasadorului englez că ar evacua Principatele dacă Anglia şi Austria ar garanta că Rusia nu se va folosi de prilej ca să ocupe Principatele. Strangford răspunde că prezenţa sau absenţa trupelor otomane nu poate nici împiedeca nici încuraja Rusia să ocupe Principatele. Dar prezenţa lor, constituind o infracţie la tratate, ar putea justifica intervenţia militară a Rusiei[2].

Strangford avu impresia că cererea de garanţie era un simplu expedient menit să asigure Porţii o retragere onorabilă. Veştile care veneau din Principate cu privire la moralul trupelor otomane întăreau această impresie. Trupele originare din

[1] Prokesch-Osten, III, pp. 418.

[2] Raportul contelui Lützow către Metternich, din 18 August 1821. Prokesch-Osten, III p. 140.

Peninsula Balcanică, mai ales, dar și cele din Anatolia, se plângeau că sunt reținute departe de casă peste termenul de șease luni pentru care au fost recrutate și că nu li se plătește regulat nici solda. Mulți soldați dezertează, iar alții se dedau la jaf pentru a fi trimiși acasă [1]. Dar nădejdile întemeiate pe această impresie s'au dovedit înșelătoare. Poarta a înlocuit trupele nesigure și chestiunea a rămas în picioare.

Incercarea Internunțiului de a ajunge la o clarificare printr'un examen general al situației cu miniștrii Porții n'a fost mai norocoasă decât intervenția lui Strangford. In urma instrucțiilor lui Metternich dela 14 Octombrie, Internunțiul s'a prezentat la Poartă și a examinat atât cererile Rusiei cât și modul de a le satisface. Rusia se plânge că Turcia nu-și manifestă intenția de a restabili bisericile distruse de populația musulmană; Austria propune Porții să înceapă cu aceasta pentru a-și dovedi bunele intenții. Rusia acuză Poartă că n'a condamnat atacurile comise împotriva religiei ortodoxe, cum o obligau tratatele din 1774, 1792 și 1812. Austria sfătuește Poarta să răspundă că nu ea a călcat tratatele, ci Grecii, și să dea garanții pentru viitor. Rusia pretinde că firmanele care ordonau comandanților trupelor de ocupație să facă deosebire între vinovați și nevinovați au rămas „cuvinte neconfirmate de fapte". Austria recomandă Turciei să înfrâneze mai bine excesele trupelor sale. Rusia protestează că nota Porții nu cuprinde nicio asigurare cu privire la dreptul său de a participa la pacificarea Principatelor și se plânge că evacuarea e condiționată de o măsură inacceptabilă pentru Rusia (extrădarea fugitivilor). Știind că Poarta e dispusă să renunțe la această condiție, Austria îndeamnă guvernul otoman să nu mai pomenească de extrădare și să declare false consecințele trase din tăcerea lui. In sfârșit, Rusia declară că nu va relua relațiile diplomatice cu Turcia până când aceasta nu va recunoaște tratatele pe care se întemeiază relațiile ruso-turcești. Austria insistă ca Poarta să restabilească *statu quo ante* pe care Rusia avea dreptul să-l ceară [2].

Toate mijloacele de persuasiune încercate de Austria și de Anglia rămânând zadarnice, guvernele celor două țări s'au hotărît să avizeze la alte mijloace de acțiune. In Octombrie 1821, regele Angliei s'a dus, însoțit de Castlereagh, să viziteze Hanovra. Metternich s'a folist de ocazie să-i vadă și să discute cu ei

[1] Prokesch-Osten, III, p. 116.

[2] *Ibidem*, pp. 210—218.

situaţia politică. La conferenţa dela 29 Octombrie, ei s'au înţeles să-şi unească sforţările pentru a menţine integritatea Imperiului otoman şi, în consecinţă, pentru a evita războiul între Rusia şi Turcia. Ei au hotărît să comunice ambasadorilor lor dela St. Petersburg că Austria şi Anglia vor pune în cumpănă toată influenţa lor pentru a determina Poarta să recunoască cererile drepte ale Rusiei, dar că, în caz de război, Rusia nu poate conta pe sprijinul lor [1].

Intrevederea dela Hanovra a stârnit cea mai vie îngrijorare la St. Petersburg. Ţarul se temea ca Austria şi Anglia să nu încheie o alianţă împotriva Rusiei, de aceea s'a grăbit să ia unele măsuri menite să producă o destindere. Mihai Suţu a fost invitat să părăsească teritoriul Rusiei, iar ceilalţi transfugi au fost îndepărtaţi dela graniţa Moldovei. Ambasadorul Angliei la Viena, Gordon, anunţă pe Strangford că Mihai Suţu a sosit în Austria şi-l previne că Metternich se pregăteşte să exploateze faptul pentru a obţine dela Poartă să evacueze Principatele [2].

Susţinut de Strangford, Internunţiul izbuteşte în adevăr să smulgă Porţii o concesiune importantă. Prin nota dela 2 Decembrie, Reis Efendi face cunoscut că, pentru a da dovadă de sentimente paşnice, guvernul său consimte să amâne cererea de extrădare a transfugilor. „Dar în ceeace priveşte evacuarea Principatelor şi numirea unor noi Domni, nu poate, înainte ca să fi înnăbuşit răscoala Grecilor, să ia din mijlocul acestora Domni şi să încredinţeze mâinilor lor perfide două ţări mănoase şi importante" [3].

Caracterul conciliant al notei dela 2 Decembrie a fost accentuat de o serie de măsuri luate de Poartă în jurul aceleiaşi date. La 30 Noembrie, o proclamaţie anunţa restabilirea liniştei şi securităţii la Constantinopol. In acelaşi timp s'au trimis comandanţilor trupelor de ocupaţie din Moldova şi Ţara Românească firmane pentru înăsprirea măsurilor de ordine şi pentru înfrânarea actelor de violenţă [4]. In sfârşit, tot atunci s'au luat

[1] Driault-Lhéritier, vol. I. p. 161 — B. Lungu, p. 39.

[2] *Rapoarte consulare austriace*, II, p. 134.

[3] Prokesch-Osten, III, pp. 242—244.

[4] „Dans la nuit du 14 au 15 décembre, le Kihaia-Pacha qui revenait de Silistrie, fit partir pour cette place beaucoup d'infanterie de notre garnison. Dans le matinée du 16, un corps de mille hommes environ, avec artillerie et bagage, prit la même direction et fut suivi le lendemain, 17, d'un grand nombre de Tartares et d'autres troupes... Sur vingt-quatre à trente mille hommes de troupes ottomanes, qui étaient en Valachie et Moldavie, les deux-tiers ont évacué ces provinces,

primele măsuri de evacuare şi, la mijlocul lui Decembrie, o parte din trupele de ocupaţie au fost în adevăr retrase [1].

Metternich a încercat să profite de aceste dispoziţii conciliante pentru a lichida definitv conflictul ruso-turc. La 24 Ianuarie 1822, el a timis Porţii un proect de notă, care ar fi aplanat toate diferendele dacă Poarta şi l-ar fi însuşit. El prevedea evacuarea imediată şi completă a Principatelor; restabilirea vechii stări de lucruri prin numirea unor noi Domni şi trimiterea unor comisari turci care să discute cu comisarii ruşi sistemul de administraţie care ar conveni mai bine acestor ţări. Prin aceasta, încheie Metternich, Poarta ar da o dovadă neîndoelnică de dorinţa sa de a întreţine relaţii paşnice cu vecinii şi ar pune capăt agitaţiei care turbură Imperiul. [2]

Lord Strangford susţine din răsputeri nota Austriei, dar nu obţine decât la 16 Februarie o conferinţă cu Reis-Efendi. El cere Porţii să considere nota Austriei ca şi când ar fi emanat dela cabinetul dela Londra. Strangford a pus în joc toate resursele artei diplomatice, dela insinuare până la intimidare, pentru a convinge pe Turci să accepte nota Austriei.

„Executaţi tratatele pe care le aveţi cu Rusia sau, în mod inevitabil, veţi avea războiu.... Chestiunea se pune azi în limitele cele mai înguste. Evacuaţi Principatele; restabiliţi vechea ocârmuire; reparaţi daunele şi lecuiţi rănile pe care prezenţa trupelor voastre indisciplinabile le-au pricinuit în aceste ţări nenorocite; numiţi Domni noi (dacă nu Greci, boeri pământeni) şi dovediţi-ne că nu luaţi o atitudine de ostilitate virtuală faţă de sistemul de pacificare generală, şi toate Puterile europene vor fi alături de voi... Refuzaţi sau amânaţi aceste măsuri şi, într'o lună, Imperiul otoman va fi cotropit de cea mai puternică armată pe care Rusia a mobilizat-o vreodată. Voi veţi pierde tot odată prietenia Puterilor europene care, prin sforţările lor, au izbutit până acum să împiedece războiul".

Reis-Efendi a răspuns că Principatele vor fi evacuate de

«n sorte que'il n'y a plus aujourd'hui que huit à dix mille, ayant ordre de se borner strictement à la police du pays; les deux autres tiers se sont replicé sur Widdin, Roustschouk, Silistrie, Yergheni (Giurgiu). Tous les toptchis ont été deportés à Ibraïl "(Iorga, *Acte şi frag.*, II. pp. 611—612).

[1] *Idibem*, pp. 607—609 — Prokesch-Osten, I. p. 108.

[2] Iorga, *Acte şi fragmente*, II. pp. 620—621. — Prokesch-Osten, III. pp. 260—264.

îndată ce răscoala Grecilor va fi fost înnăbușită și retragerea trupelor se va putea face fără primejdie. „Dacă am retrage acum trupele din Principate, poporul ar spune: Voi pierdeți din vedere focarul rebeliunii; el va izbucni din nou acolo. Iar dacă am numi Domni greci, fiecare Musulman ar striga: Voi încurajați și răsplătiți pe trădători în loc să-i pedepsiți".

Mai mult nici Strangford n'a putut să obțină, iar când, la 23 Februarie 1822, a sosit la Constantinopol silictarul lui Kurșid Pașa cu capul lui Ali-Pașa din Ianina, intransigența Turcilor a crescut. Infrângerea Grecilor le părea apropiată și sigură. Nota Porții dela 28 Februarie către ambasadorii Angliei și Austriei era un refuz categoric de a evacua Principatele și de a numi noi Domni [1].

Totuși, primind noi instrucții, ambasadorii Angliei și Austriei fac o ultimă încercare, prezentând Porții, la 10 Martie, o notă comună, în care repetă că „evacuarea imediată a Principatelor, desemnarea Domnilor și restabilirea vechii administrații în aceste provincii, sunt condițiile indispensabile pentru menținerea păcii [2].

Și această silință a fost zadarnică. „Eu nu mai aștept nimic, absolut nimic dela sforțările pe care am putea să le încercăm", scrie ministrul Prusiei la Constantinopol, exprimând descurajarea generală. Războiul părea în adevăr de neînlăturat și Capo d'Istria întărește această impresie cerând ocuparea Principatelor „cu o forță impozantă" pentru a putea dicta Turciei condițiile păcii și a smulge aliaților „garanții comune" pentru Greci [3].

II. — *MISIUNEA LUI TATISCEF ȘI CONFERINȚA DELA VIENA*

Pentru a înlătura primejdia războiului, țarul a luat hotărîrea de a trimite la Viena un om de încredere al său, pe cavalerul Tatiscef, ca să caute cu Metternich o ieșire onorabilă. Tatiscef, avea să negocieze cu Metternich peste capul contelui Golowkin, reprezentantul oficial al Rusiei la Viena. Aceste împrejurări dădeau misiunii lui Tatiscef caracterul unui complot îndreptat împotriva propriului său cabinet și, în adevăr, rezultatul ei avea să fie înfrângerea partidei războinice și concedierea lui Capo d'Istria.

[1] Prokesch-Osten, III, p. 279.
[2] N. Iorga, *Acte și frag.* II, p. 632.
[3] *Ibidem*, pp. 632—333.

Conversaţiile au început la 8 Martie 1822. Tatiscef a declarat că ţarul vrea pacea şi nu se gândeşte să asigure Grecilor un statut asemănător cu al Principatelor române, ci numai libertatea religioasă, o justiţie nepărtinitoare, raporturi de supuşenie mai precise şi garanţii împotriva exceselor Turcilor. Tatiscef a întrebat apoi de sprijinul pe care Austria l-ar da Rusiei în caz că Turcia n'ar executa cele patru puncte. Metternich a refuzat să admită că Turcii ar putea comite o asemenea greşală, şi a precizat că, în cazul cu totul improbabil al unui conflict armat, Rusia nu va primi niciun sprijin din partea aliaţilor. Tatiscef a întrebat, însfârşit, care ar fi atitudinea Austriei dacă Rusia ar ocupa o porţiune oarecare din teritoriul otoman (adică Principatele) cu promisiunea solemnă de a le evacua de îndată ce Turcia ar fi executat cele patru puncte. Metternich a declarat această idee ca inadmisibilă în interesul păcii generale [1].

La sfârşitul conferinţei dela 8 Martie, Tatiscef a remis lui Metternich o notă verbală, scrisă sub ochii împăratului Rusiei, chiar pe biroul lui, şi cuprinzând condiţiile minimale ale Rusiei.

Rusia cerea ca Poarta să declare, printr'un act adresat direct guvernului rus, că acceptă condiţiile enunţate în nota dela 6 (18) Iulie şi anume inviolabilitatea religiei creştine, restaurarea bisericilor devastate, discriminare între vinovaţi şi nevinovaţi şi asigurări pentru împlinirea tuturor acestor condiţii. Insfârşit, Poarta va adauga că, din cauza împrejurărilor în care se află poporul turc, e silită să se mărginească, pentru moment, la executarea următoarelor puncte :

1) să evacueze complet Principatele ;

2) să încredinţeze, în mod provizoriu, cu administraţia Principatelor Divanuril respec ive, sub prezidenţia unor caimacami greci, aleşi ca şi Domnii ;

3) să trimită în Principate unul sau mai mulţi Plenipotenţiari şi să invite Rusia a proceda la fel ;

4) să acorde plenipotenţiarilor săi depline puteri pentru a putea discuta cu plenipotenţiarii ruşi asupra mijloacelor de a restabili ordinea în „provinciile creştine ale Imperiului otoman pe care tratatele le-au aşezat sub protecţia Rusiei" şi a asigura acestora o existenţă liniştită şi fericită [2].

Analizând această notă, Metternich n'a găsit nimic de observat asupra punctelor 1 şi 2. Dar termenul de *„plenipotenţiar"*

[1] N. Iorga, *Acte şi frag.* II, pp. 305—308.

[2] Prokesch-Osten, III, p. 311.

introdus la punctul 3, în loc de acela de „*comisar*", întrebuințat până atunci, constituia o inovație, și Metternich prevedea că Turcii vor ridica obiecții. Și mai inadmisibilă i-a părut calificarea de „provincii creștine ale Imperiului otoman pe care tratatele le-au așezat sub protecția Rusiei" [1], care nu se putea aplica la propriu decât Moldovei și Țării Românești. „Orice încercare de a extinde asupra unei alte părți din teritoriul său o definiție care nu se aplică decât celor două Principate va surprinde, cu drept cuvânt, pe Turci".

Impresia pe care această primă conferință a produs-o asupra cabinetului dela Viena a fost că Tatiscef a venit fără niciun plan precis, fără nicio idee limpede cu privire la mijloacele de a „evita războiul cu onoare" și că, întocmai ca aceia care l-au trimis, el a speculat exclusiv asupra dispozițiilor amicale ale Curții dela Viena și asupra dorinței ei de a găsi o soluție pașnică.

Această impresie e întărită de nota verbală prezentată de Tatiscef la 14 Martie 1822. Sub formă de concesii făcute Porții, Tatiscef strecoară în text expresii care, admise de Poartă, ar fi adus grave atingeri drepturilor suverane ale Porții. Analizându-l, Metternich îi demască intențiile ascunse și incongruențele, și silește pe Tatiscef să retragă textul în întregime [2].

In timp ce negocierile continuau la Viena, ambasadorul Rusiei la Berlin, contele Alopeus, a ajuns, la 14 Martie, să închee cu contele Bernstorff, ministrul de externe al Prusiei, un protocol care dădea satisfacție cererilor Rusiei [3]. Protocolul a fost comunicat prin miniștrii Prusiei la Viena, Londra și la Paris cabinetelor respective cu declarația că Prusia „nu e obligată cu nimic față de Rusia, dacă celelalte Curți nu sunt de acord". Principiul intervenției colective la Poartă, susținut de Austria, a fost deci respectat. Totuși Metternich ar fi preferat să nu se fi semnat un „protocol formal". El critică în deosebi condiția pusă Porții de a accepta toate punctele enunțate în nota din 6 (18) Iulie, ceeace constitue un angajament „prea vag și prea vast".

[1] *Ibidem*, pp. 315—317.

[2] Iată textul: „Que la Porte conserve la *suzeraineté* sur la nation grèque établie en Morée et autres pays qui se sont soulevés et demandent leur affranchissement absolu; que ces pays soient compris dans la circonscription de l'Empire ottoman; que *le domaine utile* reste au profit du Grand-Seigneur, et que le repos de l'Europe ne soit plus troublé à l'avenir par une guerre intestine d'un des *co-états*; complication qui renaîtrait sans cesse si l'on ne parvenait pas à établir entre *les parties contendentes des rapports nouveaux*".

[3] Prokesch-Osten, III. pp. 347—350.

Obligaţiile Porţii trebuiau reduse la cele patru puncte formulate în instrucţiile Curţii dela Viena din 17 Septembrie pe care cabinetul rus le-a declarat conforme cu vederile sale.

Cu toate rezervele acestea, Austria aderă şi ea la pro ocolul dela 2 (14) Martie şi astfel cele cinci Puteri aliate se declară ho ărîte să rupă relaţiile lor cu Poarta şi să-şi recheme misiunile dela Constantinopol, dacă guvernul turc nu ar accepta „substanţa" cererilor prealabile ale Rusiei sau dacă, odată negocierile începute, ar refuza să primească condiţiile formulate de Rusia pe baza tratatelor existente [1].

In urma acestui acord, Tatiscef a consimţit ca chestiunea orientală să fie discutată într'o conferinţă a plenipotenţiarilor marilor Puteri la Viena sau într'un congres, în care s'ar fi examinat situaţia generală a Europei [2]. In acest scop, Metternich a redactat un *memorandum* confidenţial pe care Tatiscef trebuia să-l remită personal ţarului. Memorandul prevedea: evacuarea completă şi imediată a Principatelor, restabilirea vechii stări de lucruri, nou act de amnistie pentru răsculaţi, desemnarea de către Poartă a unor plenipotenţiari care să trateze şi să stabilească cu plenipotenţiarii celor cinci Puteri măsurile considerate ca necesare pentru restabilirea relaţiilor normale între Rusia şi Turcia. In locul conversaţiilor directe între plenipotenţiarii ruşi şi turci, Metternich încearcă să aducă discuţia în faţa conferinţei marilor Puteri şi să anuleze presiunea pe care Rusia ar fi putut s'o exercite direct asupra Porţii [3].

Memorandul a fost remis lui Tatiscef, la 19 Aprilie, cu o scrisoare în care Metternich îşi exprima dorinţa ca ţarul să accepte aceste propuneri şi să fixeze cât mai repede data conferenţei. La 22 Mai, ţarul a făcut cunoscută aprobarea sa la toate propunerile lui Metternich, şi prin ambasadorii săi la Londra, Paris şi Berlin, a adresat Curţilor respective ivitaţia de a trimite plenipotenţiari la Viena. Poarta a fost invitată şi ea, prin Strangford.

Invitaţia a fost acceptată de toate Puterile, afară de Turcia, şi conferenţa s'a deschis la 28 Iunie. La prima şedinţă, Tatiscef a declarat că Rusia nu cere, pentru a relua relaţiile diplomatice cu Poarta decât evacuarea Principatelor şi numirea unor noi Domni. Cum aceste două condiţii erau deja în curs de executare, Metternich a exclamat: „Procesul e câştigat".

[1] Prokesch-Osten, pp. 355—361.
[2] B. Lungu, *Op. cit.* p. 61.
[3] Prokesch-Osten, III. pp.

III. — *CONGRESUL DELA VERONA*

Sarcina de a convinge Poarta să accepte acordul dela Viena a fost încredinţată lordului Strangford. La 27 Iulie, el încercase deja să înduplece Poarta să trimită plenipotenţiari la Viena. Dar Reis-Efendi i-a răspuns că Turcia n'are nimic de cerut şi nimic de dat; ea a împlinit toate condiţiile tratatelor şi a făcut toate concesiile compatibile cu onoarea ei. Participarea ei la conferinţa dela Viena ar permite cel mult aliaţilor, în caz de eşec, să arunce asupra ei responsabilitatea rupturii. Punctul de vedere al Porţii era atât de drept şi argumentele ei atât de irefutabile încât Strangford a mărturisit că niciodată nu s'a simţit mai prost decât în cursul acestei conferenţe de cinci ceasuri şi jumătate [1].

In drum spre Viena, Impăratul Alexandru a rugat pe Strangford să mai facă o încercare şi, în caz de succes, să vină şi el la Viena. Strangford a avut, la 27 August, o nouă conferenţă cu reprezentanţii Porţii. El a declarat că, de vreme ce Poarta nu vrea să trimită pelnipotenţiari, se va face el ambasadorul Turcilor şi a întrebat ce să spună în numele lor. Gianib a răspuns: „Foarte puţine lucruri. Va fi destul dacă veţi spune că Poarta a executat tratatele cu riscul de a se expune celor mai mari primejdii" Criza politică nu e opera Turcilor, ci „a guvernelor care nu respectă obligaţiile pe care li le impun tratatele"'. Strangford n'a relevat această aluzie şi n'a replicat nici la acuzaţia directă a lui Gianib că agenţii Rusiei au pregătit şi provocat răscoala Grecilor, ceeace avea să stârnească cea mai vie nemulţumire în cercurile ruseşti [2].

Strangford a părăsit Constantinopolul la 5 Septembrie 1822 şi, după o oprire de trei zile la Bucureşti, la 21 a ajuns la Viena [3]. La 26 Septembrie, el a prezentat conferinţei o scurtă dare de seamă asupra conversaţiilor sale dela 27 August. Nesselrode s'a plâns într'o notă circulară că Strangford, în care ţarul îşi pusese toată nădejdea, a lăsat fără răspuns însinuările Porţii şi a declarat că va opune însinuărilor Divanului „mărturia irecuzabilă a faptelor" [4].

Strangford a replicat că „s'a abţinut să întreprindă sarcina romantică de a apăra puritatea agenţilor ruşi", convins fiind că „nu există aproape nici un agent greco-rus în Imperiul otoman,

[1] Prokesch-Osten, III. pp. 374—390.
[2] *Ibidem*, pp. 416—427.
[3] *Rapoarte consulare engleze*, II, 178.
[4] Driault-Lhéritier, *Op. cit.* I, p. 187.

care să nu fi luat o parte mai mult sau mai puţin activă la conspiraţia care urmărea să provoace şi să susţină răzvrătirea Grecilor" [1].

Acest conflict ameninţa să destrame opera cu atâta abilitate şi trudă înjghebată de Metternich. Guvernul rus a prezentat noi cereri care agravau condiţiile de mai înainte şi a declarat că nu va relua relaţiile cu Turcia decât după ce toate cererile sale vor fi fost împlinite. Tatiscef a vorbit chiar de necesitatea de a se recurge la tunuri pentru a curma conflictul cu Poarta. Cererile formulate de Rusia erau :

1. Negocieri directe între plenipotenţiarii turci, ruşi şi aliaţi pentru stabilirea garanţiilor pe care Grecii le-ar dobândi reîntorcându-se sub suveranitatea Sultanului, sau o serie de fapte dovedind că Poarta respectă religia creştină.

2. Notificare oficială şi directă prin care Poarta să anunţe evacuarea Principatelor şi numirea unor noi Domni.

3. Revocarea tuturor măsurilor luate împotriva comerţului şi navigaţiei libere în Marea Neagră.

Spania, Sardinia şi cele Două-Sicilii, care n'aveau tratate de comerţ cu Poarta, navigau sub pavilioane străine. Cum acest uz dăduse loc la nenumărate abuzuri, Poarta a interzis trecerea prin Dardanele a vaselor aparţinând acestor State. Măsura, de ordin pur intern, nu era contrară literei tratatelor cu Rusia, dar efectul ei a fost să excludă din Marea Neagră corăbiile Spaniei, Sardiniei şi celor Două-Sicilii. Faţă cu întorsătura pe care o luau lucrurile, Metternich socoti prudent să grăbiască plecarea la Verona, sperând că timpul şi călătoria vor potoli supărările.

La Verona conversaţiile au fost reluate într'o atmosferă mai senină. La 9 Noembrie, Austria, Anglia, Franţa şi Prusia se declară hotărîte să susţină la Constantinopol cererile Rusiei. Ţarul a avut o întrevedere cu Strangford, i-a mulţumit pentru serviciile aduse în trecut şi a adăugat că şi pe viitor îl va socoti ca pe unul din propriii săi miniştri. La 21 Noembrie, Franţa a primit mandatul de a restabili ordinea în Spania, iar la conferenţa dela 26 Noembrie aliaţii s'au înţeles să recomande ambasadorilor lor la Constantinopol toate silinţele pentru izbânda negocierilor. Ţarul le lasă toată libertatea de a conduce, cum ar crede ei de cuviinţă, mersul negocierilor la Constantinopol [2].

[1] Strangford — Canning, 5 Oct. 1822 (Prokesch-Osten, III, p. 428).
[2] Prokesch-Osten, Op. cit. III, p. 446—467.

Războiul între Rusia şi Turcia a fost evitat. Dar Rusia a pierdut, în favoarea Angliei şi Austriei, „influenţa insultătoare" pe care o avusese la Constantinopol [1]. Rezultatul acesta s'a datorat în primul rând resurselor diplomatice şi neobositei activităţi a lui Metternich, care a ştiut să transpună conflictul dintre Rusia şi Turcia pe plan internaţional şi să-l aplaneze ridicând între cei doi adversari blocul celorlalte Puteri europene. Sub presiunea lor, Poarta a numit noi Domni şi a evacuat Principatele, luând astfel Rusiei orice pretext de a declara războiu. Succesul acesta a fost ultimul şi cel mai strălucit din câte obţinuse Metternich.

IV. — *MIŞCAREA ANTIGRECEASCĂ IN PRINCIPATE*

Ţările româneşti se compromiseseră nu numai prin răscoala lui Tudor Vladimirescu, ci şi prin participarea clerului înalt şi a multora dintre boieri la revoluţia greacă. Atât timp cât au fost încredinţaţi că mişcarea eteristă era sprijinită de Ruşi şi că pe urmele lui Alexandru Ipsilanti aveau să treacă Prutul trupele generalului Wittgenstein, boierii au putut concepe o colaborare cu Eteria pentru a obţine emancipărea de sub stăpânirea străină, turcească şi fanariotă. Ipsilanti însuşi prevăzu, în proclamaţia sa din 19 Aprilie către poporul român, ca domnia să se încredinţeze unui pământean, să se creeze o armată naţională şi şcoli pentru toţi şi să se institue un fel de regim constituţional [2]. Dar de îndată ce s'a văzut că ajutorul rusesc lipsea, instinctul de conservare şi prudenţa dictau să se lapede de orice legătură de solidaritate cu revoluţia grecească. Boerii moldoveni au mers şi mai departe în această direcţie. Ei nu s'au mulţumit cu declaraţia de desolidarizare, ci au înarmat cete de ţărani pentru a alunga pe Eterişti şi pentru a preveni astfel intrarea trupelor turceşti. In acelaşi timp, ei au adresat Porţii mai multe arzuri prin care aruncau asupra stăpânirii fanariote toată răspunderea nenorocirilor abătute asupra ţării şi cereau înlocuirea ei cu Domni pământeni şi administraţie pur indigenă. Aceste cereri erau susţinute de o puternică acţiune internă.

Clasa noastră conducătoare s'a folosit deci de răscoala Grecilor, pentru a cere dela Turci restabilirea Domniilor pământene şi energia cu care această cerere a fost sprijinită de massele po-

[1] Driault — Lhéritier, *Op. cit.* p. 191.
[2] Iorga — Dârzeanu, pp. 82—83.

pulare şi de Puterile străine, au silit Poarta s'o încuviinţeze. In strădania lor de a desolidariza naţia de mişcarea eteristă, boierii au putut invoca, în materie de manifestare antigreacească, unele precedente istorice care datau încă din secolul al XVI-lea, când Grecii, veniţi ca negustori, se înmulţiseră aşa de mult şi dobândiseră ca creditori ai boierilor şi ai domnilor o influenţă atât de mare încât apărură ca o primejdie publică. Prin intrigi şi bani, unii au isbutit să ajungă Domni. Ostilitatea împotriva lor se manifestă la toţi cronicarii, dela Nicolae Costin şi Ion Neculce până la Naum Râmniceanul şi Zilot Românul. Pe timpul lui Matei Basarab, boierii cer Porţii să-l întărească şi adaugă că ei „nu vor mai primi de aci înainte Grec să le fie Domn". La alegerea lui Constantin Brâncoveanu, boierii cer iarăşi „Domn din pământ". La 1718, la încheierea păcii dela Passarovitz, între Austriaci şi Turci, boierii propun să se insereze în tratatul de pace un articol care să excludă pe Greci din scaunul domniei. In 1754, soborul Moldovei decide să nu mai tolereze metropoliţi greci şi obţine dela Poartă un firman în acest sens. In 1772, la Congresul dela Focşani, se cere de asemenea domn pământean şi, în 1774, când se încheie pacea dela Cuciuc-Cainargi, boierii, considerând restabilirea pronomiilor ţării ca o recunoaştere a vechiului drept de a alege pe Domn, susţin candidatura lui Stefan Pârşcoveanu[1]. In 1802, boierii smulg Porţii hotărîrea înserată într'un hatişerif, că „dregătoriile se vor da de preferinţă pământenilor, şi numai lăturalnic Grecilor cinstiţi şi nvăţaţi". In 1805, agentul francez Parant constată că „boierii se împacă greu cu cârmuirea unui Grec". După fuga lui Caragea, în 1818, boierii susţin candidatura lui Grigore Brâncoveanu la scaunul Ţării Româneşti. Curentul grecesc n'a fost deci înnăbuşit nici în timpul domniilor fanariote. El a isbucnit, cu o putere necunoscută înainte, după nenorocirile ce a pricinuit Ţărilor româneşti revoluţia grecească din 1821.

V. — *PROIECTE DE REFORMĂ CONSTITUŢIONALĂ*

După răscoala din 1821, manifestările de ostilitate împotriva Grecilor se înteţesc. In diferitele memorii, proiecte de constituţie şi pamflete care au apărut la sfârşitul anului 1821 şi în anul următor, Grecii sunt făcuţi responsabili de toate nenorocirile ţării. Memoriul boerilor refugiaţi la Braşov către Impăratul Rusiei

[1] A. D. Xenopol, *Istoria Românilor*, X. p. 81.

merge și mai departe și denunță în ei întruchiparea geniului răului. Prin intrigile lor, Grecii au dezbinat Biserica creștină într'o biserică apuseană și una răsăriteană, au ruinat Imperiul bizantin și au provocat turburări în toate țările în care s'au așezat. Ei au stricat vechea legătură care dădea țării dreptul de a-și alege Domni dintre pământeni și au determinat Poarta să numească Domni aleși din neamul grecesc. Ajunși stăpâni pe Țările românești, ei au desființat miliția pământeană, au oprit comerțul liber și au numit capuchehăi greci în loc de pământeni. Domnii fanarioți au favorizat tendința Grecilor de a cuprinde moșii boerești și mânăstirești, și de a dobândi, prin căsătorii cu pământene, avere și influență. Grecii au socotit că anul 1821 le oferă prilejul de mult așteptat de a pune stăpânire desăvârșită pe Țările românești și de a le preface într'o *Nouă Grecie* ![1]

Pe aceste premise s'au întemeiat și revendicările boerilor: domni pământeni, izgonirea Grecilor, Sârbilor și a celorlalți străini oploșiți în țară, secularizarea averilor mânăstirilor închinate, slujbele, privilegiile și scutelnicii rezervați exclusiv pământenilor, desființarea raialelor dunărene și întinderea hotarului țării până la thalwegul Dunării, libertatea comerțului, dreptul de a înființa fabrici și de a deschide mine, vase de comerț românești, revizuirea tarifului vamal și arendarea vămilor mari la pământeni, încorporarea negustorilor și meseriașilor străini în breselele țării și supunerea lor la dăjdii, retribuție fixă pentru Mitropolit, episcopi, egumenii mânăstirilor și pentru toți membrii clerului, restul veniturilor bisericești urmând a fi vărsat la Visterie, și desființarea havaeturilor.

Un plan de reforme constituționale atribue boerilor mari toată puterea politică, exercitată printr'un Divan întâiu, compus din Mitropolit, episcopii de Argeș și de Buzău, din patru boeri mari și un legist.

[1] *Memoriul boerilor din Brașov către Rusia pentru reorganizarea Țării Românești*, dela sfârșitul anului 1821 sau începutul anului 1822. Em. Vârtosu, *1821*, pp. 117—140.—*Indreptarea țării* (1822) *Ibidem*, pp. 178—183.—*Memoriul lui Al. Vilara* (Aricescu, II. pp 187—205).—I. Tăutu, *Strigarea Moldovei* (*Viața Românească*, 1930, p. 87).—Naum Râmniceanu, *Istoricul Zaverei în Valahia* (Bis. ort. rom. XXIII).—*Cugetul adevăratului Român către frații săi* (1822). (*Idibem*, pp. 197—202).—Hurmuzaki-Nistor, XX, pag. 712 și urm.—I. C. Filitti, *Câteva documente politice muntene dela 1822*. (Arhivele Olteniei, X. (1931) No. 54—55).—Idem, *Frământările politice și sociale în Principatele române dela 1821 la 1828*, pp. 83—126.

[2] Memoriul lui Alexandru Vilara cere Domn pământean pe vieață, ales de boeri, și de cler (Aricescu II. p. 199).

Un al doilea Divan, compus din opt boeri mari, era învestit cu puterea judecătorească. In locul unui singur vistier se instituia „o comisie a vistieriei", formată dintr'un boer mare, doi boeri mici şi un deputat de fiecare judeţ care să ia parte la examinarea cheltuelilor judeţelor. Liudele se desfiinţează şi se înlocuesc cu o dare personală. Numărul zilelor de clacă se ridică dela 12 la 24 pe an. Ispravnicii judeţelor sunt orânduiţi de către Divanul întâiu, care controlează şi gestiunea finanţelor. Se înfiinţează „o miliţie de ostaşi pământeni". Oltenia va fi guvernată de un Divan compus din un boer mare trimis dela Bucureşti, episcopul de Râmnic şi cinci boeri localnici [1].

Toate aceste memorii se disting prin caracterul lor aristocratic şi naţional. Ele tind că concentreze toată puterea în mâinile boerilor mari şi „să cureţe tot pământul şi văzduhul ţării Româneşti de turbarea şi răutatea străinilor", pentru a asigura boerilor pământeni toate slujbele şi beneficiile Statului, înăsprirea stăpânirii boerilor asupra clăcaşilor şi consolidarea privilegiilor boereşti. In acelaşi timp, ele prevăd o serie de reforme menite să adapteze organizarea Statului la noile condiţii economice ale ţării şi la intensificarea relaţiilor de schimb : libertatea comerţului şi obligaţia capanlâilor de a se aproviziona în târgul liber, dreptul ca „vasele de comerţ ale Ţării Româneşti să plutească liber pe apele Imperiului otoman, cu orice marfă vor fi încărcate" [2], tarif protuţionist pentru mărfurile fabricate în ţară, recuperarea cetăţilor dunărene şi transformarea lor în porturi pentru promovarea comerţului, înfiinţarea de şcoli, cu tot felul de învăţături, ca să lumineze pe fii patriei ; carieră liberă tuturor capacităţilor, înfiinţarea unei gărzi naţionale, alungarea străinilor şi desfiinţarea domniilor fanariote fiindcă era pricinuitoare de scoaterea boerilor din ţară" şi toată străinătatea câtă se află încuibată în pământul ţării, adică Grecii — de orice treaptă vor fi, — Sârbi şi alte neamuri, să fie în veci depărtaţi cu totul de orice treabă politicească şi de toate cinurile boerilor" [3].

Impotriva acestor tendinţi ale boerilor mari se ridică, şi în Moldova şi în Ţara Românească, boerii mici. Agentul Austriei la Iaşi, refugiat la Cernăuţi, vorbeşte de spiritul de duşmănie care domneşte între cele două stări boereşti. Fleischhackl constată acelaşi lucru printre boerii refugiaţi la Braşov şi la Sibiu.

[1] Em. Vîrtosu, *1821*, pp. 117—140
[2] C. Aricescu, II, pp. 195—199.
[3] Em. Vîrtosu, *1821*, p. 178.

Boerii mici complotează împotriva boerilor mari și caută să câștige și pe cei rămași în țară pentru a transforma regimul politic în sensul vederilor lor [1]. Boerii de starea a doua și a treia au format un adevărat partid care, la Iași, ținea noaptea întruniri, unde se discutau proiecte de reformă și se făceau legăminte pentru realizarea lor. In timpul ocupației turcești, boernași neînsemnați, ca Iancu Stavăr și Gheorghe Brăescu, se ridicaseră la cele mai înalte slujbe și profitaseră de împrejurări pentru a se îmbogăți. Ei nu se dovediseră mai puțin capabili decât boerii mari și acum nu înțelegeau să renunțe la avantagiile dobândite. Scopul acțiuniilor era să deschidă boerilor mici accesul la slujbele și onorurile care, până la 1821, formaseră privilegiul boerilor mari [2].

Acțiunea boerilor mici din Moldova se aseamănă așa de mult cu aceea a boerilor mici din Țara Românească încât ele par a fi fost concertate de mai înainte.

Aflând că Mitropolitul, episcopii și boerii mari, refugiați la Brașov, au luat hotărîrea înscris „de a statornici pe temeiuri bune o adevărată și veșnică unire pentru binele patriei și al obștii locuitorilor săi", boerii de treapta a doua și a treia, dimpreună cu cei de stările de jos", au protestat împotriva acestei osebiri, afirmând că unirea numai între clerul înalt și boerii mari „nu poate fi nici desăvîrșită, nici temeinică până nu va fi înclinată și cu unirea noastră a tot trupul neamului". Această „osebire de toată mea trupului compatrioților și de sine-și alegere de câteva obraze" care-și dau numele de „nobilita a țării", vădesc aceeași tendință „de a trage în partea Domniei lor voința și de a lăsa în partea celorlalți frați sila spre supunere". Or, întemeerea „fericirii neamului românesc" nu poate sta decât în unirea tuturor „compatrioților" și în comunitatea sforțărilor pentru cele folositoare obștii" [3].

Anul 1821 a dovedit tuturor că „cele mai multe răutăți și felurimi de ticăloșii ce s'au lucrat cu sălbăticie la toată obștea au fost săvârșite de boierii mari care alcătuiau Divanul și semnau anaforalele. Dar, în nădejdea că, în urma crudei experiențe ce au făcut, s'au hotărît sincer, „să depărteze de acum înainte tot duhul silnic, hulitor și asupritor către cei mai mici", cuprinși fiind și ei „de asemenea râvnă spre învierea și îndreptarea patriei", se asociază la acțiunea marilor boeri, „ca să fie o unire între toți fiii patriei, precum și neamul nostru este unul".

[1] Hurmuzaki—Nistor, XX, pp. 712—713, 737, 750—751.
[2] Hurmuzaki—Nistor, XX, pp. 764—765.
[3] Em. Vîrtosu, *1821*, pp. 205—207.

Dar, pentru a cimenta această unire, boerii mici cer ca şi ei să fie consultaţi în afacerile obşteşti şi anume ca, din toate judeţele ţării să se trimită la scaunul stăpânirii câte un deputat, „ales de obştea judeţului", şi învestit „cu deplină putere a grăi şi a săvârşi în locul lor". Aceşti deputaţi, la care se adaogă câte doi din Bucureşti şi din Craiova, să fie chemaţi „la sfaturile pentru pricini obşteşti" şi, fără aprobarea lor, nicio măsură a guvernului să nu fie valabilă. Ei mai cer „drum deschis tuturor patrioţilor" la toate slujbele, libertatea de a întreprinde orice acţiune cu singura rezervă de a nu atinge interesele obşteşti sau particulare, şi o pravilă întemeiată pe punctele de mai sus, la care să se supună „toţi locuitorii fără deosebire de stare şi de treaptă." Pe aceste bune temeiuri are să se păzească, întărită în veci, unirea tot trupului neamului nostru [1].

Sentimente şi idei asemănătoare au inspirat „proectul de o ganizare al ciocoilor şi cărvunarilor moldoveni" Acest proiect, atribuit lui Ioniţă Tăutul, reclamă egalitatea de drepturi a boerilor mici cu boerii mari. Boerii mici aveau să facă parte din sfatul obştesc care trebuia să aleagă pe Domn şi să legifereze, să compună divanul al doilea, departamentul pricinilor străine şi departamentul criminalicesc. Boerii mari nu păstrau decât divanul întâiu.

Proiectul prevedea autonomia ţării, toleranţa religioasă, libertatea individuală, expropierea pentru utilitate publică, „cu despăgubire potrivită", slujbă în serviciul obştesc, „nu de ciironomie sau de chiverniseală", libertatea negoţului şi a meseriilor, înfiinţarea de şcoli şi de spitale, „o tipografie obştească în limba patriei" şi pravila în limba ţării. Inspiraţia acestor revendicări din „Declaraţia drepturilor omului şi cetăţeanului" e evidentă. Dar aceste revendicări nu sunt cele mai caracteristice din proiect. Spiritul proiectului nu e al „Declaraţiei drepturilor". El păstra toate privilegiile boereşti cu scutelnicii, breslaşii şi slugile dela moşii, schimbarea funcţionarilor în fiecare an şi obiceiul havaeturilor, pentruca toţi boerii să se poată împărtăşi din beneficiul slujbelor, arunca vălul tăcerii asupra raporturilor dintre boeri şi săteni şi confirma monopolul boresc de fabricare şi de vânzare „a holer ei şi a rachiului". Ideile Revoluţiei franceze nu erau invocate decât pentru a justifica pretenţiile „ciocoilor" la egalitatea de drepturi cu boerii mari [2].

[1] Em. Vîrtosu, *1821*, pp. 209—210.

[2] I. C. Filitti, *Frământările politice şi sociale* pp. 96-102.—E. Vîrtosu. *Un pamflet moldovenesc din vremea Eteriei.* (Viaţa rom. 1930, pp. 83—100.

VII. — *NUMIREA PRIMILOR DOMNI PĂMÂNTENI*

Presiunea Puterilor mediatoare pentru a obține dela Poartă numirea unor noi Domni și restabilirea administrației civile în Principate a determinat Poarta, în Martie 1822, să convoace la Constantinopol câte o delegație de boeri din Moldova și din Țara Românească pentru a le consulta asupra doleanțelor țării. Boerii au avut astfel prilejul de a-și expune ideile cu privire la reorganizarea țării.

La 21 Martie, Chehaia Pașa a înștiințat pe Grigore Ghica, Barbu Văcărescu, Mihail Florescu, Iancu Cocorăscu, Nicolae Golescu, Scarlat Dăscălescu și Filip Lenș, că sunt chemați de urgență la Silistra. Ei au plecat a doua zi și, la 24 Martie, au fost la Silistra. Mehemet Pașa, seraschierul Silistrei, i-a primit „cu blândețe și destulă cinste" și le-a arătat firmanul Porții prin care erau chemați la Constantinopol pentru reorganizarea țării și restabilirea pronomiilor ei.

Ridicați fără de veste, boerii nu erau pregătiți pentru o călătorie atât de lungă. Ei au cerut voie seraschierului să se întoarcă la București și să-și ia cele necesare pentru drum și pentru împlinirea misiunii lor. Dar Pașa nu s'a învoit decât să trimită un curier cu scrisori pentru liniștirea familiilor lor și pentru aducerea lucrurilor de care aveau nevoie [1].

La Iași, invitația pașei a sosit la 22 Martie (3 Aprilie st. n.). Alegerea a căzut asupra următorilor boeri de rangul al doilea: Ioniță Sturdza, Ioan Tăutul, Gheorghe Cuza, Iordache Rășcanu, Costache Cerchez și Ioan Greceanu. A doua zi, ei au pornit la drum și, la 30 Martie, în Joia Mare, au ajuns la Silistra. La 3 Aprilie, a doua zi de Paști, ambele delegații au pornit spre Constantinopol, unde au sosit la 17 Aprilie [2].

Boerii munteni duceau cu ei un memoriu, redactat la București și compus din 24 ponturi. Ei cereau domnie pe viață, fără drept de succesiune; consulii Rusiei și Austriei să fie ruși și nemți, iar nu greci; toți arhimandriții, vlădicii și egumenii greci să fie izgoniți din țară, ca și Armenii și Sârbii; Domnul să nu acorde boerii, scutelnici și poslușnici la stăini, și să nu facă mazili și neamuri fără știrea boerilor; clauzele tratatelor și poruncile Porții relative la Principate să fie publicate la toți

[1] Em. Vîrtosu, *1821*, pp. 146—155. — Iorga-Dârzeanu, pp. 132—134.

[2] Hurmuzache — Nistor, XX, pp. 712—713.

pământenii de obşte ; isparvnicii să fie numiţi dintre boerii cu ştiinţă şi să aibă a răspunde de judeţele lor ; slujbele să se dea în ordinea vârstei, fără ruşfet şi cu sfatul tuturor boerilor ; vistieria să fie condusă de patru boeri, şi spătăria la fel ; Domnul să nu poată ordonanţa nicio sumă de bani fără aprobarea boerilor, şi pentru cheltuelile sale să se mulţumească cu rusumaturile ; toţi străinii fără privilegii să fie puşi la dajdie ; comerţul să fie liber.

Aceste ponturi tindeau să concentreze toată autoritatea în mâna boerilor mari şi să transforme principatul într'o oligarhie de mari proprietari, care să controleze finanţele, administraţia şi poliţia, şi să-şi rezerve toate beneficiile puterii. Domnul nu mai putea angaja cheltueli, numi în slujbe, conferi boerii şi privilegii fără aprobarea boerilor. El nu mai era decât un Domn „in efigie". Toate slujbele, din care străinii aveau să fie excluşi, erau pentru ei ; mânăstirile închinate din care călugării greci aveau să fie izgoniţi, trebuiau să fie încredinţate administraţiei lor ; toate drepturile, beneficiile şi privilegiile Grecilor izgoniţi aveau să fie atribuite lor. Chiar şi comerţul avea să fie proclamat liber mai ales pentru a permite o mai bună valorificare a produselor lor agricole.

Poarta luă ca bază de discuţie arzul Moldovenilor, dar delegaţii au fost autorizaţi să prezinte propuneri scrise. Rezoluţiile finale ale celor două delegaţii erau aproape identice. Ele cuprindeau : Domni pământeni, izgonirea Arnăuţilor şi constituirea unui corp de pază indigen ; interdicţie pentru sudiţii străini de a dobândi imobile în ţară, administrarea mânăstirilor închinate prin pământeni, drept exclusiv pentru pământeni de a ocupa slujbele statului şi libertatea de a se jelui Porţii.

Din aceste cereri n'au fost admise decât o parte. La 1 Iulie, Poarta a numit Domn în Moldova pe Ioan Sandu Sturdza, iar în Ţara Românească pe Grigore Ghica. Domniile pământene erau restabilite. Poarta justifica măsura prin abuzurile şi trădarea Fanarioţilor, ceeace era de acord cu punctul de vedere al boerilor. In afară de aceste, Poarta n'a mai acordat decât trecerea mânăst rilor închinate sub cârmuirea pământen lor, înlăturarea Grecilor din slujbe, izgonirea străinilor amestecaţi în Eterie şi revizuirea suditenţelor abuzive. De libertatea comerţului şi a industriei, de desfiinţarea iaialelor şi de libertatea navigaţiei pentru vasele româneşti, nici pomenire. Cu toate că reformele

acordate de Poartă nu puteau lecui rănile adânci ale ţării, ele constituiau totuşi un mare pas înainte.

Prin energia, dârzenia şi simţul politic cu care a reacţionat împotriva unor condiţii aproape disperate, poporul român din ambele p incipate a dobândit recunoaşterea vechilor sale privilegii, în primul rând a dreptului de a fi guvernat prin oameni săi. El inaugura în acelaşi timp era reformelor care treptat-treptat aveau să ducă la creearea Statului român modern.

CONCLUZIE

Constatarea cea mai sigură şi cea mai generală care se desprinde din cercetările noastre e că mişcarea lui Tudor Vladimirescu nu poate fi înţeleasă decât ca un episod al Eteriei. Eteria i-a dat şeful, programul, organizarea, impulsul iniţial, tactica de propagandă şi de luptă, primele mijloace de realizare şi a încadrat-o în mişcarea generală de insurecţiune care urmărea emanciparea tuturor creştinilor din Imperiul otoman. Perspectivele care se deschideau Principatelor române erau independenţa politică şi economică, desfiinţarea raialelor de pe malul stâng al Dunării, libertatea de a se guverna după legile lor : cine n'ar fi putut adera la acest program, mai ales că agenţii consulatelor ruseşti din Principate lucrau pe faţă pentru izbânda lui şi confirmau astfel credinţa universal răspândită că Eteria era nu numai susţinută, dar şi condusă de Rusia? Mai e de mirare că mitropoliţii, episcopii şi cea mai mare parte a boerilor au aderat la Eterie şi au primit pe Alexandru Ipsilanti ca pe reprezentantul ţarului Alexandru I? Ridicând steagul revoltei, boerii noştri au fost încredinţaţi că gestul lor va fi imitat de „zece milioane de creştini" din Imperiul otoman, şi că Alexandru Ipsilanti va veni urmat de o puternică oştire rusească, în stare nu numai să oprească, dar să pedepsească orice încercare a Turcilor de a călca teritoriul ţării. In această concepţie se integrează organic toate actele şi toate episoadele mişcării revoluţionare din 1821.

Dimpotrivă, teoria care înfăţişează mişcarea lui Tudor Vladimirescu ca o mişcare spontană şi antigrecească, determinată de cauze exclusiv interne, nu duce decât la contraziceri, incoerenţe şi echivocuri. Cum se poate explica, în această ipoteză, faptul că Tudor a pornit să răscoale Oltenia dela Bucureşti, unde au fost redactate de mai nainte şi proclamaţia dela Padeş şi arzul către Poartă? Cum se potriveşte pretinsul caracter social al mişcării cu declaraţia lui Tudor că s'a înţeles de mai nainte cu

boerii? Cum se împacă făgăduelile lui Tudor de a scoate pe țărani din robia boerilor cu reprimarea severă a tuturor actelor de violență săvârșite împotriva aceloraşi boeri? Dar protestările de supunere ale lui Tudor către Turci cu declarația lui că mișcarea sa e pornită din porunca țarului Alexandru? Ce sens putea avea ocuparea, întărirea şi aprovizionarea mânăstirilor din Oltenia şi constituirea unui corp de observație la Craiova, sub comanda polcovnicului Ion Solomon, dacă mișcarea lui Tudor era îndreptată împotriva boerilor şi nu a Turcilor? Ce interes aveau Pini şi boerii eteriști de a veghia „ca nici un fir de păr din capul lui Tudor să nu se clatine?" Şi, dacă mișcarea lui Tudor era îndreptată împotriva Grecilor, cum se face că toate măsurile de represiune ale guvernului provizoriu au fost sabotate tocmai de memebrii Eteriei şi de Pini? Ce interes avea acesta să ție douăsprezece zile ascunsă declarația prin care țarul dezaproba mișcarea lui Tudor Vladimirescu şi-l ştergea din cadrul ofițerilor şi protejaților Rusiei? Cum se face că trupele guvernamentale, comandate de ofițeri eteriști, au trecut cu arme şi cu bagaje de partea lui Tudor, încât acesta a putut să ocupe Oltenia şi să ajungă la București, fără să întâmpine nicio rezistență? Cum se poate ca Tudor, care nu era om bogat, să fi plătit toate rechizițiile „în ducați imperiali de Austria"? Pentru ce boerii, cu care Tudor doar se înțelesese, au refuzat să i se prezinte în corp şi au căutat să-l împiedece să intre în „capitala *sa*" şi pentru ce aceiaşi boeri s'au grăbit să-şi prezinte omagiile lui Ipsilanti şi să-l invite a intra în București? Pentru ce Tudor, stăpân pe Oltenia şi susținut de țăranii care-l priveau ca pe „un zeu ocrotitor" a capitulat atât de complet față de boeri încât le-a subordonat până şi întreținerea armatei sale? Dece Tudor s'a înfățişat lui Ipsilanti, şi, deşi aflase că nu venise cu oaste rusească, i-a reînoit jurământul de credință şi a acceptat un plan de colaborare care instituia în Țara Românească un adevărat *condominium*? Iar când Ipsilanti s'a retras la Târgoviște, dece boerii şi Mitropolitul au voit să-l urmeze şi de ce Tudor i-a închis la Belvedere? De ce Tudor, după ce negociase public cu Poarta, retrăgându-se din București, la apropierea Turcilor, declară partizanilor săi că va merge să se unească cu ceilalți frați creştini ai săi, adică cu Grecii lui Ipsilanti, şi să descarce puştile lor în carne de Turc? Cum se explică, după această declarație, încercarea lui Iordache de a opri, la Goleşti, înaintarea lui Tudor spre Piteşti? Insfârşit, cum se poate ca un comandant de oştire, ca Tudor, să fi putut fi ridicat din mijlocul

oştirii sale de douăzeci şi cinci de oameni şi cum se explică faptul că, după moartea lui Tudor, oştirea lui trece sub steagul lui Ipsilanti şi luptă în rândurile Eteriei până la înfrângerea şi fuga lui Ipsilanti în Transilvania?

Toate aceste contraziceri dispar dacă admitem, cum o cer documentele cele mai sigure, că mişcarea lui Tudor n'a fost, până la dezavuarea ţarului, decât faza iniţială, primul act, al Revoluţiei eteriste, care avea ca obiectiv desrobirea tuturor creştinilor din Imperiul otoman. Acest fapt îndreptăţeşte pe Ipsilanti să vorbească în numele „a zece milioane de creştini" care şi-au pus nădejdile lor de libertate şi de independenţă în intervenţia Rusiei. Clerul înalt şi boerii români au aderat la Eterie, fiindcă o credeau sprijinită de Ruşi, cu ajutorul cărora sperau, cum a declarat-o Tudor, să redobândească cetăţile de pe Dunăre, şi apoi să se guverneze singuri, adică independenţi de Poartă, după legile şi datinile ţării. In schimb, Tudor avea să ajute lui Ipsilanti să treacă Dunărea şi „să alerge spre mântuirea patriei sale".

Dar Eteria n'a căutat numai să inglobeze Ţările româneşti intr'o mişcare generală de emancipare de sub stăpânirea turcească, ci le-a dat şi programul de organizare internă. Acest program se intemeiază pe ideile burgheze şi liberale ale Revoluţiei franceze. In porturile Mediteranei şi ale Mării Negre se constituise, în timpul Revoluţiei franceze, o clasă de negustori bogaţi, întreprinzători şi energici, care s'au făcut exponenţii ideilor de emancipare politică şi naţională şi au exercitat o influenţă covîrşitoare în sânul Eteriei. Prin ei a căpătat şi mişcarea lui Tudor Vladimirescu un caracter „burghezo-democratic". Dar, cel puţin în ceeace priveşte Ţările româneşti, programul mişcării s'a mărginit la revendicări de natură pur politică.

Reforma socială a fost înlăturată, fiindcă ar fi divizat forţele de opoziţie care trebuiau mobilizate împotriva Turcilor. Toate sforţările au fost concentrate în vederea emancipării politice. Pentru a câştiga massele populare, Ipsilanti voise să proclame, la Iaşi, abolirea tuturor privilegiilor de clasă, dar la obiecţia lui Rizo că o asemenea declaraţie ar ridica împotriva lui toate elementele influente ale ţării, el a renunţat la ideie şi s'a mărginit la o declaraţie liniştitoare de asigurare a averii şi vieţii locuitorilor. La Roman, el se prezintă ca „un vestitor al neatârnării şi fericirii noastre politice", şi îndeamnă pe „iubiţii săi Daci" să-şi ceară drepturile naturale şi politice, pe care „societatea politică e datoare să le apere şi să le asigure".

Insfârşit, la 19 Aprilie, Ipsilanti lansează dela Târgovişte o proclamaţie, în care schiţează liniile mari ale unei constituţii liberale: Domn pământean, separarea puterii legiuitoare de cea executivă, sistem reprezentativ cu unul sau două corpuri legislative, bazat pe reprezentarea tuturor claselor sociale, şi armată naţională. Programul acesta, aplicat, ar fi transformat Ţările româneşti în monarhii constituţionale. Existau la noi condiţiile materiale pentru realizarea acestui program? Fără îndoială că nu.

Toate memoriile şi proiectele constituţionale ale boerilor mari se disting prin caracterul lor conservator şi şovin. Ele tind să concentreze puterea în mâinile câtorva familii şi să le întărească privilegiile. Toate slujbele şi beneficiile Statului, dela care străinii au să fie complet excluşi, vor fi rezervate lor, iar ţăranii vor avea să facă de două ori mai multe zile de clacă decât înainte. Dar cum „nu sunt vremile sub cârma omului," boerii sunt siliţi şi ei să se plece şi să se facă chiar interpreţii vremii noi.

Intr'un memoriu remarcabil adresat consulului-general rus, Pini, în 1822, boerii refugiaţi în Transilvania atacă stăpânirea turcească pe motiv că înnăbuşe vieaţa economică şi pricinueşte „scoaterea banilor din ţară". Ei arată că prin Domnii străini şi prin sateliţii lor, trimişi dela Constantinopol, prin dreptul de stăpânire exercitat de străini asupra mânăstirilor închinate, prin îngrădirile comerţului extern în favoarea Constantinopolului şi a Domnului, prin „vicioasa organizare a sistemului administrativ" din Ţara Românească şi prin lipsa „meseriilor pentru obiectele de neapărată trebuinţă" s'a ajuns la „sleirea de bani a ţării", la paralizarea comerţului particular, la deprecierea tuturor produselor ţării şi la perpetuarea regimului de „nedreptăţi şi jafuri", din pricina cărora naţiunea, „în loc să se cultive pentru fericirea sa, cade în demoralizare ...şi poporul se ruinează în tot felul".

Aceste consideraţii, formulate de cei mai mari boeri ai ţării, dovedesc că stăpânirea otomană devenise incompatibilă cu gradul de desvoltare a condiţiilor de existenţă materială. Pentru satisfacerea nevoilor pe care desvoltarea relaţiilor noastre de schimb şi contactul cu armatele ruseşti în timpul războiului din 1806—1812 le trezise în pătura noastră conducătoare, boerii se străduesc să-şi valorizeze mai bine produsele agricole. Dar tendinţa lor se izbeşte de restricţiile impuse comerţului particular prin politica vamală a Turciei şi prin obligaţiile capanului. De aceea ei cer libertatea comerţului, desfiinţarea raialelor dunărerne, transformarea cetăţilor (Brăila, Giurgiu şi Turnu) în porturi fluviale

pentru comerţ, creearea unei flote de comerţ care să plutească pe toate apele Imperiului otoman, dreptul de a deschide mine şi de a înfiinţa fabrici, tarif protecţionist pentru toate mărfurile fabricate în ţară şi secularizarea averilor mânăstirilor închinate.

Programul acesta, pe care l-ar fi putut semna orice partid liberal din Apus, a fost formulat de un mare boer — Alecu Vilara — şi exprima vederile celor mai reacţionare elemente ale ţării, ceeace dovedeşte cât de puţin diferenţiate erau atunci raporturile economice şi sociale la noi. In lipsa unei clase mijlocii care să reprezinte ideile democrate, boerii mari sunt siliţi să asume ei sarcina de a introduce la noi reformele liberale, fără de care nu mai puteau face faţă nici cheltuelilor Statului, nici nevoilor lor sporite. Aşa se explică rolul, în aparenţă paradoxal, al unei clase de mari proprietari feudali care luptă pentru introducerea unui regim a cărui funcţiune va fi tocmai aceea de a disolva raporturile feudale de producţie şi de a ruina supremaţia politică a boerilor.

S'a susţinut că elementul revoluţionar în mişcarea din 1821 a fost reprezentat la noi de boerii mici şi de negustorii oraşelor. Deşi rolul negustorilor nu poate fi negat — ei au susţinut mişcarea revoluţionară cu sume mari de bani — acest rol n'a fost destul de însemnat pentru a trage în cumpăna evenimentelor. Boernaşii nu se afirmă decât după emigraţia boerilor mari, în timpul ocupaţiei turceşti. Atunci un Iancu Stavăr, un Gheorghe Brăescu, un Pomer se ridică la situaţii înalte pe care vor să le păstreze şi după evacuarea trupelor turceşti. Ei sunt inspiratorii proiecteior de reforme „cărvunare", în care se vorbeşte de libertatea personală, de toleranţă religioasă, de expropiere pentru motive de utilitate publică, de slujbe exercitate nu pentru chiverniseala titularului, ci pentru folosul obştesc, de libertatea comerţului şi industriei, de spitale, de şcoli şi de cărţi în limba ţării. Dar acelaşi memoriu menţine toate privilegiile boereşti, funcţiile anuale, obiceiul havaeturilor, raporturile feudale dintre boeri şi ţărani. Ideile Revoluţiei franceze nu erau invocate decât pentru a justifica pretenţiile „ciocoilor" la egalitatea de drepturi cu boerii mari.

Boerii mari şi mici erau apoi însufleţiţi de aceleaşi sentimente xenofobe. Mişcarea lui Tudor Vladimirescu a avut un caracter comsopolit, ca şi elementele care o compuneau. Ea făcea doar parte dintr'o mişcare generală care trebuia să unească, într'o luptă comună împotriva stăpânirii turceşti toate popoarele creştine din Imperiul otoman. Dar de îndată ce sorţii de izbândă ai acestei mişcări au scăzut, în urma dezavuării ruseşti, boerii au

început să se lapede de orice legătură de solidaritate cu revoluţia grecească şi, în Moldova, ei au încercat chiar să înarmeze pe ţărani pentru a izgoni pe Eterişti. In arzurile adresate Porţii, ei au căutat să arunce asupra stăpânirii fanariote toată răspunderea nenorocirilor care se abătuseră asupra ţării şi au cerut înlocuirea ei cu o administraţie pur românească, în frunte cu Domni pământeni.

Prin această diversiune xenofobă, boerii sperau să escamoteze revendicările ţărăneşti, să scape de răspunderea răscoalei şi de ocupaţia turcească şi să-şi întărească poziţia economică, socială şi politică prin excluderea concurenţei greceşti. Stăpâni pe Scaunul domnesc şi pe toate slujbele, boerii aveau să rămână singurii beneficiari ai unui sistem întemeiat pe exploatarea ţăranilor.

Restabilirea autorităţii lor asupra ţăranilor preocupă în chip deosebit pe boeri după răscoala din 1821. Ei recunosc că instigatorii revoluţiei n'ar fi avut atâta succes, dacă poporul n'ar fi fost copleşit de atâtea nedreptăţi şi jafuri. Revoluţia a deşteptat în ţărani „un spirit de îndărătnicie şi de nesupunere" pe care nici prădăciunile şi nici omorurile săvîrşite de Turci n'au fost în stare să-l înnăbuşe. Inainte, cei îndărătnici erau aduşi la datoriile lor de supunere cu puterea armelor. „Acum ei s'au desprins şi cu aceasta, pierzând sfiala lor de mai nainte ; şi astfel nu se mai tem nici de ameninţări, nici de biciu, ci numai de pedeapsa cu moartea. Cunoscând din experienţă ce este nedreptatea, ei nu vor mai suferi a fi nedreptăţiţi întru nimic ; iar agenţii guvernului, împinşi de lăcomia lor naturală, vor continua a-i asupri".

„Un asemenea popor, cu totul necultivat şi aplicat la răpiri, care şi-a pierdut cu totul sfiala de biciu şi de despotism", pretind boerii, ar pune în pericol un sistem de guvernământ oricât de drept şi de leal. De aceea boerii refugiaţi la Braşov şi Sibiu nu văd altă scăpare decât o ocupaţie rusească pe un timp anumit, în cursul căreia să se realizeze reformele necesare şi poporul să fie readus la datoria lui de supunere şi să se deprindă cu noile reforme [1].

Mişcarea revoluţionară din 1821 a însemnat în adevăr înăsprirea exploatării ţăranilor care au trebuit să plătească nu numai sarcinile enorme ale ocupaţiei turceşti, ci şi datoriile boerilor emigraţi. Astfel, la abuzurile şi stoarcerile regimului fiscal, men-

[1] Memoriul lui Alexandru Vilara. Aricescu, II, p. 187.

ţinut integral şi sub domniile pământene, s'au adăugat exigenţele tot mai inexorabile ale moşierilor sărăciţi prin emigraţie. De aceea, departe de a se ameliora, soarta ţăranilor a mers agravându-se după răscoala din 1821.

S'a pus întrebarea: de ce a izbucnit răscoala tocmai în Oltenia? Răspunsul a fost căutat fie în starea mizerabilă a ţărănimii oltene, fie în desvoltarea mai precoce a unei clase de negustori în Oltenia. E de netăgăduit că soarta ţărănimii oltene a fost şi mai nenorocită decât a ţăranilor din alte părţi, fiindcă, pe lângă sarcinile sdrobitoare pe care trebuia să le susţină împreună cu ţăranii din alte provincii, Oltenii mai erau expuşi jafurilor periodice şi exigenţelor teribile ale Turcilor din serhaturi. In ceeace priveşte explicaţia a doua, deşi pe la Ada-Kalé şi Orşova se făcea un întins comerţ de contrabandă, nu se poate susţine că în Oltenia s'ar fi format o clasă burgheză mai puternică şi mai conştientă decât în restul ţării. Principalele căi de comunicaţie între Ţara Românească şi Transilvania erau Valea Oltului şi Valea Prahovei, şi ele nu deserveau decât indirect Oltenia. Iar în ceea ce priveşte argumentul că „breslaşii" erau mai numeroşi în judeţele oltene decât aiurea, el se întoarce împotriva tezei pe care ar trebui s'o susţină. Breslaşii nu erau atât negustori sau meseriaşi organizaţi în bresle, cât slujitori sau foşti slujitori grupaţi în cete. Organizarea lor avea o importanţă mai ales fiscală [1]).

Dar întrebarea cu privire la cauza izbucnirii răscoalei în Oltenia n'are sens decât în ipoteza că răscoala a izbucnit spontan şi din motive locale. De vreme ce nimeni nu va mai putea susţine acest lucru, poziţia problemei se schimbă. Dacă e adevărat că răscoala a fost provocată de Eterie, întrebarea e: ce interes avea Eteria s'o provoace în Oltenia? Motivele au fost două: întâiu, ca voia să fixeze atenţia Turcilor asupra Olteniei şi să permită astfel lui Ipsilanti să treacă mai uşor Dunărea; în al doilea rând,

---

[1]) „Breslele cuprind pe contribuabilii privilegiaţi. Avantajul lor constă în faptul că plătesc o sumă determinată şi la o epocă anumită. In breaslă intră toţi aceia care ocupă sau ocupaseră o slujbă. Sunt o mulţime de bresle. Breasla logofeţilor, a vameşilor, a postelnicilor, a armăşeilor etc. Cetele acestea cari alcătuesc şi elementul militar cel mai important sunt răspândite în toată ţara şi alcătuesc o breslă în grupe pe judeţe şi plăşi. Mai sunt, apoi, breasla negustorilor, a preoţilor, mânăstirilor etc. Toţi aceştia din breaslă nu dau birul cu consătenii lor, ci cu breslaşii din alte sate". (C. Giurescu, *Organizarea socială în Ţara Românească*. Curs litografiat. Bucureşti, 1915|1916, Bibl. Acad. Rom. Cota II, 52358).

început să se lapede de orice legătură de solidaritate cu revoluţia grecească şi, în Moldova, ei au încercat chiar să înarmeze pe ţărani pentru a izgoni pe Eterişti. In arzurile adresate Porţii, ei au căutat să arunce asupra stăpânirii fanariote toată răspunderea nenorocirilor care se abătuseră asupra ţării şi au cerut înlocuirea ei cu o administraţie pur românească, în frunte cu Domni pământeni.

Prin această diversiune xenofobă, boerii sperau să escamoteze revendicările ţărăneşti, să scape de răspunderea răscoalei şi de ocupaţia turcească şi să-şi întărească poziţia economică, socială şi politică prin excluderea concurenţei greceşti. Stăpâni pe Scaunul domnesc şi pe toate slujbele, boerii aveau să rămână singurii beneficiari ai unui sistem întemeiat pe exploatarea ţăranilor.

Restabilirea autorităţii lor asupra ţăranilor preocupă în chip deosebit pe boeri după răscoala din 1821. Ei recunosc că instigatorii revoluţiei n'ar fi avut atâta succes, dacă poporul n'ar fi fost copleşit de atâtea nedreptăţi şi jafuri. Revoluţia a deşteptat în ţărani „un spirit de îndărătnicie şi de nesupunere" pe care nici prădăciunile şi nici omorurile săvîrşite de Turci n'au fost în stare să-l înnăbuşe. Inainte, cei îndărătnici erau aduşi la datoriile lor de supunere cu puterea armelor. „Acum ei s'au desprins şi cu aceasta, pierzând sfiala lor de mai nainte ; şi astfel nu se mai tem nici de ameninţări, nici de biciu, ci numai de pedeapsa cu moartea. Cunoscând din experienţă ce este nedreptatea, ei nu vor mai suferi a fi nedreptăţiţi întru nimic ; iar agenţii guvernului, împinşi de lăcomia lor naturală, vor continua a-i asupri".

„Un asemenea popor, cu totul necultivat şi aplicat la răpiri, care şi-a pierdut cu totul sfiala de biciu şi de despotism", pretind boerii, ar pune în pericol un sistem de guvernământ oricât de drept şi de leal. De aceea boerii refugiaţi la Braşov şi Sibiu nu văd altă scăpare decât o ocupaţie rusească pe un timp anumit, în cursul căreia să se realizeze reformele necesare şi poporul să fie readus la datoria lui de supunere şi să se deprindă cu noile reforme [1].

Mişcarea revoluţionară din 1821 a însemnat în adevăr înăsprirea exploatării ţăranilor care au trebuit să plătească nu numai sarcinile enorme ale ocupaţiei turceşti, ci şi datoriile boerilor emigraţi. Astfel, la abuzurile şi stoarcerile regimului fiscal, men-

[1] Memoriul lui Alexandru Vilara. Aricescu, II, p. 187.

ţinut integral şi sub domniile pământene, s'au adăugat exigenţele tot mai inexorabile ale moşierilor sărăciţi prin emigraţie. De aceea, departe de a se ameliora, soarta ţăranilor a mers agravându-se după răscoala din 1821.

S'a pus întrebarea: de ce a izbucnit răscoala tocmai în Oltenia? Răspunsul a fost căutat fie în starea mizerabilă a ţărănimii oltene, fie în desvoltarea mai precoce a unei clase de negustori în Oltenia. E de netăgăduit că soarta ţărănimii oltene a fost şi mai nenorocită decât a ţăranilor din alte părţi, fiindcă, pe lângă sarcinile sdrobitoare pe care trebuia să le susţină împreună cu ţăranii din alte provincii, Oltenii mai erau expuşi jafurilor periodice şi exigenţelor teribile ale Turcilor din serhaturi. In ceeace priveşte explicaţia a doua, deşi pe la Ada-Kalé şi Orşova se făcea un întins comerţ de contrabandă, nu se poate susţine că în Oltenia s'ar fi format o clasă burgheză mai puternică şi mai conştientă decât în restul ţării. Principalele căi de comunicaţie între Ţara Românească şi Transilvania erau Valea Oltului şi Valea Prahovei, şi ele nu deserveau decât indirect Oltenia. Iar în ceea ce priveşte argumentul că „breslaşii" erau mai numeroşi în judeţele oltene decât aiurea, el se întoarce împotriva tezei pe care ar trebui s'o susţină. Breslaşii nu erau atât negustori sau meseriaşi organizaţi în bresle, cât slujitori sau foşti slujitori grupaţi în cete. Organizarea lor avea o importanţă mai ales fiscală [1]).

Dar întrebarea cu privire la cauza izbucnirii răscoalei în Oltenia n'are sens decât în ipoteza că răscoala a izbucnit spontan şi din motive locale. De vreme ce nimeni nu va mai putea susţine acest lucru, poziţia problemei se schimbă. Dacă e adevărat că răscoala a fost provocată de Eterie, întrebarea e: ce interes avea Eteria s'o provoace în Oltenia? Motivele au fost două: întâiu, ca voia să fixeze atenţia Turcilor asupra Olteniei şi să permită astfel lui Ipsilanti să treacă mai uşor Dunărea; în al doilea rând,

---

[1]) „Breslele cuprind pe contribuabilii privilegiaţi. Avantajul lor constă în faptul că plătesc o sumă determinată şi la o epocă anumită. In breaslă intră toţi aceia care ocupă sau ocupaseră o slujbă. Sunt o mulţime de bresle. Breasla logofeţilor, a vameşilor, a postelniceilor, a armăşeilor etc. Cetele acestea cari alcătuesc şi elementu militar cel mai important sunt răspândite în toată ţara şi alcătuesc o breslă în grupe pe judeţe şi plăşi. Mai sunt, apoi, breasla negustorilor, a preoţilor, mânăstirilor etc. Toţi aceştia din breaslă nu dau birul cu consătenii lor, ci cu breslaşii din alte sate". (C. Giurescu, *Organizarea socială în Ţara Românească*. Curs litografiat. Bucureşti, 1915|1916, Bibl. Acad. Rom. Cota II, 52358).

în Oltenia exista o miliţie — a pandurilor — care adusese excelente servicii militare în războiul din 1806—1812, avea un rudiment de organizaţie militară şi era profund nemulţumită fiindcă privilegiile ei, consfinţite prin legi şi tradiţii, au fost călcate de Caragea şi de Alecu Suţu. Eteriştii erau siguri că, dacă s'ar adresa pandurilor un apel în numele ţarului Alexandru, ei s'ar ridica până la unul, mai ales că şi în 1821 ei aveau să lupte sub acelaşi şef, sub care se acoperiseră de glorie între 1807 şi 1812. Iată motivele pentru care Tudor Vladimirescu a primit însărcinarea de a răscula în Oltenia pe panduri, şi, odată cu ei, ţărănimea.

Dar, acceptând dela boerii eterişti mandatul de a răscula ţărănimea şi căutând să-l aducă la îndeplinire prin făgăduieli de emancipare economică şi socială, Tudor s'a pus dela început într'o situaţie falsă care avea să apese asupra întregii lui cariere revoluţionare şi, în cele din urmă, avea să-l ducă la peire. Regimul de sângeroasă exploatare şi de jaf nu putea fi desfiinţat decât prin „jertfirea [illegible]verilor rău agonisite ale tiranilor boieri" şi prin deposedarea acestora de supremaţia lor politică şi socială. Or, pentru a nu-şi diviza forţele, Eteria a renunţat la reforma socială şi şi-a concentrat toate sforţările asupra emancipării politice — singura căreia Rusia ţaristă putea să-i acorde sprijinul său. Agitaţia ţărănească a rămas deci un simplu mijloc de presiune pentru a sili pe boeri să adere la mişcarea revoluţionară.

Astfel Tudor a fost pus în faţa dilemei insolubile: pe deoparte, să susţină şi să facă ceea ce era în contradicţie cu tot trecutul său, cu convingerile sale personale şi cu interesele ţărănimii, iar pe de alta să recunoască că ceea ce trebuia să facă era irealizabil; cu alte cuvinte, el s'a văzut silit, în interesul mişcării în care se angajase, să servească clasa asupritoare şi să amăgească clasa ţărănească cu fraze, cu făgăduieli şi cu asigurarea că interesele clasei boereşti erau interesele propriei sale clase. „Găsind, spuse Tudor, mulţi patrioţi boeri întru asemenea bune cugetări cu ale norodului asemănate, am hotărît, ca un voitor de dreptate, să recunosc vremelnica stăpânire a ţării." Mai e de mirare, după această declaraţie, că ţăranii l-au părăsit? Ca toţi aceia care au căzut în asemenea situaţii false, Tudor a fost iremediabil pierdut.

TUDOR VLADIMIRESCU[1] ET LE MOUVEMENT HÉTAIRISTE DANS LES PRINCIPAUTÉS ROUMAINES 1821 — 1822

L'historiographie roumaine a considéré l'insurrection qui, en 1821, a bouleversé les Principautés roumaines, comme un mouvement national, déterminé par des causes exclusivement internes, indépendant de la révolution grecque. Les deux mouvements auraient poursuivi des buts entièrement différents, même opposés : les Grecs auraient voulu renverser la domination ottomane pour rétablir l'ancien Empire byzantin. D'aucuns leur attribuaient le dessein de transformer les pays roumains en une *Nouvelle Grèce.* Par contre, le mouvement de Tudor Vladimirescu serait resté loyaliste et se serait borné à vouloir remplacer la domination des Phanariotes par celle de princes indigènes et à mettre fin au système d'exploitation administrative et fiscale lié au régime phanariote. Tout au plus admit-on, entre les deux mouvements, un parallélisme accidentel. Comme il arrive souvent, nos historiens avaient pris le résultat pour la cause initiale du mouvement.

La difficulté venait de ce que ces vues n'étaient pas d'accord avec les documents. On la résolut par un procédé aussi simple que radical. Les documents grecs furent écartés en bloc comme provenant de „détracteurs" de Vladimirescu ; les documents roumains furent expurgés des éléments trop gênants. La première proclamation de Tudor Vladimirescu, par exemple, s'adressait à tous les habitants de la Valachie, sans distinction de race ou de nationalité (către tot norodul omenesc, à tout le genre humain). Or, l'auteur de la première *Histoire de la Révolution roumaine de* 1821, C. Aricescu transcrit : *A tout le peuple*

[1] L'u en roumain se prononce *ou*. On prononce donc Toudor Vladimirescou.

roumain. Le caractère national du mouvement est ainsi marqué dès le début.

Dans une lettre adressée à un commandant turc, Vladimirescu avait écrit que „les raïas, ne pouvant plus supporter les rapines et les exactions de leurs seigneurs, se sont soulevés contre eux" : Or, Aricescu résume ainsi ce passage : „Les causes de ce soulèvement ont été les pillages des *Grecs*".

Les autres historiens ne vont pas aussi loin qu'Aricescu. Mais, par préjugé national ou doctrinaire, ils négligent, omettent ou déforment ce qui ne s'accorde pas avec leur théorie. N. Iorga avait soutenu, à un certain moment, que nos institutions primitives, y compris le principat, sont d'origine paysanne. Aussi, dans le soulévement de 1821, ne vit-il qu' „un court épisode d'initiative et d'organisation paysannes", „une manifestation de la paysannerie réclamant ses droits les plus anciens, manifestation qui n'atteignit pas son but, à cause, entre autres, de la suppression de son chef par le crime des hétairistes, sans lequel toute notre histoire contemporaine, incapable de partir d'une action bourgeoise, d'un petit nombre de jeunes gens formés en Occident et imitant l'Occident seul, aurait pris une toute autre direction".

Passons sur l'opinion qu'un simple accident personnel aurait pu changer „toute notre histoire contemporaine" et examinons ce que l'on entend par „les anciens droits de la paysannerie". Iorga ne donne aucune précision là-dessus, et il lui aurait été difficile de le faire, puisque, aussi loin que l'on remonte dans le passé, on ne trouve à la campagne que des boïars et des serfs. Les paysans qui étaient venus se ranger sous les drapeaux de Tudor Vladimirescu, n'auraient pu invoquer aucun droit historique pour justifier un mouvement d'émancipation. Il est vrai que Tudor parlait du rétablissement des anciens droits et privilèges du *pays*, mais, comme tous ses contemporains, il n'entendait par là que le droit pour les boïars d'élire le Hospodar, et que le privilège, pour les seuls indigènes, d'occuper les fonctions publiques. Ce fait, même si les documents étaient moins explicites, suffirait à renverser la thèse de Iorga. L'initiative du mouvement de 1821 a été due effectivement à l'action bourgeoise inspirée par les idées de la Révolution française dont les représentants parmi nous ont été les Grecs de l'Hétairie.

Iorga savait que Vladimirescu était protégé russe, avait un grade dans l'armée russe, faisait partie de l'Hétairie et que

c'est de Bucarest qu'il partit pour soulever la Petite-Valachie, qu'il était accompagné de quarante soldats de la garde princière et pourvu d'assez d'argent par l'Hétairie pour pouvoir payer toutes ses réquisitions „en ducats impériaux d'Autriche".

Mais, comme ces faits ne rentraient pas dans le cadre de sa doctrine, Iorga, força Vladimirescu à se dédire et à renier son serment. „Celui qui parle dans cet acte" — il s'agit de la première proclamation de Tudor —„n'est certainement pas l'homme payé par les Hétairistes, celui qui ayant reçu leur argent et leur ayant prêté serment, entend les servir. Si ce ne fut pas dès le premier moment, ce fut plus tard, au cours de ce voyage de quelques jours, que Tudor réfléchit à ce qu'il pourrait réaliser et qu'il comprit combien les plans et les aspirations des Grecs étaient vains". Iorga préfère savoir Tudor parjure que d'admettre qu'il ait pu collaborer sincèrement avec les Grecs. Or, la vérité est qu'aussi longtemps qu'il a cru l'Hétairie soutenue par les Russes, Tudor Vladimirescu lui est resté fidèle, et que même après le désaveu du tsar, il accepta de collaborer avec Ypsilanti. Iorga écrit encore que, en se retirant de Bucarest vers Piteşti, Tudor „ne voulait nullement s'unir aux Hétairistes, pour partager leur ruine imminente". La vérité est que Tudor, n'ayant pu s'entendre avec les Turcs, se retira de Bucarest „pour nous unir à nos autres frères chrétiens", c'est-à-dire aux Grecs d'Ypsilanti qui se trouvaient à Piteşti, et qu'à Goleşti il renouvela son serment à l'Hétairie. Enfin, ce n'est que par un parti-pris systématique que la capitulation de Tudor en face des boïars a pu être présentée comme „le plus important jour de victoire de l'éphémère „règne" de Tudor".

M. Jean C. Filitti a compris exactement le caractère de l'Hétairie comme mouvement d'émancipation de tous les chrétiens de Turquie et les rapports de Tudor avec l'Hétairie. Mais il n'a pas cherché à vérifier si les faits s'accordent avec sa théorie, à laquelle il manque donc la justification intime qui seule peut lui conférer de la valeur.

Au fond il considère, lui aussi, les mouvements de Tudor et Ypsilanti, malgré l'identité de leur but, comme indépendants.

Mais de toutes les histoires de Tudor Vladimirescu celle de A. D. Xénopol a joui de la plus grande faveur et a gardé jusqu'à nos jours son autorité. Selon cet auteur, le but de Tudor a été „d'affranchir les paysans de l'exclavage des boïars". L'in-

surrection de 1821 a eu pour lui un caractère social et non politique ; elle n'a établi au début aucune différence entre boïars grecs et roumains. Mais, s'étant soulevé contre les abus sociaux, Tudor devait fatalement s'attaquer au régime phanariote auquel ces abus étaient liés. Dès le début, il comprit que son mouvement n'avait rien de commun avec les Grecs. „Mais, dès que Vladimirescu commence à collaborer avec les boïars, il donne à son mouvement un caractère plus nettement hostile aux Phanariotes, changeant le but social de sa révolution en un but national et politique".

Or, il résulte des proclamations de Tudor qu'avant de lever l'étendard de la révolte, il s'était entendu avec les boïars. Par suite, l'expropriation dont il menace „les tyranniques boïars", ne devait s'appliquer qu'à ceux qui ne le suivraient pas. Le programme social de Tudor n'était donc qu'un moyen de pression sur les boïars pour les forcer à adhérer à son mouvement. Cela est si vrai, que lorsque les paysans, pour qui tous les boïars étaient „tyranniques", et tous leurs biens „mal acquis", se livrèrent à des actes de violence contre les biens et les personnes des boïars, Tudor s'y opposa catégoriquement.

Mais si on pense qu'il n'avait rien de commun avec les Hétairistes et que son mouvement tendait à l'affranchissement des paysans, on ne comprend pas ce qui a pu déterminer les boïars à s'entendre avec lui et à l'accepter comme chef. „Tudor, répond Xénopol, représentait l'intérêt des masses et il s'unit aux boïars uniquement pour donner plus de poids à son mouvement. Il savait que, sans le concours des masses, les boïars ne pouvaient rien entreprendre et c'est pourquoi lui, le conducteur des masses, se considéra comme le chef du mouvement, attribuant aux boïars un rôle de second plan, et gardant pour lui la faculté de protéger, selon sa convenance, contre la fureur populaire ceux d'entre les boïars qui le suivraient". C'est ainsi que Tudor, qui n'était qu'un simple sous-préfet, aurait pu imposer aux boïars ses conditions qui faisaient de lui le chef d'un mouvement tendant à renverser le pouvoir économique et politique des boïars et à affranchir les paysans de toute exploitation. Les boïars se seraient ainsi eux-mêmes donnés le maître qui devait mettre fin à leur domination.

Une autre conséquence de la théorie de Xénopol est que l'insurrection valaque, „tournée contre les boïars spoliateurs" n'était nullement dirigée contre la domination ottomane.

Par cela, elle aurait été essentiellement différente de la révolution hétairiste „qui avait un caractère politique et tendait à renverser la domination ottomane".

Xénopol savait très bien que le haut clergé, ainsi que la plupart des boïars, faisaient partie de la Hétairie et avaient fondé de grands espoirs sur la révolution hétairiste, qu'ils croyaient patronnée par les Russes, mais pour sauver sa théorie, il affirme que la solidarité de nos boïars avec Ypsilanti n'était pas sincère. „Au début, dit-il, les Moldaves durent dissimuler en présence des Grecs qui avaient envahi un pays dénué de toute défense."

La vérité est qu'Ypsilanti avait franchi le Pruth escorté de 23 hommes et que, si faible que l'on puisse supposer la Moldavie, elle n'aurait tout de même pas pu être, contre sa volonté, envahie par une simple escorte.

Pour ce qui est de la „dissimulation" des Moldaves en face des Grecs, il suffit de rappeler que l'armée et les ressources avec lesquelles Ypsilanti partit à la délivrance de la Grèce furent, pour la plupart, constituées en Moldavie, et que les boïars avaient fait cause commune avec les Grecs, tant qu'ils les crurent soutenus par la Russie.

Même erreur dans la description des rapports de Vladimirescu avec les boïars et avec Ypsilanti. Xénopol dit que, „à Bucarest, au milieu des boïars ses alliés, le mouvement déclenché par lui devait changer pofondément de caractère". Il ne pouvait plus revendiquer contre les boïars les droits du peuple. Il s'entend avec les boïars pour chasser les Grecs et renverser le régime phanariote : „Le mouvement de Tudor, social au début, fut aiguillé sur le terrain politique et national". Mais le changement de direction devait mettre Tudor en conflit avec Ypsilanti et, selon l'expression de Iorga, causer sa mort „par la trahison de Géorgaki" et „le crime d'Ypsilanti".

La théorie qui présente le mouvement de Tudor Vladimirescu comme un mouvement spontané et national n'aboutit donc qu'à des contradictions et à des incohérences. Elle est une pure construction de l'esprit qui ignore ou violente les documents. Elle est la création de la génération de 1848 qui, ayant besoin de précédents, inventa l'histoire d'un Tudor Vladimirescu levant les armes non seulement contre les Phanariotes, mais aussi contre les boïars, „ces spoliateurs du peuple" (Kogălniceanu).

Mais, dans cette hypothèse, comment expliquer le fait que le soulement fut organisé à Bucarest, que Vladimirescu partit

de Bucarest, avec l'escorte et l'argent mis à son disposition par l'Hétairie, pour soulever la Petite-Valachie ; que sa proclamation à tous les habitants du pays et sa supplique à la Sublime Porte furent rédigées à Bucarest, au consulat de Russie ou dans la maison de Samurcasch, l'un des principaux membres de l'Hétairie? Comment concilier le caractère soi-disant social du mouvement, avec l'entente préalable de Tudor avec les boïars ; les promesses de celui-ci aux paysans de les affranchir de la servitude des boïars, avec la répression impitoyable des actes de violence commis par eux ; ses protestations de soumission et de fidelité à la Porte, avec les assurances données à tous que le soulevement fut déclenché sur l'ordre de l'Empereur de Russie? Quel sens pouvait bien avoir la fortification des monastères de la Petite-Valachie et la constitution d'un corps d'observation à Craïova sous le commandement de Jean Solomon, si ce n'est de se prémunir contre une attaque des Turcs? Quel intérêt pouvaient avoir Pini et les boïars hétairistes à paralyser l'action répressive du gouvernement contre un mouvement qu'i n'avait rien de commun avec les Hétairistes? Pourquoi le gouvernement fut-il empéché de faire appel aux troupes turques pour le rétablissement de l'ordre? Pourquoi Pini garda-t-il secrète, du 17 au 28 Mars, la dépêche par laquelle le tsar Alexandre désavouait le mouvement de Vladimirescu? Pourquoi les troupes gouvernementales commandées par des officiers affiliés à l'Hétairie passèrent -elles à Tudor? Comment se fait-il que Tudor qui n'était pas un homme riche ait pu payer toutes ses réquisitions „en ducats impériaux d'Autriche"? Pourquoi Tudor a-il ralenti sa marche pour donner à Ypsilanti le temps d'arriver en Valachie? Pourquoi les boïars avec lesquels Vladimirescu s'était entendu, voulurent-ils l'empêcher d'entrer dans Bucarest et pourquoi les mêmes boïars s'empressèrent-ils de présenter leurs hommages à Ypsilanti, pourquoi Tudor renouvela-t-il à celui-ci son serment de fidélité et accepta-t-il un plan de collaboration qui établissait en Valachie un véritable *condominium*? Pourquoi le métropolitain et les autres membres du gouvernement provisoire voulurent-ils se rendre à Târgoviște auprès d'Ypsilanti et pourquoi Tudor les consigna-t-il à Belvedere? Pourquoi Tudor, après avoir publiquement négocié avec les Turcs, declara-t-il, en abandonnant Bucarest, qu'il allait s'unir à ses autres frères chrétiens et décharger ses fusils dans la chair des Turcs? Enfin, comment Tudor put-il être enlevé du mileu des ses troupes par un détachement de 25 hommes et

condamné à mort par Ypsilanti sans que personne ne se fût levé pour le défendre ?

Toutes ces contradictions disparaissent si l'on admet, comme les documents les plus sûrs l'exigent, que Tudor était hétairiste et que son action s'intégrait dans le mouvement général de l'Hétairie. Le but de ce mouvement étant la libération, avec l'aide de la Russie, de tous les chrétiens de l'Empire otoman, le haut clergé et les principaux boïards des deux Principautés avaient adhéré à l'Hétairie. „Les Russes nous avaient tous fait enrôler dans l'Hétairie", déclare Rosetti-Roznovanu, le premier boïar de la Moldavie. „Ils nous disaient : Nous sommes les Romains d'aujourd'hui ! Tous les peuples soumis de l'Orient vont recouvrer leur liberté et fleurir sous l'ombre de notre grandeur". Les agents russes, tous d'origine grecque, avaient écarté des emplois les vieux boïars qui leurs étaient hostiles et les avaient remplacés par leurs créatures. En 1820, les charges de l'Eglise, de justice, de finances, de police, les postes, les fermes des douanes et des impôts indirects, le commandement de la garde princière, toutes étaient attribuées aux adeptes de la Russie qui, en même temps, étaient les affiliés de l'Hétairie.

Ypsilanti décide de déclencher le mouvement insurrectionnel dans les Principautés roumaines, parce qu'il était sûr d'y trouver une aristocratie toute devouée à la cause de l'Hétairie, une Cour et un prince phanariotes, une garde d'Albanais commandés par des chefs hétairistes, des villes peuplés de négociants, de prêtres, de fonctionnaires grecs, et, enfin, une administration controlée par les Grecs. En outre, les nouvelles reçues des Principautés faisaient croire que les forteresses du Danube, dépourvues de forces suffissantes, seraient faciles à prendre par un coup de surprise. Mais, surtout, le soulèvement de la Valachie aurait forcé les Turcs à y envoyer des troupes, ce qui aurait fourni à la Russie le prétexte pour déclarer la guerre à la Turquie. La condition essentielle de la victoire était ainsi réalisée.

La mission de soulever la Valachie fut confiée par l'Hétairie à Tudor Vladimirescu qui était hétairiste et officier dans l'armée russe. Il connaissait, en autre, la Petite Valachie où il était né et où il avait exercé, pendant de longues années, les fonctions de sous-préfet. Mais, surtout, il avait des relations très étendues parmi les pandours, qu'il avait commandés pendant la guerre de 1806 à 1812 et qui étaient très mécontents parce que le gouvernement, malgré leurs privilèges, les avait soumis à l'impôt. Les

pandours offraient à la révolution des cadres tout faits et, effectivement, ce sont eux qui ont organisé l'agitation à la campagne.

La tâche qui fut assignée à Tudor était de faciliter le passage du Danube au prince Ypsilanti, „afin qu'il put courir à la délivrance de sa patrie". L'armée russe qui devait suivre Ypsilanti aiderait Vladimirescu à reconquérir les forteresses de la rive gauche du Danube et elle laisserait ensuite les Roumains se gouverner eux-mêmes, suivant leurs propres lois. Aussi, lorsque les paysans soulevés, prenant à la lettre les diatribes de Tudor sur „les biens mal acquis des tyranniques boïars", commencèrent à saccager les domaines seigneuriaux et à molester les boïars, celui-ci déclare-t-il que „il n'avait pas levé les armes de lui même, mais après entente avec ses supérieurs, et que son mouvement ne tendait pas à supprimer les boïars, qui ne leur étaient pas réellement hostiles". En cas de succès — qui pouvait en douter puisque le soulèvement était ordonné par le tsar Alexandre — Tudor Vladimirescu serait placé sur le trône de Valachie.

La date de l'insurrection ayant été, tout d'abord, fixée au 26 novembre/8 décembre, Vladimirescu fut appelé a Bucarest. La date ayant été reportée au 18/30 janvier, il resta à Bucarest et assista à toutes les réunions des chefs hétairistes qui avaient lieu soit au consulat russe, soit chez un boïar. Au cours de ces réunions les plans de l'insurrection furent arrêtés, les rôles distribués et les proclamations rédigées ; Tudor n'eut qu'à en prendre copie. Pour endormir la vigilance des Turcs, Tudor devait leur adresser une déclaration de loyalisme et les persuader que son mouvement était dirigé exclusivement contre les boïars et les princes qui, d'un commun accord, avaient exploité le peuple.

La maladie du prince Alexandre Soutzo précipita les choses. Avant même que sa mort fût connue du public, Tudor Vladimirescu quitta Bucarest, le 18/30 janvier 1821, avec quarante Albanais de la garde princière et, après quelques jours, lança sa proclamation de guerre contre les spoliateurs du peuple. Pendant le trajet, Tudor ne fit de dommage à personne et paya toutes ses réquisitions. En Petite-Valachie, il trouva des troupes de pandours mobilisées et armées d'avance. Le mouvement de Tudor que l'on représente comme une explosion irréfléchie et soudaine du mécontentement populaire fut en réalité longuement et minutieusement préparé par l'Hétairie.

C'est par l'origine hétairiste du moment que s'explique aussi la tactique de Tudor et celle du gouvernement qui devait

le combattre. Le premier souci de Tudor fut de s'emparer des monastères fortifiés de Petite-Valachie, de les pourvoir de vivres et d'y placer des garnisons : contre qui pouvaient-elles servir ? Contre les Grecs d'Ypsilanti qui n'avaient pas encore franchi le Pruth ? contre les boïars avec lesquels ils s'était entendu ? Evidemment non, mais contre le Turcs. Ypsilanti lui-même, en face du danger d'une attaque turque allait essayer de mettre la main sur ces monastères. Ce n'est également que par son affiliation à l'Hétairie que s'explique la campagne du gouvernement contre Tudor. Toutes les mesures prises contre Tudor furent sabotées par le consul général de Russie, Pini, par les boïars affiliés a l'Hétairie et par les chefs des troupes envoyés contre lui. Tous veillèrent soigneusement à ce que, selon la formule même de l'ordre donné par Ypsilanti, „aucun cheveu de sa tête ne soit dérangé". Mieux que cela : Tudor reçut des troupes, des armes, des munitions et de l'argent des commissaires du gouvernement. Les commandants des troupes gouvernamentales passèrent de son côté avec armes et bagages.

Comment expliquer, sinon par l'affiliation de Tudor à l'Hétairie, que son lieutenant Démétrius Macedonski ait osé se présenter en uniforme d'officier russe devant les monastères-forteresses de Petite-Valachie, les sommant au nom du tsar Alexandre de se rendre sous peine des plus cruelles représailles, et que ces monastères se soient rendus sans aucune résistance ?

Après cela, les événements se seraient succédés comme les différentes scènes d'une farce bien composée, si les paysans n'avaient pas pris au sérieux la proclamation de Tudor et n'avaient pas menacé de tout gâter par leur intervention.

En effet, dans la proclamation de Padeş (fin janvier 1281), Tudor avait déclaré que „aucune loi n'interdit de combattre le mal par le mal" et avait invité les habitants de la Valachie, „de quelque nation qu'ils fussent", à prendre les armes et à sacrifier „les biens mal acquis des tyranniques boïars", „à l'exception toutefois, des biens de ceux qui nous suivraient, comme ils l'avaient promis". Il promettait en outre de libérer le peuple des impôts, des corvées et, en particulier, de la capitation qui pesaient exclusivement sur les travailleurs, et de partager, en guise de dédommagement pour les exactions subies, les biens des oppresseurs. Il aurait même promis de former une nouvelle classe nobiliaire avec les éléments les plus dévoués à sa cause. Dans l'intention de Tudor, le soulèvement des paysans ne devait être qu'un moyen de pression sur

les boïars pour les déterminer à s'associer à la révolution hétairiste. C'est pourquoi il allait réprimer avec une extrême rigueur tout acte de violence contre les boïars. Mais les paysans n'allaient pas s'embarrasser de ces considérations tactiques, ni des distinctions entre boïars patriotes et autres, entre biens justement ou injustement acquis. Pour eux tous les biens des tyraniques boïars étaient mal acquis. Ils commencèrent donc à ne plus respecter le droit de la propiété et à ne plus obéir aux autorités. Les impôts ne rentraient plus et les collecteurs étaient reçus à coups de bâton. Les demeures des proprietaires nobles ou de leurs régisseurs étaient pillées. Les paysans sentaient confusément que leur sort était lié au régime archaïque de la propriété, aux droits des boïars sur les serfs, et aux rapports étroits qui unissaient propriétaires et hauts dignitaires qui les spoliaient. Ils voyaient dans le mouvement de Tudor l'occasion de renverser cet état de choses et c'est pourquoi ils se pressaient sous ses drapeux. Ce mouvement, même bien organisé et bien dirigé, aurait-il pu se transformer en une véritable révolution, susceptible de modifier la répartition de la propriété et de moderniser la structure de la société? Ce n'est pas probable. La Russie et l'Autriche s'y seraient opposées. Et, d'ailleurs, il manquait au mouvement, pour réussir, un Tiers-Etet.

En outre, cela aurait localisé le mouvement et l'aurait détourné de son but, qui était, ne l'oublions pas, de renverser la domination ottomane par l'effort conjugué de tous les peuples chrétiens soumis à la Porte. De plus, cela lui aurait fait perdre l'appui de la Russie tsariste, en même temps que cela aurait privé Tudor de tout moyen de s'entendre avec les boïars. Or, il voulait être prince de Valachie avec l'appui et par l'élection des boïars.

D'ailleurs Tudor n'avait ni la préparation théorique, ni la liberté d'action suffisantes pour concevoir et diriger un pareil mouvement. Sa dépendance des chefs de l'Hétairie, ses préjugés conservateurs, ses ambitions personnelles le poussèrent à réprimer l'agitation paysanne qui menaçait de le brouiller complètement avec les boïars.

L'écho du mouvement de Tudor à la campagne et les formes prises par l'agitation paysanne avaient, en effet, rempli d'effroi les boïars, mettant fin à leurs rivalités intestines et les unissant en face d'un mouvement qui, visiblement, selon l'expression de l'un d'eux, se transformait en „une guerre des pauvres contre les riches".

C'est pourquoi, lorsque Tudor arriva avec ses troupes à Bucarest, la première condition qu'ils lui posèrent fut de „re-

noncer à ses abominables entreprises" contre eux et de ne pas entrer dans Bucarest avant l'arrivée d'Ypsilanti.

Or, comme l'agitation paysanne n'avait été dans la tactique de Tudor qu'un épouvantail, l'entente se fit rapidement sur ce point. Il lui fut beaucoup plus pénible d'accepter le second point, car il considérait Bucarest comme *sa* capitale. Il fit donc son entrée solennelle le 21 mars (3 avril), mais ne put occuper la Métropolie où était le siège du gouvernement provisoire, et il dut se contenter d'une maison privée qu'il dut quitter, d'ailleurs, aussitôt après l'arrivée d'Ipsilanti, pour réintégrer son camp de Cotroceni.

Le 20 mars (1 avril), Tudor conclut son pacte avec les boïars. Il les mettait hors de cause, reconnaissait „le gouvernement provisoire" et s'obligeait à ramener à leurs devoirs de soumission et d'obéissance „tous ceux qui avaient ceint l'épée du salut." Ce pacte fut porté à la connaissance du pays par une proclamation que le gouvernement tira à trois mille exemplaires et diffusa dans tout le pays. Tudor y disait qu'il s'était levé à l'appel du peuple opprimé, pour rétablir ses droits et faire cesser „les pilleries et les injustices subies du fait des princes qui avaient régné jusqu'alors" (il n'est plus question des boïars „leurs associés"). Ayant trouvé à Bucarest beaucoup de boïars patriotes animés d'intentions analogues aux siennes, il se décidait à reconnaître le gouvernement provisoire et à ramener tous les insurgés au respect des lois et des coutumes du pays. Il invitait enfin le peuple à payer tous les arriérés des impôts.

Ce pacte fut scellé par le serment de ne plus jamais „attenter, ouvertement ou par la ruse, à la vie ou à l'honneur de quelqu'un de mes compatriotes ou à la sécurité de ses biens". Tudor s'obligeait à demander au gouvernement tout ce qui était nécessaire à l'entretien de son armée. En échange, les boïars reconnaissaient la légitimité du mouvement de Tudor, dont ils garantissaient la vie et l'honneur, et lui faisaient une vague promesse de collaboration.

Cet accord constitue la négation de tout ce que Tudor avait promis. Les paysans répondirent par des révoltes locales contre les collecteurs de l'impôt, les gendarmes et autres employés chargés de faire rentrer impôts arriérés et réquisitions. Les préfets ordonnèrent de ramener les récalcitrants à l'obéissance „par n'importe quel moyen" : la torture comme moyen de faire rentrer l'impôt était ainsi rétablie.

Dès lors, il n'est pas étonnant que les paysans aient commencé à abandonner le drapeau de Tudor. L'Agence d'Autriche rapporte, le 2/14 avril, que les paysans ne cachaient plus leur déception et leur mécontentement. „On leur avait promis que leurs droits nationaux seraient reconnus à Bucarest et qu'on leur permettrait de piller les boïars." Or, rien de ce qui leur avait été promis n'avait été tenu.

La capitulation de Tudor devant les boïars n'a qu'une seule explication : le désaveu du tsar Alexandre. Tudor apprit le 18 ou 19 mars (30 ou 31 mars), deux jours après son arrivée devant Bucarest, que le tsar, de commun accord avec l'Empereur d'Autriche, désapprouvait son mouvement. Au lieu d'imposer ses conditions aux boïars, il était réduit à subir celles des boïars.

Mais par cette capitulation, il perdit la confiance des masses populaires et il fut réduit, pour sauver sa situation, à s'entendre avec Ypsilanti ou avec les Turcs. Il allait tenter l'un et l'autre, mais il ne devait trouver au bout de ses tentatives désespérées que la défaite et la mort.

Bien qu'Ypsilanti eût été lui aussi renié par les Russes et qu'il n'eût pas amené les forces annoncées dans ses proclamations, Tudor lui fit bon accueil, mit à sa disposition une grande maison et lui offrit, contre payement en numéraire, toutes les choses nécessaires à l'entretien de son armée. Il fit plus : il alla le voir dans son camp, à Colentina, très probablement renouvela son serment de fidelité à l'Hétairie, et établit avec lui un plan de collaboration. Le pays fut divisé en deux parties : les départements du haut pays passèrent sous le contrôle d'Ipsilanti ; les départements de la plaine sous le contrôle de Tudor. Ce partage ne pouvait durer parce que chacun des deux chefs révolutionnaires, voulant être le maître, intervenait dans le domaine réservé à l'autre. D'où des récriminations de plus en plus acerbes des deux côtés. En outre, lorsque Yspilanti transféra son camp à Târgoviște, le gouvernement provisoire et les membres du Divan, en vertu du même accord, devaient le suivre, et Tudor se retirer à Pitești ; mais Tudor différa sans cesse son départ et, lorsque les prélats et les boïars voulurent partir pour Târgoviște, Tudor les fit arrêter et consigner dans une maison des environs de Bucarest. Il ne voulait pas que le gouvernement mît son autorité et les ressources du pays à la disposition d'Ypsilanti. La tentative de collaboration, fondée sans doute sur l'espoir d'un conflit russo-

turc et imposée par les boïars, s'avéra donc impraticable. Elle fut abandonnée et Tudor se tourna alors vers les Turcs.

Il avait entamé des négotiations avec les Turcs dès qu'il avait été convaincu que l'insurrection hétairiste n'était pas soutenue par les Russes. Les mémoires qu'il avait adressés à la Porte lui permirent de soutenir que jamais il ne s'était écarté de ses devoirs de fidélité et de soumission à la Porte. Son mouvement était dirigé contre les Phanariotes qui avaient laissé disparaître les privilèges du pays et ruiné le peuple par leurs exactions.

L'action réparatrice de Tudor se confondait donc, d'après lui, avec la politique répressive des Turcs. Pour échapper aux représailles turques, il essaya de rejeter sur les Grecs la repsonsabilité de la rébellion, et de se rapprocher des Turcs en exploitant leur haine contre les Grecs.

La thèse était très habile et elle pouvait rallier tous les patriotes, d'autant plus qu'en rejetant sur les Phanariotes toute la responsabilité des misères du peuple, on mettait hors de cause les privilèges et l'autorité des boïars et qu'on ouvrait à ceux-ci, par l'exclusion des Grecs de toutes les charges publiques, de nouvelles sources de revenu. C'est ainsi que Tudor devint le protagoniste d'une politique nationale de réaction contre les Phanariotes et contre les étrangers établis dans le pays.

Les premières ouvertures furent faites officiellement aux Turcs par les organes du gouvernement. La Porte était priée d'envoyer un commissaire turc pour recueillir les voeux du pays. Elle répondit qu'on ne demandait pas justice l'arme à la main et, le 13/25 mai, les troupes turques pénétrèrent dans le pays. Tudor dut évacuer Bucarest et se retirer vers Ploeşti. N'ayant pu s'entendre avec les Turcs, il se retourna vers Ypsilanti et déclara à ses soldats qu'ils allaient rejoindre leurs frères chrétiens, c'est-à-dire les Grecs concentrés à Piteşti, et décharger leurs fusils dans la chair des Turcs. A quelques km. avant Piteşti, à Goleşti, Tudor se heurta à Géorgaki qui, ayant intercepté sa correspondance avec les Turcs, voulut l'empêcher d'atteindre Piteşti. Après une explication, qui eut lieu devant leurs troupes, les deux chefs se réconcilièrent et Tudor promit de rester fidèle à l'Hétairie et d'attaquer avec son corps les Turcs au-delà de l'Olt.

Malheureusement pour lui, la saisie d'un courrier qu'il avait envoyé à Kéhaïa-bey prouva à Ypsilanti que la scène de fraternisation de Goleşti n'avait été qu'une comédie et que l'intention de Tudor était de faire cause commune avec les Turcs et d'expulser

avec leur aide les Hétairistes du pays. En outre, pour s'assurer du dévouement de ses capitaines et préparer ses troupes à cette volte-face, Tudor exige de ses officiers l'engagement écrit de résister, au besoin par la force, aux commandants de ses troupes albanaises qui, disait-il, avaient formé le plan de le livrer à Géorgaki. Les officiers refusèrent et, par leur refus, ils exprimèrent la volonté de l'armée révolutionnaire de rester fidèle au but initial du mouvement. Par défi, Tudor fit saisir deux capitaines et les fit pendre au milieu du camp. Cet acte de cruauté, après tant d'autres qui avaient coûté la vie de beaucoup de braves pandours, souleva le camp contre Tudor, et Géorgaki n'eut qu'à se présenter avec vingt-cinq soldats pour l'arrêter au mileu de son camp de cinq mille hommes. Conduit à Târgoviște, Tudor fut condamné par le dicastère d'Ypsilanti pour „abandon de drapeau", entente avec l'ennemi et conspiration secrète contre l'Hétairie, et mis à mort le 9 juin 1821.

L'armée de Tudor se dispersa après la mort de son chef et la défaite d'Ypsilanti à Drăgășani. La pays fut occupé par les Turcs et, pendant seize mois, il fut soumis à un régime de répression impitoyable qui le ruina et le dépeupla. La plupart des boïars et des gros négociants émigrèrent en Transylvanie, en Bukovine et en Bessarabie. Les paysans s'enfuirent dans les forêts.

L'occupation des Principautés et l'intention manifestée par la Porte de les faire administrer par des gouverneurs militaires ouvrirent une crise qui faillit provoquer une guerre générale. La Russie rompit ses relations diplomatiques avec la Turquie et, exploitant l'indignation soulevée dans tous les milieux libéraux de l'Europe par le massacre des Grecs, essaya d'entraîner les autres puissances dans une véritable croisade contre les Turcs. Mais l'Angleterre s'entendit avec l'Autriche pour élever, contre les velléités guerrières de la Russie, le bloc des autres puissances européennes. Leur pression obligea la Porte à des concessions qui enlevèrent à la Russie tout prétexte pour déclarer la guerre à la Turquie. La Porte consentit à évacuer les Principautés et nomma de nouveaux princes, choisis selon les voeux des Roumains, parmi les boïars du pays. Ainsi, par le jeu des forces internationales et la réaction du pays contre les suites du mouvement hétairiste, le soulèvement de Tudor Vladimirescu eut pour conséquences la fin du régime phanariote et le rétablissement des princes indigènes.

INDICE[1]

A

Ada-Kalé, insulă, 77, 80, 112; cetate 83; Turcii din, 111; 303; garnizoana dela, 113.

Adalâi, Turcii, 82, 101, 113; daune pricinuite de, 100; lui Regep, 112.

Adrianopol, tratatul dela, 45, 46, 59.

Ahmet, Cara, comandant suprem al oştirilor turceşti din Ţara Rom., 303; la Bucureşti, 305; la Obileşti, 304.

Ahmet, Paşa Hagi, în Bucureşti, 332.

Albania, 131; dificultăţile Porţii în, 204.

Albanezi, 194; arendaşi, 66; ocupă poziţii strategice, 152; în armata lui Ipsilanti, 239; lui Bimbaşa Sava, 221; părerea lui Rhigas despre, 177.

Aleco, căminarul, 280; la Guştinar şi Cotroceni, 279; şi Turcii, 281.

Alexandria, 63.

Alexandru, împăratul Rusiei, 6, 14, 22, 24, 26, 109, 110, 122, 247, 259; dezavuarea mişcării eteriste, 172, 186, 202, 226, 263; şi Tudor, 175; dezavuarea mişcării lui Tudor, 217, 229; scrisoarea lui Tudor către, 146; măcelul dela Galaţi, 219; garnizoana dela Strehaia, 152; evenimentele din Ţara Rom., 226; scrisoare dela Mihai Suţu, 183; boerii români, 188, 275, 279; Eteria, 118, 122, 124, 125, 137; cercurile filelene, 213; lordul Strangford, 347; Strogonof, 338; la Laybach, 227; Sfânta Alianţă, 337; Poarta, 214.

Alianţă, Sfânta, 181, 214, 337.

Ali-Paşa, din Ianina, 343; războiul cu Poarta, 182, 206; războiul Turcilor cu, 127; delegaţie la Ipsilanti, 125; relaţii cu Bonaparte, 131; apără cetăţile de pe Dunăre, 239.

Alopeus, conte, ambasadorul Rusiei la Berlin, 345.

Aman, Teodor, face portretul lui T. Vladimirescu, 9.

Americanii, 144.

Ana, mama lui T. Vladimirescu, 72; jupâneasa, 82.

Anagnostopulos, conducător suprem al Eteriei din Iaşi, 120.

Anastasie Hristu, în lupta dela Drăgăşani, 307; la Secu, 314.

Anatolia, trupe turceşti din, 304; în Bucureşti, 318; în Principate, 340; la Iaşi, 324.

Anatolieni, în Ţările Româneşti, 331; la Iaşi, 324; jefuesc, 330; părăsesc Ţările Rom., 330.

Anglia, 45, 46, 149, 180, 213, 251, 332, 336; pentru aplanarea conflictului ruso-turc, 215, 339, 341, 343, 348; împotriva politicii ruseşti, 244; influenţa la Constantinopol, 349; şi Turcii, 211, 338; regele vizitează Hanovra, 340.

Antim, mre din Bucureşti, ocupată de Tudor, 253.

[1] Indicele acesta a fost întocmit de D-ra Maria Vulcu, ajutată de D-ra L. Djamo şi Dl. L. Rosenbaum dela Institutul de Studii şi Cercetări Balcanice, cărora le aduc cele mai vii multumiri.

Antiohia, 63.
Arapi, 97.
Ardeal, 13, 80, 83.
Ardelenii, Tudor, şi, 104.
Argeş, râu, 253; aur din nisipul, 53; judeţ, 129; al lui Tudor, 269; ispravnicii, de, semnalează trecerea, 141; ispravnicul de, 289; episcopia, 64; episcopul de, 225; eterist, 263; rămas în Bucureşti, 261; în Divan, 351; sfetnic al lui T. Vladimirescu, 138; şi acordul boerilor cu T. Vladimirescu, 236.
Arghirocastro, Anastasie, aşteaptă la Focşani pe Ipsilanti, 240.
Arghiropol, Emanoil ginerele lui Al. Suţu, candidat la domnia din Principate, 336.
Arghiropolos, Iacovachi vice-consul rus la Galaţi, 205.
Aricescu, istoriograf al revoluţiei dela 1821, 3, 6, 9, 11 n. 2, 3, 13, etc. passim.
Aristarchi, Fanariot. candidat la domnia Ţărilor Româneşti, 336.
Aristia, Costache Chiriac, în fruntea manifestaţiei din Bucureşti, 231.
Aristides, preot, emisar al Eteriei către Miloş, 131.
Armaşul, moşier, 82.
Armăşoaia, soţia lui Armaş, 82.
Armeni, negustori, 45, 66; din Ţările Româneşti isgoniţi, 355.
Arnăuţi, 22, 39, 93, 94, 95, 130, 140; căpetenii, 159, 170, 171; cer solda, 177; în armata lui Ipsilanti, 179, 180, 242, 255, 256, 306, 307, 309, în Bucureşti, 271, la Cozia, 309, la Goleşti, 290; în oastea lui Tudor, 16, 21, 167, 170, 173, 175, 248, 260, 283, 295, 298, păzesc pe Tudor, 299; în garda domnească, 16, 128, 135, 139, 331; în administraţia ţării, 190; în slujba stăpânirii, 162; pentru pază, 274; la consfătuiri secrete, 134; isgonire din Ţările Româneşti, 365; lui Dimitrie Macedonski, 140; lui Iordache Olimpiotul, 231; lui V. Caravia, 184; arestarea lui Dinicu Otetelişeanu, 141, 142; lui Alecu Suţu, 33; lui A. Filipescu, 229; ocuparea Strehaiei de, 152; la Tâmna, 154; revoluţionarea Olteniei, 115; în Eterie, 185, 312; jefuiesc, 174, 176, 232, 237, 242, 272; în Transilvania, 327; lui Sava, 270, 309, 310, 313, în biserica Oltenilor, 311, omoriţi de Turci, 311.
Asia Mică, 336.
Atena, 109; formarea Eteriei, 118.
Athanasie, căpitan al detaşamentului grecesc dela Galaţi, 304.
Austria, 5, 21, 33, 44, 46, 66, 72, 110, 111, 112, 143, 152, 171, 179, 180, 188, 201, 204, 213, 218, 241, 305, 323, 337, 352, 355; pentru aplanarea conflictului ruso-turc, 210, 215, 339, 340, 341, 343, 344, 345, 346, 348; raporturi cu Rusia, 170, 244; cu Italia, 214; Tudor către împărat, 147; revendicările lui Tudor, 274; consul din, despre Tudor, 270; Ipsilanti şi, 126, în, 308; raporturi cu Eteria, 182, 250, 262; raporturi cu Poartă, 203, 211, 307, 338, 342, 349; boerii din Principate apel la, 304; comerţ, 279.
Austriaci, 69, 190; şi Eteriştii, 308; în societatea Occa, 120; pacea dela 1718, 350; ocupaţia Olteniei, 93.
Ayanii, exterminare, 206.

B

Bacău, 194, 314.
Bacica, soldaţi din, 93.
Bagno, la Constantinopol, 308.
Bagration, general, 97.
Bagot, ambasadorul Angliei la Petersburg, 149, 180.
Bahlui, 328.
Baia de Aramă, Tudor, la, 74, 151.
Balaşa, doica fetiţei lui Glogoveanu, 104.
Balaşa, cumnata lui Tudor, 73, 84.
Balcani, programul politicei ruseşti în, 241.
Balş, Alecu, parcul lui, 322.

Balş, Constantin, mare logofăt, pallatul lui din Iaşi, 322.
Balş, Costache Ciuntu, 330; I. 29.
Balş, Iordache, boer moldovean eterist 40, 129.
Balş, Teodor, vornic, 191, 192, la Botoşani, 190, caimacam la Iaşi, 329.
Balta, sat, 82, 86.
Banat, 111.
Banul, biserică din Iaşi, 320.
Basarabia, 43, 123, 135, 185, 203, 205, 212, 275, 312, 313, 323; boeri refugiaţi în, 325; eterişti refugiaţi în, 211,; trupe din, pentru Ipsilanti, 240, 251; Pisani în, 187.
Basarabof, v. Sf. Dumitru Basarabof.
Bataillard, Paul, despre revoluţia din 1821, 12.
Battista Navon, Giovanni, 280.
Bauer, despre venitul cămării domneşti, 52.
Bavaria, principii de, şi Eteria, 118.
Bădileştii Românești, sat (Dolj), 153.
Bădileşti Sârbeşti, (Dolj), 153.
Bădescu, Hristache Zet, la boerii din Braşov, 267.
Bălan, T., 193, 194, 313, 314, 325.
Bălăceanu, Constantin, vornic, 39.
Bălcescu, Nicolae, despre revoluţia lui Tudor, 12, 13.
Băleanu, Dinu, Stolnicul, ispravnic de Gorj, 73.
Băleanu, Grigore, mare vornic, eterist, 129, 173, 225, 263; socrul lui Văcărescu, 167; rămas în Bucureşti, 261; la Câmpulung, 256; întâmpină pe Tudor, 224; mare spătar, 221; consfătuire la, 229; 230; la Târgovişte, 253.
Bălteanu, Dinu, serdar şi Tudor, 150; stolnic, ispravnic de Gorj, 162.
Băneasa, Tudor la, 218.
Bănescu, N., 79, 85, 143.
Bănulescu, Caisriil, exarh, 64.
Bărboiu, biserică din Iaşi, 320.
Bărcăcilă, Al., 81.
Băşica, tovarăş al lui Tudor, 74.
Băldea, Dinu, logofăt, în cancelaria lui Tudor, 138,155; la Bucureşti, 154.
Bârlad, 40, 192; Ipsilanti prin, 186; Turcii prin, 304, 331; magazie turcească la, 324.
Bechet, Turcii prin, 303.
Beilicul, din Bucureşti, 260.
Belicul, la Iaşi, 183, 329.
Beldiman, Alecu, vornic, autorul „Jalnicei tragodii," 11, 322.
Belgrad, 95, 112; execuţia lui Rhigas la 117.
Bellio (sau *Bellu*) *Ştefan*, la Braşov, 173, cartierul lui Farmache, în casele lui 231; grădina lui, 253, 310.
Belvedere, 25; boeri închişi la, 245, 246, 256, 266, 269, 283, 287, 288.
Beneşti, boeri retraşi la, 173, 174; conacul Oteteleşanu dela, 22.
Bennigsen, general rus, 179.
Bercofcea, localitate în Bulgaria, 112.
Berlin, 345, 346.
Bernadotte, ambasadorul Franţei la Viena, 117.
Bernstorff, conte, ministru de externe al Prusiei, 345.
Beşli-aga, Baş, dela Iaşi, 183.
Beşlii, în oraşele Ţării Româneşti, 310.
Bianu Ion, 82, 183.
Bibescu Dumitrache, logofăt, prizonier, 94; comandir al pandurilor, 159.
Bibescu, Ştefan, căminar, comandir al pandurilor, 152, 159.
Bibica, capuchehaia lui Caragea la Constantinopol, 274.
Bilciurescu, Ştefan, vistier, jefuit de Arnăuţi, 176.
Bistriţa, râu, 43.
Bivello, 274.
Bizanţ, 231.
Blaquières, Ed., 121.
Boboc, Nicolae, căpitan de volintiri, 97.
Bociog, moşneanul, 85.
Bodin, D. 3, 17, 18, 72, 81, 93, 97, 133, 167, 170, 263, 269.
Boerescu, Vasile, 12.
Bohor, Martinac, Armean din Cernica, 282.
Boldoacă, Nicolae, căpitan de panduri, 154.

Boli, localitate în Asia Mică, 336.

Bolintinul din Vale, Tudor la, 217, 221, 231, 290, 294.

Bordnescu, Constantin, stolnic, la paşa din Silistra, 267, 283, 298.

Borgo, Pozzo di, 213.

Boria, Iancu, căminar, 96.

Bosfor, 211.

Bosnia, 199.

Botoşani, judeţ, 53; oraş, 192; Grigore Rizu prefect la, 190; adunarea boerilor, la, 191, 193; Turcii la, 321, 325.

Botoşeşti (Mehedinţi) pandur dela, 308.

Bozin, Tufecci-Başa, comandant în armata lui Ipsilanti, 163, 166, 248.

Bran, Eteriştii trec graniţa la, 309.

Braşov, 65, 90, 170, 262; refugiaţi la Braşov, 23, 38, 173, 218, 220, 221, 234, 241, 252, 255, 261, 262, 267, 288, 333, 334, 350, 351, 352, 353; trecere de vite spre, 269.

Brădiceni, 142; Tudor, în, 141.

Brădescu, Gheorghe, boer moldovean, în slujba Turcilor, 319, 353.

Brăila, 192; slab apărată, 239; Turcii la, 187; garnizoana turcească de la, 241, 324; paşa din, 188, 303, 313, 320; arzul către paşa din, 191, 283; robi trimeşi de Turci la, 321.

Brătianu, I. C., despre Tudor, 12; stradă în Iaşi, 329.

Brătianu, Toma, eterist, 12,

Brâncoveanu, Constantin, şi Poarta, 30, ales Domn, 350.

Brâncoveanu, Grigore, boer muntean, eterist, 129, 134, 157, 263; Rhigas în serviciul lui 116; la Braşov, 173; la Mogoşoaia, 219; ban, 39; candidat la tronul Ţării Româneşti.

Brâncoveanu, Zoiţa, casa în Bucureşti, 227, 260, 261.

Breaza (Prahova), Eteriştii la, 241; ocupată de Ipsilanti, 254.

Broşteanu, călcarea casei lui în Gorj, 150; pandur din, 308.

Brutarul, Ioan, 233.

Bucov, 177.

Bucovina, 193, 329; refugiaţi în, 192, 313, 314, 315, 325; Karagheorghe în, 121.

Bucureşti, 4, 5, 14, 16, 21, 24, 25, 32, 39, 39, 40, 45, 46, 47, 50, 54, 57, 59, 60, 61, 65, 66, 69, 72, 74, 75, 79, 83, 99, 100 101, 103, 106, 107, 108, 109, 116, 120, 126, 127, 134, 135, 138, 139, 140, 141, 150, 152, 154, 155, 159, 162, 163, 166, 173, 178, 197, 199, 218, 219, 238, 284, 287, 297, 298, 301, 304, 237, 328, 352, 354, 355; eterişti din, 167, 220; Ipsilanti, spre, la, din, 186, 221, 228, 239—42, 248—50, 255; Tudor, spre, în, din, 23, 128, 134, 135, 137, 138, 139, 147, 217, 218, 221, 222, 226, 231, 235, 237, 253, 259, 261, 264—67, 270, 272, 275, 278, 281, 283, 289, 290, 291; Turcii, spre, în, din, 266, 276, 303—305, 309, 318, 330—333; boeri rămaşi în, 221, 224, 261, 263, 269, 279; retragerea boerilor din, 176, a consulilor, 198; Cazacii zaporojeni în, 331; Macedonski în, 115; trupele lui Iordache în, 177; Sava în, 130, 310; Strangford la, 347; caimacamii la, 169, 170; jaf, 271; incendii la, 328, 330.

Bucureşteni, 164; apel al lui Ipsilanti către, 241.

Budeşti, pe Olt, 141.

Buiucdere, 212.

Bujoreanu, jefuit de Arnăuţi, 177.

Bulat, T., 221.

Bulgari, 117, 139; în armata lui Ipsilanti, 241, 242; la Ipsilanti, 243; în armata lui Tudor, 248, 288, 291; în slujba statului, 162;

Bulgaria, 127, 130, 257.

Buonauguri, Luigi, misionar, despre Tudor, 263.

Bünteler, fost ofiţer austriac, în armata lui Tudor, 284.

Butculescu, Maria, isparvnic de Teleorman, 237.

Buzău (judeţ), locuitori din, 239; oraş,

44, 69, 177; episcopia, 64; episcopul de, eterist, 225, 252, 263; în Divan, 351; rămas în Bucureşti, 236, 261; trupele lui Ipsilanti la, 219; plaiu, 268, 269.

C

Cacaleteanu, comandirul artileriei lui Tudor, 175, 297, 298.
Calaţat, 95, 98; Turcii la, 275, 303.
Caliarchi, şef eterist, 205.
Caliari, Grigorie, mare postelnic, 96.
Callimachi, Iancu, mare dragoman, 158, omorîrea lui, 336.
Callimachi, Scarlat, Domn al Moldovei şi al Ţării Româneşti, 130, 158, 165, 166, 170, 179, 197, 202, 204, 207, 249, 318; la Constantinopol, 169; exilat la Boli, 336; protectorul lui Sava, 286.
Calonne, ministru de finanţe al Franţei, 20.
Canandu, proscris de Tudor, 274.
Candia, revolta din, 199.
Canning, George, ministru de externe al Angliei, 348.
Cantacuzino-Deleanu, Gheorghe, cneazul, comandant militar al Moldovei, 179, 193; reforma 195; comandant al „legiunii sacre", 240, 242, 251; la casteulul dela Stânca, 311.
Cantacuzino, Ralu, Domniţa, mama prinţului Gheorghe, 179; Ştefan, mazilit, 29.
Cantemir, Dimitrie, 29, 30.
Capo d'Istria, conte, 100, 103, 109, 110, 119, 122, 135, 140, 183, 201, 202, 204, 213, 244; şi Eteria, 118, 121; şi Ipsilanti, 125; scrisoarea de dezavuarea lui Ipsilanti, 249, 250, 251; cere ocuparea Principatelor, 343; în insula Corfu, 122.
Capudan-Paşa, 30, 207.
Caracal, moşie, 40; oraş, 95, 306.
Caragea, Constantin, beizadea, 56.
Caragea, Ioan, Domnul Ţării Româneşti, 32, 33, 36, 41, 44, 45, 54, 55, 78, 79, 83, 99, 100, 103, 106, 112, 129, 169, 170, 274, 275; socru al postelnicului C. Vlahutzi, 246; la Pisa, 122; raporturi cu C. Samurcaş, 167; fuga lui, 53, 350; desfiinţarea privilegiilor lui, 273.
Caravia, Vasile, eterist, comandant în armata lui Ipsilanti, 130, 184, 190, 240, 300; la Drăgăşani, 307; omoară pe Tudor, 299.
Carlovitz, 29.
Carpaţi, 27, 292.
Carra, 52.
Castlereagh, lord, 149,; în Hanovra, 215, 340.
Catacazy, guvernator al Basarabiei, 127, 179, 205.
Catacazy, fratele guvernatorului Basarabiei, 204.
Catendachi, Nicolae, 104.
Cavanos-Oglu, capigi-başa, 332.
Cazaci zaporojeni, în Bucureşti, 288, 327, 331, 332.
Călăraşi, 304; Turci la, 275, 303.
Călăruşani, mânăstire, 178, 220, 241.
Călinescu, Cicerone, 135.
Căpreni, sat, 73.
Cătunul, moşie, 82.
Cătelu, Turci la, 304.
Căineni, 39, 79, 176; moşnenii dela, 40; ispravnicul de la, 269.
Câmpina, 173, 178, 218, 288; ocupată de Ipsilanti, 254; Turci în regiunea, 327; plaiu, 268, 269.
Câmpulung, 27, 94, 266; Al. Ipsilanti la, 254, 256, 289; N. Ipsilanti la, 305; Tudor, spre, la, 292, 299; împrejurimi 305; Tudor, spre, la, 292, 2; 99 împrejurimi, Turcii în, 327.
Cârcinov, Tudor la, 294, 295.
Cârlig, Turcii la, 322.
Cârsteasca, moşia boerului Fundăţeanu la, 177.
Ceganu, Ioniţă căpetenie de volintiri, 97; despre Tudor, 98.
Cerchez, Costache, căminar, 190; la Constantinopol, 355.
Ceret, Ioan Solomon la, 306.
Cerna de Jos, plasă, 272.
Cerneţi, 7, 323, 352.
Cerneţi, 72, 107, 111, 112, 151—154;

Tudor, la, 159; proprietăţile lui Tudor, la, 85, 111; prădat de pasvangii, 95; ocupat de fraţii Regep, 112; distrus în războiul 1806—1812, 84.
Cernica, schit, 178, 220, 282, 283.
Cesareea, 336.
Cetatea Albă, venitul, 47.
Cetăţuia, m-rea., incendiată, 329.
Chilia, venitul, 47.
Chilia, braţul, sub controlul Rusiei, 43.
Chiril, egumen la Mitropolia Târgovişte, 300.
Chişinău, 116, 179, 180, 205, 321; Al. Ipsilanti la, 130, 180.
Chitecian, furnizor de-al lui Tudor, 80.
Christari, Mihai, doctor, eterist, 134, 227.
Cihoiu, Pârvu, preot din Vladimir, 74.
Ciobar-Oglu, spre Focşani, 304.
Cioclovina, Schit, 72.
Cioranu, Mihail, aghiotantul şi şeful cancelariei lui Tudor, 11, 72, 89, 120, 169, 175, 244, 245, 264, 265, 288, 295, 296, 297, 298, 299, 301;
Ciorogârla, apă, 289.
Ciorogârla Domnească, 167, 222.
Cioroiul, sat (Dolj), 153.
Ciovârnişani, 151.
Cireşul, sat, 83.
Ciupagea, Maior, fuga lui, 176.
Ciuperceni, 98.
Cladova, 98, 112, 151.
Cleanov, iarmarocul dela, 94, lupta dela 306.
Clejani, sat, 176.
Clerul, Organizarea, 63.
Cloşani, plaiu, 71, 72, 75, 77, 79, sat 81, proprietăţile lui Tudor, 85 101, 139, 150, 151; prin carte deschisă lui Tudor, 268, 269; moşneni, 85
Cocorăscu, Iancu, boer muntean, la Constantinopol, 355.
Codrescu, I., 181, 192, 193, 195, 318.
Colentina, Ipsilanti la, 242, 243, 252; tabără turcească la, 305; casa lui Grigorie Ghica dela, 25.
Colescu L., 51, 53—55.
Colincăuţi, sat din ţinutul Hotinului, 319.
Colocotroni, comandant eterist la Nucet, 305.
Cloţan, Dumitrache, căpitan de panduri, 154, arestarea lui, 155.
Comerţul, în Ţările Româneşti, 42, 352.
Conachi, vornic din Moldova, afiliat Eteriei, 129.
Condurache, Em., 7.
Constantin, Arnăutul, comandant de tâlhari, 327.
Constantin, zis Ursu, tatăl lui Tudor, 72.
Constantin, Împăratul, chipul de pe drapelul Eteriştilor, 186.
Constantinescu, N. A., 136.
Constantinopol, 3, 6, 30, 31—33, 42—46, 63, 101, 103, 120, 126, 167, 168, 182, 198, 201, 203—205, 207, 211, 228, 229, 230, 242, 249, 251, 257, 266, 274, 275, 279, 314, 317, 318, 323, 330, 332, 236, 341, 343, 346; executarea Patriarhului din, 213; Eterişti la, 309, 315, 336; scrisoarea de dezavuarea lui Ipsilanti, 249, 250; influenţe europene, la, 349; negocieri pentru aplanarea conflictului ruso-turc, 348; Strangford pleacă din, 347; Strogonof, pleacă din, 212; ştiri despre mişcarea lui Tudor, 197; negocieri diplomatice în legătură cu Principatele, 337; boeri din Ţările Româneşti la, 335, 355; Scarlat Callimachi la, 169; panduri închişi la, 308; contele Tolstoi la, 201.
„Constituţia" lui Tudor, 273, 274.
Contalucu, Gheorhge, strânge voluntari la Câmpulung, 256.
Cook, 317.
Copăceni, Turci la, 287, 304.
Copou, Isaia la, 322; trupe turceşti la, 230.
Corbeşti, 38.
Corcova, Tudor, la, 154.
Cordon, 321.

Corfu, 122.
Corivan, N., 7.
Corndţelul, ţlasă, 177.
Cornescu, Elenco (Fălcoianca), 104, 106.
Cornescu, Mihail, mare vornic de poliţie, 262.
Corzi, 80.
Cosma, Econ. Ludovic, 40, 261.
Costache, ceaușul, comandant de Arnăuţi 152.
Costi, sluger, comandir al pandurilor din Gorj, 159, 161, 162.
Costin, Nicolae, cronicar împotriva Grecilor, 350.
Cotroceni, Tudor la, 138, 221, 244, 253, 259, 262, 264, 276, 278, 279, 283, 284, 287; se proclamă Domn la, 266; pleacă dela, 289; întărire, 267, 286; Ipsilanti la, 271.
Cofofeni, sat în Oltenia, 153, 162, 166—169.
Covrea, logofăt, 74.
Covurlui, judeţ, 324.
Cozia, m-rea; 38, 94; Iamandi la, 289; Ipsilanti la, 269, 307; atacată de Sava, 309; Tudor și, 293.
Craiova, 13, 56, 61, 74, 78, 80, 81, 95, 101, 112, 122, 159, 162, 170, 302, 307' 332; prădată de pazvangii, 94; m-rea Sf. Dumitru din, 40; Divanul din, 151—153, 163; Tudor la, 74. 170, 173; caimacami, 134, 140, 167, 169, 174, 219; Ralet și Porotanu la, 154; Solomon la, 176; Văcărescu, la, 166; Turci la, 275; deputaţi din, la sfaturi, 354.
Craioveni, 164.
Crăiniceanu, Constantin, vistier, 152, 154.
Crâlpatul, Vasile, căpitan de panduri, 296.
Creţescu, Ioan, căpitan în oastea lui Tudor, 296.
Creţești, sat, plasa Sabarul de Sus și Tudor, 272.
Creţulescu, C., membru în comitetul provizoriu de ocârmuire al Ţării Românești, 157, 262.
Creţulescu, Istrate, mare vornic, 262.
Cuciuc-Cainargi, pacea dela, 31, 350.
Cula, m-re din Oltenia, aprovizionată de Tudor, 278.
Curila, deal, lângă Cerneţi, 85.
Curtea-de-Argeș, Eteriști la, 308, 313; Ipsilanti la, 289.
Curtea Veche, biserică în Bucureşti, 231.
Cuţuiu, Ghiţă, căpitan al lui Tudor, 294, 295; la Goleşti, 296; moartea, 308.
Cuza, Gheorghe, boer moldovean, la Constantinopol, 355.
Cuzeștii, boeri, 190.

D

Daci, 240, 247.
Dacia, 26, 48, 247, 257.
Daia (Vlașca), Turci în, 275.
Daniel, casa lui, din Iași, 329.
Dardanele, 348.
Daşkof, consilier de ambasadă rus, 205.
Dâlboaca proprietăţile lui Tudor la, 85.
Dânciulescu, Constantin, din Obârșia, relaţii comerciale cu Tudor, 81.
Dăscălescu, Ştefan, Scarlat, contemporan și martor al lui Tudor, 10, 71, 73, 82, 87, 88, 116, 122, 136, 140, 243, 319; secretar al doctorului Tipaldo, 147; la Constantinopol, 355.
Dâmboviţa, râu, 53, 260, 306, 333.
Dâmboviţa, plaiu, judeţ, 272; sub Ipsilanti, 251; oameni rechiziţionaţi din, 254.
Dârzeanu, Ioniţă, serdar, cronicar al mișcării din 1821, 11, 14, 29, 115, 142, 147, 168; despre întrevederea Tudor-Ipsilanti, 244, 245; despre Tudor (Domn), 263, 265; despre atitudinea lui Tudor faţă de Greci, 292; despre propunerea lui Tudor către Turci 279; despre omorîrea lui Tudor, 300; despre Sava, 287; passim.
Debidour, A., 213, 214, 215.
Decebal, 263.
Derviș-Paşa, 147, 306; dela Vidin, 285, 303.

Deşliu, Iordache, ciucer, jefuirea casei lui, 177.
Devlet, Inaltul şi Sava, 310; Efendi, 319; anaforale trimese către, 224.
Diamandi, serdar, din armata lui Ipsilanti, 166; închis la Cozia, 309; la Motru, 152; scrisori dela Sava, 310; la Constantinopol, 309.
Diceu (Dikeos), arhimandrit, eterist, 120; la Ismail, 126.
Diiul, vezi Vidin.
Dimitrie, Sti. 93.
Dimo, şef de bandă în regiunea Câmpinii, 327.
Dina (Constandina), sora lui Tudor, 73.
Dionisie, Arhiereul, rudă cu Tudor, 72.
Dionisie Eclesiarhul, 52, 94—96, 113.
Dionisie, episcop de Buzău, despre mişcarea lui Tudor, 11.
Dionisie Lupu, Mitropolit, 12, 63—65, 129, 138, 157, 164, 225, 236, 252, 273, 311; eterist, 263; Căminarul Aleco şi, 279; Tudor şi, 138, 224, 253, 277.
Dolj, panduri din judeţul, 159.
Domnando, secretarul lui Gheorghe Leventis, 135.
Donici, Andronache, vornic, despre incendiile dela Iaşi, 329.
Dorna, munţi, 312.
Dorohoi, 47.
Dositei Filitis, Mitropolitul, 95, 138.
Drăgănescu, vezi F. Ştirbei.
Drăghici, Manolache, postelnic, despre evenimentele din 1821, 128, 183, 185, 188—190, 192, 193, 195, 312.
Drăgăşani, bătălia dela, 302, 306, 307, 313.
Driul, Ed., 335, 341, 347, 349.
Drugănescu, Dumitrache, paharnic, recomandat ispravnic la Târgovişte, 267.
Duca, Constantin, comandant în armata lui Ipsilanti, 148, 193, 185, 242, 305; la Iaşi, 128; la Ploeşti, 256; oamenii lui, 288.
Dudeşti, în Bucureşti, 291; parohia, 64.
Duelner, casa lui, din Iaşi, 329.
Dumitru Basaraboi, sfântul, moaşte, 252.
Dumitru, Sf., m-re din Craiova, 40.
Dunărea, 6, 22, 27, 28, 35, 43, 43, 68, 94, 95, 97, 111, 112, 115, 123, 124, 128, 131, 137, 198, 208, 217, 224, 229, 239, 241, 251, 252, 258, 264, 269, 273—275, 325; hotar al Ţării Româneşti, 351.
Duncea, Gheorghe, prieten cu Tudor, 71, 73, 74.
Durak, V. Gh., preot, 138.

E

Ecaterina II-a a Rusiei, planuri, 119; 244.
Egipt, 69.
Egup, Baş-beşli, Aga, 331.
Elada, 21, 247, 252.
Elena, Impărăteasa, chipul ei pe drapelul Eteriştilor, 186.
Eliade, P., 67.
Elisabeta, Ţarina Rusiei şi întreprinderea lui Ipsilanti, 125.
Emerit, M., 38, 59, 65.
Emin-Aga, Hagi, supraintendent in timpul ocupaţiei, 330, 331.
Enescu, Iancu, vătaf, 153.
Engleci, 42.
Enuş, Hagi, mare negustor craiovean, şi Tudor, 85, 134, 135, 267, 274, 313.
Epaminonda, 181.
Epir, 182.
Erbiceanu, C., 95, 96, 97, 184, 186, 187, 192, 304, 312, 314, 319, 320—322, 324, 325.
Eteria, 3, 12, 13, 16, 18, 20—23, 26, 29, 109, 115—118, 120, 121, 123, 126, 127, 131, 135, 136, 139, 143, 171, 177, 180, 182—184, 189, 206, 240, 241, 246, 254, 319; planuri, scopuri, 122, 124, 130, 147, 148, 159, 167; Sava şi, 130, 286, 287; Tudor şi, 4, 101, 115, 135, 143, 217, 233, 246 282, 286, 292, 294, 300; membri, şefi, 138, 157, 170, 181, 220, 225, 233, 256, 259, 263, 349, 356.

Eteriști, 5, 14, 16, 28, 120, 127, 135, 139 157, 171, 180, 188, 190, 193, 194, 211, 217, 241, 244, 312; exces, jafuri, 234, 255; rechiziții, 184; boerii și, 187, 191; în Bucovina, 314; duși la Constantinopol, 315; la Focșani, 240; la Nucet, 305; trec Oltul, 306; la Secu, 314; la Turnu-Roșu, 308; la Trg.-Neamț și Fălticeni, 313; în Moldova, 311, 313, 321; în Țările Românești, 325, 263; Tudor și, 15, 115, 136, 137, 293, 298, 300, 301; Ruși, și, 312; dezavuarea, Țarului, 250; Turcii și, 309, 317.

Eufrosin, Ieromonah, rudă cu Tudor, 72.

Europa, 109, 214, 337.

Europeni, 330.

Evacuarea Principatelor de Turci, 330, 332.

Evrei, 13, 248, 329; negustori, 42, 45, 66; pângăresc cadavrul Patriarhului de Constantinopol, 210; contribuții pentru Ipsilanti, 242; în serviciul Turcilor, 30.

F

Fanar, 30, 123; Grecii din, 158, 339; arestarea preoților greci din, 210.

Fanariot, regimul, 29.

Fanarioți, 12, 13, 27, 32, 51, 59, 62, 65, 148, 258, 279, 336; Tudor și, 276, 277, 282; Poarta și, 335, 356.

Farmache, Ioan, căpitan în armata lui Ipsilanti, 115, 134, 163, 177, 287; Tudor și, 292, 298, 299; comandant al Gărzii domnești, 139; în casele lui Bellio, 231; însărcinat cu ordinea în capitală, 164; plecarea la București, 176; la Constantinopol, 315; la Coțofeni, 168; la Curtea de Argeș, 308, 313; la Pitești, 256, 289; la Secul, 191, 314; moartea lui, 315.

Fălcăeni, 64.

Fălciu, județul și Turcii, 324.

Fălciu, oraș, magazie turcească la, 324.

Fălcoianca, Fălcoianu, (Elena Cornescu), 104, 105, 106, 108, 111.

Fălticenii, pârjoliți de Eteriști, 313; ucigași de Turci, 313.

Fetislam, stâncă, 131.

Filimon, Ioan, istoric grec, 5, 7, 14, 120, 123, 126, 128, 130, 286; despre încercarea de fugă a Mitropolitului Dionisie, 253; despre Tudor (Domn), 263; despre omorîrea lui Tudor, 300.

Filipescu-Vulpe, Alex., mare logotăt, 225; eterist, 129, 263; rămas la București, 261, 262; mare vistier, 24, 139, 226, 229, 230, 253, 267; 282, închis, 269; Tudor și, 138, 224, 267, 268, 269, 270, 272, 276, 277, 283; vornic, 4.

Filipescu-Buzatu, casa lui, 311.

Filipescu, Constantin, 40.

Filipescu, Dinu, 262.

Filipescu, Gheorghe, vornic, 83, 177.

Filipescu, Grigore, vistier, membru al comitetului provizoriu de ocârmuire 157; la Brașov, 173, 221.

Filipescu, Iordache, eterist, 39, 129; plecarea la Brașov, 173, 221.

Filipescu, Mihai, despre evacuarea Țării Românești, 332.

Filipescu, Nicolae, mare agă, 262.

Filipopol, 243.

Filitti, I. C., 3, 18, 36, 40, 47, 49, 50, 51, 55, 58, 115, 116, 134, 191, 227, 351, 354.

Fleicshhackl, von Hakenau, consul austriac la București, 46, 53, 54, 64, 79, 106, 109, 110, 112, 116, 130, 135, 140, 146, 158, 169, 170, 177, 218, 227; despre Suțu 116, 128; despre scrisoarea de dezavuarea lui Ipsilanti, 250, 251; despre proclamația lui Ipsilanti către Țara Românească, 256; despre Tudor, 246; despre procalmația lui Tudor, 274; despre omorîrea lui Tudor, 299; despre pandurii lui Tudor, 255; despre dușmănia dintre boerii mari și mici, 352; pleacă din București, 262; la Brașov, 221.

Florescu, Aga Manolache, se întoarce dela Brașov, la București, 262.

Florescu, Mihail, boer muntean, la Constantinopol, 355.

Focșani, 40, 66; Ipsilanti la, 173, 177,

186, 240, 241 ; boerii strânşi la, 191 ; Cantacuzino atacat de Turci, la 194 ; Cioban-Oglu spre, 304 ; împrejurimile sub Turci, 327 ; congresul dela, 350.

Fotino, Alexe, notabil grec, bănuit de complicitate cu Suţu, 201.

Fotino, Ilie, 5, 11, 27, 75 114, 126, 127, 151, 171 ; despre întrevederea Ipsilanti-Tudor, 245, 263 ; etc. passim.

Francezi, 42. 59.

Francisc, Impărat, la Laybach, 227.

Franţa, 134, 213 ; raporturile cu Poarta, 211 ; înţelegerea austro-engleză, 216 ; împotriva politicii ruseşti, 244 ; pentru aplanarea conflictului ruso-turc, 348 ; mandat de restabilirea ordinei în Spania, 348.

Fränci, 207.

Freywald, inginer al lui Tudor, 284.

Fruntelată, căpitanul lui Tudor, despre Tudor, 294.

Funddţeanu, boer, jefuit de Arnăuţi, 177.

G

Gabrovo, oraş, 148.

Galaction, episcop de Râmnic, 134.

Galata, mânăstire la Iaşi, 121, 322 ; incendiată, 329. Ipsilanti la, 179, 180.

Galatis, Nicolae, la Petersburg, 121.

Galaţi, 42, 46, 66, 120, 183, 193, 200, 219 ; Vasile Caravia, guvernator la, 190 ; Eteriştii la, dela, 191, 240 ; Turcii la, 184, 194, 304, 331.

Galenţi, 98.

Galiţia, trupe ruseşti, în, 123.

Garbrecht, gravură de, 9.

Gdeşti, Eterişti prin, 305 ; Iordache prin, 176 ; Tudor la, 289, 290, 294 ; Turci la, 306.

Gărzi civice, în Bucureşti, 271.

Gădzaru, D., 263.

Gândeşti, parohie, 64.

Gârbea, Dumitru, vechilul lui Tudor, vătaful dela Cloşani, 79, 81, 97, 139, 142, 150, 162.

Geartopol, boer în tribunalul de judecare a lui Tudor, 299 ; Ipsilanti în casele lui, 251.

Gentz, cavalerul de, 56 ; despre armata lui Tudor, 255.

Gervinus, G. G., 117, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 128, 199, 305, 313.

Germania, obiecte manufacturate pentru Ţările Româneşti, 46.

Germani, 59 ; la Bucureşti, 330.

Gheghen-Aga, Hagi, chehaie în Principate, 310.

Ghelmegeanu, Vasile, căpitan în oastea lui Tudor, 296.

Ghencea, Haş-buluc-başă, 134, 163 ; la Chehaia-bei, 306 ; la Coţofeni, 166 ; la Goleşti, 290 ; la Ploeşti, 177 ; în mahalaua Tabaci, 310 ; Tudor şi, 90, 229, 298, 299 ; omorîrea lui, 301, 310.

Gheorgache vezi Iordache.

Gheorghe, fiul Dinei, sora lui Tudor, 73.

Gheorghe al IV-lea regele Angliei, vizitează Hanovra, 215.

Gheorghe Moraitul, dragomanul lui Pini, 5.

Gheorghe, Sf., biserică în Bucureşti, 93, 230, 287.

Gheorghe, Sf., pe steagul armatei lui Tudor, 260.

Gherardoelu, căminar, ispravnic la Târgovişte, 254.

Gherasim, episcop de Buzău, 224.

Gherasim, episcop de Roman, 191 ; la Secu, 313.

Gherghel, Ştefanachi, căminar, 192.

Ghica, Alecu, boer, muntean eterist, 129 ; spre Braşov, 173, 221.

Ghica, Aurel, din cancelaria lui Ipsilanti, 138.

Ghica, Costache, ban, socrul lui N. Glogoveanu, 104, 107—109.

Ghica, Grigorie, ban, 39 ; membru al comitetului provizoriu de ocârmuire, 157 ; spre Braşov, 173 ; Domn al Moldovei, 36 ; la Constantinopol, 355 ; Domn în Ţara Românească, 253, 336, 356 ; intră în Bucureşti, 332 ; cere eliberareapandurilor închişi

la Constantinopol, 308; casa lui, 25, 242, 249.
Ghica, I., 98, 110, 115, 135.
Ghica-Vodă, stradă în Iaşi, 329.
Ghiţă Haiducul, trimis la Constantinopol, 308.
Ghiani, la Cotiocani, 253.
Ghianib, în conflictul ruso-turc, 347.
Ghiuşcă, Isaia, vicarul Mitropoliei din Iaşi, 320.
Ghigărtu, căpetenie de volintiri, 97.
Girardin, Saint-Marc de, 62.
Giurescu, C. C., 9.
Giurgiu, 253, 303, 304, 341; Caimacamii la, 221; paşa dela, 279, 281; Tudor şi paşa dela, 282—285.
Giuvara, Iamandi, căpetenie de Arnăuţi 159.
Glogova, Tudor administrator la, 74.
Glogoveanu, Elenco, soţia lui Nicolae G., 104, 105, 106.
Glogoveanu, Ioan, boer din Craiova, 74.
Glogoveanu, Nicolae, clucer, ispravnic de Mehedinţi, 74, 81, 82, 84, 87, 103, 105, 107, 108, 110, 111, 113, 159.
Golescu, C., 57, 62, 67.
Golescu, C-tin., mare vornic, logofăt, 262; rămas în Bucureşti, 263; la Braşov, 269.
Golescu, Dinicu, logofăt, 50, 56, 62; eterist, 12; faţă de Alecu Vodă Suţu, 50; casele lui, 269, 292.
Golescu, Iordache, mare vornic, 135; despre boerii rămaşi în Bucureşti, 261; despre Tudor, 263.
Golescu, Nicolae, mare logofăt, 262; rămas în Bucureşti, 261, 263; închină Bucureştii lui Chehaia-bei, 304; la Constantinopol, 355.
Goleşti, 16, 297, 298; Tudor la, spre, 290, 293—295; 299.
Golia, m-re din Iaşi, sub ocupaţia turcească, 320; arde, 329.
Gall, Karl, corespondent de presă în Buc., 184, 284.
Golowkin, coute, reprezentantul oficial al Rusiei la Viena, 343.
Golumbeanu, Dumitrache, al doilea soţ al Balaşei, 84.
Gordon, ambasadorul Angliei la Viena, 341.
Gorj, judeţul, 71, 73, 100, 112, 140, 150, 159.
Gottwald, Joseph, 29, 120.
Govora, via lui Tudor, 85.
Grădişteanu, Scarlat, mare logofăt, 262; rămas în Bucureşti, 231; 263; epistatul casei lefilor 267.
Greceanu, Ioan, boer moldovean, la Constantinopol, 355.
Grecescu, Ioan, postelnicul, 79.
Greci, 13—16, 19—20, 24—28, 30, 50, 58—59, 89—90, 96, 110, 115, 117—119, 124, 126—127, 134, 136, 149, 180, 182—183, 185, 189—192, 194, 199, 201, 205, 207, 210, 213, 215, 231, 238, 240, 246, 251, 273, 275, 293—294, 298, 310, 321, 339, 341—342, 347—349, 356; negustori, în Principate, 45, 66, 350; Domni în Principate, 350; în administraţia Principatelor, 128; boeri români despre, 319, 351—352; lui Ipsilanti, 16, 181, 239, 241, 255, 288, 290; Tudor şi, 147—148, 247, 264, 280, 292; uciderea lui Tudor 301; relaţii cu Turcii, 121, 123, 133, 219, 336, 338, 340, 348; protejaţi de Ruşi, 286; şi desaprobarea ţarului, 250; Ali Paşa şi, 131; Metternich şi, 337; lui Caravia, 184; lui Iordacde Olimpiotul, 231; ucişi de Bimbaşa Sava, 306; nimiciţi la Galaţi, în Muntenia, în lupta dela Sculeni, 304, 309, 312; şi biserica creştină, 351; abuzuri în Ţările Rom,, 350, 351; izgoniţi din Ţările Rom., 351, 355, 356.
Grecia, 116, 119, 120, 121, 186, 179—182 185, 186' 199, 224, 228, 239, 240, 252, 257, 308, 335, 351.
Grigorie al Irinupolei, eterist, despre Turcii din Iaşi, 321.
Guştinar, avans posturile lui Tudor, la, 279; panduri la, 253.

H

Hafis, Ali Paşa, din Vidin, 112.
Hagaler, Agă, în Ţările Româneşti, 324.

Halet, Efendi, preşedintele consiliului secret otoman, 206.
Hangerli Nicolae, Domn, 52.
Hangerli prinţ, fuge în Odessa, 199.
Hanovra, vizita regelui Gheorghe IV, în, 215, 340, 341.
Hanul Armenesc, în Iaşi, arde, 329.
Harte, pastor vice-consul al Prusiei la Iaşi, 179, 193, 319, 323; despre incendiile din Iaşi, 329; despre evacuarea Turcilor din Moldova, 331.
Hassan-bei Siricoglu, adjutantul papei din Silistra, 309; în timpul ocupaţiei turceşti, 331.
Hassan-bei (Cavanos-Oglu), 332.
Haţeg, 74.
Hauptmannsberger, avocatul Elencăi Glogoveanu, 106.
Hărgot, Joniţă, Zapciu, 79.
Hărvaţi (Sclavonţi), 96.
Herculane, Tudor, la băile, 82.
Herescu, Constantin, boer muntean afiliat Eteriei, 129; la Tudor Vladimirescu, 229; ginerele spătarului Gr. Bălianu, la Târgovişte, 253, 256.
Herţa, Turcii la, 325.
Horezu, mânăstire, 174; trupele lui T. V. la, 141.
Hotin, ţinut, 319.
Hrisochefal, dascăl, agă al oraşului Iaşi, 189.
Hristea, Grecul relaţii comerciale cu Tudor, 81.
Hristu, Pancu Hagi, căpetenia oştilor din Zimnicea, 148.
Hurmuzaki-Nistor, 5, 7, 24, 32, 40, 43—46, 51, 53—55; etc. passim.
Huşi, târg, episcopiei 40.

I

Iacovenco, 40, 261, 263, 284, 285.
Iakchitsch, Grec., 95.
Iamandi, serdar, şef de arnăuţi, 171; serdar la Cozia, 289.
Ianache, căpitan, în Oltenia, 164.
Iancu, vătaf, cu Tudor la Ipsilanti, 243.
Iani, Bulucbaşa, căpetenie de Arnăuţi, 159.
Ianina, 343; Ali Paşa, la, 131, 182.
Iaşi, 4, 32, 46, 50, 60, 65—66, 96, 110, 116, 120, 128, 182, 187, 189, 192—194, 199—200, 219, 267, 328, 352—353, 355; caimacam în, 318; Vasile Caravia la, 130; Farmache la, 191; Ipsilanti la, 116, 185, 239; Iusuf paşa spre, 304; Salih paşa dela, 314; Turcii spre, la, 183, 311—312; 319—320; 322—323, 325, 330—331, 333; incendii la, 328—329, 333.
Ibrahim, Mustafa, 94.
Ibrăil, 341.
Ienciu, căpitan, la conacul lui Otetelişanu, 174; executat din ordinul lui Tudor, 172, 175.
Ienescu, Iene, căpitan al lui Tudor, 294, 295, 297; la Goleşti, 296.
Ierarhi, sfinţii, (Colţea), biserică din Bucureşti, 64.
Ierusalim, locurile sfinte dela, 63.
Ignatie, mitropolitul Ungrovlahiei, 64, 99, 122.
Ilarion, episcop de Argeş, 12, 64, 89, 111, 129, 134; biografie, 138; refugiat la Braşov, 138; sfetnic al lui Tudor, 138; în întâmpinarea lui Tudor, 224; la Cotroceni cu Tudor, 138, 253, 266, 278; interpret de greacă la întrevederea Ipsilanti—Tudor, 243—244; asistă la primirea lui Udritzki de către Tudor, 227.
Ilfov, ispravnicul de, 241; judeţ al lui Tudor, 269.
Iliat, Iancu, strânge voluntari la Câmpulung, 256.
Imperiul bizantin, 31, 119, 351.
Imperiul otoman, 14, 18, 29—30, 70, 95, 106, 109—110, 182; creştinii din 137, 202, 210, 240; şi Eteria, 121, 338; şi Metternich, 337; şi Rusia, 214; mărfuri din, 273.
Impozitele, în „constituţia" lui Tudor, 273.
Insulele Ionice, supuşi englezi din, 46.
Inzof, general, guvernator militar al Basarabiei, 185.
Ioan, nepot de frate al lui Tudor, 73.
Ioan Nou, sfântul, biserică din Bucureşti, 64, 230.

Ioana, mama lui Tudor, 72.
Ion dela Broşteni, căpitan de panduri, 308.
Iordache, preot, 233.
Iorga, Nicolae, 3, 6, 9, 10, 16—17, 73, 109, etc. passim; părerea lui d spre revoluţia lui Tudor 14—150.
Iosif, episcop al Argeşului, 63 138.
Iosif, ieromonah, rudă cu Tudor, 72.
Iova, polcovnic, nepotul lui Iordache Olimpiotul şi Tudor, 134, 139 140; la Tănţăreni 152; la conacul lui N. Otetelişanu, 174; executat de Tudor, 172, 175.
Ipatios, aghoitantul lui Ipsilanti, 131.
Ipsilanti, Alexandru, 4, 6, 16, 22, 26, 38, 40, 49—50, 58, 75, 88, 100, 115, 127, 131, 134, 148, 165, 171, 173, 183, 198—200, 229—230, 240, 245, 247.—249, 251—252, 255, 259, 262, 264, 277, 280, 290, 292, 298, 313, 349; şi Eteria, 121, 123—125, 225; Ţarul dezavuează mişcarea lui, 24, 187, 203—205, 229, 249, 282; şi Turcii, 208, 284; în Ţara Rom.; 22, 217, 245, 318; reorganizează Ţara Rom., 256—257; alcătueşte un cod militar, 254; despre numirea Domnilor şi conducerea Principatelor, 349; privelegiile lui, 273; Aşezământul lui pentru raporturile dintre ţărani şi proprietari, 35—36; şi impozite, 255; faţă de plângerile locuitorilor, 254; stăpânirea lui; 269; armata lui, 271; în Moldova, 126, 147, 177, 179, 181, 184, 193, 335; raporturi cu Tudor, 16, 18, 25, 133—134, 225, 228, 239, 243—248, 251, 269—270, 288, 291, 295, 299—300; spre, la Bucureşti, 220—221. 224, 226, 231, 239, 261; ocupă Brăila, Câmpina, M-rea Sinaia, Câmpulung, 254; inspecţie la Câmpulung, 256, 289; la Chişinău, 127, 130; la Colentina, 242, la Cotroceni, 271; la m-rea Cozia, 307, 309; în lupta dela Drăgăşani, 307; la Focşani, 240; la Găeşti, 289; la Iaşi, 20, 179 185—186, 219; trece Oltul, 306; ocupă m-ri în Oltenia, 269; la Piteşti, 306; la Ploeşti, 241; trece Prutul, 20, 116; la Râmnicul Vâlcii, 306—307; la Roman, 239; la Târgovişte, 189, 245, 250—251; 253, 288, 305; desvelește mitropolia din Târgovişte, 254; în Transilvania, 308; la Vărăşti, 241; moare la Viena, 308; şi Pancu Hagi Hristu, 148; şi Sava, 243, 287; şi Strogonof, 209, 287; întâlnirea cu Şuţu, 180; în casa lui Grigore Ghica, 242, 249; proclamaţii, 128, 138, 180, 241, 247, 257, 274; corespondenţa, 95, 123, 130, 182, 204, 247—248, 250, 293, 301, 310.
Ipsilanti, Constantin, domn în Muntenia, 32, 75, 95—97, 124, 167; dispoziţii de ale lui, 275; castelul lui, 322.
Ipsilanti, Elisabeta, mama lui Alexandru Ipsilanti, 125.
Ipsilanti, Gheorghe, fratele lui Alexandru Ipsilanti, 179; la Câmpulung, 256; întrevedere cu Tudor, 292.
Ipsilanti, Nicolae, fratele lui Alexandru Ipsilanti, 179, 256, 290, 292, 305.
Irinupolea, 321.
Isaia, Arhimandritul, vicarul Mitropoliei din Iaşi, şi Turcii, 322.
Isaiev, general rus, 95, 97.
Ismail, 312, consfătuire eteristă la 115, 126; hotărîrea pentru isbucnirea răscoalei, 133.
Istrate, ceauş, arestarea lui, 155.
Istrati, Gavril, paharnic, 192.
Italia, Austria, şi, 214, 337; răscoala din, 125, 201; combaterea spiritului în, 215; unificarea, 3.
Iupca, 80.
Iusuf, aga, 112—113; 318; spre Iaşi, 303, 304.
Ivanciu, egumen sârb, în Valea Muerii, 309.
Izvoranu, Constantin, 5; pregăteşte casă de găzduire lui Ipsilanti, 241; despre întrevederea Ipsilanti-Tudor, 244—245; despre pandurii lui Tudor, 255; despre boerii fugiţi la Braşov,

261 ; despre căpitanii lui Tudor, 297 ; despre atutudinea lui Tudor faţă de Greci, 292, etc., passim.

J

Jianu, Ioniţă, pitar, 267, 283.

K

Kamerinos, delegatul Eteriei la Petersburg, 131.
Karagheorghe, 95 ; întrevederi cu Leventis, 121.
Kiew ; Karagheorghe la, 121, Ipsilanti la, 125.
Kinburiotis, Lazar, din Hydra ; la Pisa 122.
Kinopsi, Ioniţă, conducătorul cancelariei lui Ipsilanti, 138 ; la Cotroceni, 253.
Kirdjali, şef de bandă, 94.
Kiriac, stolnicul, destituire, 274.
Kirlian, baron de Lagenfeld 104, 109.
Kisseleţ, 126.
Klinger, Franz, german dezertor din Transilvania, 151.
Koglniceanu, Mihail, părerea lui despre revoluţia lui Tudor, 12, 34, 61.
Köprüli, Ahmed, mare vizir, 30.
Korneasca, vezi Cornescu.
Kreuchely, consulul Prusiei la Bucureşti, 64, 75, 137, 139, 143, 152, 158, 323, 324 ; despre starea oraşului Bucureşti, 220 ; despre comportarea Turcilor la Bucureşti, 318 ; despre incendiile din Ţările Româneşti, 330.
Kreţiescu, Ortopan, scriitor al cancelariei lui Ipsilanti, 138.
Kuhn, 124.
Kurşid, Paşa, sfetnicul lui, la Constantinopol, 343.

L

Lahovary, Ch. G., 68.
Lahovary G., I., 148, 218.
Lainci, schit, 103, 162.
Langenfeld, vezi Kirlian.
Langeron, conte, general, guvernator al Odessei, 32, 56, 59, 185.
Lantz, Ioseph, 104.
Lascaris, Mihail, 6.
Lassanis, eterist, la Iaşi, 120, 128, 185 ; la Sava, 243 ; în Transilvania, 308.
Laurenţon, F. G., preceptor în familia lui Al. Suţu, 42, 45, 57, 60, 61, 66, 76, 88, 260, 292, 299 ; despre Tudor (Domn), 263 ; despre panduri, 270.
Laurian (August Treboniu), părerea lui despre revoluţia lui Tudor, 13.
Laybach, 182, 201, 212, 250 ; congresul dela, 146, 147, 181, 202, 213, 251, 337.
Ldcusetanu, P., 73.
Lebzeltern, ambasadorul Austriei la Petersburg, 123.
Lejeune, 42, 66.
Leng, Filip, postelnic, sluger, (Linchoult), 262, 330 ; la Constantinopol, 355.
Leonida, 181.
Leova, 312.
Leventis, Gheorghe, dragomanul consulatului rusesc, eterist, 120—121, 135, 250, 253.
Lhéritier, M., 335, 347, 341, 349.
Ligne, prinţ de, 62.
Linchoult, vezi Leng.
Lipsca, 45.
Lipscani, negustori mari, 66.
Lisabona, 201.
Lom Palanca, Turcii prin, 303.
Londra, 345—346 ; şi Austria, 337 ; pentru evacuarea Principatelor, 216.
Lungu, B., 335, 341, 346.
Lupu, condicar din Craiova, 74 ; vezi Dionisie L.
Lützow, conte, 207, 211—122, 339.

M

Mac, Michael, medic englez, 69.
Macedonia, 131, 257.
Macedonski, Dimitrie, căpitan al lui Tudor, 24, 115, 140, 152, 164, 218, 280, 298, 259, 302 ; şi Tudor, 135,

286—287, 291, 294—295, 299; în Bucureşti, 167, 260; în plaiul Cloşanilor, 150; căpitan la Iordache, 297; la Piteşti, 306; la Slatina, 174; la Strehaia, 152; la Tismana, 302, 308; cerut de panduri comandir, 298.

Macedonski, Pavel, frate cu Dimitrie, 85, 115, 143, 280; intermediar între boieri şi Tudor, 165; misiunea sa la Tudor şi Dimitrie M. 164.

Madgearu, V., 45.

Madrid, dezordinile din, 201.

Mamul, m-re din Oltenia, Turcii, în, 306.

Maniu, A., 9.

Manolache, vornicul Craiovei, 61.

Manolescu, Aga-Persianul, 96.

Manu, notabil grec, bănuit de complicitate cu Suţu, 201.

Manu, Ioan, vistier, plecarea spre Braşov, 173.

Manu, vornic, rămasîn Bucureşti, 261——263.

Manu, spătarul, închină lui Chehaia-bei Bucureştii, 304.

Manu, căpetenie în armata lui Al. Ipsilanti, 242, 305.

Marea Mediterană, transporturile de grâu din M. Negară în, 30, 211.

Marea Neagră, transporturile de grâu din, 211, 348.

Marghioala, Domniţa, pentru eliberarea lui Grigoraş Sturdza, 190.

Marinescu, Neagoe, şi Dumitrache Protopopescu, 233.

Masaniello, revoluţionar italian din sec. XVII-lea, 88.

Masinca, fata lui N. Glogoveanu, 104, 106—108, 111.

Matei Basarab, boerii din vremea lui, despre Greci ca Domni, 350.

Mavro, Nicolae, la Braşov, 173 221.

Mavrocordat, Alexandru, Domn al Ţării Româneşti, 29, 40, 116, 143, 246.

Mavrocordat, Constantin, Domn, 31, 34—35, 38, 48—49, 58.

Mavrocordat, Nicolae, Domn în Moldova, 29.

Mavrogheni, Nicolae, Domn, 93, 116; case dela cişmeaua, 243.

Mavrodol, Iancu, casele lui, 299.

Mărcuţa, Sava la m-rea, 287.

Mărgineni, Tudor, la, 292.

Mehedinţi, judeţul 71—73, 79, 83, 85, 94, 112, 142; arendaşi din, 150; ispravnici de, 84, 104, 152, 154; pandurii din, 159, 308; ţăranii din, 150.

Mehemet, Ciuciuc, la Iaşi, 331.

Mehemet, Selim paşa, seraschierul dela Silistra, în Muntenia, 303, 319, 355.

Meimar-Başa, arhitectul Curţii domneşti, 267, 284.

Mendelsohn, Bartholdy, istoricul Eteriei, 117—119.

Merişescu, Ion, 83.

Merişescu, Lafcu, 83.

Meşunescu, Pârvu, martor la uciderea lui Tudor, 300.

Metternich, cancelar, 116, 123, 202, 299, 235, 239; şi Principatele româneşti, 338, 341; 344; intervenţii româneşti la, 275; boierii către, 279; părerile lui despre revoluţia lui Tudor, 149; faţă de revoluţiile din Spania şi Italia, 125; faţă de Greci, 337; faţă de ofensa adusă Bicericii, 210; şi Ţarul, 215, 251; pentru menţinerea păcii între Turci şi Ruşi, 337—338; în aplanarea conflictului dintre Turcea şi Rusia, 340, 342—346, 348—349.

Mihai-Vodă m-rea din Bucureşti, cerută de Tudor, 259.

Mihăilă, căprar, omul de încredere al lui Tudor, 81, 139.

Mihali, Delibaşa, căpetenie de Arnăuţi, 159, 163, 166, 229; la Chehaia bei, 306, la Goleşti, 290; la Ploeşti, 117; în mahalaua Tabaci, 310; la Tudor, 298; omorîrea lui, 301; 310; isacciul agenţiei austriace dela Silistra, 283; la Sibiu, 306.

Milanovich, Mladen, sârb eterist, retras în munţii Dornei, 312.

Miliţia naţională, 93.

Miloradovici, general rus, 75, 97, 100.

Miltiade, 181.

Miltitz, C., von, 126 ; către regele Prusiei 158 ; raport, 256, 318, 323.
Minciaki, consul general al Rusiei, 135.
Minea, Ilie, 34.
Mitrofan, Ieromonahul, rudă cu Tudor, 72.
Mitropolia din Bucureşti, venit, 64 ; ocupată de Tudor, 253 ; 261 ; ocupată de Turci, 305 ; m-re în Buc., cerută de Tudor, 259.
Mizil, 193 ; Al. Ipsilanti la, 241.
Moangă, Vasile, ispravnic de Olt, 154, 277 ; sameşul judeţului Gorj, 141.
Mogoşoaia, moşie la, 220.
Mola, Aga, 97.
Molajoni, Giuseppe Maria, despre Tudor (Domn), 263.
Moldova, rîu, 43.
Moldova, 12, 29, 32, 40, 41, 43, 46, 47, 49, 55, 57, 58, 61, 69, 95, 96, 100, 136 149, 183, 186, 187, 189, 192, 193, 194, 198, 205, 206, 207, 211, 219, 250, 312, 332, 341, 345, 355 ; Domn pământean în, 280, 356 ; caimacam în, 318 ; comandantul militar al, 193 ; măsurile de ordine ale guvernului din, 191 ; Eteriştii în 311, 313 ; administraţia Eteriştilor din, 190 ; soborul din împotrivia mitropoliţilor greci, 350 ; legături cu Ţara Românească, 277 ; boerii mici din, împotriva hotărîrii boerilor din Braşov, 353 ; boerii mici din, împotriva celor mari ; 352 ; Ipsilanti în, 22, 127, 164, 177, 179, 199, 200, 335 ; voluntari din, pentru Ipsilanti, 251 ; soldaţi strînşi în, 194. Turcii în, 195, 303, 313, 317, 319, 321, 324, 325, 330, 331, 333 ; comerţul cu Austria şi Polonia, 43, 45 ; starea ţărilor din, 34, 36 ; ţăranii din 67 ; răzeşii din 65 ; ocnele din, 54, păşunilor din, 43 ; faptele din, 250 ; venituri din, 52, 53.
Moldovenii, 20, 110, 139, 149, 194, 320 ; Ipsilanti şi, 181, 240 ; Poarta şi 187, 190, 356 ; Wittgenstein şi, 186.
Moldo-Vlahi, 209.
Moreea, loc fixat pentru începerea revoluţiei greceşti, 126, 127, 199. 345 ; dificultăţile Porţii în, 204.
Moruzi, Alexandru, Domn al Moldovei, 32, 37, 40, 57, 273, 275.
Moruzi, Constantin, Domn, 40 ; dragoman al Porţii, 205, 207 ; executat la Constantinopol, 336.
Moruzi, Ianachi, 40.
Moruzi, Nicolae, dragoman al Amiralităţii, 207.
Moscova şi Eteria, 123 ; Ipsilanti la, 125.
Motru, mânăstire, 150, 152, 153, 161 168, 173 ; ocupată de Ipsilanti, 269 ; Aprovizionată de Tudor, 278.
Muică, Radu, logofăt al lui Tudor, 77, 78.
Munkács, fortăreaţă în Ungaria, 308.
Muntele, plasă, 79.
Munte, proprietăţile lui Tudor, la, 85.
Muntele de Sus, plaiu, 104.
Muntenegrenii, 199 ; Ali Paşa şi, 131.
Muntenia, 40, 42, 44, 52, 53, 61, 95, 96, 99, 203, 250 ; volintiri din, 93 ; Greci în, 115, 240, 309, Ipsilanti în 181, 240 ; Turcii în, 303, 318, 324, 326, 330, 331 ; protecţia lui Wittegenstein în, 276 ; exportul, 45 ; comerţul lemnului, 43 ; moşnenii în 65 ; poştele din, 250.
Muscali, 98.
Muscel, judeţ, 306 ; sub Ipsilanti, 251, oameni rechiziţionaţi din, 254.
Mustafa, Cara, 95.
Mustafa, Efendi, tălmăciul paşei din Vidin, 139.
Musulmani, 30, 138, 201.
Muzhar-Aga, 31.

N

Nani, casa fraţilor, 85.
Napoleon I Bonaparte, 66, 117, 131.
Natamenia, casa unde avea Tudor cârciuma, 82.
Naum, vezi Râmniceanu.
Neamţ, 192.
Neapole, 88 ; revoluţia din, 127, 201 ; arhivele de Stat din 3.

Nectarie, Mitropolit, 63.
Neculce, Ion, împotriva Grecilor, 350,
Negel, Şerban, boer moldovean, afiliat Eteriei, 129.
Negotin, 98.
Negri, caimacam, membru al Eteriei, 170, 197, 304; la Bucureşti, 169; stradă în Iaşi, 329.
Negri, Petrache, ban. 191.
Negris, Theodor, negocieri cu Sârbii, 121, la Iaşi, 120,; la Pisa, 122.
Nemţi, 45, 66, 94, 106, 301; în trupele lui Iordache Olimpiotul, 231.
Nenciulescu, mare vornic de poliţie, rămas în Bucureşti, 261, 262; închis, 269.
Nesselrode, conte, ministrul de externe al Rusiei, 123, 126, 210, 280; corespondenţa cu marele vizir, 178, semnatarul pasportului lui Ipsilanti, 179; despre Strangford, 347.
Nicolae, Sf., mânăstire din Iaşi, 329; sub ocupaţie turcească, 320.
Nicolae I, Ţarul Rusiei, intervine pentru Ipsilanti, 308.
Nicolaescu, St., 93, 97.
Nicolaevici, Al., comandantul Bulgarilor din oastea lui Tudor, 291, 294, 295, 302.
Nicolau, Răducanu, corespondent de afaceri al lui Tudor, 80, 83, 85.
Nicolicescu, Paul, la Ciovârnişani, 151; urestarea lui, 155.
Nicolopulo, Ioan, funcţionar al consulatului rus, 134; şi dezavuarea Eteriei, 250.
Nicolae, paşalele dela 163.
Nicosios, Panziotachi, zis Murusi, 30.
Nistor, Ioan, 7, 24, 43, 45, etc. passim.
Novaci, plaiu al lui Tudor, 268, 269.
Nubia, 69.
Nucet, ciocnire între Greci şi Turci, 305.
Nuri, Aga, la Bucureşti, la Tudor, 281.

O

Oarcă, Ion, căpitan al lui Tudor, 153, 295; la Drăgăşani, 302, 307; Tudor şi, la Goleşti, 296.
Obileşti, Turci la, 287, 304.
Obrenovici, Miloş, 121, 127, 130, 131, 205.
Occa, societate secretă, eteristă, 120.
Ocnele Mari, Tudor la, 141.
Odessa, 109, 120, 121, 193, 214, 215, 250, 251; şi Eteria, 119, 126; Grecii din, 125, 185; Greci refugiaţi la, 336; fuga lui Suţu la, 199, 207; trupe dela, pentru Ispilanti, 240, 312.
Olimpiotul, Iordache, căpitan, 16, 23 28, 90, 109, 115, 120, 125, 135, 139, 140, 143, 163, 177, 230, 253, 312; la Bucureşti, 176; la Coţofeni, 166, 168; la Curtea de Argeş, 308, 313; în ţinutul Dornei, 313; la Drăgăşani, 307; la Goleşti, 290; la Piteşti, 256, 289, 302, 306; la Slatina, 176, 221; apără mânăstirea Secu, 313; şi Sârbii, 121, 130; şi Solomon, 153, 293; în întâmpinarea lui Ipsilanti, 177; şi Tudor, 90, 115, 131, 134, 139, 169, 171, 229, 263, 290, 291, 292, 298, 299, 300, 301; şi căpitanii lui Tudor, 295, 297; şi Turcii, 307, 164, 237; moartea lui, 314.
Olt, judeţ, al lui Tudor, 269.
Olt, rîu, peste, dincolo, judeţe, despre, 5, 27, 53, 96, 99, 112, 135, 140, 141, 159, 161, 173, 176, 272, 289, 292, 302, 306.
Olteni, biserică în Bucureşti, Arnăuţi în, 311; mahala în Bucureşti, 310.
Oltenia, 4, 16, 21, 23, 27, 28, 71, 75, 77, 83, 94, 95, 97, 98, 101, 111, 112, 163, 173, 178, 308, 352; guvernare, 352; revoluţia în 115, 133, 134, 155, 201; plecarea lui Iordache, Farmache şi Ianache, 164; sub ocupaţie austriacă, 93, plecarea lui Tudor, în, 139; funcţiunile lui Tudor în, 136; sub Tudor, 25, 154, 245, 269, 289; pandurii din, 49, 278; volintiri din, 93, 97, 277; mânăstiri din, 246, 278, 284; Turcii în 23, 176, 303, 306.
Oltenii, 136, 150; proclamaţia lui Tudor către, 147, 148.
Opran, Ghiţă, 139; împrumută bani lui Tudor, 267.

Ordşanu, Geani, stolnic, sfetnicul lui Tudor, 138.
Orfano, comandant eterist, 193; în calea Turcilor la Nucet, 305.
Orşova, 80, 81, 83, 85, 107, 139, 151.
Orşova Nouă, 112.
Orşova Veche, 111.
Osman-Bazargic, la Ipsilanti, la Colentina, 243.
Osman-Paşa, în Ţările Româneşti, 324; şi ordinul de evacuarea Turcilor din Moldova, 331.
Ostrov, 139.
Ostroveni, 82.
Oteteleşanu, clucer, 142.
Oteteleşanu, conacul dela Beneşti, 22.
Oteteleşanu, Dinicu, ispravnic, 141, 151.
Oteteleşanu, Iordache, 174, 175; casa lui 173.
O eteleşanu, Nicolae, 174.
Otetelişi, localitate, 175.
Ott, Moritz von, inginer al lui Tudor.
Ofetea, A., 128, 143, 158, 181, 182, 199, 200, 205, 207, 208, 280.

P

Padeş, proclamaţia dela, 4—5, 16, 19 135, 138, 144—145, 147, 222, 231—232, 236, 263, 265; T. Vladimirescu la, 142, 151.
Pagé, consul francez, 135.
Pageni, sat, 73.
Panaitescu, P. P., 95.
Panduri, semnificaţia şi etimologia cuvântului, 93.
Pangal, Nicolae, 96—97.
Pantelimon, Sf., m-re din Iaşi, 329.
Papa, vistierul, fratele lui Tudor, 73, 152; ispravnic de Olt, 272; la Constantinopol, 308.
Papacostea, Victor, 7, 126—127, 175, 263.
Papasoglu, editor al litografiei lui Tudor, 9.
Papazoglu, Dimitrie, maior, 300.
Parant, agent francez, în Principate, despre neînţelegerea dintre boeri şi Greci, 350.
Parganioţi, 182.
Paris, 345—346.
Passarovitz, despre Domnii Greci la pacea dela, 350.
Pasvan-Oglu, paşa din Vidin, 94, 130.
Patmos, 130.
Pavel, vezi Papa.
Pavli, Andrei, bancher, 185.
Păpuşoiu-Vodă, porecla lui Mihai Şuţu, 68.
Pătrăşcanu, Lucreţiu, 34.
Pătru, Logofăt, omul lui Glogoveanu, 82.
Părşcoveanu, Ştefan, susţinut de boieri pentru a fi ales Domn, 350.
Peloponez, 126; răscoala Grecilor din 131, 210.
Pendedeca, sol al lui Ipsilanti la Iaşi, 128, 185, 193—194; la Târgovişte, 189.
Peninsula Balcanică, 4, 29; trupe din, în armata turcească, 340.
Pera, 30.
Perçofciali, vezi Iusuf aga.
Perrevos, comandantul armatei din Epir, 125; la consfătuierea dela Ismail, 126.
Perthusier, 42—43, 45, 57, 59.
Pesta, Tudor, la, 107;.
Pestel, corespondentul contelui Kisselef, 126, 179, 186.
Pestriţul, Dinu, 153.
Petersburg, 122, 130, 149, 180, 186; ţarul Alexandru la, 213; delegatul Eteriei la, 131; Curtea dela, 197; Curtea dela P. în chestiunea greacă, 214; şi întrevederea dela Hanovra, 341.
Piatra, 192.
Piemont, revoluţia din, 127.
Pignot, informatorul lui Samurcaş dela Viena, 167.
Pini, Alexandru consul rus, 5, 23—24, 38—39, 64, 68, 86, 100, 109, 111, 157—158, 171, 177, 199, 218—219, 225—226, 250 corespondenţă, 198, 201—202; Ipsilanti şi, 116; 200; scrisoarea de dezavuare a lui Ipsilanti, 249; faţă de Domnul Alecu Suţu, 128; T.

Vladimirescu şi, 135; 139—140, 148, 178, 182, 217; pleacă din Bucureşti; 227, 262; la Braşov, 221; memoriul boierilor adresat lui, 234.
Pisa, 169; adunare eteristă, 122.
Pisani, Andrei, consul rus la Iaşi, 121, 188, 323; la Wittgenstein, 186; Strogonof şi, 187.
Piteşti, 16, 27, 66, 140—141, 176, 253—254, 256, 288, 290—291, 302, 305—306; Iordache la, 289, 302; Ipsilanti la, 289, 305—306; Tudor la, 25, 90, 140, 245—246, 256, 287, 299.
Pleşuva, apă, 84—85.
Plevna, asaltul, 97.
Ploeşti, 178, 193; moşia oraşului, 40; Ipsilanti la, 241; voluntari pentru, 256; Iordache, Delibaşa Mihali şi Ghencea, la, 177.
Plumbuita, la m-rea, 287.
Poarta Otomană, 10, 13, 18, 26, 29, 31—32, 43, 54, 62, 95, 100, 103, 111—112, 126—2127, 130, 138, 140, 169, 171, 199, 206, 211, 213—215, 229—230, 295 318, 342; arzuri, memorii, către, 4—5, 135, 146—147, 171—172, 188, 252, 278; Austria şi, 203; conflictul cu Ali Paşa din Ianina, 131, 182; relaţii cu Rusia, 158, 200, 205, 215, 250, 338—339; Tudor şi, 37, 149, 197, 228, 274, 289; despre Fanarioţi, 335, 356; relaţii cu Principatele, 30, 190, 198, 204, 208—209, 338—339; 349—350, 355—357; comerţ, 42, 212, 356; despre mănăstirile închinate, 356.
Pobrata, m-re, 321.
Podul-de-Pământ, 330.
Podul Mogoşoaei, bariera, 243, 310, 330.
Podul Roşu, la Iaşi, 180, 328.
Podul Târgului de Afară, 135.
Podul Vechiu, 329.
Poenaru Petrache, secretar al lui Tudor, 111, 138.
Poiana Hoţească, via lui Tudor, 84—85.
Polonia, comerţul cu Moldova, 43.
Polonezi, 59, 62.
Pomeris, eterist, 189.
Pompiliu, Eliade, 59.
Popa, Gheorghe 77—78.
Popa, Ioniţă, preot din Cerneţi, 84.
Popescu, Chiriac, căpitan al lui Tudor, 62, 89, 115, 145, 171, 175, 243, 288, 309; despre Al. Ipsilanti, 307; despre Tudor, 290—291, 294—295; passim.
Popescu, M., 71, 107—108, 110, 143, 146, 151, 159, 168—170, 184—185, 187, 219, 221, 229, 231, 242, 246, 250, 263, 284, 314.
Popovich, agent austriac în Bucureşti, 107, 171.
Popovici, Fota, 139; împrumută bani lui Tudor, 267.
Poroianu, sameş la Craiova, 154.
Porter, R. Ker, 65. 69.
Posa G., despre omorîrea lui Tudor, 300.
Pouqueville, 210.
Prahova, 220; judeţ, 241; moşnenii din 38; sub Ipsilanti, 251; oameni rechiziţionaţi din, 254.
Prejna, localitate, 71, 73.
Principatele române, 31—32, 34, 40—43, 45, 47, 53, 57—59, 61, 66, 106, 110, 120, 123, 127, 135, 150, 227, 338, 357; turburări şi dezordini, 188, 198, 200, 202, 203—204, 209; numirea Domnilor în, 216, 339, 341—342, 344, 348—350, 355; Turcii şi, 187, 206, 211—212, 214—215, 229, 241, 330—331, 333, 339, 342—343, 346, 348—349, 355, Rusia şi, 252, 340; Metternich şi, 338; Ipsilanti şi, 180.
Prisăceanu, Bărbuceanu, 155.
Prodan, Hagi, căpetenie de Arnăuţi, 134, 140, 159, 163, 230, 253, 302; şi Tudor, 168, 170, 174, 286—287, 291, 294—295; şi căpitanii lui Tudor, 297; cerut comandir de panduri, 298—299; la Piteşti, 306; la Tismana, 308.
Prokesch-Osten A., istoric, 100, 116—117 147, 182—183, 197—198, 200, 202, 204—206, 208—210, 212, 215, 335, 337—348.
Protopopescu Dumitrache, logofăt, 138, 154—155, 175—176, 233.
Protopopescu, Meiţă, fratele lui Dumitrache, 233.
Protopopul, mahala în Bucureşti, 310.

Prusia, 137, 158, 213, 218, 276, 287, 305, 319, 323, 343; şi Rusia, 216; şi Turcia, 211; pentru aplanarea conflictului ruso-turc, 345, 348.
Prut, 12, 26, 43, 121, 123, 136, 188-189,
203, 219, 240, 266, 312, 342, Ipsilanti trece, 20, 116, 125, 179, 184—185
Puşkin, 94, 116, 239.
Putna, 324.

R

Raab, Ioseph von, consulul Austriei la Iaşi, 179, 180, 184, 188, 189, 191, 323.
Racoviţă, C-tin, Domn, 31, 40, 41.
Racoviţă, Dimitrie, senior vornic, 39.
Racoviţă, spătarul, 39.
Racoviţă, Ştefan, Domn, (1764), 40.
Rădducanu, vezi Nicolau.
Radu-Vodă, m-re, în Bucureşti, 260, 283; ocupată de Turci, cerută de Tudor, 259.
Rădescu, Antonie, 77, 78, 134.
Rădescu, Ghiţă, 77, 78, 134.
Raffenel, despre Tudor, 263.
Rahova, 98, 112; Turcii prin 303.
Raicevich, 42, 52, 61, 66.
Raimondi, dragomanul lui Harte, 179, 324, 329.
Rajewski, A. N., 116, 239.
Ralet, Costache, clucer, ispravnicul judeţului Mehedinţi, 154.
Ralet, Isac, m-re vornic, 79.
Rally, Doctor, 110.
Ralu, domniţa, fiica lui Caragea Vodă, 56, 179.
Rasiy, Nicolae, căminar, 129.
Raybaud, 245, 246, 263, 295, 300.
Rădşcanu, Iordache, căminar, 190; la Constantinopol. 355.
Râmnic, judeţ, 239.
Râmniceanu, Naum, 5, 26, 56, 73, 79, 89, 96, 98, 99, 100, 134, 147, 149, 150, 164, 167, 170, 171, 223, 225, 252, 255, 259, 261, 262, 263, 266, 283, 299, 350, 351.
Râmnicul-Sărat, Turcii în, 327.
Râmnicul-Vâlcii, episcopul de, 63, 64, 263, 352; Ipsilantila, 289, 305—308; Solomon la, 293; Tudor la, 253.
Râşca, m-re, prădată de Turci, 320.
Recordon, F., 57, 59.
Regep-Paşa, din Ada-Kale, 77, 83, 111, 112.
Reinhard, Doamna, soţia rezidentului francez din Principate, 62, 66, 69.
Reis-Efendi, 198—200, 209, 214, 249; şi Eteria, 211; despre rumirea Domnilor şi evacuarea Principatelor, 339, 341; despre conferinţa dela Viena, 347; şi Lord Strangford, 342; şi extrădarea transfugilor, 206, 341.
Renan, Ernest, 6.
Rhigas, Constantin, din Velestino, 109, 116; la Viena, 117; şi Turcii, 127.
Rizo-Neroulos, I., postelnic, 39, 137, 157, 179, 180, 239; la Braşov, 262; la Sculeni, 127; despre Tudor, 263.
Rizo, Teodor, şi Suţu, 201.
Rizu, Grigore, prefect la Botoşani, 190.
Robescu, Barbu, 83.
Rogotete, fraţii, 83.
Roman, 312; episcopul de Roman, 191, 313; Ipsilanti la, 186, 239.
Romanaţi, 14.
Români, 13, 18, 20, 94, 98, 129, 134, 228, 234, 246, 274, 312; din Transilvania 66—în cadrul trupelor lui Iordache Olimpiotul, 231; Ipsilanti faţă de, 240; lui Tudor, 255; părerea lui Rhigas despre, 117; şi Wittgenstein, 275; şi Turcii, 328.
România, 59, 67, 120, 292.
Roset, Vasile, vornic, 54.
Rosetti, Dracachi, boer moldovean, 313.
Rosetti, Radu, 34, 47, 51, 65, 94.
Rosetti-Roznovanu, Iordache vistier, eterist, 129, 154, 184, 188, 311, 322, 330; despre lupta dela Sculeni, 312.
Rosetti-Roznovanu, Nicolae, vistier al Moldovei, 129.
Rosetti, stradă la Iaşi, 329.
Roşii, ceată în Ţară, 49.
Roşul, Dumitru, pandur, 308.
Rucăr, 309.
Rumelia, 131, 204; oşti turceşti din, 304.

Rusciuc, 341; Pqşa din, 112; caimacamii la, 318; reşedinţă pentru fanarioţi, 279.
Rusia, 4, 6, 18, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 29, 32, 33, 45, 61, 80, 87, 95, 96, 97, 100, 109, 116, 131, 135, 136, 137, 148, 163, 164, 168, 170, 180, 184, 187, 188, 195, 197, 198, 201, 202, 204, 207, 213, 241, 250, 305, 312, 323, 355; şi Eteria, 27, 119, 122, 123, 180, 181, 182, 183, 205, 236, 244, 250, 251, 262, 263, 281; extrădarea transfugilor, 206, 212, 341; şi Ipsilanti, 124, 203, 224, 242, 244, 246, 251, 257; relaţii cu Principatele, 44, 129, 167, 177, 199, 210, 217, 252, 275, 304, 340, 344, 350; faţă de revoluţiile din Spania şi Italia, 115; şi Sfânta Alianţă, 214; la congresul dela Laybach, 337; Tudor şi, 74, 85, 100, 147, 274, 301; relaţii cu Turcia, 128, 158, 200, 211, 213, 214, 215, 216, 243, 251, 266, 303, 330—349.
Ruşii, 6, 16, 22, 28, 69, 72, 79, 96—98, 103, 135, 139, 140, 167, 169, 215, 219, 262, 284, 339; şi Eteria, 129, 230, 286, 312, 349; şi Ipsilanti, 239, 244; relaţii cu Principatele, 32, 59, 120; Tudor şi, 77, 226, 266.
Russet, Ghenadie, 191.

S

Sabar, rîu, 253.
Sabarul de Sus, plasă, 272.
Sachelarie, Gh., 45.
Sahib-Aga, 112.
Salif Efendi, adjutantul paşei din Silistra, 306.
Salih-Paşa şi pastorul Harte, 323; la Iaşi, 320; la Secul, 314.
Sallos, general rus, 97.
Salonic, 6.
Samoil, Sf., mânăstire din Focşani, 40.
Samurcaş, Constantin, vornic, caimacam al Craiovei, 4, 23, 56, 61, 78, 99, 101, 103, 140, 159, 167, 168, 176, 173, 174, 177, 219, 222, la Braşov, 221; corespondenţă, 148, 169, 218; eterist, 129; negocieri cu Sârbii, 121; relaţii cu Tudor, 134, 135, 137, 138, 141.
Samurcaş Iancu, caimacam la Craiova, 169; eterist, 170; relaţii cu Turcii, 275.
Sanda, fata Dinei, sora lui Tudor, 73.
Sandagiu, sat, 177.
Sardinia, navigaţie pe Marea Neagră, 348.
Sava, Bimbaşa, căminar, 28, 126, 138, 241, 245, 253, 267, 278, 310, 313; biografia, 130; la Bevedere, 270; la Cozia, 309; la Goleşti, 290; la mânăstirea Mărgineini, 287; se înătăreşte în mânăstirile Plumbuita şi Mărcuţa 287; la Târgovişte, 287; în mahalaua Tabaci, 310; la Mitropolie, 252, 260, 261; Albanezi de ai lui, 221; şi Eteria, 115, 120, 130, 286, 287, 301, 309, 310; şi Ipsilanti, 286, 306, 310; şi Chehaia-bei, 292, 306, 309, 310; şi Turcii, 286, 287, 301, 310; relaţii cu Tudor, 27, 115, 243, 248, 260; 286, 287 291; însărcinat cu ordinea Capitalei, 164, 259, 270; omorîrea lui, 301, 310.
Sava, Sf., biserică, în Bucureşti, 115.
Sava, Sf., mânăstire din Iaşi, 320.
Săcueni (judeţ), 254.
Sărăria, stradă în Iaşi, 329.
Sârbii, 94, 97, 117, 152, 162, 275, 293, 352; Ali Paşa şi 131; în Eterie, 230, 312; în armata lui Ipsilanti, 239, 309; în armata lui Tudor, 248, 288; răscoala împotriva Turcilor, 95, 121, 199; din Ţările Româneşti, izgonire, 351, 355.
Scanavi, notabil grec, 201.
Scheia, parohie, 64.
Schina, Ioan, 199, 207.
Scriban, August, 314.
Scufo, vezi *Skuffo*.
Sculeni, Ipsilanti la, 127; 179; lupta dintre Turci şi Eterişti, 311, 312; Pisani la, 186.
Secuienii, judeţ, 251.
Secul, mânăstire, 191; lupta dela, 313 314; Eteriştii la, 317.

Seiz-Cara, 303.
Sekeris, 120.
Semendria, 121.
Serai, 31, 33.
Serbia, răscoală, 95, 127, 257; cooperarea cu Bulgaria, 130.
Severin, moara lui Tudor, la, 85.
Sibiu, 169, 307; refugiaţi la, 221, 306, 334, 352.
Sicilii, cele Două-, 158, 201, 214, 280, 348.
Silictar-bei, 309, 327.
Silistra, 267, 287, 331; întăriri, 275; boeri români la, 355; eteriști trimişi la, 309, paşa seraschierul din, 219, 282, 283, 292, 298, 303, 306, 310, 311, 319, 325, 327, 330, 341.
Silistra-Valesi, vizir, 286.
Simion, căpitan, 269, 288.
Sinaia, mânăstire, 254.
Sineşti, 322.
Sion, sinior, 267.
Siret, 43, 192.
Skuphas, Nicolae, din Arta, 119, 120.
Skuffo, arendaşul poştelor din ambele Principate, 129, 242, 250.
Slatina, 174, 289; Tudor spre, la, 173, 175, 176, 221.
Slătineanu, Gheorghe, vornic.
Slătineanu, Iordache, vornic, 224, 262, 269.
Sliven, 243.
Smaranda, domniţă, fiica lui Caragea-Vodă, 56.
Smârdan, 93.
Smirna, 46.
Solomon, polcovnic, 6, 97, 153, 166, 241; biografia, 23, 98, 100, 153, 176; ş. Tudor, 176, 293, 294; la Ceret, 306; la Râmnic, 293; la Sibiu, 306; însărcinat cu paza Oltenici, 159, 285.
Spania, 207; revoluţia din, 125, 201; navigaţie pe Marea Neagră, 348.
Spiridon, Sf., mânăstire din Iaşi, 320.
Stanciu, Abagiul, relaţii cu Tudor, 81.
Starea economică a Ţărilor Româneşti în timpul ocupaţiei turceşti, 324, 325, 326.
Stavăr, Iancu, sârdar în slujba Turcilor, 190, 319, 353.
Stăncești, în Moldova, 192.
Stăncești, mânăstire din Oltenia, 306.
Stânca, castelul dela 312.
Stern, A., istoric, 124, 181, 335.
Stoian, căpitan, 93.
Strangford, ambasadorul Angliei la Constantinopol, 211, 317, 332, 347, 348; în aplanarea conflictului rusoturc, 340, 341, 342, 343, 346, 347; scrisoarea de dezavuare a lui Ipsilanti, 250; şi Principatele, 336, 339; părăseşte Constantinopolul. 347; la Bucureşti, 347; la Viena, 347.
Strâjeşti, mânăstire din Oltenia, 306.
Strâmbeanu, Vasile, creditor al lui Tudor, 85.
Strehaia, mânăstire, 112, 138, 152, 161; Tudor la, 154.
Strogonof, baron, însărcinat cu afaceri al Rusiei, la Constantinopol, 101, 110, 168, 182, 183, 199, 200, 203, 204, 206, 207, 208, 209, 211, 212, 215, 229, 338; şi Grecii, 205; şi Ipsilanti 182, 250, 287; şi scrisoarea de dezavuare a Ţarului, 249; şi Pini, 198, 218; şi Pisani, 187; Românii şi, 252, 275, 276; ultimatul către Poartă, 214; pleacă dela Constantinopol, 337.
Sturdza, Dimitrie, boer moldovean, 12, 313.
Sturdza, Elisabeta, călugăriţa, 313.
Sturdza, Grigore, boer moldovean, afiliat Eteriei, 129, 190.
Sturdza Ioan Sandu, Domn al Moldovei, 331, 336, 356; la Botoşani, 190; la Constantinopol, 355; afiliat Eteriei, 129.
Sturdza, Petrache, spătar, 190, 192.
Sturdza-Scheianu, D. C., 31, 34.
Suceava, 193.
Suleiman Aga, Hagi, şeful trupelor turceşti din Anatolia, 318.
Suleiman-Paşa, din Belgrad, 112.
Sulioţi, 182, 199.
Summerers, Francis, consul general englez în Principate, 46.
Surdul, Constantin, 97.
Suţu, Alexandru, Domn al Ţării Rom. 4, 5, 11, 21, 33, 38, 39, 51, 56, 88, 115,

116, 128, 129, 131, 134, 135, 137, 138, 147, 161, 273, 275; r.porturi cu Samurcaş, 167; constitue un comitet provizoriu de ocârmuire, 157; moartea lui, 140, 141; Doamna lui, 220.
Suţu, Mihai, Domn al Moldovei, 68, 100, 116, 130, 186—190, 201, 206, 208, 317, 319, 335, 336, extrădarea lui, 212, 341; corespondenţa, 182, 183, 200, 202, 204; în Austria, 341; relaţii cu Ipsilanti, 128, 164, 180; şi Poarta, 200, 207, 338; şi Tudor, 148—149; Doamna lui, 170, 184.
Suţu, Nicolae, candidat la domnie în Principate, 158, 336; la Odessa, 199, 207.
Svorişte, cătun, 192.

Ş

Şanţurile, moşie, 177.
Şerban-Vodă, han în Bucureşti, 230.
Şerban-Vodă, mânăstire din Bucureşti, 287.
Şerbăneştii Domneşti, în jud. Olt, 166, 289.
Şerbăneşti, mânăstire din Oltenia, 306—307.
Şiştov, 94, 148.
Ştefan Filosoful, profesor la şcoala domnească din Iaşi, 190.
Ştefan, Sf., mânăstire din Iaşi, 329.
Ştefănicâ, Căminar, 272.
Ştefulescu, Al., 73.
Ştirbei, Fotache (Drăgănescu), mare vornic, 262—63.
Ştirbei, Ioan, mare vornic, 262.

T

Tabaci, mahala în Bucureşti, 310.
Talpa, localitate, 176.
Tancoigne, consul francez la Bucureşti, 328, 332.
Tatargic, calitate, 97.
Tatiscef, cavaler rus, la Viena, 343—46, 348.
Tătari, 330, 332, 341.
Tătul, Ioan, ban, 191, 351, 354; la Constantinopol, 355.
Tâmna, localitate, 154.
Târgovişte, 26—27, 38—40, 176, 252, 255—56, 269; Ipsilanti la, 25, 225, 241, 245, 249—251, 253, 263, 288, 305; ispravnic de, 254, 267; Mitropolia din, 254, 300; Sava la, 287; Tudor, la, 28, 292, 293, 299; Turci la, 306.
Târgovişteni, 39.
Târgul Cucului, în Iaşi, 329.
Târgul-de-Afară, în Bucureşti, 330.
Târgul-de-Jos, la Iaşi, 329.
Târgul-de-Sus, la Iaşi, 329.
Târgu-Jiu, 103, 150, 162; prădat de pasvangii, 95; Tudor la, 140, 141, 143, 154
Târgul-Neamţ, 313.
Târgul Sării, la Iaşi, 329.
Târnava, oraş, 148.
Tecuci, târg, 40, 187, 304.
Tecuci, judeţ, 324.
Teleajen, râu, 177 220.
Teleajen, plaiu, 268—69.
Teleorman, judeţ, 269.
Temperley, Harold, istoric englez 213.
Teodor, Tiron, Sf., 93, 260.
Tepaldo, doctor, caimacam al Craiovei, 122, 140.
Tepelena, localitate, 131.
Theresienstadt, 308.
Thrasybul, 181.
Thurrheim, contesă, 124.
Tiberiu, împărat roman, 56.
Tilsit, 46.
Times, 203.
Timiş, 38, 44.
Tipaldi, vezi Tepaldo.
Tismana, mânăstire, 94, 112, 142—43, 159, 162; Ipsilanti la, 269; Macedonski la, 302, 308; Tudor la, 140, 150—151, 278.
Titeşti, 39.
Tolstoi, contei, 201.
Topală, sat, 95.
Topci-Başa, 207.
Topolog, 78.
Torino, 263.

Transilvania, 38, 44, 74—75, 103, 121, 151, 326, 328; fugari din Ţările Româneşti în, 212, 254, 261, 305, 308, 327; iobagii din, 40; Ipsilanti în, 307; Românii din, 66; Tudor în, 74.
Trautmannsdorff, 123.
Trei Ierarhi, biserică din Iaşi, 20, 185, sub ocupaţia turcească; boeri închişi la, 191—92.
Treisfetiteanul, Arhimandritul, 190.
Trenck, baron, 93.
Tricupis, autor grec, 5, 119.
Triest, 126—127; Rhigas la, 117.
Tsakalof, Athanasie, conducător eterist, 119—120.
Tschitschagof (Ciciagof), Paul, amiral 68, 98.
Tübingen, 109.
Turcii, 4—5, 13, 16, 20, 23—24, 28—31, 42, 48, 51, 54—55, 62, 68—69, 73, 77—78, 85, 93—97, 101, 104, 109, 116, 121, 127, 130, 131, 138, 175, 178, 181, 188, 190—191, 193, 206, 208, 210—212, 219—220, 252, 257, 262, 275, 277, 290, 298, 304, 310, 335, 337, 340, 344, 350; dela Ada-Kalé, 83, 111; la Brăila, 187; la Bucureşti, 263, 266, 318, 330, 332; la Călăraşi, 275; la Cleanov, 306; la Cozia, 309; la Daia, 275; la Drăgăşani, 302, 307; Eteriştii şi, 240, 309, 315, 320; şi Fanarioţii, 335—336; la Focşani, 194—195; la Galaţi, 184, 194, 219, 304; la Iaşi, 183, 312, 319—323, 329; şi Ipsilanti, 124, 250, 284; în Moldova, 186, 311, 317, 319, 321, 324, 331; în Muntenia, 317, 326; la Obileşti şi Copăceni, 287; în Oltenia 176, 306; la Rişca, 320; relaţii cu Rusia, 131, 266, 303, 342, 347; lui Sava, 311, 313; relaţii cu Sava, 286, 301, 309—10; la Secu, 313—14; la Seculeni, 312; la Stânca, 312; relativ cu Tudor, 27, 137, 147—148, 217, 236, 244, 249, 258, 266, 275, 278, 281—285; 288, 292—293, 301; relaţii cu Ţările Rom., 18, 32, 128, 187, 209, 246, 251, 266, 299, 300, 303, 309, 324,—325, 327—328, 330—333, 336, 342, 343, 349.
Turcia, 26, 43—44, 69, 163, 199, 204, 213, 215, 217—218, 325; Austria şi, 307; relaţii cu Rusia, 205, 214, 216, 266, 336—339; conflict între Rusia şi, 211, 213, 214, 215, 251, 339—341, 343—349; Tudor şi, 236; refuză să participe la conferinţa dela Viena, 347.
Turnu-Roşu, 307—308.
Tutova, judeţ, 324.

Ţ

Ţapu, Barbu, căpitan, 176.
Ţara Românească, 5, 11, 12, 26, 29, 35, 42, 46, 48, 49, 53—55, 57—58, 83, 88—89, 98, 110—111, 115, 127, 130, 136, 144, 149, 157, 158, 199, 201—202, 206, 208, 226, 228, 233, 243, 247, 256, 263, 266, 273, 284, 291, 304, 345, 350; adunarea Grecilor în, 207; Arnăuţii din Transilvania şi, 327; boerii din, 319, 352, 353, 355; conducători ai Eteriei, 101, 309; comerţul, 352; Divan, 351, 352; Domn pământean în, 280, 356; Ipsilanti în, 22, 217, 224, 240, 249, 257, 271; legături între Moldova şi, 277; reforme, 352; condominium Tudor-Ipsilanti în, 251, 318; Turci în, 275, 317, 325, 330, 332—333, 341; ţăranii din, 67.
Ţara Ungurească, 80, 83.
Ţările Româneşti, 5, 23, 29—31, 46, 110, 116, 126—127, 181, 185, 197, 199, 212, 219, 326, 349; boerii din, 326, 351, 353, 354; comerţul, 44—45; Domni în, 336, 351; Eterişti din, 315; populaţia în sec. XIX-lea 41; Ruşii şi, 95, 244; Turcii în, 208, 303, 325, 327—28.
Ţânţăreni, în Oltenia, 152, 153, 166—169, 173, 233, 278.
Ţigani, 34, 53, 59, 194; Turcii şi, 328.
Ţigăneşti, schit, 178, 220.

U

Udritzky, cancelar al agenţiei austriace, 169, 227, 230, 246, 279, 286, 310, 311, 327; la, despre, Tudor, 171, 229, 243, 278, 287, 301.

Ungro-Vlahia, 129.

Ungureni, 36, 150.

Urddreanu, Ioan, căpitan al lui Tudor, 295, 296; despre Tudor, 294; uciderea lui, 172, 294, 296—98.

Ureche, Alexandru, clucer şi sameş de Piatra, 192.

Ureche, V. A., 5, 133, 192, 195.

Urleanu, Barbu, căpitan din oastea lui Tudor, 296.

V

Vadulat, localitate, 176.

Valahi, 139.

Valachia, 29, 41, 42, 45, 47, 57, 58, 61, 76, 79, 96, 100, 146, 147, 223, 224, 225; Mare, 292; Mică, 73.

Valea Muerii, lângă Rucăr, 309.

Vanghele, han la Iaşi, 328.

Varlaam, Monahul, rudă cu Tudor, 72.

Varlam, Constantin, ban, 99.

Varşovia, 213.

Vasile, Tufecci başa, eterist, 312.

Vasilescu, 135.

Vădărescu, Barbu, 36, 157, 173; la Constantinopol, 355.

Vădărescu Gheorghe, căminar, 150.

Vădărescu, Iorgu, căminar, 141, 142.

Vădărescu, Nicolae, boer muntean, eterist, 129, 133, 166, 167, 171, 253, 256; vornic, 162, 163, 262.

Vădenii-de-Munte, 178.

Vădrăşti, lângă Căldăruşani, 241.

Vâlcea, judeţ, 140, 141.

Vâlcea, ispravnicul de, 272.

Vârnav, ispravnic, 192.

Vârtanu, Ghiţă, 97.

Virtosu E., 3, 6, 10, 11, 12, 14, 79, 135, 160, 262, 267, 269, 281, passim.

Velco, 130.

Vellard, Alecachi, vezi Vilara.

Venedict, starețul mânăstirii Secul, 313, 314.

Veniamin, Mitropolitul Moldovei, eterist, 20, 21, 184, 185, 321, 222; Chehaia-bei şi, 320; corespondenţa, 164, 267; fuge, 188, 319.

Verona, congresul dela, 337, 347, 348.

Vidin, 68, 73, 95, 97, 112, 131, 275, 306, 341; paşa din 94, 139, 163, 202, 219, 285, 303; Tudor şi paşa din, 282, 291; căpetenii de panduri decapitaţi la, 308.

Viena, 45, 61, 104, 105, 106, 167, 197, 203, 210, 341; congresul dela, 103, 108, 109, 110; conferinţa dela, pentru aplanarea conflictului rusoturc, 343, 346, 347; Eteria la, 118; Ipsilanti la, 308; trupe pentru Ipsilanti, dela, 240; şi Principatele, 216, 337; Rhigas la, 117; Strangford la, 347; Tatiscef la, 345; Tudor la, 103-110, 115.

Viişoreanu, Barbu, stolnic, comandir de panduri, 81, 97, 142, 152, 159, 162, 274.

Vilara, Alexandru, 229, 274, 351; mare agă, 262.

Vineri, S-ta, mânăstire din Iaşi, 329.

Vladimir, Sf., ordin, 72, 98, 167.

Vladimir, comună, 71, 72, 73; proprietăţile lui Tudor, la, 85.

Vladimirescu, Tudor, copilăria, 71; originea numelui, 72, 73; familia, 74; portretul, 71, 88; în istoriografia romantică, 13—18; arendaş, 80, comerciant, 80, 81; vătaf de plaiu, 75—79; catagrafia averii lui, 85; diata lui, 80; proprietăţile lui, 82, 85; severitatea lui, 294; zapciu, 79; comandir de panduri, 93, ridică steagul revoltei, 208; scopul mişcării lui, 28; încercări de reprimare a mişcării, 174, 178, 219; măsurile guvernului central, împotriva lui, 157—172; protagonist al politicii naţionale, 27, 282; în conducerea Ţării Româneşti, 274, 318; ia măsuri pentru stăvilirea jafului, 271; armată şi armament, 143, 242, 255, 267—269; 277, 278, 284, 295, 296, 306; şi Eteria, 16, 23, 29, 115, 116, 136, 246, 282, 286, 292, 294, 300, 301;

Domn, 17, 26, 28, 263, 265—267, 270; în Bucureşti, 16, 21, 23, 79, 115, 128, 130, 134, 135, 137, 138, 140, 221, 230, 253, 260, 261, 264, 265, 270, 272, 281, 283,; la Controceni, 138, 248, 253, 259, 261, 262, 264, 276, 279, 283, 284, 286, 287, 289; relaţii cu boerii, 16, 17, 19, 86, 180, 217, 220, 223, 224, 226, 229, 231, 234—238, 245, 259, 263, 264, 267, 268, 279, 282, 294; şi Mitropolitu, din Bucureşti, 252, 269, 277; şi ţăranii, 36, 153 154, 220, 233, 272i 294; şi Divanul, 267, 269, 283; relaţii cu Ipsilanti, 18, 25—27, 133, 148, 225, 239—248, 251, 257, 259, 270, 288, 289, 291, 292; şi Fanarioţii, 264, 276, 277, 280; şi Rusia, 100; dezavuarea de Ţar, a mişcării lui, 24, 226; relaţii cu Alexandru Filipescu, 267, 268, 272, 276, 277, 282, 283; şi Hagi Prodan, 291; şi Macedonski, 259, 291; şi Iordache, 290—292, 301; Pini şi, 202, 218; şi Sava, 248, 286, 287; relaţii cu Turcii, 27, 137, 147—48, 197, 198, 217, 236, 244, 249, 258, 266, 275, 277—279, 281—285, 288, 291—293, 295, 298, 301; corespondenţă şi proclamaţii 4, 14, 18, 81—83, 93, 103, 135, 139, 144, 145, 150, 151, 221—223, 228, 232; la Baia de Aramă, 151; la Bolintinul din Vale, 290, 294; la Cârcinov, 294, 295; pe Ciorogârla, 290; şi satul Creţeşti, 272; la Găeşti, 290, la Goleşti, 125, 291, 293—295; şi Moldova, 149, 182, 277; în Oltenia, 139, 173, 245, 269; la Piteşti, 299; la Strehaia, 152, la Târgovişte, 28, 292, 293, 299, la Târgu-Jiu, 141; la Viena, 103—110; arestarea şi omorîrea lui, 27, 28, 109, 170, 293, 297, 299—301.

Vlahutzi, C., postelnic, 169, 246.

Vlaşca, judeţ, 269.

Vogoride, Ştefan, caimacam al Moldovei, 5, 135, 197, 318, 319; la Bucureşti, 169; relaţii cu Eteria, 170.

Vovidenie, mânăstire din Iaşi, 329.

Vrana, Teodosie, 40.

Vrancea, munţi, 194, 313.

Vulcan, plaiu al lui Tudor, 268, 269.

W

Weill, G., 335.

Wilkinson, W., consul englez în Ţările Române, 29, 31, 41, 43, 46, 54, 57, 59—61, 67; despre comerţul Ţărilor Române, 42.

Wittgenstein, general, comandant al trupelor ruseşti, din Basarabia, 125, 134, 183, 186, 188, 203, 240, 349; intervenţii româneşti la, 275, 276.

Wolf, starostele agenţiei austriace din Bacău, 52, 61, 69, 314, 320.

Würtenberg, principii de, 118.

Wyborne, Bargrave, 40—41, 47, 48, 57.

X

Xanthos, Emanuel, la Capo d'Istira, 122, 125; la Ismail, 126.

Xenopol, A. D., 3, 9, 20, 22, 25, 117, 145, 350; concepţia despre Tudor, a lui, 18, 19.

Y

Yeames, James, consul general englez la Odessa, 251.

Yergheni, (Giurgiu), 341.

Z

Zalicoglu, vezi Zalyk.

Zalyk, Gr., dragoman, 134.

Zallony, M. P., 29, 31, 53.

Zamfirache, medelnicer, 150.

Zane, Gh., 13.

Zaporojenii, la Bucureşti, 330.

Zevedeni, ciocnire între Turci şi Eterişti la, 306.

Zilot, Românul, 89, 243, 244, 263, 267, 292; la Braşov, 90; împotriva Grecilor, 350; despre înţelegerea lui Tudor cu Turcii, 249; despre întrevederea Ipsilanti-Tudor, 245.

Zimnicea, 148.

Zoican, Nicolae, tovarăş de afaceri al lui Tudor, 80, 139.

Zotu, prieten al lui Mihaloglu, 306.

BIBLIOGRAFIE SUMARĂ

Intrucât d. Emil Vîrtosu a dat, în studiile sale, o bibliografie amănunţită şi sistematică, noi ne mărginim să enumerăm aici, în ordine alfabatică, cărţile mai des citate sau citate în formă prescurtată, pentru ca cititorul să poată identifica mai uşor referinţele noastre.

ARICESCU, C. D., *Istoria revoluţiunii române dela 1821.* Craiova, 1874. Citat: Aricescu, I.

ARICESCU, C. D., *Acte justificative la istoria revoluţiunii române dela 1821.* Craiova, 1874. Citat: Aricescu, II.

BODIN, D., *Tudor Vladimirescu* (în „Figuri Revoluţionare române" Aşez. Cult. I. C. Brătianu). Bucureşti, 1937.

BODIN, D., *Tudor Vladimirescu în lumina izvoarelor italiene* (Extras din „Revista istorică română", vol. XI—XII (1941—1942).

BODIN, D., *Premizele la un curs despre Tudor Vladimirescu* (*Ibidem*, vol. XIV. 1946).

CANTACUZENO, G., *Briefe eines Augenzeugen der griechischen Revolution vom Jahre 1821. Nebst einer Denkschrift des Fürsten Georg Cantacuzeno.* Halle, 1824.

CODRESCU, TH. C., *Uricariul*, 25 vol. Iaşi, 1852—1895.

COLESCU, L., *Geschichte des rumänischen Staatswesens in der Epoche der Fanarioten (1711—1821).* München, 1879.

ERBICEANU, C., *Cronicarii greci carii au scris despre Români în epoca fanariotă.* Bucureşti, 1888.

ERBICEANU, C., *Istoria Mitropoliei Moldovei şi Sucevei.* Bucureşti, 1888.

ERBICEANU, C., *Note asupra istoriei bisericeşti a Românilor pentru secolul al XIX-lea. Bis. ortodoxă română*, vol. XXVIII (1904).

FILITTI, I. C., *Frământările politice şi sociale în Principatele Române dela 1821 la 1828.* Aşez. Cult. Ion. C. Brătianu, 1932.

FILITTI, I. C., *Grecs et Roumains en 1821.* Extras din revista Ἑλληνικά. 1924.

FILITTI, I. C., *Tudor Vladimirescu. Rostul răscoalei lui.* Bucureşti 1938.

FILITTI, I. C., *Despre vechea organizare administrativă a Principatelor române.* (Extras din „Revista de Drept publice, 1934—1935).

FILITTI, I. C., *Consideraţii generale despre vechea organizare fiscală a Principatelor Române până la Regulamentul organic.* (Extras din „Analele economice şi statistice", 1935).

FOTINO, ILIE, *Tudor Vladimirescu şi Alexandru Ipsilanti în revoluţiunea din 1821, supranumită zavera.* Trad. rom. Bucureşti, 1874.

GERVINUS, G.-G., *Insurrection et régénération de la Grèce.* Paris, 1863.

HURMUZAKI, EUDOXIU, *Documente privitoare la Istoria Românilor.* Tom. X, XIII, XVI, XVIII, XX, *Supl.* I, 3—4.

IACOVENCO, IGNATIE, *Moldova şi Muntenia dela 1820 până la 1829.* In 53 scrisori. („Neamul Românesc literar, An. II (1910).

IORGA, N., *Acte şi fragmente cu privire la istoria Românilor.* Vol. II. Bucureşti, 1896.

IORGA, N., *Un apărător al săracilor „Domnul Tudor" din Vlădimiri.* Bucureşti, 1906, 1921, 1939 (Bibl. Steaua).

IORGA, N., *Istoria Românilor.* Vol. VIII. *Revoluţionarii.* Bucureşti, 1938.

IORGA, N., *Izvoarele contemporane asupra mişcării lui Tudor Vladimirescu.* Cu un istoric al scrierilor asupra lui Tudor. Bucureşti, 1921. Conţine: Ioan Dârzeanu, *Cronica revoluţiei din 1821.* Chiriac Popescu, *Memoriu despre mişcarea lui Tudor Vladimirescu.* Mihai Cioranu, *Revoluţia lui Tudor Vladimirescu.* Anonim, *Istoria jefuitorilor Ţării Româneşti.* Citat de nici sub forma: Iorga, *Izvoarele contemporane,* sau Iorga-Dârzeanu, Iorga-Popescu, Iorga-Cioranu, etc.

IORGA, N, *Scrisori inedite ale lui Tudor Vladimirescu din anii 1814—1815.* Bucureşti, 1914. (An. Acad. Rom. Seria II. Tom. XXXVII. Mem. Sct. Ist.).

IORGA, N., *Studii şi documente cu privire la istoria Românilor.* Bucureşti, 1901.

L[AURENCON], F. G., *Nouvelles observations sur la Valachie.* Paris, 1822.

MENDELSOHN-BARTHOLDY, K., *Die Hetairie* (Historische Zeitschrift, vol. XVI (1866).

OŢETEA, A., *Contribution à la Question d'Orient.* Bucureşti, 1930. (Col. Etudes et Recherches. Acad. Rom.).

PĂTRĂŞCANU, L. *Un veac de frământări sociale.* 1821—1907. Bucureşti, 1945.

PERTHUSIER, CH., *La Valachie, la Moldavie et de l'influence politique des Grecs du Fanar.* Paris, 1822.

PROKESCH-OSTEN, A., *Geschichte des Abfalls der Griechen vom türkischen Reiche im Jahre 1821 und der Gründung des hellenischen Königreiches.* Wien, 1867. Vol. I şi III.

[RĂMNICEANU, NAUM], *Istoricul zaverei în Valahia* (Bis. ort. rom. XXIII).

[RĂMNICEANU NAUM], *Scrisoarea unui Moldovan către un Muntean şi răspunsul Munteanului sau Frăţească îmbrăţoşare.* (Bis. ort. rom. XIII).

Rapoarte Consulare engleze. Vol. I—III. Academia română.

RAYBAUD, MAXIME, *Mémoires sur la Grèce... Avec une introduction historique par Alph. Raabe.* Paris, 1824—1825.

RECORDON, F., *Lettres sur la Valachie.* Paris, 1821.

RIZO NÉROULOS, J., *Histoire moderne de la Grèce.* Genève, 1828.

URECHIĂ, V. A., *Istoria Românilor. Revoluţiunea lui Tudor Vladimirescu* 1821—1822. Tom. XIII. Bucureşti, 1901.

VÎRTOSU, EMIL, *Tudor Vladimirescu. Glose, Fapte, Documente noi (1821).* Bucureşti (Casa Şcoalelor). 1925. **Bibliografie.**

VÎRTOSU, EMIL, *1821. Date şi Fapte noi.* Bucureşti, 1932. (Azeş. Cult. Ion C. Brătianu). **Bibliografie.**

VÎRTOSU, EMIL, *Tudor Vladimirescu. Pagini de revoltă.* Ed. I. Bucureşti, Fundaţia Reg. Carol I. 1936. Ed. II. 1944.

VÎRTOSU, EMIL, *Mărturii noi din viaţa lui Tudor Vladimirescu.* Bucureşti (Aşez. Cult. Ion I. Brătianu). 1941.

WILKINSON, W., *An account of the Principalities of Wallachia and Moldavia.* London, 1820.

XENOPOL, A. D., *Istoria Românilor.* Vol. X, Ed. „Cartea Românească". Bucureşti, 1930.

ZALLONY, M.-Ph., *Essai sur les Fanariotes.* Marseille, 1824.

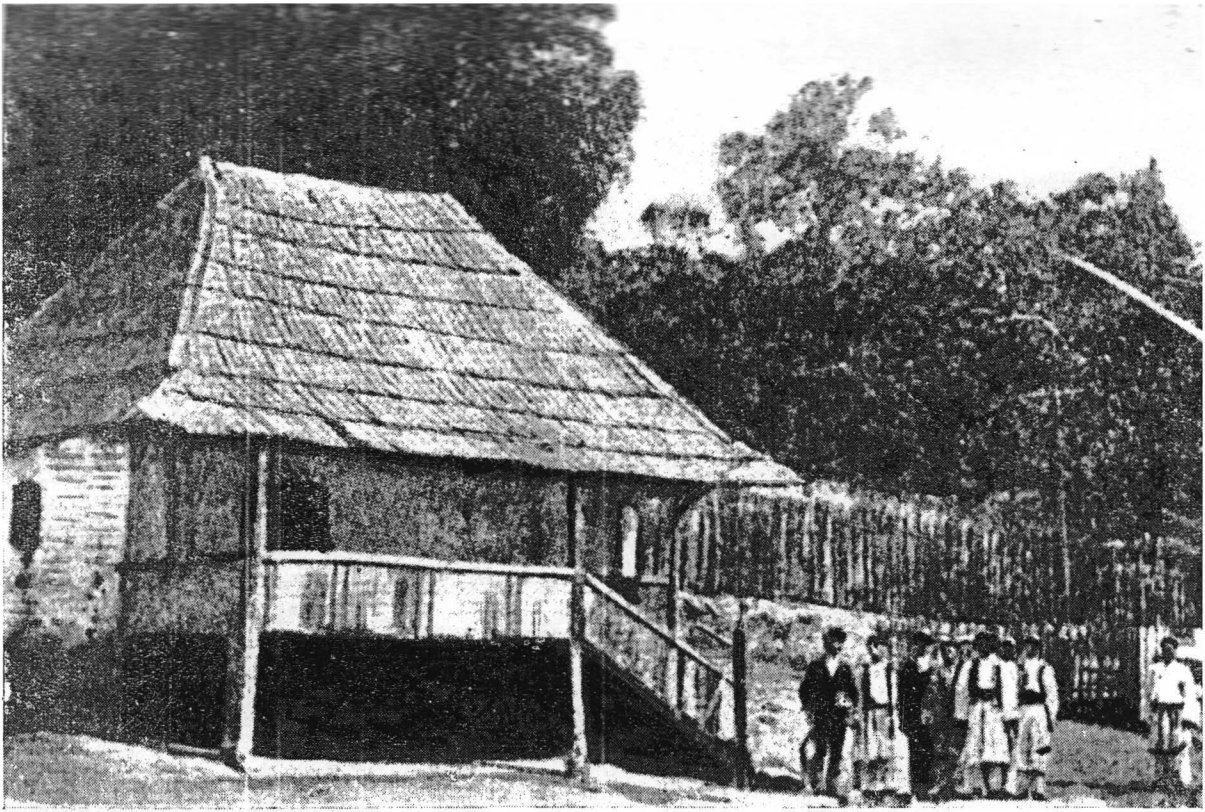

Foto Acad. Rom.

Fig. 1. — *Casa unde s'a născut Tudor Vladimirescu*
Comuna Vladimir, județul Gorj.

Fig. 2. — *Tudor Vladimirescu*
Tabloul votiv dela Prejna (1808).
(După N. Iorga, *Izvoarele contemporane*).

Cab. Stampe. Acad. Rom.

Fig. 3. — *Tudor Vladimirescu*
Institutul litografic A. W. Garbrecht. Lipsca.

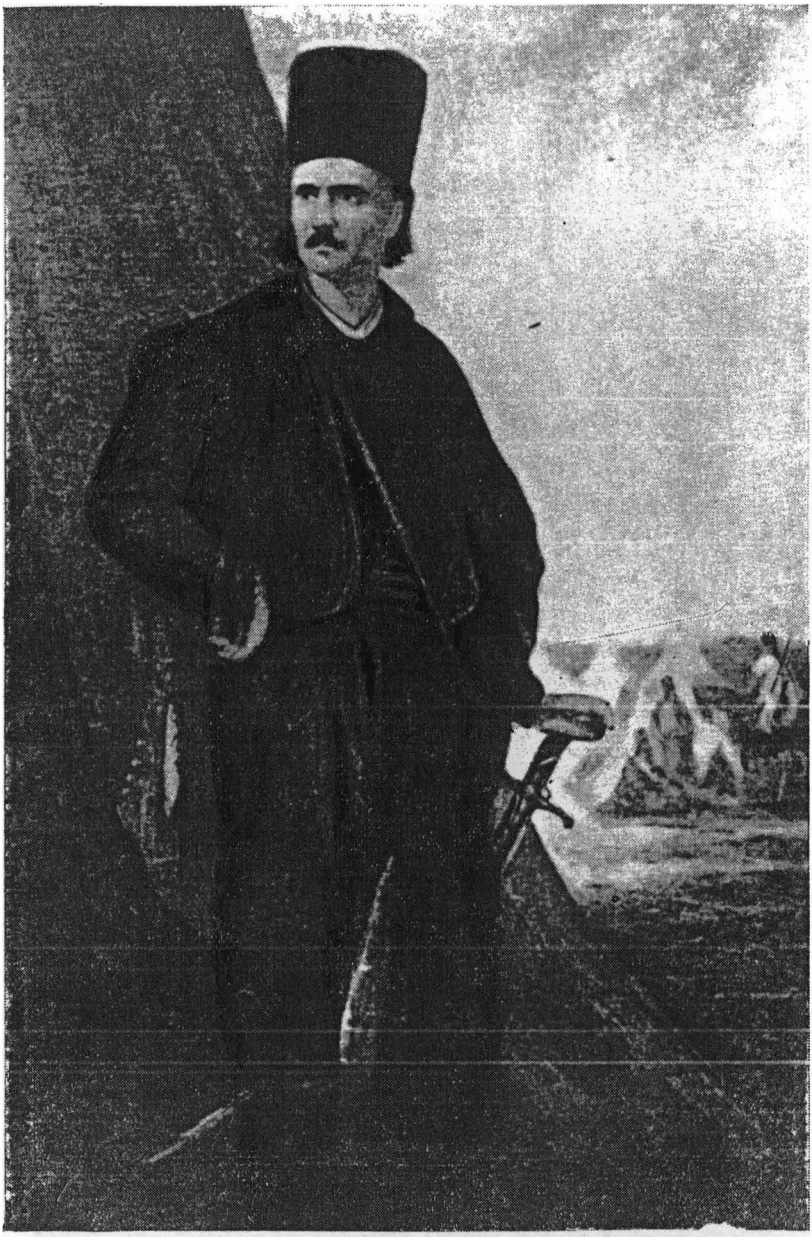

Cab. Stampe. Acad. Rom.

Fig. 4. — *„Domnul Tudor"*

După un tablou în uleiu de Teodor Aman, cumpărat de Institutul național al Cooperației dela d. general Ștefănescu-Amza. Tabloul a aparținut în trecut lui Em. Porumbaru, fost ministru de externe. E în mărime de 120 pe 80 cm. și se află la Goleștiîn muzeul înființat de Institutul Național al Cooperației.

După C. Obedeanu.

Fig. 5. — *Tudor Vladimirescu*
Portret de Teodor Aman.
(Fantezist)

Cab. Stampe. Acad. Rom.

Fig. 6. — *Tudor Vladimirescu (1821).*
Colecţia Lt. Col. Papazoglu
(Fantezist).

Fig. 7. — *Tudor Vladimirescu*
Colecția Georges Olszewski
Editat de Casa Sander
(Fantezist).

Editor M. Dim. Papazoglu. Lit. K. Danielis. Acad. Rom.

Fig. 8. — *Slugerul Tudor Vladimirescu*

„Originalul portretului s'au găsit la un prieten al său, părintele Mihai, ce au fost pe acea vreme eclesiarh".

Fig. 9. — *Panduru lui Tudor Vladimirescu*
Col. Olszewski, reprodus după C. Obedeanu.
(Fantezist).

P. M. Postemacioglu. Cab. Stampe. Acad. Rom.

Fig. 10. — *Rhigas însuflețind pe Greci pentru libertate*
Litografie. Brăila, 1890 (Fantezist).

Marin fecit. Cab. Stampe. Acad. Rom.

Fig. 11. — *Alexandru Ipsilanti*
In uniformă de şef suprem al Eteriei.
Litografie de Langlumé.

Foto Acad. Rom.

Fig. 12. — *Schitul Lainici*
Defileul Jiului.

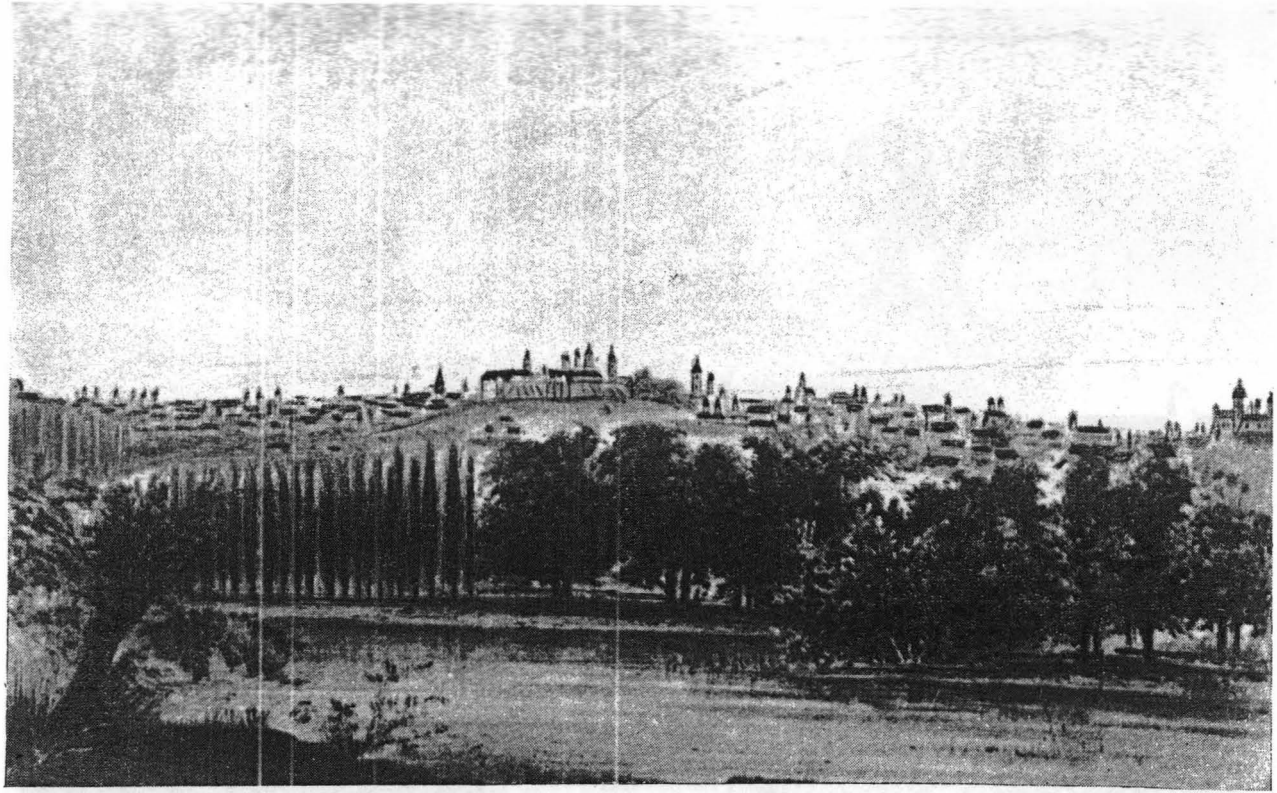

Lith. de Czerny. Cab. Stampe. Acad. Rom.

Fig. 13. — *Vedere din București.*

După natură de R. Bielitz. Litografie de Czerny.
Dela stânga la dreapta : Curtea arsă, Bis. Sf. Antim, Episcop. Râmnic, Mitropolia, Bis. Sf. Sava, Bis. Sf. Vineri, Mânăstirea Radu-Vodă (Azi Arhivele Statului).

Cab. Stampe. Acad. Rom.

Fig. 14.— *Mânăstirea Radu-Vodă.*
Gravură din secolul al XIX-lea.

Fig. 15. — *Steagul lui Tudor*
(După N. Iorga. *Izvoarele contemporane*).

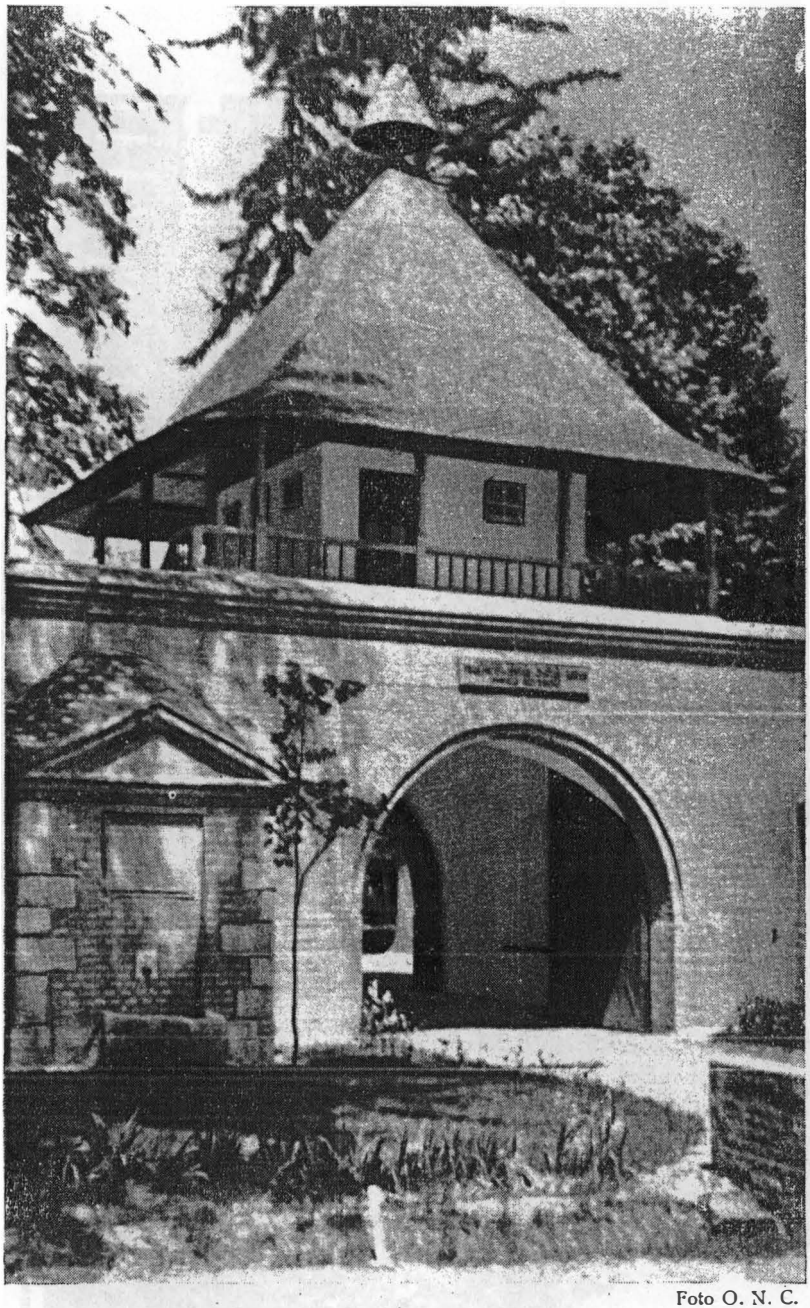

Foto O. N. C.

Fig. 16. — *Goleşti : Poarta dela intrare cu chioşcul unde a stat Tudor.*
(Reconstruire actuală.)

Foto O. N. C.

Fig. 17. —*Goleşti* : *Casa din interior.*
(Reconstruire actuala).

C. Facsi ed. nat. Cab. Stampe. Acad. Rom.

Fig. 18. — *„Fugitivi greci din armata lui Ipsilanti"*
Litografie de I. Brodmann
Pe planul întâiu dela stânga la dreapta : 1. Carabuli adjutant al lui Iordache ; 2. Un Suliot ; 3. Un Atenian.
Pe planul al doilea tot dela stânga : 4. Un Albanes ; 5. Un Sârb ; 6. Un Rumeliot.

P. M. Postemalcioglu. Cab. Stampe. Acad. Rom.

Fig. 19. — *Măcelul celor patru sute hierolohiți la Drăgășani.* Litografie. Brăila, 1890 (Fantezist).

Gravură de Allais. Cab. Stampe. Acad. Rom.

Fig. 20. — *Alexandru Ipsilanti*
In 1828, anul morții.
Desen de D-na Lebreton (Acier).

Cab. Stampe. Acad. Rom.

Fig. 21. — *„Credinţă turcească"*
Omorîrea Căminarului Sava şi a Arnăuţilor
(Gravură germană).

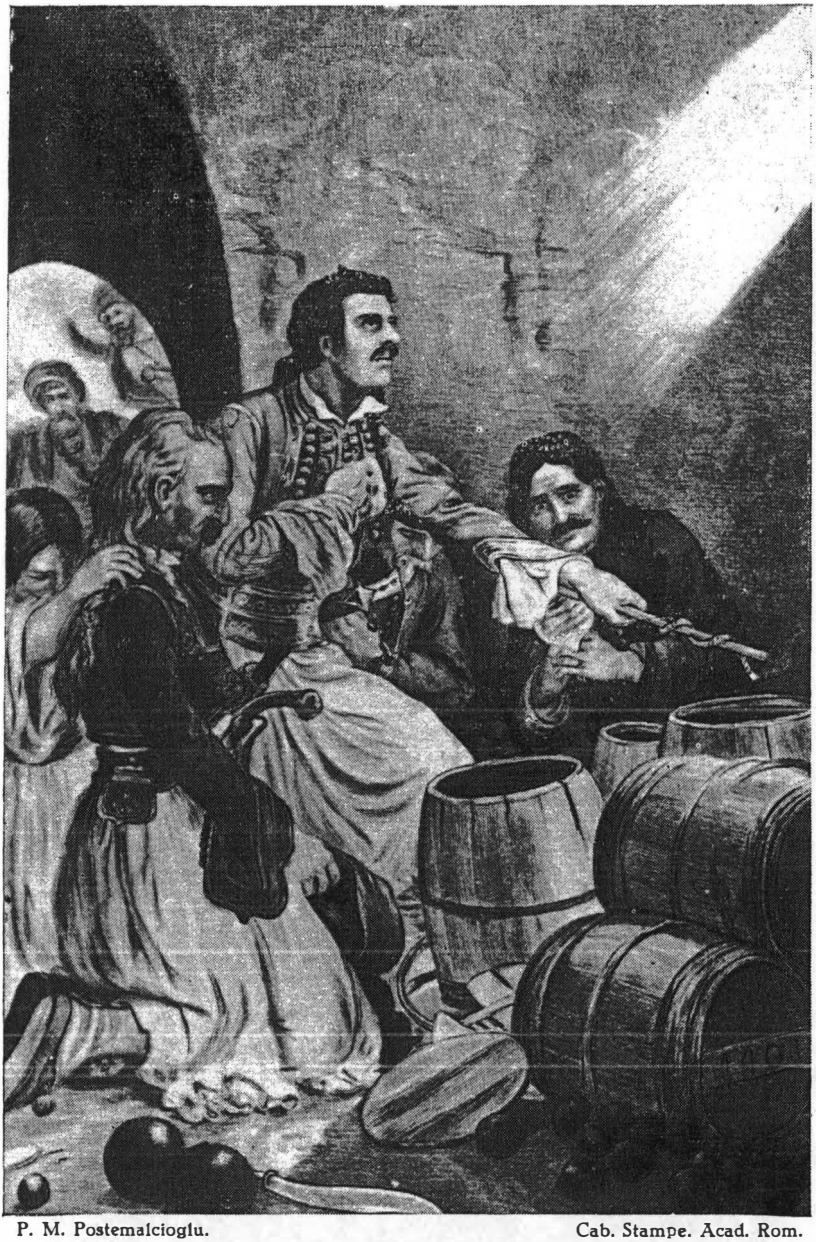

P. M. Postemalcioglu. Cab. Stampe. Acad. Rom.

Fig. 22. — *Iordache dă foc pulberii care-l va arunca în aer la mănăstirea Secul*
Litografie. Brăila 1890 (Fantezist).

LA MER NOIRE À LA FIN DU MOYEN ÂGE

VUE GÉNÉRALE

Au douzième siècle, la mer Noire pouvait encore passeé pour un lac byzantin. Pour Byzance, dominer cette mer, ce n'était pas seulement posséder des territoires plus ou moins vastes sur son littoral, comme ce n'était non plus une simple question de prestige. Ce qui intéressait par-dessus tout les Byzantins, c'était d'assurer l'approvisionnement de leur capitale, — la plus grande ville du monde chrétien à cette époque, — grâce aux produits des régions pontiques. À cette fin, l'autorité impériale interdisait à tout vaisseau étranger le passage du Bosphore, interdiction qui figurait dans les traités de commerce ou dans les franchises accordées à différents États.

Malgré les immenses pertes terri oriales subies au cours des siècles, Byzance gardait encore assez de force à l'époque des Comnènes, pour faire de cette interdiction une réalité. De la force, il fallait en avoir, car le nombre et les prétentions des Occidentaux — surtout des Italiens — augmentaient de jour en jour à Constantinople, aussi bien que dans le reste de l'Empire. Venise, Amalfi — possessions périphériques, autonomes, de l'Empire — avaient grandi à l'ombre de Byzance. Il est vrai que pour la dernière, les temps étaient révolus où un Amalfitain, Pantaleone, au XI-e siècle, préparait un traité d'alliance entre les deux empires, d'Orient et d'Occident. Les Amalfitains étaient de plus en plus rares à Byzance, dont ils s'étaient détachés pour passer sous la domination rivale de Palerme. En revanche les Vénitiens — au nombre desquels figurent des personnalités qui annoncent les grands capitalistes d'une époque plus récente, un Romano Mairano par exemple — seront si heureux en affaires, qu'au moment où il leur semblera que Byzance n'est pas assez docile, ils trouveront tout naturel de régner en maîtres, là où ils

ne se contentaient plus d'être simplement tolérés. À côté des Vénitiens, des hôtes plus récents étaient les Pisans et les Génois ; l'établissement de ces derniers ne se consolida que vers le milieu du XII-e siècle. Les Génois firent une apparition tardive à Constantinople, précisément à cause de la situation de Gênes, qui différait de celle de Venise. Avec les Pisans, ils avaient combattu au onzième siècle, pour affranchir la Méditerranée occidentale de la domination arabe ; par la suite, trempés par ces combats contre l'Infidèle, qui avaient affermi leur autonomie, ils prirent part à la vraie croisade, celle en Terre Sainte.

Les croisades mettaient fin à la domination séculaire des Musulmans dans la Méditerranée ; en même temps, elles amenaient les Occidentaux sur les côtes de Syrie et de Palestine, ces portes de l'Asie où aboutissaient les grandes routes commerciales d'Extrême-Orient. Mais, qui se dirigeait vers les rives orientales de la Méditerranée, était indubitablement tenté de pousser aussi jusqu'au grand entrepôt de Byzance ; de même, qui connaissait de longue date le chemin du Bosphore, n'avait qu'à gagner en fréquentant pareillement les ports asiatiques ; souvent même, les uns et les autres, en dépit des foudres papales, faisaient un crochet vers le troisième grand marché du Proche-Orient, vers Alexandrie. Cette activité commerciale toujours plus intense amena, par ses conséquences lointaines, de profonds changements dans les formes de la civilisation européenne. À la tête du mouvement, pendant longtemps et à beaucoup d'égards, se trouvèrent justement les villes italiennes. Esprit d'entreprise, courage devant le danger, vues larges, décisions audacieuses, soif insatiable du gain mais aussi amour fervent pour leur petite patrie, que ce soit Gênes, Pise ou Venise, voilà les qualités qui permirent aux Italiens de profiter des circonstances nouvelles, si favorables, qui leur étaient créées, pour devenir chaque jour davantage l'élément le plus important de la vie économique de l'Europe.

Toutefois, comme nous l'avons rappelé, la Byzance des Comnènes était encore assez puissante pour mettre un frein à cette energie déchaînée, et même pour donner à ses hôtes trop entreprenants quelque sanglante leçon, comme le fit Manuel Comnène pour les Vénitiens en 1171. Bien que les commerçants italiens se fussent répandus dans l'Empire, bien que leurs vaisseaux parcourussent la Méditerranée dans toute son étendue, les Détroits se trouvaient encore en de solides mains. Les Occidentaux, sans doute, recueillaient des renseignements sur la

mer qui leur était encore inconnue et attendaient l'heure propice qui leur permettrait de se diriger vers ses bords à peine entrevus. Ils savaient qu'elle ne tarderait guère, car ces négociants étaient habitués à peser les hommes, et capables aussi, au besoin, de quitter le comptoir et les registres pour manier la lance et l'arbalète.

Ces circonstances favorables, ils surent les créer eux-mêmes en rabattant vers la grande capitale chrétienne de l'Orient les armées destinées à briser, en d'autres lieux, la force du Croissant. La quatrième croisade fonda l'Empire latin d'Orient et fit des Vénitiens les maîtres, comme ils se plaisaient à le dire, d',,un quart et demi de l'Empire de Romanie". Le chemin des Détroits s'ouvrait, libre, devant eux.

Il fut un temps où l'on pouvait croire qu'absorbés par de multiples et fructueuses occupations, les Vénitiens, durant de longues années, n'avaient pas su profiter de cette liberté à laquelle ils aspiraient depuis longtemps et qu'ils avaient enfin conquise. Cependant, des documents publiés depuis peu prouvent infailliblement qu'il n'en a pas été ainsi. Un contrat de commerce livré au jour ces dernières années, nous fait connaître que les bateaux vénitiens faisaient escale à Soldaïa, Soudak en Crimée, dès l'année 1206, c'est-à-dire deux ans à peine après leur établissement dans l'Empire byzantin [1]. Il est donc certain que les Vénitiens avaient compris dès le début qu'on ne pouvait pas négliger une région dont l'importance était suffisamment mise en lumière par le souci qu'avaient les empereurs de la mettre à l'abri. Toujours est-il que les témoignages dont nous disposons à l'heure actuelle — dût-il y en avoir d'autres qui gisent dans l'obscurité des archives — sont en assez petit nombre si l'on tient compte des quelque soixante années qu'a duré l'Empire latin de Constantinople, et la chose n'est pas exclusivement due au hasard. Pour l'expliquer, il ne suffit même pas de considérer les multiples obligations auxquelles les Vénitiens étaient astreints, telles l'organisation de leur nouvel empire colonial, l'exploitation, dans des conditions plus favorables qu'auparavant, des régions byzantines

[1] R. Morozzo della Rocca — A. Lombardo, *Documenti del commercio veneziano nei secoli XI—XIII*, II, Torino, 1940, p. 18. La même publication contient la très riche série de documents concernant l'activité commerciale de Romano Mairano, utilisés jadis par R. Heynen dans son ouvrage *Zur Entstehung des Kapitalismus in Venedig*, Stuttgart-Berlin, 1905.

qui n'avaient pas passé sous leur autorité, la défense de leurs intérêts dans les États issus des croisades, ainsi que de ceux, beaucoup plus anciens, qu'ils avaient dans l'Adriatique. Les Vénitiens avaient assez d'énergie pour veiller à tout. S'ils n'ont pas accordé à la mer Noire une attention plus soutenue que celle que nous soupçonnons, le fait ne peut s'expliquer entièrement qu'en portant nos regards sur ces contrées elles-mêmes.

Pour Byzance, dont l'empire était réduit à d'étroites limites au XII-e siècle, — limites plus exiguës encore à la fin du siècle, après la révolte des Asénides, — les régions pontiques avaient encore une valeur particulière. Par elles-mêmes, elles avaient beaucoup perdu de leur ancienne importance.

On sait aujourd'hui ce qu'avait été, aux siècles précédents, l'État des Khazars, si enclins au commerce, comme on sait aussi les vastes relations économiques de la Russie kiévienne. Mais au XII-e siècle et au commencement du XIII-e, la situation était tout autre. La steppe était alors au pouvoir des Coumans, que les Russes appelaient Polovtsi. Ces barbares, dont les aptitudes différaient entièrement de celles des Khazars, préféraient piller les caravanes venant de Russie, plutôt que de faciliter leur voyage vers les bords de la mer. Pour cette raison, et aussi à cause des dissensions intestines, les habitants des régions méridionales, voisines de la steppe, commencèrent à émigrer dès le douzième siècle vers le Nord, au delà de la région des forêts ; le centre de la vie russe se déplaça de la région de Kiev, cet ancien foyer de culture, vers les régions septentrionales de la Souzdalie et de Novgorod. Dans ces conditions, on comprend que les Vénitiens, attirés juste à ce moment par tant d'intérêts divers, sans négliger complètement les bords de la mer Noire, ne les aient pas soumis à une exploitation commerciale systématique.

Cependant, la situation changea complètement avant la fin même de l'Empire latin d'Orient. Un nouveau partenaire fit son apparition, celui-là justement dont les négociants italiens avaient besoin pour commencer leur grande œuvre de mise en valeur de ces contrées, si favorablement situées et comblées par la nature de richesses si variées ; ce partenaire, ils le trouvèrent dans les nouveaux maîtres de la steppe, les Mongols. En effet, si ces nomades n'étaient pas eux-mêmes des organisateurs, leur esprit s'ouvrait aux bienfaits d'une vie civilisée ; ils surent ainsi profiter de l'intelligence et de l'énergie de certains peuples de vieille culture, Chinois, Persans et plus tard Italiens.

En 1222-1223, les inégalables cavaliers de Djébé et de Souboutaï se contentèrent de pousser une pointe dans la steppe des Coumans et en Crimée. Une vingtaine d'années plus tard, lors de la grande campagne dirigée par Batou-khan, qui ravagea la Hongrie et atteignit les bords de l'Adriatique, les Mongols restèrent maîtres de toute la steppe, ainsi que des régions que bordent les Carpathes et le Danube : les États russes aussi durent subir leur autorité pendant deux siècles. C'est alors que s'ouvrit réellement l'ère nouvelle, dont le prélude, nous l'avons vu, datait de la quatrième croisade. Les Mongols créèrent l'immense cadre politique, où purent se développer à souhait les remarquables aptitudes économiques des négociants italiens, de même que, bien des siècles auparavant, la domination des Scythes avait permis la merveilleuse expansion des colonies grecques, souvent installées aux mêmes endroits où nous trouvons leurs successeurs italiens. À juste raison M. G. I. Brătianu, s'inspirant du titre de l'ouvrage célèbre de M. Rostovtzeff, *Iranians and Greeks*, a pu synthétiser cette nouvelle époque dans la formule parallèle : Mongols et Italiens [1].

En effet, pour la première fois dans l'histoire du monde, une seule domination, celle des successeurs de Gengis-khan, s'étendait des Carpathes jusqu'à l'océan Pacifique ; pour la première fois, donc, se trouvaient aux mains des mêmes hommes ou à leur portée, les richesses de la Chine, de la Perse ou du Turkestan, celles de la steppe russe ou des régions septentrionales. Ce qui accroît l'importance de ce fait, c'est que les conquérants, au début tout au moins, se montraient accueillants à l'égard des étrangers et désireux d'établir des relations avec les autres peuples. Les circonstances étaient vraiment exceptionnelles et les Italiens ont été à la hauteur des circonstances. Je rappelle, détachant leurs noms d'une liste infiniment longue, le Vénitien Marco Polo, qui se rend en Chine, où il gagne la confiance du grand-khan Khoubilaï, les Génois Benedetto Vivaldi et Percivalle Stancone, établis aux Indes, les Génois installés à Bagdad, à qui Arghoun-khan confie le soin d'armer deux galères afin d'interdire l'accès d'Aden aux navires chargés de marchandises venant de l'Inde et destinées à l'Égypte musulmane ; il essayait ainsi de faire dévier de sa route l'un des puissants et anciens courants d'échanges commerciaux. Signalons encore que l'un des centres importants

[1] *Recherches sur le commerce génois*, p. 40.

de l'activité commerciale des Italiens sera Ts'iuan-tcheou, le Çaiton de Marco Polo, au Fou-kien, face à Formose.

Quel est le rôle de la mer Noire dans cette politique économique d'un caractère pour ainsi dire mondial? Pour nous rendre compte de la place nouvelle qu'elle occupe alors, faisons-en le tour, quelque rapide que soit notre coup d'œil.

Toute la côte Nord de la mer Noire faisait partie du nouvel empire de la Horde d'Or, appelé encore du vieux nom des Coumans, l'empire du Kiptchak. Gouverné par les successeurs de Djötchi, fils aîné de Gengis-khan, le khan Batou et ses descendants, il avait son centre sur la basse Volga et s'étendait jusqu'au delà des Ourals, en Asie. Sur le continent voisin se trouvaient les trois grands États mongols, issus du partage de l'empire de Gengis-khan, et agrandis par la suite : la Chine sous le sceptre de Khoubilaï et de ses successeurs, la Perse des il-khans (Houlagou et sa descendance) et le Turkestan, soumis à la lignée de Djagataï. Encore que chacun de ces États eût sa vie propre, ils furent tous, et cela pendant un bon bout de temps, sous l'autorité du grand-khan, dignité suprême que se disputaient les différentes branches de la famille du fondateur.

L'on a coutume de donner aux Mongols un nom qui remonte à l'époque de leur prodigieuse expansion, celui de Tatars, alors que ces derniers n'étaient qu'une peuplade du monde mongol [1]. Mais, qu'on l'appelle mongol ou tatar, pour l'empire du Kiptchak ce n'est toujours qu'une simple étiquette, car Batou-khan n'avait pas hérité de son grand-père plus de quatre mille vrais Mongols ; la forte majorité de ses sujets étaient de race turque, — Coumans, Oghouzes, Bulgares de la Grande Bulgarie, entre la Volga et la Kama, etc., — ce qui explique, en grande partie, leur passage rapide à l'Islam et les liens étroits qui les unissent plus tard à leurs congénères issus du même monde, les Turcs ottomans.

La différence la plus saillante entre ce khanat occidental et les autres khanats de l'Asie, selon la pénétrante remarque de M. Grousset [2], c'est que les descendants de Khoubilaï sont devenus Chinois, ceux d'Houlagou Persans, tandis que les Turco-Mongols du Kiptchak resistèrent à toute assimilation. Cette différence s'explique assurément par le fait qu'ils n'ont exercé d'autorité

[1] Les Tatars furent longtemps considérés de race tongouse. Dernièrement, M. Pelliot est d'avis qu'ils sont „apparemment de langue mongole". Grousset, *L'empire des steppes*, p. 246.

[2] *Ibid.*, pp. 472—473.

directe que sur des régions où ils ne rencontraient pas de civilisation puissante. Il est fort probable que les choses se seraient passées autrement si le centre de leur domination se fût fixé dans la région de Kiev ou de Vladimir, où ils auraient couru le risque de devenir Russes.

La capitale du nouvel État fut installée à Saraï, près de l'embouchure du Volga, non loin de la mer Caspienne. Saraï, qui au début n'était qu'un rassemblement de tentes, devint bientôt un important centre commercial, avec une population nombreuse, parlant des langues différentes, ayant diverses religions, et comptant aussi beaucoup de chrétiens nestoriens. Souvent ces parages virent passer des missionnaires catholiques se rendant en Asie, où ils tâchaient de convertir au christianisme ce monde récemment apparu au seuil de l'histoire.

Ce qui importait avant tout aux maîtres du Kiptchak, c'était la steppe, où ils pouvaient faire paître leurs troupeaux, et le percepteur, prêt à se porter partout où il y avait un impôt à encaisser. Comme les percepteurs étaient toujours accompagnés d'hommes destinés à assurer l'ordre nécessaire pour encaisser les impôts, la domination tatare entraînait la possibilité de circuler en sûreté et, partant, la possibilité du commerce. Pour le commerce, un peu plus dangereuse était justement la portion de la route qui allait de Solgat en Crimée, — l'actuelle Starji-Krim, — où résidait un représentant du khan, jusqu'à Saraï, sur la Volga. De là, les caravanes se dirigeaient en toute sécurité vers le centre de l'Asie et l'Extrême Orient. Des rapports directs, par terre, s'établissaient ainsi entre la Chine et la mer Noire. Aussi n'est-il pas étonnant de trouver, sur les cartes chinoises dressées au début du siècle suivant, le nom des localités qui s'égrènent sur les côtes de cette mer.

Mais cette route n'était pas la seule à mettre la mer Noire en contact avec les pays des richesses légendaires. Sur sa côte Sud se trouvait l'empire grec des Comnènes, passé lui aussi dans la dépendance des Mongols. Quoique de faible étendue, cet État présentait deux avantages : en premier lieu, il jouissait des bienfaits d'une côte maritime et d'un port très important, Trébizonde, sa capitale ; en second lieu, il était situé à proximité de Tébriz, capitale des khans de Perse, où aboutissaient d'autres routes venant de la Chine et des Indes. Il était également près de l'ancienne Bagdad des Califes, dont le rôle toutefois s'efface de plus en plus devant celui de la nouvelle capitale des il-khans. Ajou-

tons encore que près de ses frontières, à Sivas, passait une autre route très fréquentée, qui se dirigeait vers le Sud, au coude de la Méditerranée ; là, à Lajazzo, capitale de la Petite Arménie, soumise elle aussi aux Mongols, existait encore un des grands entrepôts des produits asiatiques. À l'Occident des côtes de l'empire de Trébizonde, s'étendait encore à cette époque la domination du sultan d'Iconium, entré lui aussi dans la clientèle des Mongols.

Ces vastes pays, soumis tous d'une manière ou d'une autre à la domination mongole, offraient au commerce des perspectives inconnues jusqu'alors dans l'histoire ; des esprits avertis ne pouvaient manquer d'en profiter. Le trafic, sur ces routes, devait être intensifié au maximum, comme il fallait aussi faire profiter l'Occident de ces circonstances si heureuses. Ce furent justement les négociants italiens qui prirent sur eux d'assurer cette liaison entre l'Occident et l'Extrême-Orient, par la voie nouvelle de la mer Noire. Quelques années à peine après le recul de l'invasion mongole dans le centre de l'Europe, en 1247, nous trouvons déjà des négociants italiens à Kiev, déchu alors de sa prospérité passée. En 1260, les oncles de Marco Polo débarquaient à Soldaïa, en Crimée, pour se rendre à la Cour de Saraï. À mesure que la domination mongole se consolidait, la route de la mer Noire était de plus en plus fréquentée.

Nous ignorons comment les choses auraient évolué dans ces contrées, si la situation à Byzance s'était maintenue inchangée durant la seconde moitié du siècle. Peut-être y eût-il eu, dans ce cas, une mer Noire vénitienne. Certains changements qu'il faut rappeler, en ont décidé autrement. Sans en interdire l'accès aux Vénitiens, comme ils l'eussent souhaité, les Génois, leurs rivaux, devinrent pour deux siècles les vrais maîtres de la mer Noire.

Ce qui détermina cette perturbation d'un ordre de choses qui paraissait normal, ce fut l'alliance byzantino-génoise. En 1258, les Vénitiens détruisaient le quartier génois de Saint-Jean-d'Acre, centre commercial le plus important de la république ligure dans le Levant. Deux petites colonnes que l'on voit à l'entrée du palais des Doges, rappellent encore aujourd'hui cette victoire remportée sur la cité rivale. Les pertes immenses que Gênes avait subies de ce fait, devaient être compensées ; il fallait trouver d'autres débouchés, conquérir d'autre marchés, et la revanche sera d'autant plus éclatante, qu'elle nuira davantage aux intérêts de Venise.

Au même moment, Michel VIII Paléologue, empereur de Nicée, avait besoin de l'appui d'une flote puissante pour rétablir à Constantinople le siège de l'Empire. Les intérêts des Byzantins et des Génois convergeaient donc. Il en résulta le traité de Nymphée, en 1261, suivi de près par l'entrée de l'empereur Michel à Byzance, redevenue grecque. En même temps, les Génois prenaient dans l'Empire la place détenue pendant un demi-siècle par les Vénitiens.

Parmi les clauses du traité de Nymphée, il y en avait une qui interdisait à tous les ennemis de Gênes l'accès de la mer Noire ; on exceptait les Pisans, dont l'alliance avec l'Empire était ancienne. Que le traité n'ait pas été respecté dans toute sa rigueur, que les Vénitiens aient obtenu bientôt le droit de franchir le Bosphore, le fait ne présente d'intérêt que dans la mesure où il a empêché la mer Noire de devenir une région de monopole génois. Le coup si dur reçu par Venise — malgré l'espoir de celle-ci de rétablir sa situation perdue — a permis, cependant, aux Génois de s'installer solidement sur les rives pontiques. Bien que la république rivale réussira à jouer un rôle de plus en plus important, leur hégémonie dans cette mer se maintiendra jusqu'au bout.

La pénétration systématique des Génois dans toute l'étendue de la mer Noire commença immédiatement après la signature du traité de Nymphée ; selon toute probabilité, ils arrivèrent d'abord dans les régions méridionales et bientôt après dans celles du Nord. Ils ne tardèrent pas à organiser partout leurs colonies, dirigées par des consuls qui dépendaient du podestat de Péra, dont le prestige était tel que le protocole de la Cour byzantine le plaçait immédiatement après le grand-amiral.

Durant cette première période, les concessions dont jouissaient les Génois là où ils s'établirent, comprenaient d'habitude un entrepôt, un quai d'embarquement et de débarquement et quelques maisons pour abriter les négociants. Cela suffisait pour s'y fixer et nous verrons sous peu ce que devinrent plus tard les modestes établissements de la première heure.

Ne pouvant pas insister longuement sur l'origine et l'importance de chaque colonie, nous nous contenterons, cette fois encore, de jeter un coup d'œil circulaire. De Péra, qui est le pivot de tout le système, nous porterons nos regards vers l'Est. En territoire byzantin nous trouvons deux ports de quelque importance, qui comprennent des établissements génois : Héraclée du Pont, appelée par les Génois Puntarachia, et Amastris. Ensuite,

en terre turque, seldjoukide, il y a les ports de Sinope et de Samsoun (Simisso). Nous rencontrons enfin le ruban de côte de l'empire de Trébizonde ; là, en passant par Vatiza, aujourd'hui Fatisah, port célèbre à l'époque, on arrivait à la capitale des Comnènes, dont nous avons signalé précédemment l'importance tout à fait exceptionnelle pour le commerce international.

Les Génois n'ont pas négligé non plus les côtes du Caucase, favorables surtout au commerce des esclaves, produit très recherché en ces temps-là. Le port le plus en vue de la région était Sevastopoli, situé au lieu même où, à Dioscourias, les anciens Grecs faisaient le même commerce, car cette marchandise était appréciée depuis les temps les plus reculés.

En remon ant vers le Nord-Ouest, tout en continuant à passer sous silence d'autres ports de moindre importance, nous devons rappeler Matrica, le Taman de nos jours, à l'entrée de la mer d'Azov, dont l'accès énergiquement interdit par les traités byzantino-génois du XII-e siècle, n'était plus défendu par personne. Plus loin, au fin fond de la mer d'Azov, à l'embouchure du Don, commençait à s'élever Tana, qui, au siècle suivant, allait devenir le principal entrepôt des Vénitiens sur les bords de la mer Noire.

Nous ne saurions quitter les côtes de la mer d'Azov sans mentionner l'existence de deux ports, situés dans la poche qu'elle creuse vers l'embouchure du Don. Sur la côte Nord il y avait, sur l'emplacement de l'actuelle Siniawka, Porto Pisano, qui nous rappelle la part que prenait Pise au commerce pontique ; sur la côte méridionale se trouvait Zaccaria. Ce dernier port était l'entrepôt de Benedetto Zaccaria, le vainqueur des Pisans à la Méloria, bataille navale qui décida du sort de Pise. Associé à son frère Manuel, il avait en outre un entrepôt spécial à Caffa, le *Fondicus Zachariorum.*

Il convient de nous arrêter un instant devant cet exemplaire de race du XIII-e siècle. Grand marchand capitaliste, il s'efforce d'accaparer le monopole du commerce de l'alun, si important à l'époque ; il introduit dans les industries qu'il contrôle des méthodes modernes d'exploitation, en utilisant dans des industries secondaires les résidus de l'industrie principale. Diplomate de grande envergure et amiral glorieux, organisateur de la flotte de Philippe le Bel pendant son conflit avec l'Angleterre, Benedetto Zac aria, avec les multiples ressources de son esprit et son énergie indomptable, nous aide à entrevoir l'une des raisons

de l'essor impressionnant des villes italiennes à cette époque et de leur expansion si rapide et si féconde dans le bassin de la mer Noire.

Au sortir de la mer d'Azov, on dépassait Vospero, aujourd'hui Kertsch, l'antique Bosphore Cimmérien des Grecs, pour atteindre Caffa, ville à laquelle les Russes ont rendu son ancien nom grec de Théodosia (Féodosie). Venaient ensuite Soldaïa-Soudak et, sur la côte occidentale de la Crimée, Cherson, l'ancien foyer de la domination byzantine sur la côte Nord de la mer Noire. Un peu plus tard, à l'endroit où est aujourd'hui Balaklawa, s'élèvera le port de Cembalo qui, soumis d'abord au Mangoup, passera par la suite au pouvoir des Génois. À l'intérieur, Solhat, — actuellement Starji-Krim, — centre de l'administration mongole, acquerra quelque importance économique. Pour les Génois, le pays entier sera désigné sous le nom de Gazaria — rappelant le nom des Khazars, les anciens maîtres d'autrefois. De tous les établissements italiens de la mer Noire, celui qui était appelé à l'avenir le plus brillant, ce fut Caffa, qui devint au XIV-e siècle l'une des grandes villes de l'Europe.

Nous avons rappelé plus haut l'importance exceptionnelle que prirent les régions au Nord de la mer Noire grâce aux Mongols. En effet, une route terrestre les reliait directement aux contrées riches en soie du Sud de la mer Caspienne — sur la Caspienne elle-même, à ce que nous informe Marco Polo [1], des bateaux génois avaient commencé à naviguer — ; elles sont reliées également aux pays d'Extrême-Orient, d'où viennent les épices, les pierres précieuses, les étoffes de luxe et, encore une fois, la précieuse soie. À ce commerce à travers l'Asie se joignait l'exploitation de l'immense empire du Kiptchak et des pays qui en dépendaient, jusqu'aux régions de l'Extrême-Nord. On faisait valoir ainsi les céréales d'une qualité admirable, les fourrures et les peaux, la cire et le miel, le sel et le poisson dont ces contrées fournissaient des quantités considérables. Naturellement, à ces produits s'ajoutaient les esclaves si recherchés, que l'on dirigeait surtout vers l'Égypte, où ils grossissaient les rangs de la célèbre armée des Mamelouks, pouvant arriver, d'ailleurs, jusqu'à la dignité suprême, comme le prouve l'exemple du terrible Baïbars ; mais on les transportait aussi vers l'Europe occidentale, où nous les trouvons jusqu'en Espagne. En échange, l'Occident et les ré-

[1] Cf. Stanislao Franchi, *L'itinerario di Marco Polo in Persia*, Torino, 1941, p. 84.

gions méditerranéennes envoyaient des vins, des figues, des produits manufacturés, des armes, des ustensiles et surtout les produits de l'industrie la plus prospère en Occident au Moyen Âge, les étoffes de laine françaises et italiennes.

Les colonies pontiques, cela va sans dire, ne servaient pas seulement à assurer le commerce entre l'Occident et l'Orient. Les négociants italiens établissent sans relâche des rapports entre différents points de la côte et les pays environnants. Nous avons déjà mentionné que des esclaves venus de Crimée et surtout de la côte caucasienne étaient transportés en Égypte. De même on chargeait à Caffa du blé, de l'orge, du millet, pour les débarquer à Trébizonde ou à Samsoun, sur la côte opposée ; l'approvisionnement de l'Empire byzantin n'était pas oublié lui non plus. Les transports s'effectuaient dans toutes les directions et leur ferment bienfaisant animait la vie économique de l'époque.

Deux exemples suffiront à mieux préciser le développement pris par le commerce pontique. Quelques années seulement après le début de l'infiltration sistématique des Italiens dans la mer Noire, en 1268, la famine qui sévissait à Venise ne prit fin que grâce aux bateaux qui firent voile jusqu'aux pays habités par les Tatars, les Russes, les Circassiens et les Alains, c'est-à-dire jusqu'aux régions pontiques. Le second exemple est emprunté à une époque un peu plus récente, mais il révèle un état de choses qui datait de la fin du XII-e siècle, et même, sous certains rapports, d'une époque plus ancienne. L'historien byzantin Nicéphore Grégoras raconte qu'en 1343, un conflit ayant éclaté entre les colonies italiennes et le khan du Kiptchak, le blé et le sel manquèrent à Byzance et cette disette y fut si cruellement ressentie qu'il fallut faire de grands efforts pour faire venir d'Asie Mineure et même de Perse les denrées dont on avait besoin. Cela explique clairement pourquoi les empereurs byzantins étaient si vigilants en ce qui touchait leurs droits sur les régions pontiques. Mais le côté le plus intéressant et le plus nouveau de la situation, c'est celui que signalent à la même occasion des sources occidentales. Tandis que trois années auparavant, la soie chinoise, amenée par la voie de la mer Noire, coûtait 20% de moins que la soie du Turkestan, au moment et à cause du sus-dit conflit, subitement, la soie atteignit un prix double dans toute l'Italie. Cet exemple est assez clair à lui seul, pour souligner à la fois l'importance de la route qui, en traversant

l'Asie, aboutissait à la mer Noire, et celle des ressources qu'offraient les pays pontiques eux-mêmes.

Il nous reste cependant à parcourir une dernière portion du littoral, celle qui va de la Crimée à Constantinople. Au delà de la côte de Crimée, s'étendait une longue région dépourvue de ports importants. Mais, une fois à l'embouchure du Dniestr, on rencontrait le vieil établissement grec, plus tard byzantin, de Maurocastron, aujourd'hui Cetatea-Albă. Le document le plus ancien attestant l'existence d'un commerce italien à Cetatea-Albă, ne date que de 1290. Fort heureusement, d'autres documents dont nous disposons, pour n'être pas écrits n'en sont pas moins éloquents. Les fouilles archéologiques ont mis au jour quelques vestiges importants, dont une très belle assiette persane du XIII-e siècle et des fragments de céramique chinoise appartenant à l'époque des empereurs Song, dynastie chassée de son trône par le grand-han Khoubilaï. C'est là un nouveau témoignage des liens qui unissaient la mer Noire à la Chine.

À l'embouchure du Danube, Kilia n'acquerra une certaine importance qu'au siècle suivant. Mais, quelque part sur le bras de St. Georges, il y avait à cette époque un port important, Vicina, dont nous ignorons aujourd'hui l'emplacement précis. Dès 1281, les Génois y faisaient un commerce florissant. À cette date, le mouvement commercial de Vicina semble tout aussi intense que celui de Caffa, ce qui, évidemment, n'est pas peu dire.

Vers le sud, les portulans du siècle suivant signalent de nombreuses localités où, très certainement, les navires italiens avaient dû jeter l'ancre, — sans quoi elles n'y figureraient pas, — localités dont nous ne savons rien, ou fort peu de chose. Ainsi l'on sait, par exemple, grâce au Florentin Pegolotti, que le blé venant d'Asilo, en Dobrogea, était au XIV-e siècle aussi recherché que celui de Caffa, le meilleur qui vînt de la mer Noire. L'on sait encore que, vers le milieu du même siècle, Caliacra était la capitale de Dobrotitch, le dynaste pontique qui paraît avoir donné son nom à la Dobrogea. Mais, n'anticipons pas trop. Dans la seconde moitié du XIII-e siècle, des ports de quelque importance se trouvaient sur la côte bulgare, côte soumise de nouveau, pour un certain temps, à la domination byzantine : ce sont Anchialos et Mésembrie.

La domination mongole n'a pas constitué seulement un cadre favorable à l'éclosion de cette vie économique intense, sur

les bords du Pont. L'empire du Kiptchak représentait aussi une grande force politique. À un moment donné tout un s stème de rapports internationaux commence à se dessiner, rapports, pourrait-on dire, d'un caractère mondial, puisque des portions importantes de trois continents y étaient intéressées. L'empire du Kiptchak jouait dans ces relations un rôle de première ma'n. Dans les deux camps qui se dessinent, figure d'une part le Kiptchak, dont la rivalité avec l'autre État mongol, celui des il-khans de Perse, s'accentue de plus en plus. Il est l'allié de l'Égypte, elle-même rivale de l'empire mongolo-persan, car les deux États visaient à la suprématie en Syrie. À ces Puissances s'ajoutait l'empire des Paléologues, qui avait des intérêts économiques au Kiptchak et craignait un retour des Latins à Constantinople. Les chrétiens d'Occident, par contre, soutenaient les il-khans, qu'ils espéraient gagner au christianisme et sur l'appui desquels ils fondaient de grands espoirs pour mettre les États latins d'Orient à l'a' ri du danger repr' senté par l'Égypte. Bien que l'espoir d'une aide venant de ce côté se retrouve jusque fort tard dans les projets de croisade du XIV-e siècle, en réalité le conflit entre ces différentes Puissances ne profita qu'à l'Égypte musulmane. Quant à la chute en 1291 de St.-Jean-d'Acre, qui en même temps que le dernier bastion chrétien était aussi un grand entrepôt commercial, elle ne manquera pas à son tour d'avoir des répercussions dans la mer Noire : cette mer deviendra pour l'Occident un centre de commerce plus important encore.

Mais il ne s'agit pas seulement du rôle du Kiptchak sur la grande scène politique du monde. Il ressort de plus en plus clairement des recherches récentes, que cet Empire a exercé une influence profonde sur toutes les régions soumises à son pouvoir ou avec lesquelles il était en rapport. Il n'est pas question seulement de la Russie, o ı sa domination s'est maintenue le plus longtemps, et où, par là même, son influence a dû se révéler plus intense. Mais il faut rappeler, au moins, que la politique de l'Arpadien Ladislas le Couman subit l'attraction croissante du grand empire mongol, à tel point que le fait souleva les protestations du Saint-Siège. Au fond, il fallut l'avènement de la nouvelle dynastie, d'origine française, des Angevins, pour que la Hongrie reprît la mission que la Papauté lui avait réser, é dès le début. N'oublions pas, non plus, que l'histoire de l'État bulgare a connu une ı ériode mongole. Il y eut même un moment, en 1300, un

tzar mongol, Tzaca, fils du célèbre Nogaï et beau-frère du tzar Svêtoslav.

L'influence tatare sur l'organisation sociale et politique des Roumains, leurs relations avec le Kiptchak pendant qu'ils en dépendaient et après l'organisation des États roumains libres, voilà encore un domaine où les recherches mèneront à des résultats fort intéressants.

Si nous avons tant insisté sur le XIII-e siècle, c'est parce qu'il nous offre les traits les plus caractéristiques de l'histoire mongolo-italienne de la mer Noire. Le siècle suivant, surtout durant sa première moitié, verra certainement l'apogée des colonies italiennes ; il y aura même une extension de divers côtés du rayon d'action des négociants occidentaux. En même temps, le XIV-e siècle amènera de profonds changements dans la vie de certaines régions — changements qui d'ailleurs furent préparés par le siècle précédent ; mais il ne changera rien au rôle historique de la mer Noire, tel qu'il avait été fixé dès le début de cette période.

L'élargissement du champ d'activité auquel nous faisions allusion, n'est en dernier ressort, qu'une mise en contact de l'Europe occidentale avec la mer Noire par d'autres voies encore que celle de la Méditerranée et du Bosphore. Le courant des échanges commerciaux venu de l'Asie jusqu'aux bords de la mer Noire se ramifie et prend une triple direction. À côté de l'ancienne voie de mer, deux autres voies de terre sont créées, l'une vers le Nord, à travers la Pologne, l'autre directement vers l'Occident, à travers la Hongrie.

Les entreprises économiques écloses à partir du XI-e siècle aux deux extrémités de l'Europe occidentale, sur les bords de la Méditerranée et sur ceux de la mer du Nord, après avoir exercé une attraction réciproque, avaient fini par se donner la main à travers le continent. De même, en Europe centrale et orientale, les deux foyers d'activité économique de la mer Noire et de la Baltique devaient chercher à se rejoindre, soit à travers la Pologne, soit à travers la Hongrie. C'est ainsi que furent créées au XIV-e siècle les deux nouvelles voies de commerce dont nous parlions plus haut.

La première, qui traversait la Pologne, amenait vers la mer Noire, par l'intermédiaire du commerce allemand, les produits de l'industrie flamande. Elle se divisait à son tour en deux branches, dont l'une continuait à travers la Moldavie pour aboutir à

Cetatea-Alba, tandis que l'autre se dirigeait en droite ligne, à travers la steppe, vers Caffa, en Crimée. L'existence de cette route, due en grande partie à l'énergie et aux capitaux italiens, sera la cause d'une forte rivalité entre deux centres de commerce importants, celui de Cracovie et celui de Lwów.

Nous avons vu que la seconde de ces routes se dirigeait directement vers l'Occident. Fréquentée surtout par les Saxons de Braşov et de Sibiu, villes rivales comme l'étaient en Pologne Cracovie et Lwów, elle passait par Bude et par Vienne. C'est par là qu'arrivaient, venant de la Flandre, les draps d'Ypres et de Louvain, que nous trouvons mentionnés dans les privilèges commerciaux accordés par les princes de Valachie aux négociants saxons de Transylvanie. Ce mouvement commercial semblait devoir prendre, à un moment donné, une extension plus grande encore. Au commencement du XV-e siècle, Sigismond de Luxembourg, en conflit avec Venise, formait le projet de diriger en masse vers Kilia, par le Danube, les produits de l'Europe centrale, afin de les détourner de l'Adriatique, dont les Vénitiens étaient maîtres.

Reliant à la mer Noire l'Occident et le Nord de l'Europe, ces deux nouvelles routes ont eu une importance considérable pour de vastes régions, dont les richesses ont été ainsi mises en valeur : importance économique non moins que politique. Mais c'est peut-être dans les pays roumains que leur influence s'est fait le plus sentir. L'organisation même de la vie d'État leur est due en grande partie. On ne saurait comprendre l'extension rapide de la Valachie jusqu'au Danube et à la mer, ni celle plus rapide encore de la Moldavie, sans songer à la nécessité d'un pouvoir organisé, destiné à protéger ces importantes artères commerciales. Comme la plupart des grandes idées de l'historiographie roumaine, celle-ci aussi a été formulée pour la première fois par Nicolas Iorga [1] et ses conclusions se sont montrées par la suite extrêmement riches en résultats.

Lorsque la mer Noire devint un centre de communications intenses, les Roumains quittèrent leurs formes de vie protohistoriques pour passer à des formes de vie modernes. Le jour où ce foyer s'est éteint, ils entrèrent dans ce que l'on peut nommer le Moyen Âge roumain, qui, pour des raisons spéciales, devait durer jusqu'au seuil du XIX-e siècle. Ainsi, pour une époque en-

[1] *Drumurile de comerț creatoare ale Statelor românești, Buletinul Institutului Economic Românesc*, 1927, pp. 455—470.

tière de l'histoire roumaine, le rôle européen de ce peuple, ses relations politiques, son organisation sociale s'expliquent en très grande partie par ce voisinage de la mer.

Époque de rayonnement dans des contrées nouvelles, le XIV-e siècle est en même temps l'époque où les colonies italiennes de la mer Noire atteignent leur apogée. Leur centre incontesté est Caffa. Nous nous y arrêterons, car cette colonie nous fera voir ce qui se passe, en plus petit, partout ailleurs.

Libéré depuis longtemps de sa dépendance envers le podestat de Péra, le consul de Caffa se trouve à la tête des colonies génoises de Crimée. Pour les administrer, un conseil spécial, appelé *Officium Gazariae*, a été établi dans la métropole, à Gênes. Aux côtés du consul il y a deux conseillers et une assemblée de vingt-quatre personnes ; du sein de celle-ci on élit un conseil restreint, formé de six membres. Toutefois, l'administration de Caffa se complique à mesure que son importance grandit. Elle finira par comprendre une série de directions spécialisées, sur lesquelles il n'est pas besoin d'insister ici.

Comme celui des autres colonies, l'aspect même de Caffa change au XIV-e siècle. Les modestes établissements du siècle précédent, pourvus des installations strictement nécessaires pour opérer des transactions commerciales, font place partout à des quartiers entiers, parfois même à des villes, entourées de murailles puissantes, munies de tours massives, disposant de véritables forteresses, à l'intérieur desquelles on pouvait organiser la défense en cas de conflit avec les maîtres de l'endroit. Ainsi à Caffa il y avait une double ceinture de murailles solides. La première, longue d'environ 700 mètres, entourait la forteresse ; la seconde, longue de 5 kilomètres et demi, encerclait la ville, dont les faubourgs s'étendaient au delà des murs. Dans cette enceinte vivait une population active, nombreuse à tel point que — avec beaucoup d'exagération sans doute — on la comparait parfois à celle de Constantinople, population bigarrée, de langues et de religions extrêmement variées. Au moins vingt églises catholiques, des monastères franciscains et dominicains, des églises arméniennes et grecques se trouvaient sous l'obédience des trois évêques, catholique, orthodoxe et arménien. À côté de ces églises, de nombreuses mosquées et des synagogues pourvoyaient aux besoins religieux des Musulmans et des Juifs.

Telle que la décrit Madame Skrzynska dans l'une de ses récentes études sur les colonies de Crimée, „la ville était très

animée ; la population, composée d'Italiens, de Grecs, d'Arméniens, de Juifs, de Turcs, de Tatars, — de Roumains, faudrait-il ajouter, comme le constatent les comptes de la colonie, — grouillait dans les rues, sur les places et les quais. Toute cette multitude célébrait ses fêtes bruyamment ; les fêtes chrétiennes étaient accompagnées de diverses représentations, qui ne manquaient pas d'attirer même ceux qui n'étaient pas chrétiens. À Noël, le palais était illuminé en entier ; on parcourait les rues à la lueur des torches, on faisait flamber des bûchers, on offrait à tous une collation, dans la rue : du vin, des gâteaux, des pommes, du raisin, des amandes. Pour célébrer l'Épiphanie, on organisait une procession religieuse ; les prêtres grecs entonnaient le „calimera" et les catholiques les „laudes". La ville résonnait du son des cloches, le clergé donnait sa bénédiction aux eaux et les enfants plongeaient dans la mer sous les yeux des assistants. La fête populaire de St. Jean Baptiste, en été, était accompagnée de danses et de jeux, autour des bûchers embrasés ; on illuminait toute la côte et tout le monde prenait part à la fête. On fêtait de la même manière Pâques et la Saint-Grégoire. Chaque année il y avait des courses de chevaux. Ces jours-là toute la ville était pavoisée de drapeaux aux couleurs variées et ornés d'armoiries et la garnison entière recevait un supplément de vivres. On organisait des régates de barques à voile, on dressait dans les rues des estrades pour assister aux représentations théâtrales ; pour les représentations, on demandait des renards, des coqs, des vases, des cordes, des éperons et des rubans.

„...Les lois de l'hygiène étaient respectées dans la ville. Ainsi, il était interdit de jeter les ordures dans la rue, de détériorer ou de boucher les canaux qui longeaient les maisons, canaux destinés à l'écoulement des eaux" [1].

Caffa était d'ailleurs éclairée la nuit comme peu de villes occidentales l'étaient à cette époque. Il y avait, en outre, de nuit et de jour, un service de police fort bien organisé. La ville ne manquait ni de pharmaciens, ni de médecins ou de barbiers. À côté de nombreuses tavernes et auberges, les établissements de bains servaient aussi de lieux d'amusement.

Cette vie animée, dont l'intensité semble avoir parfois dépassé une juste mesure, a connu par moments, au cours du XIV-e siècle, de dures épreuves. Nous ne saurions insister ni

[1] *Le colonie genovesi in Crimea*, p. 132—134.

sur les longues guerres qui mirent aux prises Génois et Vénitiens et qui épuisèrent une bonne part de ces précieuses énergies, ni sur les conflits avec les Mongols du Kiptchak, qui ensanglantèrent la région à plusieurs reprises. Au cours de ces conflits, le moment le plus dramatique fut peut-être celui du siège de Caffa par Djanibek, où les Mongols décimés par la peste lançaient par-dessus les murailles, à l'aide de catapultes, les cadavres des victimes de ce fléau, ce qui, semble-t-il, déchaîna en 1348, dans toute l'Europe occidentale, la plus terrible des épidémies que signale l'histoire [1].

S'il nous faut négliger les détails des relations italo-mongoles et vénéto-génoises, nous sommes obligés, en revanches, de nous arrêter un instant à des événements qui se sont produits dans la seconde moitié du siècle, événements singulièrement importants pour l'histoire de la mer Noire. Certains d'entre eux ont eu pour théâtre des pays lointains, fort lointains même. Mais, n'avons-nous pas constaté que ce qui caractérise l'histoire pontique à cette époque, c'est précisément l'extension extraordinaire de ses relations, sa participation à la vie générale du temps?

Partout, nous assistons à l'écroulement de ce monde mongol, qui avait créé les cadres politiques favorables à l'expansion économique italienne. En Chine, les descendants de Khoubilaï sont écartés du trône, faisant place à une dynastie nationale, la dynastie des Ming. En 1368, le nouvel empereur, Hong-wou, fait son entrée à Pékin. À la même époque, la Perse mongole était en plein désarroi. Le troisième État mongol, celui des descendants de Djaghataï, passe en grande partie sous la domination d'un vrai successeur de Gengis-khan, pas en tant que race, car il était de race turque et non mongol, mais comme tendances et comme ambition, sans avoir cependant son esprit constructif. Il s'agit de Timour-Lenk, le Tamerlan des Européens.

Les régions pontiques ne manquèrent pas de faire, elles aussi, la connaissance du grand conquérant. Une première campagne le mena jusqu'à la Volga, en 1391; l'ennemi poursuivi était le khan Toktamisch, qui avait réuni sous un seul sceptre la Horde d'Or et la Horde Blanche, c'est-à-dire les régions comprises entre le Syr-Daria et le Dniestr. Au cours d'une seconde expédition, entreprise quatre ans plus tard, en 1395, Tamerlan

[1] Dans les villes, la mortalité semble avoir éte de 40—60 %. A. Doren, *Storia economica dell'Italia nel Medio Evo*, trad. it., Padova, 1936, p. 579, n. 2.

détruisit de fond en comble le grand entrepôt vénitien de Tana, emmenant en captivité toute la population chrétienne.

Toutefois, ce n'est pas à cause des ravages accomplis que l'apparition de Tamerlan a marqué une date importante dans l'histoire de la mer Noire, mais parce que la route terrestre se dirigeant vers l'Extrême-Orient fut alors coupée. Malgré leur rivalité, les grands États mongols avaient assuré pendant un siècle et demi l'unité économique de l'espace compris entre le Pacifique et la mer Noire. Cette unité une fois effondrée, la situation des régions pontiques au point de vue des relations internationales subit de profonds changements et, par conséquent, leur rôle historique se trouva soudain amoindri.

Pourtant, les conséquences immédiates ne furent pas très graves pour les colonies italiennes. Les territoires où leur commerce pouvait encore s'exercer — la Russie, la Pologne, les Pays roumains — étaient assez étendus et leurs produits assez variés pour que la prospérité de ces colonies se maintînt même au XV-e siècle. La décadence de la Horde d'Or, qui suivit de près celle des autres États mongols, semblait, au contraire, les mettre à l'abri d'un voisin dont les prétentions étaient souvent celles d'un maître.

Sans établir sa domination sur le Kiptchak, Tamerlan s'était contenté d'y installer comme khan, à la place de Toktamisch, le rival de celui-ci, Timour Koutloug. En 1399, un combat mettait aux prises les deux rivaux ; à la lutte prenaient part en tant qu'alliés du vaincu Toktamisch, le prince de Lithuanie Witowt et le prince de Moldavie Etienne I-er ; ce dernier, à ce que l'on a supposé, serait même mort sur le champ de bataille. Peu de temps après commence la désagrégation de la Horde d'Or. À sa place, au cours du XV-e siècle, apparaîtront trois khanats : celui des Gireïdes, en Crimée, et ceux d'Astrakan et de Kazan.

Si le monde tatare de la steppe est en pleine décadence, à l'intérieur des terres, en revanche, la puissance russe s'affermit. Sous peu, elle aspirera, fatalement, à s'étendre jusqu'aux bords de la mer Noire. Mais, si les événements d'Orient n'avaient pas réussi à ébranler la prospérité des colonies italiennes, ceux du Nord ne vont pas constituer, eux non-plus, un danger. Au contraire, les marchands italiens ne feront qu'en profiter, car les caravanes russes se dirigeront toujours plus nombreuses vers la Crimée. Le danger viendra d'ailleurs, et celui-là va décider du sort de la mer Noire pour de longs siècles.

Le vide d'autorité créé en Asie Mineure par la décadence du pouvoir des Seldjoukides et de la puissance mongole, est comblé, avec une vigueur toujours croissante, par la force neuve pour l'histoire des Turcs ottomans. Dès la première moitié du XIV-e siècle, leurs progrès sont sensibles. Ils deviennent ainsi, sur la côte Sud de la mer Noire, l'une des puissances pontiques.

L'expansion ottomane en Asie Mineure, pays qui durant des siècles avait été exposé au flux et au reflux de la domination turque sous ses différentes formes, n'aurait pu suffire, à elle seule, à modifier les données du problème de la mer Noire. Ce fut leur passage en Europe, où ils s'installèrent, vers 1354, à Gallipoli, qui marqua le prélude d'une ère nouvelle dans l'histoire des régions pontiques. Il est vrai que l'importance de l'établissement des Turcs ottomans sur le sol européen ne se révéla que beaucoup plus tard, lorsqu'on put le juger dans la perspective du temps. C'est ce qui explique, sans doute, l'attitude de Venise ou de Gênes devant ces nouveaux venus.

Puissances commerciales habituées à traiter avec des maîtres de langues et de croyances différentes, les républiques italiennes se laissèrent attirer par l'appât de prochaines et fructueuses relations avec ce peuple jeune, en pleine expansion. Elles n'hésitèrent pas à flatter, souvent même à aider cet État qui n'allait pas tarder à se révéler l'implacable ennemi qu'il allait devenir. Il serait injuste, toutefois, de croire que cette attitude a toujours été celle des villes italiennes, de Venise surtout. Il y eut des moments où leur opposition fut ferme, il y eut même de longues et dures guerres.

Durant la seconde moitié du siècle, les Turcs prirent possession des territoires s'étendant jusqu'au Danube. Le problème balkanique, toujours plus grave, était en même temps un problème pontique ; la croisade anti-ottomane — où succombèrent, malgré leur vaillance magnifique, les Serbes et les Bulgares, et qui mit en évidence la force militaire et politique des Roumains — était également une lutte pour la liberté de la mer Noire. Byzance elle-même dut subir l'attaque du sultan Bajazet et il faut reconnaître que Tamerlan, lorsqu'il attirait en Asie le vainqueur de Cossovo, rendait aux colonies italiennes de la mer Noire un service qui compensait amplement la destruction de Tana et pouvait même les consoler de voir barrées les routes vers l'Extrême-Orient. Grâce à la bataille d'Angora, Byzance bénéficia d'un répit qui allait durer un demi-siècle, répit partagé d'ailleurs

avec les colonies italiennes. Entre temps, le problème pontique restait ouvert.

Ce n'est pas le moment de retracer les phases de la croisade anti-ottomane. Contentons-nous de retenir la date décisive du désastre de Varna, en 1444, qui annonçait ce qui allait advenir neuf ans plus tard, lorsque le sultan Mahomet II entrait à Constantinople, le 29 mai 1453. Pour la mer Noire aussi la pièce avait été jouée ; il n'y avait plus qu'à attendre le dénouement, qui ne pouvait être autre. Comme avant 1204, en 1453 les clefs de la mer Noire se trouvaient de nouveau en bonnes mains, et même en des mains beaucoup plus fermes que celles des Comnènes. La parenthèse ouverte par la quatrième croisade était brutalement fermée par les janissaires de Mahomet II. La seule différence à constater est qu'en 1204 les Italiens étaient en deçà de la porte, tandis qu'en 1453 ils se trouvent au delà. Il faudra donc en finir avec eux.

De toute façon, les Italiens pouvaient abandonner les parages pontiques, la conscience tranquille. Grâce à eux et aux Mongols, la mer Noire avait joué dans l'économie générale un rôle qu'elle n'avait jamais connu auparavant. Pour certaines régions de son voisinage, et en premier lieu pour les pays roumains, leur présence si active avait été le ferment bienfaisant qui, en mettant en valeur leurs ressources, leur avait permis de se rendre compte de leurs forces et de prendre leur essor.

La mer Noire, toutefois, ne s'était pas contentée de recevoir, sans rien donner en échange. Nous ne pensons ici ni aux vivres que les régions pontiques assuraient à tant de gens en Occident, ni à tous ceux dont le sort était lié aux événements qui se déroulaient du côté de la mer Noire, ni, encore, aux richesses accumulées par de nombreux individus considérés isolément. Il s'agit de ce qui intéresse avant tout, c'est-à-dire des grandes lignes de l'évolution historique. Or, en ce sens, ce qui caractérise les derniers siècles du Moyen Âge dans les pays occidentaux, c'est la naissance d'une société capitaliste, fondée, comme on le voit toujours mieux, sur les ressources accumulées dans le commerce international. Parmi les richesses qui affluaient alors de toutes parts, il est certain que celles venues des bords de la mer Noire était loin d'être les dernières. Il est superflu de rappeler que Gênes et Venise, qui se partageaient le commerce pontique, étaient alors à la tête des villes italiennes. D'autre part, „l'ensemble des établissements génois de la mer Noire dépassait

en proportions et en complexité de la vie politique et économique toutes les autres constellations coloniales créées par Gênes au Moyen Âge" [1]. Ces conclusions de M. Roberto Lopez sont, à ce qu'il nous semble, extrêmement éloquentes.

Un an après la chute de Constantinople, en 1454, une flotte turque forte de 56 navires pousse une première reconnaissance dans les eaux de la mer Noire. Elle harcèle, aux deux bouts de cette mer, Cetatea-Albă et Sevastopoli, pour essayer ensuite de porter un coup décisif au centre même de la vie coloniale dans ces parages, à Caffa. L'attaque était déclanchée en accord avec le nouveau maître mongol de la Crimée, le khan Hadji-Gireï, qui devait prendre possession de la ville, après que les Turcs l'auraient pillée. Nous relatons le fait pour jeter un jour nécessaire sur l'état de choses local. Le démembrement du Kiptchak paraissait devoir éloigner pour jamais des colonies italiennes tout danger d'attaque mongole. En réalité, les prétentions d'un maître lointain firent place aux velléités d'un autre maître, dont le pouvoir et les ressources étaient moindres, mais qui, justement pour cela peut-être, se montrait plus intolérant encore.

Cette fois-ci, Caffa tint bon. Néanmoins, elle dut consentir à payer aux Turcs un tribut, comme le fera aussi, deux ans plus tard, le prince de Moldavie Pierre Aron. Entre temps, il fallait organiser la résistence, consolider les murs de défense, pour pouvoir faire face à toute attaque inopinée. Dès 1449, d'ailleurs, les statuts de la colonie stipulaient que les ouvriers des chantiers navals et les maçons ne pouvaient quitter Caffa sans une autorisation spéciale du consul. Un bureau spécialement créé, l'*officium provisionis*, veillait à l'entretien des fortifications. Chaque navire à voiles carrées qui jetait l'ancre à Caffa était obligé d'y transporter une certaine quantité de pierres de taille. En même temps, l'exportation des matériaux de construction était expressément interdite.

Cependant, les relations avec les Tatars redevenaient cordiales, surtout sous le successeur de Hadji-Gireï, Mengli-Gireï ; les Turcs, d'autre part, grâce au tribut toujours croissant, permirent de nouveau aux navires génois de franchir les Détroits. Le commerce reprit, animé surtout par la vente du blé de l'Ukraine et par celle des esclaves. Une nouvelle période de calme semblait commencer. Mais, ce n'était là qu'un ajournement : pour le moment, Mahomet II était occupé ailleurs.

[1] Roberto Lopez, *Storia delle colonie genovesi*, p. 362.

Entre 1459 et 1462, les Turcs achevèrent la conquête du littoral méridional de la mer Noire. Les colonies italiennes d'Amastris, de Sinope, de Trébizonde virent la fin d'une existence qui avait duré deux siècles, les habitants étant emmenés à Constantinople. Il est vrai que leur importance avait considérablement diminué les derniers temps, et cela pour deux raisons. La première, que nous connaissons déjà, c'était la décadence des Mongols de Perse, suivie ensuite par leur remplacement au pouvoir. La seconde se réfère à des événements lointains, qui, comme nous l'avons encore fait remarquer, ont toujours en leurs répercussions dans les régions pontiques. S'emparant de l'Indochine, l'empereur de Chine Iung-lo pousse jusqu'à Hormuz et Aden et assure de cette manière le succès de la voie maritime vers l'Égypte, au détriment de la route terrestre, dont une ramification se dirigeait vers la côte Sud de la mer Noire.

Même après la chute des colonies situées sur cette côte, il y eut un moment où l'espoir semblait encore permis. En 1463, Venise entrait dans une longue guerre contre les Turcs. À ce moment elle avait un puissant allié en Houzoun-Hassan, le nouveau maître de la Perse. Dix ans plus tard, ce dernier était vaincu à Tergian, et Venise, fatiguée, sera un adversaire de moins en moins redoutable. Conséquence fatale de ces faits, l'offensive contre la mer Noire passait au premier plan, ayant comme but cette fois les deux régions importantes restées libres, la Crimée et la Moldavie.

Au début de l'hiver de 1474—1475, les armées commandées par l'eunuque Soliman pénétraient en Moldavie, où, le 10 janvier, près de Vaslui, elles essuyaient l'une des rares défaites subies par une armée turque, pendant de longs siècles. Cette retentissante victoire d'Étienne le Grand assurait pour quelque temps encore la liberté de Kilia et de Cetatea-Albă.

Quelques mois plus tard, le I-er juin 1475, une flotte d'environ cinq cents vaisseaux de toute espèce arrivait en vue de Caffa. Après dix jours de siège, la ville capitula. Les chrétiens d'Orient furent vendus comme esclaves ; les Occidentaux, après confiscation de la majeure partie de leurs biens, furent transportés à Constantinople ; quelques-uns d'entre eux réussirent à se réfugier en Moldavie. En même temps que Caffa, les autres colonies de Crimée sont elles aussi conquises, ainsi que le petit État grec de Mangoup, défendu jusqu'à la fin par une garde moldave. Le khan mongol, à son tour, devenait vassal de la Porte. Il ne restait

plus aux mains des chrétiens, — avec Kilia, aux bouches du Danube, — que Cetatea-Albă ; celles-ci aussi, en dépit d'efforts répétés, pour peu de temps encore. Une nouvelle expédition navale, en 1484, décida vite de leur sort ; la mer Noire, d'un bord à l'autre, était passée au pouvoir des Turcs.

Vers la même époque, à l'intérieur de la Russie prenait fin, à son tour, une évolution commencée depuis très longtemps. En effet, en 1480, le grand-prince de Moscou Ivan III refusait de reconnaître plus longtemps la suzeraineté de la Horde d'Or. Deux ans plus tôt, en 1478, il avait déjà étendu sa domination sur Novgorod et ses vastes dépendances En 1485, il va annexer la dernière principauté russe restée libre, celle de Tver. Dans les armes de la troisième Rome, l'aigle byzantine fait son apparition. Vers le Sud, à l'horizon brille le bleu de la mer, où les Turcs montent la garde. Deux jeunes forces s'affrontent. Un nouveau chapitre s'inscrit dans l'histoire déjà longue de la mer Noire.

Novembre, 1943. M. BERZA

NOTE BIBLIOGRAPHIQUE. Vu l'impossibilité de donner une bibliographie complète de l'histoire pontique à la fin du Moyen Âge, nous nous contentons d'indiquer les ouvrages qui embrassent toute ou une bonne partie de l'époque étudiée et que nous avons utilisé le plus dans la rédaction de cette esquisse. Nous leur ajoutons une brève liste d'ouvrages qui traitent de différents aspects particuliers du sujet. En général nous avons tâché de mentionner les ouvrages les plus récents, où le lecteur pourra trouver la littérature antérieure (exception faite pour Heyd, qui reste toujours indispensable) ; d'autre part, nous n'avons indiqué que des travaux publiés dans des langues de circulation générale. On nous accusera, peut-être, d'avoir trop favorisé la production historique roumaine. Il ne faut pas oublier toutefois, que par deux de ses représentants, — Nicolas Iorga et M. G. I. Brătianu, — l'historiographie roumaine a renouvelé sous bien des rapports nos connaissances sur les régions pontiques à l'époque mongolo-italienne.

G. I. Brătianu *Recherches sur le commerce génois dans la mer Noire au XIII-e siècle*, Paris, 1929 ; Roberto Lopez, *Storia delle colonie genovesi nel Mediterraneo*. Studi giuridici e storici diretti da P. S. Leicht, Bologna, 1938 (Le pendant pour Venise, dans la même collection, Bruno Dudan, *Il dominio veneziano di Levante*, ne consacre à la mer Noire que deux lignes !) ; R. Grousset, *L'empire des steppes. Attila, Gengis-khan, Tamerlan*, Paris, 1939 ; W. Heyd, *Histoire du commerce du Levant au Moyen Âge*, trad. Furcy-Raynaud, II, Leipzig, 1886 ; N. Iorga, *La politique vénitienne dans les eaux de la mer Noire*. Acad. Roumaine, *Bulletin de la Section Historique*, II (1914), pp. 289—370 ; E. Jurkiewicz, *Le colonie genovesi in Crimea*, *L'Europa Orientale*, N. S., XIV (1934), p. 113—151 ; B. Grékov et A. Jakoubovski, *La Horde d'or*,

trad. fr., Paris, 1939 ; Spuler, *Die Goldene Horde*, Berlin, 1943 (cet ouvrage ne m'a pas été accessib.e) ; Alexandre Eck, *La Méditerranée et l'Europe Orientale, Revue historique du Sud-Est européen*, XVIII (1941), pp. 31-48 ; Id., *Le Moyen Âge russe*, Paris, 1933 ; N. Iorga, *Points de vue sur l'histcire du commerce de l'Orient au Moyen Âge*, Paris, 1924 ; Id. *I Genovesi nel Mar Nero, Il Comune di Genova*, No. 6, juin 1925 ; Id., *Venezia cd i Romeni, L'Europa Orientale*, 1929, pp. 1—24 ; Id., *La place des Roumains dans l'histoire universelle*, I, Bucarest, 1935, pp. 161—201 ; Id., *Latins et Grecs d'Orient et l'établissement des Turcs en Europe* (1342—1362), dans *Études Byzantines*, II, Bucarest, 1940, pp. 277—328 ; G. I. Brătianu, *Le commerce génois sur le Danube à la fin du XIII-e siècle, Bulletin de l'Institut pour l'étude de l'Europe Sud-Orientale*, IX (1922), pp. 50—55 ; Id., *Recherches sur Vicina et Cetatea Albă*, Bucarest, 1935 ; Id., *Vicina II. Nouvelles recherches sur l'histoire et la toponymie médiévales du littoral roumain de la mer Noire, Revue historique du Sud-Est européen*, XIX, 1 (1942), pp. 133—175 ; Id., *Les Vénitiens dans la mer Noire au XIV-e siècle, après la deuxième guerre des Détroits, Échos d'Orient*, XXXIII (1934), pp. 148—162 ; Id. *Les Vénitiens dans la mer Noire au XIV-e siècle. La politique du Sénat en 1332—1333 et la notion de latinité*. Académie. Roumaine. Études et Recherches, XI, Bucarest 1939 ; Id., *Études sur l'approvisionnement de Constantinople et le monopole du blé à l'époque byzantine et ottomane, Byzantion*, V (1930), pp. 83—107 ; VI (1931), pp. 641—656 ; IX 1934. pp. 643—662, maintenant ds. *Études byzantines d'histoire économique et sociale*, Paris, 1938, pp. 127—181 ; Id., *La mer Noire, plaque tournante du trafic international à la fin du Moyen Âge, Revue historique du Sud Est européen*, XXI (1944), pp. 36—69 ; P. P. Panaitescu, *La route commerciale de Pologne à la mer Noire au Moyen Âge, Revista Istorică Română*, III (1933), p. 172 et suiv. ; Id., *Mircea l'Ancien et les Tatares, Revue historique du Sud Est européen*, XIX, 2 (1942), pp. 438—448 ; G. Soranzo, *Il Papato, l'Europa cristiana e i Tartari*, Milano, 1930 ; Id., *Accenni a navigazioni di Veneziani e Provenzali nelmar Nero durante l'impero lationo d'Oriente, Archivio veneto*, LXIV (1934), p. 305 et suiv. ; Robert Lopez, *Genova marinara nel duecento, Benedetto Zaccaria, ammiraglio e mercante*, Billioteca Storica Principato, XVII, Milano, 1933 ; N. Bănescu, *La domination byzantine à Matracha (Tmutcrokan), en Zichie, en Khazarie et en „Russie" à l'époque des Comnènes*, Académie Roumaine, *Bulletin de la section historique*, XX, (1941), pp. 1—21 ; Id., *Maurocastrum-Moncastro-Cetatea Albă, ibid.*, XX (1939), pp. 20—31 ; E. Skrzinska, *Inscriptions latines des colonies génoises en Crimée, Atti della Società ligure di Storia patria*, LVI (1928), p. 5 et suiv. ; N. Grămadă, *La Scizia minore nelle carte nautiche del Medio Evo, Ephemeris Daccromana*, IV (1930), pp. 212—256 ; Charles Verlinden, *Esclaves du Sud-Est et de l'Est européen en Espagne à la fin du Moyen Âge, Revue historique du Sud Est européen*, XIX, 2 (1942), pp. 371—406 ; G. Cahen, *Les Mongols dans les Balkans, Revue Historique*, CXLVI (1924), p. 55 et suiv. (résumé des recherches de l'historien bulgare P. Nikov) ; M. Silberschmidt, *Das orientalische Problem zur Zeit der Entstehung des türkischen Reiches, nach venezianischen Quellen*, Leipzig-Berlin, 1923 ; H. Heimpel, *Zur Handelspolitik Kaiser Sigismund, Vierteljarschrift für Sozial u. Wirtschaftsgeschichte*, XXIII (1930), pp. 145—156 ; A. S. Atiya, *The Crusade in the later Middle Ages*, London, 1938 (à utiliser avec précautions ; cf. Fr. Pall, *Les croisades en Orient au Bas Moyen Âge. Observations critiques sur l'ouvrage de M. Atiya, Revue historique du Sud-Est européen*, XIX, 2

(1944), pp. 527—583) ; M. B e r z a, *Der Kreuzzug gegen die Türken — ein europäisches Problem*, *ibid.*, XIX, 1, pp. 42—74 ; M. M. A l e x a n d r e s c u — D e r s c a, *La campagne de Timour en Anatolie* (1402), Bucarest, 1942 ; O. H a l e c k i, *La croisade de Varna*, *Bulletin of the Intern. Committee of. Hist. Sciences*, XI, 4 (oct. 1939), pp. 485—495. F r. P a l l, *Autour de la croisade de Varna : la question de la paix de Szeged et de sa rupture* (1444), Académie Roumaine, *Bulletin de la Section istorique* XXII (1941), pp. 144—158 ; V. V a s i l i u, *Sur la seigneurie de „Teodoro" en Crimée au XV-e siècle*, *Mélanges de l'École roumaine en France*, VII (1929) pp. 299—336 ; A. S a p o r i, *Il commercio internazionale nel Medioevo*, dans *Studi di storia economica medioevale*, Florence, 1940, pp. 523—561.

ARHIVELE DE STAT DIN PENINSULA BALCANICĂ

Aparent subiectul nostru dă impresia că nu poate avea conținut : nimeni nu cunoaște documente provenind din „arhivele balcanice", deci nu pot exista nici astfel de arhive [1]. Dacă ne luăm și după legislația arhivistică a țărilor din această regiune, ajungem iarăși cam la aceeași concluzie. In adevăr, afară de Grecia care și-a creat o *Arhivă Generală* în 1914, în nicio parte nu mai apare această instituție de Stat. Și totuși, în afară de această țară, Iugoslavia, Bulgaria și Turcia au și ele arhive destul de însemnate și, putem zice, destul de bogate. Nu există continuitate în seriile lor și adesea nu sunt nici acte vechi, dar sunt arhive. Din nefericire nu li se cunoaște nici istoria nici conținutul. Incercăm să prezentăm acum situația legală a acestor arhive. E o încercare temerară în stadiul actual al cunoștințelor. Nădăjduim însă în completarea cea mai bună pe care o vor aduce cei mai buni cunoscători ai lor, colegii mei din chiar țările respective.

*

Arhivele balcanice urmează soarta a patru regimuri deosebite și anume :

I. Acela al vechiului Imperiu bizantin, care a avut arhive perfecte, bogate și variate.

II. Acela al noilor formațiuni politice care se intercalează în desfășurarea vieții bizantine, ca :

1. Bulgarii, cu două perioade, una între 679—1018 și a doua între 1186—1393/96 ;

2. Sârbii, cu cele trei Serbii : maritimă (891—1186), sudică sau Rascia (780—1199) și Serbia mare (1196—1459) la care se adaugă Croația și Dalmația care au regim venețian până când cad sub Unguri :

[1] Aici nu vorbim nici de arhivele de registratură, nici de cele ale instituțiilor necontrolate de Stat sau de cele particulare.

3. Al Imperiului latin de Răsărit, care întrerupe aproape în întregime continuitatea bizantină în Europa;

4. Al Albaniei cu foarte scurt regim liber.

III. Urmează a treia perioadă provocată de infiltrarea turcească mai întâi peste formaţiunile politice noui între 1365—1453 şi apoi peste toată regiunea între 1453—1815/77. Ca şi în timpul bizantin tot aşa şi acum sunt regiuni care nu sunt legate de imperiu ci de cetăţile italiene: în speţă dominaţia veneţiană pe litoral şi în insule.

IV. In sfârşit, ultima perioadă o formează timpul de desmembrare a Imperiului otoman şi crearea statelor naţionale, astfel:

1. Serbia al cărei nucleu începe să se formeze în 1803, se conturează în 1815 şi se întinde peste toţi Slavii de Sud în 1913 şi 1919;

2. Grecia a cărei alcătuire începe în 1821 şi atinge întinderea maximă în 1919;

3. Bulgaria dela 1878 înainte;

4. Muntenegru între 1878—1919, când a fost încorporat la Iugoslavia;

5. Albania dela 1913 înainte;

6. Turcia de azi nu mai păstrează decât un teritoriu european redus dela Constantinopol la Adrianopol.

Soarta arhivelor balcanice a fost strâns legată de viaţa acestor state sau formaţiuni politice.

*

Din însuşi începutul vieţii politice s'a simţit nevoia organizării arhivelor, instituţie eminamente juridică la început, culturală şi juridică azi. Toate popoarele antichităţii şi-au păstrat monumentele lor aşa cum au putut în raport cu materialul din care erau formate. Cei mai bine organizaţi şi în această privinţă au fost însă Grecii şi Romanii, care au avut arhive: ἀρχεῖον, archivum. Grija acestor depozite o aveau arhiviştii, distinşi cu multe nume: γραμματοφύλαξ, χαρτοφύλαξ, χαρτουλάριος, antiquarius, archivar, registrator, etc. Arhivele se bucurau atunci de mare prestigiu căci erau considerate *sacraria*. Dar cu vremea actele mărunte au luat locul celor solemne şi *gesta municipalia* încep să însemneze tot mai puţin în valoare dar suficient de mult în interesul colectivităţii sau al individului.

In ceea ce priveşte Orientul de care ne ocupăm putem spune că până la Justinian arhivele urmau regula romană din punct

de vedere al concentrării şi custodiei lor, deci şi scăderea lor în importanţă. In această vreme se produce însă o schimbare în structură şi Justinian se vede silit, în anul 535, să legalizeze uzurparea poruncind prefectului Pretoriului să dea în fiecare provincie precepte ca „în oraşe să se destineze câte o locuinţă publică, în care e convenabil ca defensorii să închidă monumentele, alegând pe cineva în provincie care să aibă paza lor, încât acestea să rămână nevătămate şi să fie găsite repede de cercetători : şi astfel să fie arhiva la ei ; şi să se îndrepte în oraşe ceea ce până acum nu s'a luat în seamă" (*Novel.* IX, Cap. V, § 2).

Sub acest regim arhivele se desvoltă pretutindeni şi se păstrează cu grijă toate actele. In rândul întâi intră însă manuscrisele, de care nu se mai despărţia un împărat ca scriitorul Constantin Porfirogenitul, şi registrele fiscului, foarte mult preţuite de toţi împăraţii şi în mod deosebit de Constantin Ducas. Aceste arhive mai cuprindeau şi scrisori, rapoarte, hotărîri de ale dregătorilor şi particularilor, cum şi acte de proprietate ale marilor şi micilor proprietari. Biserica, prin conservatismul ei cunoscut, era cea mai bună păzitoare a tot felul de monumente scripturistice.

Că a existat la Bizanţ o cancelarie perfect organizată ni se dovedeşte pe două căi. Mai întâi ni s'au păstrat nenumărate acte emanate prin instrumentarea lor şi al doilea, la 1386, deci în plină criză politică, se redacta încă un manual de cancelarie, ca acea Ἔκθεσις νέα. Totuşi nu putem spune că domnea principiul alcătuirii unor arhive la emitenţi ci suntem încă, în cea mai mare parte, în faza organizării arhivelor la destinatari. Păstra actul cine avea interesul să-l aibă, nu cine l-a dat. Cu toate acestea nu putem nega nici faptul că mai pe urmă se trece în a doua fază a organizării arhivelor, aceea pe care noi o numim *a registrului*. In această vreme cancelariile se îngrijesc să păstreze o copie în registru după actele emise sau măcar un rezumat al lor. Din sec. XII înainte se merge mai departe şi se poate vorbi de adevărate arhive cuprinzând acte intrate şi copii de pe acte ieşite.

In această formă se găsiau arhivele bizantine când au apărut formaţiunile politice balcanice, care dau naştere perioadei a doua a structurii acestor arhive. Evident că la aceste state noui nu poate fi vorba de o adaptare completă a sistemului arhivistic bizantin. Ele rămân la forma veche a arhivelor de destinatari. Din această cauză nu au ajuns până în zilele noastre

decât foarte puține acte, în speță diplome sau hrisoave dela țarii bulgari și regii sârbi.

Arhiva bizantină era însă destul de complexă. Administrația Statului, cu toată ierarhia sa, avea arhiva sa ca și corpurile autonome, cler, municipalități, școale, minorități, opere pii, ori domenii patrimoniale. In această formă au fost găsite ele de către Turci, când s'au instaurat în Constantinopol.

Aici este locul să facem o paranteză. Ținuturile balcanice căzute sub dominație venețiană, de lungă durată, aveau altă structură în organizarea arhivelor și anume aceea a comunelor și cetăților italiene. De aceeași formă se leagă și regiunile dalmatine dela Cattaro spre Nord. In ceea ce privește Croația, aceasta este repede trecută la statul apostolic al Ungariei și împreună cu aceasta își duce și sistemul arhivistic. Deci toate acestea nu ne mai pot interesa din punctul de vedere strict balcanic deși nu se poate scrie o pagină de istorie a Balcanilor fără răscolirea lor.

Din toată această rețea arhivistică balcanică cunoaștem astăzi foarte puține lucruri și mai niciunul rămas pe loc. Și este explicabil. S'au abătut asupra acestor arhive nu numai agenții distrugători de demult ca invaziile popoarelor migratoare, focurile, asediile și incuria omenească ci și jaful. E vorba de un jaf perfect organizat. Mai întâi la 1204 Apusenii au dus la ei nenumărate piese de o reală valoare artistică și culturală; apoi, de groaza anului 1453, Grecii însiși fugind, au dus cu ei în același Apus ceea ce scăpase Cruciaților de mai nainte. Astăzi toate acestea împodobesc arhivele și bibliotecile Apusului. Sistemul practicat în acele vremuri n'a încetat nici mai târziu. Numai că acum interesul pentru astfel de lucruri este mult mai generalizat, iar locul terminus al lucrurilor furate este mult mai întins, între Răsărit și Apus.

Tradiția bizantină în domeniul arhivisticei a fost continuată de Turci. Ei n'au distrus dar nici n'au adăugat ceva; au adaptat cum au putut mai bine. Fiindcă de arhivele turcești se leagă cea mai bună cunoaștere a trecutului balcanic, ne vom opri ceva mai mult asupra organizării acestui Stat, care odinioară a înspăimântat lumea și a stăpânit o bună parte din ea.

Dövlet-i-osmaniè, „Imperiul otoman" sau Dövlet-i-aliè, „Inalta Poartă", sta sub autoritatea Sultanului și era condus de Marele Vizir (*Sadrazam*) sau de cei patru mari viziri: vizirii din boltă (*cubbè veziri*) care compuneau Marele Divan (*Sadrazam* „marele vizir", *chethüdà-bei* (*chehia bei* sau *vezir-chehiasî*) „mi-

ministrul de interne" şi locţiitor al marelui vizir, *reis-efendi* „ministrul de externe" şi *defterdar-efendi* „ministrul de finanţe"). Mai târziu *vizirul* e sinonim cu *ministrul*, pentru care se adoptă o formă mai veche, *nazîr*. Se creiază astfel ministerele, *nezaret*: ministerul de finanţe: *Maliè-nezareti*, de războiu: *Harbiè-nezareti*, marinei: *Bahriè-nezareti*, de interne: *Dakhiliè-nazareti*, de externe: *Kharigiè-nezareti*, instrucţiunei: *Mearif-nezareti*, etc. Conducerea se executa cu ajutorul subalternilor, răspândiţi în imperiu într'o anumită ierarhie.

Astfel Imperiul otoman era împărţit mai întâi în două *beilerbeilicuri*: Anadolu beilerbeilic (Asia) şi Rumili beilerbeilic (Europa). Guvernatorul acestora era un *beilerbeg* sau *begl.rbeg*.

Rumelia, care ne interesează acum, cuprindea şapte provincii (*eyalete* mai târziu numite *vilayete*): Sofia, Bosnia (Bosna), Ozu (Oţacov), Morea (Mora), Creta (Ghirid), Insulele (ale lui Capudan Paşa) şi Ţările Româneşti (Ulah-Bughdan), cărora li se zicea de obiceiu *Memlechetein* (Două Principate). Vilayetele erau guvernate de câte un *vali*, cu excepţia ţărilor româneşti care se bucurau de un regim special.

Fiecare vilayet se subîmpărţia în mai multe districte (*sangiac* sau *livà*). In Europa aceste sangiacuri erau după vilayete:

I. *Sofia* avea 16 sangiacuri: 1. Sofia, 2. Salonic, 3. Scoplja (Iskŭb), 4. Ohrida (Okhri), 5. Küstendil (Kiustendil), 6. Tesalia (Tirhala), 7. Epir (Delvinè), 8. Scutari (Iskenderie, Skodra), 9. Valona (Avlonia), 10. Elbasan, 11. Berzerin, 12. Ducakin, 13. Alaĝa Hisar, 14. Velcetrin, 15. Ianina (Iania) şi 16. Semendria (Semendre).

II. *Bosna* avea 4: 1. Bosna, 2. Hersek, 3. Izvonic şi 4. Kilis.

III. *Ozu* avea 7: 1. Ozu, 2. Nicopole, 3. Plevna (Pelvinè), 4. Cirmen, 5. Kîrk-Kilisè, 6. Vizè şi 7. Ghelibolu.

IV. *Mora* avea 4: 1. Mora, 2. Negroponte (Eghriboz), 3. Acarna (Karli-Eli) şi 4. Lepanto (Aynabakhti).

V. *Ghirid* avea 4: 1. Candia, 2. Hania, 3. Resmo, şi 4. Midilli.

VI. *Insulele* erau cele din Marmara, Arhipelag şi Mediterana.

VII. *Ulah-Bughdan* cuprindeau judeţele pe care le ştim, din Muntenia şi Moldova. Dar acestea nu aveau nicio legătură cu administraţia turcească.

Sangiacurile erau guvernate de câte un *mütesa îf* (*sangiac-beyi* sau *mir-i-livà* „beiul unui steag" având un tuiu).

La rândul lor sangiacurile erau împărţite în judeţe (*cazà*

sau *cadîlîc*). Fiindcă districtul Ozu era în hotarul nostru dăm şi judeţele acestuia, pe sangiacuri :

I. *Ozu* avea 35 cazale :

1. Silistra,
2. Tekfur-gölü (Constanţa),
3. Ahyoli,
4. Varna,
5. Yenibazar,
6. Pravadia (Provadìa),
7. Čardak,
8. Umuri Fâkîh,
9. Aidos,
10. Karinabad,
11. Islimiè,
12. Babadag,
13. Karahârmen,
14. Balcic,
15. Isaccea
16. Sahibé,
17. Mangalia,
18. Yanboli,
19. Hagi Oglù-Bazarî,
20. Yenigè-Kizil-aghağ,
21. Nevahiè-i-Yanboli,
22. Măcin,
23. Tulcea,
24. Hârşova,
25. Mesevri,
26. Ibrail (Brăila),
27. Ismail-ghecidi (Ismail),
28. Bender (Tighina),
29. Chilia,
30. Ekradğâk,
31. Ackerman (Cetatea Albă),
32. Cozluğa,
33. Tombasar,
34. Ianîc-Palanca,
35. Kîl-Burun.

II. *Nicopole* avea 15 :

1. Nicopole,
2. Evracè,
3. Hunaliğ,
4. Târnova,
5. Rahova,
6. Şiştov (Ziştov),
7. Lofgè,
8. Izladi,
9. Rusciuc,
10. Şumni,
11. Alakilisà.
12. Razgrad (Hezargrad),
13. Etreboli,
14. Esghì-ğumà,
15. Giurgiu (Yerkökü).

III. *Plevna* avea 2 :

1. Vidin,
2. Cladova (Feth-ül-Islam).

IV. *Cîrmen* avea 8 :

1. Cìrmen,
2. Acğa-Kâzanlîc,
3. Gisrì-Mustafà-Paşà,
4. Zagara - î - gedid (Novo-Zagora),
5. Uzungè-abad,
6. Einegik,
7. Khasköi,
8. Rodosto (Radosğuc sau Tecfur-Dagh.).

V. *Kîrk-Kilisè* avea 3 :

1. Kirk-kilisè (Teseraconti Eklisiè),
2. Ada,
3. Maidos.

VI. *Vizè* avea 17. :

1. Vizè,
2. Serai-Vizè,
3. Babai-At c,
4. Khavasî-Mahmud-Paşà,
5. Khaireboli,
6. Bunar-Hisari,
7. Bergus,
8. Čorlu,
9. Khaslar,
10. Silivri,
11. Cekmegè-i-Kebir (Böyük-Cekmegè),
12. Cekmegè-i-Saghir (Cüčük-Cekmegè),
13. Terkos,
14. Čatalğa,
15. Ereili,
16. Midìe,
17. Rus-Köiü.

VII. *Gheribolu* avea 12 :

1. Gheribolu,
2. Ègeabad,
3. Ibri,
4. Sedd-ül-Bahr,
5. Kilid-ül-Bahr,
6. Èvreşè.
7. Malgara,
8. Keşan,
9. Ipsala,
10. Feregic,
11. Şarköi,
12. Enos.

Judeţul sau cadîlîcul era pus sub jurisdicţia unui *cadî*.

Toată această ierarhie juridico-administrativă avea o arhivă în care păstra actele „registrele" (*defter*), numită „casa registrelor" sau Arhivele Statului (*Defterhanè*), alături de care erau Arhivele Impărăteşti (*Defter-i-Khakani*). Desigur că fiecare din demnitarii regionali aveau şi ei arhivele lor, cum rezultă din corespondenţa dintre Domnii noştri şi beii dunăreni. Ceva mai mult : se interesau şi de actele altora, căci într'un hrisov dela Mihai Viteazul din 1597 (7105) Sept. 20, pentru o moşie dâmboviţeană, se spune că au mai fost trei hrisoave pe care „le-au fost luat Turcii când au fost venit cu Sinan Paşa în Ţara-Românească" [1]. Cât le vor fi fost de folos aceste acte străine e greu de spus. Este cert însă că actele proprii se păstrau căci în multe acte turceşti găsim menţiunea : „actul este păstrat în Arhivele Impărăteşti", ca în

[1] *Revista Arhivelor*, V, 1 (1942), p. 116.

1763, sau ca în îndemnul din 1806 „să se caute în Arhivele Împărăteşti". E vorba de nişte vechi acte privind delimitarea hotarului între Ţara Românească şi Imperiul otoman [1].

Peste această organizaţie otomanicească se suprapun rând pe rând organizările arhivistice ale statelor succesoare. Suntem în veacul al XIX-lea, când fondurile arhivistice se îmbogăţesc nespus de mult. Starea acestor arhive nu este însă îmbucurătoare.

In Iugoslavia sunt mai multe arhive de Stat, fără nicio legătură între ele, unele depinzând de Ministerul Instrucţiunii Publice, altele de cel de Externe, iar una, cea dela Ljubljana, de Muzeul Naţional local. Astfel la Belgrad este Arhiva Statului (*Drjavna Arhiva*) cuprinzând fondurile vechei Serbii, organizată pe patru secţii: politică, istorică, administrativă şi judecătorească. Tot aici sunt depuse şi arhivele Ministerului de Externe până la 1870. La Zagreb este arhiva Croaţiei, la Sarajevo arhiva Bosniei şi Herţegovinei şi la Ragusa (Dubrovnik) arhiva vechei cetăţi, cu toate fondurile închise. Pe lângă acestea s'au mai creat recent două arhive: una la Skoplje pentru Serbia de Sud (Macedonia) şi alta la Novi-Sad pentru teritoriul revenit dela Ungaria.

In general toate arhivele sârbeşti propriu zise au numai material nou. Organizarea tuturor se resimte de lipsa unui organ de directive. Numai Ministerul de Externe are o lege de organizare a arhivei sale din Aprilie 1930. Propunerile făcute pentru crearea unei direcţiuni generale de coordonare şi îndrumare a tuturor lucrărilor arhivistice n'au avut încă urmare [2].

Nu este lipsit de interes să spunem că Arhivele Statului din Belgrad, ca şi cele curente ale Statului, au avut mult de suferit în timpul primului război mondial. In evacuarea grăbită care a avut loc atunci abia s'au putut lua câteva dosare ale Ministerului de Externe, pe care le-au dus în spate pe cărările munţilor spre mare; restul a fost răscolit şi ridicat de Austriaci. E drept că după război Sârbii au recuperat o parte, dar alta a fost definitiv pierdută. Au mai luat însă şi toate arhivele Banatului. Astăzi, după al doilea război mondial, este aproape sigur că arhivele din Belgrad au şi mai mari pagube.

In Grecia serviciul de arhivă este bine organizat şi are şi

[1] Vezi H. Dj. Siruni, *Acte turceşti privitoare la hotarele dundrene ale Ţării-Romăneşti*, in *Revista Arhivelor*, V, 1 (1942), p. 129—165.

[2] F. de Vaux de Foletier, *Les archives yougoslaves*, Besançon 1929, 7 p. Contele L. de Voinović, in *Guide international des archives*, I, *Europe*. Paris-Roma 1934, p. 377—388.

fonduri mai bogate. In epoca Insurecţiei greceşti (1821—1827) şi a lui Capodistria (1827—1841) au fost puţine arhive publice, dar atâtea câte erau au fost păstrate în ordine perfectă. Sub domnia lui Othon îngrijirea lor s'a dat *Depozitului de Arhive*, unde au fost lăsate în părăsire ; apoi fondurile arhivistice au fost date în paza Curţii de Conturi, care le-a împrăştiat. Pe urmă serviciul de *Arhive generale* creat în 1914, a adunat cea mai mare parte din aceste arhive, însă multe piese au dispărut definitiv. Numai arhiva regelui Othon a fost lăsată în perfectă stare când a fost transmisă regelui George (1862), dar arhivele luate dela mănăstiri de administraţia othoniană, manuscrise şi documente, şi adunate la Ministerul Instrucţiunii Publice, s'au pierdut rând pe rând. După 1914 s'au făcut eforturi însemnate pentru adunarea tuturor şi organizarea Arhivelor Statului.

Arhivele Greciei sunt organizate astfel :

1. *Publice* constituite la *Arhivele generale ale Statului* (1914) în Atena, cu acte dela 1822 înainte. Depozitează acte cu vechimea de 30 ani. Tot aici intră şi *Depozitul de arhive al Senatului Ionian*, cu sediul la Corfu, conţinând acte din timpul dominaţiunii veneţiene până la 1863. Dela această dată înainte acest fond a rămas invariabil. Ţin de Ministerul Instrucţiunii Publice.

2. *Locale*, în unele departamente şi prefecturi (Creta, Samos, Hydra). Municipalităţile au constituit arhive pe contul lor. Toate acestea ţin de Ministerul de Interne dar sunt controlate de Arhivele Generale.

3. Sunt şi şapte depozite de *Arhive notariale*, în reşedinţele celor 7 insule, cu actele foştilor notari din epoca veneţiană de până la 1863[1].

După Turcia arhivele greceşti sunt cele mai bogate şi mai interesante din toată Peninsula balcanică.

Nici vecinii noştri de peste Dunăre, Bulgarii, nu au arhive centrale. Fiecare instituţie administrativă de Stat sau autonomă, îşi păstrează arhiva sa. Şefii administraţiilor respective fac şi alegerea actelor. Cele care nu mai sunt necesare administraţiilor ori prezintă un interes istoric, se varsă la Biblioteca Naţională din Sofia, unde există un *Serviciu de arhivă*. Regu-

[1] F. de Vaux de Foletier, *L'organisation des archives grecques*, extras din *Le Bibliographe Moderne*, Besançon 1931, 5 p. J. Vlachoyannis, în *Guide international des archives*, I (1934), p. 137—139. Pentru fondul cretan dus la Veneţia v. Ernst Gerland, *Das Archiv des Herzogs von Kandia im königl. Staatsarchiv zu Venedig*, Strassburg 1899 (tipărit la Jena, 1905), 148 p.

1763, sau ca în îndemnul din 1806 „să se caute în Arhivele Împărăteşti". E vorba de nişte vechi acte privind delimitarea hotarului între Ţara Românească şi Imperiul otoman [1].

Peste această organizaţie otomanicească se suprapun rând pe rând organizările arhivistice ale statelor succesoare. Suntem în veacul al XIX-lea, când fondurile arhivistice se îmbogăţesc nespus de mult. Starea acestor arhive nu este însă îmbucurătoare.

In Iugoslavia sunt mai multe arhive de Stat, fără nicio legătură între ele, unele depinzând de Ministerul Instrucţiunii Publice, altele de cel de Externe, iar una, cea dela Ljubljana, de Muzeul Naţional local. Astfel la Belgrad este Arhiva Statului (*Drjavna Arhiva*) cuprinzând fondurile vechei Serbii, organizată pe patru secţii: politică, istorică, administrativă şi judecătorească. Tot aici sunt depuse şi arhivele Ministerului de Externe până la 1870. La Zagreb este arhiva Croaţiei, la Sarajevo arhiva Bosniei şi Herţegovinei şi la Ragusa (Dubrovnik) arhiva vechei cetăţi, cu toate fondurile închise. Pe lângă acestea s'au mai creat recent două arhive: una la Skoplje pentru Serbia de Sud (Macedonia) şi alta la Novi-Sad pentru teritoriul revenit dela Ungaria.

In general toate arhivele sârbeşti propriu zise au numai material nou. Organizarea tuturor se resimte de lipsa unui organ de directive. Numai Ministerul de Externe are o lege de organizare a arhivei sale din Aprilie 1930. Propunerile făcute pentru crearea unei direcţiuni generale de coordonare şi îndrumare a tuturor lucrărilor arhivistice n'au avut încă urmare [2].

Nu este lipsit de interes să spunem că Arhivele Statului din Belgrad, ca şi cele curente ale Statului, au avut mult de suferit în timpul primului război mondial. In evacuarea grăbită care a avut loc atunci abia s'au putut lua câteva dosare ale Ministerului de Externe, pe care le-au dus în spate pe cărările munţilor spre mare; restul a fost răscolit şi ridicat de Austriaci. E drept că după războiu Sârbii au recuperat o parte, dar alta a fost definitiv pierdută. Au mai luat însă şi toate arhivele Banatului. Astăzi, după al doilea războiu mondial, este aproape sigur că arhivele din Belgrad au şi mai mari pagube.

In Grecia serviciul de arhivă este bine organizat şi are şi

[1] Vezi H. Dj. Siruni, *Acte turceşti privitoare la hotarele dundrene ale Ţării-Româneşti*, în *Revista Arhivelor*, V, 1 (1942), p. 129—165.

[2] F. de Vaux de Foletier, *Les archives yougoslaves*, Besançon 1929, 7 p. Contele L. de Voinović, în *Guide international des archives*, I, *Europe*. Paris-Roma 1934, p. 377—388.

fonduri mai bogate. In epoca Insurecţiei greceşti (1821—1827) şi a lui Capodistria (1827—1841) au fost puţine arhive publice, dar atâtea câte erau au fost păstrate în ordine perfectă. Sub domnia lui Othon îngrijirea lor s'a dat *Depozitului de Arhive*, unde au fost lăsate în părăsire ; apoi fondurile arhivistice au fost date în paza Curţii de Conturi, care le-a împrăştiat. Pe urmă serviciul de *Arhive generale* creat în 1914, a adunat cea mai mare parte din aceste arhive, însă multe piese au dispărut definitiv. Numai arhiva regelui Othon a fost lăsată în perfectă stare când a fost transmisă regelui George (1862), dar arhivele luate dela mănăstiri de administraţia othoniană, manuscrise şi documente, şi adunate la Ministerul Instrucţiunii Publice, s'au pierdut rând pe rând. După 1914 s'au făcut eforturi însemnate pentru adunarea tuturor şi organizarea Arhivelor Statului.

Arhivele Greciei sunt organizate astfel :

1. *Publice* constituite la *Arhivele generale ale Statului* (1914) în Atena, cu acte dela 1822 înainte. Depozitează acte cu vechimea de 30 ani. Tot aici intră şi *Depozitul de arhive al Senatului Ionian*, cu sediul la Corfu, conţinând acte din timpul dominaţiunii veneţiene până la 1863. Dela această dată înainte acest fond a rămas invariabil. Ţin de Ministerul Instrucţiunii Publice.

2. *Locale*, în unele departamente şi prefecturi (Creta, Samos, Hydra). Municipalităţile au constituit arhive pe contul lor. Toate acestea ţin de Ministerul de Interne dar sunt controlate de Arhivele Generale.

3. Sunt şi şapte depozite de *Arhive notariale*, în reşedinţele celor 7 insule, cu actele foştilor notari din epoca veneţiană de până la 1863[1].

După Turcia arhivele greceşti sunt cele mai bogate şi mai interesante din toată Peninsula balcanică.

Nici vecinii noştri de peste Dunăre, Bulgarii, nu au arhive centrale. Fiecare instituţie administrativă de Stat sau autonomă, îşi păstrează arhiva sa. Şefii administraţiilor respective fac şi alegerea actelor. Cele care nu mai sunt necesare administraţiilor ori prezintă un interes istoric, se varsă la Biblioteca Naţională din Sofia, unde există un *Serviciu de arhivă*. Regu-

[1] F. de Vaux de Foletier, *L'organisation des archives grecques*, extras din *Le Bibliographe Moderne*, Besançon 1931, 5 p. J. Vlachoyannis, în *Guide international des archives*, I (1934), p. 137—139. Pentru fondul cretan dus la Veneţia v. Ernst Gerland, *Das Archiv des Herzogs von Kandia im königl. Staatsarchiv zu Venedig*, Strassburg 1899 (tipărit la Jena, 1905), 148 p.

lamentul acestei biblioteci, care ține de Ministerul Instrucțiunii Publice, arată unele modalități de triaj. Se prevede și vârsta de 25 ani vechime. Tot ea face și controlul asupra arhivelor particulare de valoare istorică.

Este drept însă că această bibliotecă dă mare atenție fondului arhivistic. Pentru documentare transcriem art. 191 din Regulamentul ei, care stipulează : „Orice instituție de Stat și publică, ca și orice persoană particulară care au arhive de persoane decedate, care au ocupat un loc de frunte în viața publică, sunt ținute să prezinte Bibliotecii Naționale, în termen de un an, un inventar amănunțit al acestor arhive. Ele rămân sub controlul direct al Statului și nu pot fi înstrăinate. Orice piese de arhive care nu sunt anunțate în timpul indicat sunt confiscate (în virtutea art. 8 și art. 20 din Legea antichităților)".

Mai sunt fonduri arhivistice și la Academia bulgară de Științe din Sofia, formate din donații sau arhive de Stat admise de Stat să treacă aici, deoarece o interesează.

Sf. Sinod al bisericii bulgare posedă o arhivă, a Exarhatului, adusă dela Constantinopol. Deasemeni sunt arhive la arhiepiscopii și la mănăstiri, cum și multe arhive particulare. [1]

După o notă sumară dată de Eugeniu Casanova rezultă că Albania nu are arhive. Abia după 1928 arhi iștii italieni au pus ceva ordine în arhivele administrative ale Ministerelor Justiției, Afacerilor Străine, Interne, Lucrări Publice (*Bot re*), Economiei Naționale, Finanțe, Instrucție Publică și ale Curții, arhivele Comandamentului general al apărării naționale și ale comunei (*Bashkje*) Tirana. Și acestea au acte numai dela 1925 înainte. Nici unele, dat fiind caracterul lor administrativ, nu se pot consulta. Nici arhivele (*Tekké*) dervișilor nu au acte importante, cu tot caracterul lor misterios [2].

Față de toate aceste state Turcia actuală stă cel mai bine. Ea are arhive în fiecare reședință de vilaiet : Istanbul, Brusa, Edirne (Adrianopol), Izmir, Konya, Adana, Harput, Kastamoni, Sivas, Erzurum, Trabzon, Bitlis, Van și în capitală la Ankara, deci în 14 locuri. Ne interesează acum faptul că sunt arhive la Constantinopol și la Adrianopol. Dar acestea sunt arhive administrative și fiecare ține de departamentul respectiv. Arhiva fostului Divan Imperial și a Porții Otomane ține însă de Preșe-

[1] Tatiana E. Kirkoff, în *Guide international des archives*, I (1934), p. 50—52.

[2] E. Casanova, *ibid.*, p. 391.

dinţia Consiliului de Miniştri, aceea a Fundaţiilor pioase (*vakuf*) de administraţia actuală a Vakufilor, iar a fostelor tribunale religioase de Ministerul de Justiţie.

La arhivele Preşedinţiei de Consiliu din Istanbul s'au adăugat mai multe milioane de documente din fostul palat Topkapu. Dintre acestea, până în 1934, au fost inventariate 224.563 piese. Această preţioasă arhivă e supraveghiată de trei funcţionari, dar clasarea se face de către o comisie de 14 persoane.

Intre diferitele arhive nu e nicio legătură şi nici împrumut nu se poate face dela una la alta. Abia acum s'a proiectat crearea unui serviciu de arhivă a Statului, care să ţină direct de Preşedinţia Consiliului şi care să păstreze actele până la o dată care rămâne să fie fixată [1].

Este foarte probabil că o bună parte de material s'a pierdut recent. Dacă măsura luată de ministrul Porţii dela 1862, Ahmed Vefik Effendi, de a se alcătui catalogul sistematic al cărţilor (manuscriselor) din bibliotecile moscheilor şi altor instituţii religioase, s'ar fi înfăptuit (erau atunci peste 100.000 de manuscrise), e sigur că s'ar şti şi azi de soarta multor manuscrise greceşti şi latineşti medievale [2]. Dar ceea ce nu s'a făcut atunci se mai poate face azi pentru ceea ce există încă.

*

Aceasta este situaţia legală a arhivelor balcanice. Dar dacă astfel se prezintă arhivele de Stat, cu un material destul de redus cantitativ, afară de cel turcesc, nu trebue să uităm că există foarte mult material la particulari, la instituţiuni autonome, la municipalităţi şi mai ales la ierarhiile şi congregaţiile bisericeşti. Aceasta începe să se facă cunoscut încetul cu încetul.

Dacă din punctul de vedere al organizării arhivele balcanice lasă de dorit iar materialul arhivistic este încă lăsat la voia întâmplării, în schimb cercetarea istorică a progresat şi investigaţiile recente au dus la publicarea unui material documentar de cea mai mare importanţă, mai cu seamă privitor la evul mediu. Un număr apreciabil de colecţii, puse sub nume care fac cinste ştiinţei universale, sunt mărturia cea mai sigură adusă în sprijinul afirmării acestei importanţe.

[1] Muhtar Suat, *ibid.*, p. 351—354.

[2] Cf. Louis Lacour, în *Annales du bibliophyle, du bibliothècaire et de l'archiviste pour l'année 1862*, Paris 1863, p. 39. V. şi Henri Alkan, *Les bibliothèques de Constantinople*, *ibid.*, p. 165—169.

Nu putem aminti aici tot ce au dat aceste arhive. Trebue totuşi să spunem că Bizanţul în ultimele trei secole a început să fie cunoscute din ce în ce mai bine [1]. Şi aceea ce s'a publicat pentru cunoaşterea lui aparţine atât Greciei propriu zise cât şi celorlalte state balcanice. Este cazul să amintim aici numele unui Miklosich şi Müller [2], Spata [3], Sathas [4], Sakkelion, Papadopoulos-Kerameus, Ghedeon [5] şi alţii [6] între cei mai vechi, Bees, Iorga şi Germaine Rouillard între cei mai noui, care au folosit arhive balcanice din diasporaua lor. Pentru informaţia strict documentară ultimul cuvânt îl are însă Franz Dölger cu al său *Corpus der grechischen Ukrunden des Mittelalters und der neuren Zeit* [7], a cărui publicare a început în 1924.

Pentru Sârbi sunt de amintit numele lui Miklosich [8], Theiner [9], Macuscev [10] şi Ljubić cu ale sale *Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium* cu 31 volume [11] şi *Monumenta*

[1] Informarea este uşor de făcut prin răsfoirea lui K. Krumbacher, *Geschichte der byzantinischen Litteratur*, ed. II, München 1897. Pe urmă e expusă critic de Ch. Diehl, *Etudes byzantines*, Paris 1905, p. 1—106, şi mai târziu, pentru partea mai nouă, de G. B. Kougéas, *L'état actuel des études byzantines en Grèce*, în *Buletin de la section historique* al Acad. Rom., t. XI (1924), p. 164—169. Ultima prezentare critică se află la A. A. Vasiliev, *Histoire de l'Empire Byzantin*, 2 vol. Paris 1932, p. 1—51 şi bibliografiile speciale la fiecare capitol.

[2] F. Miklosich et J. Müller, *Acta et diplomata graeca medii aevi sacra et profana*, 6 vol. apărute la Viena: I—II, *Acta Patriarchatus Constantinopolitani*, 1860—1862; III, *Acta et diplomata res graecas italasque illustratia*, 1865; IV—VI, *Acta et diplomata monasteriorum et ecclesiarum*, 1870—1890.

[3] G. Spata, *Le pergamene greche esistenti nel grande archivio di Palermo*, Palermo 1862—1864 (acte din 1091—1280). Id., *Diplomi greci siciliani inediti*, în *Miscellanea di storia italiana*, vol.. V şi XII. Torino, 1870—1871 (acte din 1084—1243).

[4] K. Sathas, *Bibliotheca graeca medii aevii* — Μεσαιωνική βιβλιοθήκη, 7 vol. Veneţia-Paris, 1872—1894.

[5] Manuil I. Ghedeon, Ὁ Ἄθως, Constantinopol 1885.

[6] Citäm aici *Diplomatarium veneto-levantinum sive Acta et diplomata res venetas, graecas atque Levantis illustrantia (1300 –1350)*, în *Monummenti della R. Deputazione Veneta di storia Patria* sez. I. *Documenti*, vol. V, Veneţia, 1880.

[7] Seria *Regesten der Kaiserurkunden des oströmischen Reiches*. 1 Theil: Regesten von 565—1025, 2 Theil: Regesten von 1025—1204, 3 Theil: Regesten von 1204—1282, München-Berlin 1924—1932.

[8] Fr. Miklosich, *Monumenta serbica spectantia historiam Serbiae, Bosnae, Ragusii*, Viena 1858.

[9] A. Theiner, *Vetera monumenta Slavorum meridionalium hist. spect.*, 2 vol. Roma-Zagreb 1863—1875.

[10] Macuscev, *Monumenta Slavorum meridionalium vicinorumque populorum*, Varşovia-Belgrad 1874—1882.

[11] Zagreb, 1868—1902.

historico-juridica Slavorum meridionalium [1]. O nouă colecţie, pe alt plan, a fost începută la Belgrad de Radonić [2].

Vechile izvoare bulgăreşti au fost culese de mult. Numărul lor nu e deloc impresionant, vreo 8 documente, care au fost publicate adesea de Aprilov [3], Venelin [4], Ilinskij [5], şi în alte colecţii, la care a mai adăugat acum unul d. Lascaris, aflat la Vatoped [6]. La lucrările acestora se adaugă însă altele, pentru istoria veche şi nouă, prin publicaţiile lui Miletić, Agura, Zlatarski, Nikov şi Dujčev [7]. Printr'o căutare metodică şi neîntreruptă Bulgarii adună mereu material şi de pretutindeni spre a alcătui o frumoasă colecţie : *Documenti za Bălgarsca istorija*, sub patronajul Academiei bulgare [8].

Insuşi foarte tânărul stat Albanez, cu oameni aşa de vechi şi de dârzi, s'a bucurat de o frumoasă colecţie alcătuită de Thallóczy, Jireček şi Sufflay [9]. E regretabil că n'a fost continuată măcar până la strălucita perioadă albaneză a lui Scanderbeg.

Trebue să spun că îmi sunt necunoscute lucrările turceşti de acest fel. Afară de cele 99 documente turceşti dintre 1567—1853, publicate de A. Refik [10], privitoare la comerţul oraşelor bulgare, nu mai cunosc altele. Ele vor fi fiind dar îmi lipseşte posibilitatea de informare.

Contribuţia românească nu este nici ea lipsită de interes, dar pe aceasta înţelegem să n'o mai amintim aici.

*

[1] Zagreb, 1877—1878 : I. *Statuta et leges Curzolae*; II, *Statuta et leges civitatis Spalati.*

[2] J. Radonić, *Fontes rerum Slavorum meridionalium*, I. 1. Belgrad, 1934.

[3] V. Aprilov, *Bolgarskija gramoti*, Odesa, 1845.

[4] Jurie Venelin, *Vlaho-Bolgarskija gramoti*, St. Petersburg 1840.

[5] G. Ilinskij, *Gramăti Bolgarskih tarei*, Moscova, 1911 (extras).

[6] M. Lascaris, *Vatopedscata gramota na car Ivan Asěna II*, Sofia 1930 (în *Bălgarski Starini* XI).

[7] V. literatura la C. Velichi, *Documentele istoriei bulgare*, în *Buletinul Institutului Român din Sofia*, I, 2 (1941), p. 593—600. De adăugat excelenta ediţie a lui Iv. Dujčev, *Innocentii PP. III epistolae ad Bulgariae historiam spectantes*, Sofia 1942.

[8] Vol. I—II, Sofia 1931—1932, editate de M. Popruženko.

[9] L. de Thallóczy-C. Jireček-E. de Sufflay, *Acta et diplomata res Albaniae mediae aetatis illustrantia*, 2 vol. Viena 1913—1918 ; I : 344—1414. II : 1344—1404.

[10] *Turk iradesinde Bulgaristan*, Istanbul 1932 (şi ed. bulgară în 1938), cuprinde acte *Hazinei evrak.*

Numele și operele pe care le-am amintit până acum sunt deajuns să ilustreze bogăția relativă a materialului arhivistic balcanic. Dar din ceea ce s'a publicat foarte puțin a fost aflat la locul său. Cel mai mult provine din arhivele europene, în special venețiene. Tot în aceste arhive se va găsi și de acum înainte cel mai bun material documentar privitor la Balcani.

O mai bună cunoaștere a trecutului popoarelor balcanice rămâne în sarcina viitorului. Pentru a se ajunge aici trebue să se facă mai întâi cunoscute arhivele înseși cu fondurile ce dețin atât din peninsulă cât și din afară. Arhivele publice, arhivele particulare, cele bisericești, mânăstirești și în primul rând cele dela Athos, patriarhale, ale operelor sociale și toate acelea care păstrează înscrisuri ale trecutului, trebue să fie larg deschise cercetărilor. Să se inventarieze apoi și toate acele fonduri europene care cuprind acte privitoare la Balcani, pentru a se ști odată ce există și ce valoare au și să nu se mai piardă vremea cu noui și noui cercetări [1]. Azi e imposibil să facă acest lucru o singură națiune. Pe lângă interzicerea accesului în arhive, cum mi s'a întâmplat și mie la Ragusa acum vreo opt ani, unde numai Franciscanii mi-au permis cercetarea unor fonduri, se mai adaugă și greutatea cunoașterii tuturor limbilor folosite în atât de diverse cancelarii. De aceea se impune o colaborare a tuturor națiunilor balcanice chemate acum la o viață nouă. Cred că măcar acum este posibilă o colaborare sinceră și științifică și în acest domeniu.

Prof. AURELIAN SACERDOȚEANU
Directorul general al Arhivelor Statului

[1] O inițiere în acest sens se poate face prin cercetarea inventarelor arhivelor europene publicate până acum, destul de numeroase și relative la fondurile cele mai însemnate.

ŢARA ROMÂNEASCĂ ŞI ÎNCHINAREA RAIELII BRĂILA

După ocuparea Peninsulei Balcanice, trupele otomane în marşul lor către Europa resping în dreapta Dunării pe Mircea cel Bătrân. Odată cu pierderea Dobrogei, domnul Ţării Româneşti trebue să recunoască suzeranitatea Sultanului, oferindu-i haraciul, ostateci şi ajutorul său militar în războiu. Giurgiu, Turnu-Măgurele şi Severin îi sunt înapoiate după o ocupare temporară. Dar luptele pentru scaunul domniei dintre urmaşii lui Mircea Voevod aduc o aşa mare slăbire a ţării, încât Turcii reuşesc să ocupe pentru totdeauna cetăţile Giurgiu şi Turnu (1438) şi să le transforme în puncte militare de sprijin pe malul stâng al Dunării, care reprezentau posibilităţi permanente de acţiune contra domnilor români nesupuşi politicei Porţii şi o ameninţare perpetuă spre pasurile Ardealului şi chiar spre Moldova.

* * *

Ce reprezentau aceste cetăţi pentru puterea otomană? In organizarea lumii balcanice, Dunărea a fost mai mult decât un obstacol natural: ea întruchipà încrucişarea între drumurile comerciale dela Sud la Nord cu artera de circulaţie dela West la Est. Punctele de trecere, vadurile, formau, ca şi trecătorile Carpaţilor, centrele vitale ce legau lumea mediteraneană de statele centrale şi baltice ale Europei. Dela Sibiu ducea prin trecătoarea Oltului un drum spre Turnu (Turnu-Măgurele) iar dela Braşov prin pasul Bran şi pela Teleajen două căi se îndreptau către Giurgiu şi Brăila. Prin Moldova trecea marea arteră comercială dela Marea Baltică spre Chilia şi Cetatea Albă. In acest cadru, o mare importanţă avea Brăila, portul de transbordare a bogăţiilor Orientului către Europa Centrală şi mai ales către Ardeal. La acestea se adaugă cetatea Severinului şi Orşova, ce străjuiau traficul Dunării la Porţile de Fier.

Secolul XV şi începutul secolului XVI reprezintă pentru această parte a Europei o necontenită luptă între forţele turceşti şi coaliţia creştină pentru păstrarea sau ocuparea liniei Dunării. Sultanul întărise cetăţile Giurgiu şi Turnu, creiase pe terenul înconjurător, smuls administraţiei muntene, fiefuri militare pentru ostaşii săi şi e dăduse organizarea cunoscută la noi sub numele de raiele. Aceste „capete de pod", fortificate şi permanente, foloseau ca bază de plecare a expediţiilor turceşti spre bogăţiile atrăgătoare ale Ardealului. Iar statul muntean, subjugat Sultanului prin legătura de vasalitate, nu era numai locul de trecere spre Carpaţi, ci foarte adesea teritoriul, unde se duceau luptele Creştinilor cu Musulmanii. Căci, deşi raielele erau ca vârfuri de suliţă în coasta ţării, domnul şi boerii şi-au apărat cu străşnicie şi încăpăţânare dreptul, adică „legea (obiceiul) ţării" şi privilegiile asigurate de tratatul de închinare, păstrând nădejdea unei complete desrobiri de tirania „spurcată" a Păgânilor. Dar ea nu era susţinută în faţa puterii crescânde a Sultanului de forţele creştine cu sorţi de izbândă. Şi armatele ardelene foloseau Ţării-Româneşti numai cât recăpăta independenţa sau scaunul ameninţate de Turci. Căci orice schimbare în stat, mai ales a domnilor, trebuia să aibă recunoaşterea Sultanului suzeran. O fatalitate istorică a împins în orbita musulmană pe toţi domnii aduşi de Creştini contra Turcilor.

Şi Creştinii, şi Turcii doreau să-şi asigure un domn pe placul lor, pentru a se sluji de el şi de ţară ca un auxiliar în luptă. Iar între cele două forţe contrarii, care întotdeauna depăşeau tratatele şi înţelegerile încheiate, alături de domn era un element stabil, boerimea şi ţara. Boerii în special au luptat să păstreze independenţa ei şi, odată cu aceasta, credinţa ortodoxă, ameninţată de catolici dar mai ales de păgâni, obiceiul pământului cu drepturile străvechi, libera alegere a domnului şi privilegiile ei, smulse voevozilor slabi. Ţelul domnului ales de „ţară", fie că era trimes dela Poartă sau impus cu armele de pribegi, a fost asigurarea înlăuntru a autorităţii sale, câştigând pe boerii influenţi sau împunându-se cu trupe străine; iar în afară, a unei politici de echilibru între Turci şi Creştini, Unguri sau Moldoveni.

* * *

După frământările, care au micşorat Ţara Românească în sec. XV, odată cu căderea puterii Ungariei şi a Moldovei lui Ştefan cel Mare, urmează pentru ea o lungă perioadă de linişte.

în care domnia, întâi sprijinită şi apoi dominată de puternica familie a boerilor Craioveşti sau Pârvuleşti, ştie să ţină cu ajutorul lor pacea înlăuntru şi peste hotare

Această stare însă ascundea vechea duşmănie a boerilor nemulţumiţi şi a numeroşilor feciori de domn, ascunşi peste Dunăre, în Moldova şi chiar în ţară. Deaceea ruperea echilibrului realizat se produce în momentul morţii lui Neagoe Basarab, odată cu decăderea puterii boerilor dela Craiova.

Dar pe lângă această criză internă, o altă criză mai gravă este pentru creştini venirea la tron a lui Soliman în 1520. Cunoscut sub porecla de „Magnificul", acest sultan a fost într'adevăr o mare capacitate politică, un aprig luptător pentru Islam, un soldat viteaz şi priceput, „trăind într'o sferă de idei înalte şi proecte nemăsurate" [1]). Este marele adversar al Europei. Şi sprijinit de o armată puternică şi bine organizată, poate trece cu uşurinţă peste orice rezistenţă, neţinând seama de drepturi regionale şi de interese deosebite de maiile lui planuri.

Dela început, ţinta spre care se îndreaptă cu toate forţele o reprezintă Ungaria. In 1521, oştile sub conducerea sa ocupă malul sârbesc al Dunării; iar la 29 August, Belgradul, invincibila poartă a regatului ungar, este cucerit şi transformat în sangiac. Peste puţine zile sfârşeşte şi domnul Munteniei, Basarab; şi cu el începe pentru Ţara Românească o perioadă îndelungată de anarhie, în care ţara pierde ultimele vestigii de independenţă în lupta dintre Turci şi Imperiali, ce vor căuta să profite de învrăjbirea boerilor şi slăbiciunea domnilor. In cele două decenii ce urmează se vede o boerime tradiţionalistă în conducerea treburilor ţării, un şir de domni oscilând între Creştini şi Musulmani şi pe Turci, care, călcând convenţiile încheiate după capriciul sau necesităţile Porţii, vor reuşi să stăpânească prin raialele lor întreg malul stâng al Dunării.

Sfârşitul anului 1521 este pentru Muntenia o înşiruire de schimbări repezi: Teodosie şi tutorele său, Preda banul, sunt goniţi din Târgovişte de Vlad sau Radu Voevod Călugărul [2]),

[1] J. de Hammer, *Histoire de l'Empire ottoman*, vol. V, (Paris, 1836) p. 23.

[2] Numit în diferite feluri de isvoare. Cronicile îi spun „Radu Vodă Călugărul" (*Magazinul istoric pentru Dacia*, vol. I p. 158, vol. IV p. 267). Braşovenii, „novo waywoda Transalpinensi Wlad" (Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria Românilor*, Bucureşti 1892, vol. II. 3 p. 388). Teodosie îi spune „Călugărul" (Tocilescu, *534 documente istorice* Viena 1905—1906, p. 266) iar Ludovic, regele Ungariei „Calager ille Dragomir (Hurmuzaki, *ib.*, p. 375).

adus din Moldova cu ajutorul boerilor Buzoeni. Apoi Mahomed, sangiacbeg de Nicopole, un pașă de origină bărbătească s'ar părea, având visuri de dominație aci, reocupă Târgoviște, dar nu pentru domnul legitim ci pentru sine. Se pare că Poarta ar fi consimțit să-i dea lui Muntenia ca sangiac (voevodat), căci după ocuparea scaunului trece la organizarea țării cu administrație turcească [1]. In fața acestei grave amenințări nu numai a independenței, dar și a credinței creștine și a privilegiilor băștinașilor, boerimea fostului domn, munteană și olteană, se grupează în jurul pretendentului Radu dela Afumați pentru lupta contra „Turcului" [2].

Rând pe rând, biruind și învins, noul Radu Voevod va căuta cu sprijinul Voevodului Ardealului, Ion Zapolya, să apuce scaunul Țării Românești. Numai că boerimea, în frunte cu banul Pârvu Craiovescu și cu cumnații săi, Șerban stolnicul și Vâlsan vistierul, vor un domn legiuit, recunoscut de Sultan, nu un stipendiat al Ungariei, chiar dacă este un viteaz. Astfel că Poarta renunță la planul lui Mahomed beg și trimete domn creștin, pe Vladislav, fiul lui Vladislav. Și în acea clipă, pribegii se întorc la casele și dregătoriile lor, iar Radu Vodă rămâne cu boeri mai tineri. Totuși tradiționala politică de echilibru a Craioveștilor aduce dese schimbări, când Vladislav se dovedește prea aplecat Turcilor și dușman lor [3]. Nemulțumirea provocată de acesta și convingerea lui Radu că Ungaria, după pierderea cetăților Orșova și Severin, este pierdută, fac să se ajungă la o înțelegere între țară și domnul pribeag. Cu sprijinul rudelor Craioveștilor dela Țarigrad, Ibraim și Mustafa pașa [4], după ce sărută mâna Sultanului Soliman, se întoarce în 1525 ca domn legiuit, investit de suzeran. Iar pentru o mai strânsă legătură, Pârvu banul îi impune căsătoria cu Ruxandra, fata

[1] După afirmațiile cronicilor (v. nota 2, p. 3 și documentele contimporane, mai ales scrisoarea boerilor din [1532] Dec. 19 (T o c i l e s c u, *ibid.* p. 424 Nr. 424).

[2] Boerii întâlniți în Sfatul lui Neagoe Basarab se găsesc în primul document cu mărturi al lui Radu dela Afumați din 1522 Fev. 3 (orig. la Arhivele Statului-București, Secția istorică). Ca ban este Pârvu, frate cu Neagoe și cu Preda banul, toți trei fiii lui Pârvul vornicul, mort în 1512.

[3] Așa se explică trecerea acestui Pârvu și a altora dela Radu la Vladislav, dela el la Bădica-Radu, apoi la Vladislav și în fine din nou la Radu dela Afumați.

[4] Scrisoarea lui Ion Zapolya din 1525. Dec. 1 (Veress, *Acta et epistolae relationum Transylvaniae Hungariaeque cum Moldavia et Valachia*, vol. I. Budapesta 1934. p. 136).

răposatului Neagoe Basarab şi nepoata sa, pe lângă puternicul lui sprijin. [1]

Această pacificare a ţării vine într'o clipă hotărâtoare pentru soarta lumii dunărene. Căci peste aproape doi ani, în August 1526, regatul Ungariei, sprijinul şi adăpostul Românilor contra Turcilor, se năruieşte la Mohaci. Cucerită de oştile musulmane, Ungaria se împarte în două tabere: una recunoaşte ca rege pe Ferdinand de Austria, fratele împăratului Carol al V-lea, cealaltă pe Ion Zapolya, Voevodul Ardealului, care găsise sprijin în Sultanul Soliman. Va fi o problemă dinastică ce va duce la nesfârşite lupte şi va permite Turcilor un necontenit amestec în trebile Ţării Româneşti, Moldovei şi Transilvaniei, considerate ca sangiac-uri creştine. Iar în aceste lupte Moldova, şi mai ales Muntenia, vor îndeplini roluri în subordine, de auxiliari diplomatici şi militari, pentru susţinerea drepturilor lui Zapolya şi a fiului său.

* * *

Echilibrul din ţară este de scurtă durată. Noii Craioveşti nu mai au tăria să facă faţă nemulţumirilor. Iar boerii ceilalţi, în frunte cu Neagoe vornicul şi cu Drăgan postelnicul, întruniţi la Slatina în ultimele zile ale anului 1528, răstoarnă domnia şi fuge pe Radu la Râmnicul Vâlcii, în drum spre bănia Olteniei, unde îşi căutase adăpost şi sprijin. Se pare că Mahomed, cel ce s'a amestecat de atâtea ori în afacerile interne ale Ţării Româneşti, a vrut domnia pentru un fiu al său [2] şi ar fi îndemnat pe boeri la aceasta. Apoi, pedepsit de Sultan pentru pierderea unui vasal credincios, el se retrage dela Dunăre; şi iată pe boerii răsculaţi neputincioşi să aleagă un domn [3]. Scaunul dela Târgovişte îl fuge Neagoe vornicul, înclinând spre Ferdinand de Austria [4]; Oltenia stă deoparte cu banul ei, care agoniza înconjurat de credincioşi; [5] iar domnia era dată la Ţarigrad lui Moise, fiul lui Vladislav, fostul duşman al boerilor şi al lui Radu dela Afumaţi. Respins de Pârvuleşti, deoarece nu se supune vechiului drept

[1] *Ibid.*

[2] Scrisoarea lui Marc Pemfflinger din 1529 Martie 25 (Veress, *op. cti.*, vol. I, p. 186).

[3] Se pare că acel domn Basarab, de care se tem Ardelenii în Ianuarie 1529, este fiul lui Mahomed, căci dispare odată cu el, în Fevruarie (6 Ian. în Veress, *op. cit.*, I p. 174; 25 Ian. în Hurmuzaki, *Documente*, II — 3, p. 633; 3 Fev. în Hurmuzaki, *Documente*, XI, p. 859). El este înlocuit de un alt domn la 9 Fevruarie, care este apoi tăiat (Veress, *op. cit.*, p. 182—83).

[4] Raportul solului din 1 Apr. 1529 (Veress, *o. cit.*, p. 187).

[5] Vezi scrisoarea dela nota 2.

(antiqua consuetudo) al ţării de alegere şi acceptare a domnului, el ia scaunul cu ajutorul ienicerilor dela Giurgiu şi se înconjoară de boerii ce se manifestaseră la Slatina. Câteva zile dela înscăunarea noului domn [1], Pârvu banul îşi dă sfârşitul, având lângă pat pe cumnaţii săi Şerban şi Vâlsan, dar lipsit de prezenţa fiului său, Barbu.

Cu Moise Vodă, se vădeşte slăbiciunea domnilor munteni, subordonaţi înlăuntru unei boerimi tot mai puternice şi mai anarhice, lipsită de conducători fireşti şi fără prevedere politică, iar în afară apăsătoarei politici turceşti, care-i împinge tot mai mult în treburile ardelene, din ce în ce mai încâlcite. Timp de 6 ani, ţara cunoaşte trei domnii, cu tăieri de boeri, cu lupte în Ardeal, de umilinţe şi răscoale.

Astfel Moise decapitează pe asasinii predecesorului său cu ajutorul banului Barbu, fiul lui Pârvu. Dar nu găseşte sprijin între ceilalţi Craioveşti, Vâlsan vistierul şi Şerban stolnicul [2]. Infine, subjugaţi de politica creştină, atât banul Barbu cât şi domnul său, cad la Viişoara sub sabia noului Vlad Voevod, fiul lui Vlăduţ din 1510—1512, cerut dela Poartă de nemulţumiţi. Şi în fruntea sfatului stau Şerban ca vornic mare şi Vâlsan ca mare logofăt. Averile „vicleanului" Barbu sunt confiscate şi dăruite credincioşilor domnului. Una din ele, satul Fântânele de lângă Zimnicea pe Dunăre, este dată lui Şerban, pentrucă a ştiut să înlăture la Ţarigrad pe un văr al domnului, Drăghici al lui Danciu Gogoaşe, care ceruse tronul pentru el [3]. Ridicarea dintr'odată a lui Şerban la vornicie şi a lui Vâlsan, din vistier mare logofăt, pare a dovedi că ei n'au urmat pe nepotul lor, Barbu banul, în rătăcirea politică a unei alianţe unilaterale cu Ferdinandiştii.

[1] Danie la moartea lui din 1529 Ap. 14 Piatra „în chiar ziua morţii lui". (Orig. A. St. G. Ist.). Martori boeri cunoscuţi, dar nefolosiţi ca sfetnici de Moise Voevod.

[2] Nu se găsesc în sfatul domnesc între 1528—1530 Mai, dar sunt ridicaţi de Vlad Innecatul (1530—1532).

[3] Documentul din 1588 Iunie 13 (orig. Biblioteca Academiei Române, Manuscrise, pachet XL, doc. 67. Publicat în extras de Stoica Nicolaescu, *Documente slavo-române cu privire la relaţiile Ţării Româneşti şi Moldovei cu Ardealul în sec. XV şi XVI*. Bucureşti, 1905, p. 61—62) este greşit interpretat (I. Filitti, *Banatul Olteniei şi Craioveşti* — Craiova, f. an p. 72—73 ; şi, după domnia-sa, Ion-Radu Mircea, *Un neam de ctitori olteni. Boerii Drăgoeşti* — Craiova 1944, p. 11 extras din „Revista pentru istoria bisericească, an I, vol. 3 — Craiova, 1943). Dania e făcută de Vlad Innecatul, căci altfel n'ar avea sens să i se confirme stăpânirea lui Şerban de către Vintilă Vodă şi Mircea Vodă, fără a fi pomenit Radu-

Increderea în Şerban se arată şi în Septemvrie 1532[1], când tot lui i se dă tributul ţării ca să-l însoţească în Ungaria, în timpul campaniei din acest an a lui Soliman, probabil pentru că ştia folosi cunoştinţe şi influenţe la Poartă.

In timpul acestei lipse, Vlad îşi găseşte sfârşitul într'un accident. Iar boerii, punând în fiinţă vechiul obiceiu, îşi aleg domn dintre ei pe Vintilă, fiul lui Radu cel Mare, în Octomvrie 1532. Inconjurat de aceiaşi dregători, la care se adaugă în 1534 şi un ban din neamul Pârvuleştilor, Barbu al lui Preda, Vlad-Vintilă are o domnie grea din cauza planurilor aventurierului Gritti. O încercare de răsturnare a unora din Pârvuleşti, în frunte probabil cu Vâlsan logofătul, aduce pieirea acestuia şi a altor nenumăraţi boeri. Totuşi ceilalţi Pârvuleşti, Barbu banul şi unchiul său, Şerban vornicul, sprijină domnia. Dar teama pentru viaţa lor şi o înclinare tot mai mare a domnului către Ferdinand hotărăsc ţara să-l înlăture: în Iunie 1535, la o vânătoare, Vintilă piere asasinat.

Şi iarăşi boerii aleg un fiu al lui Radu cel Mare, pe Petru, ce se găsea egumen sub numele de Paisie la Mânăstirea Argeş[3]. Şi schimbându-i numele în Radu Vodă, l-au aşezat pe scaunul domniei după două săptămâni dela moartea lui Vintilă[4].

Vodă Paisie. De această încercare de răsturnare se vorbeşte şi în documentul din 1548 Ap. 25 (orig. la A. St. S. I.): satul Cetăţeni fusese confiscat de Vlad Innecatul „dela Barbul al Gogoşoaei şi dela Gogoşoaia şi fii ei, pentrucă au pierdut ei cu mare viclenie către domnia mea." Pomenirea lui „Drăghici Vv." după Vintilă Vodă în pomelnice, arată că este vorba de fiul acestuia (Stoica Nicolaescu, *Domnia lui Vlad-Vintilă dela Slatina.* — Craiova, 1936, p. 5).

[1] Data fixată după Socotelile Braşovului: la 27 August, Stoica Dobromir merge din partea Braşoveuilor la Vice Voevodul Ardealului „cum familiari domini Wlad waywodae ratione conductus seu deductionis boyaronum cum domino Budam usque ipsis concedendum" (Hurmuzaki, *Documente*, II. 4, p. 36).

[2] vezi Stoica Nicolaescu, *Domnia lui Vlad Vintilă dela Slatina*, p. 43 (documentul din 3 August 1579) şi p. 10.

[3] In documentele Mânăstirii Argeş (originale la A. St. S. I.) se întâlnesc următorii egumeni: la 1535 Ap. 10, Paisie, viitorul domn; la 1533 (Fev. 2; Ap. 18, 15) Ilarion, iar în timpul domniei lui Radu Paisie, Teodor.

[4] Până la 27 Iunie, judele Braşovului nu are corespondenţă decât cu boerii. In „novo waywoda Radwl" nu se află decât la 1 Iulie (Hurmuzaki, *Documente*, II, 4, p. 91—92). Stoica Nicolescu (*Domnia lui Vlad Vintilă*, p. 15) afirmă că moartea lui Vintilă are loc la „10-11 Iunie 1535", bazat pe un document dela Radu Paisie din 13 Iunie 1535, Bucureşti, care-mi este necunoscut. Dealtfel este imposibil ca la o zi după moartea lui Vintilă-Vodă un curier sau tot sfatul să ajungă la Bucureşti dela Craiova, să aleagă un domn şi acesta să fie în aceiaş zi un sfat obişnuit de întăriri de acte.

Din fire paşnic şi înclinat către cele bisericeşti, noul domn a lăsat conducerea ţării pe mâna celor ce l-au ales [1]. Lunga lui domnie de 10 ani, [2] a fost însă plină de războaie, de temere pentru soarta lui din partea boerilor şi a Turcilor. Dacă Radu Vodă Paisie a urmat cu slugărnicie poruncile ce le primea dela Sultan, el a căutat să micşoreze efectele lor în Ardeal mai ales, intervenind pe lângă sangiaci cu bogate daruri şi făgăduieli. In cele din urmă a ştiut să-şi asigure un adăpost în Vinţ şi Vurpăr prin tratate de supunere încheiate şi cu Ion Zapolya, şi cu Ferdinand. A fost silit la o politică de duplicitate pentru a-şi apăra scaunul şi viaţa. Susţinut de întreg [3] sfatul domnesc al înaintaşului său, Radu Vodă va fi pentru boerii împărţiţi pe grupe după interese şi legături de familie, un rău judecător, dându-se în mâna celor care îi vor obţine rând pe rând încrederea.

Incă din primele luni de domnie, în ultimile zece zile ale lunei August 1535 [4], banul Barbu al lui Preda, ultimul descendent bărbătesc al Craioveştilor, este înlocuit de Şerban vornicul. Cu această schimbare, noi boeri se înalţă în sfat: stolnicul Vintilă din Cornăţeni, ruda puternicului Drăghici Vintilescu, fostul vornic, ia dregătoria de mare vornic, iar în locul său de stolnic trece un boer nou, Dragu. Apoi neînţelegerii dintre boeri şi luptei pentru acapararea puterii cad victime încă din Ianuarie 1536, doi fruntaşi ai Sfatului, Toma banul, temut sfetnic domnesc, [5] şi Tudor Drăgoescu, fost mare

[1] Ostermeyer (*Quellen zur Geschichte der Stadt Brasso*, vol. IV — Braşov. 1903 — pag. 501) îl caracterizează astfel: „Nach dem Wentilla Wayda ist ein Münch, so sie ausm Kloster genommen, namens Radul Wayda; dieser ist frumm gewesen, weil er die Boyeren nach seinem Willen hat lassen regieren; aber der Türckisch Kaiser hat ihn abgesetzt."

[2] Dela Neagoe Basarab (1512—1521), Ţara Românească n'a mai cunoscut o domnie aşa de lungă (1535 Iulie—154 Fev.).

[3] Singurul dregător nou, neintâlnit în sfatul domnesc până la această dată, este Stroe spătarul în locul puternicului Drăghici, fost spătar din Mărginenl, ambii sprijinitori ai acestei domnii până la sfârşitul ei.

[4] La 20 August, ban este Barbu (orig. la A. R. XL/22), iar la 30 August este Şerban (orig. la Muzeul Gorjului; ed. Ştefulescu, *Documente slavo-române relative la Gorj*, — Târgu-Jiu, 1908).

[5] La 1536 Fev. 14 (orig. la A. St. S. I.) este vorba de luarea unei moşii şi înapoierea ei fostului proprietar, căci „fusese impresurată de Toma banul fără dreptate". La 1536 Mai 28 (orig. ibid.) „fiul lui Toma banul" pierde o moşie a lui Harvat logofătul, luată de „cinstitul dregător al domniei mele, jupân Stroe marele spătar, şi de soţia sa Neacşa, fata lui Harvat logofătul." In fine la 1536 Iulie 7 (orig. AR. LIX/27) se vorbeşte de o pâră a jupâneasei Mara a jupânului Toma

logofăt [1], căci domnul, poate la îndemnul favoriţilor săi, pune să le taie capetele. Faptul că socotelile braşovene [2] pomenesc în lunile Ianuarie Martie de închiderea drumurilor comerciale spre Ardeal de către Radu Paisie, care nu le deschide decât la intervenţia regelui Ioan Zapolya, ne face să presupunem o legătură vinovată cu pribegi sau pretendenţi domneşti de peste munte [3]. Este un prim pas spre măsuri de autoritate, ce va aduce între domn şi unii boeri din familiile mari şi puternice în Sfat o duşmănie de care vor căuta să profite noii dregători [4].

O nouă schimbare în anul următor: după ce adusese în dregătoria de paharnic pe fiul său Stroe [5] (Aprilie 1536), Drăghici Vintilescu dispare din sfat şi se pare că odată cu el singurul sfetnic ponderat al lui Radu Paisie. Totodată se măreşte nemulţumirea boerilor vechi, căci Vintilă din Cornăţeni, vornic mare numai de un an, este înlocuit de un om de încredere al domnului, Staico Şintescu comisul [6]. Cu acestea, boerii din jurul domnului se despart în două tabere: cea a nemulţumiţilor, de neam mare şi cu merite vechi pentru ţară şi domnie, şi cea a acaparatorilor mililor domneşti, primii aşteptând un prilej pentru răsturnarea domnului, ceilalţi gata la orice concesiuni pentru a-şi păstra domnul [7]. Cu toate că este împotriva noilor dregători, ca păstrător al tradiţiei foştilor Craioveşti şi ca moştenitor al lor, Şerban banul păstrează încă încrederea domnului, căci el conduce oastea ţării într-u ajutorul regelui Zapolya pe Tisa, în August-Noemvrie 1537, având alături pe „vornic" [8].

banul, fata lui Harvat logofătul, şi fiul ei Stanciu. Toate ne arată pe Toma banul în dizgraţie şi mort, căci pierde orice proces şi în acestea nu mai figurează direct din Fevruarie 14.

[1] Vezi Ion Radu Mircea, *Un neam de ctitori*, etc. p. 11.

[2] Hurmuzaki, *Documente*, II. 4. p. 109—110.

[3] Rectificarea celor afirmate în legătură cu Drăghici al lui Danciu Gogoaşe mai sus, p. 45—6, nota 3.

[4] Astfel este cazul lui Tudor din Drăgoeşti, căruia i se ia Goleştii de către Vlai cu, marele logofăt din Năpârteni şi Voinigeştii de Radu logofăt din Râmnic, iar al-cele de Deatco, marele armaş, după 1539 (vezi Ion-Radu Mircea, *o. c.*, p. 11 şi 14).

[5] In 30 Aprilie 1536 (orig. A. St. S. I.), Stroe paharnicul înlocueşte pe Radu Paşadia (paharnic până la 14 Fev. 1536), pe care nu-l regăsim cu acest nume decât în domnia lui Mircea Ciobanul, în Mai 1545.

[6] In locul lui, comis este Barbu, fiul lui Udre, un boer necunoscut (1537 Ap. 26, orig. A. St. S. I.).

[7] Vezi mai jos.

[8] Hurmuzaki, *Documente*, II. 4. p. 138—140. Oare „Bano ac Dwornyck, qui a regia maiestate ex bello redierant" se referă la Staico Şintescu sau la Vintilă din Cornăţeni?

Din fire paşnic şi înclinat către cele bisericeşti, noul domn a lăsat conducerea ţării pe mâna celor ce l-au ales [1]. Lunga lui domnie de 10 ani, [2] a fost însă plină de războaie, de temere pentru soarta lui din partea boerilor şi a Turcilor. Dacă Radu Vodă Paisie a urmat cu slugărnicie poruncile ce le primea dela Sultan, el a căutat să micşoreze efectele lor în Ardeal mai ales, intervenind pe lângă sangiaci cu bogate daruri şi făgăduieli. In cele din urmă a ştiut să-şi asigure un adăpost în Vinţ şi Vurpăr prin tratate de supunere încheiate şi cu Ion Zapolya, şi cu Ferdinand. A fost silit la o politică de duplicitate pentru a-şi apăra scaunul şi viaţa. Susţinut de întreg [3] sfatul domnesc al înaintaşului său, Radu Vodă va fi pentru boerii împărţiţi pe grupe după interese şi legături de familie, un rău judecător, dându-se în mâna celor care îi vor obţine rând pe rând încrederea.

Incă din primele luni de domnie, în ultimile zece zile ale lunei August 1535 [4], banul Barbu al lui Preda, ultimul descendent bărbătesc al Craioveştilor, este înlocuit de Şerban vornicul. Cu această schimbare, noi boeri se înalţă în sfat: stolnicul Vintilă din Cornăţeni, ruda puternicului Drăghici Vintilescu, fostul vornic, ia dregătoria de mare vornic, iar în locul său de stolnic trece un boer nou, Dragu. Apoi neînţelegerii dintre boeri şi luptei pentru acapararea puterii cad victime încă din Ianuarie 1536, doi fruntaşi ai Sfatului, Toma banul, temut sfetnic domnesc, [5] şi Tudor Drăgoescu, fost mare

[1] Ostermeyer (*Quellen zur Geschichte der Stadt Brasso*, vol. IV — Braşov, 1903 — pag. 501) îl caracterizează astfel: „Nach dem Wentilla Wayda ist ein Münch, so sie ausm Kloster genommen, namens Radul Wayda; dieser ist frumm gewesen, weil er die Boyeren nach seinem Willen hat lassen regieren; aber der Türckisch Kaiser hat ihn abgesetzt."

[2] Dela Neagoe Basarab (1512—1521), Ţara Românească n'a mai cunoscut o domnie aşa de lungă (1535 Iulie—154 Fev.).

[3] Singurul dregător nou, neîntâlnit în sfatul domnesc până la această dată, este Stroe spătarul în locul puternicului Drăghici, fost spătar din Mărginenl, ambii sprijinitori ai acestei domnii până la sfârşitul ei.

[4] La 20 August, ban este Barbu (orig. la A. R. XL/22), iar la 30 August este Şerban (orig. la Muzeul Gorjului; ed. Ştefulescu, *Documente slavo-române relative la Gorj*, — Târgu-Jiu, 1908).

[5] La 1536 Fev. 14 (orig. la A. St. S. I.) este vorba de luarea unei moşii şi înapoierea ei fostului proprietar, căci „fusese impresurată de Toma banul fără dreptate". La 1536 Mai 28 (orig. ibid.) „fiul lui Toma banul" pierde o moşie a lui Harvat logofătul, luată de „cinstitul dregător al domniei mele, jupân Stroe marele spătar, şi de soţia sa Neacşa, fata lui Harvat logofătul." In fine la 1536 Iulie 7 (orig. AR. LIX/27) se vorbeşte de o pâră a jupâneasei Mara a jupânului Toma

logofăt [1], căci domnul, poate la îndemnul favoriţilor săi, pune să le taie capetele. Faptul că socotelile braşovene [2] pomenesc în lunile Ianuarie Martie de închiderea drumurilor comerciale spre Ardeal de către Radu Paisie, care nu le deschide decât la intervenţia regelui Ioan Zapolya, ne fac să presupunem o legătură vinovată cu pribegi sau pretendenţi domneşti de peste munte [3]. Este un prim pas spre măsuri de autoritate, ce va aduce între domn şi unii boeri din familiile mari şi puternice în Sfat o duşmănie de care vor căuta să profite noii dregători [4].

O nouă schimbare în anul următor: după ce adusese în dregătoria de paharnic pe fiul său Stroe [5] (Aprilie 1536), Drăghici Vintilescu dispare din sfat şi se pare că odată cu el singurul sfetnic ponderat al lui Radu Paisie. Totodată se măreşte nemulţumirea boerilor vechi, căci Vintilă din Cornăţeni, vornic mare numai de un an, este înlocuit de un om de încredere al domnului, Staico Şintescu comisul [6]. Cu acestea, boerii din jurul domnului se desfac în două tabere: cea a nemulţumiţilor, de neam mare şi cu merite vechi pentru ţară şi domnie, şi cea a acaparatorilor milelor domneşti, primii aşteptând un prilej pentru răsturnarea domnului, ceilalţi gata la orice concesiuni pentru a-şi păstra domnul [7]. Cu toate că este împotriva noilor dregători, ca păstrător al tradiţiei foştilor Craioveşti şi ca moştenitor al lor, Şerban banul păstrează încă încrederea domnului, căci el conduce oastea ţării într-u ajutorul regelui Zapolya pe Tisa, în August-Noemvrie 1537, având alături pe „vornic" [8].

banul, fata lui Harvat logofătul, şi fiul ei Stanciu. Toate ne arată pe Toma banul în disgraţie şi mort, căci pierde orice proces şi în acestea nu mai figurează direct din Fevruarie 14.

[1] Vezi Ion Radu Mircea, *Un neam de ctitori*, etc. p. 11.

[2] Hurmuzaki, *Documente*, II. 4. p. 109—110.

[3] Rectificarea celor afirmate în legătură cu Drăghici al lui Danciu Gogoaşe mai sus, p. 45—6, nota 3.

[4] Astfel este cazul lui Tudor din Drăgoeşti, căruia i se ia Goleştii de către Vlaicu, marele logofăt din Năpârteni şi Voinigeştii de Radu logofăt din Râmnic, iar alcele de Deatco, marele armaş, după 1539 (vezi Ion-Radu Mircea, *o. c.*, p. 11 şi 14).

[5] In 30 Aprilie 1536 (orig. A. St. S. I.), Stroe paharnicul înlocueşte pe Radu Paşadia (paharnic până la 14 Fev. 1536), pe care nu-l regăsim cu acest nume decât în domnia lui Mircea Ciobanul, în Mai 1545.

[6] In locul lui, comis este Barbu, fiul lui Udre, un boer necunoscut (1537 Apr. 26, orig. A. St. S. I.).

[7] Vezi mai jos.

[8] Hurmuzaki, *Documente*, II. 4, p. 138—140. Oare „Bano ac Dwornyck, qui a regia maiestate ex bello redierant" se referă la Staico Şintescu sau la Vintilă din Cornăţeni?

Se aştepta cu teamă o mare expediţie a Sultanului Soliman spre părţile dunărene. Şi această teamă, ce cuprindea deopotrivă pe toţi creştinii, îi face să-şi uite duşmăniile în 1538[1]. Muntenii îşi pleacă frunţile în faţa furtunii ce va veni. Uşurarea se produce când în August oştile se abat asupra Moldovei lui Petru Rareş, care este călcată de trupele otomane şi primeşte pe lângă un nou domn cu pază turcească, o mutilare a teritoriului naţional prefăcut în sangiac.

Aceste însemnate prefaceri, care poate au avut şi pentru Ţara Românească grave urmări, provoacă la începutul verii anului 1539 un conflict între domn, sprijinit de Stroe spătarul, de fraţii Drăghici, fost spătar, şi Udrişte vistier, de Stoico Şintescu şi Vlaicu, marele logofăt, având în frunte pe marele sfetnic Coadă clucerul, şi Şerban banul, având alături pe Vintilă din Coţăneni, pe Stroe paharnicul al lui Drăghici Vintilescu, pe Baibu al lui Udre, noul comis, pe fraţii Drăgoeşti, pe Giura al doilea logofăt şi poate pe un Oprea vornicul[2]. In Iunie, boerii lui Radu Vodă fug la Braşov, domnul scapă peste Dunăre la Constantinopole, iar ţara rămâne în mâna răsculaţilor. Nu pentru lungă vreme, căci după o lună banul este isgonit de Paisie, reconfirmat de Sultan, cu ajutorul trupelor turceşti. Partizanii lui Şerban banul se împart în două cete de pribegi: cei mai mulţi împreună cu conducătorul lor fug peste Dunăre la Ţarigrad, iar mai puţini fug în Ardeal, cum este cazul lui Stroe paharnicul, viitorul „Stroe pribeagul".

De acum ţara va cunoaşte o singură autoritate boerească, poate mai mare ca a domnului: aceea a lui Coadă, clucer până în 1542 şi apoi vornic mare începând cu acest an până la sfârşitul domniei. El conduce treburile ţării, când domnul este în fruntea oştilor peste hotare, în vara anului 1541[3] contra lui Ştefan Mailat sau în Octomvrie 1542[4] spre Orşova, sau când le conduce el ca în vara anului 1543[5]. Şi în 1542 şi în 1543, Coadă se află alături de Marco Voevod, fiul lui Paisie, ca tutore în locul domnului său.

O ultimă schimbare în sfat în 1540 arată sfârşitul unei politici deosebită de aceea a lui Radu Vodă şi a lui Coadă: Vlaicu marele logofăt din Năpârteni, este înlăturat pentru o vină necu-

[1] Ferdinand şi Zapolya, care au încheiat un pact secret, nu mai sunt în luptă. Numai între Polonia şi Moldova războiul continuă.

[2] Este pomenit ca viclean în 1542 Ianuarie 25 (orig. la A. St. S. I.).

[3] Vezi *Quellen zur Geschichte der Stadt Brasso*, Vol. III, p. 101, 103.

[4] *Ibid*, p. 173.

[5] *Buletinul Comisiei Istorice a României*, vol. I. (Bucureşti, 1915), p. 287

noscută [1]. In locul lui trece un om domnesc, Tatu, ce fusese logofăt al doilea.

In să în afara hotarelor ţării, pribegii săpau în ascuns pe domn : la Ţarigrad, cei ce-l urmaseră pe Şerban banul, adunaţi în jurul lui Mircea Ciobanul ; peste munţi, în Caransebeş, Stroe pribeagul, fostul aharnic, Stanciu, fiul lui Toma banul, şi alţii, în jurul lui Laiot Basarab. Aceştia din urmă trec la acţiune în August 1544 : cu mercenari străini gonesc iar pe Radu Paisie şi pe boerii lui peste Dunăre la Nicopole, după o luptă la Fântâna Ţiganului Invingătorii ocupă Târgovişte şi încep să guverneze ţara. Stroe este acum ban mare al Craiovei iar Stanciu, mare postelnic [2].

Dar lipsiţi de recunoaşterea turcească şi de sprijinul Ardelenilor, ei sunt surprinşi de oştile fostului domn, prinşi şi tăiaţi la începutul lui Octombrie al aceluiaş an. Succesul lui Paisie este însă efemer ; căci după 4—5 luni, în Fevruarie 1545, Sultanul îl mazileşte în favoarea celuilalt pretendent al pribegilor dela Constantinopole, Mircea Voevod. Şi el răsbună asupra favoriţilor fostului domn, Coadă vornicul, Stroe spătarul, Staico Şintescu şi Dragu stolnicul, pe toţi cei persecutaţi şi pe urmaşii lor, tăindu-i şi luându-le averile.

* * *

Insă slăbiciunea domnului şi certurile dintre boeri au adus ţării o pierdere însemnată, care înscrie un sfârşit de epocă : Brăila, cetate comercială înfloritoare şi capăt al drumului negustoresc din Ardeal şi Moldova către Marea Neagră, este ocupată în numele Sultanului şi transformată în raia. De acum, prin acest punct de trecere, armatele tuceşti vor avea o cale deschisă nu numai spre Ţara Românească, dar şi spre Moldova şi Polonia.

Data şi împrejurările când se produce acest fapt sunt trecute sub tăcere, şi de istoricii timpului, şi de documente, deşi înfiinţarea raialelor din Moldova dela Dunăre şi depe Nistru a dat naştere la multe comentarii. Numai o singură explicaţie poate fi : lipsa de interes a contimporanilor pentru Ţara Românească, ca factor secundar în conflictul dintre reştini şi Musulmani, precum şi pentru căderea Brăilei sub Turci, care reprezenta o oarecare

[1] Stoica Nicolaescu (*Domnia lui Radu Vodă Paisie şi a fiului său Marcu Voevod*, Craiova, 1938, p. 21, nota 50) crede că piere cu Laiot Basarab. Dar dece nu este pomenit în cronici alături de Stroe, Mihalcea şi Manole ?

[2] *Ibid.*, p. 20—24.

concesiune teritorială munteană într'o evoluţie ce dura de aproape un secol. Deasemenea trebue să avem în vedere că evenimentul e trecut în umbră de sgomotoasa cădere a lui Petru Rareş şi de importanţa noilor posesiuni militare turceşti.

Isvoarele ce ne-au rămas pentru trecerea Brăilei sub stăpânirea otomană sunt puţine şi sărace : o informaţie poloneză dela sfârşitul anului 1540 [1]; tradiţia istorică a Ţării Româneşti, redată după Mihail Cantacuzino de fraţii Tunsuli şi Dionisie Fotino în Istoriile lor [2]. Cât priveşte ştirile obişnuite din socotelile cetăţilor ardelene, ele nu cuprind alte informaţii despre Brăila între 1538—1545 de cât cele de taxare a neguţătorilor de acolo veniţi la Braşov [3]. Istoriografia românească consideră „părăsirea Brăilei... o condiţie pentru restabilirea... în domnie" a lui Radu Paisie de către Turci, după ce fusese gonit de răscoala lui Şerban banul [4]. Insă nu se luaseră în seamă cele scrise de Tunusli şi Fotino, deoarece cuprindeau multe greşeli de dată şi fapte interpretate eronat. Unele date, fiind confirmate într'un document inedit din 1643 dela Matei Basarab [5], ne permit să acceptăm în discuţie şi acest isvor.

Primul isvor relatează instaurarea dominaţiei şi administraţiei turceşti la Brăila în cadrul expediţiei din August-Octomvrie 1538 a Sultanului Soliman în Moldova. Cei trei voevozi din Moldova (Petru Rareş), Ardeal (regele Ion Zapolya) şi Ţara Românească (Radu Paisie) nu erau priviţi cu ochi buni de Poartă. In cadrul expansiunii militare otomane, care viza dominaţia Europei, şi în primul rând a Austriei şi Ungariei, politica moldoveană independentă, prin expansiunea în Ardeal şi Polonia, şi duplicitatea lui Radu din Muntenia, iritau pe Sultan. Pentru sprijinirea celor ce înclinau spre creştini nu exista o forţă militară

[1] N. Iorga, *Studii şi documente cu privire la Istoria Românilor*, vol. XXIII (Bucureşti, 1913) p. 46—49).

[2] Tunusli, Ἱστορία τῆς Βλαχίας (Viena, 1806) şi Dionisie Fotino, Ἱστορία τῆς πάλαι Δακίας vol. II, (Viena, 1818).

[3] *Quellen zur Geschichte der Stadt Brasso*, vol. III pp. 180—215, 234—249, 294—306.

[4] N. Iorga, *Când şi dece s'a luat Brăila de Turci?* în *Analele Brăilei*, vol. V (1933), Nr. 1 p. 3 ; *Istoria Românilor*, vol. IV. *Cavalerii*, (Bucureşti, 1937), p. 396 ; C. C. Giurescu, *Istoria Românilor*, vol. II, partea 1 (Bucureşti, 1937), p. 158. Stoica Nicolaescu (*Domnia lui Radu Vodă Paisie*, etc. p. 20), utilizând textul lui Dionisie Fotino, pune data de 1541, căci a luat ca bază anul 1542 şi ca motiv înţelegerea din acest an a lui Radu Vodă cu Germanii pentru a răsbuna pierderea Brăilei din anul precedent.

[5] Vezi anexa.

capabilă a face faţă Turcilor. Deaceea pregătirile dela Adrianopole, cu un ţel nelămurit, umpleau de groază în vara anului 1538 pe Ardeleni, partizani ai lui Ferdinand şi ai lui Zapolya. Va pleca „împăratul Turcilor" numai contra Moldovei sau se va îndrepta şi spre Transilvania, pentru a pune o ordine turcească şi în această ramăşiţă de regat unguresc? [1] Solii nenumărate dela domnul [2] şi boerii munteni semnalau Ardelenilor mişcările trupelor turceşti. Pela Brăila se trimeteau spioni în Dobrogea [3] iar regele Ioan, pentru mai multă siguranţă, expediază lui Soliman un sol, pe Cristofor Pordschy, între 5 şi 13 August, să se convingă că intenţiile lui sunt îndreptate numai contra Moldovei [4]. Aceiaş groază stăpâneşte şi pe Voevodul Munteniei în faţa bunului plac al Sultanului. Teama lui Paisie de a i se înfăţişa, care hotărăşte la rezistenţă pe Rareş, se vede în faptul că nu ia parte personal la expediţie, ci trimete numai o trupă de călăreţi de 3000 oameni [5]. Se poate ca Munteni, şi oastea lor, rămaşi în ţară, să fi avut misiunea de a feri flancul stâng al trupelor turceşti din Moldova de o eventuală mişcare de ajutor din Ardeal [6]. In orice caz, duplicitatea domnului şi a boerilor lui se vede din legăturile strânse cu Ferdinand şi Zapolya, care îi oferă, ca şi lui Rareş, adăpost într'unul din castelele ardelene [7] (probabil Vinţ şi Vurper în Făgăraş). De va fi bănuit Sultanul acest joc dublu al Muntenilor, nu se poate şti. El trece Dunărea la 26 August, ajunge prin Fălciu

[1] Hammer, *Histoire de l'empire ottoman*, vol. V p. 322, arată indignarea lui Soliman, când a aflat că între Zapolya şi Ferdinand se încheiase un tratat secret. La 7 Iunie 1538 se ştia de această înţelegere şi că în e se cuprindeau şi cei doi voevozi din Moldova şi Ţara Românească (Hurmuzaki, *Documente*, II. — 4. p. 172).

[2] La 22 Iunie (Hurmuzaki, *o.c.*, p. 178). Spioni şi soli dela Zapolya trimeşi în Iulie şi August (ibid. p. 179—180). La fel la 16 August (Hurmuzaki, *Documente*, vol. XI, p. 378).

[3] La 16 August, Sultanul este la Babadag, la 21 trupele încep să treacă Dunărea la Isaccea (Obluciţa) iar la 26 trece chiar Soliman (Hammer, *o. c.*, p. 527—528). Printre spionii trimişi de Braşoveni „în Turcia" este şi Dumitru Chupra, care cercetează pela Brăila la 22 August (Hurmuzaki, *Documente*, II — 4, p. 180).

[4] Hurmuzaki, *Documente*, II — 4, p. 179—180.

[5] Hammer, *o. c.*, p. 291.

[6] Engel în *Geschichte des Ungarisches Reiches und seiner Nebenländer*, vol. IV— 1 (*Geschichte der Wallachey*), p. 215 crede că oastea munteană era pregătită să ajute pe regele Ioan în caz de pericol. Deaceea i-ar fi dat Vinţul în acelaş an.

[7] 1538 Aug. 27 (Veress, *Acta*, etc. vol. I, p. 274) şi 1538 Sept. 6 (Veress *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, vol. I. p. 15).

la Iaşi şi apoi, precedat de avant-garda muntenească, ocupă ţara şi scaunul Suceava, unde dă domnia lui Ştefan Lăcustă. Noul domn este silit să accepte transformarea ţinutului dintre Prut şi Nistru, dealungul Dunării şi Mării, în raia cu garnizoană la Cetatea Albă şi la Chilia; este un sangiac dăruit lui Hasan bey. In cetatea Tighina, clădită din piatră, se aşează garnizoană turcească. Independenţa Moldovei este desfiinţată, căci cavaleria tătărască şi oştile turceşti pot trece oricând Dunărea şi Nistrul; drumurile comerciale depe ţărmurile baltice, care treceau prin Moldova, sunt puse sub controlul Porţii.

Cât despre Brăila, nu credem să fi rămas într'o altă situaţie la sfârşitul anului 1538. Nicolae Sieniawski, castelan de Belzen, căpitan al Haliciului şi Colomeii, relatând mişcarea ofensivă a Sultanului într'o scrisoare adresată din Halici ducelui Ioachim de Brandenburg la 30 Octomvrie 1540 [1] înşiră astfel evenimentele: întâi vorbeşte de ocuparea sangiacului de Cetatea Albă, apoi de aceea a „marelui şi bogatului oraş numit Brăila din Ţara Românească sau Muntenia, „supusă autorităţii sale", unde „a început să ridice zidurile unei cetăţi" [2], şi abia în al treilea rând de supunerea cetăţii Tighina, ridicată acum din piatră, şi de intenţia de a construi o altă asemenea cetate la Orhei. Dacă această înşiruire respectă ordinea cronologică, ocuparea Brăilei s'ar fi petrecut între cucerirea sudului Moldovei (sfârşitul lunei August) şi aceea a Tighinei (începutul lunei Octomvrie), deci prin luna Septemvrie sau în orice caz la sfârşitul anului 1538. Această ipoteză ar fi explicabilă prin mânia Sultanului pentru trădarea necredincioşilor săi voevozi prin marea forţă militară, care-l însoţea în Nordul Dobrogei şi în Moldova, şi prin concesiunile, pe care sunt obligaţi să le accepte domnul şi boerii munteni spre a-şi scăpa viaţa. Dealtfel nu trebue uitat că Brăila reprezenta drumul drept spre Suceava pe malurile Siretului şi că deci completa reţeaua de poziţii militare, cu care Turcii îşi apărau graniţa de Nord [3].

[1] Vezi mai sus pag. 12 nota 1. Iorga, *Studii şi documente, XXIII.*

[2] „In terra deinde Transalpinensi seu Multanorum, ex ea parte Danubii, civitatem magnam et opulentam, Brahylow nuncupatam, idem Thurca, ademptam, dicione sue subiugavit, ibidemque arcem muro erigendam construere occepit".

[3] Prima menţiune a Brăilei cu rol de supraveghere a Moldovei de către Turci se întâlneşte în cronicile moldovene (*Letopiseţul Ţării Moldovei până la Aron Vodă (1359—1595)*, ed. C. Giurescu Bucureşti, 1916 p. 154, rând 5—9), la începutul domniei a doua a lui Petru Rareş. El trece în Ianuarie 1541 Dunărea la Brăila „cu Ieniceri şi cu multă oaste turcească" şi aşteaptă aci închinarea boerilor lui Alexandru Cornea.

Celălalt izvor privitor la aceste evenimente înfățișează după tradiția probabil orală [1], necuprinsă în „Istoriile domnilor Țării Românești" a lui Constantin căpitanul Filipescu sau în anonima „Istoria Țării Românești, de când au descălicat Românii", în două capitole deosebite, domnia lui Radu Paisie și trecerea Brăilei la Turci: Frații Tunusli în capitolele „Când s'au hotărnicit Brăila, Giurgiu și Turnu" [2] și „Radu Vodă, fiul lui Radu Vodă, 1544" [3], iar Dionisie Fotino în capitolul „Radu Voevod VIII, fiul lui Radu Voevod dela Afumați" [4].

Dela început trebuesc separate două erori: *a*) că la 1544 a venit pe scaun un domn nou zis Radu Voevod, fiul lui Radu Voevod (numit „dela Afumați" la Dionisie Fotino), neîntâlnit în cronicile publicate, greșeală ce isvorăște din folosirea docu-

[1] Culeasă în compilația sa de Mihail banul Cantacuzino, editată de frații Tunusli (I. Filitti, *Banatul Olteniei*, p. 82, nota 648 și p. 85).

[2] Vezi mai sus pag. 12, nota 2; „Aceste cetăți erau ale Valahiei iar după închinarea țării le-au luat Turcii cu locul și hotarele, precum se arată mai pe larg în capitolul despre acestea. Brăila era județ separat cu acest nume, dar trecând Turcii peste hotarele lui, cea mai mare parte a locului rămasă din județul Brăila s'a dat județului Râmnic. Giurgiu este în pământul Vlașcăi și pe cât loc luau Turcii, pe atât se micșora județul Vlașca. Turnul este în județul Olt și la fel se micșora și județul Olt. Insă în ce an s'au separat acestea de pământul Valahiei nu se știe. Atât se știe numai că din partea țării fu orânduit un boer, mare ban, să aleagă hotarele lor; și era și vornicul Constantin (Coadă), care după cronograf a murit în anul 1546. Se păzesc până astăzi hotarele acelor locuri și se numesc „la domnul banului". Aceasta se adeverește și din hrisovul lui Radu Vodă, care se află redat mai jos și care se află la Episcopia Buzăului, că înainte cu doi ani de moartea vornicului Coadă, Brăila era a țării fără a fi încă despărțită". pag. 194. (urmează traducerea greacă a documentului citat mai jos la p. 16, nota 1) Traducere datorită d-lui Mihail Regleanu după textul grecesc original.

[3] *Ibid.* „Pe acest domn nici cronograful nu-l are și nici în cronologie nu este trecut. Se specifică însă că a fost domn în acel an într'un hrisov, care se află la Episcopia Buzăului, cu care hrisov județul Brăila s'a dat să fie în eparhia episcopiei Buzăului, arătându-se în acelaș hrisov și numele boerilor din acel timp. Printre ei este și numele lui Coadă vornicul. Din acelaș hrisov se știe că până atunci Brăila era sub ascultarea domnilor, iar din istoria Valahiei este cunoscut că chiar în acea domnie au luat Turcii Brăila, Giurgiu și Turnu din mâna domnilor. Căci acest Coadă vornicul a despărțit și a pus atât hotarele Brăilei, cât și ale Giurgiului și Turnului, fie din poruncă, fie, precum spune istoria, că acesta a fost vrăjmășitor." pag. 258. Traducere datorită d-lui Mihail Regleanu, după textul grecesc original.

[4] *Ibid.* „Dela venirea acestuia din Constantinopol după cererea boerilor, în domnia lui, după trecere de un an, năvăliră de peste râul Dunărea în sus în Valahia învecinații Turci sub diferite pretexte (după porunca tainică a Porții, precum se spune) și ocupând cetățile Valahiei, Brăila, Giurgiu și Turnu, le smulseră de sub stăpânirea domnilor; iar domnul, neputând să se opună din cauza neînțe-

mentului dela 1544 (greșit pentru 1543) Septemvrie 7 [1] ca temeiu al acestor schimbări și poate din cunoașterea vagă a reîntoarcerii cu ajutor turcesc a domnului contra lui Laiot Basarab; *b*) că Brăila, Giurgiu și Turnu s'au prefăcut în raiele în cursul acestei domnii, la 1544—46, prin care afirmație se confundă două fapte reale dar deosebite: ocuparea Brăilei (cu greșeala de dată) și delimitarea ulterioară, poate tot în cursul acestei domnii, a celorlalte două raiele. S'ar putea chiar stabili data hotărniciei la 1542, căci hotarele cu încălcările ulterioare, în hărțile executate în 1831 [2], după pacea dela Adrianopole, sunt datate „depuis 1542 jusqu'à 1828". De altfel o curiozitate a hotarului raielelor vechi, Giurgiu și Turnu, pe care o menționează Tunusli și Fotino, este denumirea topografică „drumul banului", ce lipsește în harta Brăilei. Acest ban hotarnic ar fi după Fotino, „marele ban al Craiovei, Teodosie", [3] care însă nu se întâlnește decât la 1546, în domnia lui Mircea Ciobanul, și pentru scurtă vreme.

Dar pe lângă aceste erori, tradiția culeasă de Mihail Cantacuzino păstrează fapte autentice: ocuparea Brăilei s'a făcut fără opoziție din partea țării; un rol însemnat în această cedare a jucat Coadă vornicul, marele sprijinitor al lui Paisie; și această operație a lăsat o îndoială asupra onestității vornicului. Iar Dionisie Fotino caută să scoată de sub vină pe domn, arătând că nu s'a putut opune ordinului Porții de a trage noul hotar,

legerii dintre boeri, se supuse, dar (chiar fără voe) n'a voit la porunca Porții otomane să despartă cuprinsul numitelor cetăți și să rămână în viitor sub stăpânirea împărăției otomane. Iar că aceste cetăți până atunci se stăpâneau de către domni leste bine cunoscut, după cum se arată și într'un hrisov al acestui domn păstrat la Episcopia Buzăului, care menționează că acest domn a dat județul Brăila să fie la Episcopia Buzăului. In acest hrisov se menționează și numele boerilor de atunci, al marelui ban al Craiovei, Teodosie, și al marelui vornic, Coadă, care a despărțit cuprinsul cetăților și a pus hotare, fie din poruncă, fie din cauza trădării acestui vornic Coadă, după cum arată istoria." pag. 97. Traducere datorată d-lui Mihail Regleanu, după textul grecesc original.

[1] Original la A. St. S. I. fost la Episcopia Buzău, pachet LXXXII. 2. Editat de A. Sacerdoțeanu în *Așezământul lui Radu Paisie pentru Episcopia Buzăului* (*Revista Istorică*, an XXII 1936, p. 18—23).

[2] Pentru raiaua Turnu la Radu Perianu, *Raiaua Turnu. Un plan topografic al raielii* (*Revista Istorică Română*, vol. XIII, 1943, p. 52—60); pentru raiaua Giurgiu la N. A. Constantinescu, Intinderea raielelor cu deosebită privire la raiaua Giurgiului. (*Anuarul societății de geografie*, vol. II, 1910—1911, p. 23—86); pentru raiua Brăila, hartă originală la A. St. București, Hărți.

[3] Această citare este o eroare voită a lui Dionisie Fotino, căci nu se întâlnește în documentul arătat. La 1546 Iulie 25, Teodosie dă o carte din „minunatul oraș Craiova" pentru mânăstirea Bistrița (orig. la A. St. S. I., fost la M-rea Bistrița, XIX).

probabil al Brăilei, din cauza lipsei de unitate a boerimei, dând astfel o explicaţie epitetului de trădător adus lui Coadă vornicul, care a jucat astfel primul rol în această nouă închinare a Ţării Româneşti.

La aceste două isvoare în legătură cu Brăila se adaugă un al treilea, care face parte din nenumăratele fragmente de cronică, răspândite în documentele interne şi externe ale cancelariilor româneşti. Prin acesta se confirmă cele spuse de tradiţie în legătură cu Coadă vornicul şi se dovedeşte că un rol deosebit a jucat şi un alt mare boer fruntaş, din vechile neamuri pământene, acel răsculat Şerban banul din 1539.

Documentul acesta inedit a fost dat de Matei Basarab în 1643 Ianuarie 15[1] într'un proces al urmaşilor acestui ban Şerban : este vorba de o pără pentru moşia Bolintinul de lângă Bucureşti între boerul Gavrilă spătarul, fiul Ancăi, nepoata Doamnei Maria, mama lui Radu Şerban Voevod, şi egumenul Partenie dela Mânăstirea Sinaia din Bucureşti, cunoscută azi sub numele de Sfânta Ecaterina. Din cercetările făcute cu această ocazie, domnul şi divanul cel mare constată următoarele :

In vremurile vechi, satul şi moşia Bolintinul era împărţită între trei fraţi : banul Şerban (cunoscut între 1522—1539) avea o treime, Mânăstirea Bolintin din secolul XV altă treime iar cealaltă o ţineau trei fraţi : Gighiri[2], Ţintea şi Mandea. Aceştia din urmă însă se desfac de partea lor ; Ţintea şi Manea dau câte a treia parte, unul lui Şerban banul şi celălalt mânăstirii, iar Gighiri lui Iano postelnicul din Boleasca[3]. Deci o bună parte din moşie

[1] Original slav, hârtie, pecete timbrată, în păstrarea Creditului Funciar Rural.

[2] Gighiri sau Ţighiri. Un boer Stoica, purtând acest nume, se întâlneşte proprietar asupra unor părţi din moşiile Izvorani lângă Piteşti, Bolintin şi Svârceşti lângă Bucureşti, în care moşii are părţi şi Şerban banul sau urmaşii săi. La 1560 Ianuarie 9 (A. St. S. I. fost Mihai Vodă I/1 şi III/4); Mânăstirea Bolintin avea părţi din Isvorani şi Bolintin, închinate de Stoica logofătul. Dela Stoica Ţighiri şi dela nepoata lui, Caplea, cumpără Alexandru Voevod şi domna Ecaterina moşii la Izvorani (1579 Ap. 4.— orig. la A. R. Peceţi Nr. 116 şi 1623 Iunie 13—orig. la A. St. Radu Vodă XVIII/7) Dichiseşti la Dunăre (1568—1569— orig. la A. St. S. I.)şi Svârceşti (1585—86 — trad. la A. St. S. I. fost Mihai Vodă XVIII/1). Stoica Ţighiri şi soţia sa Stanca au fost pribegi în vremea lui Mircea Ciobanul şi poate şi a fiului său, Petru cel tânăr (doc. din 1568—1569).

[3] Iano paharnic de Boleasca pomenit în legătură cu Mânăstirea Radu Vodă la 1587 Ian. 28 (orig. la A. St. S. I.). Despre Iano postelnic şi boerii din Boleasca vezi St. Greceanu, *Genealogiile documentate ale familiilor boereşti*, Bucureşti, 1913, fascicola III, citat de I. Filitti în *Arhiva G. Gr. Cantacuzino*,

trece astfel în stăpânirea moştenitorilor lui Şerban banul, nepoatei lui, Doamna Maria, şi fiului ei Şerban, marele paharnic al lui Mihai Viteazul. In această domnie, Doamna Maria înzestrează pe nepoata ei, Anca, care se căsătoreşte cu Mârzea, viitorul spătar şi paharnic din sec. XVII, cu moşia Bolintinul, danie confirmată şi de Radu Şerban Voevod în 1607 Aprilie 12 [1] „cinstitului dregătorului... jupân Mârzea marele spătar şi soţiei lui Anca." Se pare că după pribegia acestui Basarab, în vremea primei domnii a lui Radu Mihnea din 1611 până în 1616, Mârzea a fost pribeag, ca să revină ca mare paharnic sub Alexandru Iliaş.

In tot acest timp, moşia Bolintinul a fost ţinută cu bună pace de jupâneasa Anca şi de fiul ei Gavriil spătarul, până în zilele lui Matei Basarab, când egumenul Mânăstirii Sfânta Ecaterina, una din ctitoriile lui Ivaşco vornicul Golescu, ridică plângere la domnie. Acesta pretinde că moşia în vremea lui Mihnea Turcitul (1577—83)[2], a fost vândută de Şerban banul lui Ivaşco din Goleşti, fost mare vornic, care o dărueşte mânăstirii. Pentru tăria cererii sale, egumenul scoate două cărţi dela Mihnea Vodă. Insă judecata divanului constată o nepotrivire de persoane şi de date: se ştia când a trăit Şerban banul şi când a trăit Ivaşco Golescu. Astfel că domnul Matei Basarab află „dela boeri bătrâni că în zilele lui Mihnea Voevod, Şerban banul nu era viu, ci murise la Ţarigrad pe vremea când s'a pârât la împărăţie cu Coadă vornicul, pentrucă acesta a închinat Brăila să fie turcească". Pe baza acestei constatări, divanul respinge pâra lui Partenie egumenul, fiindcă s'a dovedit că acele cărţi dela Mihnea Vodă sunt mincinoase şi că numai Gavrilă spătarul are drept asupra părţii lui Şerban banul din moşia Bolintin, fiind strănepot al domniei Maria, scoborîtoare prin mama sa Anca băneasa din adevăratul stăpân.

Bucureşti, 1919. Vânzarea se produce în timpul domniei lui Alexandru Voevod, când Stoica Gighiri se întorsese sărăcit din pribegie şi-şi vindea moşiile.

[1] Mârzea: spătar în 1601—1611 sub rubedenia sa Radu Vodă Şerban, apoi probabil pribeag; mare paharnic la 1616 Sep.—1618 Mai în vremea moldoveanului Alexandru Iliaş. Dela el cunosc două acte în Ţara Românească, afară de cel citat la 1607 Ap. 12 (orig. la Creditul Funciar Rural): în 1607 Ap. 12 orig. la A. R. CXLI/29) prin care cumpără cu soţia case în Târgovişte şi 1619 Nov. 28 (orig. la A. R. XLI/82) zapis prin care cumpără părţi de moşie în satul Bratia din jud. Muscel. S'ar putea totuşi ca spătarul şi paharnicul să fie două persoane deosebite.

[2] Ivaşco, marele vornic, moare în pribegie şi este îngropat la Mânăstirea Bistriţa Moldoveană în timpul domniei lui Petru Cercel (vezi Iorga, *Inscripţii din bisericile României*, vol. I, partea 1, fasc. 1, pag. 39, nr. 87).

In urma celor arătate mai sus se poate face o apropiere între persoanele şi evenimentele dela 1539, ce pun într'o altă lumină ceclarea ultimei raiele a Ţării-Româneşti. In această acţiune, pe lângă forţa de expansiune a politicei turceşti spre Moldova în 1538 şi slăbiciunea domnului Radu Paisie, se disting două personalităţi boereşti, care au avut un rol hotărîtor în trecerea sub stăpânirea otomană a Brăilei : Şerban banul şi Coadă vornicul.

Aceşti dregători de frunte caracterizează două mentalităţi deosebite, două grupe sociale : boerimea mare, veche, păstrătoare a tradiţiei de independenţă şi de drepturi a ţării, şi boerimea nouă, ridicată la dregătorii prin milă domnească, încercând prin orice mijloace, protecţie domnească şi concesiuni de orice natură faţă de Poarte Porţii, să-şi păstreze autoritatea şi să-şi mărească averea. Persoana banului se desprinde cu limpezime începând dela moartea lui Neagoe Basarab [1] din săracele mărturii ale istoriei Munteniei. In sfatul domnului este întâlnit întâia oară ca stolnic, alături de cumnatul său, banul Pârvu Craiovescu, în prima parte a domniei lui Radu dela Afumaţi, care este sprijinit de boerii mari şi vechi ai răposatului domn [2]. Dar la înscăunarea lui Vladislav, trimes domn de Sultan, urmează pe Pârvu şi trece alături de el în 1523 [3]. Va fi fost contra lui Vladislav cu ceilalţi „Pârvuleşti", când aleg domn pe Bădica-Radu în Octomvrie 1523. Şi este regăsit cu aceiaşi boeri în tabăra isgonitului Vladislav în 1524 [4], când Sultanul îl impune din nou ţării. Iar când interesele ţării şi cele ale boerilor o cer, el trece cu acelaşi Pârvu banul, de această dată definitiv, alături de Radu dela Afumaţi în Octomvrie 1524 [5], sub care ţine această dregătorie până în 1528 [6]. Uciderea lui Radu dela Afumaţi lipseşte pe Pârvuleşti de domnul lor, iar moartea lui Pârvu banul şi moartea lui în 1529 Ap. 14 [7] îi lasă fără căpetenie. De această stare se foloseşte noul Moise Vodă, care, deşi a avut rudă şi sprijin pe fiul banului mort, pe Barbu banul, nu mai foloseşte între sfetnicii săi pe stolnicul Şerban. Şi numai

[1] Sub Neagoe Basarab, domnul îi împresoară moşii lângă Piteşti pentru Mănăstirea Argeş (1533 Nov. 18, orig. A. St. S. I.).

[2] 1522 Fev. 3 (orig. la A. St. S. I.), 1523 Ap. 4 (ibid.). Cumnat cu Pârvu banul este arătat la 1588 Iunie 13 (vezi mai sus pag. 6, n. 3).

[3] 1523 Iulie 11 (orig. la A. St. S. I.). şi Sept. 12 (ibid.).

[4] 1524 Iulie 24 (ibid.).

[5] Vezi pag. 5 documente începând din 1525 Fev. 10 (orig. ibid.).

[6] „Vintilă şi Şerban stolnici" pomeniţi în legătură cu moşia Cislău a boerilor Runceni la 1523 Sept. 12 (ibid.).

[7] Vezi mai sus pag. 6, nota 1.

după aducerea dela Ţarigrad a lui Vlad zis Innecatul de către boerii nedreptăţiţi, el iese iar la iveală, de astădată ca principal ajutor al domnului,[1] ridicat dintiu început la marea vornicie[2], ceeace ne face să credem că a fost unul din principalii factori ai schimbării de domnie. Tot ca mare vornic şi fost vornic[3] stă alături de Vintilă-Vlad, până la sfârşitul silnic al domniei lui, care-i dă ca şi Vlad Innecatul misiuni de încredere, cum este cea de sol în Aprilie 1534 pe lângă regele Ion Zapolya[4]. Deşi rudă prin alianţă a Pârvuleştilor din Craiova[5], Şerban a fost un boer muntean, cu stăpâniri lângă Piteşti[6], la Izvorani[7], şi lângă Bucureşti, la Dragomireşti[8], Bolintin[9], Futeşti pe Mostiştе[10], având frate pe Diicul clucer (poate şi parcălab[11]) şi soră pe Neacşa. Infine, în timpul lui Radu Paisie, cu toate că erà fruntaş al dregătorilor ca ban mare şi moştenitor prin soţie al puternicilor boeri olteni Craioveşti, pierde trecerea de care se bucura pe lângă domn, fiind înlocuit de alţi favoriţi. Printre aceştia se evidenţiază Coadă clucerul, un boer nou, cu moşii în partea de munte a judeţului Prahova[12]. Cu toate că numele lui Coadă clucerul se găseşte

[1] Vezi mai sus pag. 4, 5, 6 n. 3: înlăturarea lui Drăghici al lui Danciu Gogoaşe şi însoţirea tributului în 1532.

[2] Mare vornic din Iunie 1530 până în Decemvrie 1531 (lipseşte din sfat la 1531 Ap. 18 — orig. la A. St. S. I.); înlocuit în 1532 cu Drăghici Vintilescu, fost mare vornic, Şerban rămâne la rându-i în sfat ca „fost mare vornic" dela 16 Aug. până la 18 Sept.

[3] Continuă a fi „fost mare vornic" dela 1532 Dec. până la 1533 Dec. alături de marele vornic Drăghici, schimbând din 1534 până în Iunie 1535 locul cu Drăghici, din nou „fost mare vornic". Sub Radu Paisie, mare vornic din Iunie în Aug. 1535, apoi ban mare de Craiova dela 30 Aug. 1535 până în Mai 1539.

[4] Hurmuzaki, *Documente*, XI, p. 855.

[5] I. Filitti, *Banatul Olteniei*, p. 22—23, tabela genealogică.

[6] Are parte de moşie şi la Racoviţa Medelenilor, pe care o vinde jupânului Vlaicu clucer din Năpârteni, viitorul mare logofăt (1532 Dec. 29 — orig. A. St. S. I.)

[7] 1533 Nov. 18 (orig. A. St. S. I.) cu Diicul pârcălab şi alţii.

[8] [1575] Ian. 30 (trad. A. St. S. I.) cu Diicul şi Mandea.

[9] Vezi anexa.

[10] 1577 Ap. 16 şi Mai 29 (originale ibid.) Impreună cu fratele său Diicul clucer înzestrează pe sora lor Neacşa.

[11] Mare pârcălab de Poenari (1534—35), comis (1545—7) şi clucer în 1545 Martie? (*Quellen*, III p. 268).

[12] Moşia Bădeni o cumpără sau o împresoară cu silnicie dela cnezi în această domnie (1566 Nov. 13 — orig. A. St. S. I.) Moşiile Vlăduleşti şi Băniştori în hotar cu moşiile logofeţilor Coresi, tatăl şi fiul în 1572 Iunie 30 (St. Nicolaescu, *Diaconul Coresi şi familia sa*, în *Revista pentru istorie, arheologie şi filologie*, vol. X (1909); Şt. Greceanu, *Genealogii*, II, p. 183). Silniciile făcute moşnenilor din Stâlpeni şi Berivoeşti pe apa Runcului sunt îndreptate de Mihnea Vodă în 1581 Iunie 15 (A. St. Bucureşti—Copii particulare).

menţionat din 1529 [1], totuşi importanţa lui nu se vede decât odată cu evenimentul capital al domniei lui Paisie şi al vieţii celor doi dregători, răscoala banului Şerban din 1539.

Această ridicare spontană a unora dintre boieri, având în frunte pe unul dintre ei, care n'a vrut nici domnia şi nici nu s'a sprijinit pe ajutor străin, ar putea fi explicată ca o manifestare a tradiţiei de independenţă în faţa încălcărilor tiranice ale Turcilor şi un protest contra slăbiciunei domnului, care, chemat la Poartă şi sfătuit de noii boeri, acceptă prin plecarea lui cedarea definitivă a cetăţii Brăila.

* * *

Ce a fost răscoala din 1539? [2] Cercetând activitatea cetăţilor ardelene, mai ales a Braşovului şi Sibiului în acest an [3], se observă că încă din iarnă conducătorii lor sunt preocupaţi de o nouă ameninţare turcească. Toţi trimet spioni la Dunăre, în Februarie, spre a cerceta intenţiile Sultanului. Braşovenii au ştiri că Turcii vor să facă din nou un pod peste Dunăre şi deaceea trimet pe omul lor Dumitru Chupra la Brăila ca să le verifice [4]. Teama însă le este neîndreptăţită, căci Sultanul nu porneşte în nici o campanie, ci se ocupă numai de administrarea marelui său imperiu. Dar pe negândite se află în ziua de 2 Iunie la Sibiu, că între ban şi voevod s'a iscat un conflict [5]. Pricina acestuia nu le este cunoscută, însă peste 8 zile Sibienii află dela un român venit din Ţara Românească că domnul a trecut Dunărea şi că a plecat spre reşedinţa Sultanului [6]. Plecarea lui este socotită ca o schimbare de domnie şi Braşovenii, prevăzători, trimet pe acelaş Dumitru

[1] „boerii jupân Radu şi jupân Coadă clucerul" au pârâ în vremea lui Neagoe Basarab, a lui Radu dela Afumaţi şi Moise Vodă pentru o parte din moşia Glodeni cu muntele Radila (1529) [Mai-Aug]. I — trad. la A. St. (Cond. Mărgineni Nr. 454, fila 236 verso).

[2] I. C. Filitti, *Banatul Olteniei*, p. 74; Stoica Nicolaescu, *Domnia lui Radul Vodă Paisie*, p. 15—17.

A. D. Xenopol, *Istoria Românilor din Dacia Traiană*, vol. IV (Bucureşti, 1927) p. 198; Iorga, *Istoria Românilor*, vol. IV *Cavalerii*, p. 392, 396; G. G. Giurescu, *Istoria Românilor*, vol. II partea I, p. 158.

Ion-Radu Mircea, *Un neam de ctitori*, p. 13—14.

[3] Braşov in Hurmuzaki, *Documente* vol. II. 4, p. 201—207; Sibiu în Hurmuzaki, *Documente*, XI p. 856.

[4] „Demetro Tschwpra missus est infra Braylla ad Danubium ad explorandum an Turca pontem paret necne" p. 203.

[5] „seditionis quae intercessit inter Banum et Waywodam", p. 856.

[6] „Valacho famam afferenti quod Waywoda Transalpinensis Danubium transfretasset, inde ad imperatorem Turcharum festinanti", ibid.

Chupra să controleze adevărul [1]. Infine, la 12 Iunie [2] încep să sosească în pribegie, de teama banului, favoriţii şi sprijinătorii domnului: Coadă clucerul, Stroe spătarul, Staico Şintescu, vornicul mare, Drăghici spătarul şi poate fratele său Udrişte vistierul, sora domnului şi alţi boeri cu soţii şi copii, care sunt adăpostiţi în satele din Ţara Bârsei. Neliniştiţi de aceste tulburări dăunătoare, Braşovenii protestează după obiceiu pe lângă ban şi pe lângă Vintilă vornicul din Cornăţeni contra acuzaţiilor de necredinţă şi o corespondenţă vie se începe între Ardeleni şi Şerban, care rămăsese singurul reprezentat legal al ţării. [3] In ochii lui, boerii pribegi sunt nişte vicleni, căci numai astfel s'ar putea interpreta scuzele judelui Lucaş din Braşov din 5 Iulie [4], că refugiaţii din Ardeal n'au intrat la pradă şi că nu le-a dat nici un ajutor armat. Il roagă de asemenea să nu facă vrajbă cu Turcii. Infine, se pare că banul aşteaptă să vină dela Poartă un alt domn [5]. Dar temerile se liniştesc la 13 Iulie [6], căci atât Sibiul cât şi Braşovul află că fostul domn Radu se întoarce (38 Iulie) [7] şi că înfine la 20, odată cu intrarea lui în ţară [8], războiul s'a sfârşit. Boerii, reîntorşi lângă domnul lor [9], reiau legăturile obişnuite cu Regele şi cu cetăţile ardelene, felicitările încep să vină pentru fericita întoarcere dela Sultan. Insă bu-

[1] la 11 Iunie (p. 205) „Demitro Chwpra et Stoyka Dobromyr in Transalpinam missis ad explorandum, an alium waywodam habeant nec ne". Stau până la 22 Iunie.

[2] „venerunt aliquat boyarones, Koda ac Ztroya et alii boyarones, qui propter Banum huc fugerunt" (p. 205.)

[3] Scrisori trimese: între 21 şi 24 Iunie de ban judelui Braşovului (p. 205) între 24—26 Iunie răspunsul judelui (ibid.), scrisoarea banului şi a lui Vintilă vornicul şi răspunsul judelui Lucas la 5 Iulie (p. 206).

[4] Tocilescu, *534 documente*, p. 465—467, Nr. 467, 468. I. Bogdan, *Documente şi regeste*, (Bucureşti. 1902) p. 313—314, Stoica Nicolaescu, *Documente slavo-române*, p. 58—66.

[5] „Ztoyka Dobromyr et Demitro Tchwpra ad Banum in Transalpinam ad experiendum an alter wayda venirt annon" (Hurmuzaki, *Doc.* II. 4, p. 206).

[6] „nunctio cuidam de partibus Transalpinis venienti atque rumores pacificas de bano ferenti (Hurmuzaki, *Doc.* XI, 856).

[7] La 19 Iulie, Braşovenii trimet scrisori în Ţara Românească la Radu Voevod (Hurmuzaki, II 4, 206).

[8] Hurmuzaki, XI, 856.

[9] Udriste vistierul este cel ce anunţă la Braşov în mod oficial reîntoarcerea domnului (l.c.). Oare însoţise pe domn peste Dunăre?

curia le este cu teamă, deoarece pe lângă domn se află şi un paşă, trimes în Ţara Românească de Inalta Poartă [1].

De isgonirea domnului de către ai săi şi de întoarcerea în acelaşi cu ajutor dela Sultan ştiu şi moldoevnii [2]. Iar ei dau înştiinţuntul că „adversarii săi fiind supăraţi de aceasta [de reîntoarcerea cu ajutorul Sultanului], au plecat la Turc, au fost prinşi din ordinul lui şi asvârliţi în închisoare, de unde nu vor mai ieşi". Intr'adevăr, mărturiile scoase din documentele interne, de răsplătire a credincioşilor lui Paisie, pomenesc în Decemvrie că fii lui Tudor logofătul din Drăgoeşti „s'au sculat asupra capului domniei mele cu Şerban banul, de au fugit peste Dunăre în Ţara Turcească. Iar Turcii i-au prins şi le-au luat toate averile lor, nate şi ţigani. Apoi domnia mea am plătit..., rescumpărându-le dela blestemaţii de Agareeni cu 785.000 aspri". Şi în acelaş document se arată că Giura logofătul „a fugit cu Şerban banul peste Dunăre, şi a murit acolo în oropsire" [4]. Dar principalul erou al acestei răscoale, Şerban şi Craioveştii, pierd tot ce au şi numai nul Mircea Ciobanul vedem pe urmaşii lui repuşi în drepturi [5].

Curioasa „viclenie" a banului are unele caractere, care vin să confirme ipoteza noastră de legătură între răscoală şi cedarea Brăilei. In primul rând vedem că domnul nu fusese alungat, ci plecase chemat de Sultan. Pentru o simplă răscoală s'ar fi folosit cu în 1544 de ajutorul oştilor turceşti din Nicopole sau Giurgiu. Apoi nu se poate explica dece ţara s'a ridicat contra lui, tocmai

[1] La 30 Sept. „miso nunctio ad Transalpinas certas novitates ibidem explorandum a certo Bassa istuc ab imperatorem Turcharum misso" (Hurmuzaki, XI, 856).

[2] Iorga, *Studii şi documente*, vol. XXIII, Bucureşti, 1913, p. 41 Nr. VII. Scrisoare în copie a lui Hieronim Laski, trimeasă din Harlău la 1539 Oct. 17, în care s'a transcris greşit de copist „Moldaviam" în loc de „Multaniam".

[3] Ibid. „Unde expulsus a suis Palatinus, implorata Caesaris ope, restitutus fuit; id aegre ferentes adversarii, ad Turcam profecti, eiusdem iussu prehensi et custodie traditi sunt. Unde nunquam exibant."

[4] Document din 1539 Dec. 18 în posesia lui Stoica Nicolaescu, citat în *Domnia lui Radul Vodă Paisie*, p. 15. Cu toate că textul pomeneşte clar „a fugit cu Şerban banul peste Dunăre," autorul menţine afirmaţia (p. 17) că „în anul următor a trecut în Ardeal. Il aflăm pribegind în 1543 în Ardeal..., împreună cu Cârlig Orbul." In *Documente slavo-române*, p. 63, citează pentru susţinerea acestei afirmaţii un document dela „Arch. Stat., M-rea Bistriţa, pach. 7 Netrebnicu", acesta nu-mi este cunoscut şi nici nu se află un „pach. 7 netrebnice" la partida menţionată.

[5] Documentele privitoare la fata lui, jupâneasa Anca băneasa, soţia lui Neagoe, marele ban din 1560—1568.

la plecare, dacă nu se ştia ce concesiuni i s'au cerut domnului, care au şi fost aplicate în Octomvrie 1540. In fine misiunea de „caimacam" sau „ispravnic", cum se zicea pe acea vreme, pe care o îndeplineşte Şerban cu Vintilă din Cornăţeni [1] şi faptul că Ardelenii întreabă mereu, chiar pe ban, dacă va veni un alt domn [2], ne întăresc credinţa că cei doi boeri şi ţara care-i susţinea ceruseră dela Poartă schimbarea lui Radu Paisie, incapabil de a mai păzi interesele Munteniei. Relaţiile lor cu Ardelenii arată că nu se consideră răsculaţi contra autorităţii Sultanului, ci aşteptau în linişte hotărîrea lui, într'o chestiune care privea numai pe vasali şi pe Suzeranul turc. In ori ce caz, cu toate că ar exista un document din 1641 [3], care vorbeşte de „moşul nostru [al lui Matei Basarab]. Şerban Voevod, care cu bunăvoirea lui Dumnezeu au fost domn în scaunul domniei la Buncea" [4], totuşi documentul original din 1643 al aceluiaş domn [5], ca şi mărturiile din 1539, nu vorbesc de un „domn Şerban Voevod" ci de „Şerban banul". Deaceea şi supărarea boerilor şi fuga lor fără luptă, când au văzut că darurile şi probabil promisiunile făcute de ei nu sunt ţinute în seamă, faţă de o concesiune aşa de mare cum a fost cea făcută în detrimentul ţării pentru interesul său de domnul Radu. Astfel se explică şi încrederea ce o au în Sultan, când domnul pleacă la Ţarigrad, şi dece acesta ia măsuri contra lor. Dar nici în închisoare Şerban banul nu a pierdut încrederea. Şi când Coadă vornicul a venit aci să pună la picioarele lui Soliman actul de des-

[1] Vintilă vornicul nu este menţionat ca viclean. Il găsim chiar ca „mare vornic", izolat, în 1543 Martie, f. zi. Târgovişte (A. St. S. I.; fost Argeş, LXIX quator.). Documentul credem că poate fi un falsificat, ţinând seama de grafie şi forma ciudată a sfatului domnesc (trebue comparat cu actul din 1553 Martie 20, ibid.). Ca şi Drăgoeştii, Vintilă sprijină începuturile domniei lui Mircea Ciobănul, care pedepseşte pe favoriţii înaintaşului său, Radu Paisie.

[2] La 11 Iunie, 5 Iulie, 18 Iulie (Hurmuzaki, *Doc.* II 4 p. 205, 206) vezi mai sus nota 1 şi 5 p. 472.

[3] General P. V. Năsturel, *Radu Şerban Basarab şi Matei Basarab* (Revista „*Literatură şi artă română*", vol. XI (1907), p. 472 urm.), publică în traducere un document dela Matei Basarab din 1641 Aug. 3 (pag. 572) pentru satul Zăvalul, jud. Dolj, fără a arăta de unde a fost copiat. (Pentru moşia aceasta şi pentru persoanele pomenite în act sunt documente la A. St. Cond. Sadova Nr. 715, f. 798—1085 dar nu l'am putut identifica printre ele). Unele contraziceri în text şi ciudăţenii de transcriere ne fac să primim citatul cu îndoială ca şi deducţia filologică a lui Stoica Nicolaescu (*Domnia lui Radul Vodă Paisie*, p. 17) : Buncea— Mânăstirea lui Bunea armaşul.

[4] *Ibid.*

[5] Vezi anexa.

lipire a raielii Brăila din teritoriul național, pribeagul s'a ridicat cu dârzenie în fața Porții contra acestei „trădării".

Dar interesele turcești în joc sunt prea mari pentru a se ține seama de vechi tratate și de jurăminte trecute. Glasul celui îndrăsneț trebue oprit pentru a nu supăra pe vasalul lor muntean. Deaceea este tăiat și el în fața lui Coadă, trimesul lui Radu Paisie, cum la rândul lui a curmat viața tot la Constantinopole unui uzurpator de scaun, Drăghici Gogoașe. Cu acest ultim act, Brăila, probabil ocupată din Septemvrie 1538, este părăsită de Radu Voevod și închinată de sfetnicul lui de căpetenie la Țarigrad în 1539, unul pentru a-și păstra scaunul, pregătit pentru fiul Marco, celălalt pentru a ajunge conducătorul afacerilor muntenești.

Cu această ultimă închinare și cu acest domn începe pentru Țara Românească o nouă perioadă istorică, care nu se va sfârși decât cu retrocedarea raielelor prin pacea dela Adrianopole (1829), începutul renașterii independenței românești.

ION-RADU MIRCEA

ANEXA [1]

1643 Ianuarie 11. Târgovişte.

Matei Basarab Voevod, domnul Ţării Româneşti, întăreşte împărţirea boerului său Gavrilă spătarul asupra părţilor din Bolintin, jud. Ilfov, rămase dela Şerban banul, pentru care are pâră cu egumenul Partenie al M-rii Sinaia din Bucureşti.

Original slav, hârtia cu filigran; iniţiale, punctuaţie, monogram, scrise cu chinovar. Pecete aplicată timbrată din 1642 de 31 mm. diametru.

Cu mila lui Dumneazu, Io Matei Voevod şi domn a toată Ţara Românească, nepotul marelui şi preabunului răposatului Io Basarab Voevod. Dă domnia mea această poruncă a domnieimele boerului domniei-mele Gavrilă spătarul, fiul lui Mârzea spătarul, şi cu fii săi, câţi Dumnezeu îi va da, ca să-i fie moşie la Bolintin, în judeţul Ilfov][2], a treia parte din sat, de peste tot hotarul şi din toţi vecinii şi din întreg venitul; şi la fel din partea lui Gighiri a treia parte. Pentrucă acest sat Bolintinul, care este scris mai sus, a fost întreg trei fraţi: întâi banul Şerban singur o parte, mânăstirea Bolintinul iarăşi singură o parte şi Gighiri cu fraţii lui, Ţintea şi Mandea, toţi o parte. Apoi Gighiri a vândut partea, care a fost a sa, lui Iane postelnicul din Boleasca, iar Ţintea a dat partea lui banului Şerban şi Mandea a dat partea sa mânăstirii dela Bolintin. Iar apoi doamna Maria, mama răposatului Şerban Voevod, împreună şi cu Şerban Voevod, domniile lor au dat zestre ei singuri nepoatei lor, jupâniţa Anca, mama lui, Gavrilă spătarul, acea moşie mai sus zisă, a treia parte întreagă din Bolintin şi iarăşi a treia parte din partea lui Gighiri şi cu fraţii lui, încă dinainte vreme de demult, când a fost domnia-lui răposatul Şerban Voevod, în boerie mare paharnic, în zilele lui Mihail Voevod. Şi am văzut domnia-mea şi cartea lui Şerban Voevod asupra acelei moşii din Bolintin la cursul anilor 1715

[1] Transcrierea slavă nu a putut fi publicată din motive tehnice; pentru a suplini întrucâtva această lipsă, s'a publicat facsimilul documentului redat în traducere.

[2] Numele judeţului lăsat în alb.

(=1607). Şi chiar de atunci au ţinut totul Gavriil spătar şi mama lui, jupâneasa Anca, acea sus zisă moşie dela Bolintin cu bună pace. Iar acum, în zilele domniei mele, boerul domniei-mele Gavriil spătarul a avut pâră cu egumenul Partenie dela sfânta mânăstire Sinaia din Bucureşti, hramul sfânta Ecaterina, pentru moşia dela Bolentin. Şi au venit înaintea domniei mele la marele divan şi s'au pârât de faţă. Şi aşa pâra egumenul Partenie, zicând astfel că a cumpărat dela Şerban banul jupân Ivaşco din Goleşti, fost mare vornic, partea lui întreagă din Bolintin, în zilele lui Mihnea Voevod, când era viu Şerban banul. [Şi] au scos egumenul Partenie la divan două cărţi ale lui Mihnea Voevod asupra tuturor părţilor lui Şerban banul de cumpărare din satul Bolintinul. Atunci domnia mea am căutat şi am judecat după dreptate şi după lege împreună cu toţi cinstiţii dregătorii domniei mele şi am cercetat domnia mea foarte bine cu amăruntul : şi am aflat domnia mea dela boerii bătrâni că în zilele lui Mihnea Voevod, Şerban banul nu era atunci, în acea vreme, viu, ci a murit la Ţarigrad, de când s'a pârât la împărăţie cu Coadă vornicul, că a închinat Brăila turcească. Iar cărţile care le-a scos egumenul Partenie înaintea domniei mele la divan, ele sunt cărţi mincinoase. Aşa dar a rămas egumenul Partenie dela sfânta mânăstire Sinaia de lege şi de judecată dinaintea domniei mele, din divan, ca mai mult treabă călugării să nu aibă de fel cu moşia dela Bolintin. Iar dacă vor scoate călugării de acum înainte oarecari cărţi, nicicând să nu se creadă, ci să rămână mincinoase. Deaceea am dat domnia mea boerului domniei mele, Gavrilă spătarul, ca să-i fie moşia dela Bolintin moştenire şi ohabă fiilor şi nepoţilor şi strănepoţilor şi de nimeni neatinsă după porunca domniei-mele. Iată dar şi martori am pus domnia mea : jupân Dragomir, mare ban de Craiova, şi jupân Dumitru Dudescu, mare vornic, şi jupân Radu, mare logofăt, şi jupân Stroe, mare vistier, şi jupân Preda, mare spătar, şi jupân Socol, mare clucer, şi jupân Dumitraşcu Filipescu, mare stolnic, şi jupân Radu, mare comis, şi jupân Marco, mare paharnic, şi jupân Costandin, mare postelnic, Şi ispravnic Radu, marele logofăt. Şi am scris eu....[1], Târgovişte, luna Ianuarie, 11 zile şi dela Adam până acum, în anul 7151 (=1643).

Io Matei Voevod L.P. cu mila lui Dumnezeu, domn.

semnat : Io Matei Voevod.

Procitit de mine, al doilea logofăt.

[1] numele scriitorului lăsat în alb.

MICHEL C. SOUTZO

SA VIE ET SON OEUVRE

NOTE BIOGRAPHIQUE

Durant l'évolution, plus que séculaire, de la numismatique roumaine, l'activité déployée par Michel C. Soutzo, comme collectionneur et homme de science, compte parmi les plus prodigieuses. Cinquante ans durant, ce brillant descendant d'une famille princière [1] a été dans notre pays le plus actif collectionneur de monnaies antiques et le plus fécond, le plus accompli homme de science dans le domaine de la numismatique et de la métrologie pondérale. Bien plus, parmi les numismates contemporains du sud-est européen, il a occupé la première place et n'a été égalé que par I. A. Svoronos, l'intrépide et génial numismate athénien.

Né, à Bucarest, le 15 février 1841, il était le fils de Costake Soutzo, ancien ministre des finances du prince de Valachie Grégoire Ghica, dont il était le partisan dévoué ; M. C. Soutzo a fait ses études à Paris où nous le trouvons en 1859 lauréat d'histoire et de géographie de la classe de rhétorique du lycée Bonaparte [2]. Il fut reçu ensuite à la célèbre *Ecole Centrale des Arts et Manufactures*, qu'il termina brillamment, et obtient le titre d'ingénieur civil. Quoique, pendant son séjour dans cette école, il ne se soit occupé que de sciences exactes, il marqua pourtant un grand penchant pour le classicisme, car il aimait à visiter souvent le Musée du Louvre où il admirait les œuvres d'art antiques, les monuments des civilisations anciennes et les œuvres des peintres et sculpteurs modernes.

[1] Il était l'arrière-petit-fils de Michel Soutzo qui fut à trois reprises prince de Valachie (1783—1786 ; 1791—1793 ; 1801—1802) et deux fois prince de Moldavie (1793—1795, 1819—1821).

[2] Cf. *Lycée impérial Bonaparte*. Distribution solennelle des prix, année 1859, Paris, p. 37.

C'est pourquoi, revenu à Bucarest, il prit immédiatement contact avec les amateurs et collectionneurs d'antiquités de chez nous qui s'étaient groupés autour du vieil archéologue et numismate Nicolas Mavrus. Ce passionné admirateur de l'antiquité avait réuni une très grande collection de sculptures et d'inscriptions antiques, ainsi que de monnaies grecques et romaines, trouvées, les unes et les autres, partie dans le pays, partie dans les régions situées de l'autre côté du Danube, collection qui, réunie à celle du Grand-Ban Michel, Ghica, a constitué le premier fonds du Musée National d'Antiquités de Bucarest [1].

Selon ce que nous raconte Ion Ghica dans ses admirables „Scrisori către Vasile Alecsandri" (Lettres à Basile Alecsandri) qui sont si précieuses pour la connaissance de notre histoire de la première moitié du XIX-e siècle, Nicolas Mavrus ne s'est pas seulement contenté de collectionner et d'étudier les monnaies et objets anciens, mais il s'est évertué à guider les jeunes amateurs en leur donnant la possibilité de connaître et d'étudier les objets et les monnaies de sa collection. Ghica affirme que „pour l'étude de l'archéologie le général Mavrus [2] avait consacré un jour par semaine, le Mardi si je ne me trompe pas, et ce jour-là il s'enfermait dans son cabinet avec Laurian et Bolliac et ne recevait personne. Les deux collaborateurs restaient à déjeuner— on déjeunait alors vers 3 heures de l'après-midi — et après table le travail continuait jusqu'au soir..."

„Mavrus a continué son système d'études archéologiques jusqu'aux derniers jours de sa vie, mais les collaborateurs n'étaient plus les mêmes. Pendant les dernières années il travaillait

[1] Au sujet de l'activité et des collections de Mavrus, cf. Const. Moisil, *Cabinetul Numismatic al Academiei Române* (Le Cabinet numismatique de l'Académie Roumaine) dans la revue *Boabe de Grâu*, IV, (1933), p. 708, et *Colecţiile numismatice şi arheologice ale lui N. Mavrus* (Les collections numismatiques et archéologiques de N. Mavrus) dans *Cronica numismatică şi arheologică*, XII, (1936), p. 193; G. Samarian, *Notiţe despre începuturile Muzeului Naţional de Antichităţi* (Notes sur les débuts du Musée National d'Antiquités), *ibidem* XVIII, (1944), p. 284. Au sujet de M. Ghica, cf. Const. Moisil, *Galeria numismaţilor români*: *Marele ban M. Ghica*, (La galerie des numismates roumains: le grand ban M. Ghica), *ibidem*; aussi *Colecţia de monete a marelui ban M. Ghica* (La collection de monnaies du grand ban M. Ghica, *ibidem*, VII, (1927), p. 51.

[2] On l'appelait „général" car il avait été fort longtemps directeur général du carantaines.

avec Démètre Berindei, Démètre Stourdza, Mişu Soutzo et Alexandre Odobescu" [1].

Ses relations scientifiques avec Nicolas Mavrus ont déterminé M. C. Soutzo aussi à s'occuper de plus près des vestiges antiques et spécialement des monnaise grecques et romaines, à les collectionner et à les étudier avec zèle. Et comme cela arrive souvent, ces relations scientifiques furent consolidées aussi par des liaisons matrimoniales, le jeune numismate épousant une nièce de Mavrus, mademoiselle Marie I. Cantacuzène. D'ailleurs, à ce point de vue, M. C. Soutzo ne faisait que suivre l'exemple donné par Mavrus lui-même qui, ayant été dans sa jeunesse le disciple en archéologie et numismatique du grand ban Michel Ghica, avait épousé une belle-sœur de celui-ci. Il est intéressant de noter que l'autre collaborateur de Mavrus, le prudent et réfléchi D. A. Stourdza, n'a pas non plus réussi à se soustraire à cette coutume et a épousé, lui aussi, une autre nièce de celui-ci, mademoiselle Zoé I. Cantacuzène. De cette manière, les deux jeunes antiquaires devinrent beau-frères.

Nous avons tenu à rappeler ces liaisons familiales entre les vieux et les jeunes amateurs archéologiques et numismates de chez nous, non seulement parcequ'elle sont un signe caractéristiques du temps, mais parcequ'elles ont eu des suites de la plus grande importance pour le développement ultérieur de l'archéologie et de la numismatique en Roumanie [2].

Mais M. C. Soutzo est entré aussi en relations avec les numismates de l'étranger, plus particulièrement avec ceux de France. Ayant l'habitude de se rendre souvent à Paris, où il avait passé son enfance et une partie de son adolescence, il a cherché à se tenir au courant de tout le mouvement scientifique de la capitale du Monde et à entrer en relations surtout avec les archéologues et les numismates français. De cette façon, il s'est acquis une information scientifique supérieure qui, plus tard, l'a placé, en matière de numismatique antique, à la tête des spécialistes tant de chez nous que de tout le sud-est européen.

Un évènement de la plus grande importance pour la future activité scientifique de M. C. Soutzo fut le retour de la Dobroudja à la Roumanie, en 1878, à la suite de la guerre russo-roumano-turque. Cette belle province, située entre les bouches du Da-

[1] Ion Ghica, *Scrisori către Vasile Alecsandri*, ed. 1914, III, p. 383.

[2] Nous devons mentionner à cette occasion que Ion Ghica aussi faisait partie de la famille, étant le gendre de Mavrus.

nube et la Mer Noire, avait été territoire roumain vers la fin du XIV-e siècle, mais les Turcs l'avaient annexée à la suite de sanglantes luttes avec Mircea l'Ancien, le prince de Valachie. Durant les 400 ans que cette province fut sous la domination turque elle déchut à tous les points de vue et se dépeupla, mais les ruines des anciens établissements grecs et romains, celles des villes florissantes de jadis, des forteresses et des camps romains et byzantins, des vallums, des voies et des villae antiques, de même que les nécropoles, les tombeaux des rois scythes et daces et ceux des riches grecs et romains, se sont relativement bien conservés, recouverts qu'ils étaient par les sables apportés par les vents ou par les tertres élevés dessus à dessein. Pour cette raison la Dobroudja était, et l'est encore, pour les numismates et les archéologues, une source intarissable de monuments antiques de tout genre et un trésor inépuisable de monaies d'or, d'argent et de bronze de toutes les époques.

Il n'est donc pas étonnant que M. C. Soutzo, renseigné par les voyages des archéologues étrangers qui ont traversé au cours des siècles cette province, ainsi que par les collectionneurs et les marchands d'antiquités de chez nous, ait cherché à faire tout de suite après l'annexion un voyage d'études en Dobroudja, visitant par le menu les ruines des villes les plus importantes de jadis et rassemblant un nombre considérable d'objets et de monnaies antiques. Plus tard, en 1881, il publia le résultat de ses recherches dans la *Revue archéologique*, de Paris, sous le titre : *Coup d'oeil sur les monuments antiques de la Dobroudja* (p. 204 et 285).

Ce travail, accompagné de figures de monnaies (intercalées dans le texte) et de quatre planches avec dessins de monuments antiques, est la première preuve d'une solide préparation et de l'esprit critique du jeune savant dans le domaine de l'archéologie et de la numismatique antique. Se basant sur les moyens d'information scientifique dont il disposait alors, M. C. Soutzo fait, dans la première partie de ce travail, un historique succint de la Scythie Mineure et des peuples l'ayant habitée dans l'antiquité, et dans la seconde partie il parle du passé, des monuments et des monnaies des villes grecques de Tomis, Callatis et Istros, des monuments de la ville romaine de Troesmis (Iglitza) et donne la première description scientifique du monument triomphal d'Adam-Clissi.

L'accueil élogieux fait à ce travail, tant dans le pays qu'à

l'étranger, l'a incité à publier les années suivantes, en français et en roumain, quelques études de numismatique antique et de métrologie monétaire qui l'ont fait apprécier, tant dans le pays qu'à l'étranger, comme un érudit ayant des vues nouvelles et originales, basées sur des rapports d'ordre mathématique et non pas sur de simples considérations théoriques.

Ces travaux ont tous paru dans la *Revista pentru istorie, arheologie şi filologie* (Revue pour l'histoire, l'archéologie et la philologie), de Bucarest, que dirigeait le savant professeur Grégoire Tocilesco, et traitaient les uns des systémes monétaires primitifs de l'Asie Mineure et de la Grèce, les autres des monnaies découvertes dans différentes régions de notre pays[1].

Dès leur apparition ils ont fait impression sur les hommes de science de chez nous et c'est pourquoi le rédacteur de la revue a cru de son devoir d'ajouter au premier d'entre eux la note suivante : „l'auteur de cette importante étude, *dans laquelle il expose des idées tout à fait neuves*, publiera aussi en roumain..."[2].

En 1888, la place de directeur général des Postes et des Télégraphes étant vacante, le gouvernement fit appel à M. C. Soutzo et lui offrit ce haute poste. Et lui, qui avait une préparation sérieuse, une intelligence très brillante et une grande puissance de travail, réussit à donner une impulsion insoupçonnée à cette institution vieillie. Il prit, dès le début, des mesures énergiques et pratiques pour intensifier le trafic postal, tant à l'intérieur du pays que dans les relations avec l'étranger, écartant les entraves que le formalisme bureaucratique et les réglements défecteux apportaient à son développement normal. Il donna en même temps une impulsion inconnue jusqu'alors au service postal des villages en organisant notre Poste rurale. Enfin, il prit l'initiative de la construction d'un local moderne pour l'office central télégraphico-postal : l'actuel palais des postes, télégraphes et téléphones de Bucarest.

Il est vrai que, tant qu'il a occupé ce poste important — jusqu'en février 1891 — M. C. Soutzo a interrompu ses publications scientifiques, mais en échange il n'a pas négligé d'enrichir ses collections d'antiquités et de monnaies par des achats faits tant dans le pays qu'à l'étranger.

Par contre, après avoir été nommé directeur à la Banque

[1] Pour les travaux scientifiques de M. C. Soutzo, consulter la liste complète de ses publications à la fin de la présente étude.

[2] *Revista pentru istorie, arheologie şi filologie*, 1883, I, p. 214.

Nationale (1892—1894), il a pu publier une étude plus importante au sujet des systèmes monétaires des rois macédoniens Philippe II et Alexandre le Grand, et du roi d'Egypte Ptolémée Soter et il montra les ressemblances étroites entre le système introduit par ce dernier en Egypte et les systèmes macédoniens des rois ci-dessus nonimés.

De la Banque Nationale, il passe conseiller à la Cour des Comptes et joua en cette qualité un role très important dans le procès d'arbitrage de l'Etat roumain avec les entreprises Hallier, de Paris. Celles-ci avaient entrepris de grands travaux dans le port de Constantza, que le gouvernement roumain avait décidé d'agrandir et de moderniser. Mais l'entrepreneur français ne tint pas ses engagements et le gouvernement roumain arrêta les travaux. D'où naquit un grand procès d'arbitrage plaidé pour l'entrepreneur par l'avocat réputé qu'était Raymond Poincaré, le futur Président de la République Française. Le gouvernement roumain nomma M. C. Soutzo président du tribunal arbitral, et celui-ci, malgré le brillant plaidoyer de Poincaré, réussit à déterminer le tribunal à donner gain de cause à l'État roumain.

Peu de temps après, on confia à M. C. Soutzo un nouveau poste de direction et de grande responsabilité : le 1-er janvier 1900 il fut nommé gouverneur de la Banque Nationale de Roumanie. En cette qualité, il dut faire face à une situation des plus difficiles et des plus délicates, créé par une crise économique désastreuse, due d'une part à une série de mauvaises années agricoles, d'autre part à la politique monétaire erronnée des gouvernements précédents. La situation était devenue tellement grave que le gouvernement proposait, comme solution extrême, la vente des disponibilités de l'Etat à un groupe de banquiers étrangers, et parmi ces disponibilités se trouvait aussi la part de capital que l'État détenait comme actionnaire de la Banque Nationale.

M. C. Soutzo soutenu par le conseil de la banque, dans lequel Eugène Carada et A. Carp avaient une influence décisive, s'opposa avec énergie aux solutions préconisées par le gouvernement et proposa que la part de capital de l'État fût vendue aux actionnaires de la banque et non pas aux étrangers ; et il offrit au gouvernement, pour améliorer la crise financière, un emprunt de 15 millions de lei, sans aucun intérêt, alors que celui-ci avait déjà emprunté 15 millions de lei, à l'étranger, à un taux exorbitant. De cette façon furent sauvés non seulement les dis-

ponibilités de l'État, mais aussi le caractère roumain de la Banque Nationale, tout en faisant en même temps un grand pas en avant en vue de la résolution de la crise économique et financière.

De si hautes problèmes d'intérêt général n'empêchèrent pas M. C. Soutzo de continuer la publication de nouveaux travaux dans le domaine qui lui était si cher et pour lequel il s'était tellement passionné. En 1901, il trouva l'occasion de vérifier ses idées et de faire à nouveau part de son opinion au sujet du caractère et de la valeur des monnaies romaines. Profitant d'une nouvelle interprétation, donnée par le savant allemand Behrendt Pick, du texte de Volusius Maecianus, l'un des rares auteurs romains qui nous aient laissé des renseignements précis au sujet du système monétaire romain de l'époque impériale, il trouva l'occasion d'exposer de nouveau ses opinions au sujet de la formation et de l'organisation de ce système.

En 1902, il répondit à une lettre du savant français L. Blanchard ayant trait à la même question. Les deux travaux parurent dans la *Revue belge de numismatique*, de Bruxelles.

Entre temps, les numismates et les collectionneurs roumains se groupèrent en une société numismatique dont l'acte de constitution est daté du 28 décembre 1903. Comme il fallait s'y attendre, les membres de la société élirent, à l'unanimité, président M. C. Soutzo, qui était considéré, à juste titre, non seulement comme le mieux préparé en Roumanie, mais aussi à l'étranger, le plus actif et le plus apprécié de tous nos numismates. La nouvelle de son élection à la présidence de cette société parvint à M. C. Soutzo au Caïre, en Egypte, où il avait entrepris un voyage d'études en liaison avec les problèmes de numismatique et de métrologie ptolémaïques. Comme on l'a déjà vu, il avait publié, depuis déjà dix ans, toute une série d'observations concernant le système monétaire des Ptolémées, mais en 1903 ayant paru un travail du grand métrologue allemand Fr. Hultsch, traitant des valeurs monétaires et pondérales ptolémaïques, M. C. Soutzo tint à se renseigner sur place au sujet de ces problèmes. Il en résulta une étude pleine de considérations nouvelles, publiée en 1904 dans la *Revue numismatique* de Paris.

Cette même année, la Société Numismatique Roumaine commença la publication d'un *Bulletin*, et M. C. Soutzo, président de la société, publia dans cette revue d'abord une étude concernant un poids inédit de Tomis (1904), puis une autre étude au sujet d'un poids de plomb, du musée de Constantinople, repré-

sentant la mine de Périnthe (1905). A partir de cette époque, il devint l'un des plus actifs collaborateurs de ce Bulletin.

Fin 1904, sa mission de gouverneur de la Banque Nationale étant venue à expiration, M. C. Soutzo n'occupa plus dorénavant aucune fonction publique et se consacra entièrement à son activité scientifique, aux soins qu'exigeaient ses propriétés, aux distractions que lui procurait sa passion pour la chasse et à ses voyages à l'étranger. Il séjournait à Constantza une bonne partie de l'année, particulièrement l'été. Il s'y était fait construire une superbe villa, sur la côte même, où il recevait les collectionneurs et les marchands de monnaies antiques de la Dobroudja, ainsi que ses amis roumains et étrangers qui visitaient la Dobroudja pour s'adonner à la chasse ou pour étudier ses anciens monuments.

L'année 1906 a été l'une des plus mouvementées de l'histoire moderne de la Roumanie. Les neu premiers mois en furent occupées par les fêtes pleines de faste et d'enthousiasme du jubilé de 40 ans de règne du roi Carol I-er et avec l'organisation et la visite de la brillante exposition organisée par le Dr. C. I. Istrati pour commémorer cet important événement. Des Roumains de tous les coins du territoire, ainsi que de très nombreux étrangers des pays voisins s'empressèrent de prendre part à ces fêtes et aux manifestations culturales et sportives les ayant accompagnées. Mais vers la fin de l'année la joie générale fit place aux soucis et aux chagrins provoqués par le mouvement révolutionnaire paysan. Profondément mécontente de la situation qui lui était créée par les grands propriétaires et par les grands fermiers, la paysannerie de Moldavie puis celle de quelques districts de Valachie essayèrent de se faire justice elles-mêmes, se vengeant d'une manière sanglante de ceux qui la grugeaint depuis des siècles.

Quoique très gros propriétaire M. C. Soutzo eut la grande chance de ne pas souffrir des suites de ce mouvement de sorte qu'il reprit cette année-là quelques études de monnaies romaines et publia en même temps la description d'un certain nombre de monnaies rares de sa collection de monnaies pontiques. Mais lorsqu'en 1907 le professeur N. Iorga provoqua un mouvement estudiantin, tout à fait inutile, contre les „francomanes" qui jouaient au Théâtre National une pièce en français, M. C. Soutzo crut de son devoir de protester, dans le journal *La Roumanie*, contre ce procédé qui ne pouvait que froisser nos vieux amis occidentaux.

L'intense activité scientifique qu'avait déployée M. C. Soutzo jusqu'alors, tant dans le pays qu'à l'étranger, fut reconnue par l'Académie Roumaine qui l'appella au printemps de 1900 parmi ses membres actifs. Son beau-frère, D. A. Stourdza, qui était secrétaire-général de cette institution, avait voulu apporter en même temps un bénéfice pratique à l'Académie. Il poursuivait depuis longtemps un projet d'organisation d'un cabinet numismatique, et le professeur Ion Bianu, le directeur de la bibliothèque de l'Académie Roumaine, l'encourageait à adjoindre un cabinet numismatique à cette bibliothèque que, sur le modèle de la Bibliothèque Nationale de Paris, il avait dotée d'une collection de manuscrits et de documents, et il avait pris l'initiative de la doter aussi d'un cabinet d'estampes.

Le cabinet numismatique fut réalisé en 1910 par la fusion de la collection de monnaies de l'Etat, qui était conservée au Musée National d'Antiquités, avec la collection de monnaies et médailles qu'avait constituée D. A. Stourdza à l'Académie Roumaine. Ces deux collections avaient été jusqu'alors fermées et n'étaient pas utilisées, mais Ion Bianu tenait à les mettre le plus rapidement possible à la disposition des chercheurs. Et son plus grand mérite a été d'avoir réussi à décider D. A. Stourdza et Spiru Haret, qui était à cette époque-là Ministre de l'Instruction publique et des Cultes, de réunir le très riche et extrêmement intéressant matériel que possédaient l'Etat et l'Académie Roumaine, de le rendre public et de le mettre à la disposition des chercheurs, pour le très grand bien des numismates et d'Historiens.

Comme nous l'avons déjà dit, c'était la collection donnée en 1862 par N. Mavrus qui constituait le fond de la collection numismatique de l'Etat. Les deux successeurs de Mavrus, D. A. Stourdza et M. C. Soutzo, avaient conservé la collection au Musée National d'Antiquités, dont seulement un partie, les monnaies romaines républicaines, avaient été inventariées par D. A. Stourdza. Plus tard s'y ajoutèrent un certain nombre de pièces achetées à César Bolliac et à d'autres, ainsi que des pièces trouvées par hasard dans différentes contrées du pays. Après qu'en 1876 D. A. Stourdza eut fait don à l'Académie Roumaine de sa collection de vieilles monnaies roumaines un accord fut conclu entre celui-ci et M. C. Soutzo, dans ce sens que toutes les monnaies antiques qui seraient reçues par l'Académie Roumaine seraient cédées au Musée National d'Antiquités, et que toutes les pièces roumaines reçues par le Musée iraient à l'Académie.

Très peu de monnaies furent achetées pour le Musée ; en échange D. A. Stourdza acheta pour l'Académie, tant dans le pays qu'à l'étranger, de nombreuses monnaies roumaines. Pourtant aucune de ces deux collection ne s'enrichit dans la mesure attendue, car D. A. Stourdza, devenu homme d'Etat important, ne fut plus en mesure, à un moment donné, que de s'occuper très peu de numismatique, tandis que M. C. Soutzo, s'étant constitué une grande collection personelle et n'ayant aucune attribution au Musée National d'Antiquités, s'est désintéressé de la collection de l'Etat. De cette façon, ces deux grandes collections restèrent inutilisées en leur plus grande partie, jusqu'à ce que D. A. Stourdza, cédant aux insistances de Ion Bianu, se décida à les réunir et à les abriter dans le cabinet numismatique nouvellement créé à l'Académie Roumaine.

Cette nouvelle institution numismatique débuta le 1-er janvier 1911 sous la direction de D. A. Stourdza, avec l'auteur de ces lignes comme numismate-adjoint. Après la mort de D. A. Stourdza, survenu le 8 octobre 1914, c'est M. C. Soutzo qui la dirigea jusqu'à sa mort (3 juillet 1933) et, depuis, l'auteur de ces lignes. Il va de soi que le numismate étant un fonctionnaire stable et permanent, tous les travaux d'organisation, d'achat et d'inventaire lui incombèrent, de même que les relations avec les dirigéants de l'Académie Roumaine, l'achat de livres de spécialité pour la bibliothèque usuelle et le soin des publications du cabinet numismatique.

Afin de donner une plus grande ampleur à l'activité numismatique de chez nous, M. C. Soutzo accepta le projet d'Alexandre Cantacuzène ayant pour but de créer un lien aussi étroit que possible entre le Cabinet Numismatique et la Société Numismatique Roumaine. Dans ce but, les membres de cette dernière furent conseillés de visiter aussi souvent que possible les colllections et la bibliothèque spéciale de ce cabinet, de se tenir au courant des publications nouvelles de tous les pays et de profiter des conseils et de encouragements qu'on leur y donnait.

En même temps, il pensa aussi à la ville de Constantza qui lui avait fourni une grande partie de ses monnaies et objets antiques et décida de faire don de sa maison au musée de cette ville. Il ne put pourtant pas réaliser ce dernier point, le Musée National d'Antiquités ayant posé des conditions inacceptables qui obligèrent M. C. Soutzo à annuler sa donnation.

En 1910, il reçut de la mission archéologique, conduite par

Jean de Morgan, de Paris, la charge importante d'étudier et de publier les poids antiques que cette mission avait découverts lors des fouilles faites à Suse. Il s'acquita de cette charge en publiant l'année suivant une étude approfondie de ces poids.

Durant la guerre balkanique de 1912 et 1913 il a surtout séjourné à Paris ; mais après la conclusion de la paix de Bucarest, par laquelle nos possessions d'outre Danube furent complétées par le quadrilaterre de Dobroudja, il étudia les monnaies des rois scythes qui avaient détenu dans l'antiquité la région située au sud de Mangalia, et en publia les résultats dans un mémoire paru en 1915 dans les Annales de l'Académie Roumaine. Entre autres, ce travail eut pour résultat la découverte de quelques monnaies provenant de rois scythes encore inconnus.

Le début de la guerre mondiale (1914—1918) le trouva aussi à Paris où il fut obligé de séjourner jusqu'à la conclusion de la paix. Pendant son absence, Bucarest ayant été occupé par les armées allemandes, les officiers allemands qui avaient logés dans sa maison bouleversèrent ses collections et sa bibliothèque, emportant comme souvenir beaucoup de monnaies choisies parmi les meilleurs, ainsi que des livres rares. En même temps, les armées bulgares qui avaient occupé la Dobroudja dévastèrent sa villa de Constantza et pillèrent toutes les antiquités qu'il y conservait.

Pourtant, malgré ses 75 ans sonnés, M. C. Soutzo ne resta pas inactif à Paris. Il prit part à toutes les manifestations patriotiques, fit partie des comités qui soutenaient la cause roumaine et fit en 1919 une conférence publique, au profit des prisonniers de guerre et ayant pour sujet l'origine de la monnaie. A la même époque, il fit une communication à l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres de Paris, sur l'origine et les rapports de certains poids assyro-chaldéens.

De retour dans le pays, il se décida à réviser ses collections et à en faire don à l'Académie Roumaine.

Pendant les années 1920 et 1921, nous avons revu ensemble les monnaies, poids et sceaux de plomb romains et byzantins, nous les avons déterminés, inventariés et déposés au cabinet numismatique. Puis suivirent les objets de musée : bas-reliefs en pierre et en marbre, statues et statuettes en pierre, marbre et bronze, toutes sortes d'objets en bronze de l'époque romaine impériale, céramique grecque, romaine et égyptienne, etc. dont l'ensemble constitue le Musée M. C. Soutzo, attaché au ca-

binet numismatique. Enfin, un certain nombre de livres rares et de catalogues de monnaies.

On a reçu en tout 3105 monnaies d'or, d'argent et de bronze, grecques, daces, romaines, byzantines et médiévales ; 196 poids de plomb, de pierre et de bronze, grecs, égyptiens et gréco-romains ; 241 sceaux de plomb romains et byzantins, 300 objets de musée.

Entre temps, M. C. Soutzo atteignit le 15 février 1920, l'âge de 80 ans et la Société Numismatique Roumaine fêta ce jubilé en un séance solennelle et par un numéro spécial de son bulletin.

Malgré son grand âge et une maladie des yeux, M. C. Soutzo ne cessa pas d'être intéressé par les problèmes numismatiques et métrologiques et montra un désir irrésistible pour la publication de nouveaux travaux. Il est vrai qu'il ne pouvait plus se tenir au courant des travaux nouveaux dont il ne pouvait prendre connaissance que si quelqu'un lui lisait les livres et les revues où ils étaient publiés — et cela n'était pas facile. — En échange il repassait continuellement dans sa tête ses vieilles théories qu'il cherchait à justifier en y ajoutant, de temps en temps, une idée ou un argument nouveau. C'est pourquoi toute son activité scientifique de la dernière partie de sa vie consista en une répétition, parfois avec les mêmes arguments et expressions, de ses travaux antérieures, grâce à son intelligence toujours vive et aux préoccupations continues autour des mêmes problèmes. Il est vrai que souvent ces répétitions se présentent sous de nouveaux aspects, en un exposé plus clair, qu'auparavant.

Au point de vue physique aussi M. C. Soutzo a fait preuve d'une résistance extraordinaire à cet âge avancé. Presque chaque année, il se rendait seul à Paris ; il parcourait seul les rues de villes comme Paris et Bucarest, qu'il connaissait depuis son enfance, et s'orientait en demandant son chemin aux passants ; l'été il se rendait souvent en automobile à Constantza et à Mangalia. En 1927, il prit part au congrès d'études byznatines de Belgrade et y fit une communication ; en revenant de Paris il s'arrêta à Rome afin de participer à l'inauguration du local de l'École Roumaine et y fit une conférence. Les années suivantes, 1929, 1930 et 1931, se trouvant à Paris, il publia, dans la revue *Aréthuse*, quelques articles. Cette dernière année, se promenant seul dans Paris il fut renversé et blessé par une automobile et dut séjourner quelques semaines dans un sanatorium

jusqu'à son rétablissement. Il y fut soigné par des amis français, et par Mademoiselle Hélène Vacaresco. A cette occasion il eut une grande satisfaction : d'Ocagne, professeur à l'Ecole Polytechnique de Paris et membre de l'Académie des Sciences, fit à cette compagnie un compte rendu élogieux de l'étude *Les bases fondamentales de la métro-logie pondérale antique*, et le savant Painlevé se déclara enchanté de ce travail [1].

De retour à Bucarest, il se rendait presque journellement au Cabinet numismatique de l'Académie Roumaine et prenait presque régulièrement part aux séances hebdomadaires de cette institution ainsi qu'aux séances de la Société numismatique roumaine. Le 4 décembre 1931 l'Académie Roumaine le fêta, lui et Jacob Negruzzi, dans une séance solennelle présidée par le roi. Ils avaient dépassé, tous les deux, l'âge de 90 ans.

Pendant l'année 1932 il continua son activité au cabinet numismatique et s'étant rendu l'été à Constantza il y acheta une statue antique de la déesse Cybelle qui lui procura l'occasion de rédiger une petite étude intitulé *Le culte de Cybelle et la patère d'or du trésor de Petroassa*, qui fut immédiatement publiée dans la revue *Dacia* [2]. Puis il s'occupa de la rédaction d'un court mémoire adressé au roi d'Italie, mémoire dans lequel il exposait en des termes généraux ses théories au sujet de la métrologie romaine : *Un coup d'oeil d'ensemble sur la métrologie pondérale et monétaire des Romains*, et qu'il fit parvenir au roi par l'entremise de la légation italienne de Bucarest [3].

Pendant l'hiver 1932-33 il prit part à quelques séances de la Société numismatique roumaine, pour la dernière fois à la séance de 27 avril 1933, et le 7 mai il travailla pour la dernière fois dans le Cabinet numismatique de l'Académie Roumaine. Vers la fin de ce mois, après un court séjour à Constantza, il rentra malade à Bucarest et ferma les yeux à jamais le 3 juillet 1933, ayant dépassé l'âge de 92 ans. Il fut enterré à Călinești, sa terre du département de Prahova, à côté de sa femme et d'autres membres de sa famille.

[1] Publié dans le *Bulletin de la section historique de l'Academie Roumaine*, XVIII.

[2] Vol. III-IV (1927—1932), p. 628.

[3] Publié dans *Buletinul Societății Numismatice Române* (Bulletin de la société numismatique roumaine), XXVII (1943), p. 5.

SON ACTIVITÉ SCIENTIFIQUE.

I. Comme la plupart des numismates, M. C. Soutzo commença son activité scientifique en collectionnant systématiquement les monnaies et les antiquités qui le passionnaient et l'intérressaient en vue des études qu'il voulait entreprendre. C'est pourquoi il donna dès le début un caractère scientifique à son occupation de collectionneur et il sélectionnait tant les monnaies antiqes que les autres objets en vue du but poursuivi. Pour ces motifs, il limita son activité de collectionneur au domaine des antiquités greco-romaines, et seulement dans la mesure strictement nécessaire à l'éclaircissement de certains problèmes en liaison avec l'antiquité orientale. Il a collectionné aussi des antiquités égyptiennes ou assyro-chaldéennes. De cette façon ses collections présentent une rare unité.

Au sujet des monnaies, il a poursuivi un double but : réunir des pièces antiques d'or, d'argent et de bronze qui pourraient lui servir comme matériaux d'études et d'expériences pour ses recherches dans le domaine de la métrologie monétaire ; d'autre part collectionner toutes les catégories de monnaies émieses dans le passé par nos villes pontiques afin de pouvoir connaître d'une façon aussi détaillée que possible leur histoire monétaire et de tirer de l'étude de celle-ci des informations abondantes au sujet de leur histoire politique, économique et culturelle.

Les monnaies émises par les tribus autochtones de la Dacie, d'après le modèle des monnaies des rois de Macédoine, ainsi que celles des „rois" scythes du sud de la Dobroudja, imitées de celles de Tomis (Constantza) ou de Callatis (Mangalia), présentaient naturellement une grande importance pour ses recherches scientifiques. C'est pourquoi dans ses collections figuraient de nombreuses monnaies daces des différentes régions du pays et des pièces des rois scythes de la Dobroudja [1].

Etant donné que M. C. Soutzo considérait les monnaies antiques surtout au point de vue de leur poids et comme unités des systèmes monétaires dont elles faisaient partie, il était intéressé, dans ce même but et dans une très grande mesure, par les poids antiques. C'est pourquoi il s'évertua à collectionner un nombre aussi grand que possible de tels poids grecs, romains et égyptienns qui lui servaient à la vérification de ses théories

[1] La collection des monnaies a été publiée dans *Creșterea colecțiilor Academiei Române, Cabinetul numismatic*, 1912, 1936 et 1942.

métrologiques. La plus grande satisfaction dans ce domaine lui fut produite par l'acquisition des poids de plomb de nos villes pontiques, car les ayant étudiés il les trouva en concordance avec le poids des monnaies émises par ces villes.

De cette façon, il réussit à constituer, à côté de la collection de monnaies, une collection de documents métrologiques unique dans notre pays [1].

Enfin, dans les vieilles villes de la Dobroudja, il acquit de nombreux sceaux antiques en plomb, les uns de l'époque romaine, les autres de l'époque byzantine (bulles sigillaires) qui forment une partie notable et de prix de sa collection. Lorsqu'elles seront publiées celles-ci apporteront de nouvelles contributions à l'histoire de ces villes et à leurs relations avec l'empire romain et l'empire byzantin.

II. En ce qui concerne le travail scientifique proprement dit que M. C. Soutzo fournit sans interruption et pendant 50 ans, dans le domaine de la numismatique, celui-ci présente dès le début un caractère de nouveauté et d'originalité qu'il conserva jusqu'à la fin. Tandis que la majorité des numismates du monde entier ont toujours accordé la plus grande importance à l'aspect extérieur des monnaies antiques, à l'interprétation des types et légendes et à l'exécution artistique, ne s'occupant qu'occasionnellement de leur poids et du système monétaire dont elles faisaient partie, M. C. Soutzo essaye dès le début de rechercher tout d'abord l'origine des monnaies, d'établir les rapports entre elles et de fixer les systèmes monétaires dont elles font partie, étudiant le poids des différentes pièces et le rapport entre les monnaies et les poids. Par cette méthode il glissa du domaine de la numismatique proprement dite dans celui de la métrologie monétaire, cette dernière devenant avec le temps sa discipline de prédilection. Même pendant son activité de collectionneur, il a poursuivi, comme nous l'avons déjà dit, non seulement la réunion de tous les types de monnaies qui l'intéressaient, mais aussi des pièces qui pouvaient servir d'étalons pondéraux. Celui qui parcourt les nombreux travaux que Soutzo publia pendant 50 ans d'activité scientifique se rend facilement compte que presque tous traient de problèmes métrologiques en liaison avec les monnaies antiques grecques et romaines. Cherchant à approfondir des problèmes de ce genre, il fut tout naturellement

[1] La collection des poids, au même endroit.

attiré, de plus en plus, vers la métrologie pondérale elle-même, qui lui faisait essayer d'établir quels ont été les principaux poids utilisés dans l'antiquité par les Grecs et les Romains, quelle est l'origine de ces poids et leur provenance, ainsi que le rôle qu'ils ont joué dans le commerce mondial. Par ces études de métrologie pondérale, M. C. Soutzo passa dans le domaine de l'histoire économique de l'antiquité, apportant sa contribution en complétant et confirmant les connaissances acquises par l'archéologie au sujet de l'existence de relations commerciales et culturelles très anciennes entre les peuples orientaux et les pays du bassin de la Méditerranée, et de l'influence prépondérante qu'a eu l'Orient sur le développement économique et culturel des peuples situés autour de cette mer.

Déjà dans l'un de ses premiers travaux : *Systèmes monétaires primitifs de l'Asie mineure et de la Grèce*, il émet la théorie de l'origine pondérale de la monnaie. Avant l'invention de celle-ci, on avait mis en circulation des lingots de métal, ayant un poids fixe, lesquels en recevant une estampille officielle devinrent des monnaies (p. 215). Plus tard, en 1917, il formula ainsi cette théorie qu'il cherche entre-temps à prouver par tous les moyens : Les monnaies primitives, sans aucune exception, représentent des poids unitaires exacts de métal précieux. Ces poids, sous forme de lingot pesés, ont servi pendant longtemps à des paiements antérieures et sont devenus des monnaies complètes au moment où une estampille leur fut apposée [1].

Il était naturel et logique, pour un ingénieur et un mathématicien comme M. C. Soutzo, que, du moment que les monnaies avaient une origine pondérale, elles devaient représenter exactement la valeur du métal qu'elles contenaient. De là naquit une nouvelle théorie étayée en grande partie aussi par les textes métrologiques qui nous sont restés de l'antiquité : toute monnaie d'or, d'argent ou de bronze a eu dans l'antiquité la valeur de son poids de métal. Par conséquent, dans l'antiquité n'ont existé que des monnaies effectives et non pas aussi des monnaies conventionnelles, surtout que la conception d'une monnaie conventionnelle était complètement étrangère à la mentalité antique et n'apparaît que dans les temps plus récents.

Conformément à cette théorie, il divise l'histoire monétaire en trois grandes périodes : 1. la période des objets-monnaies,

[1] *Les origines des monnaies*, Paris, 1917, p. 18.

lorsqu'on utilisait comme moyen d'échange des étalons de métal pesés avec la balance, 2. la période des monnaies effectives qui débute au moment où on leur appose une estampille officielle qui garantit la qualité et le poids, 3. la période des monnaies conventionnelles qui débute au Moyen-Age avec l'émission de pièces dont la valeur ne correspond pas à la valeur du métal.

Aux objections qui lui ont été faites que de très nombreuses monnaies antiques, spécialement des monnaies d'argent et de bronze, ne correspondent pas à la valeur normale et que différentes pièces de bronze de la même espèce diffèrent beaucoup, par le poids, les unes des autres, M. C. Soutzo répondait par des arguments comme ceux-ci : les différences de poids sont dues d'une part aux réductions continuelles qu'a subies le poids monétaire aux époques de crise financière qu'ont traversées les villes et les états au cours des âges ; d'autre part aux fraudes commises par les monnayeurs, souvent d'accord avec l'administration, sur le titre et le poids des métaux monétaires.

Naturellement, ces arguments ne pouvaient pas convaincre et il dût réduire jusqu'à Commode la période des monnaies effectives, sans se prononcer définitivement si les pièces de poids réduit émises depuis Commode et jusqu'au Moyen Age étaient ou non conventionnelles.

En tout cas, la théorie de M. C. Soutzo concernant le rapport entre le poids et la valeur des monnaies antiques n'avait que le défaut d'être énoncé trop rigidement et de n'admettre aucune exception, malgré que lui même, après avoir pesé un grand nombre de pièces des différents grands cabinets européens, se convainquît qu'elle ne pouvait pas être soutenue telle qu'il l'avait formulée. En particulier, elle ne pouvait pas être appliquée aux monnaies romaines de bronze, tant républicaines qu'impériales, lesquelles, ainsi qu'il le reconnaît lui-même, présentent des différences pondérales tout à fait inexplicables.

D'ailleurs, dès le début il accorda une attention particulière à la monnaie romaine qui présente les données les plus riches et les plus intéressantes pour la métrologie monétaire antique. Car c'est le bronze qui constitue tout d'abord la base de cette monnaie qui, ainsi qu'il le soutenait, a été par excellence le métal monétaire de l'antiquité : tant en Italie qu'en Grèce, en Egypte et en Assyro-Babylonie furent utilisés, avant l'invention de la monnaie, des morceaux de bronze pesés, et chez les Romains les monnaies de bronze eurent même plus tard l'em-

ploi le plus large. En second lieu, la fabrication de monnaies romaines présente l'exemple le plus typique de la façon dont étaient effectués les réductions en poids et valeur des monnaies, réductions qui représentent autant de faillites de l'Etat et qui expliquent en partie les différences de poids et de valeur subies par la même monnaie au cours des âges. Enfin, c'est toujours la monnaie romaine qui offre les données les plus nombreuses et les plus précises au sujet des influences étrangères, orientales et grecques, qui se sont exercées, dès la plus haute antiquité, sur l'activité commerciale et culturale des peuples du bassin de la Méditerranée. Pour tous ces motifs, M. C. Soutzo étudie avec un intérêt particulier les origines et l'évolution de la monnaie romaine et même son dernier travail donne une vue d'ensemble de l'évolution de cette monnaie.

La monnaie romaine présente aussi le grand avantage d'avoir eu une circulation mondiale à partir de la fondation de l'empire. Dans ce but, l'empereur Néron avait fait une importante réforme en établissant un rapport entre le denier romain et la drachme cystophore qui formait la base du système monétaire existant alors dans le monde grec, système dérivé à son tour du système monétaire asiatico-égyptien. De même, l'*aureus* romain fut mis en relation avec le statère macédonien — *philippeus* — qui était la monnaie en or la plus répandue.

Afin d'arriver à un résultat pratique, Néron réduisit le poids de l'*aureus* de 1/40 de livre à 1/45 et le fit ainsi correspondre à 1/60 de la mine attique, tandis que la *philippeus* représentait le 1/50 de cette mine. De cette façon l'*aureus* valait exactement 25 deniers romains pendant que le *philippeus* en valait 30.

D'autre part, l'*aureus* de Néron valait 5 tétradrachmes grecques, c'est-à-dire 20 drachmes, et le statère 6 tétradrachmes, donc 24 drachmes. Pareillement, les pièces asiatiques d'argent, nommées cystophores, qui étaient très répandues, valaient 3 deniers romains.

En ce qui concerne les monnaies de bronze romaines, il a été établi que l'*aureus* valait 100 sesterces et le *philippaeus* 120.

C'est de cette façon que M. C. Soutzo présentait la réforme monétaire de Néron, qui a facilité la circulation mondiale des monnaies romaines d'or, d'argent et de bronze.

Rappelons, au sujet des monnaies romaines, qu'il a étudié aussi le système monétaire de Caracalla et celui d'Anastase ; et parmi les systèmes grecs il s'est spécialement occupé de ceux

des rois macédoniens Philippe II et Alexandre le Grand, du roi d'Egypte Ptolomée Soter et de ses successeurs ; enfin il donna des explications originales au sujet de la réforme monétaire de Solon. En même temps, il soumit à un examen très minutieux les monnaies de nos villes pontiques et plus particulièrement celles de Tomis.

III. De la métrologie monétaire, M. C. Soutzo passa tout naturellement à la métrologie pondérale où il émit aussi des idées neuves et originales. Certains parmi les érudits modernes, qui se sont occupés de cette discipline scientifique, ont pensé que des relations existaient dans l'antiquité entre les unités de mesure et celles de poids, c'est-à-dire des systèmes savants basés sur des calculs mathématiques. En réalité, soutenait-il, une telle conception est étrangère à l'antiquité, car les unités de mesure se sont développés tout à fait indépendamment des unités de poids. Même dans de pays plus évolués comme l'ont été l'Egypte ou la Chaldée, où à côté des systèmes populaires furent créés des systèmes basés sur des calculs mathématiques, on n'a jamais essayé d'établir sur une base commune le système de mesures et celui de poids. Tant en ce qui concerne les mesures qu'en ce qui concerne les poids, d'innombrables systèmes locaux ou régionaux ont existé et ce n'est que très rarement que certains d'entre eux ont réussi à s'imposer dans tout un pays, ou à être adoptés aussi par des peuples étrangers.

En ce qui concerne les poids, les peuples, qui ont réussi à développer un commerce assez important, ont tout naturellement imposé leur système pondéral dans les régions où ils ont eu des relations commerciales plus intenses et plus durables. Ainsi le talent et le sicle babylonien ont prédominé, à une certaine époque, dans le commerce de l'Asie centrale et de l'Asie occidentale ; de même le *kati* et le *deben* égyptiens ont été utilisés fort longtemps, non seulement dans leur pays d'origine mais aussi en Syrie et dans les autres pays de la côte méditerranéenne qui ont été sous l'influence de la civilisation et du commerce égyptiens. Bien plus : les Grecs et les Italiotes ont, eux aussi, emprunté certains poids orientaux dont on retrouve les traces dans le mode de division de certains poids grecs et romains.

La même chose s'est produite aussi avec le système numéral : le système babylonien duodécimal s'est répandu dans de nombreuses régions du monde antique et s'est maintenu, par en-

droits, jusqu'à nos jours. De même, le système décimal égyptien a été lui aussi adopté par de nombreux peuples.

Malgré cela, il paraîtrait qu'il a existé aussi un autre système, bien plus ancien, qui a été découvert par M. C. Soutzo à la suite de ses recherches. Ce système primitif consiste dans le doublement continu de l'unité. Le poids primitif a été le grain de blé, qui était identique en Chaldée, en Egypte et en Italie. Mais à côté du grain de blé, d'autres grains, comme celui d'orge qui est deux fois plus lourd, celui de caroubier qui est quatre fois plus lourd et celui de lupin, qui est huit fois plus lourd que le grain de blé, ont servi d'unités pondérales primitives.

Les unités pondérales supérieures ont été constituées par des paires de grains de blé, doublées successivement à 16, 32, 64 et 128 grains de sorte que le point de départ pour la formation des poids supérieurs a été la paire. D'après la même méthode se font formés au moins deux séries de poids à partir de paires de grains d'orge, et de caroubier, qui pesaient deux fois et quatre fois autant que les séries de paires de grains de blé. Ainsi prirent naissance les séries pondérales doubles et quadruples que l'on retrouve tant en Chaldée qu'en Egypte, Asie Mineure, Grèce et Italie.

„Lorsque des méthodes de calcul plus rationnelles que l'archaïque manière de compter par paires lui succédèrent, ce furent d'abord des grouppements décimaux et duodécimaux et plus tard des groupement séxagécimaux de grains qui constituèrent des poids numériques.

„Un progrès ultérieur consista à se servir de petits cailloux essayés à la balance et dont le poids par hasard représentait un nombre donné de dizaines ou de douzaines de grains. Le scrupule des Romains était à l'origine un petit cailloux de ce genre pesant 24 grains.

„Mais les progrès de la civilisation necessitèrent bientôt l'emploi de balances de dimensions plus fortes et aussi le besoin de reglémenter la pesée et de contôrler les unités pondérales. On créa à cet effet des poids artificiels pesant exactement autant que le groupement numérique de grains précédement en usage, et ce furent là les premières unités pondérales artificielles proprement dites."

A l'aide des calculs faits en partant de grains, M. C. Soutzo a réussi à déterminer avec beaucoup d'exactitude un nombre important de poids antiques, mentionnés dans les textes métro-

logiques ou découverts dans les établissements de haute antiquité. La seule difficulté rencontrée s'est manifestée au sujet des poids évalués en livres romaines car pour leur détermination précise il a dû compter le livre à 325 gr au lieu de 327 gr comme on le fait d'habitude.

Comme il fallait s'y attendre, tous les métrologues n'acceptèrent pas de confiance les théories et les déterminations de M. C. Soutzo ; car les problèmes attaqués par lui sont si délicates et les sources dont on dispose pour leur étude sont si peu nombreuses et si peu éclaircies, que seuil quelqu'un de passionné pour de telles études et un profond connaisseur de l'économie politique et des finances de l'antiquité peut oser les envisager.

Grâce à son intuition lumineuse, M. C. Soutzo a réussi à pénétrer non seulement les secrets de la métrologie monétaire mais aussi ceux de la métrologie pondérale ; il a ouvert la voie aux interprétations rationnelles et mathématiques de l'origine des monnaies et des poids antiques, de leurs rapports et des systèmes les ayant gouvernés et a montré combien grande est la contribution à la connaissance des relations économiques et culturelles, très anciennes, des peuples de l'antiquité, que peut apporter leur étude.

C'est pourquoi son activité scientifique, dans tous ces domaines, restera comme un exemple de ce que peut produire un travail ordonné et conséquent, soutenu par une intelligence supérieure et une persévérance invaincue.

CONST. MOISIL

BIBLIOGRAPHIE DE L'OEUVRE DE M. C. SOUTZO

1. *Coup d'oeil sur les monuments antiques de la Dobroudja*, *Revue Archéologique*, Paris, 1881, vol. II, p. 204 et 286.
2. *Tezaurul din Turnu-Măgurele* (Le trésor de Turnu-Măgurele), *Revista pentru istorie, arheologie şi filologie*, 1883, col. I, p. 1.
3. *Lanţul de aur de la Grădiştioara şi tezaurul din Maramureş* (La chaîne d'or de Grădiştioarea et le trésor du Maramuresh), *ibidem*, vol. I, p. 282.
4. *Valul lui Traian* (Le vallum de Trajan), *ibidem*, v. I, p. 179.
5. *Systèmes monétaires primitifs de l'Asie mineure et de la Grèce*, *ibid.*, vol. II, p. 214.
6. *Etalons pondéraux primitifs et lingots monétaires*, *ibid.* 1885, p. 401.
7. *Despre originele monetelor* (Sur les origines des monnaies). Conferinţă ţinută la Ateneul Român, Bucureşti, 1885.
8. *Introduction à l'étude des monnaies de l'Italie antique*, I-ère partie, Paris, 1887.
9. *Idem*. II-e partie, Paris, 1889.

10. *Essai de restitution des systèmes monétaires macédoniens des rois Philippe II et Alexandre et du système monétaire égyptien*, *Revista pentru istorie, arheologie şi filologie* Bucarest, 1893.
11. *Nouvelles recherches sur les origines et rapports de quelques poids antiques* *Revue numismatique*, Paris, 1895.
12. *Étude sur les monnaies imperiales romaines*, *ibid.*, Paris, 1898—1899.
13. *Poids et monnaies de Tomis*, *Mémoires du Congrès international de numismatique*, Paris 1900.
14. *Examen critique d'une nouvelle théorie de la monnaie romaine*, *Revue belge de numismatique*, Bruxelles, 1901.
15. *Notes et observations sur la lettre de M. L. Blancard*, *ibid.* 1902.
16. *Nouvelles recherches sur le système monétaire de Ptolémee Soter*, *Revue numismatique*, Paris, 1904.
17. *Greutate de plumb inedită a urbei Tomis* (Poids inédit, de plomb, de la ville de Tomis), *Buletinul Societăţii Numismatice Române*, Bucarest, 1904.
18. *Mina de la Perinthus* (La mine de Périnthe), *ibid.*, Bucureşti, 1905.
19. *Les monnaies de bronze des préfets de la flotte de Marc Antoine avec marque de valeur*, *Revue numismatique*, Paris, 1906.
20. *Les lourdes monnaies de bronze de l'Italie centrale et la numismatique romaine*, *ibid.*, 1907.
21. *Monete din colecţiunea noastră inedite sau puţin cunoscute, emise în urbele antice din Dobrogea* (Monnaies de notre collection, inédites ou peu connues, émises par les villes antiques de la Dobroudja), *Buletinul Societăţii Numismatice Române*, IV, (1907), p. 1 et V (1908), p. 7.
22. *Essai de classification des monnaies de bronze émises en Egypte par les trois premiers Lagides*, *Revue numismatique*, Paris 1909.
23. *L'u, le ja et la mine d'après M. Thureau-Dangin*, *ibid.*, 1909.
24. *Les origines assyro-chaldéennes des paids romains.* Communication faite au Congrès international d'archéologie du Caire ; *Revista pentru istorie, arheologie şi filologie*, Bucureşti, 1909.
25. *Originile asiro-chaldeene ale greutăţilor romane* (Les origines assyro-chaldéennes des poids romains), *Analele Academiei Române*, XXXI (1909) p. 353.
26. *L'as et la libella de Volusius Maecianus*, *Revue belge de numismatique*, Bruxelles, 1910.
27. *Les recherches récentes sur la monnaie romaine, Pline, Mommsen et Mr. Willers*, *Revue numismatique*, Paris, 1910.
28. *Despre numismatica romană* (Au sujet de la numismatique romaine). Discours de réception à l'Académie Roumaine, Bucarest, 1911. Publié également en français dans *Buletinul Societăţii Numismatice Române*, VIII (1911), p. 3.
29. *Etude des monuments pondéraux de Suse*, dans *Mémoires de la Délégation en Perse* sous la direction de J. de Morgan, Paris, 1911.
30. *Norma ponderală de la Perinthus* (La mine pondérale de Périnthe), *Analele Academiei Române*, XXXIV (1912) et *Buletinul Societăţii Numismatice Române*, IX, (1912), p. 3.
31. *Contribution à l'étude de l'inégalité pondérale des as libraux*, *Numismatische Zeitschrift*, Vienne, 1912.
32. *Ponduri antice inedite din Tomis şi Callatis* (Poids antiques inédits de Tomis et de Callatis), *Buletinul Societăţii Numismatice Române*, X. (1913).

13. *Monete inedite din oraşele noastre pontice* (*Tomis, Callatis, Istros*) (Monnaies inédites de nos villes pontiques, Tomis, Callatis, Istros), *Analele Academiei Române*, XXXV, (1913).

14. *Contribuţie la studiul pondurilor antice din oraşele noastre pontice* (Contribution à l'étude des poids antiques de nos villes pontiques), *Buletinul Societăţii Numismatice Române*, XI, (1914), p. 1.

15. *Ponduri şi monete inedite din oraşele noastre pontice* (Poids et monnaies inédits de nos villes pontiques), *ibid.*, XII, (1915), p. 157.

16. *Contribuţia numismaticei la istoria României transdunărene* (La contribution de la numismatique à l'histoire de la Roumanie transdanubienne), *Analele Academiei Române* XXXVIII (19 ...). Publié aussi en français dans le *Bulletin de la section historique*, 1916.

17. *Monetele regilor sciţi din Dobrogea* (Les monnaies des rois scythes de la Dobroudja), *Buletinul Societăţii Numismatice Române*, XIII (1916), p. 1.

18. *Les origines des monnaies*, conférence faite le 14 juin 1917, Paris. Traduite en roumain par Const. Moisil et publiée das *Buletinul Societăţii Numismatice Române*, XIV, (1919), p. 6.

19. *Clasarea monetelor de bronz ale împăraţilor romani* (La classification des monnaies de bronze des empereurs romains), *ibid.*, XV, (1920), p. 1.

20. *L'évolution pondérale dans l'antiquité* : 1. Notice sur les origines et rapports de quelques poids assyro-chaldéens. 2. Les poids de l'Egypte et le grain chaldéen. 3. Origine, mode de formation et rapports des principales unités pondérales antiques., *ibid.* XVI, (1921), p. 59. La première partie a fait aussi l'objet d'une communication à l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres de Paris (*Comptes rendus* des séances de l'année 1919, p. 150).

21. *Les monnaies de bronze romaines des premiers Césars et celles du système monétaire de Néron*, *ibid.*, p. 83.

22. *Le denier de Néron, la drachme cystophore et le talent euboïque*, *ibid.*, XVII (1922), p. 1.

23. *De l'emploi par les Romains des unités pondérales et monétaires et de leurs divisions pour la représentation des fonctions usuelles*, *ibid.*, XVII, (1922) p. 65.

24. *La mine lourde d'Athènes, la réforme financière de Solon, la drachme attique légère ou denier de Néron*, *ibid.*, XVIII (1923), p. 1.

25. *Monetele imperiale romane din veacul al IV-lea* (Les monnaies impériales romaines du IV-e siècle), *ibid.*, XX (1925), p. 2.

26. *Caracterul chaldean al pondurilor romane* (Le caractère chaldéen des poids romains), *ibid.*, p. 33. Publié aussi en français dans la *Revue numismatique*, Paris 1926, p. 26.

27. *Sistemul monetar al lui Caracalla, cu o privire asupra evoluţiei sesterţiului şi miliarensului roman* (Le système monétaire de Caracalla, suivi de considérations sur l'évolution du sesterce et du miliarense romain), *Buletinul Societăţti Numismatice Române*, XXI (1926), p. 1.

28. *Les monnaies pondérales et les monnaies sans poids utiles dans l'antiquité*, *ibid.*, XXII (1927), p. 1.

29. *Complément à l'étude de la monnaie des premiers Lagides*, *ibid.* p. 8.

O MĂRUNTĂ POPULAȚIE BALCANICĂ ÎN BANAT: CRAȘOVENII

Regiunea dela confluența Tisei cu Dunărea se prezintă ca o adevărată răscruce a raselor din spațiul balcanic și Europa centrală. Dinspre Sud Sârbii, ceva mai depărtați spre SE Bulgarii, dinspre NV Ungurii, iar dinspre Est Românii, se întrepătrund în acest spațiu, creind o zonă de amestec care se complică și mai mult prin apariția unor insule etnice aparținând unor neamuri mai depărtate, între care cele germane sunt mai însemnate (fig. 1).

Dincolo de marginea estică a acestui ținut împestrițat etnicește care acopere jumătatea apuseană a Banatului, în plină românime, se află răzlețită o insuliță etnică ce păstrează caractere proprii, neaparținând întru totul nici unuia dintre neamurile mai sus înșirate: sunt *Crașovenii*. Ei populează actualmente doar șapte sate, așezate în regiunea deluroasă a Banatului, de unde *Carașul* își strânge afluenții. Numărul lor total e doar de puțin peste 6000 și se află în ușor regres în ultimele decenii.

Obârșia lor e foarte controversată și, măcar că cercetători reputați au căutat s'o elucideze, până'n ultima vreme această frântură de populație a rămas pentru știință tot o *enigmă* etnică. Dela obârșia *bulgară*, susținută aproape exclusiv pe vremuri, la aceia *sârbo-croată* și chiar *albaneză* sau *română*, o serie întreagă de variante intermediare apar în studiile diferiților savanți. Fapt e că Crașovenii folosesc un dialect slav care nu e pe deantregul nici sârb, nici bulgar, purtând în el vagi influențe dalmato-albaneze și destul de multe cuvinte românești; iar ca religie sunt catolici, dar păstrând până nu demult calendarul pe stil vechi și alte urme de ortodoxism; în fine, ca port, obiceiuri și ocupații, asemănându-se în mare măsură cu Românii, a căror limbă o vorbesc cea mai mare parte dintre ei[1].

[1] „Carașovenii sunt bilingui, iar cei din Iabalcea vorbesc numai românește. In contact cu străinii se servesc de limba română". (Em. Petrovici, *Graiul Carașovenilor*, Buc., 1935, p. 9).

Studiile întreprinse până'n prezent însă au cercetat mai ales două laturi ale problemei : cea istorică şi cea linguistică. Pentru elucidarea obârşiei acestei populaţii, vor fi necesare de asemeni măsurătorile antropologice şi cercetările etnografice, apoi aprofundarea cercetărilor toponomastice în sensul început de Traian Simu [1], iar totul trecut printr'o interpretare geografică, în care

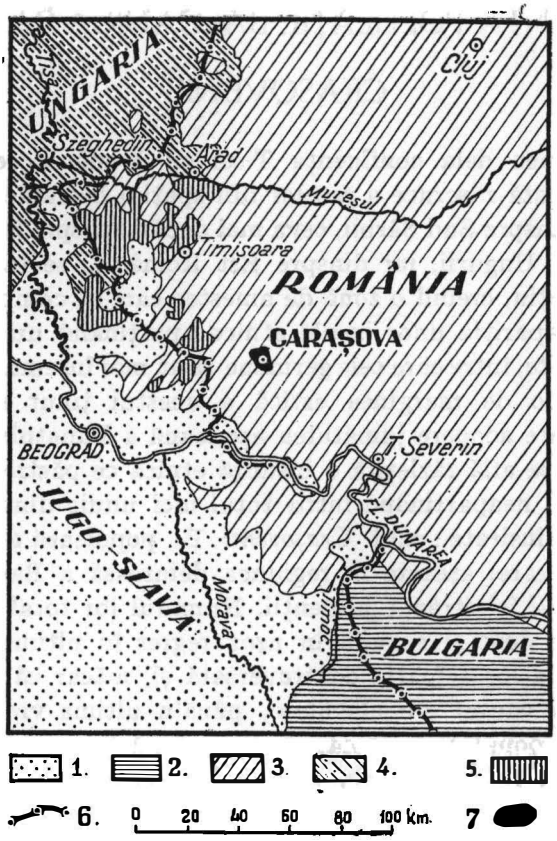

Fig. 1. — „Insuliţa" craşoveană la răscrucea etnică dintre : 1 Sârbi, 2 Bulgari, 3 Români, 4 Unguri, 5 Nemţi şi 6 frontiere.

să se ţină seamă de elementele spaţiale, de suprapunerile etnice în raport cu epocile în care s'au înfăptuit ele şi cu numărul celor veniţi; etc. In nota de faţă încercăm doar o schiţare în acest sens a problemei, pe baza materialului cunoscut, cercetările trebuind să fie reluate.

[1] Tr. Simu, *Originea Craşovenilor. Studiu istoric şi etnografic*, Lugoj, 1939.

Numele Craşovenilor a fost explicat în mai multe chipuri. Demnă de amintit,—deşi cu totul falsă—e părerea lui G. Czirbusz, după care numele lor ar fi fost împrumutat dela localităţile *Kruševo* din Bosnia, ori *Kruševac* din Serbia; aceasta întrucât dintr'acolo ar fi venit, pela mijlocul sec. XV, un grup de locuitori care s'ar fi aşezat la Caraşova [1]. Se ştie însă că această localitate e una dintre cele mai vechi din Banat, şi că e pomenită ca protopopiat catolic, sub numele ei actual, încă de la 1333. Aşadar e vorba de o simplă coincidenţă toponimică şi nu de un împrumut [2]. Numele localităţii, ca şi cel al judeţului în care e situată — *Caraş* — se trage cu siguranţă dela râul *Caraş* ce străbate regiunea şi care e pomenit documentar încă din anul 1129, cu prilejul unei lupte dintre Bizantini şi Unguri [3]. Tot acolo se află o veche cetate numită Caraşova sau Craşova, de oarecare însemnătate istorică, pomenită în documente încă de prin sec. XIII (1230, 1247, 1266, etc.) şi distrusă de Turci după 1526.

Aşadar, populaţia aceasta şi-a luat numele dela localitatea bănăţeană (un adevărat sat stup pentru celelalte), nu l'a adus cu ea din Sudul Lunării şi şi l-a însuşit numai după o îndelungată convieţuire în această localitate. La început numele acesta n'a avut semnificaţie etnică, ci numai una locală întocmai cum de plidă locuitorilor din Timişoara li se spune *Timişoreni*, celor din Lugoj — *Lugojeni*, etc., indiferent de naţionalitate. Şi, mai multe neamuri au fost şi la Caraşova. Numai când împestriţeala etnică de acolo s'a contopit cât de cât, căpătând caractere unitare, el i-a dobândit acest înţeles.

Regiunea şi aşezările craşoveneşti. — Teritoriul ocupat de gruparea caraşoveană e situat la marginea de Vest a masivului muntos banatic şi se prezintă sub forma unui basin bine închis, în cuprinsul căruia Caraşul îşi adună radiar o serie întreagă de afluenţi mărunţi (Nermet, Lupac, Gârlişte, ş. a.). Dacă fundul acestui basin se află la o altitudine de cca. 200—250 m., margi-

[1] *A temes és torontal megyei bolgárok, A krassószörényi Krassovánok*, Budapest, 1913.

[2] Există de altfel o mulţime de Kruşeve în Pen. Balcanică; ele însă n'au nicio legătură cu fenomenul craşovean.

[3] Cercetătorii au oscilat în ce priveşte originea numelui râului, arătând unii că ar deriva dela slavul *kras*, alţii dela ungurescul *kara*, ori chiar dela latinescul *carassius*. Părerea mai nouă e cea expusă de Em. Petrovici în *Graiul Craşovenilor* (p. 6—7), susţinând că la origine topicul e într'adevăr slav, dar romanizat cu mult înaintea sosirei Craşovenilor pe aceste locuri.

nele lui se ridică la 600—900 m. şi chiar mai mult. Astfel la Est spinarea muntelui Semenic se ridică la peste 1200 m., separându-l prin urcuşuri grele de cele mai apropiate sate din Est, care se află tocmai la 40—50 km. depărtare. O prispă de înălţimi mai mărunte, ce se ţin între 600 şi 900 m. (Piatra Albă 790, Ponor 809, Velika Kicera 655, Cioca cu Apă 638, Sokolovac 783...), care se continuă sub formă de pinten deluros către apus (Livada 620, Straja 717, Movila 682, Dealul Babei 504, Cârja Lungă 606...),

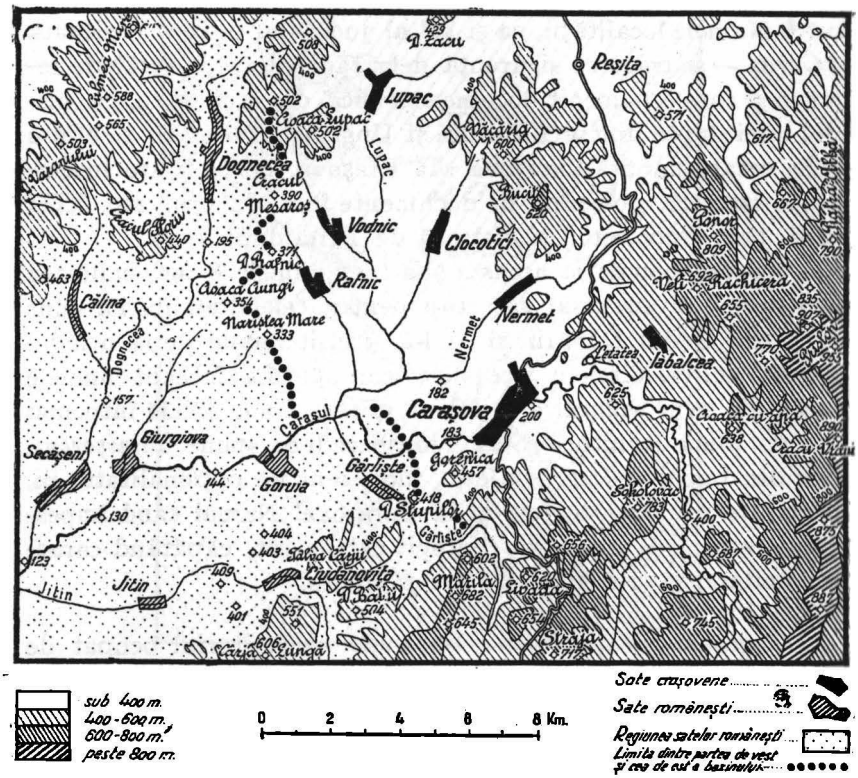

Fig. 2.—Basinul superior al Caraşului, cu satele crăşovene.

închide bine basinul Caraşovei în partea de Sud. Mai ales în regiunea dealurilor acestora mărunte se află pădurile şi păşunile Crăşovenilor.

Către Nord şi Vest, basinul acesta e mai puţin bine închis. Dealurile depe margine au doar înălţimi de 5—600 m. şi uneori chiar mai mărunte. Totuşi ele formează o ramă care începând din Bucit (620 m), Văcăria (600), Zacu (429), Iarişte (508), se

continuă prin Culmea Mare (615), Vartanul (503), Ciobanul (531), limitând destul de bine, fără a izola, acest basin de regiunea industrială a Reșiței și văii Berzovia, care-a atras în ultimul veac populațiuni străine de aceste locuri, dar catolice ca și neamul crașovenesc.

O adevărată poartă larg deschisă se află însă către SV, pe unde râul Caraș iese spre câmpia bănățeană. Marea lărgime a acestei porți se datorește faptului că tocmai acolo debușează în valea principală doi afluenți destul de însemnați (Dognecea și Jitin), cu cursuri parțial paralele, lăsând între ele terase și dealuri joase. Pe acolo se face legătura cu Câmpia împestrițată etnicește a Banatului.

Totuși o oarecare stavilă, — aceasta de ordin antropogeografic — izolează și'n această latură gruparea crașoveană: sunt cele câteva sate românești (Dognecea, Călina, Secășeni, Ciurgiova, Jitin, Ciudanovița, Goruia și Gârliște), care ocupă partea de Vest a basinului închizând această ieșire. O culme de dealuri mărunte, cu direcție aproximativă Nord-Sud (Cioaca Lupac 502, Cracul Mesaroș 390, Rafnic 371, Cioaca Ciungi 354, Nuriștea Mare 333), separă în două compartimente acest basin, limitând oarecum aria de răspândire a celor două grupuri etnice. Legăturile cu Românii nu sunt totuși stânjenite prea mult de această culme abia schițată și ca dovadă stau atâtea trăsături comune ce se păstrează între ei.

In interior basinul are un relief format de dealuri mărunte, ale căror vârfuri rar trec de 300 m. Valea Carașului, care iese extrem de îngustă și cu versanturi prăpăstioase dintre munți, cum intră în cuprinsul acestui basin se lărgește dintr'odată mult, căpătându-și o pantă de scurgere mai puțin înclinată (200 m în albie la Carașova, 130 m. la Secășeni la ieșirea din basin). Pe unul dintre dealurile acestea, cu versanturi abrupte din partea estică, se află ruinele vechei cetăți a Carașovei.

Climatul regiunei e blând ca al Banatului întreg și chiar, datorită adăpostului dinspre Est, cu vagi nuanțe mediteraneene. Vegetația naturală e în cea mai mare parte păduroasă. Poenile, făcute însă din vechi timpuri, au creiat destul loc pentru pășunat, livezi de arbori fructiferi și chiar agricultură.

Așadar *bazinul Carașovei e o mică unitate naturală bine individualizată față de regiunile învecinate, care prin izolarea ce o impune așezărilor omenești din cuprinsul ei, a favorizat păstrarea unității crașovene.*

Populaţia întregului basin e de peste 14 mii locuitori. Exceptând însă cele 8 sate româneşti din partea apuseană a lui şi mărginindu-ne numai la jumătatea estică a basinului Caraşovei, aflăm o populaţie aproape exclusiv craşoveană. Aceasta locueşte în următoarele şapte sate : *Caraşova*, *Clocotici*, *Iabalcea*, *Lupac*, *Nermet*, *Rafnic* şi *Vodnic*, care, după ultimul recensământ din 1941, aveau la un loc aproximativ 6300 Craşoveni, alături de vreo 600 locuitori de alte neamuri.

Faţă de cifra dată de recensămintele mai vechi, asistăm la o descreştere numerică destul de însemnată a Craşovenilor. Astfel după Niederle, la 1847, numărul Craşovenilor ar fi fost de 10.000, la 1896 de 7692, iar la 1900 de 7500.

Dacă descreşterea populaţiei e un fenomen demografic comun aproape întregului Banat, pentru gruparea craşoveană el se explică atât prin plecările spre câmpie ale unor Craşoveni în căutare de lucru, pierzându-se etniceşte pe acolo, cât mai ales prin stăvilirea voită a natalităţii, care bântue după unii cam de o sută de ani încoace [1]. In felul acesta, mica grupare a Craşovenilor, care-a dovedit atâta vigoare etnică nedesnaţionalizându-se timp de câteva veacuri, e ameninţată acum cu dispariţia din pricina declinului numeric în care-a intrat.

Impărţită pe sate, populaţia aceasta se prezintă după cum urmează :

Satele	1930 Total	1941				
		Total	Români	Germani	Alţii [2]	Craşoveni
Caraşova . .	2.940	2.875	90	97	118	2.570
Clocotici . .	1.074	1.058	8	4	46	1.000
Iabalcea .	339	332	14	—	18	300
Lupac . . .	856	898	114	48	16	720
Nermet . .	646	646	—	2	4	640
Rafnic . .	716	648	22	—	16	610
Vodnic . . .	489	444	2	—	2	440
Total	7.060	6.901	250	151	220	6.280

[1] Em. Petrovici, *op. cit.*, p. 4.

[2] Intre locuitorii trecuţi la această rubrică, se află : — la Caraşova 90 Ţigani şi 13 Evrei, la Clocotici cam 40 Ţigani, iar în celelalte sate aproape toţi numai Ţigani.

Se remarcă aşadar o scădere a populaţiei fiecărui sat, în afară doar de Lupac, unde se înregistrează spor şi de Nermet unde populaţia e staţionară.

Sub raportul aşezării lor, doar Caraşova are o situaţie economică mai bună, fiind străbătută de şoseaua Oraviţa-Reşiţa; toate celelalte sate stau izolate pe văi secundare pe unde trec numai drumuri lăturalnice (fig. 2).

Dintre toate satele craşovene, *Caraşova* e cel mai vechiu şi cel mai mare. Data întemeerii lui nu se cunoaşte. După însemnările documentare, pare însă că e străvechi, datând de prin sec. XIII şi poate chiar mai dinainte. Pare de asemeni că era o aşezare de oarecare însemnătate, cu cetatea ei de alături [1], încă din primele veacuri ale mileniului nostru. Astfel, pela 1299, devine reşedinţă de protopopiat catolic, iar pela jumătatea sec. XVI e ridicat chiar la rangul de „oppidum" [2]. Aşezarea continuă să prospere astfel că pela începutul sec. XVIII, recensământul precizează că erau acolo 400 de case [3]; ceea ce arată că era pe atunci de două ori mai mare decât Lugojul (numai cu 218 case), devenit în deceniile următoare capitală de judeţ. Din punct de vedere geografic, nu e lipsit de interes amănuntul că, întocmai ca multe din străvechile aşezări omeneşti dela noi, satul Caraşova a suferit şi el o deplasare depe vechea vatră, pe alta nouă. În trecutul mai depărtat era situat pe spinarea dealului din apropiere, la locul numit *Seliştе*, unde tradiţia spune că s'ar fi aflat şi o biserică, iar azi încă se mai văd urme de zidărie. Nu se ştie când s'a petrecut această schimbare de vatră; probabil totuşi că în vremuri destul de depărtate.

Toate celelalte sate craşovene sunt mai noui şi, pare că pornite din vatra comună a acestei aşezări „stup". Afirmaţia unui cărturar ungur, că dintru început Matei Corvin ar fi aşezat pe Craşoveni în toate cele şapte sate [4], e o simplă fantazie neîntemeiată pe nimic precis. Craşovenii însişi păstrează nealterată

[1] După părerea unora, cetatea ar data dinainte de 896 (Szentkláray, *Krassódarmegye Őshajdana*, Budapest 1900, p. 160).

[2] Simu, *op. cit.* p. 97; cf. Szentkláray, — *Csanád Egyházmegye története*, Temesvár 1898, p. 166; Pesty, — *Krassószorenymegye története*, Budapest 1884, p. 257.

[3] Szentkláray, *Szász évi Délmagyarország újabb történetéből*, Temesvár 1879, p. 26; v. şi Simu, *op. cit.* p. 97.

[4] Szentkláray, *Mercy Claudius Florimund Korm nyzata a temesi bánságban*, Budapest, 1909, p. 75; v. şi Tr. Simu, *op. cit.* p. 99.

tradiţia că satele acestea s'au format prin roire din vatra satului stup Caraşova, împopulând aşezările lor izolate (odăi şi sălaşe), împrăştiate pe văile secundare. Şi Em. Petrovici atestă această tradiţie pe care o păstrează Craşovenii[1]. Nu suntem însă de părerea celor ce cred că satele dimprejurul Caraşovei ar data numai de pela finele sec. XVIII. După cum se poate vedea din harta lui Mercy din 1723[2], ele erau toate în fiinţă încă de pela începutul sec. XVIII, cu excepţia satului Lupac, ce era trecut sub alt nume. Şi sunt dovezi care arată că începuturile unora coboară chiar dincolo de pragul sec. XVII.

Clocotici, cu nume de origine românească, e al doilea ca număr de locuitori între satele craşoveneşti şi e pomenit în afară de acea dată, la 1772 în harta militară austriacă la scara 1 : 28.800 a Banatului[3]. Se arată acolo că satul Clocotici avea pe atunci 158 familii şi 3650 jugăre de pământ. La 1776 e pomenit din nou în listele de colonizări înfăptuite de Austrieci. Se specifică anume că la acea dată au fost aduse şi colonizate acolo, de către Iosif II câteva familii de Bulgari[4]. De altfel în aceiaşi vreme ia fiinţă şi parohia satului, care până atunci ţinea sub raport confesional de Caraşova.

Lupacul ar fi existat după Fr. Pesty[5] încă dela 1598, deşi sub numele acesta nu apare nici în harta lui Mercy dela 1723 şi nici în hărţile din deceniile următoare. Abia la 1776 se înscrie în harta lui Griselini cu numele acesta. Explicaţia stă în aceia că numele mai vechi al satului ar fi fost *Tâlva* (trecut greşit prin unele hărţi *Dilfa*) şi că acel sătişor Tâlva, cătun al Caraşovei şi-ar fi strămutat vatra pe valea Lupacului, dela care a luat numele

[1] „Caraşovenii povestesc că strămoşii lor au stat la început toţi în Caraşova. Celelalte sate s'au format mai târziu pe *cătrina* (rom. *ţarina*) din hodăile grupate împrejurul unui isvor. De aceia numele de Caraşovean serveşte pentru a numi pe toţi slavii celor şapte sate înşirate mai sus" (Em. Petrovici, *op. cit.*, p. 1).

[2] Tr. Simu, *op. cit*, p. 99—100.

[3] Titlul hărţii e: „*Original Aufnahmskarte des Temesvarer Banats ausgeführt in den Jahren 1769—17[illegible] unter der Direktion* des Obersten Elmpt *des Generalquartiermeisterstabes*"; vezi N. Popp, *Populaţia Banatului în timpul lui Iosif II* (în „Lucrările Inst. de Geografie al Univ. din Cluj—Timişoara, Vol. VII).

[4] N. Popp, *Populaţia Banatului* . . . p. 397; idem în Şt. Manciulea, *Elemente etnice streine aşezate în Banat între anii 1000—1570*. (Revista Institutului Social Banat-Crişana. Timişoara, 1943, p. 60).

[5] Fr. Pesty, *Krassószörénymegye története*, Budapest, 1884, p. 414; cf. Simu, p. 99.

cel nou. Sub acest nume se întâlneşte apoi mereu, ceea ce arată probabil că strămutarea vetrei s'ar fi petrecut pela mijlocul sec. XVIII. La 1786, apare de asemeni sub numele de Lupac, în dicţionarul lui Korabinsky [1], unde se arată că satul avea 153 familii şi 2300 jugăre de pământ. La 1790 s'ar fi aşezat acolo, colonizaţi de către Leopold II, un număr de „Bulgari-Kraşoveni" [2], ceea ce a întărit parohia satului întemeiată numai cu un an înainte, după cum arată şematizmele diecezii Cenadului.

Nermetul apare şi el în harta lui Mercy dela 1723 şi la fel apare şi mai târziu. In dicţionarul lui Korabinsky dela 1786, se arată că Nermetul avea 141 familii şi 7314 jugăre de pământ; ceea ce înseamnă că de atunci încoace populaţia n'a sporit prea mult.

Rafnicul e de asemeni pomenit la 1723, apoi — cu prilejul colonizărilor — la 1785, când fură aduse acolo de către Iosif II câteva familii de „Bulgari-Craşoveni"; apoi în dicţionarul lui Korabinsky, unde se arată că satul avea 158 familii şi 2500 jugăre de pământ şi, mereu de atunci încoace cu ocazia întemeerii parohiei (la 1789), etc.

In imediată apropiere, *Vodnicul* apare şi el în harta lui Mercy la 1723 şi e arătat la 1786 de Korabinsky ca având 128 familii şi 1406 jugăre de pământ.

In fine *Iabalcea*, cel mai mărunt şi mai izolat dintre toate, prezentând particularitatea că acolo Caraşovenii şi-au păstrat graiul românesc, probabil tocmai din pricina izolării lui, pare a fi şi cel mai nou, ne pomenindu-se despre el prin documente sau statistice decât începând de pela finele sec. XVIII.

Iată aşadar că, dacă s'a petrecut într'adevăr o roire a tuturor acestor localităţi secundare, din aşezarea principală a Caraşovei, — aşa cum arată toate aparenţele şi susţin însişi Craşovenii, — roirea trebue să fi început mai înainte de sec. XVIII şi să fi pornit prin formarea unor aşezări izolate — temporare, cum sunt „odăile" şi „călaşele", unde numai pe încetul viaţa a început a se permanentiza, aşezările devenind sate.

[1] Johann Matthias Korabinsky, *Geographisch-Historisches und Produkten Lexicon von Ungarn*, Pressburg, 1786 la N. Popp, *op. cit.* p. 376.

[2] N. Popp, *Populaţia Banatului...*, p. 397; St. Manciulea, *Elemente etnice streine...*, p. 60.

Locuitorii prezintă unele particularităţi demne de relevat, prin care se individualizează întru totul faţă de celelalte neamuri din Banat. Iată de unde şi controversa care persistă încă în privinţa originei lor etnice. Cercetătorii mai vechi, printre care: Czörnig, Schwicker, Dobrovsky, Drinov, Kanitz, ş. a. îi considerau drept *Bulgari*. Czirbusz care la început credea ca şi aceştia în originea bulgară a Craşovenilor, presupune, în lucrările lui mai noui că ei ar fi *Bosnieci*; iar Szentkláray, că ar avea sânge *albanez*. Părerea unor filologi ca Miletič şi Petrovici e că aceştia sunt *Serbo-Croaţi*. In fine, T. Simu susţine pe baza unor multiple argumente, că neamul Craşovenilor are la obârşia lui şi numeroase elemente româneşti, fie balcanice, fie nord-dunărene.

Iată deci cinci păreri deosebite, afară bine'nţeles de multe variante intermediare, privitoare la originea Craşovenilor. In faţa diversităţii lor, se explică dece această populaţie putea fi considerată până'n vremurile din urmă drept o „enigmă etnică". De partea căreia dintre aceste ipoteze se află adevărul? Sau poate intuiţia Craşovenilor însişi, care nu admit a fi socotiţi nici Sârbi, nici Bulgari, nici Croaţi, etc..., ci pur şi simplu *Craşoveni*, e cea mai aproape de realitate. Pentru a ajunge la o limpezire, credem că sunt necesare mai întâi unele precizări cu privire la: graiu, confesiune, port, obiceiuri, onomastică, etc...

In privinţa *graiului*, toţi cercetătorii sunt de acord că populaţia craşoveană vorbeşte o limbă sud-slavă. Spre deosebire însă de cei mai vechi, care susţineau obârşia pur bulgară a acestei limbi, cei mai noui au dovedit o netăgăduită înrudire a graiului craşovean cu limba *serbo-croată*. Dacă şi alţii mai înainte au contribuit la înlăturarea vechei erezii, lui Miletič îi revine însă meritul de-a fi documentat pe baze ştiinţifice neîndoelnice originea serbo-croată a graiului Caraşovenilor, care ar aparţine dialectului *stok vski*, iar regiunea de unde-ar fi venit ei în Banat s'ar întinde, după cum probează această înrudire dialectală, peste părţile superioare ale Moravei şi anume din ţinutul *Morava-Resava* [1]. Em. Petrovici, cercetătorul mai recent al graiului craşovenesc, ajunge la aceiaşi concluzie că populaţia Craşoveană vorbeşte un dialect serbo-croat care se întinde în regiunea *Kosovo-Resava*, adică pe acea punte ce leagă regiunile albaneze cu valea Moravei,

[1] I. Miletič, *Über die Sprache und Herkunft der sog. Krašovaner in Süd-Ungarn* (în „Archiv für Slavische Philologie, XXV, Berlin 1903, p. 160—180).

de unde pare să se fi desprins abia în sec. XV gruparea ce s'a aşezat în Banat. D-sa mai adaugă însă şi următoarele: „Dacă etimologia *banim* < alb. *banój* este adevărată, atunci avem o dovadă peremptorie că graiul caraşovenesc a stat cândva în contact cu graiuri albaneze, deci a fost aşezat în extremitatea sud-vestică a zonei ocupate de grupul graiurilor kosovo-resaviene" [1]. Dacă în privinţa aceasta poate fi vorba de-o înrâurire albaneză, poate că nu e străină de această înrâurire nici aşezarea acelor grupuri de origine albaneză, sosite în regiunile Caraşovei prin sec. XVIII despre care vom vorbi mai încolo. Insemnate înrâuriri româneşti au fost de asemeni remarcate în graiul craşovean.

Pe scurt, *Craşovenii întrebuinţează un grai slav, dialect al limbei serbo-croate, întâlnit în regiunea Kosovo-Resava, purtând în el vagi influenţe româneşti şi chiar albaneze.*

O altă caracteristică a populaţiei craşovene e confesiunea ei *catolică*. Totuşi catolicismul Caraşovenilor a păstrat întotdeauna o serie de nuanţe proprii. Poate mai vech la Caraşova decât însăşi aşezarea primelor elemente sud-dunărene, unde pare să se fi propagat prin stăpânitorii maghiari ai cetăţii de alături, catolicismul era cu toată siguranţa în floare încă dela începutul sec. XIV, când la Caraşova se face menţiunea unui protopopiat catolic, centru al unei întinse regiuni. In a doua jumătate al aceluiaşi secol, se pomenesc parohii catolice şi la Lupac şi Iabalcea [2]. Nu e mai puţin adevărat însă că în această regiune catolicismul a fost întărit prin sosirea coloniştilor catolici din Sudul Dunării. Totuşi aceşti catolici de origină balcanică, convertiţi doar cu puţin timp înainte din rândurile bugomililor, — sectă ce se răspândise mai ales în vremea ţarului Simeon în Bulgaria occidentală, peste care pare a se mai fi adăugat apoi alt val de colonişti din părţile sârbeşti ce-au stat sub influenţa catolicismului Saşilor minieri — au păstrat unele reminescenţe ortodoxe şi chiar bugomile în cultul lor. Astfel, e caracteristică veneraţia deosebită ce păstrează până

[1] Em. Petrovici, *op. cit.*, p. 224; e interesantă sub acest raport şi caracterizarea lui Czirbusz, deşi destul de veche: „Mores Krassovensium et vivendi ratio non multum differet a valachio. Lingua illirica materna illorum in multis discrepat ab ordinaria lingua illirica". (*A Temes és Torontálmegyei Hegyek*, Budapest, 1913, p. 123).

[2] Ştematismele clerului catolic din dieceza Cenadului; cf. Simu, *op. cit.*, p. 23. (Personal privesc ca îndoelnică această afirmare).

astăzi Crașovenii sfântului ortodox Gheorghe [1], sau ținerea atâtor sărbători ortodoxe obișnuite la Români. Încă cu șaizeci de ani în urmă, Czirbusz face observația că „deși convertiți la catolicism, Crașovenii tot serbează toate sărbătorile Românilor, mai ales pe Sta. Paraschiva, în a cărei zi se termină toate contractele, precum și pe Sf. Ilie și pe Sf. Ioan" [2]. De asemeni caracteristică e păstrarea numeroaselor superstiții și credințe din vechiul fond bugomil sau păstrarea până prin sec. XVII și mai târziu încă, a calendarului vechiu [3]. De altfel catolicismul Crașovenilor n'a fost niciodată cu totul pur, ci deseori a cunoscut unele grave eclipse. Astfel, pela 1628, franciscanul Bandulaevich descrie în ce înaintat declin se află catolisicmul în părțile crașovene în felul următor : mulți dintre catolici „se botează de către preoți Valahi, alții de pastori calvini și cei mai mulți își reneagă credința". Un alt cleric, Fr. Thomas Ivković, scrie la 1630 că „în acele locuri nu mai sunt credincioși catolici,... lumea aceia n'are obiceiul de-a face milostenie și ține calendarul vechi, dar totuși sunt catolici și vor fi buni în curând". Pela 1641 se vorbește la Carașova și împrejurimi despre „locuitori pe jumătate catolici" [4]. Mai târziu, de prin sec. XVIII însă, catolicismul se întărește atît de bine în comunele crașovene, încât el se propagă și la populația românească, printre care se numără mulți convertiți. Astăzi Crașovenii sunt cunoscuți drept foarte buni catolici, însuflețiți chiar de-un fanatism care poate că-și trage rădăcinile din bugomilismul de odinioară. Iată deci că și sub raport religios Crașovenii păstrează o notă a lor proprie. Deși catolici, *catolicismul lor e încă impregnat de elemente ortodoxe sau chiar bugomile.*

Portul și înfățișarea Crașovenilor se aseamănă mult cu a Românilor. Czirbusz scrie că îmbrăcămintea lor se aseamănă bine cu a Albanezilor din Serbia Veche, ori a Românilor din Oltenia

[1] Jivoinović, *Letopis Matice Srbske*, Novisad, 1907.

[2] Czirbusz, *Bulgarii Krassovani* în Bul. Soc. Române de Geografie, Tom. IV, București, 1883, p. 79. „La Sf. Ilie pornesc la muntele Semenic și fac baie în lacul Vulturilor, susținând că, în ziua aceia, apa rece a lacului are putere tămăduitoare. La Sf. Constantin, Mihai și Nicolae, obicinuesc să țină praznic întocmai ca și Românii bănățeni, considerând pe acești sfinți ca ocrotitori ai caselor lor" (Simu, *op. cit*, p. 113).

[3] Miletić, *op. cit.*, p. 180.

[4] Ultimele trei citate la Simu, *op. cit.*, p. 38, 41 și 43, unde se dau in extenso acele scrisori.

și Hunedoara [1]. In special la bărbați îmbrăcămintea nu se deosebește aproape prin nimic de aceia a Românilor ; mai mult chiar „toate vestmintele bărbătești au numiri românești" [2]. Despre această asemănare cu portul românesc vorbesc și alți cercetători[3]. Peste cămașa lungă ce trece mai jos de genunchi, numită ca în românește „camașa" sau „kosulia", lucrată pela mâneci și guler cu înfloriturí de culoare neagră și roșie, Crașoveanul se încinge cu un brâu țesut din lână cu diferite cusături colorate. Unii mai pun și o curea lată numită „pratica". Ismenele albe sunt înfășurate în jos de genunchi în „obiele" colorate, sau în ciorapi albi de lână cu un ornament specific sub genunchi. Bustul e învelit peste cămașă cu un pieptar de postav alb, tivit cu un chenar de culoare închisă ori neagră pela guler și mâneci. Pe cap poartă o pălărie mică. Ca și Românii, iarna pun pantaloni de postav alb, cojoc și căciulă sau „clabăț". Imbrăcămintea femeilor se apropie de asemeni de a Românceior, purtând peste cămașa cu diferite înfloriturí, o fotă numită de ele „keca", legându-se la mijloc cu un brâuleț numit „kanica". „Portul acesta se aseamănă cu al Pădurencelor din județul Hunedoara", scrie Em. Petrovici [4]. Sunt însă și deosebiri importante Astfel fota e mult mai scurtă decât cămașa, ajungând doar până la genunchi, în timp ce cămașa acopere în întregime și gleznele. Apoi pe cap femeile măritate poartă „kopa" frumos brodată (care e o piesă în felul conciului românceior din țara Hațegului), iar fetele își împletesc părul cu flori și panglici colorate. Pe piept poartă bogate salbe de aur ori argint.

Ocupațiile și obiceiurile Carașovenilor au fost bine descrise de către Tr. Simu. Ca și Românii din regiunea dealurilor bănățene, Crașovenii nu dispun de prea largi spații de agricultură. De aceia activitatea lor economică e mai complexă decât în câmpie, unde agricultura constitue aproape unica ocupație a țăranului. In ținuturile carașovenești, agricultura se face mai mult pe văi și pe terasele văilor. E demn de subliniat faptul că între plantele

[1] Czirbusz, *op. cit.*, p. 121.

[2] Simu, *op cit*, p. 103.

[3] Em. Petrovici, *op. cit.*, p. 20, scrie : „...portul țăranilor care lucrează la câmp este românesc". „Bărbații ar putea fi luați drept Români bănățeni, dacă broderiile dela gulerul și manșetele cămășii n'ar fi cusute în culori închise, mai cu seamă in negru"....

[4] *Op cit.*, p. 20.

agricole, ca şi la Români, *porumbul* ocupă locul de frunte. Pe terasele înalte şi pe coaste, se întind fânaţele care constitue suportul pentru creşterea vitelor, unde se stabilesc *sălaşele* sau *odăile*, unde se strânge fânul şi se hrănesc vitele mari o bună parte din an, supraveghiate de câte-un bătrân sau băiat mai mărişor. Cam la aceiaşi altitudine se întind şi grădinile de pomi fructiferi, care constitue alături de oerit o parte însemnată a avuţiilor satelor craşoveneşti. Arborii mai des întâlniţi sunt cireşii, prunii, şi merii; toţi de specii alese. Cultura pomilor fructiferi le aduce însemnate venituri. Ca şi ceilalţi „Codreni", — adică locuitori ai ţinuturilor deluroase din Banat — Craşovenii pleacă cu carele pentru desfacerea fructelor lor în satele şi oraşele dela câmpie, unde ocupaţia locuitorilor e eminamente agricolă. Prin Septemvrie-Octomvrie cu prune, din Noemvrie până spre Primăvară, cu mere. In peregrinările lor ajung până la Timişoara şi Dunăre; iar înainte de 1918 mergeau şi spre Vârşeţ. Tot depe urma culturii pomilor fructiferi, rezultă şi o altă ocupaţie caracteristică lor: fabricarea *ţuicii*. Se produc mari cantităţi de ţuică, care e căutată şi de „Pusteni", adică sătenii dela câmpie.

Prin livezile de pomi roditori, ori pe lângă sate, uneori prin poenele pădurilor, pasc oile Craşovenilor. Aceştia au, caşi „Codrenii" Români, o adevărată pasiune pentru creşterea oilor. Unii autori cred chiar că „oeritul trebue să fi fost în trecutul lor o îndeletnicire principală", poate adusă din spaţiile balcanice de unde au venit cei mai mulţi, poate împrumutată dela Românii bănăţeni cu care au conveţuit şi care-au participat efectiv la sedimentarea etnică din care-au ieşit Craşovenii. O mare parte din nomenclatura pastorală e şi astăzi românească. Caşi Românii dau oilor nume după culoarea părului: „dacă e neagră—lae, neagră la faţă — bucălae, negru cu alb — pistra, sub ochi neagră — ocheriţă, gălbue pe faţă — cocina, cu coarnele în sus — juia" [1]. Pe scurt, *agricultura nu ocupă decât un loc secundar în economia Craşovenilor; pe creşterea vitelor şi cultura pomilor roditori se pune accentul principal.*

Obiceiurile păstrează unele reminescenţe balcanice, printre cele de influenţă românească bănăţeană. Interesante sunt sărbătorile ce le ţin în legătură cu păstoritul: la Sf. Gheorghe când se duc oile la strungă, ceea ce se face cu un anumit ceremonial; apoi serbarea măsuratului oilor, când se separă oile mulgătoare

[1] Simu, *Originea Craşovenilor...*, p. 111.

de miei şi sterpe; serbarea dinaintea plecării lor la iernat de Sf. Mihaîl şi Gavril, ş. a. De asemeni de origină străveche balcanică sunt obiceiurile dela nunţi [1].

Toponimia poate aduce şi ea preţioase lămuriri pentru cunoaşterea Craşovenilor. Regiunea satelor craşovene se caracterizează prin numeroase topice slave, amestecate printre topicele româneşti. Chiar numirile slave însă nu par toate introduse de populaţiunile venite din sec. XIV—XVIII din Peninsula Balcanică, ci datorite n bună parte populaţiunilor slavo-române din veacurile anterioare, când nu se efectuase încă fuziunea româno-slavă. „Astfel fiind, numirile de: *movilă, selişte, ponor, cioacă, tâlvă, ţarină, cleanţ, colnic, padină, gai, poiană, isvor*, etc.., fuseseră încă de prin veacurile VI—VII însuşite de Români, ca derivate din cuvinte de origine slavă, pentru care noţiuni nici nu avem alte nume mai potrivite. Acestea, dacă se găsesc la Craşoveni, au fost preluate dela Românii bănăţeni şi conservate şi de Craşoveni în limba lor" [2].

Dar nu numai termenii entopici, ci şi toponimia însăşi poartă pecetea acestei mixturi vechi slavo-române. Numeroase dealuri şi vârfuri cu nume de: Troscot, Locul Dracului, Moşneag, Cracul Jovii, Tisa, Poiana Lupului, Padina Boşcanului, Poiana Caimanului, Cracul Vranja, Cracul Crâsta, Cracul Rebegila, Pod Cantaram, Culmea Suva, Dos, Faţa Micului, Mukea, etc... Sau văi cu numele: Cantar, Velika Lunca, Selişte, La Tamaş, Caraş, Del, Djeluk, Djeluşac, Cioaca Mare, Groapa Iepii, Comarnic, etc... alături de tot atâtea topice slave sau româno-slave, arată fără îndoială anterioritatea acestei toponimii faţă de sosirea populaţiunilor care-au contribuit la naşterea neamului craşovean. Cu alte cuvinte, *după toponimie Craşovenii s'au aşezat peste un vechi strat autohton care-a fost desigur românesc, în care se topiseră acele vechi elemente slave care-au complectat sinteza daco-romană pentru a scoate la iveală neamul românesc.* Numai peste aceasta s'a sedimentat un nou strat de topice sud-slave.

Onomastica ne aduce contribuţiuni şi mai însemnate la cunoaşterea acestui mic popor. E interesant sub acest raport registrul de naşteri, morţi şi cununaţi, din 1726 şi anii următori,

[1] Czirbusz, *op. cit.*, p. 80.
[2] Simu, *op. cit.*, p. 66.

ai comunelor crașovene [1], întrucât el oglindește situația de acum două veacuri și mai bine, pe când nu se topiseră încă elementele etnice diferite pentru a da naștere poporului celui nou Crașovean. Sunt înregistrate în acea epocă aproape 200 de nume de familie în cele trei rubrici pomenite; număr destul de însemnat pentru a putea da cel puțin o idee generală despre componența etnică a populației din satele crașovenești la acea vreme. Intre acele nume, cam 50% sunt sud-slave, cca. 37% românești, iar restul arată alte neamuri (albaneze, rar ungurești, ori germane). Mai mult încă, în pomenitele registre, sunt de mai multe ori trecute și indicațiuni asupra neamului căruia aparține fiecare familie, așa încât dubiul în privința naționalității rămâne cu totul redus. Ori, se constată chiar printre familiile cu nume ce-ar părea bulgărești și sârbești, Români neaoși. Așa de exemplu se consemnează căsătoria lui Crăciun Filka din Carașova „cum Ana virgine Valaha filia Petri Jerencsev". Deși numele Jerencsev pare bulgăresc, preotul menționează că numitul locuitor e de neam românesc. In altă parte se menționează căsătoria lui Gheorghe Merssina cu Stanca, tânără Valahă, fiica lui Petri Patassul. Și multe altele la fel. Lazarok, Miloin, Ferencșev, sunt de asemeni arătați ca Români. Nume neîndoelnic românești însă, mai des întâlnite sunt următoarele: Arsul, Almăjan, Balan, Belcea, Bogdan, Bogșan, Borca, Bunea, Beneduc, Beșina, Batrina, Cojocar, Ciomag, Dragomir, Dalia, Draghia, Domăneamț, Filipoane, Flora, Felia, Gârliță, Gherga, Hoța, Hațeganul, Hora, Herja, Giuga, Giurcu, Giurgiuleana, Janculeasa, Jurcul, Jigmul, Lugojan, Lucacela, Lațca, Lerca, Luca, Miuța, Moțoca, Mirul, Mioc, Malul, Mihaila, Mircioanea, Miclea, Marga, Marian, Mircea, Muscul, Muselin, Mustață, Oțil, Petrașca, Patașanul, Peia, Petcoania, Padineanț, Pozdarea, Radul, Rebegila, Sera, Tudor, Turbul, Tincul, Ursul, Udovița, Vaca, Vlahu, Vatav, Vucoanea, etc., (p. 77). Toți urmașii lor, care păstrează numele de familie respectiv, se socotesc astăzi Crașoveni adevărați. Urmărind și mai departe registrele acestea parohiale se întâlnesc mereu și alte nume românești. Astfel la 1728 se însemnează: „Pauli et Anna Miloin valachi", „Petri et Ursula Lazarok origine valach". La 1729 „Blasij et Oprica valaha Lackul", precum și valahii: Mereszina Iunasca, Fila, Stoica, Filka, etc... In raport cu aceste numeroase

[1] Extrase destul de amănunțite din acest registru, la Simu, *op. cit.*, p. 72 și urm.

nume românești, Tr. Simu, care dă un interesant studiu onomastic, face următoarea observație: „La această osmoză cu siguranță a colaborat stăpânirea din vremile acelea, împreună cu călugării franciscani, jezuiții și preoții de mir. Cu toții au căutat, din precauțiune, să-i asimileze pe Românii convertiți la catolicism și etnicește, întâi din îndemn național al lor, dar poate și pentrucă religia aceasta, în satele crașovenești, să devină cât mai puternică. In felul acesta se poate explica și asimilarea substratului românesc băștinaș, căci vechiul protopopiat catolic dela Carașova din prima jumătate a veacului XIV, menționat de Szentkláray și alți istorici, n'a avut pe atunci afară de Români alți credincioși" (p. 81).

E demn de remarcat de asemeni și faptul că, printre Crașoveni, se întâlnesc și nume germane, precum Gebler, Wild, etc... Aceștia se așezară însă la Carașova mai ales după 1850. Iată dece putem conchide alături de Simu că: *Crașovenii n'au venit ca popor omogen și unitar din Sudul Dunării, ci s'au format din amestecul mai multor neamuri sud-dunărene, la care s'au adăugat populații bănățene, între care Românii în primul rând. Sinteza tuturor acestor elemente s'a făcut relativ târziu, după secole de conviețuire în Banat.* Deși limba vorbită are o pecete hotărît slavă, participarea românească la această sinteză a fost covârșitoare.

Din cele de mai sus se desprind câteva aspecte lămuritoare pentru originea Crașovenilor. Vorbind o limbă sud-slavă, dialect al graiului sârbesc depe Morava superioară (regiunea Kosovo-Resava), cu influențe românești și chiar albaneze, având o confesiune catolică, însă cu reminescențe ortodoxe și poate chiar bogomile, având un port aproape identic cu cel românesc la bărbați, ceva mai deosebit la femei, păstrând însă unele trăsături comune balcanice; având numai în subsidiar agricultura ca ocupație, îndeletnicindu-se de predilecție cu pomicultura, — caracteristică atât Codrenilor Români din Banat, cât și Sârbilor din regiunile deluroase, — precum și păstoritul, în care majoritatea numirilor instrumentarului sunt românești; în fine locurile lor purtând o toponimie din care se desprinde o suprapunere de două strate: unul român local cu străvechi elemente slave topite'n el, al doilea mai nou sud-slav; iar onomastica arătând pe lângă un procent de aproape jumătate slavi (nu numai sârbi, ci și bulgari), și cam 37% Români, putem trage concluzia că: *micul popor al Crașovenilor e format dintr'un amestec de populațiuni în care*

intră Slavii sud-dunăreni (Sârbi şi Bulgari), precum şi grupuri mai mărunte de alte neamuri balcanice, fuzionaţi cu Românii bănăţeni. Deşi limba a împrumutat-o, cum era şi firesc, numai unul dintre neamurile componente, participarea tuturor celorlalte se remarcă neîndoelnic în felul de viaţă, port, obiceiuri, toponomastică, etc... Sinteza e deplină; avem de-afacc cu un popor nou deosebit de toate celelalte: poporul Craşovean.

Neamurile care-au participat la sinteza craşoveană. — Dacă studiile lui Miletič, care-au înlăturat ideia originei bulgăreşti a graiului craşovean, stabilind apartenenţa ei exclusivă de limba serbo-croată, sunt un fapt câştigat pentru ştiinţă, credem totuşi că se exagerează atunci când se exclude orice participare a elementelor bulgăreşti la formarea neamului Craşovean. Nu trebue să se confunde noţiunea de *neam* cu cea de *graiu*. E drept că limba vorbită dă o parte din coloritul naţional al unui popor, dar aceasta e doar o *parte* şi nu totul. Am înşirat sumar diferite alte elemente care dau coloratura proprie a neamului craşovean. Prin ele se vede clar că nu avem de-a face cu un neam de origine unică, ci cu o adevărată mixtură etnică, topită la un loc în sinteza aceasta, care e ceva deosebit de toate neamurile care s'au topit împreună.

Bulgarii. — După afirmaţia mai multor cercetători care s'au ocupat cu problema originei Craşovenilor, aducând în sprijinul opiniei lor acel document în parte contestat [1] în parte admis, „Historia domus Parochiae Krassovensis", pare că cea mai veche înfiltrare sud-dunăreană în regiunea Caraşovei a fost o înfiltrare bulgărească ce avu loc în a doua jumătate a sec. XIV. Astfel, după Gorove [2], un grup de Bulgari, în cea mai mare parte catolici, s'ar fi aşezat în părţile Banatului sub domnia regelui Ludovic I, al Ungariei. Aceştia s'ar fi stabilit mai întâi în preajma Mehadiei şi Orşovei, apoi la Recaş, Lipova, Caransebeş, Slatina-Timiş, Rafnic şi Caraşova. Dacă anul acestei deplasări de populaţie

[1] „Originea bulgară a Craşovenilor este numai o legendă scornită din motive pioase sau chiar cu bună credinţă de franciscani la începutul sec. XVIII, când au scris acea *Historia domus parochiae Krassovensis*", afirmă Em. Petrovici, *op. cit.*, p. 16.

[2] Gorove, *A tánsdgi bolgdroknak hajdani s mostani dllapotai* (Budapest, 1882).

diferă între autori,[1] toți sunt de acord că infiltrarea avu loc în ultimele patru decenii ale secolului, că noii veniți proveneau din regiunea Vidinului și Chiprovațului, că erau de confesiune catolică și pribegiseră din pricina persecuțiunilor religioase îndreptate contra lor fie din partea Turcilor, fie din partea ortodocșilor (fig. 3).

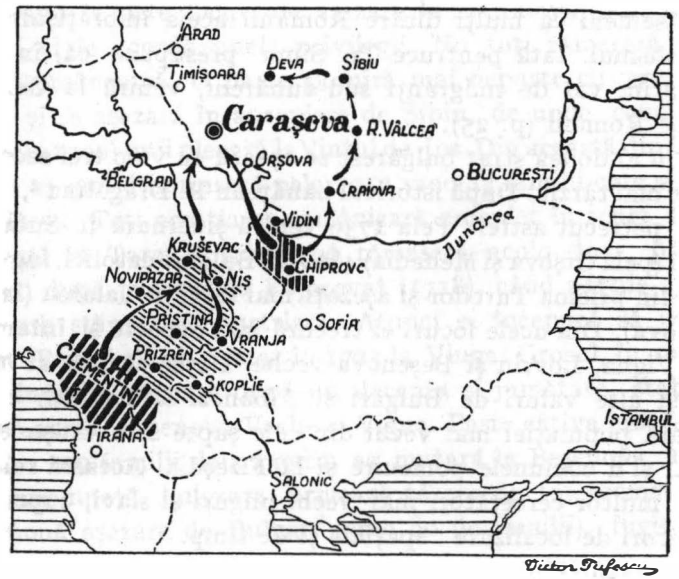

Fig. 3.— Regiunile de unde se presupune că ar fi venit la Caraşova populațiuni balcanice : (Haşurat vertical, Bulgari, oblic subțire, Sârbi, oblic gros, Albanezi-Clementini).

De unde proveneau acești catolici printre Bulgari? Iată după unii dintre cercetătorii mai sus citați, cum se explică aceasta. In tendința lor de catolicisare, diferiți regi maghiari au încercat acțiuni de convertire în rândurile ortodocșilor. Succesul cel mai mare pare însă să-l fi obținut Ludovic I care, cu ajutorul unor misionari din Bosnia, trimiși de Papă, a reușit numai în vreo 50

[1] Astfel C z i r b u s z afirmă că exodul acesta s'ar fi întâmplat în anul 1360 și ar fi pornit din împrejurimele Vidinului și Chiprovațului (în : *A Krassószörényi Krassovánok*, Budapest 1913, p. 116 ; idem în *Bulgarii Krassovani* (București, 1883, p. 76). După F. K a n i t z, anul sosirii lor ar fi fost 1391, iar localitățile unde s'au așezat : Caraşova, Rafnic, și Iabalcea (în : *Donau-Bulgarien*, Leipzig, 1879, p. 132). După F r. P e s t y în fine, faptul s'ar fi petrecut numai în 1391, iar cei sosiți în comunele caraşovenești ar fi fost din : Kiprovac, Zelzena, Klisura, Vidin, Kopelovac, Damsica și Kaladia (fig. 3).

de zile să convertească la catolicism circa 200 mii suflete. Centrul acestei acţiuni deveni Chiprovaţul, unde s'a şi întemeiat prima biserică catolică. După aceia noul curent a cuprins o bună parte din Bulgaria apuseană, convertiţii recrutându-se mai ales de printre foştii bugomili. Se ştie însă că, până'n vremurile din urmă, ţinuturile acestea ale Timocului şi chiar Chiprovaţului cuprindeau resturi de populaţiuni româneşti amestecate printre Bulgari şi de asemeni că mulţi dintre Românii aceia îmbrăţişară şi ei bugomilismul. Iată pentruce Tr. Simu presupune că, în însuşi acest prim val de imigranţi sud-dunăreni, veniră la Caraşova şi mulţi Români (p. 25).

Un al doilea strat bulgăresc se aşează cu vreo trei secole jumătate mai târziu. După istoricul bănăţean R. Drăgălina [1], faptul s'ar fi petrecut astfel : Pela 1739 veniră şi iernară în Sudul Banatului (pela Orşova şi Mehadia) 4600 de Bulgari catolici, fugiţi din patrie din pricina Turcilor şi aşezaţi mai întâi în Valahia (la Islaz şi Craiova). Din acele locuri ei trecură mai departe şi întemeiară satele Vigna, Lovrin şi Beşenova veche. După aceştia ar mai fi venit şi alte valuri de Bulgari şi Albanezi-Clementini, care se adăugară populaţiei mai vechi din cele şapte sate craşoveneşti, precum şi'n comunele pomenite şi la Fizeşdia. Această relatare, ca şi a multor cercetători mai vechi unguri şi slavi, cuprinde şi unele erori de localizare : spaţiale şi de timp.

Lista întocmită an cu an şi sat cu sat de către Karl von Czoernig [2], şi publicată din nou cu anumite corectări, acum recent de către N. Popp [3], aduce unele precizări suplimentare demne de semnalat. In conformitate cu acestea, Bulgarii s'ar fi aşezat în mai multe răstimpuri în tot cursul veacului XVIII. Astfel în 1726 s'ar fi aşezat la Caraşova, în 1728 şi 1738 la Beşenova Veche, în 1743 la Vigna, în 1785 la Rafnic, în 1786 la Clocotici, în 1790 la Lupac, iar la 1792 la Modoş. Totuşi pare că nici această înşirare nu este completă.

[1] R. Drăgălina, *Din Istoria Banatului Severin*, Caransebeş, 1899, III, p. 110.

[2] K. v. Czoernig, *Ethnographie der oesterreichischen Monarchie*, III-er Bd, Wien, 1855.

[3] N. Popp, *Populaţia Banatului în timpul lui Iosif II* (Lucrările Inst. Geogr. al Universit. din Cluj—Timişoara, vol. VII 1942). Aceiaşi listă, continuată până în zilele noastre, în ce priveşte colonizările din Banat, e publicată de St. Manciulea, *Elemente etnice streine aşezate în Banat între anii 1000—1870*. (Rev. Inst. Social Banat-Crişana, Buletinul Istoric, Tom. XI 1943).

Iată după Simu, — care folosește o largă bibiografie — cum s'ar fi petrecut faptele în oarecare amănunte: Austriecii au căutat să răscoale pe Bulgarii catolici din regiunea Chiprovațului împotriva Turcilor. Nereușita unui complot al acestora împotriva lui Kuprili, aduse după sine distrugerea orașului Chiprovaț de către Turci și alungarea Bulgarilor catolici de acolo care găsiră azil în Muntenia. Domnitorul muntean Constantin Brâncoveanu le dete locuri de așezare la: Craiova, Râmnic și Brădiceni și le acordă unele privilegii. Nu toți rămaseră însă în Țara Românească. O parte porniră mai departe cu armatele austriece și se așezară în apropiere de Sibiu, de unde ceva mai târziu (pela 1700) unii plecară la Vințul de Jos Din această din urmă localitate se mai desprinseră pela 1712 vreo 43 familii care se așezară la Deva. Toți aceștia se românizară complet în scurt timp. Cei așezați în Țara Românească rămaseră acolo doar până'n primii ani după pacea dela Pojarovaț (1718), când părțile acelea intrară sub stăpânirea austriacă. Atunci ei începură să treacă în Banat. Primii s'ar fi așezat în 1723 la Vinga. Grosul, în număr de 4600 indivizi, urmară după un deceniu și jumătate, stabilindu-se la Lovrin, Beșenova Veche și Vigna. Peste câțiva ani (1742) și cele vro 200 familii dela Lovrin se mutară la Beșenova. După această însemnată imigrare, urmează târziu de tot tocmai pela 1776 o nouă așezare de Bulgari (vreo 80 de familii), fugite din Turcia.

Nu toți acești Bulgari s'au contopit în masa crașoveană. Cei rămași prin colonii mai compacte (Beșenova Veche, Vinga) și au păstrat ființa etnică până'n zilele noastre. Aceasta arată bine că nu poate fi vorba de-o origină unică bulgărească la Crașoveni. Dar iarăși, nu se poate exclude participarea Bulgarilor la sinteza crașoveană întrucât chiar însemnări oficiale (cum sunt cele pomenite la cap. *așezări*), atestă, cel puțin pentru sec. XVIII, venirea așa zișilor „Bulgari-Crașoveni".

Din cele de mai sus putem trage concluzia că, după ce în a doua jumătate a sec. XIV, un prim val de Bulgari catolici veniți din Bulgaria apuseană și anume din regiunea Timoc-Chiprovaț, se așezară în comunele carașovene, în sec. XVIII un al doilea val bulgăresc se adăugă celui dintâi, venit și de astădată probabil tot din aceleași regiuni, dar cu un popas de câteva decenii în Țara Românească.

Sârbii. — Dacă avem neîndoelnice dovezi filologice că şi Sârbii au participat la formarea neamului craşovean, trebue să recunoaştem că dovezile istorice, documentare, care să vorbească despre deplasarea acestor populaţiuni din părţile Sud-dunărene în regiunea Caraşovei, lipsesc cu desă· ârşire. Insăşi localizarea ariei de plecare e făcută pe bază de deducţii linguistice.

Intrucât priveşte infiltrarea sârbească, Miletič spune că ea s'a petrecut pela mijlocul sec. XV şi-a antrenat mai multe cete de Sârbi, pornite'n pribegie din pricina înaintării turceşti. După particulatităţile dialectale craşovene, acel filolog presupune că Sârbii ar fi plecat din părţile Moravei superioare şi anume din ţinutul care înglobează localităţile : Novo-Brdo, Prizren Janjero, Trepcia, Pristina, Novipazar, Prokupolje, Krusevac... In privinţa *locului* de origine a elementelor sârbeşti care-au venit la Caraşova şi Petrovici scrie : „vedem prin urmare că nu se ştie nimic sigur despre regiunea de unde au emigrat Craşo enii şi epoca în care s'au stabilit în aşezările lor de astăzi. Graţie constatării preţioase făcute de Miletič că graiul lor aparţine grupului dialectical serbo-croat Kosovo-Resava ştim atâta că locul lor de origine trebue căutat înlăuntrul zonei acestui grup dialectal. E adevărat că zona aceasta e cam mare : dela Dunăre la graniţa albaneză" (p. 18). Intrucât priveşte *timpul* venirii lor, acelaş autor afirmă că „o seamă de inovaţii linguistice caracteristice graiurilor serbo-croate, care s'au răspândit pe teritoriul serbo-croat prin sec. XIII şi XIV, se găsesc şi la Craşoveni, ceea ce arată că aceştia, pe timpul acela, erau încă în Pen. Balcanică". Şi mai departe : „Cum pe baza documentelor istorice e sigur că ei erau în Banat la sfârşitul sec. XV, aşezarea lor în această regiune trebue să se fi făcut în cursul acestui secol" (p. 221) [1]. De reţinut că tocmai în aceste regiuni se poate urmări pe bază de documente, prin veacurile XII—XV, o destul de numeroasă populaţie românească [2], desnaţionalizată în veacurile următoare. E acea punte etnică-românească, ce separa blocul sârbesc de cel bulgăresc, de care pomeneşte d. Vintilă Mihăilescu [3] şi de unde trebue să

[1] Credem însă că e ceva şubred în pr s punerea aceasta, deoarece dacă într'adevăr Craşovenii erau existenţi pela finele sec. XV la Caraşova, nimic nu dovedeşte că ei ar fi fost Sârbi. Puteau fi şi vechi. Bulgar. sosiţi cu un veac mai înainte.

[2] Silviu Dragomir, *Vlahii din Serbia în sec. XII—XV* (Anuarul Inst. de Istorie Naţională, vol. I, Cluj, 1922).

[3] Vintilă Mihăilescu, *La Balcania Centrale* (în *Balcania*, vol. VI, Bucureşti, 1944).

fi fost antrenate de exodul sârbesc și oarecare elemente românești.

In Banat cele dintâi știri privitoare la infiltrările sârbești privesc doar părțile de SV ale provinciei și mai ales cele din preajma Becicherecului. Intr'al doilea rând se pomenește despre infiltrările din regiunea cuprinsă între Cenad și Arad și numai în a doua jumătate a sec. XVI se pomenește despre pătrunderile spre răsărit ale elementelor sârbești, dar numai la Timișoara, Lugoj și Caransebeș [1]. Nimic despre vreo infiltrare la Carașova.

Așa dar presupunând că n'au fost semnalate documentar, cum se leagă, istoricește vorbind, plecările acelor grupuri de Sârbi din ținutul Kosovo-Resava și așezarea lor la Carașova? Nu avem elemente suficiente spre a o urmări. Oricum trebue să presupunem că vor fi fost și ei catolici.

După Miletič, catolicismul începuse a se infiltra în Serbia meridională, de prin sec. XIV și XV, datorită călugărilor franciscani din Bosnia. Centrul acestei mișcări fu episcopul dela Prizren, care căzu sub stăpânirea turcească la 1466. După Jireček, catolicismul ar fi pătruns în acea regiune a Serbiei meridionale și prin minierii Sași aduși de regele Vladislav Ștefan între 1234—1240 din Bosnia, pentru exploatarea zăcămintelor de argint; sau în fine prin negustorii Raguzani care activau acolo [2].

Aceasta e, în linii generale, tot ce se știe despre presupusa infiltrare sârbească din a doua jumătate a sec. XV și începutul sec. XVI în părțile crașovene și'n alte regiuni ale Banatului. Subliniem însă că totul se bazează doar pe simple ipoteze și că singura certitudine e înrudirea dialectală de care am pomenit. Demn de subliniat e de asemeni și următorul fapt: în toate satele sârbești sau mixte (în care intră și Sârbi), aceștia, indiferent de epoca chiar foarte veche în care-au venit, și-au păstrat caracterul lor etnic sârbesc, pe când în satele crașovene, ei au suferit metamorfoze atât de puternice, încât doar graiul de le-a mai rămas, toate celelate caractere etnice pierzându-se. Aceasta arată cu toată siguranța că dacă va fi fost o infiltrare sârbească la Carașova, ea a găsit acolo un substrat etnic diferit, cu care contopindu-se, și-a schimbat atât de radical ființa etnică.

[1] Silviu Dragomir, *Vechimea elementului românesc și colonizările străine în Banat* (în Anuarul Inst. de Istorie Națională, Tom. III, Cluj, 1926).

[2] Jireček, *A bolgárok története* (Becicherecul Mare, 1889), p. 380.

Albanezii.— Cel dintâi cercetător, care atrase atenţia asupra unei infiltrări albaneze în satele caraşovene, fu canonicul Szentkláray. Pe baza unui document oficial, el arată cum în 1740 afară de Bulgari, au fost colonizaţi în comunele craşovene şi aşa numiţii *Albanezi-Clementini* [1].

Ce fel de populaţie era aceasta? Ca şi celelalte neamuri venite la Caraşova din Sudul Dunărei, erau şi ei catolici. Pare însă că aceştia nu veneau din Albania propriuzisă, ci din părţile Macedoniei sârbeşti. După Simu, care se referă la unele hărţi şi studii mai vechi, precum aceia a lui Hecquard [2], pare că ar fi vorba de un trib albanez ce trăia la NE de lacul Scutari şi pe care paşalele turceşti îl supuseră la începutul sec. XVII, deportându-l în regiunea Pristinei. Cu acest prilej unii se răzleţiră până'n Slavonia, alţii în Macedonia pe lângă Serres. După câţiva ani cei din Pristina reveniră şi încheiară pace cu Turcii, păstrându-şi până'n zilele noastre religia catolică. Ca o completare, tot Hecquard adaugă, că după cucerirea Belgradului, Austriecii căutară să-şi asocieze împotriva Turcilor, între alţii şi acest trib de Clementini. După ce aceştia se răsculară, iar la încheerea păcii Austriecii uitară să stipuleze ceva în favoarea Clementinilor, pentru ca să scape de masacrul turcesc, unii dintre ei plecară cu trupele imperiale. E probabil că aceştia se vor fi aşezat apoi în comunele craşovene, întrucât ordinul dat de împărat în 1740, cu privire la noua graniţă, opreşte „deocamdată" orice colonizări; numai cu „aşa zişii Albanezi şi Clementini, emigraţi din Turcia" face excepţie, dând chiar ordin „să li se pună la dispoziţie un teren satisfăcător, împreună cu ogoarele necesare, însă nu la graniţa turcească şi nici prea aproape de Dunăre sau între munţi". Şi dispoziţiunile imperiale mai adaugă că aceştia „să fie înzestraţi cu produsele necesare pentru însămînţare şi toate celelalte lucruri înainte de iarnă, având toate cele necesare pentru locuinţe şi existenţă". In urma cercetărilor sale, Szentkláray afirmă chiar că noii veniţi fură colonizaţi în cea mai mare parte în cele şapte sate craşovene, precum şi la Beşenova, Vigna şi Fizeşdia.

Intr'adevăr, cercetând matricolul oficiului parohial din Caraşova, Simu constată că în anul 1740 sosiră 25 de familii noui (p. 50). De fapt însă numărul lor trebue să fi fost cu mult mai

[1] Szentkláray, *Sász év Délmagyarossdg ujabb történetéből*, Temesvár, 1879, p. 255—56.

[2] *Histoire et description de la Haute Albanie*, Paris, 1858, p. 175—97.

mare. După unii circa 500 de indivizi. Cei dela câmpie se desnaţionalizară fără urmă; cei din satele crăşovene se topiră în rândurile populaţiei locale, contribuind la formarea micului popor crăşovean, care păstrează până astăzi o seamă de urme albaneze în graiu, în port şi'n obiceiuri.

Românii care-au intrat în compunerea poporului crăşovean fac parte din două grupuri deosebite: unii veniţi din Peninsula Balcanică, iar alţii infiltraţi de prin satele bănăţene din jur.

Despre Românii Sud-dunăreni nu avem dovezi sigure că ar fi participat la formarea poporului crăşovean; sunt numai unele deducţii ca şi în legătură cu Sârbii. Astfel sunt anumite particularităţi în viaţa pastorală a Crăşovenilor care nu se mai întâlnesc decât la Românii Sud-dunăreni. Sunt de asemeni unele particularităţi în port şi obiceiuri care arată o filaţiune româno-balcanică, în aşa fel încât cercetători străini, ca Czirbusz, afirmă despre Crăşoveni că nu sunt „nici Croaţi, nici Sârbi, ci un amestec româno-bulgar ce s'a desvoltat aparte, cu toate că vorbesc un dialect sârbesc"[1]. Mai concludent decât toate însă, e faptul că atât regiunile din care au venit Bulgarii, cât şi presupusele regiuni din care au venit Sârbii, cuprindeau în vremurile acelea însemnate populaţiuni româneşti.

Astfel, regiunea Bulgariei de Vest, cuprinsă între Chiprovaţ-Vidin, e bine cunoscută în ştiinţă prin urmele de Români ce s'au aflat până târziu acolo (Vidinul şi astăzi stă într'o regiune în mare parte românească) şi prin bugomilismul care se cuibărise atât de mult printre Români. Intrucât priveşte regiunile de unde se presupune că ar fi venit Sârbii şi anume basinul superior al Moravei, există un noian întreg de documente[2], datând din sec. XII—XV, din care se vede limpede că prin regiunea Prizrenului, Ziča, Kosovo-Polje (numită în acele documente „ţara Vlahilor"), etc... trăiau foarte numeroşi Români. Presupunem că şi dintre ei unii vor fi fost antrenaţi cu migraţiunea sârbească la Nord de Dunăre.

Fără îndoială însă că numărul Românilor balcanici rămâne cu totul redus faţă de cel al Românilor bănăţeni intraţi în compunerea populaţiei crăşovene. Dintr'o scrisoare a franciscanului Bandulaevich din 1628, rezultă că încă depe atunci Crăşovenii

[1] *A temes és torontál...* p. 114.

[2] Silviu Dragomir, *Vlahii din Serbia în sec. XII—XV*, Cluj, 1922.

Albanezii.—Cel dintâi cercetător, care atrase atenţia asupra unei infiltrări albaneze în satele caraşovene, fu canonicul Szentkláray. Pe baza unui document oficial, el arată cum în 1740 afară de Bulgari, au fost colonizaţi în comunele craşovene şi aşa numiţii *Albanezi-Clementini* [1].

Ce fel de populaţie era aceasta? Ca şi celelalte neamuri venite la Caraşova din Sudul Dunărei, erau şi ei catolici. Pare însă că aceştia nu veneau din Albania propriuzisă, ci din părţile Macedoniei sârbeşti. După Simu, care se referă la unele hărţi şi studii mai vechi, precum aceia a lui Hecquard [2], pare că ar fi vorba de un trib albanez ce trăia la NE de lacul Scutari şi pe care paşalele turceşti îl supuseră la începutul sec. XVII, deportându-l în regiunea Pristinei. Cu acest prilej unii se răzleţiră până'n Slavonia, alţii în Macedonia pe lângă Serres. După câţiva ani cei din Pristina reveniră şi încheiară pace cu Turcii, păstrându-şi până'n zilele noastre religia catolică. Ca o completare, tot Hecquard adaugă, că după cucerirea Belgradului, Austriecii căutară să-şi asocieze împotriva Turcilor, între alţii şi acest trib de Clementini. După ce aceştia se răsculară, iar la încheerea păcii Austriecii uitară să stipuleze ceva în favoarea Clementinilor, pentru ca să scape de masacrul turcesc, unii dintre ei plecară cu trupele imperiale. E probabil că aceştia se vor fi aşezat apoi în comunele craşovene, întrucât ordinul dat de împărat în 1740, cu privire la noua graniţă, opreşte „deocamdată" orice colonizări; numai cu „aşa zişii Albanezi şi Clementini, emigraţi din Turcia" face excepţie, dând chiar ordin „să li se pună la dispoziţie un teren satisfăcător, împreună cu ogoarele necesare, însă nu la graniţa turcească şi nici prea aproape de Dunăre sau între munţi". Şi dispoziţiunile imperiale mai adaugă că aceştia „să fie înzestraţi cu produsele necesare pentru însămînţare şi toate celelalte lucruri înainte de iarnă, având toate cele necesare pentru locuinţe şi existenţă". In urma cercetărilor sale, Szentkláray afirmă chiar că noii veniţi fură colonizaţi în cea mai mare parte în cele şapte sate craşovene, precum şi la Beşenova, Vigna şi Fizeşdia.

Intr'adevăr, cercetând matricolul oficiului parohial din Caraşova, Simu constată că în anul 1740 sosiră 25 de familii noui (p. 50). De fapt însă numărul lor trebue să fi fost cu mult mai

[1] Szentkláray, *Sdsz év Délmagyarossdg ujabb történetéből*, Temesvár, 1879, p. 255—56.

[2] *Histoire et description de la Haute Albanie*, Paris, 1858, p. 175—97.

mare. După unii circa 500 de indivizi. Cei dela câmpie se desnaţionalizară fără urmă; cei din satele craşovene se topiră în rândurile populaţiei locale, contribuind la formarea micului popor craşovean, care păstrează până astăzi o seamă de urme albaneze în graiu, în port şi'n obiceiuri.

Românii care-au intrat în compunerea poporului craşovean fac parte din două grupuri deosebite: unii veniţi din Peninsula Balcanică, iar alţii infiltraţi de prin satele bănăţene din jur.

Despre Românii Sud-dunăreni nu avem dovezi sigure că ar fi participat la formarea poporului craşovean; sunt numai unele deducţii ca şi în legătură cu Sârbii. Astfel sunt anumite particularităţi în viaţa pastorală a Craşovenilor care nu se mai întâlnesc decât la Românii Sud-dunăreni. Sunt de asemeni unele particularităţi în port şi obiceiuri care arată o filaţiune româno-balcanică, în aşa fel încât cercetători străini, ca Czirbusz, afirmă despre Craşoveni că nu sunt „nici Croaţi, nici Sârbi, ci un amestec româno-bulgar ce s'a desvoltat aparte, cu toate că vorbesc un dialect sârbesc"[1]. Mai concludent decât toate însă, e faptul că atât regiunile din care au venit Bulgarii, cât şi presupusele regiuni din care au venit Sârbii, cuprindeau în vremurile acelea însemnate populaţiuni româneşti.

Astfel, regiunea Bulgariei de Vest, cuprinsă între Chiprovaţ-Vidin, e bine cunoscută în ştiinţă prin urmele de Români ce s'au aflat până târziu acolo (Vidinul şi astăzi stă într'o regiune în mare parte românească) şi prin bugomilismul care se cuibărise atât de mult printre Români. Intrucât priveşte regiunile de unde se presupune că ar fi venit Sârbii şi anume basinul superior al Moravei, există un noian întreg de documente[2], datând din sec. XII—XV, din care se vede limpede că prin regiunea Prizrenului, Ziča, Kosovo-Polje (numită în acele documente „ţara Vlahilor"), etc... trăiau foarte numeroşi Români. Presupunem că şi dintre ei unii vor fi fost antrenaţi cu migraţiunea sârbească la Nord de Dunăre.

Fără îndoială însă că numărul Românilor balcanici rămâne cu totul redus faţă de cel al Românilor bănăţeni intraţi în compunerea populaţiei craşovene. Dintr'o scrisoare a franciscanului Bandulaevich din 1628, rezultă că încă depe atunci Craşovenii

[1] *A temes és torontál...* p. 114.

[2] Silviu Dragomir, *Vlahii din Serbia în sec. XII—XV*, Cluj, 1922.

Albanezii.—Cel dintâi cercetător, care atrase atenţia asupra unei infiltrări albaneze în satele caraşovene, fu canonicul Szentkláray. Pe baza unui document oficial, el arată cum în 1740 afară de Bulgari, au fost colonizaţi în comunele craşovene şi aşa numiţii *Albanezi-Clementini* [1].

Ce fel de populaţie era aceasta? Ca şi celelalte neamuri venite la Caraşova din Sudul Dunării, erau şi ei catolici. Pare însă că aceştia nu veneau din Albania propriuzisă, ci din părţile Macedoniei sârbeşti. După Simu, care se referă la unele hărţi şi studii mai vechi, precum aceia a lui Hecquard [2], pare că ar fi vorba de un trib albanez ce trăia la NE de lacul Scutari şi pe care paşalele turceşti îl supuseră la începutul sec. XVII, deportându-l în regiunea Pristinei. Cu acest prilej unii se răzleţiră până'n Slavonia, alţii în Macedonia pe lângă Serres. După câţiva ani cei din Pristina reveniră şi încheiară pace cu Turcii, păstrându-şi până'n zilele noastre religia catolică. Ca o completare, tot Hecquard adaugă, că după cucerirea Belgradului, Austriecii căutară să-şi asocieze împotriva Turcilor, între alţii şi acest trib de Clementini. După ce aceştia se răsculară, iar la încheerea păcii Austriecii uitară să stipuleze ceva în favoarea Clementinilor, pentru ca să scape de masacrul turcesc, unii dintre ei plecară cu trupele imperiale. E probabil că aceştia se vor fi aşezat apoi în comunele craşovene, întrucât ordinul dat de împărat în 1740, cu privire la noua graniţă, opreşte „deocamdată" orice colonizări; numai cu „aşa zişii Albanezi şi Clementini, emigraţi din Turcia" face excepţie, dând chiar ordin „să li se pună la dispoziţie un teren satisfăcător, împreună cu ogoarele necesare, însă nu la graniţa turcească şi nici prea aproape de Dunăre sau între munţi". Şi dispoziţiunile imperiale mai adaugă că aceştia „să fie înzestraţi cu produsele necesare pentru însăminţare şi toate celelalte lucruri înainte de iarnă, având toate cele necesare pentru locuinţe şi existenţă". In urma cercetărilor sale, Szentkláray afirmă chiar că noii veniţi fură colonizaţi în cea mai mare parte în cele şapte sate craşovene, precum şi la Beşenova, Vigna şi Fizeşdia.

Intr'adevăr, cercetând matricolul oficiului parohial din Caraşova, Simu constată că în anul 1740 sosiră 25 de familii noui (p. 50). De fapt însă numărul lor trebue să fi fost cu mult mai

[1] Szentkláray, *Sász év Délmagyarossdg ujabb történetéből*, Temesvár, 1879, p. 255—56.

[2] *Histoire et description de la Haute Albanie*, Paris, 1858, p. 175—97.

mare. După unii circa 500 de indivizi. Cei dela câmpie se desnaţionalizară fără urmă; cei din satele craşovene se topiră în rândurile populaţiei locale, contribuind la formarea micului popor craşovean, care păstrează până astăzi o seamă de urme albaneze în graiu, în port şi'n obiceiuri.

Românii care-au intrat în compunerea poporului craşovean fac parte din două grupuri deosebite: unii veniţi din Peninsula Balcanică, iar alţii infiltraţi de prin satele bănăţene din jur.

Despre Românii Sud-dunăreni nu avem dovezi sigure că ar fi participat la formarea poporului craşovean; sunt numai unele deducţii ca şi în legătură cu Sârbii. Astfel sunt anumite particularităţi în viaţa pastorală a Craşovenilor care nu se mai întâlnesc decât la Românii Sud-dunăreni. Sunt de asemeni unele particularităţi în port şi obiceiuri care arată o filaţiune româno-balcanică, în aşa fel încât cercetători străini, ca Czirbusz, afirmă despre Craşoveni că nu sunt „nici Croaţi, nici Sârbi, ci un amestec româno-bulgar ce s'a desvoltat aparte, cu toate că vorbesc un dialect sârbesc"[1]. Mai concludent decât toate însă, e faptul că atât regiunile din care au venit Bulgarii, cât şi presupusele regiuni din care au venit Sârbii, cuprindeau în vremurile acelea însemnate populaţiuni româneşti.

Astfel, regiunea Bulgariei de Vest, cuprinsă între Chiprovaţ-Vidin, e bine cunoscută în ştiinţă prin urmele de Români ce s'au aflat până târziu acolo (Vidinul şi astăzi stă într'o regiune în mare parte românească) şi prin bugomilismul care se cuibărise atât de mult printre Români. Intrucât priveşte regiunile de unde se presupune că ar fi venit Sârbii şi anume basinul superior al Moravei, există un noian întreg de documente[2], datând din sec. XII—XV, din care se vede limpede că prin regiunea Prizrenului, Ziča, Kosovo-Polje (numită în acele documente „ţara Vlahilor"), etc... trăiau foarte numeroşi Români. Presupunem că şi dintre ei unii vor fi fost antrenaţi cu migraţiunea sârbească la Nord de Dunăre.

Fără îndoială însă că numărul Românilor balcanici rămâne cu totul redus faţă de cel al Românilor bănăţeni intraţi în compunerea populaţiei craşovene. Dintr'o scrisoare a franciscanului Bandulaevich din 1628, rezultă că încă depe atunci Craşovenii

[1] *A temes és torontál...* p. 114.

[2] Silviu Dragomir, *Vlahii din Serbia în sec. XII—XV*, Cluj, 1922.

catolici trăiau laolaltă cu numeroşi Români şi că în lipsă de preoţi catolici unii dintre Craşoveni se botezau de către preoţi valahi. Urmărind îndeaproape registrele matricole ale satelor craşovene, constatăm într'adevăr că la acea dată numărul familiilor româneşti din acele sate era impresionant. Aceştia făceau parte din vechiul substrat autohton peste care s'au aşezat după sec. XIV elementele balcanice.

Paralel însă cu acestea şi noi elemente române ardelene se aşezau la vatra ova După numele lor, unele familii din acele matricole par a fi venit de prin Haţeg, Bogşa, Almaj, Lugoj, Doman, etc... (Haţegan, Bogşan, Almăjan, Lugojan, Domăneţean). Numai în intervalul dintre 1726 şi 1740 găsim mai multe zeci de familii cărora li se indică locurile de origine din Călina, Cuptoare, Doman, Reşiţa, etc... In 1759 se mai aşezară la Caraşova 2 familii din Almaj, 1 din Doman şi alta din Soceni. La 1761 vin altele din Gârlişte, Biserica Albă, Soceni. La 1762 se aşează o altă familie românească din Vătini (lângă Vârşeţ). In 1763 mai veniră două familii româneşti dela Selişte şi Caransebeş. La 1764 mai vine una dela Iasenova, lângă Biserica Albă. In 1765 vin încă două familii din Almaj, una din Cuptoare şi alte trei din Valahia (din : Vâlceşti, Bujoreni şi Râmnic). In 1767 veni o familie dela Doman. In anul următor alta dela Biniş. In 1769 alta dela Vârşeţ. In 1772 alte două dela Gârlişte şi Craiova (Valahia Mică), etc.

Iată doar infiltrările româneşti dintr'un interval de câteva decenii numai. Nu avem date atât de precise pentru epoca anterioară anului 1726. Cu siguranţă însă că procesul de infiltraţie al Românilor bănăţeni şi chiar din Valahia se desfăşura la fel. Toţi aceştia asimilându-se pe încetul—mai întâi prin îmbrăţişarea catolicismului, apoi prin pierderea graiului lor românesc,—au intrat în componenţa populaţiei craşovene. Astăzi doar numele lor de familie se mai păstrează românesc, întrucât toţi se consideră *Craşoveni* neaoşi.

*

Incheere. — Din cele expuse până aici, se vede limpede că sunt deopotrivă greşite părerile emise de unii cercetători care susţin origina etnică unică a Craşovenilor, fie că ei s'au oprit asupra celei bulgare, sârbeşti sau oricărei alta. Craşovenii constitue astăzi un mic popor aparte rezultat din amestecul câtorva neamuri, —între care Bulgarii, Sârbii şi Românii ocupă locul de

frunte, iar Albanezii un loc secundar, — topite toate laolaltă în aşa măsură încât nu se mai pot deosebi la ei caractere etnice, sau linguistice care să-i diferenţieze pe unii de alţii. Toţi au acelaşi port, aceleaşi obiceiuri, acelaşi grai, aceiaşi religie, arătând că topirea diferitelor componente s'a făcut atât de deplin, — cu toate că n'au trecut decât două-trei veacuri de trai împreună — încât se poate afirma că gruparea aceasta reprezintă astăzi o adevărată *sinteză etnică*, care poartă marca de popor deosebit, în cea mai mare parte de obârşie balcanică. Cadrul natural şi izolarea impusă de lipsa căilor de comunicaţie a silit colectivitatea celor şapte sate craşoveneşti la un trai limitat la regiunea respectivă, ceea ce a promovat şi grăbit această sinteză. Şi ca dovadă satele craşoveneşti mai depărtate, rupte de matcă, suferind influenţe etnice puternice dela neamurile înconjurătoare, n'au mai ajuns la această sinteză. Astfel satele altădată craşovene : Alibunar, Ulma şi Izbişte s'au sârbizat complect ; iar satele Slatina-Timiş şi Calina s'au românizat.

Cu toate acestea, nici cadrul natural nu va putea menţine multă vreme izolarea acestui grup etnic. Mai întâi din pricină că e prea mic şi'n regres numeric, apoi pentru că relaţiile reciproce cu Românii în mijlocul cărora se află această mică insulă etnică va duce la desnaţionalizarea lor. Dcpe acum ei sunt bilingui, vorbind curent româneşte alături de graiul lor craşovean. O frână în calea dispariţiei ar putea fi religia catolică, deosebită de a tuturor neamurilor care-au contribuit la formarea poporului Craşovean, în rândurile cărora s'ar putea din nou cufunda.

VICTOR TUFESCU

Timişoara, 1944.

CÂTEVA RECTIFICĂRI

In unele din ultimele sale scrieri, d. D. Berciu se referă de mai multe ori la subsemnatul într'o formă care de data aceasta cere o punere la punct imediată.

I. In „Arhivele Olteniei", anul XXII, Ian.—Dec. 1943, la p. 95—96, vorbind pentru întâia dată în acest fel despre „procesul de creiare a sintezei Latène dela noi, care s'a şi încheiat curând după 350 a. Chr." d. B. adaugă :

„Partea de contribuţie a Celţilor nu este covîrşitoare, cum s'a crezut de V. Pârvan şi elevii săi [4].

In perioada de dezagregare a civilizaţiei locale hallstattiene Dacia este puternic orientată spre Sudul traco-iliro-grecesc. Dela această lume sudică aveau să cunoască Geto-Dacii atât roata olarului cât şi tehnica lutului cenuşiu şi roşiatic din industria ceramică [5], şi aceasta *înainte* de venirea Celţilor care îşi fac apariţia la noi în a doua jumătate a sec. IV-lea a. Chr., precum am arătat şi altădată.

[4] Această micşorare a rolului Celţilor îşi face din ce în ce mai mult loc în literatura noastră de specialitate (*Dacia*, VII—VIII, p. 178).

[5] Găsesc această idee şi la d-l I. Nestor (*Dacia*, VII—VIII, p. 179), dar fără a fi susţinută de nici o dovadă arheologică şi unilateral exprimată".

In revista „*Dacia*. Recherches et découvertes archéologiques en Roumanie", vol. VII—VIII, 1937—1940, pasagiul dela p. 178—179, citat de d. B. fragmentat pe două note, odată fără şi odată cu numele autorului, se găseşte în cuprinsul studiului meu intitulat „Keltische Gräber bei Mediasch. Ein Beitrag zur Frage der frühen keltischen Funde in Siebenbürgen" (Morminte celtice lângă Mediaş. O contribuţie la problema descoperirilor celtice timpurii din Transilvania). Acolo, pornind dela unele descoperiri arheologice de lângă Mediaş, am trecut în revistă din nou întreg materialul arheologic care ne semnealează cea mai veche apariţie a Celţilor în diferitele regiuni ale provinciei şi m'am ocupat între altele şi cu rolul jucat de Celţi cu prilejul naşterii civilizaţiei geto-dacice din a doua jumătate a epocii de fier (Latène). Sprijinindu-mă pe datele arheologice analizate, am formulat

următoarele păreri, — pe care le exprimasem dealtfel verbal şi mai înainte.

Traduc din *Dacia* VII—VIII, p. 178—179:

„In adevăr, s'ar putea dovedi că — împotriva concepţiei devenită dogmă (*Lehrmeinung*) enunţate de V. Pârvan în ale sale *Getica* — civilizaţia dacică din epoca Latène s'a desvoltat nu sub influenţa celei celtice şi deabea din ea, ci mai degrabă ca un fenomen paralel cu aceasta din urmă, din tradiţii hallstattiene sub o puternică influenţă sud-thracică şi grecească. Sub presiunea exercitată mai ales începând din sec. IV a. Chr. de către regatul macedonean s'a născut un impuls îndreptat către Nord al Thracilor de Sud, în al cărui mers au fost transplantate la Nord de Dunăre multe elemente de cultură desvoltate în Sud şi desigur şi părţi de populaţie. Nici formele de vase, nici specia particulară cenuşie de pastă a ceramicei dacice lucrate cu roata nu trebuesc derivate din bunuri culturale celtice, ci mai degrabă din acelea ale Thracilor mult influenţaţi de Greci. Şi altfel, elementele celtice din cultura dacică sunt de importanţă redusă şi pot foarte uşor să fie considerate drept efectul unei influenţări, care nu a fost întru nimic unilaterală."

(Exact acest pasaj este reprodus, şi opus concepţiei lui Pârvan, şi de d. Dorin Popescu în „Celţii în Transilvania. Starea cercetărilor arheologice", extras din „Transilvania", anul 75, No. 8—9, Sibiu 1944, p. 6—7).

Repet, am ajuns la aceste concluzii după un studiu amănunţit al materialelor arheologice şi discutând dovezi precise de contact vechiu între teritoriul daco-getic şi cel thracic sud-dunărean. Evident că sugestii în direcţia soluţiunii adoptate de mine se găsesc şi în opera lui V. Pârvan şi în unele analize arheologice ale d-lui Radu Vulpe. Ceeace este, cred, important pentru cercetarea ştiinţifică şi apropierea de soluţia justă a unor astfel de probleme, este de a dovedi cu argumente precise şi cu fapte arheologice bine stabilite una sau alta dintre părerile care se pot concepe sau exprima. Subsemnatul nu a făcut în această direcţie, în studiul amintit din *Dacia* VII—VIII, decât un început, indicând însă, în forma generală citată, în ce direcţie trebue să se orienteze cercetările de amănunt ulterioare pe care eu însumi le-am continuat, fără a face nici un secret nici din această preocupare a mea şi nici din concluziile pe care le stabilisem deja. In felul acesta s'a putut şti de pildă că m'am îngrijit să pot republica vasele dela Grojdibod (Romanaţi) din colecţia Georgescu-

Corabia, publicate pentru întâia dată de d. B. şi datate cu trei secole mai târziu decât se cuvenea (deşi analogiile din Bulgaria indicau precis data lor reală), pentruca acum d-sa să-şi rectifice această greşeală.

Până la indicaţiile arheologice şi istorice semnalate în studiul amintit din *Dacia* VII—VIII, părerile d-lui B. cu privire la importanţa invaziilor celtice în Dacia şi la originile civilizaţiei geto-dace din Latène nu se deosebeau întru nimic de cele general curente. D-sa scria de pildă în August 1941 (exact momentul în care eşea de sub tipar studiul din *Dacia* VII—VIII) :

„Infiltrarea celtică în Dacia a fost în multe privinţe, o binefacere, de care au beneficiat şi pământurile naţionale recent eliberate. Atunci s'a introdus roata olarului în industria ceramică, moneta dobândeşte o răspândire largă, fabricându-se imitaţii după cele greceşti şi elenistice, se fabrică unelte de fier, plugul de fier apărând pentru prima dată în regiunile noastre. Influenţa celtică a determinat în al doilea rând, crearea sintezei culturale daco-getice a La Tène-ului local...." (*D. Berciu*, Basarabia în unitatea străveche a Daciei, în „Dacia"[1] din 15 August 1941, p. 6; acelaş articol a apărut, sub titlul „Basarabia în unitatea Daciei străvechi", şi în *Revista Istorică* XXVII (1941), p. 23 şi urm. unde pasagiul reprodus aici se găseşte la p. ....).

Cum şi cât de radical s'a transformat opinia d-lui B. în această materie, după apariţia studiului din *Dacia* VII—VIII, se poate vedea comparându-se citatul din *Arhivele Olteniei* 1943 din fruntea acestor rectificării.

Este desigur greu, pentru cineva care nu porneşte dela studiul atent al datelor arheologice şi istorice, să respecte nuanţele ce se impun în astfel de chestiuni. Se adoptă astfel inevitabil o idee generală globală, pentrucă ea frapează în primul rând, şi se ignorează analiza de detaliu care îi dă conţinutul şi sensul exact. Aşa se explică printre altele şi amestecarea Illyrilor în problema aceasta a naşterii civilizaţiei geto-dacice a fierului târziu. Luându-se după teorii necontrolate şi după impresii de suprafaţă şi fără a face uz de o chibzuire mai stăruitoare şi de o examinare mai atentă a datelor arheologice, d. B. introduce şi pe Illyri în discuţie, aceasta în cadrul unei concepţii care ar vrea să fie „istorică" şi „largă", dar nu reuşeşte a fi decât dezolant de confuză.

Că d. B. este capabil să sesiseze o idee generală, scoasă de altcineva din studiul materialelor arheologice şi al tradiţiei istorice şi să şi-o însuşească în forma pe care o socoate d-sa mai potrivită, se vede limpede din citatele date mai sus. Dar că d-sa nu

[1] A nu se confunda cu rev. de spec. în care publică subsemnatul (I. N.).

poate în acelaş timp să asimileze complet şi amănuntele mai speciale ale documentării arheologice, se dovedeşte în cazul de faţă în chipul următor :

La pag. 95 a articolului din „Arhivele Olteniei" 19 3, d-sa scrie :

„S'a exprimat şi de către alţi arheologi părerea că „urnele" bitrunchiconice Latène din Dacia ar fi derivat din cele dela Sud de Dunăre [2]. Totuşi, construcţia lor generală,— lăsând la o parte toarta supraînălţată, — făcea să ne gândim şi la înrudire cu urnele funerare hallstattiene din cimitrele de incineraţie din Dacia". Iar la nota 2, citatul : „*Dacia*, VII—VIII, p. 176", fără numele autorului.

Autorul este şi de data aceasta tot subsemnatul, care vorbeşte însă acolo despre *cănile cu toartă* (Henkelkrüge), nu despre „urne". Nu am derivat aşadar nicidecum „urnele bitrunchiconice Latène din Dacia... din cele dela Sud de Dunăre" ; nici nu m'am ocupat cu ele, ci numai cu cănile lucrate la roată şi cu toarta supraînălţată : lucrul este limpede în studiul meu şi este ilustrat şi cu figuri. Iar în fond, confuzia şi greşeala d-lui B. se lămureşte dacă amintim că în civilizaţia geto-dacică din Latène sunt documentate două serii de căni cu o toartă : cele lucrate la roată, din pastă cenuşie, şi care derivă din formele sudice semnalate în studiul meu, şi cele lucrate cu mâna, dintr'un lut şi într'o tehnică de tradiţie locală hallstattiană ; acestea din urmă se prezintă de multe ori şi formal ca un derivat sau ca un corespondent al urnelor hallstattiene (care nu au însă toartă), cărora li s'a adăugat o toartă. Se va arăta la timp cum s'a petrecut în amănunte transmisia şi evoluţia acestor două serii de forme. Este clar însă de pe acum că, lăsând la o parte contaminările crucişe ce au avut loc, nu se pot judeca laolaltă, fără distincţie, cănile cu toartă supraînălţată lucrate la roată, cănile cu o toartă lucrate cu mâna şi urnele de caracter hallstattian local. Semnificaţia căniі cu o toartă dela Dăbuleni (Romanaţi) din colecţia Georgescu-Corabia, reprodusă de d. B. la p. 94, fig. 5 din articolul d-sale şi a cărei datare „înainte de sinteza Latène geto-dacă" este extrem de problematică şi în fond şi ilogică, fără a mai aminti că ea nu este demonstrată nici de „tehnica sa" şi nici de „caracteristica decoraţiune cu caneluri late", este, după părerea mea, alta decât cea pe care i-o atribuie d. B. Mai subliniez în treacăt, pentruca nu cumva lucrul să fie luat drept admis, că afirmaţia după care „procesul de creiare a sintezei Latène dela noi... s'a şi încheiat curând după 350 a. Chr." este o contribuţie gratuită a d-lui B. la discuţia acestei probleme şi o supralicitare neinteligentă a tezei subsemnatului.

Ea sună poate frumos, dar oricine se gândeşte ceva mai adânc la acest amănunt îşi dă seama că dacă se poate vorbi despre o „sinteză Latène la noi", dându-se acestei expresii sensul ei just, ca nu s'a încheiat decât în sec. 2 sau chiar 1 a. Chr., atunci când s'au asimilat şi elementele de *koine* celtic pătrunse în mediul în discuţiune. Se vede şi din acest amănunt cum dorinţa de a se formula necontrolat propoziţii generale care să se angreneze plăcut într'o expunere „sintetică", nu duce decât la inexactităţi uşor demonstrabile la cea mai elementară reflecţie.

*

II. In articolul „Două topoare tracice din judeţul Arad", din *Revisa Istorică Română*, vol XIV, 1944, p. 354—375, vorbind la p. 360 în treacăt şi despre toporul de bronz dela Nehoiu, jud. Buzău, reprodus în 1933 de subsemnatul după o fotografie, d. B. scrie la nota 2 :

„.....clişeu D. Berciu ; reprodus fără autorizaţia noastră !"

In Arheologie — şi în această materie — se comite o incorectitudine atunci când : *a*) se publică de un autor o figură făcută de altcineva sau pentru altcineva decât el însuşi, a unui obiect care *b*) este inedit şi asupra căruia *c*) drepturile de publicaţie aparţin altcuiva, — care a descoperit obiectul sau cui el a fost cedat spre publicare.

In cazul pus în discuţie de d. B., „clişeu D. Berciu" ar însemna că d-sa a fotografiat obiectul (toporul dela Nehoiu). D-sa *nu a fotografiat însă niciodată toporul de bronz dela Nehoiu.* După câte îmi amintesc, fotografia în chestiune a fost executată de un fotograf din Turnu-Severin pentru direcţiunea colecţiei Istrati-Capşa, căreia îi aparţine toporul dela Nehoiu. Nu cred aşadar că poate fi vorba de un „clişeu D. Berciu". Această afirmaţie a d-lui B. este tendenţioasă. In afară de aceasta, obiectul nu era inedit atunci când subsemnatul l-a reprodus după o fotografie : d. B. o spune însuşi, în nota de care mă ocup, citând desenul publicat în 1911 de d. C. Moisil. Iar despre vreun drept de publicaţie al d-lui B. asupra acestei piese nu a putut fi niciodată vorba, de vreme ce ea fusese publicată încă din 1911. Trecem aşadar mai departe, — cruţându-i d-lui B. amintirea unei întregi serii de astfel de înfrângeri ale regulilor de corectitudine ştiinţifică ce i s'au dovedit — chiar printr'un proces-verbal publicat în presă —, sau i se vor mai dovedi.

La p. 364 a articolului d-sale discutat aici, d. B scrie:

„Așa stând lucrurile, ni se pare azi și mai mult neîntemeiată părerea că apariția spiralei de pe topoarele de luptă, de pe săbiile și cingătoarele de bronz s'ar datora unei influențe miceniene din perioada mormintelor în groapă dela Micene (Schachtgräber [3])". Iar la nota 3: „Cum afirmă fără a aduce nici un fel de argumente, d. I. Nestor (*op. cit.*, p. 180)".

Opera citată a mea este acea pe care d. B. o popularizează acum pentru a doua oară în românește și care a apărut în 1938 în „Marburger Studien" sub titlul „Die verzierten Streitäxte mit Nackenscheibe aus Westrumänien (Topoarele de luptă cu disc pe ceafă, decorate, din România de Vest)".

(De fapt d. B. citase ultima dată, la p. 360, nota 2, lucrarea mea „Der Stand..." etc., și *op. cit.* din nota dela p. 364 ar trebui să se refere normal la această ultimă lucrare citată; inadvertențe de acest gen figurează însă printre cele mai nevinovate greșeli pe care le întâlnim în scrierile d-lui B.).

Scriind despre aceste lucruri, d. B. ar trebui să știe că nu eu, sau numai eu, susțin influența myceniană în legătură cu ornamentica spiralică din bronzul nostru mijlociu, despre care este vorba. Cine este la curent cu aceste probleme știe că de pildă d-nii Paul Reinecke, Nils Aberg și V. G. Childe susțin acest lucru. In ceeace mă privește, am scris la p. 180 a studiului meu amintit din „Marburger Studien" (traduc):

„Pătrunderea spiralei se atribuie în general unei influențe miceniene din faza Schachtgräber. Suntem obligați să rămânem la această teorie, atâta vreme cât nu se poate dovedi că, în vre-o regiune est-centraleuropeană oarecare, decorația spiralică neolitică s'a menținut până în vre-o grupă din bronzul timpuriu. Transilvania ar putea reprezenta o astfel de regiune, însă acolo nu putem data grupele din epoca de bronz cu decor spiralic, Wietenberg și Otomani, cu suficientă siguranță, atât de sus în epoca de bronz timpurie; în afară de aceasta, legătura lor cu grupe neolitice, cu o decorație asemănătoare, nu se poate dovedi nici ea."

Oricine, — și d. B. — poate să nu fie de acord cu cele susținute de subsemnatul în pasagiul citat mai sus. A afirma însă că expunerea mea înseamnă a nu aduce „nici un fel de argumente" nu este însă exact și nu poate acoperi în nici un caz faptul că probleme de importanța celor care se leagă de chestiunea în discuțiune (originea decorului spiralic în bronzul mijlociu, la noi și aiurea) trebuesc tratate cu toată seriozitatea și cu tot simțul răspunderii științifice pe care ele le reclamă. Ele pot fi desigur

discutate şi neserios, prin afirmaţii tot atât de gratuite cât vor să fie şi de patriotice, — fără a argaja totuşi de cât pe acel care îşi îngăduie asemenea uşurinţe.

La p. 367—368 ale aceluiaşi articol, d. B. vorbind de varianta A a toporului de luptă în discuţie, spune:

„In tipologia acestei variante nu se poate ţine seama de ornamentare, luată ca criteriu de clasificare, cum au procedat greşit alţii"[6]. Şi la nota 6: „I. Nestor, *loc. cit.*"

Ultimul loc citat la Nestor fusese acela unde se trimisese la p. 364, nota 2: studiul meu din „Marburger Studien", p. 180. De fapt, d. B. vrea să spună *op. cit.* Oricum ar fi însă, afirmaţia d-sale, pe care nu o face acum pentru întâia dată şi asupra inexactităţii căreia i se atrăsese deja atenţia, este intere ată. Iată dovada:

In studiul meu amintit, la p. 183, clasificarea tipurilor de topoare de luptă cu disc pe ceafă începe astfel (traduc iar):

„*Varianta principală A* (cf. de acum înainte mereu pl. 72): Topoare *fără* manşon..... Ea se împarte în două subvariante, anume varianta cu disc în formă de ciupercă, fără buton (A1: Hajdu-Sámson etc.) şi varianta cu disc cu buton (A2: Someşeni-Gaura). Varianta principală A este doar excepţional nedecorată.

Varianta principală B: Topoare *cu* manşon..... B1: Topoare cu toc scund, puternic profilat şi cu disc cu buton, de formă specială..... Decorate şi nedecorate.

B2a: Topoare cu toc de înmănuşare lung, profilat în formă de furtun (B2a1) sau articulat prin coaste izolate (B2a2) şi cu discul plat, prevăzut cu un spin lung..... Decorate şi nedecorate."

Şi aşa mai departe, — clasificarea continuă de aceiaşi manieră, variantele fiind deosebite, după cum se poate vedea şi din scurtul citat reprodus mai sus, după elementele lor structurale (disc, spin, manşon etc.), şi nu după decor, care este socotit, *din acest punct de vedere* (al clasificării topoarele pe tipuri), drept neesenţial. La pl. 72 din studiul meu se dau şi desenele tipurilor principale pentruca cetitorul să vadă deosebirile dintre diferitele variante stabilite. Acolo, pentru varianta A1 se reproduce chiar un exemplar *fără decor*: cea mai clară subliniere (dacă ar mai fi fost nevoie) a amănuntului că *tipul* este definit prin amănunte de *formă*, nu de decor.

Dar d. B. îşi continuă la p. 368 a articolului d-sale ideea citată şi discutată mai sus, în felul următor:

„Cel mult se poate face o subvariantă A1, fără *umbo* pe disc şi una A2, cu acest început de spin" [1]. Iar la nota 1 : „Deosebire făcută şi de d. I. Nestor, dar confuz (*op. cit.*, p. 183), întrucât în aceiaşi sub-variantă A1 (*op. cit.*, p. 187) a înglobat şi exemplarul dela Illmitz..... precum şi pe cel dela Criţ..... care are deasemeni un început de umbo pe disc..... Pentru pintenul de pe discul toporului dela Illmitz, vezi şi K. Willvonseder, *Die mittlere Bronzezeit in Oesterreich*, 1937, p. 346".

Este clar că afirmaţia că deosebirea făcută de mine între sub-variantele A1 şi A2 ar fi confuză, este inexactă, deoarece la p. 183 a studiului meu stă scris limpede (cf. citatul de mai sus) că A1 are disc în formă de ciupercă *fără buton* şi A2 disc *cu* buton, deci aşa cum transcrie şi d. B. Nu există aşadar nici o confuzie aici —, o variantă are şi cealaltă nu are buton pe disc. D. B. poate fi cel mult de altă părere cu privire la clasificarea topoarelor dela Criţ şi Illmitz ca A1 sau A2, este anume liber să le clasifice greşit, dovedind astfel că nu ştie să vadă ceeace pretinde a fi descoperit. Căci trebue să constat că d. B. are o reprezentare foarte confuză a acelui topor dela Illmitz, despre care subsemnatul a scris că are „pe discul în formă de ciupercă, un nasture plat", iar d. Willvonseder (la locul citat de d. B., — exact : p. 345—346) spune că prezintă un „disc bombat, prevăzut în mijloc cu o proeminenţă plată". Pentru d. B., *umbo* înseamnă „început de spin" (de unde se poate vedea că d. B. nu ştie încă ce înseamnă umbo, — dar nu acest lucru importă aici). Toporul dela Illmitz are, după d-sa, odată „un început de *umbo* pe disc", iar câteva rânduri mai la vale, tot pe disc, un „pinten". Ceeace, evident, nu este adevărat, toporul dela Illmitz are pe disc un nasture *plat*, sau, cum notează d. Willvonseder, la care d. B. însuşi ne trimite, o proeminenţă *plată*. Las în seama d-lui B. să rezolve această chestiune a unui „spin" sau „pinten" plat, dar nu mă pot reţine de a sublinia, cu tot regretul, că d. B. scrie şi de data aceasta fără nici un simţ de răspundere ştiinţifică şi de a releva că d-sa pleacă sistematic dela consideraţia că în afară de unul sau altul dintre cei câţiva specialişti dela noi, nimeni nu îşi va lua osteneala să arunce o privire asupra figurii toporului dela Illmitz. Lucrând aşa, d B. nu se poate mira de ce nu poate aduce niciodată o contribuţie personală la studiul chestiunilor despre care scrie şi se vede necontenit silit să „găsească" şi să „ia" dela unii sau alţii lucruri pe care nici măcar nu le înţelege cum trebue şi le tratează încurcându-le atât de straşnic, încât ar trebui de fiecare dată să se scrie zeci de pagini pentru

a i se arăta cum se lucrează metodic şi corect în Arheologia Preistorică.

Nu am terminat însă cu nota 1 dela p. 368 a articolului d-lui B. D-sa mai scrie acolo despre subsemnatul că repet de zece ani „transcrierea greşită..... a titlului operei lui Hampel: *Bronkór* în loc de *Bronzkor*....." Adevărul este că foarte des de vre-o zece ani încoace am scris *Bronzkór* (cu *ó* în loc de *o*). Cred că este un accident care se întâmplă multora din cei care, neştiind ungureşte, sunt siliţi să citeze titluri de opere, nume de autori, localităţi etc. ungureşti (de pildă, d. B. tipăreşte, după cum descoper la un control sumar, în *Revista Istorică*, vol. XXX, 1944, p. 168 sqq., de patru ori la rând *Müzeum* (cu *ü*) în loc de *Múzeum* (cu *ú*)) Nu am scris însă niciodată *Bronkór*, cum afirmă d. B; ar fi fost inexplicabil, căci *bronz* este şi în ungureşte tot bronz, ca în mai toate limbile europene.

III. Intr'o comunicare ţinută la *Institutul de Istorie Naţională* din Bucureşti în Martie 1945 şi tipărită în Iunie acelaş an, ca extras din „Buletinul Muzeului Judeţului Vlaşca „Teoharl Antonescu", III, 1945, sub titlul „Contribuţia lui Ion Andrieşescu la Preistoria Daciei şi a Sud-Estului european", acelaş d. B. scrie la p. 7, nota 3:

„Dintre foştii elevi al lui V. Pârvan niciunul nu s'a considerat şi elev al lui I. Andrieşescu, afară doar de cazul unic în felul său, al d-lui I. Nestor care, *după* moartea ilustrului meu profesor, se numeşte pe sine elevul (? !) lui Ion Andrieşescu, uitând că nimic nu l-a apropiat de acest savant, de inima lui şi de felul său de a vedea ci din contră".

Las pe alţii să aprecieze şi să califice rostu acestui soiu de atac. Mă mărginesc să arăt că afirmaţiile de mai sus, înfăţişate în stilul care se vede, sunt inexacte.

1. Precât ştiu, eu nu mă numesc „pe mine" *elevul* lui Ion Andrieşescu, nici măcar după moartea regretatului profesor. D. B. să binevoiască să precizeze când, unde şi în ce formă m'am numit eu pe mine aşa ceva. Eu ştiu să deosebesc nuanţele în astfel de chestiuni.

2. Poziţia mea faţă de Ion Andrieşescu a fost definită de Andrieşescu însuşi, în chipurile următoare:

In „Seminarul de Arheologie Preistorică. Zece ani de activitate" de Corneliu N. Mateescu şi Mircea Petrescu-Dâmboviţa (asistenţii lui Andrieşescu),—istoric scris sub directa îndrumare a lui Andrieşescu şi tipărit în „Revista de Preistorie şi Antichi-

tăţi Naţionale. Buletin al Seminarului de Arheologie şi Preistorie dela Facultatea de Filosofie şi Litere.— Universitatea din Bucureşti" (Director : I. Andrieşescu), anul II—IV, Iulie 1940, se spune la p. 42—43 :

„..... în Septembrie 1926, începuse prima campanie a săpăturilor arheologice dela Sărata-Monteoru, conduse de d. profesor Andrieşescu şi vizitate de V. Pârvan, în ultimul an când a mai putut umbla pe teren. La aceste săpături participase şi d-l I. Nestor, recomandat de Pârvan şi dealtfel audient mai vechiu al unora dintre lecţiunile de preistorie ţinute la conferinţa sa de d-l profesor Andrieşescu, sau altele ţinute în suplinirea profesorului Pârvan. D-l Nestor participă şi la a doua campanie din toamna lui 1927, ia apoi parte la mai multe şedinţe seminariale..." etc. (pleacă apoi în străinătate). Tot acolo, la p. 43, se spune :

„Cu cheltuiala Muzeului Militar Naţional, în aceiaşi vară (1928) d-l profesor Andrieşescu începe săpăturile staţiunii dela Fedeleşeni, unde, d-sa plecând în străinătate, rămâne să sape d-l I. Nestor....." —Insfârşit, la p. 51 :

„Paralel cu săpăturile arheologice dela Sărata-Monteoru, reluate în vară (1937) şi întreprinse cu mijloace puse la dispoziţia d-lui profesor Andrieşescu de Comisiunea Monumentelor Istorice, săpături efectuate de astădată de către d-l Dr. I. Nestor..." etc. Cf. şi p. 58, sus.

Faptele citate documentează o colaborare ştiinţifică între Ion Andrieşescu şi subsemnatul cel puţin pentru perioada dintre 1926 şi 1937. Natural că ea a continuat şi după aceia. Partea pe care a avut-o inima în această colaborare să mi se dea voie să o las mai departe închisă în amintirile mele. Intrucât „felul de a vedea" al lui Andrieşescu se deosebeşte sau nu de cel al meu — iată un lucru pe care îl poate controla oricine cercetând scrierile lui Andrieşescu şi pe cele ale mele.

Ion Andrieşescu a găsit prilejul să precizeze direct situaţia subsemnatului faţă de el în „Cuvântul Inainte" al aceluiaş volum al revistei sale amintite, scriind în Iulie 1940 :

„.... d-l Ion Nestor, vechiu şi eminent colaborator..."

Regret mult că nedelicateţa d-lui B. m'a obligat să reproduc această caracterizare a lui Ion Andrieşescu, — care mă onorează, măgulindu-mă. Regret deasemenea că sunt pus în situaţia de a aminti d-lui B. că d-sa este cel mai puţin indicat a emite aprecieri şi a face afirmaţii cu privire la raporturile care au existat între

I. Andrieşescu şi alţi arheologi dela noi şi că maniera în care d-sa încearcă să treacă peste pedeapsa cu îndepărtarea pe care i-a aplicat-o regretatul profesor şi savant, constitue o impietate faţă de memoria lui.

In ceeace priveşte tentativa ce se face pieziş — acum, când moartea atotîmpăciuitoare a nivelat micile asperităţi din viaţă, îngăduind o judecată senină şi obiectivă, — de a se construi şi transmite *in aeternum* o presupusă prăpastie între „elevii lui V. Pârvan" şi o poziţie, — ce nu se precizează, — a lui I. Andrieşescu, ea reflectă o manieră mai de grabă meschină şi interesată de a voi a face istorie.

Fondul real şi just al lucrurilor este înfăţişat de împrejurarea că I. Andrieşescu a fost, din 1915 şi până în 1927, cel mai apropiat colaborator al lui V. Pârvan. Din 1927, anul morţii lui Pârvan, şi până în 1935, I. Andrieşescu i-a urmat la conducerea Muzeului Naţional de Antichităţi, unde a lucrat şi colaborat cu majoritatea foştilor elevi ai lui Pârvan, din ultimile serii. Nu există pe de altă parte nici o idee fundamentală şi nici o normă metodică esenţială care să deosebească net pe V. Pârvan de I. Andrieşescu. Tot ce ar fi putut — omeneşte — să formeze un prilej de disensiune între V. Pârvan şi Andrieşescu a fost necontenit sublimat şi eliminat de înţelepciunea amândoroia. Mă refer în primul rând la acea uşoară disarmonie dintre N. Iorga şi V. Pârvan, — şi care nu are nevoie să fie trecută în istorie, deoarece nu s'a datorit decât unor manifestări emotive, inevitabile atunci când se întâlnesc două personalităţi atât de puternice. I. Andrieşescu a fost un mare admirator al lui N. Iorga, pe care îl iubea, şi un loial colaborator şi continuator al lui V. Pârvan în câmpul cercetărilor cu privire la trecutul îndepărtat al ţării noastre. Catedra de Preistorie a fost înfiinţată pentru I. Andrieşescu la cererea şi cu stăruinţele lui V. Pârvan şi ale lui N. Iorga.

Nu există o „şcoală" Pârvan şi una Andrieşescu în acest domeniu sau în altul. A fost o singură şcoală: Pârvan *şi* Andrieşescu. In ultima sa „Istorie a Românilor", N. Iorga a topit într'o sinteză obiectivă, aliindu-le geniului său, rezultatele ştiinţifice obţinute şi concepţiile enunţate de Pârvan şi Andrieşescu şi de şcoala creată de ei.

Apele sunt limpezi aşadar...

ION NESTOR

AMINTIRILE UNUI CONTEMPORAN DESPRE PERSONAGIILE DIN „TRAGEDIA MOLDOVEI"

Intr'o mapă din arhiva lui Bogdan Petriceicu Haşdeu[1] depusă la Academia Română, se găseşte un manuscris nesemnat cu amintiri despre turburările revoluţionare din 1821 în Moldova[2] şi cu descrieri asupra unora dintre persoanele care au avut de împlinit diferite roluri cu prilejul acelor frământări. Pe prima pagină a acestui manuscris cineva care a vroit să claseze materialul, a scris cu creionul următorul titlu : *Notiţe despre personagii din poemulŭ lui Beldimanŭ : Tragedia Moldovei.* Este vorba de celebra povestire în versuri alcătuită de vornicul Alexandru Beldiman şi tipărită la 1861 sub titlul : „*Eterie sau Jalnicele scene prilejite în Moldova din resvrătirile grecilor prin şeful lor Alexandru Ipsilanti.*

Manuscrisul găsit de noi cuprinde interesante referinţe privind : 1. Persoanele amintite de Beldiman în poemul său, 2. Luptele dela Secu şi de pe Prut (Sculeni).

1. *Amintiri despre persoane.* Memoriul, a fost scris după imprimarea poemului lui Alecu Beldiman, deci după 1861, desigur ca o urmare a faptului că acesta a dat asupra unora dintre persoanele amintite, informaţiuni uneori prea sumare, alteori imprecise sau chiar răuvoitoare ; sau la cererea cuiva care intenţiona să reprezinte sub o formă sau alta, în literatură, aceste personagii. Preocuparea insistentă a autorului, de a reda portretul fizic şi moral al fiecăruia, ne sugerează această explicaţie.

[1] Am văzut aceste mape, cu mulţi ani în urmă, îndată după depunerea lor la Academie.

[2] Se pare că Haşdeu a adunat material în legătură cu evenimentele din 1821. Tot acolo am mai găsit : câteva zeci de pagini cu extrase din presa rusească privitoare la aceeaş problemă, v. Victor Papacostea. *Ştiri din presa rusă despre turburările din 1821*, în *Rev. Ist. Rom.* vol. XI.

In-orice caz, forma scurtă, precisă şi sigură — uneori nu lipsită de oarecare umor — face din aceste amintiri şi portrete, o lectură foarte plăcută.

Iată lista personagiilor asupra cărora s'au oprit mai mult ori mai puţin, amintirile anonimului nostru pentru a ne da lămuriri, detalii biografice sau genealogice, etc.: Principele Ipsilanti, Mihai-Vodă Şuţul, Postelnicul Ecovache Rizu, Postelnicu Costache, Neculaie Levidi, Caravia, Hatmanul Costache Bibica, Dimitrie Dioghendi, Panaitache Panul, Anastasie Panul, Constantin Panul, Năstasache Panul, Andrei Pavli, Duca, Aga Şerban Negel, Mitropolitul Veniamin Costache, Tufeccibasa Vasile, Pende Deca, Vornicul Toader Balş, Banul Tăutul, Grigoraşcu Sturza, Logofătul Dumitrache Sturza, Cantemir, Căpitan Bălaş, Triandaf, Toader Cruşoveanul, Cantacuzino-Deleanul, Pomer, Pantazi Spirul, Serdarul Cârjă, Tufecciul Atanasse, Condoguni, Constantin Paladi, Anastase şi Dumitru (arnăuţi din trupele lui Cantacuzino), Panul arăutul, Hagioglu, Sameşul Ioniţă Ghebea, Căminarul Alecu Anastasiu, Sărdarul Iordache Olimpiotul, Farmache, George Calauşul, Wolf, Căpitanul Niculi, etc.....

Autorul era, se pare, om bine introdus în societatea greco-română din vremea eteriei şi chiar în apropierea cercurilor conducătoare [1]. Numele lui nu ne este cunoscut; ne comunică însă un detaliu preţios cu ajutorul căruia ar putea fi descoperit. La pasagiul în care vorbeşte despre faimosul Duca, una din căpeteniile eteriste, autorul, amintind un jaf al acestuia la casa tatălui său, adaogă în parantez: *„In acea vreme părintele meu funcţiona polcovnic la Agie; avea subtu dispoziţica sa slujbaşi ce purta nume: roşii agiei; agă era Şerban Negel, fratele Mitropolitului Veniaminu"*.

Calitatea de polcovnic la Agie punea pe tatăl anonimului memorialist în situaţiunea de a afla prin rapoartele de poliţie întâmplările mai importante de pe întreg cuprinsul ţării. Mereu în apropierea Curţii şi a guvernului, polcovnicul Agiei era un factor militar şi administrativ de seamă, temut adesea, respectat aproape întotdeauna, şi pe care boerii ca şi căpeteniile isnafurilor îl invitau cu plăcere la serbările şi zaifeturile lor. Nu este de mirare deci că fiul „polcovnicului" dela Agie (comandant al „roşilor" şi principal ofiţer de poliţie în capitala Moldovei la

[1] Aminteşte *Arhondologia Moldovei*, lucrarea paharnicului Constantin Sion pe care desigur că anonimul nostru a cunoscut-o.

1821) cunoaşte atât de bine împrejurările şi oamenii de atunci, trecutul lor adesea, faptele lor bune şi rele, frumos rânduite în lista ce ne transmite, ca într'un adevărat „cazier" în care fiecare îşi are fişa sa. Multora le dă şi „semnalmentele". Astfel, despre Postelnicul Ecovache Rizu / scrie că era „... mai înalt decât de mijloc, barba castanie stufoasă şi rotundă, musteaţa castanie, om frumos, puţin mai în vârstă decât Suţul". Sau despre Postelnicul Costache : „om înalt, uscăciosŭ, barba şi mustaţa galbenă, ochi căprii, de o vârstă cu postelnicul Ecovache". Despre hatmanul, Costache Bibica : „... atunci ispravnic la Piatra, cimotie cu dómna, statură de mijloc, barba şi musteaţa castanie, ochi negri, omŭ cât se pote de frumos la privitŭ ; decâtŭ era foarte sturlubatic (precum zic moldovenii, grec capchiu). Despre Căpitanul Bălaşŭ : „... la faţă brunetŭ, mustăciosŭ, pucinŭ stricatŭ de versatŭ...". Dar autorul acestui adevărat „cazier" al personagiilor dramei din 1821 nu se mărgineşte să ne facă numai portretul lor fizic. El adaogă şi unele consideraţiuni de ordin psihologic, detalii biografice, etc. Astfel despre Mihai Şuţu, domnul Moldovei la acea dată, spune : „... Au domnit un anŭ şi un'sprezece luni ; şi el au fost unul din şefii complotului eteriei. In vârstă ca la 45 ani, statură 'naltă, barbă, mustaţă şi sprâncene negre, ochi verzi mari şi vioi, omŭ fórte frumos şi élocvent..." Destul de pretenţios în ceeace priveşte sexul frumos, memorialistul nostru cată a releva contrastul pe care îl oferea perechea domnească. Că i, Smaranda, doamna frumosului prinţ fanariot, spre deosebire de augustul ei soţ „era femeie smeadă, foarte uscăcioasă şi topită ; se putea prenumăra între femeile care nu potŭ efecta uă atracţie".

Alteori, el introduce în aceste scurte caracterizări şi o notă de ironie. Astfel despre Grigore Sturza „bărbatul domniţii Marghioli şi părinte lui Mihai Sturza Voevod", el spune cu aer decepţionat : „mai multă învăţătură şi procopsală decât înfăţoşare". Iar despre vărul acestuia, Logofătul Dumitrache Sturza : „mizantropia îi sta zugrăvită în faţa lui" şi adaogă în notă următoarele : „are casele sale în uliţa mare din ţiosu de casele Paşcanului ; în vremea când au ars Eşul, au ars şi casele lui ; au scosŭ din case pré puţinŭ fiind înconţiurată de flacără ; tot ce scotia din foc se cuprindea de altŭ foc ; atunci cu copiii şi socia eşind din curte, au ţis : „Bine că m'am mântuit de ploşniţe".

Autorul manuscrisului urmăreşte pagină de pagină poemul lui Beldiman şi se opreşte asupra fiecărui personagiu dând lă-

muririle ce crede de cuviinţă. Astfel Beldiman la pag. 4, pomenind de Neculae Livide, spune :

„Intre ei mai era încă, un curbet posomârît
Livide Neculachi suflet scârnav şi urît.
Nazirŭ pe ţiganiĭ gospodŭ, aice l'au potrivit,
Decât Casierŭ Domnului, Nazirŭ-i mai nemerit !"[1]

La acestea anonimul nostru adaogă : „Neculaie Levidi acesta, fusese pomăduitŭ de cămărăşu ; ear apoi această funcţie ocupându-se de către postelnicul Costache, pe Levidi l'au rânduit casĕrŭ ; om negru şi buzat, la curte avea mare trecere, cu Şuţul Voevod era'n mare legătură".

Despre „arhiereii greci" şi despre alţi clerici amintiţi în termeni nu tocmai amabili de către Beldiman, autorul anonim nu spune nici un cuvânt şi trece la un oarecare Dioghenide pomenit doar în treacăt în poemul vornicului. Este vorba, ne lămureşte informatorul nostru, de „Dimitrie Dioghenidi (sau Polişacă) negustor înstăritŭ ; dugheană renumită lipscănia lui Polişacă la Eşŭ".

Informaţii genealogice interesante aflăm pentru familia lui Anastasie Panu (fostul caimacan al Moldovei, mare agitator unionist după 1848 şi fost colaborator al lui Cuza-Vodă), din lămuririle pe care ni le dă asupra eteristului Panaitache Panul. Iată pasagiul : „Panaitache Panul, Anastasse Panul şi Constantin Panul, fraţi ; fiul lui Anastasse Panuĭ este Panaitache Panu (eforul eteriei) ; fiŭ lui Panaitache Panu este Năstăsache Panul care la timpul căimăcămiei de trei l'am privit triumfând şi în epoca domniei lui Cusa, omul statului ; éra mai apoi trimisŭ la Viena în casa nebunilorŭ. Panaitache Panul omŭ uscăţivŭ, jigăritŭ, de uă statură gingaşă, piciórele potăce, călca 'năuntru, aşa cum vedemŭ pe mai mulţi greci, înfăţişarea lui de Kir Panaitachis. Ear părintele lui (Anastasse Panu) om cu bună stăricică pe vremurile acelea, îşi avea casele care sunt şi astădi din josŭ de uliţa Cizmăriei, în Eşŭ. Nu făcea nici un negoţŭ, trăia din dobânzi". (După cum am arătat însă cu alt prilej, familia lui Anastasse Panu, fostul caimacan al Moldovei în vremea divanurilor adhoc, era de origine macedoromână [2].

[1] Alecu Beldiman. *Eterie sau jalnicele scene prilejite în Moldova.* Iaşi 1861, p. 4.

[2] Victor Papacostea, *Memoriul Macedo-românilor către Napoleon al III-lea* în *Revista Macedo-română*, Vol. I (1931) p. 28.

Un portret scurt şi reuşit este deasemenea acela al bancherului Andrei Pavli [1]. Acestuia şi Beldiman îi consacră un număr însemnat de versuri, fără să reuşească însă nici pe departe a ne da o închipuire despre el. Iată schiţa de portret a anonimului nostru :

„*Andrei Pavli*, cu locuinţă în (ograda) curtea mănăstirei Goliea, de naţie grecŭ, fără familie, omŭ de uă statură mică, cu mare stare, fórte iconomŭ, bancherŭ vestitŭ în totŭ oraşul, fórte smeritŭ şi sgulitŭ, către toţi cu plecăciune ; tótă petrecerea lui era cu călugării din Goliea ; toţi boeri 'lŭ viţita, avendŭ interesŭ de bani lui ; neavând clironomi au înfiatŭ pe sluga sa favorită, vestitulŭ căminarŭ Spiru".

Are câteva cuvinte şi despre antecedentele faimosului Duca [2] „şeful tuturor ştrengăriilor şi a blestemăţiiloru". Intre alţii l-a jefuit şi pe tatăl povestitorului, polcovnicul dela Agie, dela care „silnicŭ aŭ luatŭ uă puşcă, uă pereche pistóle şi unŭ calŭ murgŭ pintenogŭ ce 'lŭ avea de călărie".

Un portret de arnăut deasemenea reuşit este acela al lui *Tufeccibaşa Vasile* : „...In vremea domniei lui Calimachi, au fostŭ tufeccibaşa şi 'mpreună cu dĕnsul era delibaşă Sava [3] (s'au jertfitŭ în Valahia) ; tufeccibaşa erá comandiru tufeccieloru, arnăutŭ cu cialmale turceşti ; delibaşa comandiru deliiloru, totŭ arnăuţi şi totŭ cu aceleaşi portŭ ; de cătŭ în locŭ de cealmale, în capŭ purta un soiŭ de căciule făcute din pielcele fórte mărunte şi înalte în forma ştiubeiloru.

După retragerea lui Calimach din domnie, acest Tufeccibaşa Vasile ca pretindat au rămasŭ totŭ în funcţia sa, bine văzutŭ şi privitŭ de Mihai Şuţul Voevodŭ ; el era 'n vârstă peste 56 ani, statură 'naltă, de naţie sârbŭ de Bosnia, prin midlócele arnăuţiei avusese vreme şi prielejuri se căştige bani ; căci în altŭ felŭ în societate era cu manieră plăcută, de toţi bine privitŭ, înfăcişarea lui dela uni trăgea respectŭ, dela alţii plăcere ; omŭ spătosŭ, binefăcutŭ, la faţă bălanŭ sau roşcovanŭ, musteaţa galbină, căutătura măreaţă, haine 'nauzite".

[1] Vezi pentru acest bancher G. Zane, *Economia de schimb în Principatele Române*, Bucureşti 1930, p. 328, 332 şi 404.

[2] Duca este după cele mai multe izvoare principalul vinovat de dezastrul mavroforilor la Drăgăşani.

[3] Este vorba de *Bimbaşa Sava*, ucis de Turci la Bucureşti după ocuparea Capitalei de către trupele turceşti de represiune.

Despre faimosul Pendedeca, care ca atâția alți eteriști cu origini obscure, își dădea în timpul răscoalei aere de „general", anonimul ne spune că se se numea Constantin, avea 35 de ani și era eșitŭ din dugheana de lipscănie a lui D. Polisachi (sau Dioghenidi), unde ținea locŭ de contabilierŭ despre daturi și luaturi[1]".

Despre vornicul Tóder Balșŭ spune că era „din familiele de gradul I-iu aflătóre în Moldavia; omŭ chipeșŭ, de uă statură 'naltă și cu frumoasă 'nfățișare, vârstă către bătrânețe; înfățișarea lui trăgea respectŭ". Cunoscător al arhondologiei țării, când pomenește despre Banul Tăutul, spune: „familie fórte veche a Moldovei, acumŭ nu din numărŭ boerilorŭ de 'ntâia clasă dar tot d'auna vĕdutŭ și la tóte chiematŭ împreună lucrătorŭ".

Despre unii din corifeii Eteriei știe unde și în ce împrejurări au murit. Astfel, despre căpitan Bălașŭ „arnăutŭ românisatŭ" care „vorbea curatŭ moldovenește, turcește și grecește" și era „om deștept și deliu" știe că „aŭ pierit la Focșani în celŭ întâiŭ războiŭ ce s'aŭ datŭ cu Turcii; sub comanda lui Bibica". Ca martor ocular al luptei dela Sculeni, a văzut cum au pierit căpitanii Tufecci Atanase și Condoguni. Povestește condițiunile eroice în care a luptat și pierit — „în războiul dela Focșani" — Panul Arnăutul care „de nația lui era oltean" [2], ca și alți așa ziși arnăuți. „Acest Panul era un omŭ fórte 'naltŭ și fórte zdravănŭ, straie arnăuțești, încinsă numai cu seleaful, fără pistóle, fără iataganŭ, uă singură măciucă de ferŭ făcută'n felŭ o purta la spate pe suptŭ fermenea; acesta era tótă arma lui; omŭ prietenosŭ și domolŭ la vorbă; când s'au rĕsvrătitŭ toți arnăuții, atuncea și acesta s'au scrisŭ între volintiri. Sameșŭ la hagie în Eșu, era Ioniță Ghebea (fratele căminarului Alecu Anastasiu din Bacău); avea un calŭ de călărie bălanŭ și fórte agerŭ. Panul arnăutul au mers acasă la sameșul și găsindu-lŭ, întâu i-au zis: „Cocóne Ioniță, iar apoi i-au disŭ: ciocoiule, pânĕ e lucru cu cinste să-mi dai calulŭ; ție nu-ți face trebuință de un așa calŭ

[1] Vezi versurile de satiră populară (în care este cuprins și Pendedeca) în Victor Papacostea. *Un misionar catolic despre turburările revoluționare din anul 1821* în Revista Istorică, 1929, p. 245.

[2] Ilie Fotino vorbind de luptele dela Focșani amintește de moartea lui Pană: „*...luptându-se și acolo aproape de 5 ore și mai bine, se omorâ renumitul Pană Olteanul împreună cu alți zece tovarăși ai săi*".

cu care n'ai de umblatŭ de cîtŭ pĕn Tătăraşŭ[1]; calul acesta este pentru a merge cu dânsul în bătălie"; Vrând nevrând i l-au datŭ. Cu calul acesta Panul în războiulŭ ce au fostŭ la Focşani, dela unŭ capĕtŭ şi pênă în celŭ altŭ capĕtŭ, de două ori aŭ trecut prin mijlocul Turcilorŭ; cu sabiea 'şi lărgea drumulŭ, şi de uă parte şi de alta Turci cădea ca snopii şi în urma lui curgea glónţele ca plóia. Panulŭ mai trăgândŭ uă duşcă de rachiu amestecatŭ cu pravŭ de puşcă, nemulţumitŭ de vitejia lui, s'au mai răpedităŭ şi de alŭ treilea au ajunsŭ pênĕ la cortu Paşi şi au smulsŭ steagul ce era înfiptŭ. Stégul într'o mână, şi 'n cealaltă sabia, calul cam de voia lui şi totŭ d'uă dată îndestulŭ de vlăguitŭ, s'au împiedicatŭ şi au căḑutŭ. Turci din urmă au tăbărîtŭ şi l'aŭ tăiatŭ în multe bucăţi".

In sfârşit, autorul memoriilor vorbeşte şi de vestiţii căpitani de arnăuţi Iordache Olimpiotul şi Farmache, a căror luptă şi tragic sfârşit la Secu îl şi povesteşte. De Serdarul Iordache spune: „arnăut după costum; în persoană nu l-am cunoscut". Scrie după povestirea călugărilor şi poate după vreo lectură, dat fiind că eroul dela Secul intrase cu strălucire în fastele istoriei contemporane a Eladei la data când redactează memorialistul. In anul 1823, povestitorul nostru găsindu-se la Hotin a cunoscut pe văduva lui Iordache, în doliu, cu doi copii mici, şi pe o soră; are prilejul să observe că „vieţuirea nu le era 'n sărăcie..." cu casă „îmbrăcată cum se cuvine, slugi, femei şi bărbaţi... femeie înţeleaptă şi fórte păḑită, în vârstă ca la 30 ani. Ea vorbea moldoveneşte, greceşte şi mai mult sârbeşte". Ştie deasemenea că „nu târziu şi acéstă familie s'au retrasŭ în Serbia, unde era bine cunoscută de domnitoru Serbilorŭ".

Interesantă ne apare, la acelaş capitol din povestire şi înfăţişarea lui Farmachi: „adevărat arnăutŭ din Ioanina, omŭ înaltŭ şi spătosà, palidŭ, musteaţă castanie, în vârstă puţin peste 50 ani"...

Uneori autorul indică şi adresele personagiilor descrise, mai ales ale acelora care avuseseră domiciliu în Iaşi. Astfel despre Anastase Panul, tatăl lui Panaitache Panul (eforul Eteriei) spune că „îşi avea casele care sunt şi astăzi din josŭ de uliţa cizmăriei"... Despre bancherul Andrei Pavli ştie că sta „cu locuinţa în curtea (ograda) mănăstirei Goliea". Logofătulŭ Dumitrache Sturza „are casele sale în uliţa mare din ḑuosŭ de casele Paşcanului"...

[1] Cartier în Iaşi.

Costache Pomer, ginerele lui Costache Mavrocordat „locuința lui era mahalaua Sărăției, casele astădi a lui Stefănică Catargi". Triandaf „avea casa la Copou, din susŭ de unde suntŭ casele lui Gheorghe Asache"; vorbind de casele domniței Ralu spune: „sunt casele ce le avea Pavel Stoianovici în Eşŭ, vis-à-vis de casele lui Dumitrache Sturza, cumpărate după arderea Eşului, uliţa către Golia". Vorbind de Constantinică Paladi spune: „Casele lui era sirul acela al ţidirelor unde acumŭ este Leibachana; şi peste uliţă, la colţ, era casele lui Iorgu Ghica".

2. *Luptele dela Sculeni şi Secu.* In afară de informaţiunile pe care le dă cu privire la persoane, autorul mai este preocupat să povestească şi momentele mai dramatice ale revoluţiei eteriste din Moldova, cum ar fi de pildă luptele de pe Prut şi dela Mănăstirea Secul. Pe cele dintâi — episodul petrecut „în deal la Stânca Râsnoveanului şi tragicul sfârşit al „Tabiei" — le povesteşte ca martor ocular: „Mă găseam în târguşorul Sculeni în Basarabia... Dela început şi până la sfârşit am fost nelipsit; şedeam la carantină, de unde aveam toată îndemânarea ca să potŭ şedé şi tóte să le privescŭ, şi fórte bine să le potŭ observa, căci dela locul unde eu şedeam şi până la unde se petrecea scena luptei, nu era decâtŭ atâtŭ câtŭ ţine lungimea apei Prutului; pe malul Stâncei eram eu şi mulţimea norodului privitor éra pe malulŭ dreptŭ era luptătorii..."

Povestirea bătăliei este frumoasă şi are, adesea farmec literar. Omul redă cu fidelitate şi în termeni plastici, impresionanţi, momente care, se vede bine, l-au zguduit. Demnă de semnalat este obiectivitatea lui şi conştiinciozitatea cu care îşi scrutează amintirile pentru a nu pierde nimic din ceeace ajută la reconstituirea cinstită a adevărului. Deşi nu manifestă vreo simpatie pentru eterie şi eterişti, totuş face portrete, ştie să deosebească între cei răi şi cei buni, între viteji şi poltroni. Tot astfel în ceeace priveşte bătăliile pe care le-a privit, şi asupra cărora este în măsură să mărturisească. Cu privire la episodul „Tabiei" îşi exprimă de mai multe ori admiraţia pentru modul cum s'au luptat eteriştii. *„In războiul dela Tabia multă vitejie au arătat Grecii".* Il impresionează dela început disproporţia tragică dintre forţele celor doi adversari: „Numărul turcilorŭ era atâtŭ de mare încâtŭ totŭ şesulŭ Sculenilor era acoperitŭ; de voi zice 50 de turci şi unŭ grecŭ nici cum nu vom greşi; uă parte din turci ţinea războiŭ, cealaltă parte sta şi privea (explică mai sus că locul ales pentru bătălie nu permitea turcilor desfăşurarea

întregei lor forţe). Când aceştia obosea se retrăgea şi 'n locul lorŭ vinea partea cealaltă. Grecii puţini la număr şi neschimbaţi în totŭ timpul războiului; însuşi Ruşii admira a lor vitejie". (Este vorba de ofiţerii din armata generalului Wittgenstein care era concentrată pe linia Prutului şi în intervenţia cărora speraseră revoluţionarii).

Urmează povestirea diferitelor faze ale luptei. Prima ciocnire are loc în tăria nopţii: „...era nópte şi 'ntuneric; se audi împuşcăturile, éră mai bine se putea privi flacăra care se încinsese când se dedese focŭ şi ardea gardurile viei dela Stanca..." Cu emoţie aşteaptă deslănţuirea atacului turcesc asupra taberei întărite a Grecilor. „Grozăvia aŭ fostŭ mare cândŭ Turcii aŭ începutŭ a striga: halah, halah, şi a da iureşŭ în ţabie; atuncea dela pământŭ până la cerŭ nu era de cât un vuetŭ cumplitŭ, mai pe urmă uă profundă tăcere, nimicŭ nu se auda de cătŭ zangănitŭ sabiilorŭ care lucea ca fulgerile"... Diferitele faze ale acestei lupte sunt descrise cu multe amănunte şi cu oarecare talent.

Intre căpeteniile care au luptat la Prut, memorialistul aminteşte pe Condoguni „...grecŭ eterist, chefalonit, venitŭ din Odessa cu mai mulţi greci de acolo; omŭ corporentŭ, brunetŭ, ochii lui vecinicŭ crunţi; cătŭ Balaşu era prietenosŭ, pre atât acesta în faţa lui şi-avea zugrăvită duşmănia; vorba lui totŭdauna răstită şi cu despreţŭ". Alături de el, lupta trupa lui Tufecci Atanase, chirc-serdar pe margine" la Galaţi. Acesta a târât cu sine, până la tabie două tinere femei — nora şi nepoata serdarului Cârjă, vameşul din Galaţi acuzat că ar fi lucrat contra Eteriei — pe care povestitorul nostru le vede pierind sub ochii săi. „In învălmăşagu ce era atunci le-am văzut şi pe dânsele numai în cămeşi şi 'nprejurate cu fuste albe îndestulŭ de tăvălite; se ţineaŭ 'ncleştate una de alta, când din capra podului le-au împinsŭ, au căzut în Prut şi nu s'au mai văzut...". Atât Condaguni cât şi Tufecci Atanase răpitorul, au murit cu armele în mâini înfruntând năvala Turcilor în tabie. Sosirea mândrului căpitan de arnăuţi Tufecci başa Vasile nu schimbă soarta bătăliei. Arnăuţii luptă cu desnădejde, curând sfârşiră şi praful de puşcă şi gloanţele. „Necontenit striga să li se trimeată praf, gloanţe şi li s'a trimisŭ uă putină cu piróne; obosiţi precum erau, lipsiţi de toate mijlócele, cu săbile 'n mână eşi din tabie şi face próscă 'n turci până au venit tunurile turceşti şi atunci li s'au făcut căpĕtŭ şi tótă biruinţa. Crudă privelişte. Condeiu nu este 'n stare sĕ o pótă descrie".

Autorul memoriilor are şi cunoştiinţi militare; el regretă că fortul făcut de eterişti n'a fost întocmit într'un cot din lunca Prutului unde rezistenţa ar fi fost mult mai uşoară: „Dacă tabiea ar fi fost făcută la locul acela, nu pot zice că până la sfârşit Grecii ar fi rămas nebiruiţi, dar cel puţin pieirea turcilor ar fi fost cu mult mai mult de aceea ce li s'a făcut acolo unde a urmat războiul, pentru că acolo în cot nu era chip să bată cu tunul; căci atuncea tóte ghiulelele trebuia să treacă peste Prutŭ şi acésta nici cumŭ Turcilor nu le era 'ngăduit".

Dar povestitorul nostru nu uită nici pe cei care au fugit de luptă pentru a-şi pune la adăpost avuţiile agonisite din jafuri. Din cei ce au participat însă la bătălie încă au mai scăpat cu viaţă unii. Majoritatea acestor fugari s'au refugiat la Chişinău. „Mai târziu, Chişinăul era plinŭ de asemine oameni, cunoscuţi şi necunoscuţi; dacă se 'ntâmpla cu vreunul a face cunoştiinţă şi a-şi povesti despre câte s'au urmatŭ în vremea câtŭ s'au purtatŭ pên Moldavia şi Ţara Muntenească, aveau ce asculta; tótă a lorŭ povestire însă era în căinţă. despreţuindu-se ei însuşi pentru nesocotita lor urmare".

Despre tragicele evenimente dela Mănăstirea Secul are cunoştinţă prin călugării de acolo pe care prin îndeletnicirele sale a avut adesea prilej să-i vadă. „Cu adesele mele mergeri pe la mănăstirea Neamţului, ca arbitru ce eram monastirii, ducându-mă şi pe la Sĕcul, am găsit călugări din acei care au fostŭ părtaşi acei neînchipuite grozăvii; fórte tristŭ şi crâncenŭ, numai ascultândŭ cinevaşi, cu cătŭ mai multŭ încă a se găsi faţă şi a privi". Astfel se explică de ce acest capitol al luptei dela Secul este mult mai puţin desvoltat.

Vorbeşte mai întâi de retragerea lui Iordache în turnul mânăstirei şi de moartea lui eroică prin aprinderea butoiului cu iarbă de puşcă. „...Insuşi elŭ a slobozit unŭ pistolŭ în balerca cu prafulŭ; prafŭ s'au aprinsŭ, bolta turnului s'au asvêrlitŭ în nouri dimpreună şi elŭ; din trupu lui nimene nu s'au învrednicitŭ ca să cunóscŭ sau măcarŭ sĕ găsească vre-uă bucăţică; în aerŭ s'au perdutu".

Cu privire la Farmache, autorul cunoaşte faza ultimă a luptei lui, după ce s'a produs actul de felonie al ienicerilor. „Pistólele numai putênd folosi, rĕmâind a se sluji numai cu sabia, în póita Monastirei Sĕcul, stropşitŭ de mulţimea turcilorŭ şi grămăditŭ către ḑidŭ monastirei, unde îi lipsia şi totŭ mijlocu de a mai vêntura sabia, s'au făcutŭ prins...".

Incheiere. Amintirile găsite în arhiva lui Bogdan Petriceicu Haşdeu, conţin date şi informaţiuni noui cu privire la oamenii şi evenimentele anului 1821, aspecte necunoscute adesea, menite a ne documenta mai cu seamă asupra fondului uman al dramei politice şi militare de atunci. Ele vor putea corecta însă pe alocurea judecata istorică asupra eteriştilor, atât de nedreptăţiţi de comentatorii veacului trecut. Autorul, deşi pare a nu fi împărtăşit nici un fel de simpatie pentru mişcarea revoluţionară a Eteriei, este o natură obiectivă. Iată de ce, pe măsură ce polemica şi pamfletul contemporan vor pierde locul preferat ce au deţinut, izvoare ca cel de faţă vor fi din ce în ce mai utile. Ele vor înlesni istoricului de astăzi judecata dreaptă, şi reparaţia cuvenită „precursorilor" — adică acelor care, cu preţul vieţii sau al prăbuşirei în ridicol au deschis drumul revoluţiilor biruitoare de mai târziu.

VICTOR PAPACOSTEA.

ANEXĂ

Notiţe despre personagii din poemulu lui Beldimanu: Tragedia Moldovii.

Principele Ipsilante, (fiul lui Constantinŭ Ipsilant Domnŭ alŭ Moldaviei) la anul 1812 scăpândŭ de sabia turciloiŭ, au fostŭ primitŭ în Russia; la anu 1812 Russia şi Turcia eraŭ'ncurcate în rĕsboiu. Totŭ atunci şi Franţa aŭ găssitŭ unŭ favorabilŭ prilejŭ de a năvăli în Russia amânându-se pênă 'n Moscova. Ruşii pe de uă parte în rĕsboiŭ cu Turcii, pe de alta năvăliţi de Franţoḍŭ, se găssiaŭ fórte strimtoraţi; cu óre care jertfă ar fi doritŭ pacea cu Turcii pentru ca să pótă rĕmâné sloboḍi către a 'ntâmpina pe Franţoḍi. Din familiele grece aflatoare în Tarigradŭ şi 'n funcţiuni otomane, familia moruḍească şi Ipsilante a uneltitŭ către pórtă uă 'ncheiare de pace cu Russia prin uă mică despăgubire către ruşi atâtŭ precâtŭ arătându-se pe hartă, turcii au socotitŭ unŭ bagatelŭ. Ear în urmă deşteptându-se din familia Moruḍi şi Ipsilante aŭ scăpatŭ cu vieaţă numai că şi au pututŭ găssi mijlocŭ ca să fugă. Eră toţi ceilalţi pe care Turcia i-au prinsŭ, cu mari chinuri i-aŭ muncitŭ pên i-aŭ desfăcutŭ de vieaţă (pe beizadea Nicolae Moruḍi, fratele domniţii Catinca a lui Săndulache Sturḍa, l'au pusŭ de viu într'unŭ cuptorŭ şi l'au prăjitŭ ca pe unŭ peşte şi pe alţii cu alte asemenea torturi !).

In vremea aceia acestŭ Ipsilante, tânărŭ fiindŭ, au scăpatŭ în Russia unde aŭ fost bine primitŭ de uă potrivă precum şi alţii din familia moruzească, după vreme cu titlu de cneazŭ aŭ intratŭ în armia russească unde într'un resboiu şi-aŭ perdutŭ mâna dreaptă şi la 1821 s'au făcută şefulŭ eteriei.

Mihai Voevodu Suţul, la 1821 domn în Moldavia, au domnitŭ unŭ anŭ şi un'spreḍece luni, şi elŭ au fostŭ unul din şefii complotului eteriei. In vârstă ca la 45 ani, statură 'naltă, barbă, mustaţă şi sprâncene negre, ochi verḍi mari şi vioi, omŭ fórte frumosŭ şi elocventŭ. Zmaranda, dómna lui, femeiă [s]médă, fórte uscăcioasă şi topită; se putea prenumăra 'ntre femeile care nu potŭ efecta uă atracţie.

Postelnicu Ecovache Rizu, omŭ deşteptŭ, fanariotŭ, statură mai 'naltă de câtŭ de mijlocŭ, barbă castanie stufoasă şi rotundă, musteaţă grósă castanie, omŭ frumosŭ, puţinŭ mai în vêrstă de cât Suţul.

Postelnicu Costache, vĕrŭ alŭ 2-lea cu dómna, omŭ naltŭ, uscăciosŭ, barbă şi musteaţă galbenă, ochi căprii (de o verstă cu postelnicu Ecovache).

Neculaiu Levidi, acesta fusese pomăduitŭ de cămăraşŭ; ear apoi această funcţie ocupându-se de către postelnicu Costache, pe Levidi l'aŭ rĕnduitŭ caşĕrŭ; omŭ negru şi budatŭ, la curte avea mare trecere, cu Şuţul voevodŭ era'n mare legătură.

Karavia, omŭ cu statură de mijlocŭ, din numărul grecilorŭ veniţi de la Odessa în urma lui Ipsilante. Aŭ trecutŭ la Galaţi şi s'au unitŭ cu percălabul Romandi, earăşi grecŭ.

Hatmanul Costache Bibica, atunci ispravnicŭ la Piatra, cimotie cu dómna, statură de mijlocŭ, barbă şi musteaţă castanie, ochi negri, omŭ câtŭ se póte de frumosŭ la privitŭ; de câtŭ era fórte sturlubatic (precum ţicu moldovenii, grecŭ capchiu).

Dimitrie Dioghenidi (sau Polişacă) negustorŭ înstăritŭ; dugheană renumită lipscănia lui Polişacă în Eşŭ.

Panaitache Panul, — Anastasse Panul, şi Constantin Panu fraţi, — fiulŭ lui Anastasse Panu este Panaitache Panu (eforu eterici); fiŭ lui Panaitache Panu este Nastăssache Panul care la timpu căimăcăniei de trei l'am privitŭ triumfândŭ şi în epoca domniei lui Cusa omu statului; ear mai apoi trimisŭ la Viena în casa nebuniloru. Panaitache Panul omŭ uscăţivŭ, jigăritŭ, de uă statură gingaşă piciórele potăce, călca 'n năuntru, aşa precum vedemŭ pe mai mulţi greci, înfăţişarea lui de Kir Panaiotochis. Ear părintele lui (Anastasse Panulŭ) omŭ cu bună stăricică pe vremile acelea îşi avea casele care sunt şi astădi din josŭ de uliţa cismăriei în Eşŭ. Nu făcea nici unŭ negoţŭ, trăia din dobânzi.

Andrei Pavli, cu locuinţa în (ograda) curtea mânăstirei Goliea, de naţie grecŭ, fără familie, omŭ de uă statură mică cu mare stare, fórte iconomŭ, bancherŭ vestitŭ în totŭ oraşul, fórte smeritŭ şi sgulitŭ, către toţi cu plecăciune; tótă petrecerea lui era cu călugări din Goliea; toţi boeri 'lŭ vidita, avendŭ interesŭ de bani lui; neavendŭ clinoromi au luatŭ pe sluga sa favorită, vestitŭ căminarŭ Spiru.

Duca, acestŭ Duca era unu dintre cei veniţi dela Odessa, în vêrstă tênĕr, brunet şi corpolentŭ; ca cumŭ ar fi fraţi, aşa bine seamĕnă cu Ieni Cosmopulo, care astădi este în Romanŭ; şefului tuturorŭ strengărielorŭ şi a blestămăţielorŭ era Duca; de la părintele meŭ silnicŭ aŭ luatŭ uă puşcă, uă pereche pistóle şi unŭ calŭ murgŭ pintenogŭ ce lŭ avea de călărie. (In

acea vreme părintele meu funcţiona polcovnicŭ la agie; avea subtŭ despoziţia sea slujbaşi ce purta nume: *roşii agiei*; agă era Şerban Negel, fratele Mitropolitului Veniaminŭ.

Tufeccibaşa Vasile; în vremea domniei lui Calimachi au fostŭ tufeccibaşa şi 'mpreună cu dĕnsulŭ era delibaşă Sava (s'au jertfitŭ în Valachia); tufeccibaşa era comandiru tufeccielorŭ, arnăuţi cu célmale turceşti; delibaşa comandiru delielorŭ, totŭ arnăuţi şi totŭ cu acelaşi portŭ; de câtŭ în locŭ de cealmale în capŭ purta unŭ soiŭ de căciule făcute din pielcele fórte mărunte şi înalte în forma ştiobeilorŭ. După retragerea lui Calimachi din domnie, acestŭ Tufeccibaşa Vasile ca pretindat aŭ rĕmasŭ totŭ în funcţia sa bine vĕdŭtŭ şi primitŭ de Mihai Şuţul Voevodŭ; elŭ era 'n vârstă peste 56 ani, statură 'naltă, de naţie sêrbŭ din Bosnia; prin meḑilócele arnăuţiei avussesse vreme şi prilejuri sĕ cĕştige bani; căci în altă felŭ felŭ în societate era cu manieră plăcută, de toţi bine privitŭ, înfăţişarea lui dela uni trăgea respectŭ, dela alţi plăcere; omŭ spătosŭ, binefăcutŭ, la faţă bălanŭ saŭ roşcovanŭ, musteaţa galbină, căutatura măreaţă, haine'naurite.

Pende Deca, în verstă ca de 35 ani; numele lui era Costache, şefŭ eteriei, eşitŭ din dugheana de lipscănie a lui D. Polişachi (sau Dioghenidi) unde ţinea locŭ de contabilierŭ despre daturi şi luaturi, şi Spirul un deasemenea ca şi dĕnsulu amicŭ şi contempureanŭ.

Vornicu Toder Balşu din familiele de gradulŭ I-iu, aflătóre în Moldovia; omŭ chipeşŭ, de uă statură 'naltă şi cu frumósă 'n faţişare, verstă către betrâneţe, înfăţişarea lui trăgea respectŭ.

Banulŭ Tăutul, familia fórte veche a Moldoviei, acumŭ nu din numĕru boerilorŭ de 'ntâia classă, dér tot'auna vĕḑutŭ şi la tóte chiematŭ împreună lucrătorŭ.

Grigoraşu Sturza, bărbatul domniţii Marghĭoli şi părinte lui Mihai Sturza Voevodŭ, omŭ uscăţivŭ şi roşcovanŭ, mai multă 'nvĕţătură şi procopsală decât înfăţişare.

Logofĕtu Dumitrache Sturza, pĕrintele lui Toderaşŭ Costachi Scheianul şi Alecul Miclăşanulŭ... (sturzeşti), verŭ primarŭ cu Grigoraşŭ Sturza omŭ brunetŭ, trupeşŭ, nu cărturară; misantropia îi sta zugrăvită în faţa lui [1].

[1] Are casele sale în uliţa mare din diosŭ de casele Paşcanului; în vreme când aŭ arsŭ Eşulŭ aŭ arsŭ şi casele lui; aŭ scosŭ din case prè puţinŭ pentrucă fiind înconḑiuratŭ de flacără totŭ ce scotia din focŭ se cuprindea de altŭ focŭ; atuncea cu copii şi socia eşind din curte au disŭ: „Bine că m'am mentâitŭ de ploşniţă".

Cantemiru, de naţie românŭ transilvăneanŭ, în cursŭ de mulţi ani secretarŭ la agenţie, de toţi cunoscută, bineveḍulŭ şi respectatŭ; omŭ în verstă matură.

Căpitan Bălaşu, din căpeteniile ogeacului curţi, arnăutŭ românisatŭ, vorbia curatŭ moldoveneşte, turceşte şi greceşte, omŭ deşteptu şi deliu, la faţă brunetŭ, mustăciosŭ, pucinŭ stricatŭ de versatŭ (aŭ pierit la Focşani în celŭ întâiu răsboiu ce s'au datŭ cu Turcii sub comanda lui Bibica).

Triandaf. Acesta ce 'n carantini era dejuriu, descurâncu-se de acolo în vremea domniei lui Ión Voevodŭ Sturza să găssi în Eşŭ, unde s'au şi 'nsuratŭ cu veduva numită Varvara, consórta răposatului Tudorache Cruşoveanul ce au fostŭ vice-dragomanŭ la consulatu rosienescă din Eşŭ. Acestŭ Triandafŭ functiona la casa poştii în timp când menḍilegiu era Ionică Gherghel şi mai de mult ori făcea pe advocatu; avea casă la Copoŭ din susŭ de unde astăḍi suntŭ casele lui Gheorghe Asache; era unŭ grecŭ negriciosŭ şi mai multŭ uriciosŭ; moldoveneşte vorbia ca moldoveanŭ, scria şi citia moldoveneşte.

Cantacuzin, fiulŭ domniţi Ralu 'şi dedese titlu de Deleanulŭ; casele domniţii Ralu suntŭ casele acelle ce le avea Pavel Stoianovici în Eşŭ vis-à-vis de casele lui Dumitrache Sturza, cumpĕrate după arderea Eşului, ulliţa către Golia.

Tabia — am observat'o când era 'n totu gata; pe vremea aceia nu cunoşteam puternicia unei tabii în câtŭ sĕ cerea de a fi; vedeam şanţuri din pregiurŭ şi quadraţi. Credeamŭ că aşa să cuvine a fi o tabie — acum însă mi aducŭ aminte de poziţia ei, şi nu era decâtŭ uă păpusărie. Dela 'nceputŭ şi pênĕ la sfêrşitŭ stând pe malu stângă a Prutului, am privitŭ totŭ resboiu eteriştilorŭ urmatŭ cu Turcii pe malul acelŭ dreptŭ; depărtarea numai decâtŭ atâta precâtu ţine faţa apei Prutului.

La 1854 am fostŭ la Sculeni am căutatŭ să cunoscŭ loculŭ unde aŭ fostŭ tabiea (locul cumplitei măcilării). Prutul aŭ mâncatŭ malurile; urmele tabiei nu se mai cunoscŭ; podul mutatŭ multŭ mai josŭ dela locul unde era, precum şi din partea cealaltă carantina mutată dela locu ce era în anulŭ 1821.

Pomer. Acestŭ Pomer în timpurile domniilorŭ liniştite era necunoscutŭ şi nici am auḍitŭ vreuădată de numele lui; în vremea eteriei atuncea aŭ essitŭ şi elŭ şi au profitatŭ de ocasie (bine nu cunoscŭ der pe câtŭ 'mi 'nchipuescŭ desigurŭ a fostŭ unŭ gramaticŭ la cămara gospod), s'au fost însuratŭ; se făcuse ginere lui Costache Mavrocordatŭ (frate cu Alecu Mavrocordatŭ

bătrânulŭ) din ficele lui C. Mavrocordatŭ, luasse pe una de consórta sa, era nebună şi s'au înecatŭ în Jijia. Pe Costache Pomer în vremea domnii lui Ión Vodă l'am cunoscutŭ ; se prenumera 'ntre boeri fără a fi cunoscutŭ şi prenumeratŭ ; statură 'naltă, mult bruńetŭ, barba négră, şi tênĕrŭ cu vârsta, fórte prietenosŭ cu acei mici pentru că acei aristocraţi nu lŭ considera ; locuinţa lui era mahalaua Sărăriei, casele astădi a lui Ştefănică Catargiu.

Pantazi Spiru, arnăutŭ, uă mică căpetenie, corporentŭ, statură de mijlocŭ, de naţie cuţovlachŭ, musteaţă galbenă, bunŭ pleşcagiu (glumeţŭ) [1] ; în vremea de pace elŭ era totŭ d'auna căpitanŭ de poteră pentru că şi têlhari se făcea totŭ de arnăuţii curţi ; mai la urmă se pornia potera înjghebată de alţi arnăuţi ; poteraşii şi têlharii ca amici se 'ntâlniaŭ, bea, mânca p'in sate, plini de câştiguri se 'ntorcea la ogeacŭ ; împărţia cu bimbaşa Sava ; drept dovadă a vitejiei aducea câte un capŭ tăiatŭ şi lŭ punea la póarta curţi ; norodulŭ s'aduna şi lŭ privea, se zicea că este capu têlharului cu cari s'a luptatŭ ; ear acŭ cei ce ştiau mai bine ḑiceau că ar fi capul unui nevinovatŭ care 'n codri bordea (?) făcea mangalŭ ca mai mulţi deassĕmine nevoieşi, ce eraŭ mangalagii.

Stréja trimisă de Turci s'aŭ întâlnitŭ cu eteriştii în dealŭ Răsnovanului ; mĕ găsiam în terguşorulŭ Sculenii în Bessarabia ; era nópte şi 'ntunerecŭ ; se auḑi 'mpuşcăturile ; ear mai bine se putea privi flacăra ce se 'ncinsesse când se dedesse focŭ şi ardea gardurile viei dela stâncă (turci cu volintiri, cea d'âutei lovire). La tabie vinŭ cu toţi acolo se 'ntărescŭ. De la începutŭ şi penŭ sfârşitu am fost nelipsită ; şedeam la carantină de unde aveam toată îndemânarea ca să potŭ şede şi tóte sĕ le privescŭ, şi fórte bine sĕ le potŭ observa căci dela locul unde eu şedeam şi pênă la unde se petrecea scena luptei nu era decâtŭ atâtŭ câtŭ ţine lungimea apei Prutului ; pe malu Stânci eram eŭ şi mulţimea norodului privitor, ĕră pe malulŭ dreptŭ era luptătorii. In răsboiul dela Tabia multă vitejie au arătatŭ grecii. Grozăvia aŭ fost mare cândŭ Turci aŭ începutŭ a stiga : halah, halah, halah, şi a da iureşŭ în Tabie ; atuncea dela pământu pênĕ la cerŭ nu era de câtŭ unŭ vuetŭ cumplitŭ ; mai pe urmă uă profundă tăcere, nimicŭ nu se auḑi de câtŭ zengănitŭ săbiilorŭ care lucea ca fulgerile ; atuncea Prutul s'au împlutŭ de trupuri ; atunci s'au tăiatŭ şi odgonul de care uă mulţime de greci era acătaţi ca

[1] Şters de altă mână.

ciórele ; toţi au căḑutŭ în Prutŭ ; toţi s'au înecatŭ. Apa Prutului se 'negrise de mulţimea căciulilorŭ şi a cocârzilor care plutia.

Condaguni[1] (a) unŭ grecŭ eteristŭ, chefalonitŭ, venitŭ din Odessa cu mai mulţi greci de acolo ; omŭ corporentŭ, brunetŭ, ochi lui vecinicŭ crunţi ; pecâtu Balaşŭ era prietenosŭ pratât acesta în faţa lui si-avea ḑugrăvită duşmănia ; vorba lui totŭd'auna era răstită şi cu despreţŭ.

Tufecciul Atanasse, uă mică copetenie a tufeciielorŭ arnăuţi a ogiacului şi din comanda lui tufeccibaşa Vasile ; acestŭ Atanase mai totŭd'auna şi avea petrecerea în Galaţi ca chirc serdarŭ pe margine ; vameşu la Galaţi se găssi un sărdaru Cârjă, unul tare, altul mare ; între ei s'au fostŭ născutŭ intrigă şi vrăjmăşie şi acea mai după urmă ; cum că Cârjă s'ar fi găsitŭ corespondându cu Turci din Ibraila contra eteriei (se zice, dar încredinţări nu s'au vĕḑutŭ). In vremea eteriei Cârjă şi trimisese familia la Fălcii în préjma carantinei de la Leova ca la tótă'ntêmplarea să fie lesne de trecutŭ. Atunci Atanase Tufecciu găsindu-şi prileju de rĕsbunare aŭ răpitŭ pe familia lui Cârjă, pe nora lui şi pe uă nepótă a lui fată mare ; pe tóte, totŭ malu Prutului în susŭ din satu 'n satŭ dela Fălciu le aŭ adusŭ pênĕ la Sculeni şi le au ţinutŭ în tabie pênĕ în césulŭ de pe urmă a tuturorŭ cruḑimelorŭ cândŭ s'aŭ făcutŭ jertfa peştilorŭ din Prutŭ ; în învălmăşeagu ce era atuncea le-am vĕḑutŭ şi pe dênsele numai în cămeşi şi 'nprejurate cu fuste albe îndestulŭ de tăvălite ; se ţineaŭ 'ncleştate una de alta când din capra podului le-au împinsŭ au căḑutŭ în Prutŭ şi nu s'aŭ mai vĕḑutŭ. Condaguni şi Tanasse Tufecciŭ precum şi mulţi alţi au peritŭ în tabie.

Nu apucase încă a se isprăvi larma din Tabie, şi din susŭ se iveşte uă trupă nouă ; éra căpetenia trupii tufeccibaşa Vasile cu uă parte din arnăuţi sĕi (căpitan Spiru care nu era ahotnicu pentru răsboiŭ precâtŭ numai de a jefui lăsându-se mai în urmă aŭ trecutŭ Prutŭ pe la Lipcani, fără să pérḑă nimicŭ din acellea ce avea cu dînsulŭ, bani, argintării şi alte odóre ; mai la urmă au venitŭ la Hotinŭ şi apoi s'au dusŭ la Chişinău schimbându-se hainele acele arnăuţeşti şi 'mbrăcându-se c'unŭ spenţerŭ şi pantaloni). Când au sositŭ trupa arnăuţilorŭ era pe la vremea de tócă o ḑi fórte senină ; turcii din tobie nu au pututŭ destinge vĕḑându-i în... torcescŭ ; de uădată au crezutŭ că sântŭ Turcii ;

[1] *Condaguni* tălmăcindu-se pe moldoveneşte, are înţelesu : caţaveică scurtă.

de asemene şi arnăuţi nu se putea dumeri despre earmarocul ce vedeaŭ înaintea lorŭ; dar mai apropiându-se atuncea şi uă parte şi alta s'au încredinţatŭ de totŭ adevărulŭ; arănuţi începŭ a se trage 'napoi şi s'aŭ grămăditŭ într'unŭ cotŭ a Prutului unde era uă luncă (dacă tabiea ar fi fostŭ făcută la loculŭ acela nu potŭ ḑice că până în sferşitŭ greci ar fi rămasŭ nebiruiţi, dar cel puţin perirea turcilorŭ ar fi fostŭ cu multŭ mai multŭ din aceia ce li s'au făcutŭ acolo unde aŭ urmat răsboiulŭ, pentru că acolo în cotŭ era chipŭ să bată cu tunu; căci atuncea tóte ghiulelele trebuia să treacă peste Prutŭ şi acésta nici cumŭ turcilorŭ nu le era 'ngăduitŭ). Numĕru turcilorŭ era atâtŭ încâtŭ totŭ şesulŭ Sculeniloru era acoperitŭ; de vomŭ ḑice 50 de turci şi unŭ grecŭ nici cum nu vomŭ greşi; uă parte din turci ţinea războiu, cealaltă parte sta şi privea; când aceştia obosi se retrăgea şi 'n locul loru vine partea celaltă.

Greci puţini la numĕrŭ şi neschimbaţi în totŭ timpŭ rĕzboiului; însuşi Ruşi admira a lorŭ vitejie; totŭ d'uădată sfârşise praful şi glónţele; necontenitŭ striga să li se trimétă prafŭ şi glónţe şi li s'aă trimisŭ uă putină de piróne; obosiţi precum erau, lipsiţi de tóte mijlócele, cu săbile în mână eşi din tabie şi face próşcă în Turci pêne au venitŭ şi tótă biruinţa. Crudă privelişte. Condeiu nu este 'n stare să o pótă descrie. Două cărâţe mari a lui Constantin Paladi rĕmăsese pe malŭ neavĕndŭ vreme a le trece peste Prutŭ. Acele cărâţe sluji de metarezŭ arnăuţilorŭ. Turci cu şişhanelile le făcuse ciurŭ; din cândŭ arnăuţi slobozi şi câte un tunŭ; unŭ messalagiu dezbrăcatŭ numai în piele pênĕ la brâu era tunarulŭ; de mai multe ori a pusŭ fitilulŭ şi tunulŭ nu lua focŭ, s'a plecatŭ a se uita pe gura turnului înăuntrŭ; atuncia tunu de la sine şi-au luatŭ focŭ s'au slobozitŭ şi l'au făcutŭ bucăţi. Pên'ce aŭ înoptatŭ s'au totŭ luptatŭ, paguba şi la uă parte şi la alta au fostŭ forte puţină; peste nópte s'au găsitu uă luntre mare stricată şi cu aceia au trecutŭ Prutul; mulţi cai au rĕmasŭ măliţi în Prutŭ pe care a doua ḑi i-aŭ scos Turci, precum şi multe perechi de dĕsagi plini cu lucruri preţióse totŭ Turci le-a luatŭ; nu mai puţinŭ şi Casaci în partea lorŭ aŭ trasŭ mulţi cai şi multe arme şi osebite lucruri, parte luate cu bună voie şi parte silnicŭ. Mai târziu Chişinăulŭ era plinŭ cu asemine ómeni cunoscuţi şi necunoscuţi; dacă sĕ 'ntêmpla cu vreunul a face cunoştiinţă şi a-şi povesti despre câte s'au urmatŭ în vremea câtă s'au purtatŭ pĕn Moldavia şi Ţara Muntenească,

aveau ce asculta; tóta a lorŭ povestire încă era în căinţă despreţuindu-se ei însuşi pentru nesocutita lorŭ urmare.

Greceanul, Cerchezu, Brăescul, Latif, Sotiri, Iorgu Stavru şi *Banul Pascul*; aceştia suntŭ cunoscuţi şi au avutŭ timpulŭ în vremea cându boeri eraŭ împrăştieţi şi pribegiţi uni în Besarabia şi alţi în Bucovina.

Anastase şi *Dumitru*; aceştia suntŭ arnăuţi din numărul vitejilorŭ ce au fostŭ cu Cneaḑul; şi cneaḑul s'aŭ rĕslăţitu de Ipsilante, Anastassi şi Dumitru nu au fostŭ dintre arnăuţi Curţi. Anastassi au fostŭ favoritului lui Constantinică Paladi şi cu Hagioglu impreună. Dumitru au fostŭ a lui Iordache, Rĕsnoveanu şi mai pe urmă s'au dusŭ în Valahia căci de naţia lui era oltean precum de asemene şi Panul arnăutul care era a lui Nicolache Răsnoveanu (totŭ olteanŭ) şi aŭ peritŭ în rĕsboiul dela Focşani. Acestă Panul era unŭ omŭ fórte 'naltŭ şi fórte sdravănŭ, straie arnĕuţeşti, încinsŭ numai cu seleapul fără pistóle, fără iataganŭ, uă singură măciucă de ferŭ făcută felŭ o purta la spate, pe suptŭ fermenea; acésta erà tóta arma lui; omŭ prietenosŭ şi domolŭ la vorbă; cândŭ s'au rĕsvrătitŭ toţi arnăuţi atuncea şi aceştia s'au scrisŭ între volintiri. Saméşŭ la hagie în Iaşu era Ioniţă Ghebea (fratele căminarului Alecu Anastasiu din Bacĕu); avea unŭ calŭ de călărie bălanŭ şi fórte agerŭ. Panul arnăutul aŭ mersu acasă la sameşŭl şi găsindu-lŭ întâi, i-au ḑisŭ: „Cocóne Ioniţă, iar apoi i-au ḑisŭ: ciocoiule, pĕnĕ e lucru cu cinste sĕ-mi dai calulŭ; ţie nu-ţi face trebuinţă de unŭ aşa calŭ cu care n'ai de umblatŭ decâtă pĕn Tătăraşu; calul acesta este pentru a merge cu dĕnsul în bătălie"; Vrêndŭ-nevrêndŭ i l-au datŭ. Cu calul acesta Panul în rĕsboiulŭ ce au fostu la Focşani, dela unŭ capĕtŭ şi pênă în celŭlaltŭ de două ori au trecutŭ prin mijlocul Turcilor; cu sabia 'şi lărgea drumulŭ şi de uă parte şi de alta Turci cădea ca snopii şi în urma lui curgea glónţele ca plóia. Panulŭ mai trăgându uă duscă de rachiu amestecatŭ cu pravŭ de puşcă, nemulţumitu de vitejia lui s'au mai răpeḑitu şi de alŭ treilea, au ajunsŭ pênă la cortu Paşi şi au smultŭ steagul ce era înfiptŭ. Steagulŭ într'uă mână şi'n cea laltă sabia, calul cam de voia lui şi totŭ d'uă dată îndestulŭ de vlăguitŭ s'au împiedicatŭ şi au căḑutu. Turci din urmă au tăbărîtŭ şi l'au tăiatŭ în multe bucăţi. Panul omŭ smedŭ, Dumitru era negriciosŭ şi mustăciosŭ, statura de mijlocŭ. Anastasse era grecu arnăuţitŭ; au fostŭ uà vreme şi căpitanŭ de poştă la Bordea,

în vremea domnii lui Calimahŭ şi din căpetenia de poştă l'aŭ luatŭ hatmanu Constantinică Paladi făcându-l arnăutŭ.

Hagioglu şi Anastasi cândŭ unulŭ de uă parte şi altulŭ de altă parte sta'n faţa uliţi, la pórtă lui Constantinică erău de privitŭ, tineri, frumoşi şi straele lorŭ numai în aurŭ şi argintŭ pênĕ şi eminci lor roşi eraŭ înfloraţi cu tertilŭ. Anastase nu cunoscŭ ce s'a făcutŭ; iar Hagioglu în fórte próstă stare; sprijinitŭ de Toderaşŭ Sturḑa agonisise a fi căpitan de poştă la podu Ilóiei şi au muritu fórte săracu (casele lui Constantinica Paladi era şirulŭ acela a ḑidirelor unde acumŭ este Leiba-chana; şi peste uliţă la colţŭ era casele lui Iorgu Ghica).

Sărdarul Iordache, arnăutŭ după costum; în persónă nu l'am cunoscutŭ; acesta într'un turnŭ din mănăstirea Secului unde era şi uă balercă cu prafŭ, însuşi elŭ a sloboḑitŭ unŭ pistolŭ în balercă cu prafulŭ; prafŭ s'au aprinsu, bolta turnului s'au asvêrlitŭ în nouri dimpreună şi elŭ; din trupu lui nimene nu s'au învrednicitŭ ca să cunóscă sau măcarŭ să găsească vre uă bucăţică; în aerŭ s'au perdutŭ. La anulŭ 1823 mĕ găseam în Hotin, acolo am cunoscutŭ familia lui, consórta lui Maria, tenăra 'mbrăcată în doliu, doi copii mici patru până la cinci ani, curăţelŭ îmbrăcaţi, mai avea şi uă soră fată mare totŭ în doliu; în casă îmbrăcată cum se cuvine, slugi femei şi bărbaţi, tótă jelania era pierderea lui; éra în altŭfelŭ se vedea că vieţuirea nu le era 'n sărăcie, femeie înţeléptă şi fórte păḑită; în vârstă ca la 30 ani. Ea vorbea moldoveneşte, greceşte şi mai mult sêrbeşte, din naţia lui; şi căpitanul Iordache era grecŭ din Elada; nu târḑiu şi acéstă familie s'au retrasŭ în Serbia, unde era bine cunoscută de domnitoru Sêrbilorŭ (Cara Gheorghe).

Farmache, adevăratŭ arnăutŭ din Ianina, omŭ înaltŭ, şi spătosŭ, palidŭ, musteaţă castanie, în vêrstă puţini peste 50 ani; pistólele nemai putêndŭ folosi, rĕmăindŭ a se sluji numai cu sabia, în pórta monastirei Sĕcul, stropşitŭ de mulţimea turcilorŭ şi grămăditŭ către ḑidu monastirei unde îi lipsise şi totŭ mijlocu de a mai ventura sabia, s'au făcutŭ prinsŭ; din cei mai 'nainte apucase sabia a eşi din monastire, mulţi aŭ pututŭ să-şi afle scăparea; iar elŭ rĕmâindŭ mai în urmă, eşirea lui au fostŭ când pórta monastirei erà năpustită de mulţimea Turcilorŭ, peste putinţă i-au fostŭ ca să scape; dacă elŭ nu se împotrivia cu sabia póte că s'ar fi pardonatŭ de Pasa după făgăduinţele ce i se dăduse (dar şi acésta era greu de creḑutŭ).

Cu adesele mele mergeri pe la monastirea Neamțului ca arbitru ce eram monastirii, ducându-mĕ și pe la Sĕcul am găsitŭ călugări din acei care fostŭ părtași acei neînchipuite grozăvii; foarte tristŭ și crăncenŭ numai ascultându cinevași, cu cât mai multŭ încă a se găsi față și a privi.

George Calausul, era unŭ țăranŭ matrapazŭ precum se găsesc și astădi care nu pădescŭ decâtŭ ḑilele de târgŭ și ermarócile; loculŭ nașteri lui era din Vrancea; și prin Moldova și prin Țara muntenească cunoștea tóte plaiurile și tóte potecile; acum purta haine arnăuțești; au peritŭ la Sĕcu fără armă 'n mână (Pentru căpitan Niculi vom da uă fórte deamĕruntului relație).

Volfu, om de statură mică în vêrstă 'naintatŭ, de nație ungurŭ, șeḑetorŭ în Bacău, staroste de sudiți nemțești; casele lui Volf astădi casele Constantiniului.

Grecii, mai multŭ d'uă sută se pornescŭ sĕ prede târgu Némțului; între acești greci au fostŭ și căpitanul Niculi, care după lovirea ce au avutŭ cu Turcii, elŭ nu s'au mai întorsŭ la Sĕcul; împreună cu alți aŭ apucatŭ munți pênĕ aŭ trecutŭ granița în Bucovina; în marginea hotarului, la unŭ locŭ tăinitŭ și au îngropatu giuvaeruri, argintării și bani ce au avutŭ; semplu, cu desagi în care avea câtevași pentru ca să nu fie de totŭ sărăcĕ și cu armele ce avea, călare pe calu acelŭ bălanŭ aŭ trecutŭ; armele i s'au luatŭ de către Nemți pe care în urmă le-au resimperatŭ; iară cu balanul lui aŭ venit pênă în Cernăuți; pe calulŭ lui am umblatŭ și eu de multe ori dela Cernăuți pênĕ la Mamornița și pênĕ la Novasuliță; calŭ bălanŭ, mesura 15 trecutŭ către 9 ani, rasă tatară, lungŭ 'n trupŭ suletnic; un calŭ ageruŭ, potŭ a ḑice mai multŭ domolŭ dar tare de piciorŭ, bun trepêdașu, bun fugarŭ, trepĕda fórte ușor și legănat, cu pasŭ lupescŭ, figură nu avea care să pótă atrage privirea cu lăcomie; dar cu tóte acestea acelŭ calŭ pe Niculi din multe năvăliri l'au fostŭ scăpatŭ și multe potece prin munți au călcatŭ fără vreuădată măcar să se 'mpiedice sau să poticnéască. Acestŭ Capitan Niculi viindŭ în Cernăuți s'au oploḑit pe lângă Iordache Bucșănescu (căci în vremea aceia mai mulți boieri din Moldova s'aflau în Cernăuți); el era omŭ naltŭ, la față smédŭ, în vârsta trecut către căruntețe, ce nație va fi fostŭ nu cunoscŭ; în totŭ bunul puteau a lŭ prenumĕră între moldoveni, pentrucă deși el era în costumŭ arnăuțescŭ niciuădată arnăutŭ nu au fostŭ; tot'dauna aŭ fostŭ ca'n coda 'ntre boeri; căpitan de poteră-i plăcea să

fie pentrucă i plăcea şi a plescui, uneori vameşŭ alteori căpitanŭ de târgŭ; într'un cuvântŭ era un arnăutŭ ciocoisatŭ; toţi lŭ cunoştea pentrucă către toţi a se ciocoi; erea'nsuratŭ; avea uă femeie fórte tênĕră şi frumósă, de naţie română transilvanéncă; cândŭ elŭ s'au datŭ între volintiri, pe femeia lui aŭ dus'o şi-aŭ restatornicit-o la neamurile ei în Transilvania; copii nu aveaŭ; la anul 1826 aŭ trecutŭ toţi boeri din Cernăuţi la Moldova. Atunci aŭ trecutŭ şi Căpitanulŭ Niculi după care nu târdiu s'aŭ rênduit căpitan la poteră în părţile ţinuturilor de susŭ; totŭ d'uădată şi căpitanŭ de târgu la Lespedi; atuncia s'aŭ desgropatŭ tóte acele îngropate şi-aŭ adusŭ familia de peste hotarŭ şi 'n târgu Lespezi era tare şi mare căpitanu de târgŭ şi căpitan de poteră; avea şi mai mulţi între caii se prenumeia şi Costică acelŭ sumeţŭ care 'mpreună cu alţi ce era suptă comanda sa 'n vremea domnii lui Mihai Sturza Voevodŭ s'aŭ dusŭ ţiua mare la grópa ocni de unde şi-au scosu şi câţiva din têlhari acei cunoscuţi de cruţi fiindu-i... şi după ce i-arŭ fi scosŭ pe toţi după numerŭ lăsă apoi să intre în Eşu ca să se pocăiască pe câţiva din divanişti; era ţi de târgŭ; s'au vestitŭ în târgŭ că têlhaii au venit la grópa ocni şi scotŭ pe cei mai voinici têlhari din ocnă; au năvălitŭ mulţimea din târgŭ, totuădată şi un grec numitŭ Adam[1].

[1] Am păstrat în totul ortografia manuscrisului găsit, despre care nu putem spune dacă este original sau doar o copie.